

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

Refik TURAN

AZERBAJCAN'DA İLK VE ORTAÖĞRETİMDE TARİH
ÖĞRETİMİ VE TARİH DERS KİTAPLARI
(Sovyet Döneminden Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Betül ASLAN

ERZURUM-2009

TEZ KABUL TUTANAĞI

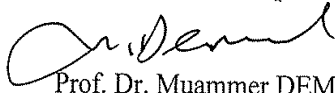
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalının Tarih Öğretmenliği Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Betül ASLAN

Danışman/Jüri üyesi

Prof. Dr. Muammer DEMİREL

Jüri Üyesi

Doç. Dr. A. Sinan BİLGİLİ

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Nurcan TOKSOY

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÖZDEMİR

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 20 / 11 / 2009

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLERSayfa No

ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	XI
ÇİZELGELER.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.AZERBAJYAN'IN COĞRAFÎ, TARİHÎ VE KÜLTÜREL DURUM	5
1.1. Coğrafi Durum.....	5
1. 2. Tarihî Durum.....	5
1.3. Eğitim Ve Kültürel Durum.....	21
1.3.1. Rusya Çarlığı döneminde eğitim ve kültür faaliyetleri	24
1.3.1.1. Matbuat alanındaki gelişmeler.....	25
1.3.1.2. Eğitim alanındaki gelişmeler	26
1.3.2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devrinde eğitim ve kültür faaliyetleri.....	29
1.3.3. SSCB Döneminde Azerbaycan'da uygulanan kültür politikaları	30
1.3.4. SSCB Döneminde Azerbaycan'da dil ve alfabe Politikaları.....	32
1.3.4.1. Bakü Türkoloji Kongresi.....	35
1.3.4.2. Latin alfabesinin kabulü	36
1.3.4.3. Kiril alfabesine geçiş	37
1.3.5. Sovyet Döneminde Azerbaycan'da “tarih anlayışı”	39
1.3.5.1. Materyalist tarih anlayışı	39
1.3.5.2. Yeni tarih anlayışı için altyapı oluşturma faaliyetleri.....	41
1.3.5.3. “Sovyet Tarih Tezi” ve Azerbaycan'a yansımaları	44

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOVYET DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'DA İLK VE ORTA ÖĞRETİMDE

TARİH ÖĞRETİMİ VE DERS KİTAPLARI.....	50
2.1. Sovyetler Birliği'nde Eğitimin İşlevi ve Amaçları.....	50
2.2. Sovyet Döneminde Azerbaycan'da Tarih Öğretimi.....	51
2.2.1. Başlangıçtan Stalin döneminin sonuna kadar.....	52
2.2.2. Kruşçev dönemi.....	57
2.2.3. Brejnev dönemi.....	59
2.2.4. Gorbaçov dönemi.....	60
2.3. İlk ve Ortaöğretimde “Azerbaycan Tarihi” Dersler.....	63
2.4. İlk ve Ortaöğretimde Tarih Dersi Öğretim Programları.....	65
2.4.1. 1972 Yılı “Sekiz yıllık ve orta mektep programları -tarih”.....	73
2.4.1.1. “SSCB tarihinden epizodik hikayeler 4”.....	74
2.4.1.2. “Kadim dünya Tarihi 5”.....	77
2.4.1.3. “Orta asırlar tarihi 6”.....	79
2.4.1.4. “Harici ülkelerin yeni tarihi 8-9”.....	80
2.4.1.5. “Harici ülkelerin en yeni tarihi 9–10”.....	82
2.4.1.6. “SSCB tarihi 7-10”.....	83
2.4.2. Öğretim metot ve tekniklerine ilişkin tavsiyeler.....	85
2.5. İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretiminin Amaçları.....	87
2.5.1 İlk ve ortaöğretimde “Azerbaycan Tarihi” derslerinin amaçları.....	95
2.5.2. Tarih öğretiminde tarih-içtimaiyat fakültativ derslerinin yeri.....	97
2.6. Sovyet Döneminde Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Ders Kitapları ..	99
2.6.1. “SSCB tarihinden epizodik hikayeler 4”.....	105
2.6.2. “Kadim dünya tarihi 5”.....	109
2.6.3. “Orta asırlar tarihi 6”.....	113
2.6.4. “Yeni tarih 8”.....	117
2.6.5. “Yeni tarih 9”.....	122
2.6.6. “En yeni tarih 10”.....	129
2.6.7. “SSCB tarihi”.....	133
2.6.8. “SSCB tarihi 8”.....	139
2.6.9. “SSCB tarihi 9”.....	142

2.6.10. SSCB tarihi 11	148
2.6.11. Azerbaycan tarihi 7-8	151
2.6.12. Azerbaycan tarihi 8-9.....	159
2.6.13. Azerbaycan tarihi 10	160
2.7. Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan Tarihinin Önem ve Özellik Taşıyan Konularına Yaklaşım.....	165
2.7.1. Azerbaycan halkının etnik kökenine yaklaşım	165
2.7.2. "Türklük" ve Türk tarihine yaklaşım.....	169
2.7.3. Rusya ve Azerbaycan-Rusya ilişkilerine yaklaşım	184
2.7.4. Bolşevik Devrimi ve SSCB'ye yaklaşım.....	189
2.7.5. "Din" konusuna yaklaşım	192

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOVYET SONRASI DÖNEMDE AZERBAJYCAN'DA İLK VE ORTAÖĞRETİMDE TARİH ÖĞRETİMİ VE DERS KİTAPLARI197

3.1.Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Bağımsız Azerbaycan Devleti'nin Kurulması	197
3.2. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Eğitim Dil ve Kültür Alanındaki Gelişmeler.....	199
3.2.1. Ayaz Muttalibov dönemi	200
3.2.1.1. Latin alfabesine dönüş	202
3.2.2. Ebulfez Elçibey dönemi	205
3.2.3. Haydar Aliyev dönemi.....	209
3.3. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Tarih Anlayışında Meydana Gelen Değişiklikler.....	210
3.4. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi	215
3.4.1. Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da tarih dersi öğretim programları	220
3.4.1.1. Orta genel eğitim okullarının programları "Azerbaycan tarihi"	221
3.4.1.2. 1995 Yılı orta genel öğretim okullarının 5-11. sınıfları için tarih programları ve metodik vesait.....	222

3.4.1.3. 1999 Yılı genel eğitim okullarının 5-11. sınıfları için tarih programları	224
3.4.1.4.Genel eğitim okullarının 5-11. sınıfları için tarih . programları 2000.....	224
3.5. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Tarih Öğretiminin Amaçları.....	226
3.6. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Tarih Ders Kitapları.....	230
3.6.1. Vatan tarihi 5.....	232
3.6.2. Azerbaycan tarihi 6	233
3.6.3. Azerbaycan tarihi 7.....	237
3.6.4. Azerbaycan tarihi 8.....	243
3.6.5. Azerbaycan tarihi 9.....	252
3.6.6. Azerbaycan tarihi 10	261
3.6.7. Azerbaycan tarihi 11.....	272
3.6.8. Kadim dünya tarihi 6	288
3.6.9. Orta asırlar tarihi 7.....	290
3.6.10. Orta asırlar tarihi 8.....	294
3.6.11. Yeni tarih 9.....	299
3.6.12. Yeni tarih 10.....	303
3.6.13. En yeni tarih 11.....	307
3.7 Sovyet Sonrası Döneminde Azerbaycan Tarihinde Önem ve Özellik Taşıyan Konulara Yaklaşım	310
3.7.1. Azerbaycan halkının etnik kökenine yaklaşım	310
3.7.2. "Azerbaycan Dili" konusuna yaklaşım	314
3.7.3. Türk tarihi ve diğer Türk devletlerine yaklaşım	316
3.7.4. Rus Çarlığı'na yaklaşım.....	329
3.7.5. Sovyetler Birliği ve sosyalist sisteme yaklaşım	337
3.7.6. "Ermeni" konusuna yaklaşım	344
3.7.7. "Din" konusuna yaklaşım... ..	350
3.8. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Tarih Öğretimi Alanında İşbirliği Çabaları	354

SONUÇ.....	361
KAYNAKLAR.....	376
EKLER	394
ÖZGEÇMİŞ	412

ÖZET**DOKTORA TEZİ****AZERBAJYCAN’DA İLK VE ORTAÖĞRETİMDE TARİH ÖĞRETİMİ VE
TARİH DERS KİTAPLARI****(Sovyet Döneminden Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine)****Refik TURAN****Danışman: Doç. Dr. Betül ASLAN****2009- SAYFA: 412****Jüri: Doç. Dr. Betül ASLAN****Prof. Dr. Muammer DEMİREL****Doç. Dr. A. Sinan BİLGİLİ****Doç. Dr. Nurcan TOKSOY****Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÖZDEMİR**

Bu çalışmada Sovyet dönemi ve Sovyet sonrası dönemlerde Azerbaycan’da hakim olan tarih anlayışları ve bu anlayışların tarih öğretimi ve tarih ders kitaplarına yansımalarının ortaya konması temel amaçtır. Daha çok Azerbaycan ve Türk Dünyasının özel önem taşıyan örnek konularına yaklaşımların incelenmesi ve karşılaştırılması yoluyla Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’da tarih anlayışında meydana gelen değişimin yönü ve boyutları ile bu değişimin tarih öğretimi ve ders kitaplarına yansımaları ortaya konulmaya çalışılmış; bu bulgulara ulaşmak için Sovyet döneminde ve Sovyet sonrası dönemde yayınlanmış tarih dersi öğretim programları, tarih ders kitapları, Eğitim Bakanlıklarının yayınladıkları çeşitli talimat, emir ve çeşitli yayınlar ile konu ile ilgili Azerbaycan’da ve ülkemizde yayınlanan kitap, makale ve tez gibi kaynaklardan yararlanılmıştır.

Araştırma sonucunda Sovyet yönetiminin SSCB’yi oluşturan çeşitli halkların her türlü etnik ve dinsel aidiyet bağlarını çözerek “Marksist ideoloji” ve “SSCB vatandaşlığı” temelinde yeni aidiyet inşasında tarihten bir araç olarak yararlandığı bu yaklaşımın da Sovyet rejiminin çeşitli tarihi gerçeklikleri çarpıtmasını olağan ve sıradan hale getirdiği anlaşılmıştır. Bu dönemde tarih öğretiminin temel amaçları öğrencilere “Marksist-Leninist dünya görüşü”, “Sovyet vatandaşlığı”, “proletar beynelmileliliği” ve “Kapitalizm ve Emperyalizme karşı uzlaşmazlık ve mücadele ruhu kazandırmak” gibi ideolojik bilinç aşılardan ibaret olmuştur.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’daki bağımsızlık süreciyle eş zamanlı gelişen, Ermenilerin Dağlık Karabağ’ı işgal ederek birçok yerde Azerbaycan Türklerine karşı katliam uygulaması ve Sovyet yönetiminin Ermenileri destekleyen bir tavır sergilemesi Azerbaycan halkının milli tarih ve kültürlerine daha sıkı sarılmalarında etkili olmuştur. Bu dönemde Sovyet yönetimince Azerbaycan tarihi ile ilgili tahrif edilmiş konular “milli” bir bakış açısıyla yeniden ele alınmıştır. Oluşturulan yeni tarih anlayışında Azerbaycan halkının etnik kökeninin Türk, dilinin Azerbaycan Türkçesi olduğu; Rusya ve SSCB’nin ise Azerbaycan’ı sömürmek amacıyla işgal ettikleri kabul edilmektedir. Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’da yayınlanmış ders kitaplarında Sovyet döneminin aksine Osmanlı başta olmak üzere Türk devletlerine bakış açısı genel olarak “dostçadır”

ABSTRACT**Ph.D. THESIS****HISTORY EDUCATION IN PRIMARY AND SECONDARY SCHOOL IN
AZERBAIJAN AND HISTORY TEXTBOOK****(From Soviet Term to Independent Azerbaijan Republic)****Refik TURAN****Supervisör: Assoc. Prof. Dr. Betül ASLAN****2009- PAGE : 412****Jury: Assist. Prof. Dr. Betül ASLAN****Assist. Prof. Dr. Muammer DEMİREL****Assist. Prof. Dr. A. Sinan BİLGİLİ****Assist. Prof. Dr. Nurcan TOKSOY****Assist. Prof. Dr. Yavuz ÖZDEMİR**

In this study in Soviet term and post Soviet terms that the dominating history understandings in Azerbaijan the reflection of these understandings to the history education and history textbook books are introduced is main goal. In the study by the way of the investigation of approachings to the example subjects of Azerbaijan and Turkish World, which are important and the comparison the way of the changing exited in the history understanding in Azerbaijan in post Soviet term an its dimensions with the reflection to the textbook and the history education of this changing has been studied; to reach to these findings, it has been benefit the souches such as the history lesson education programs published in Soviet term and post Soviet term , the textbooks, the various regulations published by Education Ministries, oerder and the various publishes with the book published in Azerbaijan and our country in related in the subject , article and thesis.

In the end of investigation it has been uderstood that that Soviet regime distorts the various historical reals is common and ordinarily in this approaching that it benefited as an tools from the history in the construction of the new pertaining in the foundation of "USSR Citizenship" and " Marxist Ideology" unbounding the every kind of ethnic and religious pertaining bonds of various publics forming USSR of Soviet Administration. In this term the main goals of history education has consisted of the giving the conscious such as " Marxist-Leninist world idea", "Soviet citizenship", "international proletary" and " to make benefit disagreement and the struggle sin against Capitalism and Imperialism".

In the post Soviet that Armenia applicated the massacre against Azerbaijan Türks in much places occupying Mountainous Karabağ developping concurrently with the independent process an Soviet administration shown an attitute supporting Armenians have been effective in the bounding to their national history and cultures of Azerbaijan Public. In this term by Soviet administration the subject altered concerning Azerbaijan history has been taken up again with the view of "national". The most important elements of this term history understanding in general statements is accepting that Azerbaijan public is Turk, its language is Azerbaijanian Turkish, Russia and USSR have occupied to exploit Azerbaijan. In post Soviet in the textbooks contrary to Soviet term the view to Turkish States is generally "friendly" as Ottoman first.

ÖNSÖZ

Ortak etnik, tarihi ve kültürel değerleri paylaştığımız Azerbaycan, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca çeşitli devletlerin istilalarına maruz kalmış ve sık sık el değiştirmiştir. Sadece 19. yüzyılda dört ayrı devletin ve yönetim tarzının hakim olduğu Azerbaycan'da 1920-1991 yılları arasında hakim olan Sovyet yönetimi aynı zamanda dünyadaki ilk Sosyalist devlet modellerinden birisiydi. Bu modelde Türk ve Müslüman kimliğine sahip Azerbaycan halkı ile her türlü etnik ve dini aidiyeti reddeden Marksist ideoloji arasında yoğun bir çatışma yaşanmıştır. Çatışma yaşanan alanların başında ise “tarih” alanı gelmektedir. Bu çatışma alanlarının Sovyet döneminde ki bu çatışma alanlarının başında “tarih” gelmektedir. Zira tarih doğası gereği toplumu bir etnik kökene bağlayan milli, muhafazakâr ve geleneksel değerlere dayanan ve aynı zamanda bu değerleri besleyen bir alandır. İşte sahip olduğu bu özellikler, etnik, dini ve diğer bütün geleneksel değerleri ve aidiyet bağlarını “bilim dışı” ve “mürteci” eğilimler olarak niteleyip reddeden SSCB'nin Marksist-Leninist ideolojisi “tarih” alanına olabildiğince fazla müdahale etmiştir. Başka bir ifadeyle tarih alanı Azerbaycan Türklerinin geleneksel yaşam ve düşünce tarzıyla Marksist Sovyet ideolojisinin kesiştiği sorunlu alanlardan birisini oluşturmuştur.

Azerbaycan'ın sahip olduğu bu kendine özgü durumun araştırma konusunu ilginç ve önemli hale getirdiği düşüncesi bu konunun araştırma konusu olarak seçilmesinde önemli rol oynadı.

Bu araştırmanın amacı SSCB döneminde hakim ideolojinin kurguladığı tarih anlayışının ana çizgilerini, bu tarih anlayışında Azerbaycan tarihiyle ilgili konulara nasıl yaklaşıldığı, Sovyet tarih anlayışının Azerbaycan'da ilk ve orta öğretim okullarındaki tarih öğretimi ve tarih ders kitaplarına yansıma şekli ile Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra tarih anlayışı, tarih öğretimi ve tarih ders kitaplarında meydana gelen değişimi ortaya koymaktır.

Bu çalışmada kaynak olarak Sovyet dönemi ve Sovyet sonrası dönemlerde Azerbaycan Eğitim Bakanlıkları tarafından hazırlanarak yayınlanmış tarih dersi öğretim programları, tarih ders kitapları, Komünist Parti ve Azerbaycan Eğitim Bakanlıklarının konuyla ilgili yayınlamış oldukları kararlar, direktifler ve çeşitli belgelerle konuyla ilgili

Azerbaycan'da ve ülkemizde yayınlanmış kitaplar, makaleler ve yayınlanmamış tezlerden yararlanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmakta olup “Azerbaycan'ın Coğrafi, Tarihi ve Kültürel Durumu” başlıklı birinci bölümde Azerbaycan'ın en eski devirlerinden başlamak suretiyle tarihi ve kültürel durumu geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus hakimiyeti altında gittikçe güçlenen eğitim, kültür, edebiyat ve matbuat alanındaki milli cereyanlar ve gelişmeler, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde eğitim, kültür ve dil alanındaki gelişmeler ile Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra izlenen eğitim, dil ve kültür politikaları ele alınmıştır. Araştırma konusunun arka plan oluşturarak araştırma döneminin öncesi ve sonrasıyla daha iyi ve bütüncül bir şekilde anlaşılmasına yarar sağlayacağı düşüncesiyle bu bölüm mümkün olduğunca geniş ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümü “Sovyet Döneminde Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları” başlıklı olup, bu bölümde Sovyetler Birliği'nde öğretim programları ve ders kitaplarından yararlanarak Sovyet tarih tezi ve bunun Azerbaycan'a yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarih dersi öğretim programları, ders kitapları ve çeşitli resmi dökümanlardan yararlanmak suretiyle Sovyet yönetiminin başlangıcından yıkılışına kadar Azerbaycan okullarında okutulan tarih derslerinin isimleri, nitelikleri ve haftalık ders saatlerinde zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler ile tarih derslerinin amaçları ortaya konmuştur. Bu bölümde ayrıca Azerbaycan'da ilk ve ortaöğretim okullarının her sınıf seviyesinde okutulan tarih ders kitaplarının birer örneği incelenerek hem Sovyet tarih anlayışının okul müfredatlarında yer alan tüm konularına bakış açısı, hem de zaman içerisinde bu ders kitaplarının kağıt ve baskı kalitesi, dizayn ve görsellik bakımlarından gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine bu bölümde önemli kabul ettiğimiz Sovyet döneminde okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan halkının etnik kökeni, Türklük ve Türk tarihi, Rusya ve Azerbaycan-Rusya ilişkileri, Bolşevik Devrimi ve SSCB ve din konularına yaklaşıldığı tespit edilmeye çalışılarak ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm “Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları” başlığını taşımakta olup, bu bölümde de ikinci bölümde izlenen yöntem ve sistematik takip edilmiş, bu bölümde ek olarak

“Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan Tarih Ders Kitaplarında Ermenilere Yaklaşım” konusuna da yer verilmiştir.

Çalışmamın her aşamasında özverili yardım ve desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Betül Aslan ile değerli hocalarım Prof. Dr. Muammer Demirel, Doç. Dr. Ali Sinan Bilgili ve Yard. Doç. Dr. Yavuz Özdemir’e;

Azerbaycan’daki çalışmalarım esnasında kaynak temini ve Azerbaycan’ın genel eğitim sistemiyle ilgili fikir oluşturmamda gösterdikleri yardım ve desteklerden dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti Tahsil Problemleri Enstitüsü Tarih Şubesi görevlilerinde Dr. İntikam CEBRAYİLOV, Azerbaycan Tahsil Nazırlığı Şube Müdürleri Faik ŞAHBAZLI, Arif MURADOV; Neriman NERİMANOV Adına 45 Numaralı Orta Mektep Müdiresi Nazile TEYMUR KIZI Memedova ve Dr. Elnur AĞAYEV’E teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum, 2009

Refik TURAN

KISALTMALAR DİZİNİ

- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
ADP : (Güney) Azerbaycan Demokratik Partisi
A.g.e. : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
Bkz. : Bakınız
AGİK : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC : Azerbaycan Halk Cephesi
ARTMA: Azerbaycan Cumhuriyeti Tarih Öğretmenleri Birliği
BM : Birleşmiş Milletler (Teşkilatı)
CENTO: The Central Treaty Organization (Merkezi Savunma Paktı)
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
GULAG: Islah Çalışma Kampları Baş İdaresi
İDP : İran Demokratik Partisi
KP : Komünist Parti
MÖ : Milattan Önce
NATO : Nort Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Savunma Paktı)
NKVD : Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği
No : Numara
OİMK : Olağanüstü İlmi-Methodik Kurul
RK(b) P : Rusya Komünist (Bolşevikler) Partisi
RSFSC : Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyetleri
SBK (b)P : Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevikler) Partisi
SBKP MK : Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi
SSC : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
SSCB KP MK : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Komünist Partisi
Merkez Komitesi
TİKA: Türk İşbirliği ve İdaresi Başkanlığı
TTKB : Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
VİMK : Vahid İlmi-Methodik Kurulu

ÇİZELGELER DİZİNİ**Sayfa No**

- Çizelge 2.1. Azerbaycan SSC’de genel eğitim okullarında sınıflara göre tarih derslerinin haftalık ders saatlerinin dağılımını ve bu saatlerin yıllara göre uğradığı değişiklikleri gösterir çizelge.....62
- Çizelge 2.2. Sovyet Okullarında Okutulan Fakültativ (seçmeli) Tarih Derslerini Gösterir Çizelge.....98
- Çizelge 3.1. Azerbaycan’da 2000-2001 öğretim yılında sınıf seviyelerine göre okutulan Tarih derslerinin isimlerini ve haftalık ders saati miktarlarını gösterir çizelge217
- Çizelge 3.2. Azerbaycan Okullarında Genel Tarih derslerine ayrılan haftalık ders saati miktarının yıllara göre değişimi.....219
- Çizelge 3.3. Azerbaycan Okullarında Azerbaycan Tarihi derslerine ayrılan haftalık ders saati miktarının yıllara göre değişimi.....220

GİRİŞ

“İdeoloji” kavramını ilk kez kullanan Destutt De Tracy, bu kavramı “herkese, doğru düşünme imkanları sağlamak için kullanılacak fikir bilimi” anlamında kullandı.¹ Fakat kısa bir süre sonra kavram, bu anlamından uzaklaşarak “fikir ve düşünceler bilimi yerine dünyaya, topluma ve insana yönelik duygular, tutumlar ve düşünceler sistemi bütünü”; daha sonra ise, “bir kişiye, gruba, topluma ait özel çıkarları meşrulaştırmaya yarayan fikirler sistemi” anlamında kullanılmaya başlandı. En genel ifadeyle ideoloji; belli bir toplum kesiminin (grup, sınıf, mezhep, meslek vs. mensuplarının) statüleri ile uyum halinde ve yerine göre davranışlarını haklı ve meşru göstermek üzere paylaştıkları ortak düşünceler, mitoslar ve değer yargıları toplamı² olarak tanımlanabilir.

İdeoloji kavramı, Marks ve Marksizm’le birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Marks geleneksel ideolojileri, retinanın eşyayı ters göstermesi gibi, gerçeği tersyüz etmekle suçlayarak bu kavrama olumsuz anlam yüklemiştir.³ Bu durumda Marks, kendi görüşlerini ideoloji olarak değerlendirmemiş, geleneksel inanç ve dünya görüşlerini ideoloji olarak niteleyerek onları dünyaya yanlış bakmakla suçlamıştır. Zaman içerisinde Marksizm’in bir ideoloji olduğu iyice belirginleşince, ilk defa Lenin tarafından “Marksizm”den bir ideoloji olarak bahsedilmeye başlanmıştır.⁴

İdeoloji, devletin bireyi ve toplumu kurması ve düzenlemesinin en önemli aracıdır. İdeolojinin gücü, siyasal iktidarın belirlediği tanımlar ve amaçlar çerçevesinde toplumu kurma ve ona bir üst kimlik verme konusundaki etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Devlet, toplumu belirlenmiş bir düzen içinde tutan, bu düzeni koruyan, total bir birleştiricilik ile üst belirleyici olan ve bir dünya görüşü ile toplumsal bütünlük sağlayan bir üst siyasal iktidar alanıdır. Laclau, devlet tanımlarından yola çıkarak ideolojiyi, “toplumsal formasyonun birlik ve beraberliğini sağlayan ve devam ettiren, sistemin toplumsal koşullarını sürdüren ve yeniden üreten ve devletle aynı amaca yönelmiş bir düzen” olarak tanımlamaktadır.⁵ Althousser de ideolojiyi, “toplumsal formasyonun belirleyicisi, buna göre toplumu

¹ Şerif Mardin, İdeoloji, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 22.

² Sabri F. Ülgener, Zihniyet, Aydınlar ve İzmler, Ankara, Mayaş Yayınları, 1983. s. 98.

³ Mardin, Age., s. 11-21.

⁴ Mardin, Age., s. 24.

⁵ Halis Çetin, “Devlet, İdeoloji ve Eğitim”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt : 25 No: 2, (Aralık 2001), s. 201-211.

dönüştürücü ve bireyleri bu ilişkiler ağı içerisinde yönlendirici egemen fikirler ve tasarımlar sistemi”⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Yine Althusser "devletin ideolojik aygıtları" kavramını ortaya atarak toplumsal formasyonu oluşturan ekonomik, siyasal ve ideolojik alanlar arasında çelişkiler bulunmadığı; okullar, kitle iletişim araçları ve diğer ideolojik aygıtlarla devletin, toplumsal ilişkileri yeniden üreterek hâkimiyetini pekiştirdiğini ifade etmektedir.⁷

İdeoloji hem devletin meşrulaştırıldığı bir zemindir, hem de devletin toplumsal alana müdahale aracıdır. Yani devlet kendisini halkın veya yurttaşlarının gözünde bir ideoloji ile meşrulaştırır.⁸ Devlet eğitim sistemi ve kitle iletişim araçlarıyla yaydığı ideolojisiyle toplumu yönlendirir. Böylece “devlet ideolojisi”, sadece devletin içerisinde bir grubun benimsediği, içselleştirdiği bir şey olmaktan çıkar ve o ideoloji vasıtasıyla halkın devletle paralel düşünmesi sağlanarak insanların davranış yapıları biçimlendirilir. Askerlik yapmaktan vergi vermeye, eğitim sisteminden vatandaş olma öğretilerine kadar her şey bu süreçte ideoloji ile işlenir ve aktarılır. Dolayısıyla ideoloji sadece devleti meşrulaştıran bir araç değil, devleti kurumsal olarak üreten de bir yapıdır. İşte bu nedenlerden dolayı ideoloji ile devlet arasında çok önemli bir ilişki vardır.⁹

Eğitim, devletin varlığını, gücünü ve temel ilkelerini topluma kabul ettirebilmek için kullandığı en önemli ideolojik araçlardan birisidir. Devlet, toplumsal düzenlemeyi belirlediği ideolojik amaçlar ve ilkeler çerçevesinde yeniden kurmak için eğitimden yararlanmaktadır. Eğitim aracılığıyla devletler, tüm halkın düşünce ve değer yargılarını bir ‘eritme potası’ içinde kaynaştırıp bütünleştirmeyi amaçlarlar.¹⁰ Burada ideoloji, güçlü bir “çarpıtıcı” ve “şekillendirici”dir. İçeriği inanca ve değere dönüştürülmüş bir eylemin ateşleyicisi ve besleyicisidir. Burada inanç ve değer, empoze eden belirli bir gücün isteği doğrultusunda oluşturulan bir inancı ve değeri ifade eder. Eğitim, bunlarla yüklenir ve insanı bu içerik doğrultusunda “kurmada” kullanılır.¹¹

⁶ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev: Y. Alp, M. Özışık, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 47.

⁷ Althusser, *Age.*, s. 32-45.

⁸ Vedat Bilgin, *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset Kurumu*, **Almla: Fikir ve Kültür Dergisi**, Yıl 5, Sayı: 14-15 (Kış-Bahar 2009), s. 22.

⁹ Bilgin, *Age.*, s. 23.

¹⁰ Cyril Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev: M. Fatih Gümüş, Ankara: Verso Yayınları, 1989, s. 114.

¹¹ Necmettin Tozlu, “İdeolojilerin Oluşmasında Eğitimin Rolü”, **Felsefe Dünyası**, Sayı:34, (2001/2), s. 4.

Böylece eğitim ve ideoloji siyasal iktidarların kendi meşruiyet ilkelerine mutlaklık ve kutsallık kazandırdığı araçlardır. Eğitim ve öğretim süresince “bilgi ve ‘gerçek’ onu üreten ve yayan kurumlarda merkezi bir güce dönüştürülür. Bu ‘gerçek’, siyasal iktidar tarafından devamlı olarak “tek gerçek” olarak sunulur. Eğitim kurumlarının yaygınlığı sayesinde devlet ideolojisi en ücra alanlara bile yayılma imkanı bulur. Bilgi de siyasal iktidarın ideolojisini meşrulaştırma işlevini üstlenir. Böylece devlet ideolojisi, eğitici ve öğretici kimliğiyle tüm topluma yayılma imkanı bulur.

Devletler kendi ideolojileri doğrultusunda kurdukları eğitim sistemiyle toplumu şekillendirirken genellikle “ideolojilerini” daha kolay taşıma ve aktarma özelliği olan tarih derslerine özel önem atfetmektedirler. Zira tarihin diğer toplum bilim alanları gibi bir toplum bilimi olmasından kaynaklanan, toplumu çözümlenmeye ve anlamaya yardımcı olma işlevleri de vardır.¹² Tarih eğitiminin özellikle sosyalleşme ve vatandaşlık eğitiminin bir aracı olarak görüldüğü “ideolojik ülkelerde” ideolojinin katılımıyla paralel artan bir oranda¹³ okul programlarındaki tarih derslerinin toplumun mevcut değerlerini devletin yönetim şekline kaynaklanan bir bakış açısıyla yansıttığı söylenebilir. Araştırmacıların ders kitaplarını esas alarak yaptıkları çalışmalar devletlerin tarih dersinin içerik ve öğretim yöntemleri üzerinde maksimum bir etkiye sahip olduğunu ve bu dersi bir sosyalleşme aracı olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.¹⁴

Tarih araştırmaları ve tarih eğitiminden “ideolojik aygıt” olarak yararlanılması “tarihî gerçekliklerin ideoloji prizmasından kırılarak yansımış şekli” olarak tanımlanabilecek “resmi tarih” kavramını gündeme getirmektedir.

Dünyada ilk olarak modernite yaşama geçerken ulus devletlerin doğuşu sırasında toplumların geleneksel ve yerel bağlarının çözülüp onun yerine soyut ulusal bağlılıkların oluşturulması ve ulusal kimliklerin yaratılmasında tarihten bir araç olarak yararlanılmış, böylece tarihî ve ulusal önderleri mistifiye eden “resmi tarihler” ortaya

¹² İlhan Tekeli, “Küreselleşen Dünyada Tarih Eğitiminin Amaçları Ne Olabilir?”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, (ss. 34-42), s. 40

¹³ Dursun Dilek, *Tarih Derslerinde Öğrenme Ve Düşünce Gelişimi*, Ankara, Pegem Yayınları, 2001, s. 43.

¹⁴ Dilek, Age., s. 44.

çıkıştır. Devletler ve resmi ideolojiler tarafından kurgulanan bu “resmi tarihler” tam olarak tarihsel gerçeği yansıtmaları bile kendi halklarına gerçekmiş gibi sunulurlar.¹⁵

Resmi tarihten, genelde bir ülkenin kendi tarihini yazma ve anlama konusunda merkezi iktidarın dayattığı bir tarih versiyonu anlaşılmaktadır. Bu versiyon, geçmiş dönemle bağın kesilmesi söz konusu olduğunda yakın geçmişi olumsuzlama ve mevcut iktidarı onaylama işlevi görmektedir, ancak esas itibarıyla etnik veya kolektif kimliği yüceltici bir yönde hazırlanmaktadır.¹⁶ Burada sosyal bellekte yer alması istendiği şekliyle toplum tarafından üretilmiş, inşa edilmiş ve çeşitli yollardan örneğin ilk ve orta öğretim düzeyinde okutulmuş veya okul dışı medya kanallarında işlenerek yeni kuşaklara aktarılması planlanmış bir kimlik versiyonu söz konusudur.¹⁷ Kurgulanan bu tarihlerle üstünlük duygusu yaratmayı amaçlayan övünge abartmalar ve karşıya alınan toplulukları küçülten yergiler ve “tarih” diye öğrencilere kesin bir dogmatiklikle, açıklanmayan ve tartışılmayan ancak ezberlenebilecek birtakım bilgiler yüklenmektedir.¹⁸ Bu tarih anlayışının yararı ise Nietzsche’ye göre büyüklük idealinin aşılmasında yatıyor; böyle bir tarihi okuyan genç, büyük düşünmeğe ve davranmağa teşvik edilmiş oluyor.¹⁹

¹⁵ Tekeli, Agm., s. 36.

¹⁶ Nuri Bilgin, “Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995 (ss.107-122), s. 119.

¹⁷ Bilgin, Agm., s.113.

¹⁸ Mete Tunçay, Tarih Öğretiminin İyileştirilmesine Yönelik Düşünceler”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995 (ss. 52-54, s. 52.

¹⁹ Christoph K. Neumann, “Tarihin Yararı ve Zararı Olarak Türk Kimliği: Bir Akademik Deneme” **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 101.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AZERBAJCAN'IN COĞRAFI, TARİHİ VE KÜLTÜREL DURUMU

1.1. Coğrafi Durum

Büyük Kafkas Sıradağları'nın güneydoğu kısmını, Küçük Kafkas Sıradağları'nın ise büyük bir bölümü ile bunlar arasında bulunan Kür-Aras Ovasını, güneyde Talış- Savalan, Karadağ-Bozkuş silsileleri ile İran yaylasının kuzeybatı kısmını kaplayan bölge tarihte Azerbaycan olarak adlandırılmaktadır.²⁰

Azerbaycan'ın alanı 221.6 bin km² olup bunun 86.6 bin km²'si bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarını oluşturmakta, geri kalanı ise 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla İran yönetimine geçmiş olan "Güney Azerbaycan" topraklarıdır.²¹

Tarihte "Azerbaycan" adı bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran sınırları içerisinde bulunan Güney Azerbaycan'ı bir bütün olarak karşılamakla beraber "Azerbaycan" tabiri bu çalışmada bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarını oluşturan Kuzey Azerbaycan anlamında kullanılmıştır.

Bu anlamda 38°–25° kuzey enlemleri ile 44°–50° doğu boylamları arasında Güney Kafkasya'da, Avrupa ile Asya arasında, Hazar Denizi'nin batısında yer alan Azerbaycan'ın Rusya, Gürcistan, Ermenistan, İran, Türkiye ve Hazar Denizi vasıtasıyla da Kazakistan, Rusya, İran ve Türkmenistan devletleriyle sınırları bulunmaktadır. Devletin resmi adı Azerbaycan Cumhuriyeti, başkenti ise Bakü'dür.

Azerbaycan Cumhuriyeti, ülkenin güneybatısında yer alan kendisine bağlı özerk bir cumhuriyet olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti vasıtasıyla Türkiye Cumhuriyeti ile de 11 km'lik bir kara sınırına sahiptir.

1.2. Tarihi Durum

Azerbaycan arazisinde MÖ 3000 yıllarından başlayarak Manna, Midya, Ehemeni ve Atropaten gibi güçlü devletler hüküm sürmüştür. Bu devletler Sümerler, Asurlular, Urartular, Romalılar, Partlar ve bölgedeki diğer devletlerle uzun süren

²⁰ Musa Gasimov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.19, (2002), ss. 121-147, s. 122.

²¹ A. H. Balayev, B. E. Budagov, Z. M. Bünyadov, N. M. Balıhanlı, İ. H. Eliyev, F. M. Eliyev, O. E. Efendiyev, G. M. Ehmedov ve M. E. İsmayılov, **Azerbaycan Tarihi: En Eski Devirlerden 20. Yüzyılın Başlarına Kadar**, C.1, Bakü, Elm Neşriyatı, 1993, s. 3.

savaşlar yapmışlardır. Bölgede hüküm süren son güçlü devlet olan Atropaten Devleti'nin varlığı Romalılar ve Partlarla yapılan savaşlar sonucu sona ermiş ve bölgede 224 yılından itibaren Sasani hakimiyeti başlamıştır. Sasaniler'in bölgedeki hakimiyetleri Bizans Devleti'yle yapılan uzun mücadeleler sonucu gittikçe zayıflamakla beraber yer yer 7. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.

Diğer bazı İran vilayetlerine oranla geri kalmış ve az nüfuslu bir bölge olan Azerbaycan 642 yılında Müslüman Arapların hakimiyeti altına girdikten sonra din ve medeniyet bakımından birlik kazanmış ve medeniyet alanında büyük gelişmelere sahne olmuştur.²² Dışarıdan Hazarlar, içeriden ise Babek önderliğindeki Azerbaycan halkının büyük mücadelelerine rağmen, Arap hakimiyeti Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de devam etmiş; Abbasi Halifeliğinin otoritesinin zayıflamasından sonra Azerbaycan toprakları üzerinde Saciler, Şeddadiler, Salariler ve Revvadiler gibi bölgesel devletçikler kurulmuştur.

Tarih boyunca değişik zamanlarda çeşitli Türk kabilelerinin gelerek yerleştiği Azerbaycan'a 8. ve 9. yüzyıllarda kalabalık gruplar halinde Oğuz Türkmenleri gelerek yerleşmiştir. Bu ilk kalabalık Türkmen göçlerinden sonra 11. yüzyılda Azerbaycan'ın Selçukluların hakimiyeti altına girmesiyle önemli miktarda Oğuz Türkmen kabilelerinin gelerek buraya yerleşmesiyle Azerbaycan'ın Türkleşmesi süreci tamamlanmıştır. Zeki Velidi Togan'a göre: *“Azerbaycan, Mezopotamya ve Küçük Asya arazilerinde Oğuz dil grubuna mensup olan Türk kabilelerinin yerleşmesi, Selçuklular'ın bölgeye gelmelerinden sonra Azerbaycan'ın hem kuzey, hem de güney kısımlarında Oğuz dilli Türklerin üstünlüğüne ve tedricen bu dil grubunun galip gelmesine; Türk dilli Azerbaycan halkının oluşması sürecinin tamamlanmasına neden oldu.”*²³

Azerbaycan'ın asıl imarı ve iskanı 11. yüzyılda Selçukluların ve 13. yüzyılda İlhanlıların hakimiyeti devrinde gerçekleşmiştir. Azerbaycan'da Selçuklu hakimiyetinin zayıflaması üzerine 1146-1225 yılları arasında “Azerbaycan Atabeylikleri” dönemi yaşanmıştır. Harzemşahlar ve Şirvanşahlar devletleri de Azerbaycan toprakları üzerinde hüküm süren iki devlet olmuştur.

Moğol istilasının (1235-1240) ve Şirvanşahlar hakimiyetinin devam ettiği 13-14. yüzyıllarda Aras Nehri'nin güneyindeki topraklarda Cengiz Han'ın torunu

²² A. Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, (1986), ss. 91-118, s. 96.

²³ Balayev ve diğerleri, Age., s. 147.

Hülagü'nün önderliğinde kurulan İlhanlılar Devleti zamanında Azerbaycan'ın kesin olarak Türklerle iskanı gerçekleşmiştir.²⁴

İlhanlılar Devleti'nin dağılmasından sonra bölgede kısa bir süre Altınordu ve Celayirliler devletleri hüküm sürmüştür; Celayirlilerden sonra bölgeye hakim olan Emir Timur Azerbaycan'ı Yakın Doğu ve Anadolu'ya düzenlediği seferlerde bir hareket üssü olarak kullanmıştır. 1406 yılından itibaren bölgede güçlenmeye başlayan Karakoyunlular'ın yaklaşık 60 yıl süren varlığının sona ermesiyle de Azerbaycan'da sırasıyla Akkoyunlu ve Safevi hakimiyetleri kurulmuştur. Nesip Nesipli'ye göre "Karakoyunlu (1410-1467) ve Akkoyunlu (1467-1501) iktidarı dönemleri Azerbaycan'da Türklüğün ve Türk edebiyatının en güçlü olduğu dönemlerdir."²⁵ Togan'da 15. yüzyılın Azerbaycan'ın en parlak ve Türk nüfusunun en çok olduğu; aynı zamanda Türk dilinin devlet yaşamında, edebiyat ve bilimde rolünün çok arttığı bir dönem olduğunu belirtmektedir.²⁶

Safeviler Akkoyunlular'ın yanı sıra Şirvanşahlar'ın da hakimiyetine son vererek Azerbaycan genelinde hakimiyetlerini sağlamışlardır. Safevi Devleti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Azerbaycan toprakları iki Türk devleti olan Osmanlı ve Safevilerin yüzyılı aşkın bir süre devam edecek olan mücadelelerine sahne olmuştur. 1514'de Çaldıran'da iki devletin yaptığı mücadeleden Osmanlı ordusu galip çıkmış, Yavuz Sultan Selim Tebriz'i ele geçirmiştir. Tebriz daha sonra tekrar Safeviler'in eline geçmişse de Kanuni Sultan Süleyman devrinde, 1534 yılında İbrahim Paşa komutasındaki ordu ile tekrar fethedilmiştir. Bölgede aralıklarla devam eden mücadeleler 1725'te Sultan 3. Ahmet döneminde Nahçıvan, Karabağ, İrevan, Şamahı ve Tiflis'in Osmanlı topraklarına katılmasıyla sonuçlanmıştır.

Cengiz Han'ın oğulları tarafından kurulmuş olan Altın Ordu Devleti'nin mirasçısı olan Moğol hanlıklarının ortadan kaldırılması Ruslar'ın Kafkasya'ya girmelerinin de önünü açmıştır. Rusların 16. yüzyılda Astrahan Hanlığı'nı işgal etmeleri onlara Hazar Denizi'ne ulaşma imkanı sağlamış ve Terek Irmağı uzun süre Rusya ile İran arasında sınır olmuştur.²⁷

²⁴ Togan, Agm., s. 103.

²⁵ Nesib Nesipli, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Cilt 7, Sayı 1, (İlkbahar 2001), ss. 132-160, s. 135.

²⁶ Togan, Agm., s. 111.

²⁷ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 277.

Afşar hükümdarı Nadir Şah, Horasan bölgesinde hakimiyeti ele geçirdikten sonra 1736 yılında Safevi şahı 3. Abbas'ın ani ölümünden de istifade ederek kendisini bütün bölgenin şahı ilan etmiştir. Nadir Şah'ın bölge halkı üzerinde baskıcı bir yönetim uygulaması üzerine çıkan isyanlardan yararlanan Ruslar, Derbent şehrini ele geçirmişlerdir. Nadir Şah'ın ölümü ile Afşar hanedanlığı varlığını bir süre daha devam ettirmişse de Azerbaycan'da siyasi birlik dağılarak yaklaşık yüz yıl sürecek olan "Hanlıklar devri" başlamıştır.

Önemli zenginliklere sahip Azerbaycan bölgesinin siyasi birlikten yoksun olması Gürcistan Krallığı ve Rusya'nın bölge üzerindeki iştahını kabartıyordu. Özellikle Rus tehdidi karşısında Azerbaycan hanları zaman zaman Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede ilerleyen Rus orduları 1801 yılında Kazak Sultanlığı ve Gence Hanlığı'nı, 1806'da Derbent ve Kuba, 1807'de Bakü, 1812 yılında ise Lenkeran Hanlığını işgal etti. Aras Nehri'nin kuzeyini büyük ölçüde ele geçiren Rusya karşısında Azerbaycan genelinde hakimiyet iddiasında olan Gacar Hanedanlığı çaresiz kalmış ve iki taraf arasında 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan Antlaşması imzalanmıştır.

Bu antlaşmadan sonra Ruslar sırasıyla Şeki, Şamahı ve Şirvan Hanlıklarını, 1825 yılında ise Nahçıvan ve İrevan Hanlıklarını işgal etmişlerdir. Rusların Aras Nehri'nin kuzeyindeki topraklardaki ilerleyişlerini kabullenemeyen Gacar Hanedanlığı Rusya'ya savaş açmışsa da yapılan savaşı kaybetmiştir. Bunun üzerine 21 Şubat 1828 tarihinde iki taraf arasında Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Aras Nehri sınır olmak üzere Azerbaycan toprakları "Güney Azerbaycan" ve "Kuzey Azerbaycan" olmak üzere ikiye bölünerek Kuzey Azerbaycan Rusya'ya, Güney Azerbaycan ise Kaçar Hanedanlığı'na bırakıldı. Bu antlaşmayla İran, Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarını kaybederken Türkiye de Meşketya yani Ahıska ve Ahılkelek bölgeleriyle Aras'ın güneyindeki Sürmeli'yi (İğdır) Ruslar'a vermek zorunda kalmıştı."²⁸

Osmanlı Devleti ve Kaçar Hanedanlığı ile anlaşma imzalayarak sorununu çözen Rusya, o zamana kadar uyguladığı "hanlıkların iç işlerine karışmama" politikasından vazgeçerek ardı ardına gerçekleşen yerel isyanları bastırmış, ardından küçük de olsa kuşku uyandıran hanları ve han nesillerini yok ederek geçmiş mirası,

²⁸ Yerasimos, Age., s. 277.

eski hakimiyetin ve bağımsızlığın bütün belirtilerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Rusya, Gürcü ve Ermeniler'e oranla Kafkasya Müslümanlarına karşı daha insafsız bir ayrımcılık politikası uygulamıştır.²⁹

Bu dönemde Kuzey Azerbaycan'da halkın Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi aralıksız devam etmiştir. Özellikle Müsavat Partisi Kuzey Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelesinin geniş halk kitleleri tarafından benimsenilmesini sağlamıştır.

Rusya'da 1917 Şubat ihtilali gerçekleşikten sonra Kafkasya'da Çarlık idaresinin yerine geçmek üzere 22 Mart 1917 de "Mavera-yi Kafkas Komitesi" oluşturuldu. Bu hükümette Kafkasya'da etkili olan üç büyük parti; Gürcü Menşevikler, Ermeni Taşnak Partisi ve Azerbaycan Müsavat Partisi yer alıyordu.³⁰

18 Ocak 1918'de Bolşevikler'in Rus kurucu meclisini dağıtmaları üzerine Mavera-yi Kafkas Komiserliği, Moskova'daki, Sovyet hükümeti ile ilişkisini keserek "Kurucular Meclisi'ne" seçilmiş olan milletvekillerinden oluşan bir "Diyet Meclisi" (seym) oluşturmuş,³¹ 11 Mayıs 1918 tarihinde de "Seym" "Transkafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti" adıyla bağımsız bir devlet olduğunu ilan ederek ilk hükümetini kurmuştur.³² Yeni hükümetin önünde anayasayı hazırlamak, devletin sınırları belirlemek, savaşa son vermek, anarşi ve karşı devrimci güçleri bastırmak ve toprak reformu yapmak gibi sorunlar durmaktaydı. Fakat Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Seym temsilcileri arasında iç ve dış siyasete ilişkin konularda önemli fikir ayrılıklarının bulunması nedeniyle 26 Mayıs 1918 tarihinde "Seym" kendisini feshetmiş; aynı gün Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Bu gelişmeler sonucunda Kafkasya Seymi'nin Azerbaycanlı temsilcileri de kendilerini "Azerbaycan Milli Şurası" olarak ilan ederek Şura başkanlığına Mehmet Emin Resulzade'yi seçmişlerdir. Milli Şura'nın 28 Mayıs 1918 tarihli toplantısında ise bağımsız "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir.³³ Bakü, devletin başkenti olarak kabul edilmişse de burası henüz Bolşevik işgali altında

²⁹ Nesipli, Age., s. 140 .

³⁰ Yerasimos, Age., s. 289.

³¹ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 462,

³² Mehman A. Damirli, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti", "**Türkler Ansiklopedisi**" Yeni Türkiye Yayınları, C.19, (2002), ss. 148-156, s.149; Kurat, Age., s.473; Yerasimos, Age., s. 303.

³³ Daha fazla bilgi için bakınız: Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti, İstanbul, 1991, s. 46-47; Tadeusz Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı (1905-1920), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1988, s. 177; Cemil Hasanlı, Azerbaycan Tarihi (1918-1920), Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1998, s. 93-96; Mirza Bala Mehmetzade, Milli Azerbaycan Hareketi, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991, s. 89-90.

olduğundan hükümet çalışmaları bir süre geçici merkez olarak kabul edilen Gence'den yürütülmüştür.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ilan edildikten hemen sonra Azerbaycan Hükümeti o sırada Batum'da bulunan Osmanlı Dışişleri Bakanı Halil Menteşe Bey'i konu hakkında bilgilendirmiş; bir yandan da Naki Keykurun'u Osmanlı Devleti'nden askeri yardım talebi için Enver ve Talat Paşa'yla görüşmek üzere İstanbul'a göndermiştir.³⁴ Bu istek Enver ve Talat Paşalar tarafından uygun karşılanmıştı.³⁵ Ayrıca Azerbaycan Hükümeti Kars'ta ilan edilen Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni tanıdığını da ilan etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Başbakanı Han-Hoyski söz konusu hükümete karşı gösterilecek bir düşmanlığın Azerbaycan'a yapılmış bir düşmanlık olarak sayılacağını beyan etmiştir.³⁶

Azerbaycan'lı tarihçi Cemil Hasanlı'nın ifade ettiği gibi Azerbaycan Cumhuriyeti dünyevi temeller üzerine kurulan ilk Türk Devleti olup, 28 Mayıs 1918 tarihli Bağımsızlık Beyannamesi'nin yayınlanmasıyla Azerbaycan milletinin varlığı tespit edilmiş, böylece Azerbaycan kelimesinin sadece coğrafi, etnografik ve linguistik bir kelime olmaktan çıkarak siyasi bir anlam kazanması sağlanmıştır.”³⁷

Azerbaycan Hükümeti'nin Bolşevik ve Ermeni birliklerinin Türkler'e ve diğer Müslüman halklara karşı gerçekleştirdikleri katliamları durdurmak için daha önce imzalanmış olan antlaşmaya dayanarak Osmanlı Hükümeti'nden yardım istemesi üzerine 14 Haziran 1918'de Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Azerbaycan üzerine hareket etti. Amaç Bakü'yü kurtarmaktı. Türk ordusunun ilerleyişi üzerine Bakü Sovyeti 16 Temmuz 1918'de İngilizleri Bakü'ye davet ederek şehri 4 Ağustos'ta İngilizlere teslim etmişlerdir. Halil Bey komutasındaki Türk ordusu 12 Eylül'de Bakü üzerine harekete geçmiş, 15 Eylül 1918 gecesini Bakü'nün kurtarılmasıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin merkezi de Gence'den Bakü'ye nakledilmiştir.³⁸ Fakat Osmanlı birlikleri Azerbaycan'da uzun süre kalamamış, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros

³⁴ Naki Keykurun'un İstanbul'da Osmanlı Devleti yetkilileriyle yaptığı görüşmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Naki Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920), Ankara, İlke Kitabevi Yayınları, 1998, s. 86-107.

³⁵ Nasır Yüceer, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı, Ankara, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1996, s. 55.

³⁶ Ahmet Ender Gökdemir, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989, s. 99.

³⁷ Hasanlı, Age., s. 96.

³⁸ Gasimov, Agm., s. 42.

Mütarekesi'nin 11. ve 15. maddeleri uyarınca Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalmışlardır.³⁹

Bolşevik devrimin ilk kargaşalığını atlattıktan hemen sonra bölgede yayılma faaliyetlerine başlayan Bolşevik Rusya 27 Nisan 1920 tarihinde Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni işgal ederek Müsavat Hükümetini devirmiş ve Neriman Nerimanov başkanlığında Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti'ni kurmuştur.⁴⁰ 28 Nisan 1920 tarihinde oluşturulan "Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi" ülke genelinde otoritesini kurmak amacıyla yerel devrim komiteleri oluşturdu. Bolşevikler yönetimi ele geçirdikten sonra kendileri için tehdit olarak gördükleri diğer siyasi grupları hedef alarak, Azerbaycan Komünist Partisi dışındaki bütün siyasi partileri kapattılar. "Adalet" ve "Himmet" gibi sosyalist partiler bile çok geçmeden kendilerini feshederek Bolşeviklere katılmak zorunda kaldılar.⁴¹ Bunların dışındaki siyasi partilerin yönetici kadrolarına, özellikle Müsavatçılara karşı ise bir "terör" hareketi başlatıldı.⁴²

Azerbaycan'da Sovyet rejiminin kurulması SSCB için hayati önem taşımaktaydı. Sovyet Hükümeti Kafkaslardaki hareketinin sebebini her ne kadar Batı emperyalizmine son vermek gerekçesine dayandırmışsa da bu hareketlerin asıl gayesi Kafkasya'ya hakim olma isteğidir. Bu durumu İ. V. Lenin'in; "*Şark ya Bolşevikliğin veya Antant'ın mezarı olacaktır. Şark'ı kim kazanırsa zafer onundur.*" sözü açıkça ortaya koymaktadır.⁴³

Bolşevik yönetimin kurulmasından sonra Azerbaycan'ın SSCB bünyesine katılması iki aşamada gerçekleşmiştir. Önce 12 Mart 1922 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri' "Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti" adı altında birleştirilerek bu üç Kafkas Cumhuriyeti tek çatı altında SSCB'ye bağlanmış, 1937 yılında bu statü değiştirilerek, "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" ayrı bir cumhuriyet olarak doğrudan SSCB'ye üye

³⁹Antlaşmanın iki maddesi Kafkasya'yla ilgiliydi: 11 Madde, Osmanlılar'ın tüm bölgeyi terketmelerini istiyor, 15. madde ise Transkafkasya demiryollarının denetimini müttefiklere geçmesini öngörüyor ve Bakü'nün de müttefiklerce işgal edileceğini bildiriyordu. Daha fazla bilgi için bakınız: Swietochowski, Age., s. 190; İsmayıl Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 13 ; Timur Sili, "1918 Kafkas Seferi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (1999), 156 s, s. 132; Yüceer, Age., s. 159-160 .

⁴⁰ Gasimov, Agm., s.133.

⁴¹ Swietochovski, Age., s.244; Alper ALP, "Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (2004), s. 83-84.

⁴² Alp, Age., s. 84.

⁴³ S. Esin Dayı, Elviye-i Selâsede (Kars, Ardahan ve Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1997, s. 247.

yapılmış ve bu statü 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesine kadar devam etmiştir.⁴⁴

Nisan 1920 işgalinin ardından Azerbaycan Türkleri Bolşevik iktidarına karşı çeşitli biçimlerde ve yöntemlerle mücadele etmişlerse de bu mücadelelerin en üst düzeyi direniş ve ayaklanmalar olmuştur. Azerbaycan'da 1920-1923 yılları arasında Sovyet karşıtı elli üç ayaklanma gerçekleşmiştir.⁴⁵

Sovyet yönetimi ise bu dönemde muhaliflerini sindirmek ve Bolşevizm karşıtı propagandaları engellemek için “Olağanüstü Komisyon” oluşturdu. Öncülerini Çarlık döneminde Bolşevizm faaliyetlerini gizlice yürütmüş kimselerin oluşturduğu bu teşkilatın görevi devrim karşıtı bütün girişimleri ve faaliyetleri takip ederek bunlara karşı gerekli tedbirleri almaktı.⁴⁶ Olağanüstü Komisyon'un aldığı sert önlemler ve cezalandırmalardan en büyük payı Müsavat Partisi lider kadrosu almıştır. Kendisi de Müsavatçı kadrodan olan Mehmetzade bu durumu şöyle dile getirmektedir: “*Gerek isyanlardan önce, gerekse isyanlar esnasında, Azerbaycan Türkü verdiği binlerce şehit arasında ‘Müsavat’ ilk kadrosunun önemli bir kısmını kurban vermiştir. Müsavat parlamanto fraksiyonuna ve onunla birlikte hareket eden tarafsız demokrat grubuna mensup olanları, liderlerini kaybetmiştir.*”⁴⁷

Lenin Sosyal Demokrat Parti'nin 2. kongresinde devletin bütün milletlerine “öz yönetim hakkı” verilmesi ilkesinin kabul edilmesini sağlamış, dahası “öz yönetimden” “bağımsız bir yönetim oluşturma ve ayrılma hakkını” anlamak gerektiğini de açıklamıştır. Fakat Lenin'in bu düşüncesi kısa süre içerisinde “evrime” uğrayacaktır.

⁴⁴ Nazım Cafersoy, “Bağımsızlığının 10. Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)” **Avrasya Dosyası**, C.7, S.1 (İlkbahar 2001), ss.286-318, s. 289.

⁴⁵ Musa Kasımlı, Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2006, s. 681; Mehmetzade, Age., s.142-143.

⁴⁶Olağanüstü Komisyon: ÇEKA (Chrezvichainaya Komissiya): İç savaş döneminde Lenin tarafından kurulmuş gizli polis örgütü olup, KGB'nin öncüsüdür. “Çeka, Komünist Parti'nin ‘kılıç’ ve ‘kalkan’ı olmak üzere tasarlanmıştı ve ne resmi Sovyet hükümetine, ne de herhangi bir birimine bağlıydı. Hiçbir yasal geleneği, hukuk kurallarına uyma yükümlülüğü, polis, mahkeme ya da Adalet Komisyonu'na danışma ihtiyacı yoktu. Sırf ismi bile özel statüsünü dile getiriyordu: Karşıdevrim ve Sabotajdan Sorumlu Bütün Rusya Olağanüstü Komisyonu'nun Rusça kısaltması Ç-K, ya da Çeka. Kesinlikle ‘olağanüstü’ idi, çünkü ‘sıradan yasallığın dışında’ varlık sürdürüyordu...” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Anne Applebaum, Gulag, Çeviren Ufuk Demirbaş, Ankara, İletişim Yayınları, 2008, s. 8.... Alp, Age., s. 85.

⁴⁷ Mehmetzade, Age., s. 143; Rezulzade Müsavatçılar'a karşı yapılan katliamları şu sözlerle ifade etmektedir: “Azerbaycan milliyetçileri için sadece Solofki, Sibiry ve Kuzey Rus cehenneminin diğer bölümleri değil, aynı zamanda Mavi Hazar Denizi'nin soğuk suları da Moskovalı cellatlar tarafından kurban yeri olarak kullanıldı. Buralarda bugüne kadar Ruslar binlerce, tek suçları vatanlarını yabancı işgaline karşı savunmak olan, Azerbaycan bağımsızlık savaşçıları yok ettiler.” Bakınız: M. Emin Rezulzade, Azerbaycan Problemi, Çev.: Perihan Mete-Sebahattin Şimşir, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, Mars Matbaası, 1996, s. 24-24.

1917 yılında toplanan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) kongresinde yayımlanan bildiri: “...Ancak milletlerin ayrılma hakları ile bu ayrılığın zamanını seçme hakkını birbirine karıştırmamak lazımdır. Bu meseleyi Proletarya Partisi kendi başına çözecektir” demek suretiyle ayrılmayı kabul edip, ayrılma zamanı ve uygulama biçimine Parti’nin karar vereceğini belirtmiş; bir süre sonra ise SSCB’den ayrılmak isteyenlerin “karşı devrimcilik” suçunu işlediklerini beyan etmiştir.⁴⁸

Gerçekten de Rusya’da gerçekleştirilen Bolşevik Devrimi sonrasında başlayan iç savaşta Kafkasya, Tatar ve Orta Asya’daki Müslüman cemaatler Bolşevikler’i desteklemişlerdi. Zira Müslüman aydınlar yıllardır zulmüne uğradıkları Çarlık rejimine oranla “eşitlik”, “kardeşlik” gibi şiarları ileri süren Bolşevik rejiminin kendilerine daha iyi bir hayat sağlayacağını düşünmüşlerdir. Bu destekte Marksizmin “antiemperyalist” ve “milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı” söylemleri etkili olmuştur.⁴⁹ Tatar Sultan Galiyev’in başını çektiği ve “Müslüman komünistler” olarak adlandırılan Müslüman aydınlar grubuna göre, Sosyalizm tüm dünya için değil, sadece mazlum milletlerle ilgili bir programdı; her şeyden önce ve özellikle bir azınlık öğretisiydi.⁵⁰

Fakat tüm Sovyet ülkesinde olduğu gibi Azerbaycan’da ilan edilen Sovyet yönetimi çok geçmeden Lenin ve Stalin’in “proletarya diktatörlüğü” olarak adlandırmasını doğrular nitelikte gerçek bir diktatörlüğe dönüşmüştür. Stalin’in 1920’li yılların başlarında iç savaşın da etkisiyle Müslümanlara karşı gösterdiği olumlu tavır, iç savaşın kazanılması ve ülke içindeki konumunu sağlamlaştırmasına paralel olarak yerini baskı, zulüm ve tasfiyelere bırakmıştır.⁵¹ Stalin, Parti ve devlet üzerindeki tartışılmaz otoritesini kurmak için kendisine bağladığı İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) vasıtasıyla 1928-1938 yılları arasında Sovyet toplumundaki gerçek ve hayali hasımlarına karşı saldırıya geçmiştir. Bu süreçte binlerce insan yargılandı ve tasfiye edildi; diğerleri basitçe ortadan kaldırıldılar. Kafkasya’da “milli komünistlerin”

⁴⁸ Ebulfez Süleymanlı, Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri: Rus İşgalinden Günümüze Sosyolojik Bir Değerlendirme, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s. 149-150.

⁴⁹ “Lenin, 3 Aralık 1917’de Rusya ve bütün dünya Müslümanlarına hitaben yayınladığı bir bildirisinde; ‘Dinleriniz, gelenekleriniz, milli kültürel müesseseleriniz her türlü saldırıdan korunacaktır. Milli yaşayışınızı istediğiniz gibi düzenleyiniz. Bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki gerek sizlerin gerekse bütün Rusya’da yaşayan milletlerin haklarını, Devrim ve Sovyetler korumak ve savunmaktadır. Siz de bu Devrime ve onun hükümetine yardım ediniz.’ demektedir.” Bakınız: Dayı, Age., s. 33.

⁵⁰ Aleksandre A. Benningsen - S. Enders Wimbush, Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm, Çeviren: Bülent Tanatar, İstanbul, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1995. s.66.

⁵¹ Aliyeva, Age., s. 205.

tasfiyesi 1932-1933 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Azerbaycan milli komünizminin önde gelen simalarından olan Neriman Nerimanov her ne kadar eceliyle ölmüşse de, ölümünden sonra bile sert biçimde “sapmacı”, “hain”, ajan-provokatör” vs. olarak yerden yere vurulmuştur. 1934-1937 yılları arasında Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin neredeyse tamamı tasfiyeye uğramıştır.⁵² Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre 1930-1953 yılları arasında SSCB genelinde tutuklananların sayısı 3.788.000 kurşuna dizilenlerin sayısı ise 786.000’dir.⁵³

Stalin’in baskıcı uygulamalarını ölümünden sonra yerine geçen Nikita Kruşçev Şubat 1956 tarihinde KP’nin 20. Kongresinin gizli oturumunda yaptığı konuşmasıyla ağır bir şekilde eleştirmiş ve kınamıştır. Kruşçev konuşmasında Stalin’in “uydurma” ve “çarpıtmaları” yüzünden binlerce dürüst ve suçsuz komünistin öldüğünü, 1930’ların şiddetli temizleme hareketlerinin komünizm davasının korunması için gerekli olmadığı, bu kötü uygulamaların Stalin’in “paronoyasının” ve “kana susamışlığının” bir ürünü olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Bu baskı ve katliamlara haklılık kazandırmak için Stalin’in uyguladığı politika ise Kruşçev tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: *“Stalin ‘halk düşmanı’ kavramını icat etti. Bu kavram herhangi bir şekilde Stalin’le hemfikir olmayanlara karşı, düşmanca eğilimlerinden kuşkulananlara karşı, adı kötüye çıkmış olanlara karşı devrimci yasallık normları ihlal edilerek en dayanılmaz baskıların kullanılmasını olanaklı kıldı ... Çoğunlukla ve fiiliyatta bütün geçerli hukuk kurallarına karşı kullanılan biricik suç kanıtı kendi kendini suçlayan ‘itiraflar’dı; ve ‘itiraflar’ suçlananlara uygulanan fiziksel baskılarla elde ediliyordu. Bu durum devrimci yasallığın açıktan ihlal edilmesine, geçmişte parti çizgisini savunmuş birçok suçsuz insanın kurban olmasına yol açtı.”*⁵⁵

Kruşçev 1967 yılında istifaya zorlanmış ve ondan boşalan SBKP MK’nın Birinci Sekreterliğine 1967 yılı Kasım ayında Leonid İliç Brejnev getirilmişti. 1982 yılına kadar sürecek olan ve Kruşçev dönemi gibi SSCB tarihinde “durgunluk dönemi” olarak değerlendirilen Brejnev döneminde, genelde her alanda ılımlı bir siyaset izlenmiştir. L.İ. Brejnev’den sonra 1982-1985 yılları arasında sırasıyla Y. V. Andrapov ve K.U. Çernenko SBKP Birinci Sekreterliği görevlerinde bulundu. Fakat 1980’li

⁵² Beningsen ve Wimbush, Age., s. 116-117.

⁵³ Moshe Lewin, Sovyet Yüzyılı, Çeviren: Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 140.

⁵⁴ S. N. Kruşçev, 20. Kongre Gizli Raporu: Kişi Kültüne Karşı, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul, Pencere Yayınları, 1991, s. 9.

⁵⁵ Kruşçev, Age., s. 18.

yılların ortalarına gelindiğinde Sovyetler Birliğindeki iktisadi, siyasi ve manevi hayatındaki sıkıntılar daha da derinleşmişti. Sosyal adaletsizlikler, Komünist Partisi'nin mutlak hakimiyeti ve insan haklarına saygısızlığı, dini özgürlüklerin tanınmaması, devletin adli sisteminin Parti emrine verilmesi ve devletin Rus ve Rus olmayan halkları arasında yıllardan beri süregelen milli haklar alanındaki çatışmalar, Sovyet yöneticilerini açmaza sokmuştu. Bu şartlar altında Sovyet yöneticileri kötü gidişi durdurma, sosyalizm rejimini koruma ve “Sovyet İmparatorluğu”nu parçalanmaktan kurtarma çareleri aramaya başlamışlardı. Bu amaçla Mihail Gorbaçov 11 Mart 1985'te SSCB Komünist Partisi'nin Genel Sekreterliği görevine getirilmiştir. Gorbaçov da kendinden önceki Sovyet liderlerinin geleneğine uyararak kendinden önceki dönemleri “otoriter ve bürokratik” olarak değerlendirmiş ve dünya uygarlık seviyesine yükselememenin nedenini de rejimin bu özelliğine bağlamıştı. O, komünist rejimi ve devleti ıslahat yoluyla korumak amacıyla “Perestroyka” (yeniden yapılanma) ve “Glasnost” (açıklık) söylemlerini gündeme getirerek bu stratejik metod ile Sovyetler Birliği'ni yönetmeğe başlamıştır.⁵⁶ Ancak SSCB “ideolojik bir imparatorluk” olduğu kadar içinde barındırdığı pekçok farklı millet için de bir “milletler hapisanesi” idi. Özellikle Stalin devrinden itibaren izlenen “milliyetler politikası”, Rus olmayan halkların tüm haklarından yoksun bırakıldığı, ulusal kimliklerinin ve benliklerinin tamamen “sovyetleştirilmek” istendiği bir asimilasyon politikası halini almıştı.⁵⁷

Aslında Moskova'yla Müslüman Cumhuriyetler arasındaki ayrılık Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbürosu'nun üç Müslüman üyesinin 1983 yılında görevden alınmasıyla başlamıştı. Bundan sonraki üç yıl içerisinde Müslüman Cumhuriyetlerin hepsinin birinci sekreterleri değiştirilmiş, hatta Gorbaçov'un Kazakistan'da Kazak Kunayev'in yerine bir Rus olan Kolbin'i getirmesi SSCB'nin dağılma sürecinin asıl başlangıcı olarak kabul edilen 1986 Alma-Ata olaylarının başlamasına neden olmuştur.⁵⁸ 1987 yılında ise Haydar Aliyev Moskova'daki Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcılığı görevinden alındı. Bu olaydan sonra Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması taleplerinin gündeme gelmesi ve bu taleplerin dile getirildiği gösterilerin

⁵⁶ Baymirza Hayıt; Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 363-364.

⁵⁷ Hakan Coşkunasan, “Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan Halk Cephesi'nin Yeri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları C.19, (2002), ss. 162-166, s.162.

⁵⁸ Oliver Roy; Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların İmal Edilişi, Çev; Mehmet Moralı, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2005, s. 177.

başlaması Azerbaycan cephesinde tüm bu gelişmelerin Gorbaçov'un danışmanı ve aslen Ermeni olan Aganbekyan tarafından tertip edildiği inancını doğurarak ve büyük tepkilere neden olmuştu.⁵⁹

Gorbaçov döneminde birliği oluşturan halklara milli konularda fikir ve basın hürriyeti gibi haklar tanındı. Lenin'in devrimin ilk yıllarında ileri sürdüğü "milletlerin kendi geleceklerini tayin hakkı"nın uygulamaya sokulması yönündeki arzular bu dönemde iyice kabardı ve halklar SSCB'den ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmek için mücadele etmeye başladılar. Bu "açıklık" ortamından yararlanmak isteyen Ermenistan da Azerbaycan'dan toprak talebini dile getirmeye başlamıştır. Ermenistan Cumhuriyeti yüzyıllardır planladığı ve fırsat buldukça gerçekleştirmek için girişimlerde bulunduğu (1905, 1918, 1948 ve 1953) Karabağ meselesini tekrar ortaya attı. Karabağ Sovyeti 12 Temmuz 1988 tarihinde tek taraflı olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nden ayrılma kararı almış fakat 18 Temmuzda Moskova'da toplanan Sovyet Yüksek Prezidyumu bu ayrılma kararını reddederek statükonun devamına karar vermiştir.⁶⁰ Bu olayda SSCB'nin dağılma sürecini engellemek isteyen Moskova'nın kışkırtıcı rolünün de etkisi olmuştur. Moskova bu siyasetini Ermenistan'da "Türk düşmanlığını" yeniden canlandırarak ve Karabağ Ermenilerini hızla Türklere karşı örgütleyerek uygulamaya sokmuştur.⁶¹

"Glasnost" ve "Perestroyka" ile beraber başta Ukrayna olmak üzere Baltık Cumhuriyetlerinde çeşitli yazar ve aydınlar tarafından daha çok kültürel alanda faaliyet gösteren "Halk cepheleri" kurulmuştu. Ermeniler'in Dağlık Karabağ'la ilgili talepleri ve Sovyet yönetiminin Ermenileri cesaretlendiren tavrı karşısında Azerbaycan Hükümeti'nin tavrını yetersiz gören Azerbaycan halkı da 19 Haziran 1989 tarihinde Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurarak bu Cephe etrafında kenetlenmişti.⁶²

23 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bağımsız olduğu yolunda anayasa değişikliği yapılmıştır. Fakat bu tam bağımsızlık olmayıp SSCB içinde olan bir bağımsızlıktı.⁶³

1990'lı Yılların başında Ermeniler, Karabağ'da Türk ahaliye karşı katliam uyguluyor, Moskova ise bu duruma tepkisiz kalıyordu. Karabağ'dan canlarını

⁵⁹ Roy, Age., s. 190.

⁶⁰ Yerasimos, Age., s. 447.

⁶¹ Coşkunaslan, Agm., s. 163.

⁶² Coşkunaslan, Agm., s. 164.

⁶³ Telman Guliyev, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyaset Kurumu ve Çok Partili Sisteme Geçiş", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** (2001), 158 s, s. 73-78.

kurtarmak için kaçan sivil halk zor durumdaydı. Ermenistan sınırları içinde yaşayan 200 bin Türk de Azerbaycan'a sürülmüştü. Bu bunalımlar sırasında Bağırov Azerbaycan Komünist Partisi başkanlığı görevinden alınarak yerine Vezirov getirildi. Ancak Vezirov dışarıdan gelmiş bir lider olarak halkın taleplerine cevap verememiştir. Bu dönemde Azerbaycan Halk Cephesi halkın güvenilebileceği tek güç haline gelmişti.⁶⁴

1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan parlemantosunun aldığı bir kararla Karabağ'ın Ermenistan ile birleştiğini ilan etmesi Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) öncülüğünde büyük çaplı protesto gösterilerinin yapılmasına neden oldu. Gösteriler üzerine SSCB Yüksek Sovyeti 15 Ocak 1990'da Dağlık Karabağ ve diğer bazı bölgelerde olağanüstü hal ilan ederek olağanüstü halin Bakü ve Gence'de de uygulanması için Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetine tavsiyede bulundu. Bu tavsiyeye uygun olarak Azerbaycan Yüksek Prezidyumu 19 Ocak 1990'da Bakü'de olağanüstü hal ilan etti. Aynı günü 20 Ocağa bağlayan gece Azerbaycan'daki milli bağımsızlık hareketini boğmak için tanklarla Bakü'ye giren Sovyet ordu birlikleri sivil halka katliam uygulayarak 131 kişiyi öldürmüş yüzlerce kişiyi ise ağır yaralamıştır. Aslında gittikçe güçlenen Azerbaycan Halk Cephesi'ne karşı yapılmış olan bu hareket Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık arzularını daha da güçlendirmiştir.⁶⁵

19 Mayıs 1990'da Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti için yapılan seçimi Ayaz Muttalibov kazanarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı oldu. Ayaz Muttalibov AHC'yi muhalefet olarak tanımakla birlikte, onun taleplerine kulak asmıyor ve bu hareketi baskı yoluyla sindirmeyi düşünüyordu. Ancak AHC bu sindirme politikalarına rağmen 30 Eylül 1990'da yapılan seçimlere katılarak 23 milletvekilliği kazanmıştır.

5 Şubat 1991'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti aldığı kararla ülkenin ismini "Azerbaycan Cumhuriyeti" olarak değiştirdi ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağını yeni devletin de bayrağı olarak kabul etti.

19 Ağustos 1991'de Moskova'da eski komünistlerden oluşan bir grup tarafından Gorbaçov'a karşı düzenlenen darbenin başarısızlığa uğramasından sonra SSCB'nin dağılma süreci daha da hızlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti 30 Ağustos 1991 tarihinde yaptığı olağanüstü toplantı sonunda "Azerbaycan

⁶⁴ Coşkunaslın, Agm., s. 163-164.

⁶⁵ Musa Gasımov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.19, (2002), ss. 121-147, s. 135.

Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığının İlanı Hakkındaki Beyanname"yi kabul etti. Bu karar 18 Ekim 1991 halkoylamasına sunulmuş, halkın büyük çoğunluğunun kabul etmesi sonucu Azerbaycan'ın bağımsızlığı kesinleşmiştir. Bu olayın hemen ardından Karabağ Ermenileri "Artsak Ermeni Cumhuriyeti"ni kurduklarını ilan ettiler. Azerbaycan ve Sovyetler Birliği anayasalarına aykırı olan bu girişim Azerbaycan'ın büyük tepkisine neden oldu.⁶⁶

24 Eylül 1991'de Yeltsin ve Nazarbayev'in garantörlüğünde Azerbaycan ve Ermenistan Karabağ sorununda bir anlaşmaya vardılarsa da 20 Kasım 1991'de Azerbaycan Hükümet üyeleri, adalet ve güvenlik yetkilileri, iki Rus generali, Kazak ve Rus gözlemcileri ve gazetecileri taşıyan bir helikopterin Ermeniler tarafından düşürülmesi bu barış girişimini sonuçsuz bırakmıştır. Bu olay üzerine Azerbaycan Hükümeti Ermenistan'a giden demiryollarını kapattı ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin "özerklik" statüsünün kaldırarak Bakü'ye bağladığını ilan etti.⁶⁷

Bu arada 21 Aralık 1991 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kuran Almatı Bildirisi'nin imzalanmasıyla SSCB'nin hukuki varlığı sona ermiştir.

30 Ocak 1992'de Prag'da yapılan AGİK toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu kuruma üye olmasıyla birlikte Karabağ sorunu uluslararası bir boyut kazandı. Şubat ayı ortalarında Avrupa Parlemantosunu Strasbourg'da toplanarak Karabağ'a gözlemci göndermeyi kararlaştırdı. 20 Şubat 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimi ile üç ülke dışişleri bakanları Moskova'da biraraya geldiler ve yaptıkları görüşme sonrasında düzenledikleri basın toplantısında çatışmalara biran önce son verilmesi ve yerleşim bölgeleri üzerindeki ablukanın kaldırılması konusunda karara vardıklarını duyurdular.⁶⁸

25-26 Şubat 1992'de Ermeni güçlerinin bölgedeki Azerbaycan yerleşim birimi Hocalı'ya düzenledikleri saldırılar bir katliama dönüştü. Bu saldırılarda 63'ü çocuk, 106'sı kadın ve 70'i yaşlı olmak üzere 600'den fazla sivil ölmüş, 1275 kişi yaralı olarak kurtulmuş ve 150 kişiden ise hiçbir şekilde haber alınamamıştır. Azerbaycan Hükümeti Hankendi'nde bulunan 366. Rus Alayı'nın Hocalı katliamında Ermenilerle birlikte hareket ettiğini resmen açıkladı.⁶⁹ Rusya'nın bu tutumu Rusya ile ilişkilerini en

⁶⁶ Araz Aslanlı, "Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 19, (2002), ss. 194-207, s. 199. ; Gasımov, Agm., s. 195.

⁶⁷ Aslanlı, Agm., s. 199.

⁶⁸ Aslanlı, Agm., s. 199.

⁶⁹ Aslanlı, Agm., s. 200.

önemli, unsur olarak gören Ayaz Muttalibov'un "herşeye rağmen Rusya ile aynı kulvarda yürüme politikası"nın çökmesine neden olmuş ve Ayaz Muttalibov 6 Mart 1992 tarihinde görevinden istifa etmek zorunda bırakmıştır.

24 Mart 1992 tarihinde Helsinki'de toplanan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi Karabağ sorununu görüşerek yayınladığı sonuç bildirisinde sorunun çözümü için Beyaz Rusya'nın Minsk kentinde bir konferans yapılmasını kararlaştırdı. BM Genel Kurulu da 26 Mart 1992 tarihinde yaptığı toplantısında Karabağ olayına müdahale etmeyerek AGİK'in girişimini destekleme kararı aldı. Tahran'da Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları sorunun çözümü ile ilgili anlaşma imzaladıkları 7 Mayıs 1992 tarihinin ertesi günü Ermeniler bölgedeki en stratejik nokta olan Şuşa'yı ve bu işgalin üzerinden on gün geçmeden bu defa Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçin'i işgal ettiler. Bu gelişmeler üzerine Azerbaycan ordusu 12 Haziran 1992'de karşı saldırıya geçerek Ermenilerce işgal edilmiş birçok köy kurtarmıştır.⁷⁰

7 Haziran 1992 tarihinde yapılan yapılan seçimi kazanan Azerbaycan Halk Cephesi'nin lideri Ebulfez Elçibey Azerbaycan Devlet Başkanı oldu.⁷¹

Bu dönemde Azerbaycan'da bulunan Rus ordusunun kalan birliklerini arazilerinden çıkararak Azerbaycan, topraklarında Rus askeri birlikleri barındırmayan tek ülke oldu. Yine bu dönemde Azerbaycan Parlemantosunda serbest pazar ekonomisi, demokratik haklar ve insan hakları konularında önemli kanunlar kabul edilmiş ve Azerbaycan Cumhuriyeti birçok uluslararası kuruluşu üye olmuştur.

Azerbaycan'da uygulamaya başlanan bu Batı'ya yönelik politikalardan rahatsız olan Rusya, Ermenistan'ı çeşitli yönlerden destekleyerek daha da güçlendirdi. 1993 yılının Nisan ayında Ermeni ve Rus askeri birliklerinin Kelbecer'i işgal etmesi ülkede siyasi buhrana neden oldu ve bu durumdan yararlanan Albay Suret Hüseyinov liderliğindeki askeri birlikler Gence'de hükümete karşı isyan çıkardılar. İsyana bastırılmayınca Başbakan ve Meclis Başkanı istifa etmek zorunda kalmış, böylece Azerbaycan'da Ebulfez Elçibey dönemi de sona ermiştir. 15 Haziran'da Haydar Aliyev Azerbaycan Yüksek Sovyetinin Başkanlığı, isyancı Albay Suret Hüseyinov ise Başbakanlık görevlerine getirildiler. 23 Haziran 1993'te Ali Meclis, Devlet Başkanlığı yetkilerini Haydar Aliyev'e devretti. 3 Ekimde yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerini

⁷⁰ Aslanlı, Agm., s. 200.

⁷¹ Cafersoy, Agm., s. 290.

Haydar Aliyev kazanarak Devlet Başkanı oldu.⁷² 1993 yılının Haziran ayında Azerbaycan Cumhuriyeti, Karabağ sorununun çözümüne katkısı olacağı umuduyla Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmuşsa da Rusya'nın bu konuda olumlu bir tavır içerisinde girmemesi Azerbaycan Hükümeti'nin ABD ve Batı yanlısı politikalara ağırlık vermesi sonucunu doğurmuştur.⁷³

Azerbaycandaki karışıklıklar ve iktidar boşluğu barış görüşmelerini tıkamakla kalmamış, yeni Ermeni saldırılarını da beraberinde getirmiştir. Enerjisini iç karışıklıkları önlemeye harcayan Azerbaycan hükümeti Ermeni saldırılarına karşı koyamadı. 1993 sonuna kadar Ermeni işgalleri ve bunları kınayan BM kararları birbirini izledi. Ermeniler 26 -28 Haziran 1993'te Azerbaycan'ın Akdere Köyünü, 23-24 Temmuzda Ağdam'ın büyük bir kısmını, 23 Ağustosta Fuzuli, 25-26 Ağustosta Cebrayil, 31 Ağustosta ise Gubatlı'yı işgal ettiler. Devam eden saldırılar sonucu 28 Ekim-1 Kasım tarihlerinde Zengilan'ın işgal edilmesiyle Karabağ fiilen Azerbaycan'ın kontrolünden çıkarak Ermenistan güçlerinin eline geçti."⁷⁴

18 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova'da imzalanan protokole dayanılarak 9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ve Karabağ'daki ayrılıkçı Ermenilerin temsilcisi arasında ateşkes antlaşması imzalandı. Böylece 12 Mayıs 1994'ten itibaren ateşkes rejiminin uygulamaya sokulmasıyla Karabağ sorununda sıcak çatışmaların ve bir ara savaşın yaşandığı yedi yıllık dönem sona erdi.⁷⁵

Azerbaycan'da süregelen siyasi istikrarsızlık Haydar Aliyev'in devlet başkanı olmasından sonra da bir süre devam etmiş ve özellikle İçişleri Bakanlığı'na bağlı özel polis birlikleri ile hükümet kuvvetleri arasında sık sık çatışmalar çıkmıştır. Haydar Aliyev her defasında bu olayları bastırabilmiş ve bu meyanda da muhaliflerini etkisiz hale getirmiştir. Ekim 1994'te gerçekleşen ilk hükümet darbesi girişimi sonucunda büyük siyasi nüfuza sahip olan Suret Hüseyinov başbakanlık görevinden alınmış, 1995 yılı Mart ayında gerçekleştirilen ikinci hükümet darbesi girişimi de darbeyi destekleyen başbakan yardımcısının ölümüyle sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler Haydar Aliyev'in iktidarını güçlendirmiş ve ülkede belli bir siyasi istikrar oluşmuştur. Böyle bir ortamda,

⁷² Gasimov, Agm., ss. 136-137.

⁷³ Şefik Alp Bahadır, "Azerbaycan: Geçiş Döneminin İlk On Yılında Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 19, (2002), ss. 209-216, s.211.

⁷⁴ Aslanlı, Agm., s. 203.

⁷⁵ Aslanlı, Agm., s. 204.

12 Kasım 1995 tarihinde Azerbaycan'da ilk defa Milli Meclis seçimleri yapılmış ve bu seçimlerde Aliyev'e yakın partiler Meclis çoğunluğunu elde etmişlerdir. Bu seçimlerle birlikte yapılan referandumla devlet başkanına geniş yetkiler tanıyan yeni Azerbaycan Anayasası da kabul edilmiştir.⁷⁶

Haydar Aliyev'in sağlık sorunları nedeniyle aday olmadığı 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan seçimlere oğlu İlham Aliyev katıldı ve seçimleri kazanarak 31 Ekim 2003 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı oldu. Haydar Aliyev ise 12 Aralık 2003 tarihinde vefat etti.

1.3. Eğitim ve Kültürel Durum

Azerbaycan'da eğitim ve kültür faaliyetleri Müslüman Arapların bölgeyi ele geçirdiği 7. yüzyıldan itibaren gelişme göstermiştir. İslam dinini eğitime verdiği önem çerçevesinde Hülafa-i Raşidin döneminden itibaren bölgede eğitim müesseseleri kurulmuştur. Bu müesseselerin önemli bir kısmı vakıflar aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Selçuklu Nizamiye medreselerinin örnekleriyle açılan medreselerin ardından, özellikle İlhanlılar döneminde yoğun bir eğitim faaliyeti yürütülmüştür. Nitekim İlhanlı hakanı Mahmud Gazan Han (1295-1304)'ın 1297-1303 tarihleri arasında Tebriz'de yaptırdığı Şenb-i Gazan külliyesi, bölgedeki en önemli eğitim ve kültür müessesesi olmuştur. Gazan Han, külliyedeki türbe, cami, iki medrese (Hanefî-Şafîî), hankâh, tekke, misafirhâne, rasadhâne, hastane, kütüphane, havuz ve hamam gibi dinî, ilmî ve sosyal yapıların giderleri için bir de vakıf kurmuştur.

Gazan Han'ın veziri Reşidüddin Fazlullah da Tebriz'de 1309'da Râb'-i Reşidî adlı bir külliye yaptırmıştır. Râb'-i Reşidî külliyesi; cami, medrese, kitaplık, mektep, hangâh, aşevi, hastane, hamam, su deposu, misafirhane, anbar, yetimhane, türbe, eczane, fırın ve imaret gibi pek çok dini, ilmî, maarif ve kültür kurumundan oluşmaktaydı. Reşidüddin, külliyenin bütün masraflarının karşılanması için de bir vakıf tesis etmiştir.⁷⁷

Eğitim ve öğretime büyük önem veren Türk-İslam Devletleri Selçuklularla birlikte eğitimi kurumsallaştırmış ve bir eğitim geleneği yaratmıştır. Bu kurumsal düzen

⁷⁶ Bahadır, Agm., s. 211.

⁷⁷ Ali Sinan Bilgili, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009, s. 1-2

ve gelenek Azerbaycan coğrafyasında hakimiyet kuran Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletlerinde de devam etmiştir.⁷⁸

14. yüzyılın ikinci yarısından 15. yüzyılın son çeyreğine kadar (1351-1469) Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm sürmüş bir Türk devleti olan Karakoyunlular, Selçuklu, İlhanlı ve Timurlu gibi kültür ve medeniyette yüksek bir seviyeye ulaşmış devletlerin mirası olan yerlerde onların geleneğini sürdürülmüştür.

Karakoyunlular Devleti'nde çocukların eğitimi kır kesiminde tekke ve zaviyelerde yapılırken şehirlerde cami veya medreseye bağlı mekteplerde yapılıyordu. İsfahan, Tebriz, Bağdat ve Kazvin gibi ilk ve yükseköğretim kurumlarının ileri derecede ve yaygın olduğu şehirlerdeki mekteplerde çocuklara okuma yazma öğretiliyor, ilmihal bilgiler ve basit hesap eğitimi veriliyordu.

Karakoyunlu Devleti'nde yükseköğretim kurumu medreseler olup, özellikle Selçuklularla başlayan Nizamiye Medreseleri açma geleneğini devam ettirmişler ve 1465 tarihinde Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah tarafından Tebriz'de Gök Medrese isimli bir medrese açılmıştır.⁷⁹

Karakoyunlu Devleti kır kesiminde yaşayan aşiret mensuplarını eğitimleri için de konar-göçer hayat tarzına uygun eğitim kültürü yaratmıştır ki bu eğitim kültürünün temel kurumları hankâh, tekke, zaviye ve dergâhlardır.

Azerbaycan'da hüküm süren bir diğer Türk devleti olan Akkoyunlular Devleti'nde de eğitim ve öğretim mektep ve medreseler yoluyla yapılıyordu. Mahalle mektepleri ve medreselerdeki dini içerikli eğitimin muhtemelen eğitim-öğretim kadrosundan binalarına kadar ihtiyaçları vakıflar, cemaat vergileri, öğrenci katkıları ve çeşitli yardımlardan sağlanıyordu.⁸⁰

Eğitim kurumları içinde en yaygın olanı çoğunlukla bir cami veya mescidin müstemilatında yer alan ve imam ve müezzinlerin eğitim verdikleri mahalle mektepleri olup, Tebriz'de Uzun Hasan Bey ve Sultan Yakup adını taşıyan mektepler vardı.⁸¹ Mahalle mekteplerinde eğitimin esas amacı öğrenciyi temel dini bilgilerle donatmak ve

⁷⁸ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlılarla Çağdaş Türk devletlerinde Eğitim", Türk Eğitim Tarihi, Editörler: Sebahattin Arıbaş ve Mehmet Koçer, İstanbul, Lisans Yayıncılık, 2008, ss. 97-114, s. 97.

⁷⁹ Bilgili, Age., s. 104.

⁸⁰ Bilgili, Age., s. 107.

⁸¹ Süleyman Aliyarlı, Azerbaycan Tarihi, Bakü, Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları, 1996, s. 435.

içlerinden yetenekli olanları daha üst seviyedeki medreselere hazırlamaktı. Bu amaçla başta okuma-yazma olmak üzere ilmiyal düzeyinde bilgiler veriliyordu.⁸²

Daha önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Akkoyunlular Devleti'nde de orta ve yüksek öğretim kurumları medreselerden ibaretti. Medrese ders programlarında dini ilimlerin yanı sıra felsefe, mantık ve matematik gibi akli ilimlere de yer veriliyordu. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından ülkenin çeşitli şehirlerinde çok sayıda medrese açılmış olup, bunların en önemlilerinden birisi de Tebriz'de açılan Nasiriye medresesidir. Bu medrese Uzun Hasan Bey tarafından Tebriz'in Sahipabad semtinde cami ile birlikte inşa ettirilmeye başlanmış, ancak onun ölümünden sonra 1484'de oğlu Yakup Bey tarafından bitirilmiştir.⁸³

Azerbaycan tarihinde özel bir öneme sahip olan Safevi Devleti, 16. yüzyıl başlarından 18. yüzyıl ortalarına kadar (1501-1732) İran, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Safeviler döneminde Tebriz, Şamahı, Erdebil ve Meraga gibi şehirlerde hemen her mahallede cami ve mescitlerin yanında "dar'üt-ta'lim" veya "mekâtib-i tıflan" adlarıyla anılan ilkokullar açılmıştır. Öğrenim gören "şakird" adı verilen bu okul öğrencilerine önce elifba öğretiliyor, daha sonra Kur'an-ı Kerim, Türkçe, Arapça ve Farsça sarf ve nahiv dersleri veriliyordu. Ayrıca Übeyd Zakaî'nin "Kedi ve Fare", Fahreddin Attar'ın "Nasihatnâme", Sadi'nin "Gülistan", Hafız'ın "Divan" adlı eserlerinden parçalar okutulurdu. Başarılı olan öğrencilere yıl sonunda hil'at verilerek bir üst eğitime geçiriliyordu.⁸⁴

Şah 1. Tahmasp yetim çocuklar için Tebriz'de bir okul açmıştı. Bu okula "Yetimler Evi" deniliyordu. Bu okulun yıllık masrafları için devlet hazinesinden bütçe ayrılıyordu.⁸⁵

Safevi devrinde yüksek öğretim medreseler eliyle yapılıyordu. Safevilerin en önemli medreseleri Tebriz, Erdebil, Meraga, Kazvin, Hemedan, İsfahan gibi şehirlerde bulunuyordu. Mesela; Tebriz'de 47 medrese bulunuyordu. Bunların en önemlisi Karakoyunlular devrinden kalan "Şah Cihan Medresesi"ydi. İlahiyat, hesap, cebir hendese, astronomi, coğrafya, tıp, felsefe, tarih ve edebiyat dersleri verilen bu

⁸² Seyfettin Erşahin, Akkoyunlular, Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2002, s. 214.

⁸³ Bilgili, Age., s. 109.

⁸⁴ Aliyarlı, Age., s. 111.

⁸⁵ Bilgili, Age., s.111.

medreselerde özellikle “Şif fıkı” ile ilgili konular önemli yer tutmaktaydı.⁸⁶ Safevilerden sonra Azerbaycan’a hakim olan Afşar ve Kaçar döneminde de Safevi döneminin eğitim geleneği devam ettirilmiştir.

1.3.1. Rusya Çarlığı Döneminde Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarıyla Rusya’nın hakimiyetine geçen Kuzey Azerbaycan, yönetim bölgelerine ayrılarak merkezden gönderilen valiler aracılığıyla yönetilmeye başlanmıştır. Rusya’nın Azerbaycan’da uyguladığı yönetim anlayışı, Azerbaycan halkını “maddi ve manevi baskı altında tutmak” ve “Ruslaştırmak” amaçlarına yöneliktir. Bu nedenle Rusya, İmparatorluk içinde bulunan Hristiyan halklara tanıdığı hakların birçoğunu Azerbaycan Türklerine tanımamıştır.⁸⁷

Rusya yönetimi Azerbaycan’ı “Ruslaştırma” siyasetini başarıya ulaştırmak için bir yandan halk üzerinde nüfuz sahibi olan ulema ve mollaları kontrol altında tutmaya çalışırken, öte yandan halkı Rus okullarında (işkol) eğitim görmeğe mecbur etmiştir. Bu amaçla Rus yönetimi “Şia” ve “Sünniler” için iki ayrı dini idare oluşturarak bütün “molla” ve “efendileri” bu idare aracılığıyla kendine tâbi birer memur gibi kullanmıştır.⁸⁸ Azerbaycan Türklerine Rus okullarında eğitim verilmesi bölgede İran nüfuzunu zayıflatmak ve kısa dönem içerisinde Müslüman ahaliden “Ruslaşmış Kapıkulları” oluşturmak amacına yöneliktir. Bu dönemde devletin yürüttüğü “Ruslaştırma” siyasetinin amacına uygun yeni “üçitel” (öğretmen) tabakası da yetiştirilmiştir.⁸⁹ Fakat Azerbaycan Türkleri, ne Rus memurluğunu kabul eden mollalara, ne de söz konusu Rus okullarının mezunlarına itibar etmeyerek Hükümet tarafından atanan mollaları “defter mollası”, Rus okullarında okuyan gençleri de “Rus Balası” olarak nitelendirerek dışlamıştır.⁹⁰

Rus yönetimi Kuzey Azerbaycan’a tamamen hakim olmak için burada halen güçlü olan İran kültürü ve siyasi nüfuzunu da yok etmeye çalışmıştır. Bu amaçla 1870

⁸⁶ Bilgili, Age., s. 112.

⁸⁷ Okan Yeşilot, “Çarlık Yönetiminde Azerbaycan”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 18, (2002), ss. 541-544, s. 544.

⁸⁸ Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkül-i ve Şimdiki Vaziyeti, İstanbul, 1991, s. 13.

⁸⁹ Nesipli, Agm., s. 141.

⁹⁰ Resulzade, Age., s. 14.

yılında mahalli idare sisteminde Fars dilinin kullanılması yasaklanarak Azerbaycan Türkçesinin kullanılması teşvik edilmiştir.⁹¹

19. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde başta Bakü olmak üzere tüm Azerbaycan'da ekonomik hayatın canlanmasıyla paralel olarak kültürel hayat da gelişmiş; yeni düşüncelerin ve çağdaş bir edebiyatın meydana gelmesiyle de aydınlar, toplumun aksayan ve acil tedbirler alınması gereken konularında fikirlerini dile getirmeye başlamışlardır. Bu dönemde Azerbaycan aydınları halkın eğitilmesi ve sosyal hayatta ıslahatların yapılması yönündeki fikirlerini eğitim, cemiyetçilik, basın yayın ve kütüphanecilik gibi halkın sosyal ve kültürel gelişimini sağlayacak faaliyetlerle desteklediler.⁹²

Bu dönemde Azerbaycan'da Rusya yanlıları ve İran kültürünün etkisi altında kalanların dışında “milletperestler” olarak adlandırılan ve içinde halktan kimseler olduğu gibi zadegan ve Rus okullarından yetişmiş aydınların da bulunduğu üçüncü bir zümre daha oluşmaya başlamıştır. Abbas-Kulu Ağa Bakıhanlı, Hasan Bey Zerdabi ve Mirza Fethali Ahundov'un öncülüğündeki bu hareketin gayesi Azerbaycan Türkünün ekonomik seviyesini yükseltmek, milli bir matbuat yaratmak, milli dili canlandırmak ve geniş halk kitlelerine milli eğitim yoluyla milli şuur aşlamaktır.⁹³

Bu dönemde Mirza Fethali Ahundzade ile başlayan tiyatro edebiyatı Necef Bey Vezirof, Abdurrahim Hakverdiyev, Sultan Mecit Ganizade, Neriman Nerimanov ve Celil Memmed Gulizade gibi yazarlar tarafından devam ettirilmiş, yine bu dönemde Azerbaycan'da ilk kez Türkçe opera ve operetler de yazılmıştır.⁹⁴

1.3.1.1. Matbuat Alanındaki Gelişmeler

Azerbaycan'da ilk olarak 1875 senesinde Melikzade Hasan Zerdabi tarafından “Ekinci” gazetesi çıkarılmaya başlanmış, bunu “Ziya-yı Kafkas” ile “Keşkül” gazeteleri izlemiştir. Birincisi 1877 yılı Rus-Türk savaşları sırasında yaptığı yayınlar nedeniyle hükümet tarafından kapatılmış, diğer ikisi de birkaç sayı çıktıktan sonra 1880-1891

⁹¹ Nesipli, Agm., s. 141.

⁹² Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, “Azerbaycan'da Eğitim ve Basın”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.19, (2002), ss. 297-307, s. 297.

⁹³ Abdulhaluk Çay, “Azerbaycan'da Milli Edebiyat'ın Doğuşu ve Gelişmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.1 (1983), ss. 67-72, s. 67.

⁹⁴ Resulzade, Age., s. 15-16.

yıllarında kendiliklerinden yayınlarına son vermişlerdir.⁹⁵ “Ekinci” gazetesinin yayın hayatına başlamasıyla Kuzey Azerbaycan toplumsal düşüncesinde Ahundzade dönemi sona ererek kültürel uyanış için hazırlanan zemin üzerinde yeni aşama başlamıştır ki bu aşamayı “Zerdabi dönemi” diye adlandırmak mümkündür.⁹⁶

1905 yılına kadar Azerbaycan edebiyat ve matbuat hayatında yaşanan durgunluk 1903 ve 1904 senelerinde Tiflis’te yayınlanan ve Şahtatınski Mehmet Ağa tarafından kurulan “Şark-ı Rus” gazetesinin yayınlanmasıyla son bulmuştur. Bu gazete bir süre devam ettikten sonra Bakü’ye nakledilmiş ve burada kapanmıştır. Fakat matbuat alanındaki asıl canlanma 1905 Rus Devriminden sonra başladı. Rusya’da yaşayan tüm Türkler gibi Azerbaycan Türklerinin de milli uyanışını sağlayan edebiyat ve matbuat alanındaki bu canlanma Çar’ın 3 Haziran 1907 tarihinde İkinci Devlet Duması’nı dağıtmasıyla sona ermiştir. Meşrutiyetin kaldırılmasından sonraki süreçte Rusya’da ana dilde okullar açmak ve bu okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan hayır cemiyetleri kapatılmış, kimi aydınlar Türkiye’ye göçe zorlanırken Bakü’de kalan Türk aydınları da ya tutuklanmış ya da sürgün edilmişlerdir.⁹⁷

1914 yılına gelindiğinde Bakü’de “İkbal”, “Sada-yı Hak” ve bunların dışında Rusça olarak “Kaspi” gazetesi yayınlanıyordu. Bu gazeteler 1905 yılında Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali tarafından “Hayat” ve “İrşat” gazetelerinin başladıkları milli mücadeleyi devam ettiriyorlardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanmaya başlanan “Açıksöz” gazetesi ilk defa olarak o zamana kadar “Kafkasya Müslümanı” veya “Tatar” denilen halkın aslında Türk olduğunu açıkça ve ısrarla ortaya koymuş ve bu nedenle “harp sansürü” ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu gazetelerin yanısıra Azerbaycan’da “Molla Nasreddin” adlı mizah gazetesi ile “Füyuzat” isimli bir edebiyat dergisi de yayınlanmıştır.⁹⁸

1.3.1.2. Eğitim Alanındaki Gelişmeler

19. yüzyılın başlarında Azerbaycan’da eğitim kurumları mescitlerin bünyelerinde bulunan mektepler ve medreselerden ibaretti. Azerbaycan’ın işgalinden sonra da ilköğretim Müslüman din adamlarının yönetiminde bulunan

⁹⁵ Resulzade, Age., s. 16.

⁹⁶ Nesipli, Agm., s. 141.

⁹⁷ Mehmetzade, Age., s. 27-29.

⁹⁸ Resulzade, Age., s. 16-18.

“mollahaneler”de devam etmekteydi. Dönemin en ünlü simaları bu “mollahaneler”de eğitim görmüştü. Bu okulların belirli bir programı yoktu ve eğitim süreleri de belli değildi. Bu okullarda ilk önce Arapça öğretilir, sonra Kuran okunmaya başlanır ve bir sonraki aşamada da Arapça ve Farsça kitaplardan çeşitli konular üzerinde durulurdu. Azerbaycan’da orta dini okullar olan medreseler ise genellikle büyük camilerin bünyesinde açılırdı. Kesin programı ve eğitim süresi olmayan medreselerde okulları bitirmiş gençler ve okul programını benimsemiş yaşlılar (30 yaşına kadar) eğitim görürlerdi. Medreselerde okuyanlar için düzenlenmiş programa Kuran ve ilahiyat derslerinin yanı sıra felsefe, tarih, tıp ve astronomi gibi dersler de dahil edilirdi.⁹⁹

Rusya’nın Azerbaycan’ı işgal etmesinden sonra Azerbaycan’da Rus okullarının açılmasına başlanmıştır. 1830’lu yıllarda bu tür Rus okulları Azerbaycan’ın Şuşa, Nuha, Bakü, Gence, Şamahı ve Nahçıvan vilayetlerinde mevcuttu. Özellikle zengin çocuklarının öğrenim gördükleri bu okullarda Rus ve Azerbaycan dilleri, coğrafya ve şeriat gibi dersler öğretilmekteydi.¹⁰⁰

19. yüzyılın birinci yarısında A. Bakıhanov, G. Zakir gibi “maarifçiler” Azerbaycan’da halkın eğitim seviyesini yükseltme çabasına girişmişlerdi. Bu Maarifçilik akımını daha sonra Mirza Fethali Ahundov ve Hasan Bey Zerdabi devam ettirmiştir. Mirze Fethali Ahundov milli kültürün daha süratli yükselmesi ve milletin daha hızlı ilerlemesi için Arap harflerini eleştirerek yeni alfabe düzenlemiş ve bunu kabul ettirmek için İstanbul ve Tahran’a kadar gitmiştir.¹⁰¹ Hasan Bey Zerdabi ise eğitimin mekteplerde hatta gimnazyumlarda ana dilinde yapılmasını, modern mektepler açılmasını ve ana dilinde yazılmış modern kitaplar ve eserler yayınlanmasını teklif etmiştir.¹⁰²

Azerbaycan’da 19. yüzyılın ikinci yarısında da eğitim daha önceki yıllarda olduğu gibi mektep ve medreselerde sürdürülmeye devam ederken 1860 yılında Azerbaycan’ın ilk ortaokulu ve 1865 yılında Bakü’de dört sınıflı yüksek ilkokul esasında gimnaziya (Kolej) açılmıştır.¹⁰³ 1887 yılından itibaren Bakü’de Avrupa tipli yeni okulların açılmasına başlandı. Bunlar halk arasında “Usul-i Cedid Mektepleri”

⁹⁹ Gönül Aliyeva, “SSCB Döneminde Azerbaycan’da Dil Planlaması”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (2005), 324 s., s. 122.

¹⁰⁰ İkrar Aliyev ve diğerleri, Age., s. 210.

¹⁰¹ Mehmetzade, Age., s. 14.

¹⁰² Mehmetzade, Age., s.15.

¹⁰³ Aliyeva, Age., s. 122.

olarak adlandırılıyordu. Bu okullarda ana dili ve Farsça ile birlikte Rusça'da öğretiliyordu. Kafkasya ve Azerbaycan'da "usul-i cedit" ile eğitim yapan ilk okul 1890 yılında Ordubad'da Mehmet Sıtkı Seferoğlu tarafından açılmıştır.¹⁰⁴

Rus Çarlığı idaresindeki Kuzey Azerbaycan'da okul ve yüksek eğitim alanında yürütülen politika bütünüyle Çarlık Rusyası'nın emellerine, onların sömürge siyasetlerini gerçekleştirmeye yönelikti.¹⁰⁵ Bu eğitim politikası Sovyetler Birliği döneminde yazılmış kimi eserlerde de eleştirilmektedir. Örneğin Z. B. Göyüşov tarafından yazılarak 1960 yılında Azerbaycan SSC İlimler Akademisi tarafından yayınlanan "Azerbaycan Maarifçilerinin Etik Görüşleri: 19. Yüzyılın İkinci Yarısı" isimli eserde Rusya'nın uyguladığı eğitim siyaseti ile ilgili şu değerlendirmelere yer verilmiştir: *"19. Yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan tamamen eğitimsizler ülkesiydi. Çar idaresinin mahalli idare organları ve yerli feodallar yüksek bilince sahip emekçilerin ağır azap ve ızdırahlara sabır ve itaatkarlıkla katlanamayacağından korkarak her vasıta ile onları cahil bırakmağa çalışıyorlardı. 1897 Yılında Rusya İmparatorluğu halkının ilk nüfus sayım sonuçlarına göre Azerbaycan'ın Bakü ve Elizavetpol (Gence) vilayetlerinde köy ahalisinin okuryazar oranı sadece % 4.6 idi. ... Çarizm Azerbaycanlılar için ana dilinde okullar açmıyordu hatta halk kütlelerini eğitmek işinde aydınlarımıza her vasıta ile mani olmakta ve bu sahadaki bütün teşebbüslerini boğmaktaydı."*¹⁰⁶

Yine Göyüşov'a göre Çarlık rejimi Azerbaycan Türkçesiyle gazete ve dergi çıkarılmasını devlet için tehlikeli görmekte ve bu konudaki talepleri mümkün mertebe reddetmekteydi. Azerbaycan'da halkın eğitim taleplerine Rus memurları tarafından olumsuz yaklaşılmasının sonucu eğitim faaliyetlerinin tamamen eğitimsiz ve cahil mollaların eline bırakılması olmuştur ki bunlar da çocuklara hiçbir dünyevi bilgi vermemekte hatta "onları akıl ve ruh bakımlarından sakat hale getirmekteydiler."¹⁰⁷

¹⁰⁴ Sarıahmetoğlu Karagür, Agm., s. 297.

¹⁰⁵ Aliyeva, Age., s. 122.

¹⁰⁶ Z. B. Göyüşov, Azerbaycan Maarifçilerinin Etik Görüşleri: 19. Yüzyılın İkinci Yarısı, Bakü, Azerbaycan SSC İlimler Akademisi Yayınları, 1960, s. 22.

¹⁰⁷ Göyüşov, Age., s. 23-24.

1.3.2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Devrinde Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

Daha Milli Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmadan önce Müsavat Partisi Rusya Müslümanları İttifakı Kongresi'nde İsmail Gaspıralı tarafından formüle edilen dil siyasetini kendi Parti programına almıştı.¹⁰⁸ 1917 yılında yapılan Müsavat Partisi'nin 1. Kongresinde kabul edilen programda tek başına din birliğinin bir milleti oluşturamayacağı, dil, adet ve edebiyatın milleti oluşturan ortak unsurlar olduğu belirtilerek bütün Türklerin bir millet olduğu sonucuna varılmaktadır. Böylece "ümmeçilik" devri kapanarak "Türk milliyetçiliği" devri başlamış oluyordu.¹⁰⁹

28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığın ilanından 27 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Kızılordusu'nun işgaline kadar yirmi üç ay yaşayabilmiş Milli Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde devlet yönetiminin hemen her alanında bir millileştirme faaliyeti başlatmıştır. Bu dönemde eğitim millileştirilerek okullarda "Türk Dili" zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde Bakanlar Kurulu'nun 27 Haziran 1918 tarihinde almış olduğu bir kararla "Türk dili" Azerbaycan Devleti'nin resmi dili olarak kabul edilmiş,¹¹⁰ ancak, görevde bulunan memurlar Türkçeyi öğreninceye kadar hükümet kurumlarında Rusçanın kullanılmasına da izin verilmiştir.¹¹¹

Azerbaycan Milli Cumhuriyeti döneminde okulları bir an önce Türkçeleştirmek için oluşturulmuş olan "Telif ve Tercüme Encümeni" marifetiyle ilk ve orta okullar için yeni ders kitapları yazılarak bastırılmış; mevcut ortaokulların bir kısmı millileştirilmiş; memleketin çeşitli yerlerinde yedi adet öğretmen okulu, bir de kız öğretmen okulu açılmıştır. Bu dönemde Bakü Üniversitesi kurulmuş, çeşitli branşlarda eğitim almak üzere yüz kadar öğrenci masrafları devlet tarafından karşılanarak çeşitli Avrupa ülkelere gönderilmiş; Türkiye'den elli tane öğretmen getirilmiş, köylerde

¹⁰⁸ Müsavat Partisi programının 63. maddesinde orta okullarda 'Osmanlı şivesinin' öğretilmesinin mecburi olması, 64. maddesinde yüksekokullarda 'Osmanlı şivesiyle' öğretim yapılması, 53. maddesinde din ve millet farkı gözetmeksizin kadın ve erkek tüm vatandaşların eğitimden eşit olarak yararlanmaları, 60. maddesinde ise ilköğretim ve genel ortaokullarda eğitimin parasız ve mecburi olacağı ifade edilmiştir. Bakınız: Mehmetzade, Age., s. 55-59.

¹⁰⁹ Rovshan Ganiyev, "Siyasal Özellikleri ve Devlet Yapısı Açısından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)", Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.**, (Ocak 2004), 86 s., s. 56.

¹¹⁰ Betül Aslan Azerbaycan'da Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Yeni Yol Gazetesi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları. Yayın no: 2, 2004, s. 18.

¹¹¹ Kamil Veli Nerimanoğlu, "Azerbaycan'ın Devlet Dili Siyaseti", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, (2002), C.19, ss. 244-251, s. 245.

ilköğretimin ve genel eğitimin yaygınlaştırılması için geçici pedagoji kursları açılmış; millileştirilmiş olan ortaokullarda “Rusya Tarihi” dersinin yerine “Umumi Türk Tarihi” dersi konmuş, Türkçenin bütün okullarda öğretilmesi zorunlu hale getirilmiş,¹¹² okul çağı dışındaki vatandaşlar için gece kursları, kadınlar için ise özel gündüz kursları açılmıştır.¹¹³ Bu dönemde Bakü Üniversitesi’nde Rus dilinde eğitim yapılması da eleştiri konusu edilmiştir. 21 Ağustos 1919 tarihinde Azerbaycan Parlemantosunda yapılan kanun görüşmelerinde üniversitede Rus dilinde eğitim yapılmasına karşı çıkılarak millileştirilmiş orta okulların ana dilinde eğitim verebilmeleri için üniversitede de Türkçe eğitim yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁴

1919 yılında Azerbaycan’da mevcut olan 23 devlet ortaokulunda toplam 9611 öğrenci öğrenim görüyordu ve bu öğrencilerin ancak 3115’i Azerbaycan Türküydü.¹¹⁵

1.3.3. SSCB Döneminde Azerbaycan’da Uygulanan Kültür Politikaları

Rusya’da Bolşevik Devriminin gerçekleştirilmesinden sonra mümkün olan en kısa sürede Marksist-Leninist düşünceye sahip Sovyet toplumunun oluşturulması amacıyla bir kültür devriminin de başlatıldığı ilan edilmiştir. Bu devriminin uygulanması ile geçmiş devirlerin kültür miraslarının devralınarak aynı zamanda sosyalist sisteme zararlı olan ve onunla çelişen her şeyin ortadan kaldırılması öngörülmüştür. Kültür devriminin uygulanması sürecinde okullar sosyalist eğitimin önemli bir aracı olarak kullanılacak, bunlar aracılığıyla eğitim “dinin” ve dolayısıyla “burjuva ideolojisinin” etkisinden kurtarılacak ve tüm halkı kapsayacak şekilde yeni bir “halk eğitim sistemi” kurulacaktır.¹¹⁶

Stalin’in döneminde uygulanmasına ağırlık verilen “şekilce milli, muhtevaca sosyalist” politikanın amacı önce Rus olmayan milletlerin milli özelliklerini unutturmak ve sonra bu milletleri sosyalist değerler etrafında yeniden birleştirmektir. Bu amaçla tarih, kültür, dil, ve gelenekleri bir olan büyük milletlerin milliyet duyguları yok edilerek başka milletlere bölünmüş, bu milletler sosyalist ideolojisine uygun olarak yeniden adlandırılmış ve böylece birbirlerinden uzaklaştırılmışlardır. Sovyet yönetimi

¹¹² Resulzade, Age., s.70.; Ganiyev, Age., s. 47.

¹¹³ Mehmet Emin Resulzade, Asrımızın Siyavşu, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989, s. 50.

¹¹⁴ Nerimanoğlu, Agm., s. 245.

¹¹⁵ Nerimanoğlu, Agm., s. 245.

¹¹⁶ Wolfgang Leonhard, Bugünkü Sovyet İdeolojisi, 2. cilt, Çeviren: Cemil Ziya Şanbey, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 295-296.

Stalin döneminin ilk yıllarında bu politikaları gönüllülükle, yani sosyalizmin kültür, dil ve eğitim siyasetiyle gerçekleştirmeye çalışmış, bu politikalar sonucu oluşturulan “sınıfsal dayanışma” milli duyguların önüne perde çekmişti. Dolayısıyla Stalin döneminde yeni bir halk, toplum oluşturulmaya çalışıldı ki bu halk herhangi bir etnik kökene ve dini inanca aidiyet hissetmeyen, SSCB’nin bütün halklarının bir araya gelerek oluşturdukları “Sovyet sosyalist halkı”ydı.¹¹⁷

Uygulanan bu politikaların Azerbaycan’da yansımaları hemen kendini göstermiştir. 12 Mayıs 1920’de bütün Azerbaycan halkı için “Azerbaycan vatandaşı” şeklinde tek bir adlandırmanın kullanılacağına dair kanun çıkarıldı. Önce Azerbaycan’ın Türkiye Cumhuriyeti, İslam Dünyası ve Türk Dünyası ile kültürel ilişkisini kesmek amacıyla alfabe değişiklikleri gerçekleştirildi ki bu konular aşağıda ayrı başlıklar altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. 1937 yılında Bakü’de gerçekleştirilen “orfografi ve terminoloji konferansı”nda kabul edilen “Azerbaycan dilinin orfografiyasına göre” dilin adının “Azerbaycan dili” olarak değiştirilmesi dilbilimciler tarafından resmen onaylanmış ve bundan sonra okulların müfredat programlarında, gazete ve dergilerle her yerde “Türk dili” tabiri “Azerbaycan dili” ile “Türk” tabiri de “Azerbaycanlı” şeklinde değiştirilmiştir.¹¹⁸

Bu dönemde 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında gelişen fikri gelişme ve 1918-20 yıllarında yaşamış Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin izlerini yok etmek için Sovyetler bu konularla ilgili yapılmış çalışmalar ve yazılmış eserlerin bir kısmını gizletmişler, bir bölümünü yakmışlar bir kısmının ise içerdiği bilgileri değiştirdikten sonra yeniden yayınlamışlardır. Böylece Sovyet rejiminin ideolojisine uygun “proletar edebiyatı” ve “sosyal-realist” sanat oluşturabilmek için en güçlü yaratıcı kişileri ve onların eserlerini Azerbaycan’ın medeni düşüncesinden yavaş yavaş çıkarttılar.¹¹⁹

Sovyetler Birliği’nde kültür devriminin uygulanmasında “feodal düzenin kalıntısı” olarak kabul edilen dini inanç ve gelenekler de baskı altına alınmıştır. Stalin döneminde “Allahsızlar Cemiyeti” öncülüğünde yoğunlaşan baskı ve tedbirler sonucu

¹¹⁷ Aliyeva, Age., s. 68-69.

¹¹⁸ Süleymanlı, Age., s. 164.

¹¹⁹ Audrey L. Alstadt, “Sovyet Azerbaycan Medeniyet Tarihi ve Bu tarihin Yeniden Yazılması” **Değişim: Türkiye-Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Demokrasi ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci**, Yeni Forum Dergisi Tarafından 16-23 Kasım 1992 Tarihleri Arasında Bakü’de Düzenlenen 2. Uluslararası Sempozyumuna Sunulan Bildiriler, Ankara, Yeni Forum Yayınlar, 1993, s. 139.

özellikle Türk toplumları tarafından geniş bir şekilde kutlanan Ramazan, Kurban ve Nevruz bayramları ile dini anma ve cenaze törenleri yasaklanarak bunların yerine Sovyet halklarının “yakınlaşmasına” ve “kaynaşmasına” katkıda bulunacak “1 Mayıs İşçi Bayramı”, “Ekim Devrimi Yıldönümü”, “9 Mayıs Zafer Günü”, “23 Şubat Sovyet Ordusunun Kuruluş Günü” ve “8 Mart İşçi Kadınlar Bayramı” gibi yeni “Sovyet bayramları” ihdas edilmiştir. Stalin döneminde neredeyse imkansız olan dini bayram ve törenlerin ifa edilmesi 1960 yılından itibaren tekrar toplumun gündemine gelmeye başladı ve aynı yıl Nevruz bayramı resmi bayram statüsü kazandı. 1970 Yılından sonra bu bayramların ve geleneksel yaşam anlayışlarının kent ortamlarında da yaygın olarak kutlanmasına başlandı.¹²⁰

Böylece Rus Çarlığı döneminde planlanmış fakat gerçekleştirilememiş hedeflerin büyük bir kısmı Sovyet döneminde gerçekleştirilerek Azerbaycan’da milli bilinci etkileyen bütün unsurlar önlenmeye çalışılmıştır.¹²¹

1.3.4. SSCB Döneminde Azerbaycan’da Dil ve Alfabe Politikaları

Bolşevik Devrimi’nden sonra ilk yıllardaki kargaşa dönemini atlatıp ülke içerisinde hakimiyetlerini güçlendirmelerinden sonra Sovyet yöneticileri, toplum hayatının hemen her alanını sosyalist kaidelere göre yeniden düzenlemeye başladılar. SSCB’yi oluşturan milletleri, etnik ve kültürel bağlarından kopararak onlarda ortak bir Sovyet vatandaşlığı bilinci oluşturmak, sosyalist sistemin geleceği açısından hayati önem taşımaktaydı. Sovyet yöneticileri bu amaçlarına ulaşabilmek için Birliği oluşturan milletlerin, özellikle geniş bir coğrafî ve kültürel sahaya sahip Türk dili ve alfabe birliğini bozma siyaseti izlemişlerdir. Bu anlamda SSCB’ye dahil bütün Türk halklarında olduğu gibi, Azerbaycan Türklerinin millî kimliğinin Türklükten Azerbaycanlılığa, millî dilleri olan Türk dilinin Azerbaycan diline dönüşmesi süreci Sovyet milliyetler politikasının en önemli parçası olmuştur.¹²²

Lenin ve Stalin’in ilk dönemlerinde uygulanan milletleştirme politikasının bir unsuru olarak yeni uluslar ve diller imal edilmiş, bu diller Cumhuriyetlerde Rusçanın yanında eğitim dili olmuştur. Her Cumhuriyetin dili belirli bir program dahilinde geliştirilirken sürekli olarak diğer lehçelerden uzaklaştırılmıştır. Bu ayırım politikası

¹²⁰ Süleymanoğlu, Age., s. 220-221.

¹²¹ Nesipli, Agm., s. 144.

¹²² Aliyeva, Age., s. 205.

alfabe değişiklikleriyle desteklenmiştir. Sovyetler Birliği Türk dilli cumhuriyetlerde “Rusçadan alınan sözcükleri” ve “alfabeyi değiştirmek” yollarıyla dil reformlarını gerçekleştirmiştir. Roy’a göre: “*Ancak her iki düzeyde de uygulanan reformlar Türk dillerini birbirlerine, özellikle Türkiye’de konuşulan Türkçe’ye yaklaştıracak her şeye sistemli bir şekilde sırt çevirmektedir. “Türk” sözcüğü hiçbir yerde görülmemektedir. Bu durumda, dil politikalarında Stalin reformlarının ilkelerinin ta kendisini görmekteyiz: alfabelerle ve terminolojik farklılıklarla oynayarak cumhuriyetler arasındaki dilbilimsel farkları artırmak...*”¹²³

Uygulanan bu politikalarda asıl amaç milli dilleri yok etmek olmakla beraber Sovyet yöneticileri bu amaçlarını gizlemiş ve reddetmişlerdir. Stalin uygulanan bu politikaları “Birlik cumhuriyetlerinin dillerinin bütün diller için ortak bir dille, Rusçayla değiştirildiği” şeklinde basite indirgemiş; SSCB milletlerini “Rus kültürü” ve “Rus dili” ile birleştirerek, hem milliyetler planlamasını, hem de dil planlamasını gerçekleştirmiştir. Böylece “ortak dil” adı altında uygulanan “Ruslaştırma” siyaseti gün geçtikçe daha katı bir şekilde uygulanmıştır.¹²⁴

Sovyet idaresinin ilk yıllarında kullanılmasına izin verilen “Türkçe”, “Türk dili”, “Türki” şeklindeki dil isimleri daha sonra “Azerice, Özbekçe, Kazakça vb.” şeklinde boy adlarına indirgenmiştir. Sovyetler Birliği’nin 1924 Anayasasınının 34. maddesinde sayılan dillerden “Türk-Tatarca” adı, 1936 Anayasasında “Azerbaycanca”, “Özbekçe”, “Türkmence” olarak değiştirilmiştir. Aslında bu değişikliği çok daha önceden yapmak istemelerine rağmen sosyalizm ve Stalinizmin galibiyetinin kesinleştiği 1936-1937 yıllarına kadar beklemeyi uygun görmüşlerdir.¹²⁵

Bu dönemde Azerbaycan Türkçesinde yüzyıllardan beridir kullanılan ve ortaklığı sağlayan kelimeler atılarak yerlerine Rusça veya yeni gerçekleştirilen karşılıkları konulmuş; yapay alfabe ve yazım kuralları yaratılarak lehçeler arasındaki farklılıkların büyümesi sağlanmıştır. Uygulanan bu dil politikasının en önemli amaçlarından birisi Rusçanın yaygınlaşmasını sağlamaktı ki bu düşüneyi Kruşçev’in “Herkesin Rusça konuşmaya başladığı anda, Komünizm kurulmuş olacaktır”

¹²³ Roy, Age., s. 232.

¹²⁴ Aliyeva, Age., s. 70.

¹²⁵ Kamil Veli Nerimanoğlu, “Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Dilinin Adı Üzerine”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, ss. 1213-1222, s. 1214.

formülünde açıkça görmek mümkündür.¹²⁶ Buna göre milli diller başlangıçta Rus dili ile ortaklık kuracaklar daha sonra gittikçe artan bir şekilde gönüllü olarak tek bir ortak dil konuşulacaktır. Milli diller yavaş yavaş değişime uğrayan ve gelişen “Sovyet adamı”nın bir aksesuarı olacak, özellikler kaybolarak herkes için tek tip ortaya çıkacaktır.¹²⁷

1950’li yıllardan Rusçanın “Sovyet halkının dili” olarak benimsenilmesi üzerine mahalli dillerde eğitim yapan okullarda Rusçaya geçiş hızlanmıştır. Bu dönemde müfredat ve haftalık ders saati miktarlarının Rus dilinin öğrenilmesini teşvik edecek şekilde düzenlenmesinin yanı sıra milli cumhuriyetlerde ebeveynlerin çocuklarının başka cumhuriyetlerde yükseköğrenim görmelerini istemeleri, farklı cumhuriyetlerde iş bulmak zorunda kalabilecekleri endişesi ve çocuklarının ordu gibi Rusçanın resmi dil olarak kabul edildiği mesleklere girmelerini istemeleri gibi faktörler de SSCB içinde Rusçanın önemini ve konumunu yükselterek milli cumhuriyetlerde Rusça eğitim veren okulların sayısı artmıştır.¹²⁸

1978’de Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu “Rusçanın bütün cumhuriyetlerde öğretim dili olarak geliştirilmesi” için gerekli adımların atılmasına karar verdi. 1979 yılında ise Taşkent’te toplanan bini aşkın eğitimci ve politikacı Rusçanın “Sovyetler Birliği halklarının yardımlaşma ve arkadaşlık dili olduğunu” kabul etti. Bunun sonucu ise Rusçanın bütün Cumhuriyetlerde de okul öncesi eğitimine kadar inmesi ve yaygınlaşması oldu. 1984’te Polütbüro’nun aldığı bir kararla Sovyetler Birliği genelinde çocukların lise öğrenimlerini bitirmeden önce Rusçayı öğrenmeleri zorunlu hale getirildi. Böylece Rusça gittikçe teknik ve bilimsel konuların yanı sıra günlük konuşma dili içinde de etkisini göstererek Rus hegemonyasının bir aracı haline gelmiştir.

Bu türden Sovyetleştirme/Ruslaştırma politikalarına karşı diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da milliyetçi tepkiler oluşmaya başlamış fakat bu tepkiler “gerici”, “pantürkist” ve “panturanist” damgalarıyla sert bir şekilde tasfiyeye uğratılmıştır.

21 Ağustos 1956’da “Azeri dili” Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi dili olmuştur. 1980’li yıllarda “Brejnev Anayasası” diye bilinen son Sovyet anayasasının

¹²⁶ Bilgehan Atsız Gökdağ, “Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 19, (2002), ss. 69-87, s. 72.

¹²⁷ Gökdağ, Agm., s. 73.

¹²⁸ Süleymanoğlu, Age., s. 196-197.

taslağından resmi dille ilgili maddeler çıkarılınca bu üç cumhuriyette büyük protestolar düzenlenmiş, tepkiler üzerine bu madde taslağa yeniden eklenmiş ve böylece bu cumhuriyetler resmi dillerini muhafaza edebilmişlerdir.”¹²⁹

Azerbaycan SSC’de dil ve alfabe alanında gerçekleştirilen önemli uygulamalar 1926 yılında Bakü’de “1. Türkoloji Kongresi’nin toplanması”, 1922 yılında “Latin alfabesinin kabul edilmesi” ve 1939 yılında “Kiril alfabesine geçiş” olup aşağıda bu konular ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

1.3.4.1. Bakü Türkoloji Kongresi

26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü’de toplanan 1. Türkoloji Kurultayı Sovyetler Birliği’nin daha önceki dönemlerinde görülmeyen tarihî bir olaydır. Kurultay her ne kadar ilmi karakter taşıyorsa da Sovyet yönetiminin ideolojik yaklaşımlarından da uzak kalamamıştır. Kurultayın yapıldığı dönem Sovyetler Birliği’nde henüz kültürel özerkliğin ve siyasi fikir alanında çeşitliliğin mevcut olduğu dönemdi.¹³⁰

131 bilim adamının katıldığı kurultayda on yedi oturum yapılmış ve Türk halklarının tarihleri, menşeleri, etnografyası, edebiyat ve medeniyetleri ile ilgili otuz sekiz tebliğ sunulmuştur.¹³¹ Kurultayda ele alınan konular “alfabe meselesi”, “imla-orfografya”, “terminoloji meselesi”, “dil eğitiminin metodolojisi meselesi”, “akraba ve komşu dillerin karşılıklı alakası ve interferensiya problemleri”, “Türk dillerinin edebi dil problemleri ve buna bağlı olarak ortak edebi dil meselesi” ve “Türk dillerinin tarihî problemleri” olmak üzere genel olarak yedi başlık altında toplanmıştır.¹³²

Kurultay süresince Bakü’de Orhun Abideleri ile ilgili bir sergi de açılmış ve eski Türk tarihinin kaynaklarının kolayca anlaşılabilir bir dilde yayınlanması da önerilmiştir. Böylece Bakü’nün bir inceleme müzesini de içeren büyük bir Türkoloji ve Etnoloji merkezi haline getirilmesi ve Türkçe konuşan dünyanın entellektüel başkenti yapılması amaçlanmıştır.¹³³

¹²⁹ Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1989, s. 126-127.

¹³⁰ Elnur Ağaoğlu, “Sovyet İdeolojisi Işığında Azerbaycan’da Resmi Tarih Tezi”, **Yeni Türkiye**, Türkoloji ve Türk Tarihi Özel Sayısı, C. 4, Sayı: 46 (Temmuz-Ağustos 2002), ss. 391-412, s. 400.

¹³¹ Nerimanoğlu, Agm., s. 1203.

¹³² Nerimanoğlu, Agm., s. 1205.

¹³³ Etienne Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 30.

Kurultayda “Türklük” hakkındaki ilmi düşüncelerinin öğrenilmesi, Sovyetler Birliği’nin gelecekte alacağı karşı tedbirler için de büyük önem taşımaktaydı. Bu karşı tedbirler ise özellikle 1937 yılında başta Bakü Türkoloji Kongresi’ne katılan Bekir Çobanzade, Aziz Gubaydillin, Veli Hulufu, Hanefi Zeynalı, H.S. Hocayev olmak üzere çok sayıda Türk dilbilimcisi öldürülmesi şeklinde kendini göstermiştir.¹³⁴ Özellikle 1920’li yılların sonu ve 1930 lu yıllarda Sovyet baskısına maruz kalan ve hapishanelerde çürüyen Türkologların büyük kısmını I. Bakü Türkoloji Kurultayı’nın katılımcıları oluşturmaktaydı.¹³⁵

Kongrenin Sovyet Hükümeti’nce desteklenmesi ve alınan kararların yönlendirilmesi tamamen siyasi amaçlıydı. Bu amaçlar Türkiye ile Türk Dünyası arasında alfabe duvarı çekmek suretiyle kültürel ilişkiyi kesmek ve “Türklük” alanındaki araştırmaları Sovyet topraklarına kaydırarak Türklük ve İslamiyet ile ilgili fikir akımlarını etkisiz hale getirmektir.¹³⁶

1.3.4.2. Latin Alfabesinin Kabulü

Azerbaycan’da alfabe reformu fikrini ilk defa 19. yüzyılın ikinci yarısında Mirza Fetheli Ahundzade ortaya atmıştır. Ahundzade alfabe reformu konusunda destek istemek için İstanbul’a giderek devrin Osmanlı Sadrazamıyla da görüşmüştür.¹³⁷ Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin de bu yönde bazı hazırlıkları olduğu fakat ömrünün kısa olması nedeniyle bu değişikliğin gerçekleştirilemediği bilinmektedir.

Sovyet döneminde 22 Temmuz 1922 tarihinde Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılmasına, 20 Ekim 1922 tarihinde ise belirli bir geçiş süreci müddetince Latin Alfabesinin Arap alfabesi ile yan yana kullanılmasına karar vermiştir. 27 Haziran 1924 tarihinde Latin alfabesi zorunlu devlet alfabesi haline getirilerek 1923-1924 öğretim yılından itibaren okullarda Türkçe derslerinin yeni Türk alfabesiyle öğretilmesine başlandı. 1925-1926 öğretim yılından

¹³⁴ Elnur Ağayev, “Sovyet İdeolojisinin Azerbaycan Tarihçiliğine ve Tarih Eğitimine Etkisi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, (2000), 65 s., s. 25.

¹³⁵ Kamil Veli Nerimanoğlu, “I. Umumittifak Bakü Türkoloji Kurultayı ve Çağdaş Türkolojinin Problemleri”, **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayına Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, ss. 1201-1212, .s. 1202.

¹³⁶ Fikret Türkmən, “1926, Bakü Türkoloji Kongresi ve Akisleri” **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayına Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, ss.1175-1180, s. 1176.

¹³⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Samir Kazımoğlu, “Mirza Feteli Ahundzade’nin Alfabe Reforması ve Alfabe Projeleri” **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayına Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 665-667.

itibaren bütün okulların birinci sınıflarında ve orta öğrenimlerini tamamlamamış gençleri yüksek öğrenime hazırlamak için açılmış olan işçi fakültelerinin Türkçe bölümlerinde yeni alfabeye geçildi. 1926-1927 öğretim yılında yeni alfabenin bütün öğretim kurumlarında ayrı bir ders olarak okutulmasına, 1927-1928 öğretim yılında yüksek öğretim kurumlarına kabul sınavlarının yeni alfabe ile yapılmasına başlandı.¹³⁸

Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçmesini desteklemesinin en önemli nedeni Türkiye ile Azerbaycan arasına alfabe duvarı çekmektir. Zira Moskova Tanzimat'tan beri Türkiye'deki alfabe tartışmalarını izleyerek aydınların çoğunluğunun Arap alfabesini desteklediklerini, basın yayın organlarının da Arap alfabesinin aynen veya ıslah edilerek kullanılmasını savduklarını gördüklerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin harflerini kabul etmeyeceğine inanıyorlardı.¹³⁹

Sovyetler Birliği, sınırları içerisinde yaşayan "Sovyet Türkleri"ni Türkiye'nin etkisinden uzaklaştırmak, Müslüman Dünyası'yla ilişkilerini zayıflatarak bu alfabeye yazılmış 1000 yıldan fazla bir tarihî ve kültürel geçmişin etkisini yok etmek,¹⁴⁰ Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki kültürel bağları koparmak ve "burjuva ideali" olarak gördükleri "özgürlük" fikirlerini ve "kültürel özerklik" taleplerini kuvvetlendireceğinden endişe ettikleri "Sovyet öncesi döneme ait" matbuat ve edebi eserlerin okunmasını engellemek gibi düşünceler Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da Latin alfabesine geçilmesini desteklemelerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Fakat Azerbaycan'da Latin alfabesinin kullanılması uzun sürmemiş ve SSCB'nin "milliyetler politikasının" yeni ihtiyaçlarına paralel olarak alfabe değişikliğine gidilmiştir.

1.3.4.3. Kiril Alfabesine Geçiş

1928 yılında Türkiye'nin Latin alfabesini kabul etmesi Sovyetler Birliği dahilindeki Türkleri kamçulamış ve 1931 yılına kadar başta Azerbaycan olmak üzere Sovyetler Birliği dahilindeki Türk Cumhuriyetleri Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş sürecini tamamlamışlardır.¹⁴²

¹³⁸ Alp, Age., s. 103.

¹³⁹ Türkmen, Agm., s. 1176.

¹⁴⁰ Ağayev, Age., s. 24-25.

¹⁴¹ Alp, Age., s. 101.

¹⁴² Bilal N. Şimşir, Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları,

1922 yılında Latin alfabesine geçişi destekleyen Ruslar özellikle 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin alfabesini kabul etmesinden sonra Birlik içerisindeki Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında alfabe birliğinin oluşmasını engellemek için çeşitli bahaneler yaratmaya başlamıştır. Zira Sovyetler Birliği içindeki Türk Cumhuriyetleri'nin benimsedikleri “birleştirilmiş Türk alfabesi” bir anlamda Türkler arasında dil birliğini oluşturacak bir araç olarak görüldüğünden bu yönde yapılan çalışmalar Sovyet yönetimini rahatsız ediyordu.¹⁴³ Bu rahatsızlığın somut göstergesi 16 Haziran 1935 tarihinde SSCB Merkez Yürütme Komitesi'nin, Latin alfabesini kullanan halkların dillerinin, imlalarının ve yazılarının çağın gereklerinin gerisinde kaldıkları ve Sosyalist ilerlemeye ayak uyduramadıkları gerekçesiyle Alfabe Komitesinden dilde, imlada, yazıda “sosyalizm kuruculuğuna yakışır yenilikler yapmasını” istemesi olmuştur.¹⁴⁴

Sonuçta Sovyet yönetiminin alfabe alanındaki düşüncesi uygulamaya geçirilerek, Azerbaycan SSCB Merkez Yürütme Komitesi Başkanlık Kurulu'nun ve Halk Komiserleri Şurası'nın 11 Temmuz 1939 tarihinde aldığı kararla Azerbaycan'da Rus- Kiril alfabesine geçilmesi kabul edilmiştir. Bu karara göre bütün idare ve kuruluşlar 1 Ocak 1940 tarihinden, okullar ise Eylül ayından itibaren yeni alfabeyle geçtiler. Sovyet yönetimi SSCB'deki Türkleri sadece Türkiye Türklerinden değil aralarındaki ortak dil ve alfabe birliğini bozmak suretiyle birbirlerinden de ayırmak için her cumhuriyete Kiril harflerinden oluşan farklı alfabeler kabul ettirmiştir.¹⁴⁵

Yeni alfabe politikası Sovyet yönetiminin Ruslaştırma siyasetinin bir parçasını oluşturmaktaydı. Bununla birlikte eski aydınlar kesiminin ortadan kaldırılması, toplumun kendi manevi kimliğinden koparılması, aynı alfabeyle okuyan, yazan ve anlaşılan Türk aydınlarının arasının açılması amaçlanmaktaydı. Bu politika başarıya

1991, s. 28. ; Karakılıç, Age., s. 175.

¹⁴³ Aslan, Age., s. 67.

¹⁴⁴ Aslan, Age., s. 75.

¹⁴⁵ Timur Kocaoğlu, “Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Münasebetlerde Ortak Alfabe ve İmla Birliğinin Önemi” **Değişim: Türkiye-Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Demokrasi ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci**, Yeni Forum Dergisi Tarafından 16-23 Kasım 1992 Tarihleri Arasında Bakü'de Düzenlenen 2. Uluslararası Sempozyumuna Sunulan Bildiriler, Ankara, Yeni Forum Yayınlar, 1993, ss. 156-158, s. 156 ; Musa Kasımlı, Azerbaycan Türkleri'nin Milli Mücadele Tarihi, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2006, s. 574-575; Aslan, Age., s. 77.

ulaşmış¹⁴⁶ ve Türk Dünyasının alfabe birliği parçalandığı gibi Sovyet Türkleri'nin Türkiye Türkleri'nden de uzaklaşması sağlanmıştır.¹⁴⁷

1.3.5. Sovyet Döneminde Azerbaycan'da Tarih Anlayışı

1.3.5.1. Materyalist Tarih Anlayışı

Marksist tarih anlayışı olarak da adlandırılan bu anlayışa göre dünyayı yöneten güç, ilahi ve tabiat üstü olmayıp, aksine dünya birbirleriyle uyumlu bir şekilde cereyan eden maddi doğa kanunlarına bağlıdır. Tarih bilimi, ancak bu maddi doğa kanunlarının insan toplumunun gelişmesindeki etkisini doğru öğrenebildiği ölçüde bilimsel olabilir.¹⁴⁸

Bu yaklaşıma göre toplumun gelişmesinde temel belirleyici unsur “üretim tarzı”dır. Toplum hayatının temelini oluşturan bu maddi durumun birbirinden ayırt edilmesi gereken iki boyutu vardır: “üretim güçleri” ve “üretim ilişkileri”. Marks, toplumsal ilişkilerin ve faaliyetlerin “ekonomi ile ilgili olanlarını” ötekilerden üstün tutarak “temel” olarak nitelendirmiş; diğer tüm ilişkileri ekonominin şekillendirdiğini öne sürerek bu tür ilişkilerin tamamını ise “üst yapı” olarak tanımlamıştır.¹⁴⁹

Materyalist tarih anlayışına göre bütün insanlık tarihi -bundan sonraki de dahil olmak üzere- “üretim tarzı”, “üretim araçları”, “artık ürünün paylaşılması” ve “değiş-tokuş şekilleri” gibi ekonomik faaliyet ve ilişkilerin belirlediği birbirini üst üste kapalı bir bütün halinde takip eden beş cemiyet şeklinden ibarettir: Bunlar; “İlkel toplum”, “kölelik”, “feodalizm”, “kapitalizm” ve “ilk basamağı sosyalizm olan komünizm”dir.¹⁵⁰

“Üretim aletlerinin yaratılması belli toplum biçimlerinin, sınıfların kurulmasını zorlar.

¹⁴⁶ Kasımlı, Age., s. 574-575.

¹⁴⁷ Hatice Şirin, “Türklerde Alfabe ve Kimlik”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 18, (2002), Ankara 2002. ss. 749-750, s. 749.

¹⁴⁸ A. Zeki Velidi Togan, Tarihte Usul, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1985, s. 157.

¹⁴⁹ “Materyalist yaklaşıma göre ‘temel’, bütün üretim ilişkilerini, bilhassa mülkiyet ilişkilerini, mülkiyet ilişkilerine bağlı olan dağılma ve değiş-tokuş şekillerini ve çeşitli sosyal gruplar (sınıfların) arasındaki ilişkileri kapsar. İnsanların şuur ve iradelerinin dışında oluştukları sürece bu üretim ilişkilerine ‘maddi’ denir ve bunların seviyesi doğrudan doğruya üretim güçlerinin gelişme seviyesine bağlıdır. ‘Üstyapı’ ise cemiyetle ilgili ideleri ve onlara uygun kurumları içine alır. Bunlar; siyasi doktrinler, siyasi partiler, devlet, hukuk, ahlak, sanat, felsefe, din, kilise vs.’dir. Üstyapı genel olarak ‘siyasi-hukuki’ ve ‘ideolojik’ olmak üzere iki ana sahaya ayrılır. Üstyapının bütün şekillerinde ortak olan yön, hepsinin belli bir ekonomik temelden gelmeleri ve onun karakterine uygun bir hüviyeti aksettirmeleridir. Üstyapının çeşitli şekilleri, temele çeşitli tarzlarda bağlıdır. Siyasi üstyapı doğrudan doğruya temele bağlıdır. İdeolojik üstyapı (felsefe, sanat, din) ise dışta, temelin uzağındadır ve ona vasıtalı olarak bağlıdır. Geniş bilgi için bakınız: Gustav A. Vetter Bugünkü Sovyet İdeolojisi I, Çeviren, Cemil Ziya Şanbey, 2. Baskı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 249-327.

¹⁵⁰ Wetter, Age., s. 275.

*Her sınıfın başka bir sınıf ile çıkarlarının çatışması sonucu da sınıfların mücadelesi ortaya çıkar. İşte asıl tarih de sınıfların mücadelelerinin tarihidir.*¹⁵¹

Stalin, Marksist açıdan tarihin tanımı ve işlevlerini şu şekilde açıklamaktadır: “... Bu demektir ki, toplumun gelişme tarihi, her şeyden önce, ‘üretimin gelişmesinin’ tarihidir; yüzyılların seyri içinde birbirini izleyen üretim tarzlarının tarihidir, üretici güçlerin ve insanların üretim ilişkilerinin gelişim tarihidir. Öyleyse toplumsal gelişme tarihi, aynı zamanda maddi değerleri üretenlerin tarihidir, üretim sürecinin baş faktörü olan ve toplumun varlığı için gerekli maddi değerlerin üretimini sağlayan emekçi kitlelerin tarihidir. Öyleyse tarih bilimi, eğer gerçek bilim olacaksa, toplumun gelişim tarihini artık kral ve generallerin hareketlerine, devletlerin fatihlerinin ve hükümdarlarının davranışlarına indirgenmemeli, bilakis her şeyden maddi değerleri üretenlerin, emekçi kitlelerin tarihiyle, halkların tarihiyle ilgilenmelidir... Öyleyse tarih biliminin en birinci görevi, üretim yasalarını, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin gelişim yasalarını incelemek ve meydana çıkarmaktır.”¹⁵²

Marksist anlayışa göre gelişmenin belli bir basamağında, toplumun maddi üretici güçlerinin daha önceki üretim bağlantıları ile çatışma içine girerek “toplumsal devrim” dönemini başlatmakta, ekonomik temelin değişmesi ile de bütün üst yapı değişmektedir. Tarih boyunca ortaya çıkmış her toplumda, ürünlerin bölüşülmesi, sınıfların ayrılığı ve insanların toplumsal yaşamdaki yerlerinin toplumsal ayrılığını neyin nasıl üretildiği ve ürünlerin nasıl değiş-tokuş edildiği belirlemektedir.

Marksist tarih yaklaşımına göre dialektik gelişme sonunda burjuva toplum düzeninden proleterya ortaya çıkacaktır. Burjuva toplumunun sonunda da emeğini mal olarak satan proleter sınıfın kapitalistlere karşı savaşı başlayacak; proleter sınıf bu savaşta galip gelecek ve kapitalist toplum sosyalist topluma dönüşecektir. Bu dönüşümün itici gücü kapitalizmin yarattığı proleter sınıftır. İşçi sınıfının burjuvazi ile mücadelesi politik bir mücadeleye dönüşecektir. Bu mücadelenin amacı politik gücü ele geçirerek “proleterya diktatörlüğü” kurmaktır. Bu diktatörlük, tıpkı tarih öncesi dönemlerde olduğu gibi üretim araçları ve ürünlerin herkesin malı sayıldığı “ilk

¹⁵¹ Bedia Akarsu, Çağdaş Felsefe Akımları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, s. 40.

¹⁵² J. V. Stalin, Diyalektik ve Tarihi Materyalizm, Çeviren: İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayınları, 1992, s. 21.

ortaklaşmalık”ta olduğu gibi her türlü sınıfların kaldırılmasına geçişi sağlayacak ve sonunda sınıfsız bir toplum kuracaktır.¹⁵³

Bu pozitivist diyalektik anlayışı, Sovyet Bloğu’nun içinde ve dışındaki yerleşik komünist partilerin “Marksist-Leninist” öğretisinin temeli haline gelmiştir. Leninizm, Marksist öğretiye, Marks’ın yazılarında olmayan yeni nitelikler de katmış, Komünist Parti’yi tüm toplumsal faaliyetlerin merkezine oturtmuş, bunu ise tarih araştırma ve yazımının Partinin gündelik stratejilerine tabi kılınması izlemiştir.¹⁵⁴

Marksist-Leninist tarih anlayışının Sovyetler Birliği başta olmak üzere sosyalist ülkelerin tarih anlayış ve uygulamalarına pratik yansımaları tarih yazımı ve öğretimi üzerinde yüksek bir denetim gerçekleştirerek ondan kendi siyasal amaçları için yararlanmaya çalışmak ve bu amaçla tarih araştırmalarının genel çizgilerini KP Merkez Komiteleri ve Parti kongrelerinde belirlemek olmuştur. Oluşturulan tarih anlayışı Marks’ın toplum ve tarih kavrayışından çok uzaklaşmış ve Partinin o andaki siyasal çıkarlarına hizmet eden bir tarih yazımı olmuştur. Bu anlayışa aykırı olan her türlü yorum “Marksizm ve bilim dışı” olarak nitelendirip dışlanmıştır. Bu dönemde özellikle Sovyetler Birliği’nin kapitalist devletlerle olan mücadelelerinde Marksist terminoloji kullanılmakla beraber bu dönem “oportünizm” ve “polemiğin” “bilimselliğe” tercih edildiği dönem olmuştur.¹⁵⁵

1.3.5.2. Yeni Tarih Anlayışı İçin Altyapı Oluşturma Faaliyetleri

Azerbaycan’da Bolşevik yönetiminin kurulmasından hemen sonra Bolşevikler, tarih bilimi ile ilgilenmeye ve bu alanı kontrolleri altına alma yolunda adımlar atmaya başlamışlardır. Bu adımların ilki Birliği oluşturan milletlerin tarihlerini Marksist anlayış doğrultusunda araştırarak tarihçi kadrolarının yetiştirilmesi olmuştur. Yeni tarihçi kadroların henüz hazır olmadığı 1920-1930 yılları arasındaki dönem tarihçilik alanında “eski” ve “yeni” nesil tarihçilerin yan yana çalıştıkları bir geçiş dönemi özelliği taşımaktadır. Sovyet yönetimi bu geçiş döneminde bir yandan süratle işçi ve çiftçiler arasından genç uzmanlar eğiterek “yeni” ve “halktan çıkan” bir aydın zümre yetiştirirken bir yandan da “burjuva aydınları” olarak nitelendirdikleri “eski” kadroları

¹⁵³ Akarsu, Age., s. 41.

¹⁵⁴ Georg G. Iggers, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 81-82.

¹⁵⁵ Iggers, Age., s. 82.

Marksist ideolojiye ısındırmak amacıyla ideolojik eğitime tabi tutuktan sonra onlardan yararlanma yoluna gitmiştir.¹⁵⁶

Sovyet yönetimi Azerbaycan'da kendi ideolojisini destekleyecek ve tarih anlayışını oluşturacak tarihçi kadrolarını yetiştirmek amacıyla 1919 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti tarafından Azerbaycan ve Yakın Doğu ülkelerinin dil ve tarihleriyle ilgili araştırma yapmak ve uzmanlar yetiştirmek amacıyla kurulan fakat faaliyete geçirilemeyen Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Tarih-Filoloji bölümünü faaliyete geçirdi. Bu dönemde ayrıca Azerbaycan Arkeoloji Komitesi (1923), Azerbaycan Tarih Müzesi (1920), Azerbaycan Merkezi Devlet Arşivi (1921); Komünist Partisi liderlerinin eserlerini ve benzerlerini çevirerek halka ulaştırmak amacıyla "Azerbaycan KP Merkezi Komitesi Yanında Komünist Parti Tarih Enstitüsü" gibi Sovyet ideolojisine ve oluşturmaya çalıştığı "Sovyet Tarih Tezi"ne hizmet edecek yeni kurumlar oluşturulmuştur.¹⁵⁷ 1923 yılında Tarih, Edebiyat ve Tıp Fakültelerinden oluşan Bakü Devlet Üniversitesi'nde sosyal bilimlerin eğitiminde de ciddi değişiklikler yapıldı. Tarih-Edebiyat Fakültesi, "İçtimai İlimler Fakültesi"ne dönüştürülerek bu fakültenin bünyesinde "Sosyalizm Tarihi", "Materyalizm" ve "Sovyet Anayasası" gibi kürsüler açıldı. Azerbaycan Eğitim Bakanlığı Rusya Eğitim Bakanlığı'na başvurarak yeni açılan bu eğitim kurumlarının Marksist öğretim üyesi açığını kapatmak amacıyla kadro temimine yardımcı olunmasını istemiştir.¹⁵⁸

Bu dönemde Neriman Nerimanov başta olmak üzere birkaç siyaset ve ilim adamının katılımıyla Azerbaycan'ı ekonomik, sosyal, tarihi, etnografik, arkeolojik ve filolojik bakımlardan incelemek amacıyla 2 Kasım 1923 tarihinde kurulan "Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti" çatısı altında çok sayıda ünlü arkeolog, tarihçi, edebiyatçı, iktisatçı ve filolog bilimsel çalışmalar yapmışlardır. "Türkoloji", "sosyal-ekonomi" ve "tarihî-etnografya" şubelerine ayrılan bu cemiyetin amacı Azerbaycan tarihi ile ilgili konferanslar, geziler, toplantılar düzenlemek ve arkeolojik kazılar yapmaktır. Cemiyetin Moskova ve Saint Petersburg'da da şubeleri açılmıştır. "Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti içerisinde V. V. Barthold, A. N.

¹⁵⁶ Wolfgang Leonhard, Bugünkü Sovyet İdeolojisi II, Çeviren: Cemil Ziya Şanbey, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 296-297.

¹⁵⁷ Ağayev, Age., s. 23-24.

¹⁵⁸ Hüsamettin Memmedov (Karamanlı), "Azerbaycan'da Basmakalıp Tarih Eğitimi ve Mücadele Yolları", **Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu**, 2. Uluslararası Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, ss. 215-220, s. 216.

Samaylovich, N. F. Marrdan gibi ünlü oryantalist ve Türkologlar da faaliyet göstermişlerdir. 1929 yılına kadar faaliyet gösteren Cemiyette aktif rol alan çok sayıda Azerbaycanlı bilim adamı 1937 yılındaki “repressya” faaliyetlerinin kurbanı olmuşlardır.¹⁵⁹

Sovyet tarihçilerinin, Azerbaycan’da Türkler dışında yaşamakta olan İran dilli ve Kafkas dilli kavimleri ön plana çıkararak “tarihî milletler” tezine uygun olarak bu küçük topluluklarla ilgili çalışmalar yapmak üzere 1924 yılında Sovyet İlimleri Akademisi’nin Azerbaycan şubesi içerisinde on üç bölüm daha açılmış ve bu bölümlere, uzun yıllar “baskı altında kalan bu milletleri diriltmek” ve kendilerine mahsus alfabe, edebiyat, gramer, tarih ve okul kitaplarını vererek sosyalizme kazandırmak görevi verilmişti.¹⁶⁰

11 Şubat 1921 tarihinde, Lenin’in teşebbüsüyle Moskova’da açılan ve amacı yüksek öğretim kurumlarında ders verecek kadroların hazırlanması olan “Kırmızı Profesörler Enstitüsü”nü bitirerek Bakü’ye gelmiş Marksist tarihçiler N. Peçelin, A.S. Bukşpan, A. Rayevskiy, A. Popov, A. Nikişin, Y. Rothauzer, V. V. Pokşişevskiy, S. İtkin, A. Dubner, S. Şef ve başkaları liberal oryantalist ve tarihçilerden farklı olarak Azerbaycan’ın Sovyetleşme öncesi dönemini, yani Azerbaycan’da Bolşevik devrimini hazırlamış faktörleri araştırmakla yetinmiş ve grevlerin, sendikal hareketlerin, Bolşevik teşkilatlarının tarihi ve Bolşevikleri ilgilendiren diğer konularla uğraşmışlardı. Bu konular aynı zamanda Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin “Parti Tarihi” bölümünde de incelenmişti.¹⁶¹

Tüm bu faaliyetlere rağmen bu dönemde henüz her iki grup tarihçilerin de etkinliği görülmektedir. Bolşevik Devrimin ilk on yılında Azerbaycan’da yazılan Azerbaycan tarihi ile ilgili eserlerde “Türklük” ve “İslamcılık” ruhlarının ön planda olduğu görülmektedir. Bu eski nesil tarihçiler sadece bilimsel araştırmalarla uğraşmakla kalmıyor, parti ve devletin ideolojik alandaki propogandasında da aktif rol alıyor, öğretim programı, ders kitapları hazırlama, arşivcilik ve müzecilik gibi faaliyetleri sürdürüyorlardı.

¹⁵⁹ Ağaoğlu, Agm., s. 399-400.

¹⁶⁰ Süleymanoğlu, Age., s. 169. Ayrıca bu yeni “tarihi milletler” için Lenkeran kazasında Talış; Karabağ’da Kürt; Bakü, Şamahı ve Kuba bölgesinde Tat; Şeki bölgesinde Udin; ve Konukent ve Hil bölgelerinde ise Cek ve Habit gibi yeni milli azınlık okulları açılmıştır. Age., s. 170.

¹⁶¹ Mehmedov (Karamanlı), Agm., s. 216.

1.3.5.3. “Sovyet Tarih Tezi” ve Azerbaycan’a Yansımaları

Sovyet yöneticileri tarihe özel önem ve ilgi atfetmişlerdir. Zira yeni dönemi anlamak için onun tarihi öğretilmeliydi. Öğretilmesi gereken konuların başında ise “proletar işçi tarihi” gelmekteydi. Sovyetler Birliği’nde Sovyet tarih biliminde kontrol altına alınan ilk konu “işçi sınıfı tarihi” olmuş, 1920’li yılların sonlarına gelindiğinde ise işçi sınıfı ve proleterya dışındaki konuların incelenmesi ve araştırılması neredeyse imkansız hale gelmişti.¹⁶² Bu dönemde Sovyet ideolojisinin temel unsurlarından olan Marksizmin bilimselliğinden ziyade siyasi ve devrimci yönleri ön plana çıkarılmıştır. Marksizmin bu yönünün yerleşmesi ve gelişmesinde Lenin’in “sınıf”, “sınıf mücadelesi” ve “yakın tarih” üzerine yazdığı yazılar önemli rol oynamıştır. Bu yaklaşımın gelişmesi ve tamamlanması Stalin dönemine rastlamaktadır. Ancak 1930’lu yıllarda Marksizm bir metod olarak yerleştikten sonradır ki Sovyet rejimi, bilimin ve aynı zamanda tarih biliminin üzerindeki kontrolü sağlamıştır. Bu sadece metod yerleşimiyle de değil; Marksizm-Leninizmin yerleşme ve gelişmeye zemin buluşunun da bir sonucu idi.¹⁶³

1920’li yılların sonlarına gelindiğinde Sovyet tipi tarihçilerin de yetişerek tarihçilik alanında ön plana geçmeye başladıkları görülmektedir. Eski ve yeni nesil tarihçiler arasındaki ilk belirgin kırılma Tarihçi-Marksistleri Birinci Umum İttifak Konferansı’nda (28 Aralık 1928-4 Ocak 1929) yaşanmıştır. Tarih biliminde ideolojik mücadelenin başlangıcı olan bu konferansın esas tartışma konularından biri “Burjuva ve Küçük Burjuva Tarihçileriyle Mücadele” başlığını taşımaktaydı. Bu konferansta M. N. Pokrovski’nin “Leninizm ve Rusya Tarihi”, V. Rahmetova’nın “Rus Tarihi Prosesinde Menşevik Konsepsiyasının Doğuşu” konulu bildirilerinde “geleneksel tarihçiler”e karşı cephe alınmıştır.¹⁶⁴

Eski nesil tarihçilere karşı mücadeleye 1931 yılında Parti ve devlet lideri Stalin’de katıldı. 1931 yılında Stalin’in “Proletaskaya Revolyutsiya” dergisine gönderdiği “Bolşevizm Tarihinin Bazı Meseleleri Hakkında” başlıklı makalesi aynı dergide 1930 yılının 6. sayısında A.G. Sluts’un Bolşevizm tarihi ile ilgili yazdığı yazının bir eleştirisi idi. Stalin yazıyı sert bir şekilde eleştirirken tarih biliminin

¹⁶² Elnur Ağayev, “Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, **Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, (2006), 275 s., s. 85-86.

¹⁶³ Iggers, Age., s. 86.

¹⁶⁴ Ağayev, Age., s. 87.

karşısına da yeni bir “metod” koymaktaydı. Ancak “şanssız bürokratlar” ve “arşiv sıçanları”nın belgelerle uğraştıklarını ifade ederek, bundan sonra “belgelere göre” değil, “işe göre” değerlendirmeler yapılacağını belirtmiştir.¹⁶⁵

Stalin’in bu makalesi çevrilerek Azerbaycan’da yayınlanan “İnkılâp ve Medeniyet” isimli dergide de yayınlanmıştır. Bu yazının akabinde ise yine aynı dergide ideolojik görüşünü Stalin’in yazısından alan ve onun Azerbaycan versiyonu sayılabilecek bir yazı yayınlanmıştır. 1931 yılında bu dergide yayınlanan “Tarih Alanında Müsavatizm, Pantürkizm ve Çürük Liberalizm Aleyhine” başlıklı makale isim vererek bazı tarihçileri hedef göstermekteydi. A. Sadık imzasıyla yayınlanan bu makalede Reşit İsmayilov’un “Azerbaycan Tarihi”, A. Gubaydullin’in “10 yıl içerisinde Azerbaycan’da Tarih İlminin İnkişafı”, Veli Hulufu’nun “Selçuklu Devleti’nin Dahili Kuruluşuna Dair” ve Hacı Seyid Abdülhamid’in “Şeki Hanları ve Onların Nesilleri” adlı eserlerinden seçmeler yapılarak eleştirilmiştir. Makaleye göre Müsavatçılar ve onların yaptıklarını eleştirmemek, Sovyet sistemini övmek, Türk milleti ve onun büyüklüğünden bahsetmek, Çar yönetiminin kolonizasyon politikasını alkışlamak gibi hususlar bu devirde yazılan eserlerin büyük eksiklikleriydi. Yazara göre on yıllık süre zarfında Azerbaycan’da çeşitli bilim kurumları tarafından birçok tarih kitapları ve makaleler yayınlanmış olmasına rağmen halen Azerbaycan’ın “Marksistçesine” yazılan bir tarihinin olmaması büyük bir eksikliklerdir. Bundan dolayı da tüm tarih kitapları ve makaleler Bolşevik tenkidinden geçirilerek Marks-Lenin-Stalin nazariyelerine zıt olan tüm “Antimarksist” ve “Antileninci” görüşler tarih sayfalarından temizlenmelidir. Bu işe de Azerbaycan Tetkikat Enstitüsü’nün tarih, edebiyat ve dil şubeleri etrafında birikmekte olan “Pantürkizm milliyetçi bataklığının” kurutulmasıyla başlanmalıdır.¹⁶⁶

Stalin’in makalesi doğrultusunda ülke çapında yürütülen bu hareket tarihçiler sınıfının temizlenmesi amacı gütmekteydi. “Hiç de bütün tarihçiler görevlerini anlamıyorlar”, “Liderin direktifiyle parti uyanıklığını artırmak”, “Herkes parti ve sınıf pozisyonunu alsın” gibi düşünceler dergilerde ve toplantılarda yapılan konuşmaların

¹⁶⁵ İosif Vissarionovich Stalin, “Bolşevizm Tarihinin Bazı Meseleler Hakkında” **İnkılâp ve Medeniyet Dergisi**, sayı: 11-12., Bakü (1931), ss. 43-47.

¹⁶⁶ Ağayev, Age., s. 88.

ana konusu oluşturmaktaydı. Amaç ise tek idi: Partinin bu veya diğer görüşlerini savunmak, propaganda yapmak ve ona güzellikler kazandırmak.¹⁶⁷

1936 yılına gelindiğinde Bolşevik rejimin ülkede hegemonyasını tamamen kurması ve orta ve yüksekokulların proletarlaştırılmasının tamamlanmasından sonra eski nesil tarihçilere baskı uygulanmasına başlandı. Marksist ideolojiye aykırı davranışlar “Pantürkist”, “Panislamist”, “Trotskist”, “Zinovyevci”, “Buharinci”, “milliyetçi” ve “yabancı devlet ajanı” gibi suçlamalarla hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş veya kurşuna dizilmişlerdi.¹⁶⁸

Adım adım oluşturulan bu yeni Marksist-Leninist tarih yaklaşımıyla “ulus tarihi” esaslı yaklaşım terk edilerek yerine “vatan tarihi” yaklaşımı getirilmiştir ki bu vatan SSCB vatanıdır. Devletin tarihe yaklaşımının tüm özellikleri ise 1938 yılında yayınlanan SBK (b)P’nin Tarihinin Kısa Kursu” kitabına yansımıştır. Komünist Parti’nin 19. yüzyılın 60’lı yıllarından başlayarak 1937 yılına kadar olan tarihini kapsayan bu eserde Rusya’daki gelişmeler, Komünist Parti’nin kurulması, Parti kurultayları, Partinin yaptığı mücadeleler ve ideolojisi anlatılmaktadır. Rusya’da Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin Kurulması Uğrunda Mücadele (1883-1901)” başlıklı bölümle başlayan bu eserin giriş kısmında Parti tarihinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda sıralanmış öneriler aslında Sovyet rejiminin yeni nesil tarihçilerden beklentilerini de ortaya koymaktaydı: “*SBK(b)P’nin tarihi Çar yönetiminin devrilmesi, zenginlerin ve kapitalistlerin devrilmesi demektir. ‘Vatandaş Savaşı’ döneminde yabancı güçlerin ortadan kaldırılması, ülkemizde Sovyet Devleti ve sosyalizm toplumu yaratılması tarihidir. SBK(b)P’nin tarihi öğrenmek bildiklerimizi ülkemizin işçi ve köylülerin sosyalizm uğrundaki mücadelesinin tecrübeleri ile zenginleştirmektir. SBK(b)P’nin tarihini öğrenmek, Marksizm-Leninizmin tüm düşmanlarına karşı Parti tarihini öğrenmeğe ve, Bolşevizmi anlamaya yardım etmekte, siyasi uyanıklığı artırmaktadır. SBK(b)P’nin tarihini öğrenmek Büyük Lenin-Stalin Partisi işinin kesin başarı kazanacağına, komünizmin tüm dünyada başarı kazanacağına olan güveni artırmaktadır.*”¹⁶⁹

¹⁶⁷ Ağayev, Age., s. 88.

¹⁶⁸ Mehmedov, Agm., s. 217.

¹⁶⁹“SBK (b)P Tarihi Kısa Dersi” Bakınız: <http://www.kibristasosyalistgercek.net/stalin/SBKP-B-icindekiler.html>

Sovyet yönetimi Azerbaycan'da olduğu gibi diğer Türk Cumhuriyetlerinin de kendi tarihlerini öğrenmelerini engellemiştir: *“Oğuz, Gazneviler, Selçuk, Osman babalarımızın Türkmenliklerini bildirmek istemediler. Türkmenler bu devirde kendi topraklarına Türkmen memleketi diyemiyorlardı. Bilim adamları kendi tarihlerini el yazma kaynaklardan öğrenseler de hakikatı yazmalarına izin verilmiyordu. Yazsalar da neşredilmiyordu...”*¹⁷⁰

1953 yılında Sovyet lideri Stalin'in ölümünden sonra N. S. Kruşçev SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevine getirildi. SSCB'nin yeni lideri Kruşçev Şubat 1956'da SSCB Komünist Partisi'nin 20. Kurultayını topladı ve kurultayın gizli oturumunda Stalin'in “kişisel kültü”nü ve uygulamalarını eleştirdi.¹⁷¹ Kruşçev “kişi kültünü” kesin bir biçimde yok etme amacıyla tarih ders kitaplarının yeni dönemin anlayışına uygun olarak yeniden yazılacağını belirtmiştir: *“Tarihin yaratıcısı, insanlığın tüm maddi ve manevi varlığının yaratıcısı halk hakkında, toplumun dönüştürülmesi için yürütülen savaşta Marksist Partinin belirleyici rolü hakkında ve komünizmin zaferi hakkında Marksist-Leninist bilimin en önemli tezlerine geri dönmek ve gerçekten bütün bu ideolojileri hayata geçirmek; bu bağlamda edebiyat ve güzel sanatlar alanında*

¹⁷⁰ Orazpolat Ekayev (Baharlı), “Geçmişte ve Şimdi Türkmenistan'da Tarih ve Tarih Dersinin Verilişi”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu: 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler**, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, ss. 221-233, s. 225.

¹⁷¹ Kruşçev yaklaşık 77 sayfalık nutkunda Stalin'in daha Lenin hayattayken ona ve eşine karşı takındığı kaba tutumdan başlayarak ölümüne kadar geçen sürede uyguladığı tüm politikaları eleştirmektedir. Konuşmanın bazı satırbaşları şöyledir: Stalin “halk düşmanı” kavramını icat etti. Bu kavram herhangi bir şekilde Stalin'le hemfikir olmayanlara karşı, düşmanca eğilimlerinden kuşkulananlara karşı, adı kötüye çıkmış olanlara karşı devrimci yasallık normları ihlal edilerek en dayanılmaz baskıların kullanılmasını olanaklı kıldı... Çoğunlukla ve fiiliyatta bütün geçerli hukuk kurallarına karşın kullanılan biricik suç kanıtı kendi kendini suçlayan ‘itiraflar’dı; ve ‘itiraflar’ suçlananlara uygulanan fiziksel baskılarla elde ediliyordu... Stalin'in bir dizi hoşgörüsüzlük, kabalık ve iktidarını kötüye kullanma örneği gösterdiği açıktır. Kendi politik doğrularını kanıtlamak ve kitleleri harekete geçirmek yerine, Stalin çoğunlukla baskı ve fiziksel yok etme yolunu seçti... Daha 1943 sonlarında Büyük Vatan Savaşı'nın (İkinci Dünya Savaşı) cephelerinde Sovyetler Birliği'nin yararına sürekli atılımların gerçekleştiği zaman, bütün Karaçaylıların yaşadıkları topraklardan sürgün edilmesiyle ilgili karar alındı ve uygulandı. Aynı dönemde 1943 Aralık sonlarında aynı şey Özerk Kalmuk Cumhuriyeti'nin bütün nüfusunun başına geldi. Mart 1944'te bütün Çeçen ve İnguş halkı sürgün edildi ve Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti ortadan kaldırıldı. Nisan 1944'te bütün Balkarlar Kabardino-Balkar Özerk Cumhuriyeti topraklarından çok uzak yerlere sürüldü... Savaşın sonra Stalin daha kaprisli, daha asabi ve daha kaba olmaya başladı; özellikle kuşkuculuğu arttı. ‘Zulmetme hastalığı’ dayanılmaz boyutlara ulaştı... Bu inanılmaz kuşkuculuğundan binlerce komünist ve sadık Sovyet insanını öldüren aşağılık provokatör, rezil düşman Beria yararlandı... Esas olarak Stalin'in kendisi düşünülebilir her yöntemi kullanarak kendi kişiliğini yüceltmesini desteklediğinden “kişi kültü” böylesine anormal bir boyut kazandı. Stalin'in kendi kendisini yüceltmesinin ve en basit ilimliliktan bile uzak oluşunun en tipik örneklerinden biri 1948'de yayınladığı “Kısa Biyografisi”dir. Bu kitap en ahlaksız dalkavukluk ifadesidir... Çarlar bile kendi adlarına ödül yaratmadılar... Stalin KP hakkında hiçbirşey içermeyen bir ulusal marş metnini en iyi olarak seçti. Bu marş ta eşi görülmemiş Stalin övgüsü içeriyordu: ‘Stalin halka olan bağlılığıyla bizi bu hale getirdi. Bize büyük dayanma gücü verdi’ ...” Ayrıntı için bakınız: S. N. Kruşçev, 20. Kongre Gizli Raporu: Kişi Kültüne Karşı, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul, Pencere Yayınları, 1991.

*olduğu gibi, tarih, felsefe, ekonomi ve yaygın olan kişi kültürüyle ilgili hatalı görüşleri Marksist-Leninist bakış açısından eleştirel şekilde incelemek ve düzeltmek için daha çok çalışmak zorunda kalacağız...*¹⁷²

Bu devirde yaratılmak istenen liberal hava dışarıya ülkede Stalin döneminin siyasi baskı rejiminin son bulduğunun bir göstergesi olacaktır. SBKP MK'nın Mart ve Kasım 1962 tarihli toplantılarında ise özellikle Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulmasının tamamlandığı ve hedefin artık komünizm olması gerektiği; bu yeni amaca ulaşmak için de bilimin ve esasen de tarih biliminin üzerine büyük görevler düştüğü üzerinde durulmuştur.

Stalin döneminin sona ermesinden sonra da tarih bilimi alanındaki merkezîyetçi düşünce ve uygulamalar devam etmiştir. Bu durumu en açık şekilde 1960 yılında yazılmasına karar verilen 10 ciltlik "Sovyetler Birliği Tarihi" kitabını hazırlayan komisyona Komünist Parti'nin yaptığı telkinlerde görmek mümkündür. Yazımını SSCB Bilimler Akademisi'nin üstlendiği bu eser tüm Sovyetler Birliği'nde yaşayan halkların tarihini kapsayacaktı ve Birliği oluşturan tüm cumhuriyetlerde okutulacaktı. Komünist Parti verdiği direktifle yazılacak olan bu eserde Rus olmayan milletlerin tarihleri ile ilgili bölümlerde bu milletlerin özel tarihî gelişimlerini açıklayan ve böylece çevrelerinde "millî düşünce ve eğilimlerin" canlanmasına yarayacak materyallere yer verilmemesi, Sovyetler Birliği'ni oluşturan milletleri Rus milletinden ayıran noktaların göz ardı edilerek "bu milletleri Rus milletine yaklaştıran" hususlara ağırlık verilmesi, Rusya İmparatorluğu'nun "ilericiliği", Rus milletinin "müstesna tarihî rolü" ve Rus olmayan milletlerin Rusya'ya ilhakının "ilerici anlam ve önemi" nin önemle vurgulanması istenmiştir.¹⁷³

SBKP MK ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun "Orta Dereceli Okullarda Tarih Öğretimiyle İlgili Bazı Değişikliklerin Yapılması Hakkında"ki kararıyla SSCB'yi oluşturan Cumhuriyetlerin okullarında kendi tarihlerinin okutulmasına başlanmıştır. Bu uygulamanın Cumhuriyetlerde milliyetçilik duygularını yükselteceğinden endişe eden Sovyet yöneticileri bu konuyla ilgili olarak 18-21 Aralık 1962'de Moskova'da "Sovyet Tarihçilerinin Bütün Birlik Toplantısı" düzenleyerek burada Cumhuriyetlerin millî tarihlerinin yazımı konusunda Sovyet tarihçilerine "tavsiye" ve "önerilerde" bulundular. SBKP Sekreteri ve akademisyen Ponamaryov toplantıdaki beyanatında geniş tarihî

¹⁷² Kruşçev, Age., s. 76-77.

¹⁷³ Ağayev, Age., s. 100.

perspektifi hesaba katarak, kendi milletlerinin Rus milletiyle yakınlıklarını ve Rusya ile birleşmelerinin olumlu anlamlarını ortaya koymaya ve açıklamaya çalışacak olan Sovyet Cumhuriyetlerinin tarihçilerinin bu gayretlerinin her türlü yardıma hak kazanmış olacağı ve bu yardımı görececeklerini belirtmiştir. Ponamaryov, Rusya ile birleşmenin bazı halklar için fiziki imhadan kurtulmanın tek yolu olduğunu vurgulamış ve tarihçilerden ayrı ayrı Cumhuriyetlerin tarihlerinin bütün SSCB tarihinin bir parçası olarak ele almalarını ve açıklamalarını istemiştir.¹⁷⁴

Sovyet tarih yazıcılığına hakim olan bu yaklaşım 1980’li yılların ortalarına kadar devam etmiştir.

10 Mart 1985 tarihinde SBKP Genel Sekreterliği görevine seçilen S. Mihail Gorbaçov aynı yılın Nisan ayında yapılan SBKP MK’nın Genel Kurulu’nda ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda ilerlemesini hızlandırmak amacıyla “perestroyka” (yeniden yapılanma) ve “glasnost” (açıklık) politikalarını uygulamaya koydu. İdeolojideki bu “yeniden yapılanma” ve “açıklık” politikaları tüm Sovyetler Birliği’nde bir hürriyet havası uyandırmış, toplumda o zamana kadar baskı altında tutulan, konuşulması tartışılması yasaklanan konular tartışılmaya, araştırılmaya başlanmıştır. Bu genel demokratikleşme havasının etkisi diğer bilim alanlarında olduğu gibi tarih alanında da görüldü. Bu dönemde okullara “perestroykanın ideolojik cephesinin savaşılarının yetiştirilmesi” misyonu yüklenmiştir.¹⁷⁵ 1990 yılında Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte “Sovyet tarihçiliği” de tarihî misyonunu tamamlamış ve yerini eskinin birlik ve şimdinin bağımsız cumhuriyetlerindeki tarih araştırma merkezlerine, tarih bölümlerine ve bu merkezlerin hazırladıkları yeni tarih tezlerine bırakmıştır.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Abülfez Süleymanov, “Azerbaycan’da Orta Dereceli Okullarda Tarih Öğretimi ve Eğitiminde Sovyet İdeolojisinin Etkisi (1980-1991)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, **İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı**, (1998), s. 33; Ağayev, Age., s. 102.

¹⁷⁵ Süleymanov, Age., s. 37.

¹⁷⁶ Ağayev, Age., s. 102.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOVYET DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'DA İLK VE ORTAÖĞRETİMDE TARİH ÖĞRETİMİ VE DERS KİTAPLARI

2.1. Sovyetler Birliği'nde Eğitimin İşlevi ve Amaçları

Devletler, vatandaşlarında ortak bir yurttaşlık bilinci oluşturmak ve toplumsal normlar oluşturmak gibi amaçlarını gerçekleştirmek için eğitimden bir araç olarak yararlanmaktadırlar. Bu amaçlar bir sosyal düzenin varlığını devam ettirmesi için gerekli bilgi, değer ve tecrübelerin vatandaşlara aktarılması yoluyla gerçekleştirilir. Bir eğitim sisteminin yapısını, süreçlerini ve içeriğini inceleyerek diğer metodların kullanılmasından daha fazla ve köklü bilgiler elde edilebilir.

Bolşevik Devrimi'nden sonra Marksist ideolojiyi üretmek, güçlendirmek ve devlet yapısı ile toplumun tüm katmanlarına yaymak için büyük bir çaba içerisine girildi. Mevcut okul, üniversite, bilim ve sanat kurumlarından ideolojik amaçlarla yararlanmaya çalışılırken resmi ideolojiyi oluşturmak ve yaymak için yeni bir takım kurumlar da oluşturuldu.

Marksist ideolojiyi yaymak için eğitimin öneminin farkında olan KP, Devrim'den hemen sonra eğitim sistemi üzerine ağırlığını koyarak Sovyetler Birliği'nde eğitim faaliyetlerini aldığı kararlar ve yayınladığı direktiflerle şekillendirmeye başladı. Kurulan aşırı merkeziyetçi yapıyla Sovyetler Birliği'nde açılacak okulların türü ve seviyesi, okullarda okutulacak dersler ve bu derslere ayrılacak haftalık ve yıllık ders saati miktarlarının belirleme ve derslerin içeriklerini belirleyen öğretim programları ile ders kitaplarının hazırlanması Moskova'nın yetkisine alınmıştı.

Sovyet yönetiminin ilk on yılında eğitim ile ilgili tartışma ve uygulamalar Eğitim Komiseri A. V. Lunacharsky, tarihçi M. N. Povrosky ve Lenin'in eşi Nadezhda Krupskaya'nın liderliği altında devam etmiştir.¹⁷⁷ Böylece daha devrimin ilk yılı, 1917 yılından itibaren Eğitim Komiserliği'nin bütün faaliyetlerini ve araçlarını yönetmeye başlayan Komünist Parti, 1921 yılına gelindiğinde yerel ve bölgesel eğitim birimlerinin çalışmaları yakından denetlemek için bütün seviyelerde parti örgütlenmelerini tamamlamıştı.¹⁷⁸

¹⁷⁷ N. H. Gaworek, "Education, Ideology, and Politics: History in Soviet Primary and Secondary Schools", **The History Teacher**, Vol. 11, No.1 (November 1977) , pp. 55-74, p. 57.

¹⁷⁸ Larry E. Holmes. "Bolshevik Utilitarianism and Educational Experimentalism: Party Attitudes and Soviet Educational Practice, 1917-1931", **History of Education Quarterly**, Vol. 13. No: 4 (Winter, 1973), pp. 347-365, p. 352.

Sovyet yönetimi Ekim Devrimi'nden sonra ülkede "kültür devrimi" başlattığını ilan etmiş ve Rusya'dan devraldığı okul sisteminde köklü değişiklikler yapmıştır. Bu kapsamda "hakim sınıfın menfaatine hizmet eden" eski okul sisteminin yerine yeni sovyet tipli okulların açılmasına başlandı. Bolşevikler "dünyevileştirme", "demokratikleşme", "karma eğitim" ve "mesleğe yönelik politeknik okullarını" kullanarak "burjuva toplumunu" ve eski rejimi suçlarken yeni düzenin vaatlerini ve erdemlerini yücelttiler. Eğitim yoluyla eğitimsiz geniş kitleler bilgi, kültür ve sınıf bilinciyle donatmaya çalıştılar. Bu yüzden de Komünist rejim başından beri okulları, toplumu dönüştürüncüye kadar komünist fikirleri bir aktarım aracı olarak kullanmayı amaçlamıştır.¹⁷⁹ Sovyet yönetiminin bu okullara yüklediği görevler kısaca "büyümekte olan genç nesle komünist eğitimi vermek, onlarda bilimsel materyalist dünya görüşünün şekillenmesini sağlamak ve onları çok yönlü olarak yetiştirmek" olarak ifade edilebilir. Bunun için de okullarda Marksist anlayışa göre hazırlanmış öğretim programları ve ders planları, gençlerin "gerçek bilimsel bilgilerle" donatılmasını ve onların komünist eğitimlerinde önemli rol oynayabilecek ders kitapları ve ders araç gereçleri ile "komünist düşünceli öğretmen" kadrolarına ihtiyaç duyulmaktaydı.¹⁸⁰ Sovyetler Birliği Eğitim Komiserliği "Sovyet toplumuna sosyalist düşünce ve yaşam tarzını benimsetme" görevini gerçekleştirebilmek için idareciler, öğretmenler ve öğrenciler üzerinde sıkı kontroller uygulamış ve eğitim üzerinde ilerideki Bolşevik hegemonyasını garantilemek için Sovyet sistemine düşman olan öğretmen ve idarecileri işten atmıştır.¹⁸¹ Bu dönemde öğretim programlarını hazırlamak ve ders kitapları yazmak için gerekli uzman sayısının yetersizliği yeni sisteme ılımlı yaklaşan eski uzmanların bu işe yönlendirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.¹⁸²

2.2. Sovyet Döneminde Azerbaycan'da Tarih Öğretimi

28 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Kızılordusunun Bakü'yü işgal etmesi ve ülkede Bolşevik idaresinin kurulmasından sonra tüm Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Azerbaycan'da da eğitim, Sovyet ideolojisinin açık ve katı bir propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

¹⁷⁹ Gaworek, Agm., s. 57.

¹⁸⁰ Navruz Paşayev- Tahir İskenderov, "Büyük Ekim ve Azerbaycan'da Tarih Tedrisinin İnkişafı" **Tarih, İçtimaiyat, Coğrafya Tedrisi**, (Azerbaycan Mektebi Dergisinin İlavesi), No: 5 (83), (Eylül-Ekim 1977), ss. 8-16, s. 8.

¹⁸¹ Holmes, Agm., s. 352

¹⁸² Paşayev ve İskenderov, Agm., s. 8.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi sosyal bilimler içerisinde en büyük ilgiyi daha çok ideolojik ve politik önem atfettiği tarih bilimine göstermiştir. İlk ve orta okullarda tarih müfredatı, “işçi sınıfı”, “sınıf mücadeleleri”, “Marksizm”, “Leninizm”, “Devrim” ve “Bolşevizm Tarihi” merkezliydi. Böylece küçük bir grubun tarih eğitimi adı altında genç nesillere verdiği hizmet “komünist heyecanı”ndan başka bir şey değildi. Kabaca, aynı konular “parti okulları”, “yetişkin eğitim merkezleri”, “öğretmen yetiştirme kursları” ve “üniversite” müfredatlarında da önemli yer tutmaktaydı.¹⁸³

Bu bölümde Azerbaycan’da ilk ve orta dereceli okullarda tarih öğretim sistemini ve Sovyet tarih anlayışının Azerbaycan’da ilk ve orta dereceli okullarda tarih öğretimi ve ders kitaplarına yansımalarını ortaya koymak amacıyla Sovyet yönetiminin kurulmasından bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilanına kadar geçen sürede ilk ve ortaöğretimde tarih öğretimi alanındaki gelişmeler ele alınmaktadır.

2.2.1. Başlangıçtan Stalin Döneminin Sonuna Kadar

Azerbaycan Sovyet Hükümeti’nin 28 Nisan 1920 tarihli 1 nolu emri ile “Azerbaycan Halk Eğitim Bakanlığı” kurulmuştur. 26 Mayıs 1920 tarihinde ise “Azerbaycan SSC Vahit Emek Mekteplerinin Esasnamesi” kabul edilerek okulların temel prensipleri belirlenmiş oldu. Bu “esasname”ye göre Azerbaycan’daki tüm okullar “vahit emek mektebi” (iş okulu) olarak adlandırılıyor ve iki dereceye ayrılıyordu: 8-13 yaşlarındaki çocukların devam edeceği ve beş yıl eğitim süreli “Bir Dereceli Okullar” ve 13-17 yaşlarındaki gençlerin devam edeceği 4 yıl eğitim süreli “İki Dereceli okullar”.¹⁸⁴

1 Ekim 1920 tarihinde Azerbaycan’da ilk Sovyet ders yılı başlarken daha önceki dönemden kalma ders programları ve ders kitapları yürürlükten kaldırılarak kullanımları yasaklandı. Bu devirde Azerbaycan’ın Bir Dereceli Okulların 4. ve 5. sınıflarında haftada 2 saat; İki Dereceli Okulların 1. ve 2. sınıflarının her birinde haftada 3’er saat, 3. ve 4. sınıflarının “hümaniter” şubelerinde 4, “biyoloji-teknik” şubelerinde ise 3 saat “Medeniyet Tarihi” dersi okutulmaktaydı.¹⁸⁵

¹⁸³ Holmes, Age., s. 356.

¹⁸⁴T. F. İskenderov, “Azerbaycan SSC’de Bir Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyat Programlarına Dair 1920- 1927”, **Elmi Eserler : Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası**, Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü Neşri, Seri 11, No:1, Bakü 1976, ss. 80-87, s. 80.

¹⁸⁵ İskenderov, Agm., s. 81.

1921 yılında RSFSR Halk Eğitim Bakanlığı tarafından yeni öğretim programları yayınlandı. Bu programla “Medeniyet Tarihi” dersi öğretimden kaldırılarak yerine tarih, iktisat ve hukuk ile ilgili bilgilerinin sentezinden oluşan “içtimaiyyat” dersi okutulmaya başlandı.¹⁸⁶

1923 yılında Azerbaycan Halk Eğitim Bakanlığı aynı programdan yararlanarak yeni öğretim programları hazırladı. Bu programda RSFSR’de olduğu gibi “tarih” konuları “içtimaiyyat” dersi içerisine alınmıştır. İçtimaiyyat dersine Bir Dereceli Okulların 4.-5. sınıflarına haftada 2-3 saat ayrılmıştır. Bir Dereceli Okulların 4. sınıfının “içtimaiyyat” dersi programı üç bölüme ayrılıyordu: 1- Medeniyet, teknik ve üretim, 2- Rusya ve Azerbaycan’da 19. ve 20. yüzyıllarda sosyal hayat, 3- Cemiyet ve manevi medeniyet. 5. Sınıfın programı ise 2 bölümden ibaretti: 1- Beşeriyetin geçmiş devrinden manzaralar, 2- Rusya ve Azerbaycan’da 19. ve 20. yüzyıllarda sosyal hayat. Programın “izahat varakası” başlıklı açıklamalar kısmında bu derslerde asıl amacın öğrencileri halihazırdaki sosyal hayatla tanıştırmak olduğu belirtilmektedir. Bu programlar esnek olup öğretmenler öğrencilerin başarı durumları, ders kitaplarının olup olmaması gibi mevcut şartlara göre programda değişiklikler yapabiliyorlardı.¹⁸⁷ Genel olarak bu derslerde öğrencilere Marksist-Leninist ideoloji ışığında “toplumsal mücadeleler” ve “sınıf çatışmaları” gibi ideolojik kavramların öğretilerek onların ideolojik ve siyasi eğitimlerinin temelini oluşturulması amaçlanmaktaydı.¹⁸⁸

1923 yılına kadar “Medeniyet Tarihi” ve “İçtimaiyyat” dersleri içerisinde Azerbaycan tarihinin eski devirleri ile ilgili kronolojik sıra dahilinde bilgiler verilirken 1923 yılında “Vahit Emek Okulları İçin Yeni Program”ın kabul edilmesiyle bu konular yerini “19. ve 20. Yüzyıllarda Bakü Ve Etrafındaki İşçi Hareketleri” ve “Azerbaycan’da Sovyet Hakimiyetinin Kurulması” gibi konulara bırakmıştır. Bu yeni programda Komünist Parti ve Sovyet Hükümeti yüceltilmekte, öğrencilerin komünizm dünya görüşüne göre eğitilmelerine özel önem verilerek “Sovyet adamları” yetiştirilmesi amaçlanmaktaydı. Programlarda “emekle sermaye arasındaki mücadele”,

¹⁸⁶ Paşayev ve İskenderov, Aqm., s. 9.

¹⁸⁷ İskenderov, Aqm., s. 84.

¹⁸⁸ Mehmetov, Aqm., s. 217

“işçi hareketi”, “kapitalizmin çelişkileri” gibi seçilmiş temalarla Marksist-Leninist tezlerin ispatlanmasına çalışılmakta, böylece halkın gerçek tarihi çarpıtılmaktaydı.¹⁸⁹

1923-1924 öğretim yılından itibaren RSFSR okullarında N. Krupskaya'nın öncülüğü ile “Devlet İlimi Sovyeti” (GUS) 'nin İlimi Pedagoji Şubesi tarafından hazırlanmış “kompleks programlar”ın uygulanmaya başlanmasıyla “ders sistemi” yerini “kompleks sisteme” bıraktı. Buna göre önce “içtimaiyyat” dersinin programı, daha sonra ise bu program temelinde diğer derslerin programları hazırlanacaktı. Bu değişikliklere bağlı olarak 1925 yılında Azerbaycan'da da Bir ve İki Dereceli Okullar için yeni hazırlanan “içtimaiyyat” dersi programı layihası birtakım değişiklikler yapıldıktan sonra 1926 yılında Azerbaycan SSC Halk Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlandı. Bu yeni programda Bir Dereceli Okulların 4. ve 5. sınıflarında içtimaiyyat dersine ayrılan haftalık ders saati miktarı artırılarak 3 saate çıkarılmıştır. Bu program şehir ve köy okulları için iki ayrı varyantta hazırlanmıştı. Ayrıca Bir Dereceli Okulların ilk üç grubuna ait örnek kompleks programlar da hazırlanmıştı.¹⁹⁰

1925-1927 yılları arasında kompleks programların uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla öğretmenlere yönelik kurslar açılmış, dergilerde yeni programla ilgili eğitici makaleler yayınlanmıştır. Bu makalelerde eski tip okullar ve dersler “hayattan kenar”, bu okullardaki derslerde verilen bilgiler de “soyut” olarak nitelendiriliyordu. Tüm bu faaliyetlere rağmen yeni programların kullanılması istenilen ölçüde yaygınlaştırılamamıştır.¹⁹¹

1931 yılına kadar devam eden “sosyal bilimlerle ilgili derslerin “İçtimaiyyat” dersi çatısında öğretilmesi uygulaması Komünist Parti'nin 5 Eylül 1931 tarihli “İlk ve Ortaokullar Hakkındaki Karar”ıyla değiştirilerek okullarda tarih derslerinin tekrar ayrı bir ders olarak okutulmasına başlandı.¹⁹² Bir yıl sonra ise tarih dersi müfredatı daha da detaylandırıldı ve standartlaştırıldı. Böylece okul programlarında tarihe ayrılan yer gittikçe genişletilmiştir. Fakat buna karşılık 1931 yılında tarih dersleri yüksekokullardan

¹⁸⁹ İntikam Cebrayilov, Azerbaycan Tarihinin Tedrisi Metodikası, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Tahsil Nazırlığı Azerbaycan Cumhuriyeti Tahsil Problemleri Enstitüsü Yayınları, Bakü, s. 14. ; Holmes, Agm., s. 349.

¹⁹⁰ İskenderov, Agm., s. 84.

¹⁹¹ İskenderov, Agm., s. 86-87.

¹⁹² Bu tarihten sonra da İçtimaiyyat derslerinin SSCB'nin dağılmasına kadar orta genel eğitim okullarının yukarı sınıflarında okutulmasına devam edilmiştir. Bu derslerde öğrencilere genelde “Marksizm-Leninizm'in Esasları” ve “Komünizm ve Sosyalizm” bölüm başlıkları altında ideolojik bilgiler verilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bakınız: G. H. Şahnazarov, A. D. Boborikin, Y. A. Krasin ve V. V. Suhodeyev, İçtimaiyyat: Orta Okulların Son Sınıfı ve Orta İhtisas Mektepleri İçin Ders Kitabı, Rusçasının Tamamlanmış ve Yeniden Yazılmış 16. Neşrinden Tercüme, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1979.

kaldırılmış, Bakü Üniversitesi'nin Tarih Fakültesi kapatılmış ve bu durum 1934 yılına kadar devam etmişti.¹⁹³ 5 Ağustos 1932 tarihinde SSCB KP Merkezi Komitesi'nin "İlk ve Orta Dereceli Okulların Öğretim Programları ve Sistemi Hakkında" kararıyla ise okullarda "kompleks programlar" uygulaması kaldırılarak tekrar "sınıf ders sistemi"nin uygulanmasına başlandı.¹⁹⁴ Bu kararda özellikle sosyal bilimlere dikkat çekilerek, okullarda okutulan sosyal bilimlerin öğretim programlarında tarihsel yaklaşımın istenilen seviyede olmadığı, halkların ve devletlerin tarihi geçmişleri ve insanlığın gelişmesi hakkındaki fikirlerin tam olarak verilmediğinden bahisle bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için tarih ve diğer sosyal bilimlerin öğretim programlarında "tarihçilik" unsurlarının kuvvetlendirilmesi tavsiye edilmiştir.¹⁹⁵ Ayrıca kararda içtimaiyyat, edebiyat, dil, coğrafya ve tarih derslerinin öğretim programlarına SSCB halklarının milli medeniyetleri, edebiyatları, güzel sanatları ve tarihî gelişmelerine ait önemli bilgiler ile SSCB'nin doğal özellikleri, sanayisi, köy üretimi, sosyal ve iktisadi gelişimi gibi vatan bilgilerinin de eklenmesi istenmiştir.¹⁹⁶

16 Mayıs 1934 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Bakanlar Konseyi'nin yayınladığı iki karar "İkinci Kültürel Devrimin" dönüm noktası kabul edilmektedir. Sovyet okul sisteminin ilk kez yapılandırıldığı bu düzenlemeyle okullar üç kademe halinde derecelendirildi. Bunlar; 1.-4. sınıflardan oluşan "ilkokul", 1.-7. sınıflardan oluşan "natamam ortaokullar" ve 1.-10. sınıflardan oluşan "ortaokullar"dır. Sovyet yönetimi yayınladığı "Sovyet Okullarında Vatan Tarihinin Öğretimi Üzerine" başlıklı kararında mevcut eğitim uygulamalarından memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Bu kararda tarih derslerinde tarihî şahsiyetlerin gerektiği gibi tanıtılmaması ve tarihî gerçeklerin canlı ve eğlenceli bir şekilde kronolojik sıra ile öğretilmesi yerine sosyal ve ekonomik düzenlerin özet bir tanımının verildiğinden şikayet edilmekte ve bu durumun değiştirilmesi istenmektedir. Bu kararların etkisi kısa sürede kendisini göstermiş, tarih öğretiminin alanı genişlemiş ve okullarda tarih derslerine diğer sosyal bilimler konularına nazaran daha fazla zaman ayrılmaya başlanmıştır. Bu dönemde tarihçiler, Komünist Parti tarafından toplumların gelişmelerini Marksist-Leninist doktrin ve düzene uygun olarak açıklamak yoluyla

¹⁹³ Mehmetov, Agm., s. 217.

¹⁹⁴ Cebrayilov, Age., s. 15.

¹⁹⁵ Ağayev, Age., s. 107.

¹⁹⁶ Paşayev ve İskenderov, Agm., s. 13.

komünizm propagandasının dozunu artırmaya yönlendirilmişlerdir.¹⁹⁷ Aynı kararda 1935 yılının Haziran ayına kadar “Kadim Dünya Tarihi”, “Orta Asırlar Tarihi”, “Yeni Tarih”, “SSCB Tarihi” ve “Bağımlı ve Sömürge Devletlerin Yeni Tarihi” ders kitaplarının yazımının tamamlanması istenmiştir. Böylece Sovyet okullarında yukarıda ismi belirtilen beş isim altında tarih derslerinin okutulması kesinleşmiş ve tarihin bağımsız bir ders olarak kronolojik sırayla öğretilmesinin temeli atılmıştır. 9 Haziran 1934 tarihinde SSCB KP MK “İptidai ve Natamam Orta Okullarda Genel Tarihin ve SSCB Tarihinin İptidai Derslerinin Öğretilmesi Hakkında” kararını yayınladı. Bu kararda 3. ve 4. sınıflarda genel tarih ile ilgili özet bilgilerin verildiği SSCB’nin İptidai Tarihi; 5. ve 6. sınıflarda Kadim Dünya Tarihi; 7. ve 8. sınıflarda Orta Asırlar Tarihi derslerinin okutulması emredilmekteydi. Kısa süre içinde 5.-6. sınıflarda Kadim Dünya Tarihi; 6.-7. sınıflarda Orta Asırlar Tarihi ve 8.-10. sınıflarda SSCB Tarihi (En eski devirlerden zamanımıza dek) ve Yeni Tarih derslerinin okutulması kesinleşmiş ve bu durum küçük değişikliklerle 1959 yılına kadar devam etmiştir.¹⁹⁸

Bu dönemde bir yandan genel eğitim sistemi oluşturulmasına ve sınıflar düzeyinde okutulacak derslerin belirlenmesine çalışılırken bir yandan da bu derslerin öğretim programları ve ders kitaplarının hazırlanması için çalışmalar sürdürülüyordu. İ. Stalin, V. Jdanov ve S. Kirov’un “SSCB Tarihi” ve “Yeni Tarih” ders kitaplarının içeriklerini değerlendirdikleri ve 27 Ocak 1936 tarihli “Pravda” gazetesinde yayınlanan makalelerinde söz konusu derslerin içerikleriyle ilgili eksiklikler tenkit edilmiş ve bu derslerin programlarının yeniden ele alınarak düzenlenmesi talep edilmiştir. Makalede V. İ. Lenin’in daha 1915 yılında belirlediği kaideye uygun olarak Yeni Tarih’in devirlere bölünmesi yöntemi de önerildi. Böylece SSCB tarihinin dönemlendirilmesi tam olarak kesinleştirildi ki bu dönemlere ayırma sistemine SSCB Tarihi derslerinin Azerbaycan okullarında okutulduğu son ana kadar uyulmuştur.¹⁹⁹ Bu sisteme göre SSCB Tarihi, Fransa Burjuva Devrimi’nden Fransa-Rusya Savaşı ve Paris Komünası’na kadar geçen süreyi kapsayan “birinci devir”; Fransa-Rusya savaşları ve Paris Komünası’ndan Bolşevik Devrimi’ne ve “Emperyalist Savaşı’nın” (Birinci Dünya Savaşı) sonuna kadar geçen süreyi kapsayan “ikinci devir” ve 1918 yılının sonundan

¹⁹⁷ Gaworek, Agm., s. 61. ; Ağayev, Age., s. 107.

¹⁹⁸ Paşayev ve İskenderov, Agm., s. 15.

¹⁹⁹ Paşayev ve İskenderov, Agm., s. 14.

1934 yılının sonuna kadar geçen süreyi kapsayan “üçüncü devir” olmak üzere toplam üç döneme ayrılmaktadır.

3 Mart 1936 tarihinde ilkokullar için genel tarih hakkında özet bilgi verecek “SSCB Tarihine Giriş” dersi için ders kitabı yazma yarışması düzenlenmiş, 22 Ağustos 1937 tarihinde sonuçlanan yarışmaya katılan 46 ders kitabından hiçbiri birinciliğe layık görülmemiştir. Bu yarışmada ikincilik ödülüne layık görülen Moskova Devlet Pedagoji Enstitüsü’nün SSCB Tarihi Kürsüsü tarafından Prof. A. V. Şestakov’un redaktörlüğünde yazılmış olan “SSCB Tarihinin Kısa Kursu” isimli eser yarışma komisyonu tarafından 3. ve 4. sınıflar için ders kitabı olarak kabul edilmesi tavsiye edildi. “SSCB Tarihinin Kısa Kursu” 1937 yılında Azerbaycan diline tercüme edilerek bastırılmıştır.²⁰⁰ 1940 yılında A. M. Mişulin’in 5. ve 6. sınıflar için “Ortaçağ Tarihi”, A. V. Yemifov’un 8. sınıflar için “Yeniçağ Tarihi” (Birinci bölüm) ders kitapları yayınlandı. Bu ders kitapları 1945 yılında yayınlanan U. M. Vastov ve L. İ. Zubov’un “Yeniçağ Tarihi” (ikinci bölüm, 9. sınıflar için) ders kitabı takip etti. 1937 yılında K. B. Bazilevich, S. V. Bakrushin, A. V. Fokht, A. M. Pankratov’dan oluşan bir ekibin hazırladığı “SSCB Tarihi” ders kitabı 1940 yılında yayınlandı. Bu ders kitaplarının yayınlanmasıyla Sovyetler Birliği’nde Marksist Leninist görüşe göre ders kitaplarının ve ders programlarının yazılması alanında önemli bir mesafe kat edilmiş oldu. Yazımı tamamlanan bu ders kitapları Sovyetler Birliği’nin diğer cumhuriyetlerinde de olduğu gibi Azerbaycan Türkçesine çevrilerek Azerbaycan okullarında da okutulmaya başlanmıştır.²⁰¹

2.2.2. Kruşçev Dönemi

Stalin’in 1953 yılında ölümünden sonra SSCB, tarihinin yeni bir aşamasına girmiştir. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Nikita Kruşçev, Şubat 1956’da yapılan Komünist Parti’nin 20. Kongresi’nin gizli oturumunda Stalin’in “kabahatlerini” ve “kişisel kültürünü” ifşa etmenin yanı sıra onun eğitim sistemindeki hatalı politikalarını da eleştirdi. Kruşçev burada yaptığı konuşmasında 1938 yılında KP Merkez Komitesi tarafından oluşturulan bir heyet tarafından yazılmış olan “SSCB Komünist Partisi Kısa

²⁰⁰ Paşayev ve İskenderov, Aqm., s. 15.

²⁰¹ Ağayev, Age., s. 108.

Kursu” kitabını bir insanı (Stalin’i) tanrı haline getirdiği için “en ahlaksız dalkavukluk ifadesi” olarak nitelendirmiştir.²⁰²

SSCB KP 20. Kongresi’nin tarih öğretimine etkisi hemen görülmüştür. 10. sınıfta okutulmakta olan “SSCB Tarihi” dersinin öğretimine derhal son verilmiş, 4. sınıfta okutulmakta olan ders kitapları toplatılmış ve 9. ve 10. sınıflar için yeni öğretim programları ve ders kitapları hazırlanmıştır. Bu dönemde diğer tarih derslerinin ders kitapları da Komünist Parti’nin takip etmeye başladığı yeni politik çizgiye uygun olarak yeniden yazılmıştır.

Bu dönemde okul yapısı ve pedagojik uygulamalar birçok yönden değişime uğradı. Kruşçev 18 Nisan 1958 tarihinde gerçekleştirilen 13. Komsomol Kongresi’nde yaptığı konuşmada okulların başlıca görevini “*büyümekte olan nesilleri hayat için, faydalı iş için, hazırlamak ve onları sosyalist toplumun prensiplerine derin bir hürmet hissi besleyecek şekilde yetiştirmek*” olduğunu ifade etmiştir.²⁰³

Eylül 1959’da Sovyetler Birliği Pedagoji Akademisi “Ortaöğretimde Tarih Dersleri Raporu”nu yayınlamıştır. Bu raporda 4. sınıfta okutulmakta olan “SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler” dersine devam edilmesi, 5. sınıfta okutulan “Kadim Dünya Tarihi” ve 6. sınıfta okutulan “Orta Asırlar Tarihi” derslerinin kısaltılarak basitleştirilmesi, 7. ve 8. sınıflarda “SSCB Tarihine Giriş” dersi ile Harici Ülkelerin Yeni ve En Yeni Tarihleri” derslerinin okutulmaya başlanması; 9.-11. sınıflara ise “SSCB ve Harici Ülkelerin Yeni ve En Yeni Tarihlerinin öğretilmesi önerilmekteydi. KP Merkez Komitesi ve Bakanlar Konseyi’nin 8 Ekim 1959 tarihli oturumunda SSCB Pedagoji Akademisi’nin yayınladığı raporda küçük bazı değişiklikler yaparak kabul etmiş ve “Okullarda Tarih Eğitiminde Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında” kararını yayınlamıştır. Bu kararda tarih derslerinin öğretiminde toplumun gelişim tarihinde “kanunauygunluk”²⁰⁴ öğrencilerin anlayabilecekleri şekilde verilmesine dikkat edilmesi ve öğrencilerde “kapitalizmin yok olacağına ve komünizmin tüm dünyadaki zaferinin kaçınılmaz olduğuna kuvvetli bir inanç yaratılmasını ve onlara maddi ve

²⁰² Kruşçev, Age., s. 63.

²⁰³ Gaworek, Agm., s. 64.

²⁰⁴ Kanunauygunluk: Tezahürler arasındaki illi münasebetlerin neticesi demektir. Bu tezahürler arasında illi bir münasebet mevcut olmasaydı, kanunauygunluk bahis konusu olmazdı. “Dialektik materyalizm” anlayışına göre illi münasebet kainattaki münasebetlerin yalnız bir kısmını teşkil eder. Bu yüzden “kanunauygunluk” mefhumunun sadece “illi münasebet” mefhumuyla sınırlandırılmaması lazımdır. “Kanunauygunluk” mefhumu bundan daha ileri bir şeydir ve bu mefhum her zaman bir sebep ve sonuç ilişkisi demek değildir. Bakınız: Wetter, Age., s. 110-111.

manevi zenginliklerin gerçek yaratıcısı olan halk kitlelerinin rolü ve tarihte şahsiyetin öneminin” kavratılması isteniyordu. Eğitim Bakanlığı okulların yeni müfredat, ders kitapları, eğitim materyalleri ile donatılması ve tarih öğretmenlerinin niteliklerinin yükseltilmesi ve eğitimlerinin geliştirilmesi yönünde de birtakım tedbirler almıştır.²⁰⁵ Bu karara göre okullarda tarih derslerinin aşağıdaki sisteme göre öğretilmesine başlandı:

4. Sınıf, SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler

5. Sınıf, Kadim Dünya Tarihi

6. Sınıf, Orta Asırlar Tarihine Giriş Dersi

7-8. Sınıflar, SSCB Tarihine Giriş Dersi

9-11. Sınıflarda SSCB Tarihi, Harici Ülkelerin Yeni ve En Yeni Tarihi

SSCB KP MK ve Bakanlar Komitesi bu kararında Sovyetler Birliği’ni oluşturan Cumhuriyetlerin KP Merkez Komitelerine ve Bakanlar Sovyetlerine Cumhuriyetlerin tarihlerinin öğretilmesi meselesini halletmelerini de istemiştir.²⁰⁶

Kruşçev döneminde de tarih öğretimine özel önem verilerek tarih öğretmenlerinin siyasi mücadelenin bir askeri olarak görülmesine devam edilmiştir.

2.2.3. Brejnev Dönemi

Sovyetler Birliği’nde 1964 yılında Kruşçev istifaya zorlanarak yerine Brejnev (1964-1982) SBKP Genel Sekreterliği görevine getirildi. Yeni yönetim 5-10 yıllık bir süre sonunda komünizmin gerçekleşeceğinin müjdesinin vererek buna uygun olarak tarih öğretimi sisteminde de bazı değişikliklere gitti. Bu dönemde eğitim alanında yapılan en önemli icraat sekiz yıllık eğitim süresinin 1964 yılında alınan bir kararla on yıla çıkarılması olmuştur.

Okullarda tarih öğretiminin durumunun iyileştirilmesinde SSCB KP MK ve SSCB Bakanlar Kurulu’nun “Okulda Tarih Öğretiminin Kaidelerinin Değiştirilmesi Hakkında” 14 Mayıs 1965 yılı tarihli kararı önemli rol oynadı. Bu kararda “SSCB Tarihine Giriş” dersinin öğretilmesi lüzumlu görülmemeyerek SSCB Tarihi dersinin kronolojik sırayla ve bir kez öğretilmesi, 7.-10. sınıflarda “Yeni Tarih” ve “En Yeni Tarih” dersleri ve bunlarla birlikte tarih dersi konularını destekleyecek şekilde “İçtimaiyat” dersinin öğretilmesi de kararlaştırılmıştır. Bu karardan sonra “Kadim

²⁰⁵ Gaworek, Age., s.65.

²⁰⁶ Paşayev ve İskenderov, Agm., s. 15.

Dünya Tarihi” ve “Orta Asırlar Tarihi” derslerine ayrılan haftalık ders saati miktarları azaltıldı ve konular hafifletildi. Buna karşılık “SSCB Tarihi” dersine ayrılan haftalık ders saati miktarı artırıldı ve bu dersin öğretilmesine 7. sınıftan başlandı. Böylece bundan sonra 7.-10. sınıflarda SSCB Tarihi, ve 8.-10. sınıflarda Yeni ve Yakınçağ Tarihi dersleri sistematik olarak öğretililecekti.²⁰⁷

Bu karara uygun olarak Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu’nun 23 Haziran 1965 tarihli “Tarih Öğretimi Metodunun Yeniden Düzenlenmesi Hakkında” kararıyla daha önceki dönemde 7. ve 8. sınıflarda ana hatlarıyla öğretilen “Azerbaycan Tarihi” dersinin bundan sonra 7.-10. sınıflarda sistematik bir şekilde SSCB Tarihi dersleri içerisinde öğretilmesine başlandı.

SSCB KP MK tarafından 1984 yılının Nisan ayında Sovyet vatandaşlarının orta öğretimini meslek öğretimi ile bütünleştirmek ve bu alanda okulların fonksiyonlarını artırmak amacıyla kabul edilen “Orta Dereceli Okullarda ve Meslek Okullarında Reformların Başlıca İstihkemeti Hakkında”ki kararında sosyal bilimlerin öğretiminin önemi de vurgulanmaktaydı.²⁰⁸ Kararda sosyal bilimler öğretiminin görevlerinin dünyanın ihtilalle yeniden kurulması yollarını, sosyalizmin başlıca prensipleri ve tarihî üstünlüklerini, kapitalizmin “gerici” ve “halka zıt” mahiyetini anlaşılır biçimde açıklamak; güncel sosyal olaylarda gençleri düşündüren sorulara sınıfsal açıdan inandırıcı cevaplar vermek ve komünizm ideolojisinin zaferini göstermek olarak belirtilmiştir.²⁰⁹

2.2.4. Gorbaçov Dönemi

10 Mart 1985 tarihinde Gorbaçov SBKP Genel Sekreterliği görevine getirilmiştir. Aynı yılın Nisan ayında yapılan SBKP MK’nin Genel toplantısında Gorbaçov, ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda ilerlemesini hızlandırmak amacıyla Perestroyka (yeniden yapılanma) ve Glasnost (açıklık) politikalarını uygulamaya soktu. SSCB’de uygulanan bu yeni politikalarla eskinin katı rejimi yerini bir nebze de olsa yumuşamaya ve demokratikleşmeye bırakmaktaydı. Bu demokratikleşme havası içerisinde her alanda olduğu gibi o zamana kadar değişmez doğrular olarak görülen “tarihî kabuller” gündelik hayatta daha çok konuşulmaya,

²⁰⁷ Paşayev ve İskenderov, Agm., s. 16.

²⁰⁸ Onbirinci Çağırış SSCB Yüksek Sovyeti’nin Birinci Sessiyasının Materyalları, Bakü, Azereşr 1984.

²⁰⁹ Süleymanov, Age., s. 34-35; Ağayev, Age., s. 113.

tartışılmaya ve eleştirilmeye başlanmıştır.²¹⁰ Bu dönemde her ne kadar tarih derslerine gençleri “Marksizm-Leninizm dünyagörüşü”, “iş ve emek ananelerine saygı”, “Sovyet vatanseverliği ve sosyalist beynelmilelciliği”, “Sovyet halklarının kardeşliği” ruhunda eğitmek görevlerinin yüklenmesine

devam edilmişse de Birlik Cumhuriyetlerinin kendi milli tarihlerini özgürce yazma ve öğretme faaliyetleri gittikçe artmıştır.²¹¹

SSCB KP MK'nin Temmuz 1984 tarihli toplantısında genel eğitim ve meslek okulları reformunun yapılmasından sonra 1986-87 ders yılından itibaren diğer derslerle birlikte tarih derslerinin de yeni programa göre okutulmasına başlandı. Bu programla 11 yıllık eğitim sistemine geçilmiş,²¹² okullarda okutulan her dersin kendi özelliklerinden ve amaçlarından ileri gelen bir takım değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemde Azerbaycan tarihinin daha kapsamlı bir şekilde öğrenilmesi maksadı ile “fakültativ meşgaleler”²¹³ in öğretimine ayrılan süre artırılarak 8.-11. sınıflarda toplam 71 saat olmuştur.²¹⁴

Bu yeni programın giriş kısmında orta dereceli okullarda tarih derslerinin gençlerin eğitiminde ve “komünist terbiyelerinde” son derece önemli bir aşama olduğu belirtilerek SSCB KP 27. Kongresi'nde belirlenen parti programında belirtilmiş yeni ideolojiye göre tarih derslerinin başlıca görevlerinin gençlerin “komünizme sadakat”, “Sovyet vatanseverliği” ile “proletar ve sosyalist beynelmilelciliği” ruhunda eğitmek olduğu vurgulanmıştır.²¹⁵

Aşağıdaki çizelgede Azerbaycan okullarında tarih derslerinin sınıf seviyelerine göre haftalık ders saati miktarlarının yıllara göre değişimi gösterilmiştir. Çizelgede de görüldüğü üzere 1967-68 ile 1990-91 öğretim yılları arasında haftalık ders saatleri miktarında çok belirgin değişim izlenmemekte; 1989-90 Öğretim yılından itibaren o zamana kadar 4.-10. sınıflar arasında okutulan tarih derslerinin o öğretim yılından itibaren 5-11 sınıflara kaydırıldığı görülmektedir.

²¹⁰ Tatyana Volodina, “Teaching History in Russia after the Collapse of the USSR”, **The History Teaching**, Vol 38, No: 2, (February 2005), pp. 179-189, p. 180.

²¹¹ Ağayev, Age., s.113.

²¹² Buna göre okul sistemi İptidai Okullar (1.-4. sınıflar), Natamam Orta Okullar (5-9. sınıflar) ve Orta Genel Eğitim ve Sanat Okulu (10-11. sınıflar) dan oluşturuldu ve böylece eğitimin süresi 11 yıla çıkarılmış oldu.

²¹³ “Fakültativ meşgale” hakkında ayrı bir başlık altında bilgi verilmiştir. Bakınız; s. 102.

²¹⁴ T. F. İskenderov, “Azerbaycan SSC Umumtahsil Mektepleri için Tarih Ders Kitaplarının Yaratılması Lenin Milli Siyasetinin Tantanasıdır”, Mektep İslahatı ve Tarih Tedrisi Metodikasının Aktüel Problemleri, **İlmi Eserler Tematik Mecmuası**, Bakü 1987, s. 86.

²¹⁵ Süleymanov, Age., s. 37.

ÖĞRETİM YILI	SINIFLAR										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1967-68				2	2	2	3-2	3	4	3	
1969-70				2	2	2	3-2	3	4	3	
1970-71				2	2	2	3-2	3	4	3	
1971-72				2	2	2	3-2	3	4	3	
1972-73				2	2	2	2	3-4	4-5	4-3	
1974-75				2	2	2	3-2	3	4	3	
1977-78				2	2	2	3-2	3	4	3	
1979-80				2	2	2	3-2	3	4	3	
1980-81				2	2	2	2	3	4	3	
1981-82				2	2	2	2	3	4	3	
1982-83				2	2	2	2	3	4	3	
1983-84				2	2	2	2	3	4	3	
1984-85				2	2	2	2	3	4	3	
1985-86				2	2	2	2	3	4	3	
1986-87				2	2	2	2	3	4	3	
1987-88				2	2	2	2	3	4	3	
1988-89				2	2	2	2	3	4	3	
1989-90					2	2	2	2	3	4	3
1990-91					2	2	2	2	3	4	3

Çizelge 2.1. Azerbaycan SSC’de genel eğitim okullarında sınıflara göre tarih derslerinin haftalık ders saatlerinin dağılımını ve bu saatlerin yıllara göre uğradığı değişiklikleri gösterir çizelge ²¹⁶

²¹⁶Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1967-1968 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1967, ss.36-41; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1969-1970 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1969, ss.16-21; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1970-1971 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1970, ss. 22-30; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1971-72 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1971, ss. 8-15; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1973-1974 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1973, ss. 10-25; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1974-1975 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1974, ss. 19-24; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1976-1977 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Ağustos, 1976, ss. 22-29; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1977-1978 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1977, ss.11-15; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1979-1980 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1979, ss. 21-25; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1980-1981 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Nisan 1980, ss. 9-12; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1981-1982 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1981, ss. 4-7 ; Azerbaycan SSC Orta Genel

2.3. İlk ve Ortaöğretimde “Azerbaycan Tarihi” Dersleri

Sovyet yöneticileri “Marksizmin revize olunabileceği endişesiyle” İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar yerleşik bilimsel prensip ve kuralların değiştirilmesi yönündeki girişimlere çok ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Bu şüpheli ve temkinli yaklaşımın bir sonucu olarak 1946 yılına kadar SSCB’de ilk ve ortaöğretim tarih dersi öğretim programlarında SSCB’yi oluşturan milletlerin kendi tarihleriyle ilgili konulara yer verilmemiştir. İlk defa İkinci Dünya Savaşı yıllarında program ve ders kitaplarında Azerbaycan tarihi ile ilgili olarak “Harici İşgalcilere Karşı Mücadele” ve “Dahili Zulümkârlara Karşı Mücadele” başlıkları altında bir takım konular eklenmiş, 1946 yılında Bakü’de hazırlanan ilköğretim programlarının tarih dersleri bölümüyle ilgili olarak yayınlanan direktifle “SSCB Tarihi programına Azerbaycan tarihinin birkaç önemli dönemine ve olayına ait belirli konuların kronolojik sıra dahilinde ilave edilmesi” izni verilmiştir.²¹⁷ Böylece diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan SSC okullarında da ilk defa SSCB Tarihi dersi kapsamında da olsa Azerbaycan tarihiyle ilgili konuların öğretilmesine başlanmıştır.

SSCB KP Merkez Komitesi ve Bakanlar Konseyi’nin 8 Ekim 1959 tarihli “Okullarda Tarih Eğitiminde Bazı değişiklikler Yapılması Hakkında” kararında Sovyetler Birliği’ni oluşturan Cumhuriyetlerin KP Merkez Komitelerinden ve Bakanlar

Eğitim Okullarının 1982-1983 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1982, ss.29-31; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1983-1984 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1983, ss. 1-6; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1984-1985 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1984, ss.4-7; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1985-1986 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1981, ss.4-10; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1986-1987 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1986, ss.12-21; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1987-1988 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1987, ss. 9-18; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1988-1989 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Nisan 1988, ss.10-21; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1989-1990 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1989, ss. 4- 19; Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1990-1991 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1990, ss. 4-25.

²¹⁷ Mehmedov, Agm., s. 218, Cebraiylov, Age., s. 15.

Sovyetlerden kendi cumhuriyetlerinin tarihlerinin öğretilmesi meselesini halletmeleri de istenmişti.²¹⁸ Bunun üzerine Moskova’da kabul edilen karara uygun olarak 5 Kasım 1959 tarihinde toplanan Azerbaycan SSC KP MK “Azerbaycan SSC Okullarında Tarih Öğretiminde Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında” kararı almış, 28 Kasım 1959 tarihinde de kararı uygulama planı hazırlanarak onaylanmıştır. Bu kararla Azerbaycan tarihi ile ilgili konular ilk defa tarih dersi öğretim programlarına dahil edilmiş ve Azerbaycan okullarının 4. ve 7.-10. sınıflarında SSCB Tarihi dersleri kapsamında ve aynı zamanda yüksekokullarda da öğretilmesine başlanmıştır.²¹⁹

Bu durum Azerbaycan halkının tarihinin SSCB Tarihi derslerinin terkinde de olsa belli bir kronolojik sıra ile ve devrin taleplerine uygun sistemle öğretilmesine imkan yaratması bakımından önemli bir gelişmeydi.

1 Eylül 1960 tarihinden itibaren Azerbaycan okullarının 4, 7, 8, 9, 10 ve 11. sınıflarında “SSCB Tarihi” dersinin konuları içerisinde Azerbaycan tarihiyle ilgili konuların öğretilmesine 51 saatlik süre ayrıldı.²²⁰ Gerek söz konusu kararda gerekse Eğitim Bakanlığı’nın yayınladığı uygulama yönergeleri ve ders kitaplarının önsözlerinde Azerbaycan tarihiyle ilgili konuların SSCB halkları tarihinin bir parçası olarak öğretilmesine özel vurgu yapılmaktadır.

Azerbaycan tarihinin öğretilmesi yolunda atılan bu ilk adımlardan sonra Azerbaycan Tarihi ders kitaplarının yazılmasına başlanmıştır. 1960 yılında A. Sumbatzade, Z. İbrahimov ve İ. Hüseyinov tarafından “Azerbaycan Tarihi”; 1964 yılında A. Guliyev ve E. Memmedov tarafından “Azerbaycan Tarihi 7-8”; 1972 yılında A. Guliyev tarafından “Azerbaycan Tarihi 7-8”; 1975 yılında A. Guliyev ve E. Memmedov tarafından “Azerbaycan Tarihi 9” ve 1979 yılında ise A. Guliyev, E. Memmedov, K. Rehimli tarafından “Azerbaycan Tarihi 10” isimli ders kitapları yazılmıştır. Bu kitaplardan son üç tanesi Sovyet döneminin sonuna kadar Azerbaycan okullarında okutulmuştur.²²¹ “Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarında öğrencilerin “SSCB ve Komünist Partisi’ne sevgi”, (Komünizm idealleri ve bilimsel ateizm doğrultusunda) “Marksizm ve Leninizme saygı” ve “burjuva düzeni ve ideolojisine karşı ‘uzlaşmaz savaşçılar’ olarak eğitilmeleri” başlıca amaç olmuştur.”²²²

²¹⁸ Paşayev ve İskenderov, Agm., s. 15.

²¹⁹ Cebrayilov, Age., s. 16.

²²⁰ Ağayev, Age., s. 111.

²²¹ Ağayev, Age., s. 111.

²²² Mehmedov, Age., s. 218

1984 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi tarafından hazırlanmış “Genel Eğitim Meslek Okulları Islahatının Esas İstihkametleri Hakkında” kararına göre de Azerbaycan tarihinin sadece SSCB Tarihi dersinin kapsamında ve onunla bağlantılı olarak 8-11. sınıflarda öğretilmesine izin verilmiştir.

SBKP'nin 27. Kongresi'nde kabul edilen parti programının yeni şekli esas alınarak orta dereceli okulların öğretim programları bir takım değişiklikler yapılmak suretiyle yeniden düzenlenmiştir. Bu çerçevede 1986-87 öğretim yılı için düzenlenen tarih dersi öğretim programında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu programla Azerbaycan tarihine ayrılan ders saati miktarı artırılarak 7.-10. sınıflar için toplam 71 saat olarak belirlenmiş, ayrıca 4. sınıflarda da Azerbaycan tarihi ile ilgili konulara ders yılı müddetince toplam 18 saatlik süre ayrılmıştır.²²³

1959 yılından itibaren SSCB Tarihi dersleri bünyesinde okutulan Azerbaycan Tarihi, 1989-90 ders yılından itibaren bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlandı. 1991 yılında ise ilk Azerbaycan Tarihi dersi öğretim programı hazırlanarak 1991-92 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlandı.

2.4. İlk ve Ortaöğretimde Tarih Dersi Öğretim Programları

Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra “büyümekte olan genç neslin “komünist terbiyesini” hayata geçirmek, onlarda “bilimsel materyalist dünyagörüşü oluşturmak” için ihtiyaç duyulan “Marksist düşünceye göre hazırlanmış öğretim programlarının hazırlanması” öncelikli görevlerden biri sayılmış ve bu programları hazırlamak için yeni sisteme ılımlı yaklaşan eski uzmanlardan yararlanılmıştır.

Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra ilk öğretim planı 1920 yılında hazırlanarak Azerbaycan SSC Halk Eğitim Bakanlığı'nın yayın organı olan “Norodnaye Proşveşeniye” dergisinin 2. sayısında yayınlandı. Bu öğretim planında Bir Dereceli Okulların 3. ve 4. sınıflarında haftada 2 saat; İki Dereceli Okulların 1. ve 2. sınıflarında 3'er; 3. ve 4. sınıfların “hümaniter” şubelerinde 4, “biyoloji-fizik-teknik” şubelerinde ise 3'er saat “Medeniyet Tarihi” dersi öğretilmesi öngörülmekteydi.²²⁴

²²³ Süleymanov, Age., s. 38.

²²⁴ Navruz Paşayev- Tahir İskenderov, “Büyük Ekim ve Azerbaycan'da Tarih Tedrisinin İnkişafı” **Tarih, İctimaiyat, Coğrafya Tedrisi**, (Azerbaycan Mektebi Dergisinin İlavesi), No: 5 (83), (Eylül-Ekim 1977), s. 8.

Bu yıllarda hem RSFC'deki hem de Azerbaycan'daki tüm okullara ve hatta her bir öğretmene program hazırlama hakkı verilmişti. Hazırlanan bu programlar okulun pedagoji şurasında görüşülüp kabul edildikten sonra Bakü Halk Eğitim Okullar Şubesi'ne sunuluyordu. Tabiatıyla bu programlar çok yüksek seviyede hazırlanamıyordu.²²⁵

1920 yılı Temmuz ayında Bakü'de genel bir öğretmenler toplantısı yapıldı. Bu toplantıda yeni öğretim programları düzenlemek için özel bir komisyon oluşturuldu.²²⁶ “Maarif ve Sosyalist Medeniyeti İşçileri İttifakı” adını alan bu komisyon 1920-1921 öğretim yılı için bir ve iki dereceli “Vahit Emek Mektepleri” için örnek tarih programı hazırladı. Bu programa göre Bir Dereceli Okulların 4. sınıflarının programı dört bölümden oluşmaktaydı ve bölüm başlıkları şöyleydi:

- 1- Öğrencileri temel tarihî anlayışlarla tanıştırmak ve giriş sohbeti.
- 2- “Muassırlık” hakkında bir-kaç hikaye.
- 3- Kafkasya: şimdi ve yakın geçmişte.
- 4- Etrafımızda olmuş olaylar.

Programda başlıca yeri öğrencilere bir takım tarihî anlayışların kazandırılması tutuyordu. Birinci bölümde yer alan konularla “tarih”, “medeniyet tarihi”, “halk” ve “devlet” kavramları açıklanıyor, eskiçağlarda yaşamış ilkel insanların hayatı hakkında bilgiler veriliyor ve daha sonra öğrenciler “tarihi abideler” ile tanıştırılıyorlardı. İkinci bölüm “Muassırlık Hakkında Bir-Kaç Hikaye” başlığını taşıyorsa da “devrim”, “yüksek hakimiyet”, “monarşi” vs. gibi kavramlar programda merkezi yeri tutmaktaydı. Üçüncü bölümde asıl konuyu “Bakü ve Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması” oluşturuyordu. Dördüncü bölümde ise Kafkasya hakkında bilgi verilmekte ve Azerbaycan'daki tarihi abideler detaylı bir şekilde öğrencilere tanıtılmaktaydı.²²⁷

²²⁵ Tahir F. İskenderov, “Azerbaycan SSC'de 1920-1931 Yılları Arasında İki Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyyat Programları”, **İlmi Eserler Üzerine Zapiski, Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası**, Sayı.11, Bakü, V. İ. Lenin Adına Kırmızı Emek Bayrağı Nişanlı Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Neşri, 1977, s. 61.

²²⁶ Komisyon şunlardan oluşmaktaydı: Klenikov (başkan), Konstenskaya (katip), Yüzbaşova, Andreyeva, Grişpun, ve Brede. Geniş bilgi için bakınız: T. F. İskenderov, “Azerbaycan SSC'de Bir Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyyat Programlarına Dair 1920- 1927”, **Elmi Eserler : Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası**, Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü Neşri, Seri 11, No:1, Bakü, 1976, s. 81.

²²⁷ İskenderov, Aqm., s. 59.

Bir Dereceli Okulların beşinci sınıflarında dördüncü sınıfta öğretilmiş konuların tekrarının yanı sıra programda “kölelik”, “tahkimcilik²²⁸”, “muhtelif ülkelerde hür köylülerin ağır vaziyetinden manzaralar”, “işçi ve köylülerin daha fazla hak için mücadeleleri” ve “insanlığın geleceği” gibi konulara yer verilmiştir.²²⁹

“Maarif ve Sosyalist Medeniyeti İşçileri İttifakı” tarafından hazırlanan Tarih dersi programına göre İki Dereceli Okulların 1. sınıflarında “Yunanistan Tarihi”, 2. sınıflarında “Eski Roma Tarihi”, 3. sınıflarında “Feodalizm Devri Tarihi” (asıl önem Batı Avrupa devletlerinin tarihine verilmekte, az da olsa Türkiye tarihine de yer verilmiştir.), 4. sınıf programında ise önemli yeri Avrupa ülkelerinin tarihi tutmaktaydı. Bu programda Eski Mısır, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin tarihlerine yer verilmemesi dünya tarihinin tam olarak öğretilmesini engelliyordu.²³⁰

1921 yılında RSFSC Halk Eğitim Bakanlığı tarafından okullardan “Medeniyet Tarihi” dersinin kaldırılarak yerine İçtimaiyat dersinin konmasından sonra²³¹ 1923 yılında Azerbaycan Halk Eğitim Bakanlığı da aynı programdan yararlanarak yeni öğretim programları hazırladı ve RSFSC’de olduğu gibi tarih konularını “içtimaiyyat” derslerinin kapsamına aldı.

İçtimaiyyat dersine Bir Dereceli Okulların 4. ve 5. sınıflarında haftada 2-3 saat ayrılmıştır. Bir Dereceli Okulların 4. sınıfının “içtimaiyyat” dersi programı üç bölüme ayrılmış olup bölüm başlıkları şöyleydi: 1-Medeniyet, Teknik ve Üretim, 2-Rusya ve Azerbaycan’da 19. ve 20. Yüzyıllarda Sosyal Hayat, 3- Cemiyet ve Manevi Medeniyet.

Bir Dereceli Okulların 5. sınıfının programı ise 2 bölümden oluşmaktaydı. Bu bölümler “Beşeriyetin Geçmiş Devrinden Manzaralar” ve “Rusya ve Azerbaycan’da 19 ve 20. Yüzyıllarda Sosyal Hayat” başlıklarını taşımaktaydı.²³²

²²⁸ Tahkimcilik: Büyük toprak sahiplerinin sahip oldukları köylülerin emeğine, malına, canına kesin sahip oldukları sosyal sistem. Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2 cilt halinde, 2. cilt, İstanbul, Milli Eğitim Yayınları, 1994, s. 1115.

²²⁹ T. F. İskenderov, “Azerbaycan SSC’de Bir Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyyat Programlarına Dair 1920- 1927”, **Elmi Eserler : Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası**, Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü Neşri, Seri 11, No:1, Bakü 1976, s. 881-82 .

²³⁰ Tahir F. İskenderov, Azerbaycan SSC’de 1920-1931 Yılları Arasında İki Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyyat Programları, **İlmi Eserler Üzerine Zapiski, Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası**, V. İ. Lenin Adına Kırmızı Emek Bayrağı Nişanlı Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü’nün Neşri, Bakü 1977, Sayı. 11, s. 60.

²³¹ Paşayev ve İskenderov, Agm., s. 9.

²³² T. F. İskenderov, “Azerbaycan SSC’de Bir Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyyat Programlarına Dair 1920- 1927”, **Elmi Eserler : Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası**, Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü Neşri, Seri 11, No:1, Bakü 1976, s. 84.

1923-1924 öğretim yılından itibaren RSFSC okullarında N. Krupskaya'nın rehberliği ile "Devlet İلمي Sovyeti" (GUS) 'nin İلمي Pedagoji Şubesi tarafından hazırlanmış "kompleks program" uygulamasına geçilmesinden sonra bu değişikliklere bağlı olarak SSC Halk Eğitim Bakanlığı tarafından 1926 yılında Azerbaycan'da da Bir ve İki Dereceli Okullar için yeni "içtimaiyyat" dersi programı hazırlandı. Bu yeni programda Bir Dereceli Okulların 4. ve 5. sınıflarında içtimaiyyat dersine ayrılan haftalık ders saati miktarları artırılarak haftada 3 saate çıkarılmıştır. Bu program şehir ve köy okulları için iki ayrı varyantta hazırlanmıştı. Ayrıca Bir Dereceli Okulların ilk üç grubuna ait örnek "kompleks programlar" da hazırlanmıştı. "Kompleks" sistemdeki ana dili, edebiyat ve iktisadi coğrafya derslerinin içtimaiyyat dersleriyle bağlantılı olarak verilmesine özel önem verilmişti. Bu programa göre Bir Dereceli Okulların 4. sınıf programı 3; 5. sınıfları ise 6 bölümden ibaretti. 4. Sınıf programının bölümleri "Bizim Şehir", "Şehir ve Köy", "Medeniyet Tarihinden Malumat"; 5. sınıf programı ise "Medeniyet Tarihinden Malumat", "Bizim Ülke", "SSC İttifakı", "Rus Çarlığı'nda Köylü Hareketleri", "Rus Çarlığı'nda İşçi Hareketi" ve "İşçilerin Kapitalistlerle Uluslararası Mücadelesi" başlıklarını taşımaktaydı.²³³

1923 Yılında İki Dereceli Okullar için hazırlanmış "içtimaiyyat" dersi programı iki bölümden oluşmaktaydı. 1. Bölüm "Cemiyetin Tarihi Tekamülü" başlıklı olup 1. ve 3. sınıflarda; 2. bölüm ise "Cemiyetin Tarihi Gelişiminin "Tarihi Materyalizm" Açısından Açıklanması ve Sovyet Anayasası" başlıklı olup 4. sınıfta öğretiliyordu.²³⁴ Bu programa göre İki Dereceli Okulların 1. sınıflarında "Kadim Mısır", "Mezopotamya", "Yunanistan" ve "Roma" tarihleri; 2. sınıflarında "Batı Avrupa, Arabistan, Türkiye ve Rusya'nın feodalizm devri tarihleri"; 3. sınıflarında Fransız Devrimi, Avrupa'da kapitalizm, Emperyalizm ve militarizm devri (Azerbaycan tarihi konularına da kronolojik sıra dahilinde geniş yer verilmiştir.)" ve 4. sınıflarında ise "cemiyet ve üretim" konuları öğretilmekteydi.

Bu programda Azerbaycan ile ilgili bilgilere de önemli yer ayrılmıştı. Örneğin 3. sınıfların 5. bölümünün başlığı "Osmanlı ve İran tarihi ile birlikte Azerbaycan tarihi" olmasına rağmen burada en eski devirlerden başlayarak çağdaş

²³³ İskenderov, Agm., s. 84.

²³⁴ Tahir F. İskenderov, "Azerbaycan SSC'de 1920-1931 Yılları Arasında İki Dereceli Mekteplerin Tarih-içtimaiyyat Programları", **İلمي Eserler Üzerine Zapiski, Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikasi**, V. İ. Lenin Adına Kırmızı Emek Bayrağı Nişanlı Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Neşri, Bakü 1977, Sayı. 11, s. 61.

döneme kadar Azerbaycan tarihi kronolojik sıra dahilinde verilmektedir. Programda yalnız Rusya, Ukrayna ve Azerbaycan'ın tarihlerine yer verilmiş, diğer SSCB halklarının tarihlerine yer verilmemiştir.²³⁵

1925 yılında “içtimaiyyat” dersi programında bazı değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerden sonra İki Dereceli Okulların birinci sınıflarında “kölelik sistemi” hakkında kısa bilgi verilmekte ve ağırlıklı olarak “feodalizm tarihi” öğretilmekte, bunun ardından Sovyet hakimiyetinin köylerde uyguladığı siyasetle ilgili belirli konular gelmekteydi. 2. sınıfta “ticaret kapitalizminin meydana gelmesi ve gelişmesi”, “ticaret kapitalizmi devrinde toprak ve siyasi sistem”, “bilim ve sanatın genel karakteri” ve bunların ardından “muasırlık” konusu öğretilmekteydi. 3. sınıfta “sanayi kapitalizmi” öğretiliyor, gezi ve laboratuvar deneyleriyle üretim süreçlerinin öğretilmesine büyük önem veriliyordu. Bununla birlikte bu grupta “sınıf mücadelesi” konularının öğretilmesine de dikkat edilmekteydi. 4. Sınıfta ise “emperyalizm devri”, “proletarya devrimi”, “ülkedeki sosyalist değişiklikler” ve “Sovyet Anayasası ve devlet” gibi konulara yer verilmiştir.²³⁶

1926 yılında örnek olarak Bir Dereceli Okulların ilk üç sınıfları için, 1927 yılında ise genel olarak Bir Dereceli Okullar için “kompleks programlar” yayınlandı. Bu programda konular üç sütunda veriliyordu: “tabiat”, “emek” ve “cemiyet”. Kompleks sistemde esasen mahalli şartların öğretilmesiyle birlikte derslerin birbirlerine bağlı bir şekilde öğretilmesi de göz önünde tutuluyordu. Programda “yakından uzağa”, “kolaydan zora”, “bilinenden bilinmeyene” prensiplerine uygun olarak basit şeylerden; öğrencinin aile hayatından ve onun ait olduğu ilk cemiyetten başlanır, sonraki yıl öğrenci kendi köy veya şehiri hakkında bilgilendirilirdi. Artık 3. sınıfa geçen öğrencinin bilgi alanı hayli genişleyerek daire ve kazayı ihata ediyor, 4. sınıfta ise öğrenciler Azerbaycan, Kafkasya ve sonunda da dünya hakkında belirli bir tasavvura sahip oluyordu. Programda 3. sınıftan itibaren “devrimci” konulara ait kompleksler de veriliyordu. Buna ilaveten okuma-yazma ve hesap becerileri de kompleks halde veriliyordu. Örneğin “Köyde sonbahar işi” kompleksi işlenirken okulda meyvenin kurutulmasıyla ilgili hikaye okutulur, kurutulan meyvenin miktarı hesaplatılır ve meyve

²³⁵ İskenderov, Agm., s. 62.

²³⁶ İskenderov, Agm., s. 63.

kurutma makinası ile ilgili metin yazdırılıyordu.²³⁷ Kompleks programların bütün okullarda aynı şekilde uygulanması gerekli görülmemektedir. Her okul programı kendi çevre şartlarına uyduruyor, standart programdan ise sadece bir kaynak belge olarak yararlanılıyordu.²³⁸

1927-1928 ders yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'nde halk üretiminin çeşitli alanlarda ihtiyaç duyulan uzman eksikliğini karşılamak için İki Dereceli Okullarda teknik, ticaret, sanayi ve pedagoji gibi alanlarda meslek eğitimi verilmeye başlanmışsa da öğretmen sayısının ve maddi durumun yetersiz olması gibi nedenlerle bu uygulama başarıya ulaşamadı. Bu devirde SSCB KP'nin 2. Kongresi'nde "SSCB İçin Tek Tip Eğitim Sisteminin Kurulması Hakkında" karar kabul edildi. Bu karara dayalı olarak İki Dereceli Okulların belirli uzmanlık temayülü verilmiş son sınıfları çeşitli "teknikum"lara dönüştürülerek öğrencilere İki Dereceli Okulların 4. sınıflarında "SSCB'de Sosyalizmin Kurulması", 5. sınıflarında "Azerbaycan ve Kafkasya", 6. sınıflarında "SSCB İle İlgili Verilen Bilgilerin Derinleştirilmesi" ve 7. sınıflarında ise "Bütün Dünya" konularının öğretilmesi tavsiye edildi. KP'nin bu tavsiyeleri çok geçmeden uygulamaya sokularak 4. sınıflarda "Azerbaycan'da Sosyalizm Kuruculuğu", 5. sınıflarda "SSCB ve Bütün Dünya", 6. sınıflarda "SSCB" ve 7. sınıflarda ise "Bütün Dünya" konularına yer verilmiştir.²³⁹

28 Mart 1929'da "Devlet İlmi Sovyeti" Bir ve İki Dereceli Okulların İçtimaiyyat dersi programları ile ilgili raporunu görüşerek bir sonraki öğretim yılından itibaren İki Dereceli Okulların 6. ve 9. sınıflarında yeni programların, 7. ve 8. sınıflarında ise eski programların yeniden gözden geçirilerek uygulanmasını tavsiye etti. 22 Nisan 1929'da Devlet İlmi Sovyeti ve İlmi Pedagoji Şubesi'nin birlikte yaptıkları toplantıda Bir ve İki Dereceli Okulların "içtimaiyyat" dersi programları görüşülerek programın köy varyantı kabul edildi. Şehir varyantına bazı ilaveler yapmak

²³⁷ T. F. İskenderov, "Azerbaycan SSC'de Bir Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyat Programlarına Dair 1920- 1927", **İlmi Eserler : Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası**, Seri 11, No:1, Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü Neşri, Bakü 1976, s. 86-87.

²³⁸ Paşayev-İskenderov, Aqm., s. 12.

²³⁹ Tahir F. İskenderov, "Azerbaycan SSC'de 1920-1931 Yılları Arasında İki Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyyat Programları", **İlmi Eserler Üzerine Zapiski, Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası**, Sayı. 11, V. İ. Lenin Adına Kırmızı Emek Bayrağı Nişanlı Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Neşri, Bakü 1977, s. 65.

için Bakü Halk Eğitim Şurası'nda bir komisyon oluşturularak bu komisyondan ateizm ve komünizm eğitimi ile ilgili konuları belirlemesi istendi.²⁴⁰

SSCB KP MK'nin "İlk ve Orta Okullar Hakkında" 5 Eylül 1931 tarihli kararında eğitim alanındaki eksiklikler eleştirilerek birtakım yeni prensipler getirilmiştir. Bu kararda okullar yeterli genel eğitim bilgisi vermedikleri, yüksek okullar ve teknikumlar ise yeterli bilgilere sahip insanlar yetiştiremedikleri gibi nedenlerle eleştirilmiş ve okulların asli görevleri yeniden belirlenmiştir. Yine bu kararda Birlik Cumhuriyetlerinin Halk Eğitim Bakanlıklarından öğretim programlarını "Marksist açıdan" yeniden ele alarak özellikle sistemli bilgilerin (ana dili, riyaziyat, fizik, kimya coğrafya, tarih) ağırlıklarını doğru belirlemeleri ve 1 Ocak 1932 tarihinden itibaren derslerin yeniden daha önce terkedilmiş programlara göre işlenmesini istemiştir.²⁴¹ 25 Ağustos 1932 tarihli "İlk Ve Orta Okullarda Öğretim Programları Ve Rejimi Hakkında" kararda ise sosyal bilimler kapsamında olan derslerin programlarında "tarihi yaklaşımın" yetersiz olduğu ve halkların ve ülkelerin tarihi geçmişleri hakkında tasavvurların oldukça zayıf bir şekilde verildiği kaydedilmiştir. Bu kararda yeni programlar hazırlanırken içtimaiyyat, dil, edebiyat ve coğrafya programlarında "tarihilik" unsurlarının güçlendirilmesi ve bu derslerin öğretilmesinde konuların yeterli "gerçek materyaller", "tarihi geziler" ve "kıyaslamalarla" desteklenmesi; içtimaiyyat, edebiyat, dil, coğrafya ve tarih öğretim programlarına SSCB halklarının milli medeniyetlerine, edebiyatlarına, güzel sanatlarına ve tarihi gelişimlerine ait önemli bilgiler ile SSCB'nin doğal özellikleri, sanayisi, köy üretimi, sosyal ve iktisadi gelişimi gibi konuların eklenmesi istenmiştir.²⁴²

16 Mayıs 1934 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Bakanlar Konseyi'nin yayınladığı "Sovyet Okullarında Vatan Tarihinin Öğretimi Üzerine" kararında mevcut eğitim uygulamalarından memnuniyetsizliğini dile getirmekteydi. Bu kararda tarihi şahsiyetlerin yeterince tanıtılması ve önemli olay ve gerçeklerin canlı ve eğlenceli bir şekilde kronolojik sıra ile öğretilmesi yerine sosyal ve ekonomik düzenlerin özet bir tanımının verilmesiyle yetinildiğinden şikayet edilmekte ve bu durumun değiştirilmesi istenmektedir. Bu kararların etkisi kısa sürede kendisini göstermiş, tarih öğretiminin alanı genişlemiş ve okullarda tarih derslerine diğer sosyal

²⁴⁰ İskenderov, Agm., s. 64.

²⁴¹ Paşayev-İskenderov, Agm., s. 13.

²⁴² Paşayev-İskenderov, Agm., s. 13.

bilimler konularına nazaran daha fazla zaman ayrılmaya başlanmış, tarihçiler de Komünist Parti tarafından değiştirilmiş politik düzen çerçevesinde ve toplumların gelişmelerini Marksist-Leninist doktrin ve düzene uygun olarak göstermek yoluyla komünizm propagandasının dozunu artırmaya yönlendirilmişlerdir.²⁴³ Aynı kararda “Kadim Dünya Tarihi”, “Orta Asırlar Tarihi”, “Yeni Tarih”, “SSCB Tarihi” ve “Bağımlı ve Sömürge Ülkelerin Yeni Tarihi” ders kitaplarının 1935 yılı Haziran ayına kadar hazırlanması talep edilmiştir. Böylece bu kararlar Sovyet okullarında tarih derslerinin beş isim altında öğretilmesi kesinleşmiş oluyordu.²⁴⁴

SSCB KP MK 9 Haziran 1934 tarihinde “İlkokul Ve Natamam Orta Okullarda Genel Tarihin ve SSCB Tarihinin İptidai Kursunun Öğretilmesi Hakkında” kararı yayımlandı. Bu karara göre 3. ve 4. sınıflarda genel tarih ile ilgili özet bilgi verecek “SSCB’nin İptidai Tarihi”, 5. ve 6. sınıflarda “Kadim Dünya Tarihi”, 7. ve 8. sınıflarda ise “Orta Asırlar Tarihi” derslerinin okutulmasına başlandı. Bundan sonra SSCB okullarının 5. ve 6. sınıflarda “Kadim Dünya Tarihi”, 6. ve 7. sınıflarda “Orta Asırlar Tarihi”, 8. ve 10. sınıflarda “SSCB Tarihi” (En eski devirlerden günümüze kadar) ve “Yeni Tarih” derslerinin öğretilmesi sistemleşerek küçük değişikliklerle 1959 yılına kadar devam etmiştir.

Okullarda tarih öğretimini daha da iyileştirmek amacıyla SSCB KP MK ve SSCB Bakanlar Kurulu “Okullarda Tarih Öğretiminde Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında” 8 Ekim 1959 tarihli kararıyla 4. sınıfta “SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler”, 5. sınıfta “Kadim Dünya Tarihi”, 6. sınıfta “Orta Asırlar Tarihinin Elementar Dersi”, 7.-8. sınıflarda “SSCB Tarihinin Elementar Dersi” ve 9.-11. sınıflarda ise “SSCB Tarihi ile Harici Ülkelerin Yeni ve En Yeni Tarihi” derslerinin okutulması kesinleşmiştir.

Aynı kararda Birliği oluşturan cumhuriyetlerin KP MK’leri ve Bakanlar Sovyetlerinden Cumhuriyetlerin kendi tarihlerinin öğretilmesi ile ilgili çalışmalar yapmaları istenmiştir. Azerbaycan SSC KP MK’nın ve Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu’nun 5 Kasım 1959 tarihli kararı ile Azerbaycan Tarihi dersi SSCB Tarihi dersi bünyesinde Azerbaycan’ın okul tarih dersleri içerisindeki yerini aldı. Ş. D. Memmedbeyli tarafından SSCB Tarihi dersinde Azerbaycan tarihinin öğretilmesinin

²⁴³ Gaworek, Agm., s.61. ; Ağayev, Age., 107.

²⁴⁴ Paşayev-İskenderov, Agm., s. 14.

amaç ve görevleri belirlendi ve çağdaş ihtiyaçlara cevap veren Azerbaycan Tarihi dersi öğretim programları hazırlandı.²⁴⁵

2.4.1. 1972 Yılı Sekiz Yıllık ve Orta Mektep Programları “Tarih”

Program kitapçığı Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Program kitapçığının iç arka sayfasında “SSCB Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış bu programa Azerbaycan tarihinin SSCB Tarihi dersinde öğretilmesi ile ilgili değişiklikler eklenmiştir... Bu kitapçıkta 4-10. sınıflar için tarih derslerine dair yeni programlar açıklanır.” açıklamasına yer verilmiştir.²⁴⁶

Program “açıklama sayfası” başlıklı bölümle başlamaktadır. Bu bölümde önce genel olarak okullarda okutulan tarih derslerinin önemi, işlevi ve amaçları üzerinde durulmakta; daha sonra 4. sınıftan başlayarak 10. sınıfa kadar sınıflar düzeyinde okutulan tarih dersleriyle ilgili özel açıklamalara yer verilmektedir.

Bu bölümde tarih derslerinin insanlığın gelişimini genel ve “kanuna uygun” bir süreç halinde açıklamanın yanı sıra okul tarih derslerinin gençlerin eğitiminde, gelişmesinde ve komünizm idealleri doğrultusunda eğitilmelerinde büyük rol oynadığı belirtilerek tarih derslerinin önemi vurgulanmaktadır.²⁴⁷ Yine programda tarih derslerinin gençleri “komünist düşüncesi ve ahlakı”, “sosyalist vatanseverliği”; “proletar beynelmileliliği” ve “emeğe derin hürmet” ruhunda eğitecek ve onların aktif hayata hazırlanmasına yardım edecek şekilde öğretilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.²⁴⁸

Programda Azerbaycan SSC’ de sınıflara göre okutulan tarih derslerinin isimleri, haftalık ders saati süreleriyle dönemlik veya yıllık ders saati toplamları da belirtilmiştir.²⁴⁹ Buna göre Azerbaycan’daki (ve tüm SSCB’de) okullarda sınıf seviyelerine göre aşağıdaki dersler okutulmaktadır:

- 4. Sınıfta (haftada 2 saat toplam 70 saat) SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler,
- 5. Sınıfta (haftada 2 saat toplam 70 saat) Kadim Dünya Tarihi,
- 6.Sınıfta (haftada 2 saat toplam 70 saat) Orta Asırlar Tarihi,

²⁴⁵ Paşayev- İskenderov, Aqm., s. 15.

²⁴⁶ Sekizyıllık ve Orta Okul Programları “Tarih” Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972, s. 2.

²⁴⁷ Age., s. 3.

²⁴⁸ Age., s. 3.

²⁴⁹ Age., s. 5.

7. Sınıfta (birinci yarıyıl haftada 3 saat, ikinci yarıyılta haftada 2 saat toplam 87 saat) SSCB Tarihi (en eski devirlerden 18. yüzyılın sonlarına kadar),
8. Sınıfta (haftada 3 saat toplam 54 saat) SSCB Tarihi (18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar.)
9. Sınıfta (haftada 4 saat toplam 140 saat) Yeni Tarih (2. devir 43 saat); SSCB Tarihi (20. yüzyılın başlarından SSCB de Sosyalizmin galibiyetine kadar 82 saat) ; Harici Ülkelerin En Yeni Tarihi (1917'den İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar 15 saat)
10. Sınıfta ise (haftada 3 saat toplam 105 saat) SSCB Tarihi, (Sosyalizm cemiyeti kurulmasının tamamlanması ve Komünizm kuruculuğu devrinde; ders yılının sonunda özetleyici tekrar 60 saat) Harici Ülkelerin En Yeni Tarihi (45 saat)

Programda ayrıca Azerbaycan Tarihinin 7.-10. sınıflarda SSCB Tarihi dersinin kapsamında öğretileceği de belirtilmektedir.²⁵⁰

“Açıklamalar” bölümünde daha sonra 4. sınıftan başlamak üzere sınıflar düzeyinde okutulan tarih derslerinin amaçları, program içerikleri ve öğretim süreçleriyle ilgili açıklamalar yapılmıştır. Program kitapçığının ikinci bölümünde ise “Programlar” başlığı altında her dersin ünite ve konu başlıkları ile her bir konuya kaç saat ayrılacağı belirtilmiştir. Bu çalışmada öğretim programında her dersin ismi altında yer alan açıklamalar hakkında bilgi vermekle yetinilmiş; sınıf seviyelerine göre okutulan derslerin isimleri, dersleri oluşturan konular ve konulara ayrılmış haftalık ders saati miktarlarını gösterir çizelgelere “ekler” bölümünde yer verilmiştir.

2.4.1.1. SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler 4

Sovyetler Birliği okullarının 4. sınıflarında haftada 2 saat okutulan bu ders Rus tarihinin en eski devirlerinden günümüze kadar uzanan süreçte önemli görülen konularla ilgili çocukları etkileyici bir üslupla yazılan tematik hikayelerden oluşmaktadır.²⁵¹

²⁵⁰ Age., s. 5.

²⁵¹ Ders şu hikayelerden oluşmaktadır: Slavyan Kasabası, Kiev Eski Rusya'nın Başkentidir., Geçmişte Azerbaycan, Azerbaycan Medeniyetinin İnkişafı, Vatanımızın Halklarının Moğol-Tatar İşgalcileri ile Mücadelesi, Eski Novgorod, Eski Moskova, Moskova- Rus Devleti'nin Başkentidir, Moğol-Tatar Halklarının Esaretinin Devrilmesi, Afanasi Nikiti'nin Seyahati, Rusya'da Kitap Yayınının Başlaması, Tahkimci Köyde, Biyar ve Tovcu, Köylülerin Mülkedarlara Karşı Mücadelesi, Ukrayna'nın Rusya ile Yeniden Birleşmesi, Rus Seyyahları ve Denizcileri, Kuzey Savaşı: Poltova Savaşı, Petersburg Rusya'nın Yeni Paytahtıdır, Büyük Rus Alimi M. V. Lomonosov: Moskova Üniversitesi'nin Kurulması, E. İ.

Program kitapçığının bu derse ayrılan bölümünde bu dersinin amaçları ve dersin işlenişinde dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Programda en genel ifadeyle bu dersin amaçları; *“Çocukların vatan tarihi hakkında bilgilerini artırmak, onlarda Komünist dünya görüşünün ilk alametlerinin şekillenmesini sağlamak ve yüksek ahlaki terbiye için büyük önemi olan ayrı ayrı hikayelerle öğrencilerin tanışmalarını sağlamak”* şeklinde ifade edilmektedir.²⁵²

Öğretim programında bu dersin öğretilmesinin bir taraftan öğrencilerin 1-3. sınıflarda aldıkları tarih bilgilerinin genelleştirilmesine ve genişletilmesine, diğer taraftan öğrencilerin 5-8. sınıflarda görecekları tarih derslerine hazırlanmağa yönelik olduğu belirtilmektedir. Programda öğretmenlerden geçmiş hakkında hikayeler işlenirken öğrencilerde “sömürücülere karşı nefret”, “vatan ve halkın saadeti uğrunda mücadele edenlere hürmet hissi” oluşturmaya ve vatana, halka ve Komünist Parti’ye hizmet eden “vatanın en iyi adamları” ile çocukları tanıştırmaya önem verilmesi istenmektedir: *“öğrencilerin bu tasavvurlar temelinde halkın rolünü, kitlelerin emek faaliyetini ve tarihin çeşitli dönemlerinde insanların hayatında meydana gelen değişiklikleri kavramaları sağlanır... Epizodik hikayelerde vatanımızın kahramanlık tarihi, ülkemizin halklarının işçi sınıfının devrimci gelenekleri öğretilir, vatana hizmet etmek numuneleri gösterilir, ülkemizin halkları arasında tarihte oluşturulmuş dostluk örneklerle tasvir edilir. Lenin’in nasıl yaşadığı ve çalıştığı, Komünist Parti’nin halka nasıl rehberlik etmiş olduğu ve halen etmekte olduğu, halkın Lenin yolu ile ne şekilde götürüldüğü çocuklara tarihsel gerçeklik temelinde gösterilir. SSCB Tarihine Dair Epizodik Hikayeler öğretilirken SSCB tarihinin, büyük ve çok uluslu ülkemizin bütün halklarının tarihi olduğu vurgulanır.”*²⁵³

Pugaçov’un Liderliği Altında Köylülerin ve Esir Halkların İsyanı, Halk Yaratıcılığı Tahkimcilik Hakimiyetinde, Türkiye ile Savaş. İsmayıl’ın Alınması, A. B. Suvorov, Azerbaycan’ın Rusya ile Birleştirilmesi, Tahkimcilik Zulmüne Karşı Mücadeleler: Dekabristler İsyanı, Rusya’da İlk Demir Yolları, Tahkimcilik Hukukunun Yıkılması, N. K. Çernişevski Halkın Hürriyeti Uğrunda Mücadelecidir, Tahkimcilik lağvedildikten Sonra Köy , Çar Rusyası Halklarının Vaziyeti, İşçi Grevleri, İlk İşçi devrimcileri: Marks ve Engels’in İşinin Büyük Devam Ettiricisi, Lenin’in Devrimci Faaliyetinin Başlanması, Lenin İşçi Derneğinde. Lenin Komünist Parti’nin Kurucusudur. Leninci Devrimciler, Parti Kurultayı, Azerbaycan’da Devrim Hareketinin Başlanması, Gizli “Nina” Matbaası, Birinci Rus Devrimi, Kanlı Pazar, Bolşevikler Mücadeleyi Devam Ettiriyorlar, Şubat Devrimi: Halk Çar’ı iktidardan Uzaklaştırıyor, Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ve Vatandaş Savaşı Hakkında Hikayeler, Ülkemizde Sosyalizm Kuruculuğu Hakkında Hikayeler, Sovyetler Birliği’nin “Faşist İşgalcilere” Karşı Büyük Vatan Savaşı (İkinci Dünya Savaşı) Hakkında Hikayeler, Ülkemizde Komünizm Kuruculuğu Hakkında Hikayeler.

²⁵² Age., s. 5.

²⁵³ Age., s. 7.

Programdan anlaşıldığına göre öğrenciler daha 1. sınıftan başlayarak “Lenin”, “Ekim Devrimi”, “Sosyalizm”, “Komünist Partisi”, “çar”, “mülkedar”, “kapitalist”, “işçi” ve “emek” gibi Marksist kavramlarla tanıştırılmaktadırlar.²⁵⁴

Programa göre SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler dersi temel olarak “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi’nden Evvel Vatanımız” ve “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi: SSCB’de Sosyalizmin Galibiyeti ve Komünizm Kuruculuğu” olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. 1972 yılında yayınlanan bu programa Azerbaycan tarihiyle ilgili hikayeler de dahil edilmiştir. Bu hikayeler “Azerbaycan Halkının Tarihi Geçmişi”, “Babek’in Önderliği İle Yabancı İşgalcilere Karşı Halk Kitlelerinin Kararlı Mücadelesi”, “Dahi Şair ve Mütefekkir Nizami Gencevi”, “Azerbaycan’ın Rusya’ya Birleştirilmesi” ve “Azerbaycan’ın Devrimci Harekatına İşçi ve Köylülerinin Katılmaları” başlıklarını taşımaktadır.

Öğretim programında öğretmenlerden derslerde geçmiş hakkında hikayeler işlenirken çocuklarda “sömürücülere nefret” ve “vatan uğruna, halkın saadeti uğruna mücadele edenlere hürmet hissi” kazandırmaları ve ülkenin bütün halklarının Sovyet hakimiyeti uğruna birlikte mücadele ettikleri hususunu özellikle vurgulamaları istenmektedir.

Programın bu bölümünde asıl zulümkar olan Çar’ın, Komünist Parti’nin önderliği altındaki emekçiler tarafından devrildiği, başta Lenin olmak üzere Komünist Parti’nin liderliğinde işçilerin mülkedarlara, kapitalistlere ve müdahalecilerle karşı kahramanlık mücadelesi verdiği belirtilmektedir. Bu mücadele sonucunda Sosyalist Devrimin işçilere egemenlik, barış, toprak fabrika ve atölyeler ile özgürlük ve eşitlik kazandırmış ve emekçilerin yüzyıllar boyu özlemini çektikleri arzuları hayata geçmiştir.

Bu bölümde tarih öğretmenlerinden bu dersin işlenmesi sürecinde SSCB’de Sosyalizmin kurulmasından sonra elde edilen hakların Sovyet öncesi dönemle kıyaslanması suretiyle çocukların Sovyet vatanını korumanın ve güçlendirmenin niçin gerekli olduğunu anlamalarını sağlamaları ve onlarda Sosyalizm sistemi için iftihar duygusu oluşturmaları da istenmektedir. Programda dersin işlenişi ile ilgili olarak bu dersin öğretmenlerine bir takım metodik tavsiyelerde de bulunmaktadır.²⁵⁵

²⁵⁴ Age., s. 6.

²⁵⁵ Programın bu bölümünde öğretmenlere yönelik olarak; bu dersin bir başlangıç niteliği taşıdığı unutulmaması gerektiği, bu dersi öğretirken olaylar arasında basit, yüzeysel ve çocuklar tarafından anlaşılabilir şekilde neden sonuç ve mantıksal ilişkiler kurulması, yine bu dersi öğretirken kitap, şekil, diagram, harita ve sinemanın yanı sıra tarihsel olayları bizzat yaşayan tarafları ve “emek

Programa göre öğrenciler SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler dersinin işlenmesi sonucunda basit tarihi hikayeleri serbest okumayı, okuduğu bir makale ile ilgili sorulara cevap verebilmeyi, makalenin veya hikayenin başlığını açıklayabilmeyi, metnin ana fikrini bulmağı, makale veya hikayeyi bölümlere ayırmayı, makale ile ilgili plan hazırlamayı, bir veya birkaç resimle ilgili hikaye oluşturmayı, tarih haritasında gerekli olan nesnelere doğru olarak göstermeyi ve öğrenilen olayların günümüzden veya başka herhangi bir tarihsel olaydan ne kadar evvel meydana geldiğini bilme becerilerini kazanmış olmalıdır.²⁵⁶

2.4.1.2. Kadim Dünya Tarihi 5

Öğretim programında Kadim Dünya Tarihi dersinin bir milyon yıldan fazla devam eden ilkel toplum döneminin tarihi ile 3-4 bin yıl devam eden ve Atlantik Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar geniş bir alana yayılan kölelik düzeninin tarihini kapsadığı belirtilmektedir.

Programa göre okulda Kadim Dünya Tarihi'nin öğretilmesinin amacı öğrencilerde tarihi gelişmeleri “materyalist bakış açısıyla” anlamak ve tarihi olaylara ve kaynaklara “bilimsel” olarak yaklaşabilme becerilerinin temellerini oluşturmaktır. Bu derste öğrencilere “toplumsal gelişmede emeğin rolünü”, “ilkel toplulmdan sınıflı topluma geçiş”, “eski dönemlerde dinin meydana gelmesinin sebeplerini ve karakterini anlamak” gibi beceriler kazandırılır.²⁵⁷

Kadim Dünya Tarihi dersi (programı) “Giriş”, “İptidai İnsanların Hayatı”, “Eski Doğu”, “Eski Yunanistan” ve “Eski Roma” başlıklı dört bölümden oluşmaktadır.

Dersin birinci bölümünün konusunu “ilkel toplumlar” oluşturmaktadır. Programda Eski Dünya'nın iktisadi, siyasi ve medeni hayatında önemli rol oynadığı vurgulanan “sınıflı toplum”un ortaya çıkması konusuna önemli yer ayrılmıştır. Sınıflı toplumun şekillenmesi, devletin meydana gelmesi ve medeniyetin nispeten yüksek gelişmeye ulaşması kronolojik sıra içerisinde ele alınmıştır. Dersin konusunu genel

kahramanlarıyla” görüşmeler yapılmasının da yararlı olacağı tavsiye edilmektedir. Yine dersi öğretirken eğitsel oyunlardan yararlanılmasının çocukların derse olan ilgisini artırıp, öğretilecek konunun daha iyi benimsenilmesine ve onlarda daha doğru fikir oluşmasına yardım edeceği, ev ödevlerinin öğrencilerin yaratıcılıklarını artıracak şekilde verilmesi gerektiği, epizodik hikayeleri öğretirken yeni sözleri, tarihleri yazmak için defter tutturmanın ve derslerin soru-cevap yöntemi ile işlenmesinin yararlarından bahsedilmektedir.

²⁵⁶ Age., s. 14.

²⁵⁷ Age., s. 15.

olarak Doğu'da kölelik sisteminin meydana gelmesinden “geçmişin en büyük kölelik sistemi” olarak nitelendirilen Roma İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar olan tarihi olaylar oluşturmaktadır.

Daha önceki programlarda olduğu gibi bu program da Eski Doğu toplumlarının tarihi ile başlatılmıştır. Programda Eski Mısır tarihinin esas devirlerinin özellikleri verilmeye çalışılmış, Nil vadisinde sınıflı toplumun meydana gelmesinden MÖ 1. binyılın ilk yarısında Eski Mısır padişahlığının yıkılmasına kadar geçen devirde başlıca olaylar kronolojik sıraya göre açıklanmıştır.

Daha önceki öğretim programlarında yer alan “Eski Mezopotamya” konusu bu programda “Eski Devirde Ön Asya” konusu olarak değiştirilmiştir. Bütün Ön Asya'nın iktisadi, siyasi ve medeni merkezi olan Mezopotamya'nın tarihi bu konunun da esasını oluşturmakla birlikte burada MÖ birinci binyılda başka ülkelerin tarihlerine de yer verilmiştir.

“Eski Çin” konusunda asıl önem “Han Sülalesi” dönemine verilmiştir. Programda bunun nedeni olarak ta bu devirde Çin'de sınıfların ortaya çıkması ve bu dönemde Çin İmparatorluğu'nun tecavüzkar dış siyasetinin daha belirgin hale gelmesi gösterilmektedir.²⁵⁸

Programda yer alan “En Eski Yunanistan” konusu Yunan efsaneleri ve destanlarından MÖ 11-9. yüzyıllara kadar gelişmeleri kapsamaktadır. Daha önceki programlarda yer alan “MÖ 5. Yüzyılda Yunan-İran Savaşları ve Yunanistan'da Köleliğin Gelişmesi” konusu bu programda “MÖ 5. Yüzyılda Yunanistan'da Köleliğin Gelişmesi ve Atina'nın Yükselişi” konusu ile değiştirilmiş ve bu programda klasik dönem Yunan medeniyetine geniş yer ayrılmıştır.

“Eski Roma” bölümünde Cumhuriyet devrinin sonu ve İmparatorluk devri öncesinin medeniyeti daha geniş karakterize edilmiştir. Programda kölelik düzeninin yıkılması ve Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması sürecine geniş yer ayrılarak Marksist yaklaşımla kölelik düzeninin yıkılmasının “kanunauygunluğu” ve “zaruriliği” vurgulanmıştır.²⁵⁹

Öğretim programında tarih öğretmenlerinden bu derste öğrencilere toplumların gelişmesinde emeğin rolünü, ilkel topluluklardan sınıflı topluma geçişin ve eski dönemlerde dinin meydana gelmesinin sebeplerini ve karakterini anlama

²⁵⁸ Age., s. 18.

²⁵⁹ Age., s. 18.

becerilerini kazandırmaları, “sömürü”, “devlet”, “din” gibi tarihsel kavramların açıklanması ve bu dersi öğretirken öğrencilere çeşitli tarihsel kaynaklar ve başka bilgi araçları ile çalışma alışkanlıkları kazandırmaları istenmektedir.²⁶⁰

2.4.1.3. Orta Asırlar Tarihi 6

Öğretim programına göre Orta Asırlar Tarihi dersi öğrencilerin feodalizm sisteminin temel özellikleri ve kölelik sisteminden farkları, feodal toplumun çeşitli siyasi teşkilat şekilleri, “feodal devlet” ve “feodal hukuku” kavramlarının anlamları, “halk kitlelerinin durumu ve onların özgürlük ve bağımsızlık mücadeleleri” konularını bütüncül bir şekilde kavramaları amacına yöneliktir. Bu dersin öğretilmesiyle öğrenciler “ilkel toplum” ve “kölelik” sistemlerinin yerlerini “feodalizm” sistemine bırakmalarının “kanunauygunluğu” ve “zaruriliğini” anlama kapasitesine ulaştırılırlar.²⁶¹

Ders, feodalizmin gelişiminin üç aşamasına paralel olarak üç döneme ayrılmaktadır. Bu dönemler;

a) Orta asırların birinci devresi: (5-10. yüzyıllar) Feodalizmin kurulma devridir. Bu dönem “doğal üretimin” hükümlerliği, büyük toprak sahiplerinin meydana gelmesi ve sayılarının artması, hür köylülerin tahkimli hale getirilmesi, feodal toplumun sınıflarının ortaya çıkması, köylülerin tahkimciliğe karşı mücadelesi ve feodal devletlerin ortaya çıkması ile karakterize edilir.

b) Orta asırların ikinci devresi: (11-15. yüzyıllar) Bu dönem emek verimliliğinin daha da yükselmesi, sanatkarlık ve ticaret merkezi olan feodal şehirlerin gelişmesi, feodalizmin güçlenmesi, merkezi krallıkların kurulması ve orta asır medeniyetinin gelişmesi konularını kapsamaktadır.

c) Orta asırların üçüncü devresi: (15. yüzyılın sonları-17. yüzyılın ortaları) Feodalizmin tedricen dağılmaya başlayarak burjuvazinin gelişmesi, feodallar sınıfının siyasi hakimiyetinin yeni şekli olan “Mutlak Monarşi”nin kurulması karakteristiktir.²⁶² Bu devirde kapitalist üretim tarzı meydana gelerek gelişmiş ve burjuva toplumunun asıl sınıfları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Programda tarih öğretmenlerinden “halk özgürlük hareketleri”, “köylü isyanları”, “Almanya’da Reform ve köylü isyanları” ve “Hollanda Burjuva Devrimi”

²⁶⁰ Age., s. 15.

²⁶¹ Age., s. 19.

²⁶² Age., s. 19.

gibi bir dizi süreçlerin sebepleri, sınıfsal mahiyetleri ve önemlerinin açıklanmasına önem vermeleri de istenmektedir.

2.4.1.4. Harici Ülkelerin Yeni Tarihi 8-9

“Harici Ülkelerin Yeni Tarihi” dersi 17. yüzyılın ortalarından 1917 yılında Ekim Sosyalist Devrimi’ne ve 1. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar olan devri kapsamaktadır. Bu ders 8. ve 9. sınıflarda okutulacak şekilde “Yeni Tarihin Birinci Devrinin Tarihi” ve “Yeni Tarihin İkinci Devrinin Tarihi” olmak üzere iki bölüm halinde öğretilmektedir.

“Yeni Tarihin Birinci Devrinin Tarihi” dersinde 17. yüzyılın ortalarında gerçekleşen “Burjuva Devrimi”nden “Paris Komünası”na kadar geçen sürede yabancı ülkelerin tarihi ile buna bağlı olarak dünyanın önde gelen ülkelerinde kapitalizmin gelişmesi süreçleri hakkında öğrenciler bilgilendirilmektedir. Burada öğrencilere “sosyalizm hakkında temel bilgiler” ve “sosyalist bakış açısı” kazandırma gayesi ön plandadır. Programda, “İlmi komünizmin meydana gelmesi” konusunun öğrencilerde “tarihi olayları materyalist açıdan anlamak” becerisi kazandırma bakımından büyük önem taşıdığı belirtilerek öğretmenlerden, kapitalist düzenin şekillenmesi ve gelişmesi hakkında dönemin önemli olay ve gerçekleri hakkında öğrencileri bilimsel bilgilerle donatmaları istenmektedir.

Harici Ülkelerin Yeni Tarihi dersinde öğrencilerin yaş seviyelerinin yükselmesine paralel olarak derslerdeki ideolojik ağırlığın da arttığı görülmektedir. Öğrencilerin zihinlerinde kapitalizm ve sosyalizm arasındaki çelişkiler ve kapitalizme karşı mücadele ruhu aşılama amacı açıkça göze çarpmaktadır. Bu derste kapitalizmle ilgili olarak “öğrencilerin daha önceki sınıflarda aldıkları bilgilerin daha da genişletilerek sistemleştirilmesine çalışılmaktadır. Program kitapçığında bu derste öğrencilere “burjuvazinin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti” ve “işçilerin sömürsününün” kapitalizmin temelini oluşturduğu ve bu durumun da proletaryayı kapitalizme karşı şiddetli sınıf mücadelesi sürdürmeye mecbur bıraktığı fikrinin benimsetilmesinin amaçlandığı belirtilmektedir. Yine programa göre bu dersin öğretilmesi sonunda öğrenciler burjuva devleti ile hukukunun sömürü özelliği taşıdığını anlamalı ve sınıf mücadelesi hakkında proletarya ve Komünist Partisi’nin genel dünya

tarihindeki rolü hakkında “Komünist Parti Manifestosunun” temel idealarını benimsemelidirler.

Programa göre bu dersin birinci devrinin öğretilmesi öğrencilerin, feodalizmin yerini kapitalizme bırakmasının “zaruriliğini” anlamalara ve burjuva devrimlerinin rolüne dair bilgilerinin derinleştirilmesine; “son sömürücü sistem olan kapitalizmin” gelecekte yıkılmasının kaçınılmaz olduğu ve proletaryanın kapitalizmin “kabirkazanı” olduğunu anlamalarına imkan yaratmaktadır.²⁶³

Öğretim programında tarih öğretmenlerinden yabancı devletlerin sosyal, iktisadi ve siyasal gelişimleri öğretilirken emperyalizm hakkında Lenin öğretilerinin esaslarının öğrenciler tarafından benimsenilmesine dikkat etmeleri, kapitalizmin “emperyalizm” aşamasına yükselmesine neden olan tarihsel şartların açıklanması, “emperyalizmin tekelci, tenezzül, çürüme ve ölüm aşamasına ulaşmış kapitalizm olduğu” ve “emperyalizmin sosyalist devriminin arefesi olduğu” hususlarını tüm açıklığıyla ortaya koymaları istenmektedir. Yine programa göre dersin temel görevleri işçi ve sosyalist hareketlerinin, toplum hayatında proletaryanın artan rolünün ve dünyada ilk proletarya diktatöryası olan Paris Komünası’nın önemini kapsamlı bir şekilde açıklamak, “Leninizmin” dünya tarihi açısından önemini ortaya koymak, Lenin başta olmak üzere Bolşevik Partisi’nin, Marksizmin tahrif edilmesine ve “oportünizm” ve “teftişçiliğin” sağ ve sol şekillerine karşı Marksizmin korunarak geliştirilmesi için kararlı mücadelesini vurgulamaktır. Programa göre öğrencilerde devletlerarası ilişkilerin gerginleşmesi, dünyayı yeniden paylaşmak için yapılan savaşların ve bu anlamda Birinci Dünya Savaşı’nın “emperyalizmin doğasından kaynaklanan” olaylar olduğu; bununla beraber emperyalizme, onun “cinayetkar” savaşları ve “halkları esaret altına alma” siyasetine karşı mücadele sürdüren gücün yetişmekte olduğu; bu gücün ise “proletar beynelmilelciliği”, “barış” ve “halklar arasında dostluk” bayrağını yükselten “işçi sınıfı” olduğu düşüncesinin yaratılması lazımdır.²⁶⁴

Dersin öğretim programı Birinci Dünya Savaşı’na ve Ekim Sosyalist Devrimi’nin galibiyetine ayrılmış konu ile bitirilmektedir.

²⁶³ Age., s.23.

²⁶⁴ Age., s. 25.

2.4.1.5. Harici Ülkelerin En Yeni Tarihi 9–10

Programa göre bu dersin amacı Ekim Sosyalist Devrimi ile kapitalizmden sosyalizme ve komünizme doğru geçişin önemli olayları ile öğrencileri tanıştırmaktır. Yeni Tarih dersinin mantıki devamı olan bu ders, SSCB tarihi ile halihazırda yaşanan gelişmeleri anlayabilmek, bunları sınıf ve Parti açılarından değerlendirmek için gerekli anlayışlar kazandırarak öğrencileri çağdaş devrin önemli süreçlerini anlama becerisi ile donatır. Bu ders gençlerde “Sovyet vatanperverliği”, “proletar beynelmileciliği” ve “burjuva ideolojisi” ile barışmazlık terbiyesi kazandırmak için büyük imkanlara sahiptir. Bu dersin öğrenilmesi Ekim Sosyalist Devrimi’nin bütün dünya devrimi ve ulusal bağımsızlık hareketlerinin yükselişine, tarihin sonraki gidişine etkisini göstererek onun genel dünya tarihi üzerindeki önemi hakkında öğrencilerin tasavvurunu oldukça genişletir ve derinleştirir. Öğretim programına göre Ekim Devrimi değişim devrini, genel dünya tarihinin yeni dönemini açmıştır. Bu Devrimle dünya iki sisteme; Kapitalizm ve Sosyalizm sistemine bölünmüştür. İki sistemin gelişmesinin esaslı farklarını karşılaştırmanın ve onlar arasında güç dengesinin sosyalizm yararına değişmesini öğrencilere gösterme program boyunca devam etmeli ve öğrencilerde amaçlanan anlayışlar kazandırılmalıdır.²⁶⁵

Programda tarih öğretmenlerine yönelik programın uygulanmasıyla ilgili bir takım tavsiyeler de de bulunulmuştur.

Öğretim programında İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemin ele alındığı üçüncü bölüme önemli yer ayrılmıştır. Tarih öğretmenlerine bu devirle ilgili konular öğretilirken Komünist ve İşçi Partileri’nin 1969 yılında yapılan uluslararası görüşmelerinin belgelerinden, “V.İ. Lenin’in doğumunun 100. yılı münasebetiyle” SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin yayınladığı tezlerinden ve Sovyet İttifakı Komünist Partisi’nin 24. Kurultayının belgelerinden yararlanılması tavsiye edilmektedir. Programda ayrıca halklar arası ilişkilerin yeni sosyalizm tipinin yaratılmasında çok önemli rol oynadığı ve proletar beynelmileciliği prensibinin sosyalist devletlerin iktisadi, siyasi ve savunma işbirliğinde kendisini gösterdiğinden bahisle öğrencilere sosyalizmin kazanımlarını emperyalizmin saldırılarından korumanın “sosyalist emekdaşı” ülkelerinin görevi ve mukaddes borcu olduğu ve sosyalizmi

²⁶⁵ Age., s. 26.

savunmanın bütün ülkelerin komünistlerinin beynelmilel görevi olduğu bilincinin kazandırılması gerektiği belirtilmektedir.²⁶⁶

Programda “başlıca emperyalist devlet” olarak nitelendirilen ABD’nin tarihine önemli yer ayrılmış, “Başlıca kapitalist ülkeler İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra” konusu öğretilirken öğrencilere “bir sosyal sistem olarak emperyalizmin barışın ve demokrasinin yaşanması ve insanlığın tarihen “zaruri” ilerleyişi önündeki başlıca engel olduğu” bilincinin oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır.²⁶⁷ Programda “emperyalist” ülkelerin izledikleri siyaset şöyle dile getirilmektedir: “*Emperyalistler dünya ölçeğinde dünya sosyalizmine karşı daha iyi mücadele etmek amacıyla kendi güçlerini birleştirmeye çalışmaktadırlar. Emperyalizm ciddi ve korkulu düşman olarak kalır, başlıca emperyalist devlet olan ABD’nin tecavüzkarlığı ise kuvvetlenir. Emperyalizmin tecavüzkarlık siyaseti, sosyalizmin mevkilerini her vasıta ile zayıflatmak, halkların milli bağımsızlık hareketlerini bastırmak, kapitalist ülkelerinde emekçilerin mücadelesine mani olmak kapitalizmin karşısı alınmaz çöküşü sürecini geciktirmek çabalarına dayanmaktadır.*”²⁶⁸

Programda proletarya ile burjuvazinin, sosyalizm ile kapitalizmin mücadeleleri işlenirken öğrencilere “burjuva ideolojisi” ile mücadelede “tarafsızlık” ve “tavizin” olamayacağı düşüncesinin benimsetilmesinin gerekli olduğu da vurgulanmaktadır.²⁶⁹

2.4.1.6. SSCB Tarihi 7-10

1972 yılında yayınlanan tarih dersi öğretim programı kitapçığında bu ders ile ilgili açıklamalara yaklaşık beş sayfa ayrılmıştır. Bu bölümde SSCB Tarihi dersinin amaçları ve yararları ile öğretmenlere yönelik metoda ilişkin birtakım tavsiyelere yer verilmiştir. Programda bu dersin amacı şöyle açıklanmaktadır: “*Bu dersin görevi, vatanımızın köklü tarihini açık, canlı ve öğrencilerin anlayabilecekleri şekilde açıklamaktır. Öğrencilerin şuurunda ülkemizin ilerici gelişmesinin kanunauygunluklarını, onun komünizme doğru yükselen hareketini anlama yeteneği gelişir. Bununla vatanımızın kahraman geçmişine ve şimdiki şanlı hayatına*

²⁶⁶ Age., s. 28.

²⁶⁷ Age., s. 28.

²⁶⁸ Age., s. 29.

²⁶⁹ Age., s. 30.

vatanperverlik muhabbeti hisleri güçlenir... Derste sömürenlere karşı sömürülenlerin sınıf mücadeleleri detaylı bir şekilde karakterize edilir. Sömürü zulmünden kurtulmak için mücadelede proletaryanın sınıf çatışmalarının görkemli rolü gösterilir.”²⁷⁰

Programda bu dersin Sovyetler Birliği'nin dünya tarihi içerisindeki parlak rolü ile Sovyetler Birliği'nin yakın tarihinde gelişen Leninizm, Ekim Devrimi, sosyalizmin kurulması, Büyük Vatan Savaşı galibiyeti, başarılı komünizm sistemi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin teori ve uygulamalarının genel dünya tarihi içindeki önemini göstermeye imkan tanıdığı belirtilmektedir. Programda ayrıca “SSCB'nin yabancı işgalciler ve zalimlere karşı mücadelede ve Birliği oluşturan halkların dostluğunu yaratma ve güçlendirmede Komünist Parti ve Rus proletaryasının oynadığı rolün önemi de vurgulanmıştır.

Bu sınıf seviyesinde “vatan tarihinin” önemli olay ve anlayışlarının, özellikle “askeri-vatanseverlik tarihi”, “medeniyet” ve “bilimsel ateizm” materyallerinin daha tam ve derinliğine açıklanmasına önem verildiği; zira bunların öğrencilerin devrimci gelenekler, adetler, Sovyet vatanseverliği ve proleter beynelmilelciliği temellerinde eğitilmeleri için büyük öneme sahip oldukları belirtilmiştir.

Programda SSCB Tarihi dersinin öğretilmesi sürecinde öğrencilerin Sovyet devlet adamlarının “emek” ve “sosyalist mülkiyetini” korumak ve “sosyalist vatanını savunma” adına yaptıkları hizmetlerle tanıştırdıkları belirtilerek bu durumun öğrencilerde “Sovyet vatanseverliği” oluşturacağı ve bütün öğrencilerin Sovyet kanunları ile Sosyalist yaşam tarzına tartışmasız bir şekilde uymalarını sağlayacak şekilde eğitilmelerine yardım edeceği ifade edilmektedir.²⁷¹

Programda Azerbaycan SSC okullarında SSCB Tarihi dersi ile birlikte ve onun bileşiminde Azerbaycan tarihinin öğretilmesi hususuyla ilgili açıklamalara da yer verilmiştir. Programa göre bu dersin öğretilmesiyle öğrenciler Azerbaycan halkının en eski devrinden başlayarak bugüne kadar Azerbaycan tarihinin önemli konuları hakkında bilgilerle donatılmış olacaktır. Ayrıca bu derslerde Azerbaycan topraklarında mevcut olmuş “ilkel toplum”, “kölelik”, “feodal” ve “kapitalist” ilişkilerin, maddi ve manevi medeniyetin gelişmesinde halk topluluklarının yerli ve yabancı zulümkarlara karşı kahramanca mücadelelerinin önemli özelliklerinin gösterildiği belirtilmektedir. Öğretim programında öğretmenlere yönelik olarak “Azerbaycan'ın Rusya ile birleştirilmesinin”

²⁷⁰ Age., s. 31.

²⁷¹ Age., s. 33.

tarihi öneminin ve bu önemli olayın Azerbaycan halkının tarihindeki sonuçlarının öğrenciler tarafından doğru anlaşılmasının büyük önem taşıdığı vurgulanmıştır.

2.4.2. Öğretim Metot ve Tekniklerine İlişkin Tavsiyeler

Öğretim programında derslerle ilgili açıklamaların yer aldığı bölümün sonunda tarih derslerinin öğretilmesi süreciyle ilgili olarak tarih öğretmenlerine yönelik bir dizi metodik bilgi ve açıklamalara yer verilmiştir.

Bu bölümde genel olarak tarih derslerinin öğretilmesi sürecinde diğer derslerle sıkı ilişki kurulması, öğrencilerin bilgi artışı, zihinsel gelişimleri ve bilimsel dünya görüşlerinin şekillenmesiyle paralel olarak becerilerin de kazandırılması, eğitimin bütün yıllarında öğrencilerin analiz, sentez, mukayese tarihsel bilgileri genelleştirme, tarihi olayların sonuçlarını temellendirmek vb. gibi önemli mantıksal faaliyetlere yöneltilmeleri tavsiye edilmektedir. Öğrencilere tarihi ve siyasi materyali sözlü ve yazılı (kronolojik sıra dahilinde, mütenasip, anlaşılır, inandırıcı, etkili vs) açıklamanın tüm çeşitlerinden (tasvir, hikayeleştirme, sohbet) yararlanılması ve sorulacak sorulara kısa ve detaylı cevap verebilme ve soru sorabilme gibi becerilerin kazandırılması; sınıftaki öğrencilerin imkan dahilinde “vatanseverlik materyali” toplamaya yöneltilmesi, eğitici filmler izlettirilmesi, müzelere, sergilere, tarihi abidelere vs. katılmaya yönlendirilmesi ve öğrencilere dersle ilgili birkaç edebi eser okutturularak derslerde okuduklarının tahlil ettirilmesi tavsiyelerinde bulunmaktadır.

Programda tarih derslerinin öğretimi sürecinde 4. sınıftan başlayarak lise son sınıfa kadar kazandırılması gereken beceriler şöyle sıralanmıştır:

- a) 4. ve 5. sınıflarda ders kitabının metin, şekil ve öğretmen ev ödevlerini küçük konular halinde hikayeleştirme,
- b) 6. ve 7. sınıflarda kademeli olarak hikayenin hacmini artırmak ve zorlaştırmak. Onu (hikayeyi) iki üç kaynaktan yararlanarak hazırlamak. (7. sınıftan başlayarak)
- c) 6. ve 7. sınıflarda ders kitabı veya popüler kitaplardan yararlanarak bağımsız kısa bilgiler hazırlamak.
- d) 5. sınıftan başlayarak arkadaşının cevabına sözlü, 7.-10. sınıflarda yazılı cevap vermek; 8. sınıftan başlayarak öğretmenin hikayelerinin ana fikirlerini kaydetmek.
- e) 8. sınıfta okulda, 9. ve 10. sınıflarda dinleyiciler karşısında konuşmak, siyasal bilgilerle, tebliğ sunmak ve nutuk atmak.

f) 9. ve 10. sınıflarda bilimsel, popüler ve edebi ve tarihi metinlerle ilgili değerlendirmelerde bulunmak.

g) 4. sınıfta 3-4 maddelik sade plan, 8. sınıftan itibaren büyük konuları içine alan geniş plana kadar ve 9. sınıftan itibaren tezler hazırlama

Programa göre öğrenciler konuları öğrenirken meydana çıkan problemleri ayırmayı, kısa ve doğru ifade etmeyi, aynı problemle ilgili bilinen ve bilinmeyenleri belirlemeyi, yeni ve önceden bilmedikleri konuları açığa çıkarmayı, tahlil etmeyi ve bu olayları açıklamayı ve değerlendirmeyi öğrenmelidirler. Bu beceriler; belgelerden yararlanılması, Parti ve halkın devrimci geleneklerini, “Komsomol”²⁷² ve “Pioner”²⁷³ teşkilatlarının tarihini, “Vatandaş Savaşı” ve “Büyük Vatan Savaşı”nın tarihlerini, sanayi teşkilatı ve kolhozların tarihleri ve faaliyetlerini, şehir ve köy tarihini öğrenmekle ve arkeolojik arama ve kazılara katılmak, “Lenin Evi”, okul müzeleri ve halk müzelerinin oluşturulması yollarıyla geliştirilir. Öğrencilerde dünya görüşü oluşturmada önemli rol oynayan bu becerilerin geliştirilmesi sonucunda onlarda “geçmiş” ve “bugüne” “bilimsel materyalist” açıdan yaklaşmak, sosyal gelişmenin kanunlarını anlamak ve öğrendiklerini komünizm sistemine uygulama becerilerinin temelleri atılır.²⁷⁴

Öğretim programında öğretmenlerden tarih derslerinde tarihi edebiyat eserleri, sinema filmleri ve başka görsel araçlardan yararlanmaları ve özellikle yukarı sınıflarda derslerde öğrencilerin K. Marks, F. Engels ve Lenin’in eserleri (veya eserlerinden parçalar) ile SSCB ve uluslararası komünist hareketinin belgelerinden yararlanılması istenmektedir.

Programlarda Lenin’in fikir ve eserlerinin öğrencilere aktarılması ile ilgili tavsiyelere oldukça geniş yer ayrılmıştır. Öğrencilerin Lenin’in fikirlerini derinden anlayarak bu fikirlerde tarihin karmaşık sorunlarının çözümünün anahtarını görmeleri, tarihsel olaylarla ilgili geçmiş ve çağdaş sosyal süreçlerin tahlilinde Lenin’in fikirlerinden öğrendiklerini uygulayabilmelerinin önemli vurgulanmaktadır. 1972 yılı tarih dersi öğretim programında okullarda Lenin’in eserleri, hayatı ve devrimleri öğretilirken Lenin’in doğumunun 100. yılı dolayısıyla SSCB MK’ nın tezleri, 21 Nisan

²⁷² Komsomol Teşkilatı: Komünist Parti’nin alt teşkilatlarından olan gençlik (genç komünistler) teşkilatıdır.

²⁷³ Pioner teşkilatı: Komünist Parti’nin gençlik teşkilatının alt teşkilatı olan çocuk teşkilatıdır.

²⁷⁴ Age., s. 21.

1970 tarihinde Lenin'in 100. doğum yılına hasredilmiş eserler ve SSCB Yüksek Sovyeti'nin ve "Brejnev Yoldaş"ın "Lenin Tarzı Yaşam Galip Geliyor" isimli nutkundan yararlanılmasının gerekli olduğu; ve "Lenin Eserleri Mecmuası"nın öğrencilerin Lenin ili ilgili konuları öğrenmelerinde öğretmene ve öğrencilere yarar sağlayacağı ifade edilmektedir.²⁷⁵

Programın bu bölümünde Tarihin öğretilmesinde "Dersler arası ilişki"nin göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıntılı olarak açıklanan "diğer derslerle ilişkiler" konusunda tarih derslerinde genel olarak Coğrafya, Edebiyat, Fizik, Kimya, Tabiat ve Sosyoloji derslerinden yararlanılması ve işbirliği yapılması tavsiye edilmektedir.

2.5. İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretiminin Amaçları

Devletler, arzuladıkları zihin dünyasına ve değer yargılarına sahip vatandaşlar yetiştirmek için bu amaçlarını gerçekleştirecek şekilde oluşturdukları eğitim sistemlerinden yararlanırlar. Canlıların birincil önceliklerinin hayatlarının devamını sağlamak olması gibi devletlerin de birincil öncelikleri kendi varlıklarını devam ettirmek, başka bir ifadeyle kendilerini sürekli yeniden üretmektir. Bu kendini üretme kuşkusuz ki devletlerin kendi ideolojilerini ve değerlerini yeni kuşaklara aktarmaları, daha da önemlisi bu ideoloji ve değerlerin yeni kuşaklar tarafından benimsenilmesini sağlamaları suretiyle mümkün olur. İşte ideoloji-değer aktarma ve bilinç oluşturma amaçlarına en uygun derslerden birisi olarak görülmesi tarih derslerini hemen her ülkede siyasetin müdahale alanlarından birisi haline getirmektedir. Bu durumda bir ülkede tarih derslerinin amaçlarını büyük ölçüde o devletin hakim ideolojisi şekillendirmekle birlikte ülke tarihinde özel önem taşıyan tarihi ve dinsel olaylar, bölgesel çatışmalar ve gelişmeler ile coğrafi şartlar gibi bir takım özel durumlar da tarih derslerine yüklenen misyon, başka bir ifadeyle dersin amaçları üzerinde belirleyici rol oynamaktadır.

Tarih dersi öğretim programları, tarih ders kitapları ve tarih öğretimi ile ilgili Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmış kimi eser ve belgelerin incelenmesinden Sovyet döneminde Azerbaycan'da tarih derslerinin öğretilmesinde "disiplin dışı amaçlar" ın ön planda tutulduğu ve bu derslere çok açık ve katı bir şekilde

²⁷⁵ Age., s. 39.

Marksist-Leninist ideolojinin yeni nesillere aktarım aracı olma işlevi yüklendiği anlaşılmaktadır. Tarih derslerinin öğretilmesinde sosyalist sistemin yerleşmesi ve kendisini yeniden üretmesini sağlayacak “Sovyet vatandaşlığı bilinci oluşturma” temel amaç halindedir. Tarih dersi öğretim programlarında bu konuda çok sayıda örnek vardır. 1972 yılı tarih dersi öğretim programları kitapçığının “izahat varakası” bölümünde “...tarih dersleri gençlerin eğitimlerinde, gelişmelerinde ve komünist terbiyesinde büyük ve mesuliyetli role sahiptir.”²⁷⁶ 1968 yılı Tarih öğretim programında tarih derslerinin gençleri “Komünist düşüncesi ve ahlaki ruhunda burjuva ideolojisi ile barışmazlık ruhunda, sosyalist vatanseverliği, proletar beynelmilelciliği ve emeğe derin hürmet ruhunda terbiye etmeli; öğrencilerin aktif hayata hazırlanmalarına yardımcı olmalıdır.”²⁷⁷ 1979 yılı tarih öğretim programının “giriş” bölümünde tarih derslerinin amacı; “... oğlan ve kızların komünizmi öğrenmek hakkında Lenin vasiyetini başarıyla hayata geçirebilmesine yardım etmek”²⁷⁸ şeklinde ifade edilmiştir.

Komünist Parti program ve kararlarında yer alan “yetiştirilmesi arzulanan insan tipi özellikleri” diğer derslerin öğretim programlarında olduğu gibi tarih dersi öğretim programlarında da dersin amaçları arasında sayılmaktadır. Örneğin “Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu’nin almış olduğu kararlara atıfla” 1972 yılı tarih öğretim program kitapçığında; “Orta dereceli okul tarih derslerinin kapitalizmin yok olması ve komünizmin galip geleceği konusunda öğrencilerde kesin inanç oluşturmali, tarihin asıl yaratıcıları olan halk kitlelerinin rolü, tarihte şahsiyetlerin önemi sıralı bir şekilde açıklanmalıdır.”²⁷⁹ ifadesine yer verilmiştir. Yine aynı programda “Sovyetler Birliği Komünist Partisi MK’nin 50. Yılı ve Gençlerin Komünist Terbiyesi Görevleri Hakkında” kararında eğitimin hedeflerinin şu şekilde sıralandığı belirtilmektedir: “1- Toplum ve devlet işlerini idare edebilecek çok yönlü, yüksek düzeyde eğitilmiş adamlar, komünizmin galibiyeti için metin ve özverili mücadele sürdürececek nesiller yetiştirmek. Komsomolculara, bütün oğlan ve kızlara Maksist-Leninist görüşe sahiplenmeyi öğretmek, onlarda ‘bilimsel materyalizm’

²⁷⁶ Sekizyillik ve Orta Mektep Programları “Tarih”, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972, s. 3.

²⁷⁷ Akşam Orta Genel Eğitim Programları “Tarih” (5-11. sınıflar), Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1968, s. 3.

²⁷⁸ Sekizyillik ve Orta Mektep Programları “Tarih”, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1979, s. 4.

²⁷⁹ Sekizyillik ve Orta Mektep Programları “Tarih”, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972, s. 3.

dünya görüşünü oluşturmak, ...sosyal hayat olaylarına 'sınıfsal açıdan yaklaşma', 'Partiye sadakat' terbiye etmek. Bütün gençlerimiz Lenin öğretisini bilmeli, Lenin gibi yaşamayı ve mücadele etmeyi becermelidir.

2- Gençleri, Komünist Partisi'nin tecrübesi, halkın devrimi, kavga ve emek ananeleri temelinde eğitmek, gençlerde Sovyet vatanseverliği, SSCB halklarının kardeşesine sarsılmaz dostluğu ve proletar beynelmilelciliği, sosyalist vatanına muhabbet duyguları, 'silaha sarılarak' Ekim Devrimi'nin kazanımlarını savunmaya daima hazır olunması duygularını geliştirmek.

3- Oğlan ve kızlarda emeğe, sosyalist mülkiyetine komünizm açısından yaklaşma, kolektivizm ve toplumun işleri için yüksek sorumluluk duygusu geliştirmek, halkın büyük amaçları ile kişisel amaçlar arasında sıkı bir ilişki olduğunu anlamalarını sağlamak,

4-Büyümekte olan neslin komünist ahlakı ve maneviyatı, kolektivizm ve yoldaşlık ruhunda hıdpesentlik, küçük burjuvalık ve özel mülkiyetçilik ahval ruhiyesi tezahürlerine ve sosyalist yaşayış normlarının ve sovyet kanunlarının bozulması halleriyle 'barışmazlık temelinde' eğitmek.

5- Komsomolcuların ve gençlerin devrimci uyanıklılığını yükseltmek, onlarda burjuva ideolojisine ve ahlakına 'sınıfsal barış' parolasıyla ile genç nesilleri yoldan çıkarmaya yönelik emperyalist propagandalara 'barışmaz münasebet' aşılama. Kapitalizmin halka zıt 'mürteci' mahiyetini amansızcasına ifşa etmek. Bütün bu görevlerin yerine getirilmesinde tarihin öğrenilmesi büyük önem taşımaktadır."²⁸⁰

1982 yılı Tarih dersi öğretim programları kitapçığında tarih dersinin amaçlarının daha sistemli bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu programda tarih dersinin amaçları şu şekilde sıralanmıştır: "1- En eski devirlerden günümüze kadar ister SSCB'de, isterse yabancı devletlerde toplumun gelişmesi hakkında derin ve sağlam bilgilerle öğrencileri donatmak... tarihin gerçek yaratıcıları, maddi ve manevi servetlerin üreticileri olan halk kütlelerinin rolünü, tarihte şahsiyetlerin önemini, dünyanın devrimci değişiminde sınıf mücadelesinin rolünü, işçi sınıfının ve bütün emekçilerin rehberi olan Komünist Partilerinin teşkilatçılık ve yön verici faaliyetleri bir sıra dahilinde açıklanmalı; okullara her türlü sosyal olaya sınıfsal, partililik yönlerinden bakmayı öğretmeli. 2- Öğrencilerde Marksist-Leninist dünya görüşü, yüksek ahlaki-siyasi mezyetler ve emekseverlik oluşturulmalı; oğlan ve kızlarda Sovyet

²⁸⁰ Age., s. 4-5.

vatanseverliği ve sosyalist beynelmileciliği, sosyalist vatanından ötürü iftihar hissi, milli liyakata ve milli medeniyete saygı, milliyetçiliğin herhangi tezahürüne karşı 'barışmazlık', burjuva ideolojisi ve ahlakına karşı 'katlanmazlık', çalışmaya hazır olmalık ve emekçilere hürmet terbiye etmeli. 3-Öğrencilerin yaratıcı zihniyetini, algılama yeteneğini ve bağımsızlığını geliştirmeli, bilime, sanata ilgisini artırmalı, kendi bilgilerini okul dışı bilgi kaynaklarından elde ettikleri bilgileriyle bağımsız olarak tamamlamak, çağdaş siyasi hayat olaylarında doğru istihkamet alma becerileri aşılmalıdır. ... Her bir tarih dersi gençlerin idea-siyasal, emek, manevi, iktisadi, ateist ve estetik eğitiminde kendi payına düşen görevi gerçekleştirir.²⁸¹

Tarih derslerinin önemli bir görevi de öğrencilerde komünist dünya görüşünün esaslarını, öğrenilen olayların sosyolojik anlamlarını ve tarihi önemini, temel 'kanunauygunlukları' ve tarihi gelişmenin yönünü anlama becerileri kazandırmaktan ibarettir.²⁸²

SSCB KP MK ve Eğitim Bakanlıkları belirli aralıklarla "bilimsel ateist eğitimini güçlendirilmesi hakkında" emirnameler yayınlamışlardır. Bu tavsiye yazılarında öğrencilerde ateist düşüncenin güçlendirilmesi için tüm derslerde konuların özelliğine göre ve yeri geldikçe bu bilincin oluşturulmasına çalışılması istenmektedir. 1975 yılında Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan "Orta Umumtahsil Mektep Öğrencilerinin Bilimsel Ateist Terbiyesinin Güçlendirilmesi Hakkında" metodik tavsiyelerinde; "Büyümekte olan nesillerin komünist düşüncelerinin şekillenmesinde en önemli unsurlardan biri ateist bakış ve düşüncelerle, dini ideoloji ve ahlak arasında olumsuz ilişki yaratılmasıdır... 'inkışaf etmiş sosyalizm' toplumu şartlarında dinin canlanması imkanları kati surette sınırlanır. Çünkü din özellikle halkın belirli kesimlerinde kendi etkisini gösterir. Bu vakit dini teşkilatlar özellikle dini eğitimin başlıca nesnesi kabul ettikleri çocuk ve gençlere dayanmaya çalışıyor, din görevlileri, vaizler ailede dini etkiyi güçlendirmeye can atmaktadırlar..."²⁸³ ifadelerine yer verilmiştir. "Tavsiyelerde" daha sonra ateist düşüncenin güçlendirilmesi yolunda tarih derslerinde öğretmenlerle ilgili bir takım metodik tavsiyelerde bulunmaktadır:

²⁸¹ Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları "Tarih", Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1982, s. 3-4.

²⁸² E. M. Mehdiyev, Tarih Tedrisinin Metodikasına Dair, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, Azernesr, 1958, s. 32.

²⁸³ "Orta Genel Eğitim Okul Öğrencilerinin Bilimsel Ateist Eğitimlerini Güçlendirmek Hakkında, (metodik tavsiyeler)", Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatlar Mecmuası, Bakü, Nisan 1975, ss. 28-42.

“... *Kadim Dünya Tarihi, Orta Asırlar Tarihi, ‘kapitalizm sisteminin yeni ve en yeni devirde gelişmesi’ konusu işlenirken öğretmen sömürücü sınıfların emekçilerin sömürülmesi ve ezilmesini sağlamak ve temellendirmek için dinden nasıl yararlandığını ve dinin halk üzerinde nasıl kendi ağırlığını kurduğunu gösterir... Kilise ise yüzyıllar boyu emekçi halkın katil düşmanı olmuş ve olarak da kalmaktadır. Tarihle ilgili uygun dersler işlenirken din adamlarının dini nasıl zorbalıklarla kabul ettirdiklerini göstermek imkanı vardır. Dinin sınıfsal özelliği ve sosyal fonksiyonunu açıklayarak ilk aşamada tarih, sosyoloji ve edebiyat derslerinin programlarını çağdaş devrin birbirine zıt olan iki sosyal sistemi, sosyalizm ve emperyalizm arasındaki ideolojik mücadelede dinin ve kilisenin mürteci rolünü açığa çıkaran olay ve gerçekler ile ilişkilendirilmelidir.*”²⁸⁴

8. Sınıf SSCB Tarihi ders kitabının önsözünde tarih derslerinin öğrencilere vatan sevgisi kazandırdığı belirtilerek daha sonra vatan sevgisiyle ilgili olarak şu değerlendirme yapılmaktadır: “*Vatana sevgi beslemeden Sovyetler ülkesinin şuurlu komünizm kurucusu, savaşçısı ve vatandaşı olmak mümkün değildir. Büyük Vatan Muharebesi’nin zor yıllarında asker ve subaylarımızı faşizme karşı savaşa ‘derin vatan sevgisi’ ruhlandırıyor. Gençlerimizi ham topraklara, Sibiry’a’nın inşaatlarına, mertlik ve metanet gerektiren her yere vatan sevgisi götürmüştür.*”²⁸⁵

Tarih dersi öğretim programlarında her dersin özel amaçlarına da yer verilmiştir. Öğretim programlarında “SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler” dersinin amaçları şöyle yer almaktadır: “*Vatanımızın tarihi konusunda çocukların (bilgilerinin) gelişmesi, onlarda komünist dünya görüşünün ilk alametlerinin şekillenmesi ve yüksek ahlaki meziyetlerin kazandırılması, vatanın ve şanlı tarihimizin en önemli olay ve gerçekleri ile Sovyetler Birliği halklarının geçmişte ve şimdiki devrimci gelenekleri ve kahramanlıkları ile tanıştırılması ... çocuklarda kendi vatanına, Komünist Partisi’ne Sovyet halkına muhabbet hissi kazandırmak, ... bütün dünya emekçilerine ve barış uğrunda savaşanlara hürmet hissi oluşturmaya yardım etmek.*”²⁸⁶ 1982 yılında yayınlanan tarih dersi öğretim programında ise aynı dersin amacı; “*öğrencileri vatana,*

²⁸⁴ “Orta Genel Eğitim Okul Öğrencilerinin Bilimsel Ateist Eğitimlerini Güçlendirmek Hakkında, (metodik tavsiyeler)”, **Azərbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatlar Məcəması**, Bakü, Nisan 1975, ss. 28-42.

²⁸⁵ V. A. Ribakov, A. M. Saharov, A. A. Preovrajenski ve V. İ. Krasnovayev; SSCB Tarihi 8, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990, s. 8.

²⁸⁶ Sekizyillik ve Orta Mektep Programları “Tarih”, Bakü, Azərbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972, s. 5.

Komünist Parti'ye, Sovyet halkına muhabbet ruhunda bütün ülkelerin emekçileri ile dostluk ve onlara hürmet ruhunda eğitmek."²⁸⁷ şeklinde belirtilmiştir.

Programa göre Lenin'in vefatından sonra onun vasiyetlerini yerine getiren Komünist Parti'nin Sovyet halkını Lenin ilkeleri doğrultusunda yönettiğini öğrencilere belirgin ve onların anlayacağı seviyede göstermek önemlidir. "*Çocukların karşısında bütün emekçilerin sevimli rehberi ve öğretmeni Lenin'in siması daha canlı bir şekilde belirir; çocuklar Lenin gibi yaşamak, çalışmak, ve halka ve vatana nasıl hizmet etmek gerektiğini anlamaya başlamalıdır.*"²⁸⁸

Programa göre savaş günlerinde Sovyet halkının yiğitlik ve kahramanlıkları ile öğrencilerin tanıştırılması çocuklarda Sovyet vatanperverliği, Sovyet halkına ve Komünist Parti'ye derin muhabbet hissi aşılmasına yönelmelidir. Bu konunun öğretilmesi sürecinde çocuklar "faşist işgalcilere karşı" Sovyet vatanının bütün halklarının birlikte fedekarca mücadele ettikleri ve faşistlere karşı koymada SSCB halklarının sarsılmaz dostluğunun yardım ettiğini öğrenirler.²⁸⁹

Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nde okulların 4. sınıflarında okutulan SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler dersine öğrencilerin yaş seviyelerine oranla çok fazla, soyut ve ağır ideolojik amaçlar yüklendiği görülmektedir.

1972 yılında yayınlanan tarih dersi öğretim programında öğrencilere dünya tarihinin ilk ve en büyük bölümünü kapsayan Kadim Dünya Tarihi dersinin öğretilmesinin öğrencilerin tarihsel olayları materyalist pencereden anlamak ve tarihsel gerçeklik ve kaynaklara bilimsel bakış açısıyla yaklaşmak becerisinin ilk temellerini kazandırmak amacına yönelik olduğu belirtilmektedir.²⁹⁰ 1982 yılında yayınlanan öğretim programında ise Kadim Dünya Tarihi derslerinin yararıyla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: "*Kölelerin acımasızca sömürülmesi ve kölelerin sahipleriyle sınıf mücadelelerine dair tarihi gerçekler öğrencilerde insanları sömürmenin adaletsizlik*

²⁸⁷ Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları "Tarih", Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1982, s. 5.

²⁸⁸ Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları "Tarih", Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972, s. 9.

²⁸⁹ Age., s. 10.

²⁹⁰ Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları "Tarih", Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972, s. 15.

olduğu hissi ve sömürülenlere ve sömürenlerle mücadele edenlere karşı olumlu düşünce kazandırmaya yardım eder.”²⁹¹

“Orta Asırlar Tarihi” dersleri öğrencilere orta asırlarda meydana gelmiş tarihi olayları bütüncül bir şekilde anlamak, onlarda feodalite devrinin önemli olay ve süreçleri hakkında bilgiler sistemi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu dersin öğretilmesi sonucunda öğrenciler ilkel topluluklar ve kölelik sisteminin yerini feodalizme bırakmasının doğal sürecin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu anlama kapasitesine ulaştırılırlar.²⁹²

Aynı öğretim programına göre “Harici Ülkelerin Yeni Tarihi” dersinin öğretilmesinin asıl amacı öğrencilerin yaş özelliklerini göz önünde bulundurarak kapitalist düzenin şekillenmesi ve gelişmesi hakkında bu devrin en önemli olay ve gerçekleri hakkında bilimsel bilgilerle donatmaktan ibarettir. Bu derste öğrenciler burjuva devleti ile hukukunun sömürü mahiyeti taşıdığını anlamalı, öğrenciler sınıf mücadelesi, proletaryanın ve Komünist Parti’nin dünya tarihi üzerindeki rolü, kapitalizmin yok olması ve Sosyalist Devrimi ve Proletarya Diktatörlüğü’nün “zaruriliği” konularında Komünist Parti Manifestosu’nun esas ideallerini benimsemelidirler.²⁹³

Bu dersin temel amaçları işçi ve sosyalist hareketlerinin, toplum hayatında proletaryanın artan rolünün ve dünyada ilk proletarya diktatöryası olan Paris Komünası’nın önemini detaylı bir şekilde açıklanması; “Leninizmin” dünya tarihi açısından önemi, Lenin başta olmak üzere Bolşevik Partisi’nin ve Marksizmin tahrif edilmesine karşı, “oportünizm” ve “teftişçiliğin” sağ ve sol formlarına karşı Marksist öğretinin saflığını ve yaratıcı bir şekilde geliştirilmesi için “barışmaz” mücadeleci neslinin yetiştirilmesidir.

Programa göre Harici Ülkelerin En Yeni Tarihi dersi öğrencilerde bir kısım önemli düşünce ve anlayışların sistemleştirilmesini devam ettirme imkanı vermektedir. En Yeni Tarih’in eğitim ve öğretiminin önemi, onun SSCB tarihi ile ilgili halihazırda yaşanan gelişmeleri anlayabilmek; bunları sınıf ve Komünist Parti açılarından değerlendirme alışkanlıkları yaratarak öğrencileri çağdaş devrin önemli süreçleri

²⁹¹ Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları “Tarih”, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1982, s. 7.

²⁹² Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları “Tarih”, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972, s. 19.

²⁹³ Age., s. 23.

hakkında bilgilerle ve bu bilgilerin niteliğini anlamak becerisi ile donatmasından ileri gelmektedir. Dersin içeriği gençlerde Sovyet vatanperverliği, proletar beynelmileciliği ve burjuva ideoloji ile barışmazlık terbiyesi için büyük imkanlara sahiptir. Öğretim programında bu derste öğrencilere komünistlerin faşizme karşı en cesaretli ve fedakar savaşçılar oldukları belirtilerek, Sosyalizmin kazanımlarını emperyalizmin kasıtlarından korumanın sosyalist emektaşlığı ülkelerinin genel görevi ve kutsal borcu olduğu ve sosyalizmi savunmanın bütün ülkelerin komünistlerinin beynelmilel görevi olduğunun öğrencilere kavratılmasının gerektiği vurgulanmaktadır.²⁹⁴ Bu ders sonunda; *“Öğrenciler anlamalıdır ki burjuva ideolojisi ile mücadelede tarafsızlık ve hiçbir taviz olamaz ve olmamalıdır.”*²⁹⁵

Programlarda SSCB Tarihi dersinin özel amaçlarıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. 1972 yılında yayınlanan tarih öğretim programına göre SSCB Tarihi dersi öğrencilere “dünya tarihinde Sovyet ülkesinin görkemli rolünü”, “Leninizm”, “Ekim Sosyalist Devrimi”, “SSCB’de sosyalizmin kurulması”, “SSCB’nin Büyük Vatan Muharebesi’ndeki (İkinci Dünya Savaşı) galibiyetinin”, “SSCB’de başarılı komünizm kuruculuğunun” ve “Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin teori ve uygulamalarının” dünya tarihi içindeki önemini göstermek imkanı vermektedir: *“Bu dersin görevi vatanımızın yüzlerce yıllık tarihini açık, canlı ve öğrencilerin anlayacakları seviyede açıklamaktır. (Bu ders sayesinde) Öğrencilerin şuurunda ülkemizin ilerici gelişmesinin kanunauygunluklarını, onun komünizme doğru yükselen hareketini anlama becerisi şekillenir. Böylece vatanımızın kahraman geçmişine ve şimdiki şanlı hayatına vatanperverlik muhabbeti hisleri güçlenir. Gerçek ve olayların tahlili ve genelleştirilmesi esasında öğrenciler komünizmden evvelki sistemlerin ilkel toplum, kölelik,(ülkenin kuzeyinde) feodalizm, kapitalizm sistemlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi hakkında bilimsel anlayışlarla donatılır. Derslerde sömürlere karşı sömürülenlerin sınıf mücadeleleri detaylı olarak karakterize edilir. Sömürü zulmünden kurtulma mücadelesinde proletaryanın sınıf mücadelesinin oynadığı görkemli rol gösterilir.”*²⁹⁶

Öğretim programında bu dersin bir amacının da Sovyet devlet adamlarının sosyalist mülkiyetini korumak ve sosyalist vatanın savunmak için verdikleri mücadele

²⁹⁴ Age., s. 28.

²⁹⁵ Age., s. 29.

²⁹⁶ Age., s. 31.

örnekleriyle öğrencileri tanıştırmak; öğrencilerde Sovyet vatanseverliği oluşturarak onların Sovyet vatandaşlarının hukuk ve görevlerine saygı göstermelerini sağlamak, bütün öğrencilerin Sovyet kanunlarına, Sosyalist tarzı yaşayış kaide ve normlarına tartışmasız uymaları zorunluluğunu kavramalarını sağlamak olduğu belirtilmektedir.²⁹⁷

2.5.1. İlk ve Ortaöğretimde “Azerbaycan Tarihi” Derslerinin Amaçları

Sovyet yönetimi “SSCB Tarihi dersinin terkinde ve onunla sıkı alakalı şekilde” Azerbaycan tarihi ile ilgili konuların öğretilmesi konusuna hep kuşkuyla yaklaşmış; gerek hazırlanan tarih dersi öğretim programlarında gerekse yayınlanan çeşitli direktiflerde Azerbaycan tarihiyle ilgili konuların SSCB tarihinin bir parçası olarak öğretilmesine dikkat edilmesi vurgulanmıştır: “*Azerbaycan tarihi öğrencilerin karşısında ülkemizin bütün halklarının genel vatanı olan vahid Büyük Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin ayrılmaz bir parçasının tarihi olarak temsil edilmelidir.*”²⁹⁸

1972 yılında yayınlanmış tarih öğretim programında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin okullarında SSCB Tarihi dersi ile birlikte ve onun kapsamında Azerbaycan tarihinin öğretilmesinin amaçları öğrencilerin en eski devirlerden günümüze kadar geçen sürede önemli tarihsel konular hakkında bilgilerle donatılmaları, Azerbaycan topraklarında yaşamış “ilkel toplum”, “kölelik”, “feodal” ve “kapitalist” ilişkilerin, maddi ve manevi medeniyetin gelişmesinin, halk topluluklarının yerli ve yabancı zalimlere karşı kahramanca mücadelelerinin önemli özelliklerinin gösterilmesi, Azerbaycan'ın Rusya'yla “birleştirilmesinin” tarihsel açıdan nasıl sosyal ilerlemesine yardım ettiğini ve bu önemli olayın Azerbaycan halkının tarihindeki olumlu sonuçlarının öğrenciler tarafından doğru anlaşılmasının sağlanması olarak sıralanmıştır.²⁹⁹

Azerbaycan Tarihi derslerinde ana konuyu Azerbaycan Komünist Partisi'nin faaliyetleri ve başarıları oluşturmaktadır. Nitekim bu durum ile ilgili olarak 1979 tarihli tarih dersi öğretim programında şu ifadeler yer verilmiştir: “*Azerbaycan Tarihinin öğretilmesinde merkezi yeri Komünist Partisi'nin rehberliği altında emekçi kitlelerin*

²⁹⁷ Age., s. 33.

²⁹⁸ 1986-87 Ders Yılında Akşam ve Gıyabı Orta Mekteplerde Tarihin Tedrisi Hakkında, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı, Program Metodikası İdaresi, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1987, s. 8.

²⁹⁹ Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları “Tarih”, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972, s. 33.

*Çarizme ve kapitalistlere karşı sosyalist devrimin galibiyeti uğrunda, sosyalizm ve komünizm kurmak uğrunda mücadele konuları tutmalıdır.*³⁰⁰

Aynı öğretim programında Azerbaycan tarihi derslerinde öğrencilere SSCB'nin bütün kardeş cumhuriyetleri gibi Azerbaycan'ın iktisadi, siyasi, sosyal, ve medeni hayatının gelişmesinde, milli devletinin kurulmasında, Azerbaycan sosyalist halkının şekillenmesinde ve Azerbaycan SSC'nin sosyalist bir cumhuriyet olarak kurulmasında Ekim Sosyalist Devrimi'nin oynadığı rolün önemi ile Komünist Parti ve Lenin'in önder ve yönlendirici rolünü benimsemelidirler. Öğretim programında dersin amaçlarıyla ilgili şu ifadeler de yer verilmiştir: *“Öğrencilerin sosyalist vatanına sonsuz sadakatte kendi ifadesini bulmuş, yüksek tipli Sovyet vatanperverliği ile proletar beynelmilelciliğinin birliğini anlamaları sağlanır. Asıl görev öğrencilerde Komünist Parti'nin rehberliği altında Sovyet halkının kazandığı büyük kazanımlar için genel milli bir iftihar duygusu oluşturmaktan ibarettir.*³⁰¹

Programlarda her fırsatta tarih derslerinde “Sovyet vatandaşlığı bilinci oluşturulması” konusuna vurgu yapılmaktadır. 1979 yılında yayınlanmış öğretim programında bu konuyla ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: *“Azerbaycan tarihinin öğretilmesi sürecinde öğrencilere vatanımızın bütün halklarına, Sovyet halkları ailesinde ‘büyük kardeş olan Rus halkına’ kardeşlik, dostluk ve muhabbet hissi terbiye edilmesine nail olmak lazımdır. Azerbaycan tarihinin gerçekleri üzerinde Azerbaycan halkına sosyal bakımdan ve milli bağımsızlık mücadelesinde kardeş halkların ona büyük yardım gösterdiğini açıklamak bu amaca hizmet eder. Genel olarak SSCB Tarihi, özelde ise Azerbaycan Tarihi konuları üzerinde Komünizm sisteminde Sovyet ittifakı halklarının kardeşçesine dostluğu ve işbirliğinin rolünü açıklamak son derece önemlidir.*³⁰²

Aynı öğretim programında tarih derslerinin vatandaşlık eğitiminin bir aracı olarak kullanıldığının katı bir göstergesi olarak Azerbaycan tarihinin öğretilmesi sürecinde “Beşyillik Plan” dönemlerinde Azerbaycan halkının çalışmaları ve elde ettiği başarılarla, Azerbaycan Komünist Partisi teşkilatının Cumhuriyet'in sanayisinin

³⁰⁰ Sekizyillik ve Orta Mektep Programları “Tarih”, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1979, s. 31.

³⁰¹ Age., s. 32.

³⁰² Age., s. 32.

geliştirilmesi için yapmış olduğu çalışmaların öğrencilere açıklanması gereği üzerinde durulmaktadır.³⁰³

Bir başka öğretim programında Azerbaycan tarihi derslerinin özellikle öğrencilerin “halkların dostluğu”, “Sovyet vatanseverliği” ve “proletar, sosyalist beynelmileciliği” ruhunda eğitilmeleri için elverişli şartlar yarattığı; onlarda halkların geçmişine sınıfsal açıdan yaklaşma becerisiyle “burjuva milliyetçiliği” ve “şovenizminin” her türlü tezahürüne karşı mücadele ruhu kazandırdığı belirtilmektedir.³⁰⁴

2.5.2. Tarih Öğretiminde Tarih-İçtimaiyat Fakültativ Derslerinin Yeri

“Fakültativ” kelimesi “seçmeli” anlamında olup, SSCB döneminde ve günümüzde Azerbaycan okullarında uygulanan, seçmeli paket ünitelerden oluşan ve klasik ders işleme yöntemleri yerine sınıf ve okul dışı etkinlikleri ve öğrenci katılımını temel alan bir eğitim şeklidir. Kısaca “fakültativ meşgaleler”; öğrencilerin bilgi, beceri ve pratiklerinin daha da geliştirilmesi amacıyla uygulanan ve özel konulara yoğunlaşmayı esas alan ders dışı eğitim şeklidir.³⁰⁵

Bu eğitim şekli Azerbaycan okullarında ilk kez 1966 yılında uygulanmış olup³⁰⁶, 1990’lı yılların başlarına kadar daha çok “Rus dili” derslerinin öğrenilmesine destek olmak amacıyla kullanılmıştır. 1984-85 öğretim yılından itibaren “Rus Dili”, “Kimya”, “Tarih”, “Coğrafya” “Ana Dili” gibi derslere destek için ayrılan bu ek ders saatlerinin en önemli kısmı yine Rus diline (8.-10. sınıflarda yılboyu haftada 1 saat), ikinci olarak ise Tarih derslerine ayrılmaya başlanmıştır. (7.-10. sınıflarda birer yarıyıl haftada 1 saat)³⁰⁷

Tarih ve İçtimaiyat dersleriyle ilgili “Tarih-İçtimaiyat Fakültativ Dersler Programı” Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı tarafından 1987 yılında hazırlanmıştır. Bu

³⁰³ Age., s. 32.

³⁰⁴ 1986-87 Ders Yılında Akşam ve Gıyabı Orta Mekteplerde Tarihin Tedrisi Hakkında, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı, Program Metodikası İdaresi, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1987, s. 7-8.

³⁰⁵ Cebrayilov, Age., s. 180.

³⁰⁶ Cebrayilov, Age., s. 180.

³⁰⁷ Bu saat miktarları 1987-1988 Öğretim yılı için belirlenmiş sürelerdir. Fakültativ meşgaleler için her öğretim yılı saatler ayrılmışken 1984-85 Öğretim yılından itibaren düzenli olarak tarih dersleri için saat ayrılmaya başlamıştır. Bu zamana kadar ayrılan bu süreler “Rus dili” için ayrılmaktaydı. Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1986-1987 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı’nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1986, s. 13-21.

programda tarih ve içtimaiyatla ilgili fakültativ meşgalelerin amaçları; öğrencilerin sosyal bilimler alanındaki bilgilerinin derinleşmesine ve onların her türlü ilgi ve becerilerinin gelişmesine yardım etmesi, yukarı sınıf öğrencilerine ideoloji aşılıyarak onlarda Marksizm-Leninizm dünya görüşü oluşturmak, öğrencilerin sosyal-siyasal düşünce alanlarının genişlemesine, sosyal hayata daha aktif olarak katılmasına yardım etmek ve öğrencilere SSCB KP Merkez Komitesi'nin kararlarının talep ettiği Vatan, Komünist Partisi faaliyetlerine sonsuz sadakat, burjuva ideolojisi ve ahlakı ile barışmazlık, sosyalist vatanını savunmaya hazır olmak azmini kazandırmak olarak belirtilmiştir.³⁰⁸

Programda (seçmeli) derslerin isimleri, alt konu başlıkları ve seçilebileceği sınıflara da yer verilmiştir. Bu konular çizelge halinde aşağıda gösterilmiştir.

Sıra No	Fakültativ Dersin Adı	Sınıfı	Toplam Ders saati
1	“Sovyetler Birliği Komünist Partisi Sovyet sisteminin lider ve yönlendirici gücüdür” fakültativ dersi	9-10	70 saat
2	Uluslararası Komünist ve işçi hareketinin muassır merhalesi	9-10	70 saat
3	SSCB'nin uluslararası ilişkileri ve dış siyaseti tarihi	9-10	70 saat
4	V. İ. Lenin'in eserleri Rusya'da “Üç Devrim” hakkında	9-10	70 saat
5	9. Yüzyıl-20 yüzyılın başlarında Rus medeniyeti tarihi	8-9	140 saat
6	SSCB'nin Büyük Vatan Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı Tarihi	10	70 saat
7	Sosyalist üretime dair iktisadi bilgilerin esasları	10	70 saat
8	Komünist ahlakının esasları	8	35 saat

Çizelge 2.2. Sovyet Okullarında Okutulan Fakültativ (seçmeli) Tarih Derslerini Gösterir Çizelge

Yukarıda verilen derslerden hangisinin seçileceğine öğrencilerin ilgileri ve söz konusu dersle ilgili uzman öğretmenin bulunup bulunmama durumuna göre okul yönetimi tarafından karar verilmekteydi. Programda genellikle fakültativ derslerin içeriklerinin V. İ. Lenin'in eserlerinin öğrenciler tarafından sistematik bir şekilde öğrenilmesini ve onlarda “dialektik materyalist” düşüncelerinin şekillenmesine yardım etmesinin amaçlandığı belirtilmektedir.³⁰⁹

Fakültativ derslerin klasik ders işleme yöntemlerinin aksine öğrencilerin aktif hale getirildiği, uzmanların davet edildiği konferanslar, seminerler, müze, arşiv ve

³⁰⁸ Sekiz Yıllık ve Orta Mektep Programları: Tarih-İçtimaiyat Fakültativ Dersler, Bakü, SSCB Eğitim Bakanlığı- Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Yayını, 1987, s. 3.

³⁰⁹ Age., s. 5.

kütüphane ziyaretleri ve tarihi ve edebi geceler düzenlenmesi gibi farklı ve aynı zamanda öğrencileri sosyalleştiren etkinliklerle işlenmesine özel önem verilmektedir.

SSCB, Birliği oluşturan cumhuriyetlerdeki en küçük milliyetçi eğilimleri bile düşman ilan edip en sert şekilde cezalandırırken seçmeli ders paket ünitelerinden birisinin başlangıçtan günümüze kadar Rus medeniyeti konusuna ayrılmış olması bu devletin “Rus merkezli” politikalar izlediğinin önemli bir göstergesidir.

2.6. Sovyet Döneminde Azerbaycan’da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Ders Kitapları

Azerbaycan’da Sovyet hakimiyetinin kurulmasından sonra açılmış yeni tip okullar için Marksist ideoloji doğrultusunda “ana dilde” yazılmış ders kitaplarının temin edilmesi en önemli konulardan birisi olarak görülmüştür. RSFSF Okullarında okutulması tavsiye edilen ders kitaplarının Azerbaycan diline tercüme edilmesi ya da yeni ders kitapları yazılması gerekiyordu. Fakat bu iş için yeterli mütercim uzman ve müellif yoktu. Bunun dışında matbaa tekniğinin yetersizliği ve Türkçe ilmi terimlerin olmayışı gibi bir takım zorluklar da vardı. Sovyet Hükümetinin 1920 Mayısında bütün matbaaları devletleştirmesi, 1920 yılı Haziran ayında Azerbaycan Halk Eğitim Bakanlığı bünyesinde “Neşriyat Şubesi”nin ve 1922 yılında “İlmi İstılah Komisyonu”nun kurulması ve tecrübeli uzmanların işe koşulmasıyla mevcut zorlukların üstesinden gelinebildi.³¹⁰ Bu dönemde ilk olarak A. Şaig, F. Ağazade, M. Mahmutbeyov ve başkaları tarafından Bir Dereceli Okullar için hazırlanmış “İkinci Yıl”, “Kıraat Kitabı”, “Yeni Kıraat” isimli ders kitapları yayınlandı. 1924 yılında Davut Şerifov’un elli sekiz adet bağımsız hikayeden oluşan “Eski Medeniyet Tarihi” adlı eseri Azerbaycan dilinde yayınlandı..³¹¹ Öğrencilerin tarihi öğrenmelerinde bu kitap önemli rol oynadı. Bir Dereceli Okulların 4. sınıfları için hazırlanmış bu ders kitabında eski insanların hayat tarzına, iş aletlerinin zaman içerisinde gelişmesine ve sınıflı toplumun ve devletin meydana çıkmasıyla ilgili değerli materyaller ve maddi medeniyet abidelerini aksettiren çok sayıda resime yer verilmiştir. Ders kitabı bilimsel açıdan yüksek seviyede hazırlanmamış olmasına rağmen Azerbaycan’da Sovyet hakimiyetinin

³¹⁰ T. F. İskenderov, “Azerbaycan SSC’de Tarih Ders Kitaplarının Yaratılması Tarihinden (1920-1941)”, **Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü’nün 60. Yılına Hasr Olunmuş Aspirat ve Dissertantların Elmi Konferansı Materyalleri**, Bakü 1982, s. 106.

³¹¹ T. İskenderov, “Azerbaycan SSC Umumtahsil Okulları İçin Tarih Ders Kitaplarının Yaratılması Lenin Milli Siyasetinin Tantanasıdır”, **Mektep Islahatı Ve Tarihin Tedrisi Metodikasının Aktüel Problemleri, İlmi Eserler Tematik Mecmuası**, Bakü 1987, s. 75.

kurulmasından sonra ana dilde çıkan ilk tarih ders kitabı olması bakımından önem taşımaktadır.³¹²

1923-1924 ders yılından başlayarak dersler Devlet İlmi Sovyeti İlmi Pedagoji Şubesi tarafından hazırlanmış kompleks programlara göre işlenmesine başlandığından kompleks programlara uygun ders kitaplarının yazılmasına başlandı. 1926-1930 yılları arasında İ. Eminbeyli ve H. Sanılı tarafından “İkinci Yıl”, Bünyadov, Şamilov, Şaig ve Veyselov tarafından “Dördüncü Yıl”, F. Ağazade, Y. Aliyev, H. Sanılı tarafından “Zahmet Mektebi”, H. Efendizade tarafından “Üçüncü Yıl”, Azerbaycan Maarif Komiserliği'nin komisyonu tarafından “Yeni Kıraat”, İ. Bayramzade, Z. Gayıblı ve E. M. Mustafayev tarafından “Beşinci Yıl” ve “Genç Darbeci” adlı ders kitapları yayınlanmıştır. Bu ders kitaplarında özellikle Ekim Devrimi ve kısmen de 1905-1907 devrimleri ile ilgili konulara yer verilmiştir.³¹³

1929 yılında Azerbaycan dilinde 2. sınıflar için “İçtimaiyattan İş Kitabı” yayınlandı. 1931 yılında 5. sınıf, 1932 yılında ise 3., 4., ve 5. sınıflar için de aynı isimde kitaplar yazıldı. Bu ders kitaplarıyla öğrenciler bir kural olarak emekçi kitlelerin “yaratıcılık-kuruculuk” faaliyeti ile yeni sistem kuran sosyal güçlerle sosyalizm sisteminin üstünlükleri, Komünist Parti'nin ana çizgisi, sanayi ve tarımsal üretim alanlarında kazanılmış başarılar vs. ile tanıştırılıyor ve “halkların kardeşliği” ve “proleter beynelmileliliği” ruhunda eğitiliyorlardı.³¹⁴

Bu dönemde “İçtimaiyattan İş Kitapları”nın yanısıra M. Pokrovski'nin yazmış olduğu “Muhtasar Rus Tarihi” adlı kitaptan da geniş bir şekilde yararlanılıyordu.

Bu devirde ders kitaplarının eğitimden tamamen çıkarılmasını talep edenler de vardı. Bunlara göre ders kitapları eğitimi öldürüyor öğretmen ve öğrencileri bağımlı hale getiriyor ve sınırlandırıyor.³¹⁵

SBK (b) P MK'nın “İptidai ve Orta Mektep Ders Kitapları Hakkında” 12 Şubat 1933 tarihli kararında ders kitaplarında bulunan eksiklikler şiddetle eleştirilerek uzun süre yararlanılabilecek kalıcı ders kitaplarının yayınlanması istenmiştir. Bu kararın görüşülmesi amacıyla 24 Şubat 1933 tarihinde Azerbaycan SSC Halk Eğitim Bakanlığı'nda toplantı yapıldı. Bu toplantıda Azerbaycan SSC'de kalıcı ders

³¹² Paşayev-İskenderov, Agm., s. 11.

³¹³ İskenderov, Agm., s. 79. ; Paşayev-İskenderov, Agm, s. 13.

³¹⁴ İskenderov, Agm., s. 80.

³¹⁵ Paşayev-İskenderov, Agm., s. 13.

kitaplarının olmaması, ders kitapları için hayli emek ve para harcanmasına rağmen toplam bir yıl bazen de altı ay yürürlükte kalması, bunun yanısıra öğretim programlarının da her yıl değiştirilmesi ciddi hatalar olarak kabul edildi ve çeşitli derslerle birlikte içtimaiyyat ve tarih ders kitapları hazırlanması için ciddi tedbirler alınması kararlaştırıldı. Bu kararda İçtimaiyyat kitaplarının SSCB’de yayınlanmış ders kitaplarına Azerbaycan’la ilgili konuların eklenmesi suretiyle oluşturulması, tarih ders kitaplarının ise Rus dilinde yayınlanmış kitaplardan aynen tercüme edilmesi istenmişse de bu devirde henüz SSCB’de de tarih ders kitaplarının hazır olmaması yüzünden bu karar yerine getirilemedi. İçtimaiyyat ders kitapları eksikliği ise 1933-1934 yıllarında M. Ovsyannikova, V. Levin, S. Umakov, A. Aleksandrov ve başkaları tarafından 3-6. sınıflar için dört bölüm olarak yazılan İçtimaiyyat ders kitaplarının Rus dilinden aynen tercüme edilmesiyle giderildi.³¹⁶

1930’lu yılların başlarından başlayarak okullarda tarihle ilgili sistemli bilgiler verilmesine özel önem verilmeye başlandı. 10 Kasım 1931 tarihinde SSCB Halk Eğitim Bakanlığı “Programların Hazırlanmasında Esas İstihkametler Hakkında” kararı kabul edildi. Kararda 4. sınıflar için “Tarih Dersine Giriş”, 5. sınıfta ise içtimaiyyat derslerinden ayrı olarak tarih dersi okutulması ve bu dersler için programlar hazırlanması hususlarına yer verilmiştir. Bu karardan sonra tarih ders kitapları hazırlandı ve Azerbaycan diline tercüme edilerek 1933 yılında yayınlandı. Böylece aynı yıl öğrencilere N. M. Nikolski’nin 5. sınıflar için “Tarih: Sınıftan Önceki Toplum, Eski Doğu Antik Dünya”, A. İ. Gukovski ve O. V. Traktenberg’in 6. ve 7. sınıflar için “Tarih: Feodalizm Devri” ders kitapları dağıtıldı. Fakat bu ders kitapları öğrencilerin yaş-anlama seviyeleri dikkate alınmadan hazırlanmıştı.³¹⁷

SSCB Halk Komiserleri Sovyeti’nin ve SSCB K (b) Partisi MK’nın 15 Mayıs 1935 tarihli “SSCB Okullarında Mülki Tarihin Tedrisi Hakkında” kararında 1935 yılının Haziran ayına kadar “Kadim Dünya Tarihi”, “Orta Asırlar Tarihi”, “Yeni Tarih”, “SSCB Tarihi ve “Bağlı ve Sömürge Ülkelerin Yeni Tarihi” ders kitaplarının hazırlanması istendi.³¹⁸ Bu kararla SSCB okullarında beş farklı tarihinin

³¹⁶ İskenderov, Agm., s. 82.

³¹⁷ İskenderov, Agm., s. 82-83.

³¹⁸ T. F. İskenderov, “Azerbaycan SSC’de Tarih Ders Kitaplarının Yaratılması Tarihinden, (1920-1941)”, **Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsünün 60. Kuruluş Yıldönümüne Hasır Olunmuş Aspiran ve Dissertantların İlmî Konferansının Materyalleri**, Bakü, Azerbaycan SSC Yüksek ve Orta İhtisas Tahsil Bakanlığı’nın Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü yayınları, 1982, s. 107.

okutulması sistemleştirildi. Bu karardan bir kaç gün sonra ise SSCB K(b)P MK'nın "İptidai ve Natamam Orta Mektepte Genel Tarihin ve SSCB Tarihinin İptidai Kursunun İşlenmesi Hakkında" 9 Haziran 1934 tarihli kararıyla SSCB okullarında 3. ve 4. sınıflarda genel tarihle ilgili özet bilgilerin verildiği "SSCB'nin İptidai Tarihi", 5. ve 6. sınıflarda "Kadim Dünya Tarihi", 7. ve 8. sınıflarda ise "Orta Asırlar Tarihi" derslerinin okutulmasına başlandı. Bir süre sonra 5. ve 6. sınıflarda "Kadim Dünya Tarihi", 6. ve 7. sınıflarda "Orta Asırlar Tarihi", 8.-10. sınıflarda "SSCB Tarihi (En eski devirlerden günümüze dek)" ve "Yeni Tarih" derslerinin okutulmasına başlandı ve bu durum küçük değişikliklerle 1959 yılına kadar devam etti.³¹⁹

1935-1936 öğretim yılından başlayarak Azerbaycan okullarının 3. ve 4. sınıflarında SSCB Tarihinin Kısa Kursu" dersi öğretilmeye başlandı. Fakat henüz ders kitabı olmadığı için bu dersleri işleyen öğretmenler değişik kaynaklardan yararlanmaktaydılar.³²⁰

Okullarda tarih derslerinin sistemleştirilmesi yolunda atılan önemli bir adım da İ. Stalin, V. Jdanov ve S. Kirov'un "SSCB Tarihi" ve "Yeni Tarih" ders kitaplarının içerikleri ile ilgili 27 Ocak 1936 tarihli "Pravda" gazetesinde yayınladıkları makale olmuştur. Bu makalede derslerin içerikleri eksik görülerek eleştirilmiş ve bu programların yeniden ele alınarak hazırlanmaları istenmiştir. Burada Stalin nasıl bir SSCB Tarihi ders kitabı arzuladığını da belirtmiştir. Stalin'e göre bu kitaplar öyle hazırlanmalıydı ki bu kitaplarda Rus tarihinin SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinin tarihlerinden, SSCB halklarının tarihlerinin ise Avrupa ve dünya tarihinden ayrılmasın. Bu makalede Yeni Tarih'in V. İ. Lenin'in daha 1915 yılında belirlediği kaideye bağlı kalarak bölümlere ayrılması istenmiştir ki bu bölüme sistemi Sovyetler Birliği'nin sonuna kadar temel kabul edilmiştir.³²¹

3 Mart 1936 tarihinde ilkokullar için genel tarihle ilgili özet bilgilerin verildiği SSCB Tarihinin Giriş ders kitabı hazırlamak için bir yarışma düzenlendi. 22 Ağustos 1937'de sonuçlanan yarışmaya katılan 46 ders kitabından hiçbiri birinciliğe layık

³¹⁹ Paşayev-İskenderov, Agm., s. 14.

³²⁰ T. F. İskenderov, "Azerbaycan SSC' Umumtahsil Mektepleri için Tarih ders Kitaplarının Yaratılması Lenin Milli Siyasetinin Tantanasıdır", **Mektep Islahatı ve Tarihinin Tedrisi Metodikasının Aktüel Problemleri, İlmî Eserler Tematik Mecmuası**, Bakü 1987, s. 83.

³²¹ Lenin Yeni Tarih'i şu şekilde bölümlere ayırmıştır: 1. Devir: Fransa Burjuva Devrimin'den Fransa-Rusya Savaşı'na ve Paris Komünası'na kadar , 2. Devir: Fransa-Rusya Savaşları ve Paris Komünası'ndan Rusya Ekim Devrimi'nin galibiyetine ve "Emperyalist Muharebesi'nin" (Birinci Dünya Savaşı) sonuna kadar, 3. Devir: 1918 Yılıının sonundan 1934 yılının sonuna kadar, Paşayev-İskenderov, Agm., s. 14.

görülmemiş, ikincilik ödülüne ise Moskova Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün SSCB Tarihi kürsüsü tarafından Prof. A. V. Şestakov'un redaktörlüğünde yazılmış olan "SSCB Tarihinin Kısa Kursu" layık görülmüştür. Yarışma komisyonu bu kitabın 3. ve 4. sınıflar için ders kitabı olarak kabul edilmesini tavsiye etmiş ve bu tavsiyeye uyularak söz konusu kitap ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu ders kitabı 1937 yılında Azerbaycan diline de tercüme edilerek basılmıştır.

1938 yılında 7.-10. sınıflar için SSCB Tarihi ders kitabının maketi, 1940 yılında ise aynı sınıflar için SSCB Tarihi ders kitapları yayınlandı. Bu ders kitapları SSCB İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nün alimleri olan Prof. A.M. Ponkrotova, Prof. S. V. Bakruşin, Prof. K. B. Vazileviç ve Doç. A. V. Fokt tarafında yazılmıştır. Her üç bölüm de Prof. A. M. Ponkrotova'nın redaktörlüğünde yazılmıştır.³²² Bunun ardından 1940 yılında Prof. Muşilin'in redaktörlüğü ile "Kadim Dünya Tarihi", Prof. E. A. Kosminski'nin redaktörlüğü ile "Orta Asırlar Tarihi", SSCB İlimler Akademisi üyesi A. V. Yefimov'un yazdığı "Yeni Tarih" ve A. M. Pankratova ve Doç. A. F. Fokt tarafından yazılmış üç bölümden ibaret "SSCB Tarihi" ders kitapları yayınlandı. Yüksek bilimsel düzeyde yazılmış bu ders kitapları hemen Azerbaycan diline çevrilerek 1941 yılında yayınlanmıştır.³²³ Böylece Marksist bakış açısıyla yazılmış ders kitapları için sürdürülen mücadele başarıyla sonuçlanmış, bu durum da eğitimin daha yüksek "bilimsel" ve "siyasi" seviyede sürdürülmesi için ortam yaratmıştır."³²⁴

Okullarda tarih öğretimini daha da iyileştirmek amacıyla SSCB KP MK ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun aldığı 8 Ekim 1959 tarihli "Okullarda Tarihin Öğretiminde Bazı Değişiklikler Yapılması Hakkında" kararıyla Sovyetler Birliği okullarının 4. sınıflarında SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler, 5. sınıflarında Kadim Dünya Tarihi, 6. sınıflarında Orta Asırlar Tarihine Giriş Dersi, 7. ve 8. sınıflarda SSCB Tarihine Giriş Dersi, 9.-11. sınıflarda SSCB Tarihi, Harici Ülkelerin Yeni ve En Yeni Tarihi derslerinin öğretilmesine başlanmıştır. Aynı kararda SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin okullarında bu Cumhuriyetlerin kendi tarihlerini SSCB Tarihi dersleri kapsamında okutulması yönünde çalışmalar yapılması ve 1 Haziran 1961 tarihine kadar

³²² İskenderov, Agm., s. 85.

³²³ Paşayev- İskenderov, Agm., s. 15.

³²⁴ İskenderov, Agm., s. 108.

cumhuriyetlerin kendi tarihlerine dair ders kitaplarının hazırlanarak yayınlanması direktifi de verilmiştir.³²⁵

Söz konusu karar ve buna dayanarak Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu'nin 5 Kasım 1959 tarihli kararı ile Azerbaycan Tarihi dersi Azerbaycan okullarında okutulan tarih dersleri içerisindeki yerini almıştır. Ş. D. Memmedbeyli tarafından SSCB Tarihi dersinde Azerbaycan tarihinin öğretilmesinin amaç ve görevleri belirlendi ve öğretim programları hazırlandı. Bu karardan sonra 1960 yılında orta dereceli okullar için ilk Azerbaycan Tarihi ders kitabı yayınlandı.³²⁶ Azerbaycan'ın meşhur tarihçileri F. Sumbatzade, Z. İbrahimov ve İ. Hüseyinov tarafından yazılmış bu ders kitabı 1964 yılına kadar kullanıldı.³²⁷

1964 yılında yayınlanan ve E. Guliyev ve E. Memmedov'un yazdığı "Azerbaycan Tarihi" ders kitabı Azerbaycan halkının tarihine dair kalıcı ders kitabı yazmak alanında ilk adım oldu. Bu ders kitabında Azerbaycan tarihi en eski devirlerden başlayarak çağdaş devre kadar kronolojik olarak açıklanıyordu. 1972 yılında 7. ve 8. sınıflar için yayınlanan yeni ders kitabı ise 19. yüzyılın sonlarına kadar olan bir dönemi kapsıyordu. 1975 yılında 9. sınıf öğrencileri için E. Guliyev ve E. Memmedov tarafından yazılan yeni "Azerbaycan Tarihi" ders kitabı,³²⁸ 1979 yılında ise 10. sınıflar için E. Memmedov ve K. Rahimov tarafından yazılan "Azerbaycan Tarihi" ders kitabı yayınlandı. Bu ders kitapları öncekilere nispeten daha geliştirilmiş ve eksiklikleri giderilmiştir.³²⁹

Sovyet döneminde tüm SSCB'de olduğu gibi Azerbaycan genel eğitim okullarında iki farklı tarih dersi okutulmaktaydı. Bu dersler "Genel Tarih" ve "SSCB Tarihi" dersleri olup; "Genel Tarih" dersi kendi içinde "Kadim Dünya Tarihi", "Orta Asırlar Tarihi", "Yeni Tarih" ve "En Yeni Tarih" alt bölümlerine ayrılmakta, SSCB Tarihi ise 4. sınıflarda okutulan "SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler" ve "SSCB Tarihi" adları altında okutulmaktaydı. Bu derslerin dışında 1959 yılından itibaren SSCB Tarihi dersleri bünyesinde Azerbaycan tarihiyle ilgili Bakanlıkça belirlenmiş bazı konuların öğretilmesine izin verilmesinden sonra bu konuların yer aldığı "Azerbaycan

³²⁵ İskenderov, Agm., s. 85.

³²⁶ Paşayev- İskenderov, Agm., s. 15.

³²⁷ İskenderov, Agm., s. 85.

³²⁸ Paşayev-İskenderov, Agm., s. 16.

³²⁹ İskenderov, Agm., s. 86.

Tarihi” ders kitapları yazılmıştır ki bu ders kitapları da yukarıda sayılan “Genel Tarih” ve “SSCB Tarihi” nin yanında üçüncü bir grup olarak kabul edilebilir.

Şimdiye kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Sovyet döneminde Azerbaycan’da ilk ve ortaöğretimde tarih dersleri 4. sınıfta tarih dersine başlangıç niteliğindeki “SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler dersiyile başlayıp 10. sınıfa kadar çeşitli adlar altında ve farklı ders saati miktarlarıyla öğretilmekteydi. Bu derslerde farklı sınıflarda ders veya konu tekrarları yapılmayıp, 5. sınıfta Kadim Dünya tarihinden başlayarak 10. sınıfta En Yeni Tarih dersleriyle çağdaş döneme kadar olan tarihi olaylar kronolojik sıra halinde öğretilmekteydi. Bu nedenle Sovyet tarih anlayışının tarih öncesi devirlerden başlayarak çağdaş döneme kadar sürede gelişen tarihi olaylara bakış açısını bütüncül bir şekilde ortaya koyabilmek için her sınıf seviyesinden tarih ders kitaplarının incelenmesinin yararlı olacağı düşüncesiyle Azerbaycan’da ilk ve orta öğretim okullarında her sınıf seviyesinde okutulan tarih ders kitaplarının birer örneği incelenerek her bir kitapla ilgili yapılan genel değerlendirme aşağıda verilmiştir.

2.6.1. SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler 4

SSCB Okullarının 4. sınıfları için hazırlanmış olan bu ders kitabı “giriş” dışında yedi bölüm halinde düzenlenmiştir.³³⁰ Kitabın başlangıç konusu “SSCB Vatanımızdır” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Sovyetler Birliği ülkesinin bir tanımlaması yapılmaktadır: “*Vatanımız Sovyet Sosyalist vatanıdır. Ülkemizde hakimiyet emekçilerin elindedir. Onların kendileri kanunlar yapıyor, kendileri devleti yönetiyor. Bütün çöller ve ormanlar, nehirler ve denizler atölye ve fabrikalar halkındır. Ülkemizde başkalarını kendisine çalıştırarak sömüren insanlar yoktur. Ülkemizde tüm insanlar eşit haklara sahiptir. Herkes genel menfaat için çalışıyor. Lakin her zaman böyle değildi. Önceleri ülkeyi emekçilere eziyet eden Çar, mülkedarlar ve kapitalistler idare ediyorlardı...*”³³¹

Birinci bölüm “Vatanımız Uzak Geçmişte” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm altında “Slavyan Kasabası”, “Kiyev Rus Devleti”, Moğol-Tatar Baskınlarına Karşı Mücadele”, “Alman Cengaverlerinin Darmadağın Edilmesi” ve “Kilikovo Savaşı” başlıklı hikayelere yer verilmiştir.

³³⁰ T. S. Goluyeva ve L. S. Gellerşteyn; SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler: 4. Sınıflar İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1985.

³³¹ Goluyeva ve Gellerşteyn, Age., s. 7.

Kitabın ikinci bölümü “Rusya Tahkimcilik³³² Rejimi Devrinde” başlığını taşımakta olup bu bölüm altında “Moskova Rus Devleti’nin Başkentidir”, “Tahkimli Köylüler”, “Daima Rus Halkı İle Birlikte”, “Rus Kara ve Deniz Seyyahları”, “Kuzey Savaşı”, “Petersburg Rusya’nın Yeni Başkentidir”, Mihayil Vasilyeviç Lomonosov”, “18. Yüzyılda Tahkimli Köylüler”, “Aleksandr Vasilyeviç Suvorov”, “1812 Yılı Vatan Savaşı” ve “Dekabristler İsyanı” başlıklı hikayelere yer verilmiştir.

“Bu bölümde “Daima Rus Halkı ile Birlikte” başlığı altında Rusya’da yaşayan köylülerin durumlarının katlanılmaz derecede ağır olmasına rağmen (hiç değilse) bağımsız bir devlette yaşadıkları, kimsenin onların ana dillerinde konuşmalarını yasaklamadığı, ve ananelerine müdahale etmediği belirtilerek Rusya’nın hakimiyeti olumlanmakta; Polonya hakimiyeti altında yaşayan Ukraynalılar ve Belaruslar’ın ise çok daha kötü durumda oldukları, ana dillerinde eğitim ve kitap basılmasına izin verilmediği belirtilerek bu milletlerin Polonya’ya karşı başlatmış oldukları isyan desteklenmektedir. Ders kitabında Polonya’nın da sosyalist ülke olması nedeniyle olacak ki Ukraynalılar ve Belaruslar’ın Polonya halkına karşı değil, Polonya mülkedarlarına karşı mücadele sürdürdüklerinin altı özellikle çizilmiştir. 8 Ocak 1654 tarihinde Ukrayna’nın Rusya tarafından işgal edilmesi ile ilgili olarak ise şu olumsuz ifadeler yer verilmiştir: *”Böylece Ukrayna Rusya Devleti’nin terhibine dahil oldu. Asırlar boyu ayrı düşürülmüş ‘kardeş halklar’ yeniden birleştiler. Şimdi onlar yabancı düşmanlara ve kendi zalimlere karşı birlikte mücadele sürdürüp kendi üretimlerini, medeniyetlerini başarıyla geliştirebildiler.”*³³³

“Rusya Kapitalist Yönetim Şekli Devrinde” başlıklı 3. bölümde “Tahkimcilik Hukukunun Yıkılması”, Rusya’nın Kapitalist Yönetim Tarzına Geçmesi”, “Çar Rusyası’nda Halkların Vaziyeti”, “Devrimci İşçiler”, “V. İ. Lenin’in Devrimci Faaliyetinin Başlaması”, “V. İ. Lenin Komünist Parti’nin Kurucusudur”, ve “Rusya’da Birinci Devrim” başlıklı okuma parçalarına yer verilmiştir.

“Çar Rusyası’nda Halkların Vaziyeti” başlığı altında *“Kafkasya halkları Türkiye ile İran işgalcilerinin viran edici baskınlarına maruz kalıyorlardı. Onlar şehirleri darmadağın ediyor, ahaliyi kırıp binlerce insanı esir alıyorlardı. Kuzeydeki*

³³² Tahkimcilik: Büyük toprak sahiplerinin sahip oldukları köylülerin emeğine, malına, canına kesin sahip oldukları sosyal sistem, Tahkimcilik hukuku ise zedegan ve büyük toprak sahiplerine kendilerine ait köylülerin her şeyleri üzerinde tam hakimiyet, sahiplik yetkisi veren hak anlamındadır. Bakınız: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2. Cilt, İstanbul, MEB Yayınları, 1994. s. 1115.

³³³ Goluyeva ve Gellerşteyn, Age., s. 44.

komşu Rusya çok eziyet çekmiş Kafkasya halklarına özgürlük ve yaşam mücadelesinde defalarca yardım etmiştir. Fakat güçler haddinden fazla orantısızdı. Yalnız Rusya ile birleşmek Kafkasya halklarını yok olmaktan kurtarabilirdi. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan 'gönüllü surette Rusya Devleti'nin terkiibine dahil oldu'. Güçlü Rusya Devleti'nin terkiibinde Kafkasya halkları yıkıcı baskınlardan kurtuldular. Bu onların kendi üretim ve medeniyetlerini geliştirmeye imkan verdi... ”³³⁴

Bu ders kitabında da diğer ders kitaplarında olduğu gibi Rus Çarlığı'nın diğer ülkelerle ilişkilerinde Rus yanlısı tutum görülürken Bolşevik Devrimi'ne haklılık kazandırmak için Rus Çarlığı'nın özellikle işçi hareketlerinin geliştiği 19. yüzyıldan itibaren uyguladığı politikalar eleştirilmektedir: *“Lakin Rusya İmparatorluğu halklarının hayatında çok zorluklar da vardı. Rusya'nın “mili rayonlarında” okullar çok azdı. Olan okullarda da esasen varlıklı çocukları okuyordu. Çar Hükümeti halkı zulmette ve cehalette tutmaya, zararlı adetleri savunmaya çalışıyorlardı. Kafkasya, Orta Asya ve başka milli bölgeleri Çar tarafından atanan memurlar idare ediyorlardı. Onlar Ruslar'a azap veren usulleri buraya da getirmişlerdi.”³³⁵*

Kitabın dördüncü bölümü “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ve Vatandaş Savaşı” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm altında “Bolşevikler Sosyalist Devrimi Uğrunda Mücadelede”, “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi”, “Dehşetli 1919 Yılında”, “Bu Günlerin Şöhreti Ebedidir” ve “Komünist Yardımlaşmalar” başlıklı okuma parçalarına yer verilmiştir.

Bu bölümde Bolşevik Devrimi, öncesi ve sonrasında gelişen olaylarla birlikte ele alınmıştır. Ders kitabında Bolşevik Devrimi'nin sonuçlarıyla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: *“Sovyet hakimiyeti milli zulmü yok etti. Rusya'nın bütün halkları eşit haklar elde ettiler. Önceleri okullarda din dersleri işlenirdi. Sovyet hakimiyetinin direktifleriyle kilise görevlilerinin devlet yönetiminde ve okullarda çocukların eğitimiyle ilgili görev yapmaları yasaklandı. 'Büyük Ekim Devrimi' dünyada işçi ve köylüleri hakimiyet başına getiren ilk devrim olmuştur. Ekim Devrimi bütün ülkelerin işçilerine ve dünyanın mazlum halklarına yeni, özgür hayat uğrunda zulmedenlere karşı nasıl mücadele sürdürmek gerektiğini gösterdi. Büyük Ekim galibiyeti 20. yüzyılın en önemli olaydır.”³³⁶*

³³⁴ Goluyeva ve Gellerşteyn, Age., s. 89.

³³⁵ Goluyeva ve Gellerşteyn, Age., s. 90.

³³⁶ Goluyeva ve Gellerşteyn, Age., s. 127.

Ders Kitabının beşinci bölümünün başlığı “Ülkemizde Sosyalizm Kuruculuğuna Dair Hikayeler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde “SSCB’nin Kurulması”, “Lenin Ölmüştür Lakin Onun Eseri Yaşıyor”, “İlk Beş Yıllıklar (Planlar)”, “İlk Beş Yıllıkların En Büyük Eserleri”, “Köylüler Yeni Hayat Kuruyorlar” ve “SSCB’de Sosyalizm Galip Geldi” başlıklı okuma parçaları yer almaktadır.

Bu bölümde 4. sınıf öğrencilerine yönelik olarak: *“Pioner! Senin teşkilatın V. İ. Lenin’in ismini taşıyor. Senin boyunbağın Lenin al bayrağının bir parçasıdır. Dahi Lenin’in vasiyet ettiği gibi, Komünist Parti’nin öğrettiği gibi yaşamak, okumak ve mücadele yürütmek senin pioner borcundur.”*³³⁷

Kitabın altıncı bölümü “Sovyetler Birliği’nin Büyük Vatan Savaşı” başlığını taşımakta olup, “Büyük Vatan Savaşı’nın Başlaması”, “Her Şey Cephe İçin, Her Şey Galibiyet İçin”, “Moskova Uğrunda Savaş”, “Yenilmez Leningrad”, “Stalingrad Savaşı”, “Düşman Arkasında”, “Özgürlük” ve “Büyük Galibiyet” başlıkları altında okuma parçaları verilmiştir.

Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı’nın sonuçları kısmında Sovyet halkının “faşist katillerin cinayetlerini” hiçbir zaman unutmayacağı ifade edilmektedir.³³⁸

Kitabın yedinci ve son bölümünün başlığı “Sovyet Adamları Komünizm Kuruyorlar” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde “Gelişme Hüneri”, “Bütün Ülkenin Elektriklendirilmesi”, “Alimler Yeni Enerji Çeşitleri Araştırıyorlar”, “İlim ve Teknik İnsanın Hizmetinde”, “Kosmosun Fethi”, “Baykal-Amur Hattı”, “Çağdaş Köy Üretimi”, “Ülkemizin Esas Kanunu”, “Emek; Şeref, Fedakarlık ve Kahramanlık İşidir.”, “Vatanımız Barış ve Halklar Arasında Dostluk Uğrunda Mücadelede” ve “Sovyetler Birliği Komünist Partisi Bizi Komünizme Götürüyor.” başlıklı okuma parçalarına yer verilmiştir.

Ders kitabını oluşturan hikayeler büyük ölçüde Rus tarihi ve SSCB tarihiyle ilgili olup kitabın genelinde Rus merkezli bir bakış açısı hakimdir. Bu hikayelerde genel olarak Ruslar olumlanarak yüceltilirken öğrencilerde diğer ülkelere karşı nefret ve düşmanlık duygusu geliştirecek ifadeler yer verilmiştir. Sovyet tarihçiliği aynı milletler arasındaki yakınlaşmaları “milletçilik” olarak suçlarken kitapta Ukrayna ve Belarusya halkları ile Ruslar “Slav kökenliliğe” gönderme yapılarak “kardeş” olarak nitelendirilmektedir. Ders kitabında ayrıca Kafkas halklarını Osmanlı Devleti ve İran’ın

³³⁷ Goluyeva ve Gellerşteyn, Age., s. 150.

³³⁸ Goluyeva ve Gellerşteyn, Age., s. 177.

saldırılarından Rusya'nın kurtardığı belirtilerek Rusya ile "birleşmelerinin" bu ülkelerin ilerlemelerine büyük katkı yaptığı vurgulanmaktadır.

Kitapta genel olarak 4. sınıf öğrencilerinin yaş ve anlama seviyeleri için oldukça ağır ve ideolojik bir dil ve üslup kullanılmıştır.

254 sayfadan ibaret kitap kaliteli sayılabilecek kağıda renkli olarak basılmıştır. Konu sonlarında "ev tapşırığı (ödevi)" ve "mevzunun tekrarı" başlıkları altında öğrencilerin cevaplaması için sorulara yer verilmiştir.

2.6.2. Kadim Dünya Tarihi

Ders kitabın başında "6. sınıf öğrencilerine Kadim Dünya Tarihi Hakkında" başlığı altında tarihin tanımından başlamak suretiyle bu dersin kapsamı ve kaynakları hakkında bir dizi bilgi verilmekte, tarihsel kaynaklar "maddi tarihsel kaynaklar" ve "yazılı tarihsel kaynaklar" olarak sınıflandırılarak açıklanmaktadır.³³⁹

Kitap "İlkel Toplum Sisteminde İnsanların Hayatı" ve "Kölelik Sisteminin Ortaya Çıkması, Gelişmesi ve Yıkılması" başlıklı iki ana bölüme ayrılmış; ikinci ana bölüm ise "Eski Doğu", "Eski Yunanistan" ve "Eski Roma" alt bölümlerine ayrılmıştır.

Kitaba ilk insanların tarifi yapılarak başlanmaktadır. İnsanoğlunun tarih sahnesine çıkışı ve gelişimine "evrimci" yaklaşım söz konusudur: "*Son zamanlara kadar kimi alimler insanoğlunun hayvanlar aleminden Güney Doğu Asya'da ayrıldığına inanmaktaydılar... En eski insan bizim zamanımızın insanlarından hayli farklı olmuş ve iri maymuna benzemiştir. Lakin insanlar bütün hayvanlar gibi dört pençe üzerinde değil, hayli öne eğilerek iki ayak üzerinde gezmekteydiler. İnsanın dize kadar uzanan elleri iş yapmak için kolaylık sağlıyordu.*"³⁴⁰

Kitapta sık sık "emek", "kollektivizm" ve "sömürü" gibi kavramlara atıfta bulunulmaktadır. "*İlkel olan aletlere sahip olan en eski insanlar tek başına yaşayamazlardı. Onlar ya açlıktan ölmekte ya da yırtıcı hayvanlar tarafından telef edilmekteydiler. Bu nedenle onlar gruplarla kollektivlerle yaşıyorlardı. Böylece birlikte gıda elde edip, yırtıcı hayvanlardan birlikte korunuyorlardı.*"³⁴¹

³³⁹ F. P. Korovkin, Kadim Dünya Tarihi (Orta Mekteplerin 6. Sınıfı İçin Ders Kitabı), Rusçasının Üçüncü Neşrine Esasen Yeniden İşlenmiş Üçüncü Neşir, Tercüme Edenler: G. S. İsmayilov, E. H. Muradağayev, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990.

³⁴⁰ Korovkin, Age., s. 11.

³⁴¹ Korovkin, Age., s. 13.

Ders kitabında konular işlenirken genel olarak öncelikle ele alınan medeniyetin coğrafi konumu ve coğrafi özellikleri hakkında bilgi verilmekte; daha sonra ağırlıklı olarak üretim faaliyetleri, sosyal yapı ve kölelik düzeni ve medeniyet alanındaki gelişmelere yer verilmektedir. Siyasi tarih konularına çok az yer verilen ders kitabında insanların bir kısmının başkaları tarafından sömürünün ortaya çıkması ile birlikte yeryüzünde sosyal sınıfların oluşmaya başladığı ifade edilmektedir.

Eski Doğu Medeniyetlerine “Mısır Medeniyeti” ile başlanmaktadır. Mısır’da çiftçilik, hayvancılık ve sanatkarlığın hakim üretim tarzları olduğu ifade edilmektedir. Bu bölümde “sömürü” ve “sömürücü” (istismarcı) gibi kavramlar üzerinde ayrıntılı olarak bilgi verilmektedir. Mısır’da MÖ 4. binyılda “kölelik” düzeninin ortaya çıktığı belirtilen kitapta köle sahipleri şöyle tarif edilmektedir: *“Onların kendileri çalışmıyor, gölgeli bağlarla çevrili zengin evlerde yaşıyorlardı. Onlar narin kumaşlardan elbise giyiyor, kollarına altın bilezikler, boyunlarına boyunbağları takıyorlardı. Bellerinde altın süslemeli hançer olurdu. En varlıklı köle sahipleri kabile lideri oldular.”*³⁴²

Eski Mısırdaki yazı, matematik, astronomi, tıp, sanat, edebiyat ve mimarlık alanında önemli ilerlemeler kaydedildiği de belirtilmektedir.

Eski Doğu Medeniyetinin ikinci unsuru olarak “Ön Asya Medeniyeti” ele alınmıştır. Ders kitabında Ön Asya’nın coğrafi tanımı ve özellikleri açıklanmış, özellikle Mezopotamya hakkında geniş bilgiler verilmekle birlikte Fenike, Asur ve İran medeniyetleri ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

“Hindistan” konusunda Hint halkının MÖ 2. binyılda Hindistan’a gelen göçebe Arilerin yerli halkla karışıp kaynaşmasıyla oluştuğu belirtilmekte, özellikle Hint halkını keskin bir surette sınıflara ayıran “kast teşkilatı” hakkında geniş bilgi verilmektedir: *“Hindistan’da hele eski devirde insanları kastlara bölmenin ne kadar adaletsiz ve acımasız bir iş olduğunu anlayan kişiler vardı. Onlar kastları savunan dinin ne kadar büyük zarar verdiğini görmekteydiler. Bir Hint mütefekkeri ancak insanların organlarıyla hissettikleri şeylerin hakikat olduğunu dile getirmekteydi. O, ruhun ve tanrıların varlığını reddetmekte, kurban vermeyle alay etmekteydi. Dinin düşmanları cesaretle Tanrı yoktur, onun varlığından bahsedenlerin hepsi yalancıldır demekteydiler.”*³⁴³

³⁴² Korovkin, Age., s. 49.

³⁴³ Korovkin, Age., s. 99.

Kitapta “Kadim Çin” konusunda “Çin Seddi” ile ilgili olarak şu ifadelere yer verilmektedir: *“Tsin Şi-huandi ülkesi Hunlar’ın hücumlarından korunmak için sed inşasını emretti. Savaşan Hun kabileleri Çin’in kuzeyinde göçebe hayat sürmekte ve Çin şehir ve köylerine baskınlar yapmaktaydılar. Seddi binlerce köylü, köle, savaşçı ve mahkum inşa etmiştir... inşaatta binlerce insan ölmekteydi. Rivayete göre onların cesetleri duvarlara örülüyordu ... Seddin eni o kadar genişti ki onun üzerinden beş atlı yan yana geçebilirdi. Ona Büyük Çin Seddi” adı verilmekteydi ... Büyük Çin Seddi gaddar padişah hakimiyetinin abidesidir. Bu sed yalnız ülkenin bütün işçi güçlerinin yoğun emeği sayesinde inşa edilmiştir.”*³⁴⁴

Ders kitabında en büyük yer (tüm kitabın yaklaşık 1/3’ü) “Eski Yunanistan” konusuna ayrılmıştır. Yunanistan’ın coğrafyası tanıtıldıktan sonra arkeolojik araştırmalara göre Avrupa’da ilk sınıflı toplum ve devletin Yunanistan’da ortaya çıktığı belirtilmektedir. Kitapta Homeros’un İlyada ve Odysseia destanlarına geniş yer verilmekte, Yunanistan’da mevcut çok tanrılı din ile ilgili açıklamalar yapılmaktadır: *“...Tanrılar da birçok soylu insanlar gibi şöhretperest, acımasız ve kindardırlar. Tanrılar insanların bir kısmını zengin, bir kısmını yoksul ve diğer kısmını ise köle etmişler. Tanrıların koyduğu kurallara karşı çıkanları onların gazabı ve sert ceza beklemekteydi.”*³⁴⁵

Eski Yunanistan’da ilim alanındaki gelişmeler, tarihin babası sayılan Herodot, Yunan okulları, tiyatro, mimarlık, heykeltıraşlık, ressamlık ve olimpiyatlar hakkında da bilgiler verilmektedir.

“Kadim Roma” başlığı altında önce Apenin Yarımadası’nın coğrafi özellikleri, daha sonra da bölgenin sosyal yapı hakkında bilgi verilmektedir. Roma’da MÖ 6. yüzyılın başlarında devletin ortaya çıktığı belirtilerek devlette uygulanan yönetim konusunda bilgiler verilmektedir. Burada Romalıların savaşta esir ettikleri insanlara ve kölelere çok kötü davrandıkları, esirleri esir tüccarları vasıtasıyla sattıkları belirtilmektedir: *“Ürün toplama vakti köleleri günde 17-18 saat çalışmaya mecbur tutuyorlardı. Aç kölelerin bir avuç unu ağızlarına götürememesi için onların boyunlarına tahta tekerlek geçirmektedirler ... Takatten düşmüş ve iş yapma yeteneğini*

³⁴⁴ Korovkin, Age., s. 107.

³⁴⁵ Korovkin, Age., s. 135.

kaybetmiş köleleri satmakta veya ölmesi için Tibr Çayı'nda bulunan ıssız adaya bırakmaktaydılar...!"³⁴⁶

Spartak'ın isyanlarına da geniş yer ayrılan kitapta Lenin'in kölelerin isyanları ve Spartak'a büyük önem verdiği belirtilerek Lenin'in Spartak ile ilgili "...Spartak, kölelerin en büyük isyanlarından birinin en görkemli kahramanlarından biri idi."³⁴⁷ sözüne yer verilmektedir.

Ders kitabında din kurumundan genel olarak "sömürücü sınıfların sömürülen kesimler üzerindeki hakimiyetlerini koruyup sürdürmelerini sağlayan bir araç" olarak bahsedilmektedir. Ders kitabında "İsa Efsanesi" başlığı altında Hristiyanlık dininin ortaya çıkışıyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "1. yüzyılda meydana çıkan rivayetlere göre yeryüzünde Filistin'de doğmuş insan şeklinde tanrı yaşıyormuş, O, İsus Hristos diye adlandırılmıştır. O, köy köy gezerek çok yakında Tanrının adaleti kuracağını öğretiyordu. İsa güya suyu şaraba çeviriyor, ölüleri diriltiyor ve başka mucizeler gerçekleştiriyordu. Romalılar onu haç üzerinde çarmıha gerdiler. O kudretli tanrı olsa da bütün azaplara itaatkarlıkla katlanmış ve ölmüştür. Üçüncü gün İsa dirilmiş ve göğe yükselmiştir. Lakin o vaad etmiştir ki dirileri ve ölüleri mahkeme etmek için yeryüzüne dönecektir... İsa güya söylüyormuş ki bütün insanların, imparatorların, zenginlerin, yoksulların, kölelerin ruhları "kıyamet günü" onun karşısına çıkacaklar. Her bir insanın emelleri ve hatta düşünceleri terazide tartılacaktır. İsa, ona inananları, azap ve eziyete katlananları ahirette cömertce ödüllendirileceğini, onlara cennette ebedi mutluluk temin etmeyi vadediyordu. Geri kalanların, özellikle kindar, gaddar ve başka tanrılara inananların ruhları ise cehennemde ebedi ızdıraplara mahkum olacaklardır."³⁴⁸

Ders kitabı 280 sayfadan ibaret olup 1990 yılında basılmıştır. Kitapta bol miktarda ve büyük çoğunluğu renkli resimlere yer verilmiştir. Konuların sonunda 4-6 arasında değişen sayıda değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Kitapta konular arasına daha küçük puntolarla yazılmış ek bilgi metinleri ve her medeniyetle ilgili bölümün sonunda o medeniyete ilişkin önemli tarihleri gösteren birer tarih şeridine yer verilmiştir. Kitap renk ve dizayn bakımından öğrenciler için nispeten cezbedici niteliktedir.

³⁴⁶ Korovkin, Age., s. 217-218.

³⁴⁷ Korovkin, Age., s.229.

³⁴⁸ Korovkin, Age., s. 261.

2.6.3. Orta Asırlar Tarihi 6

Ders kitabının başında “6. Sınıf Öğrencilerine Orta Asırlar Tarihi Hakkında” başlığı altında ders hakkında genel bilgiler verilmektedir. Bu “Giriş” kısmının dışında kitap “Feodalizm Sisteminin Ortaya Çıkması”, Feodalizm Sisteminin Gelişmesi” ve “Feodalizm Sisteminin Dağılması ve Kapitalist İlişkilerin Meydana Gelmesi” başlıklı üç bölüm halinde düzenlenmiştir.³⁴⁹ Giriş kısmında verilen bilgilere göre Batı Roma İmparatorluğu’nun 5. yüzyılda barbarların saldırıları sonucu yıkılmasıyla “kölelik sistemi”nin çökmesi üzerine “kadim dünya tarihi” sona ererek “orta asırlar tarihi” başlamıştır.³⁵⁰

Ders kitabının birinci bölümünde Batı ve Orta Avrupa’da “feodalizm” sisteminin oluştuğu 5.-11. yüzyıllardaki genel durumu ele alınmıştır. Kitaba göre bu çağın ilk yüzyıllarında kölelik sistemi süratle dağılmakta ve işgal edilen arazilerde aşamalı olarak feodalizm sistemi kurulmaktaydı. Bu devrin önemli bir özelliği toprak üzerinde özel mülkiyetin meydana gelmesi ve buna bağlı olarak toplumun sınıflara ayrılması olarak gösterilmektedir. Zira toplumun sınıflara ayrılması bir sınıfın diğer bir sınıfı sömürü edebilmesine imkan yaratmıştır.

Roma İmparatorluğu arazisinde yaşayan halklar feodalizm sistemine kölelik sisteminin dağılması sonucu geçmişlerdir. Eski Alman topluluklarından olan Franklar 5. yüzyılın sonlarında Klodvig liderliğinde Frank Devleti’ni kurmuş, işgal edilen yerlerdeki Roma feodalları hemen Klodvik’in hakimiyetini kabul ederek kendi ellerindeki toprakları koruyabilmişlerdir. Hakimiyetini kuvvetlendirmek için önce Frank kralı Hristiyanlığı kabul etmiş, daha sonra ise tüm Franklara bu dini zorla kabul ettirmiştir. Bu durum ders kitabında şöyle ifade edilmiştir: “*Kilise Klodvik’in hakimiyetini güçlendirdi. Onun çok sayıda cinayetini bağışladı. Kilise iddia etmekteydi*

³⁴⁹ Y.V. Akibalova, G. M. Donskoy, Orta Asırlar Tarihi: 6. Sınıf İçin Ders Kitabı, Yeniden İşlenmiş 24. Baskıdan Tercüme, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1986.

³⁵⁰ Orta Asırlar Tarihi üç döneme ayrılmaktadır. Orta Asırlar Tarihinin birinci devri 5. yüzyılın sonundan 11. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu devir “Erken Orta Asırlar Devri” diye adlandırılmaktadır. Bu devirde Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu’da “Feodalizm sistemi” ortaya çıkmıştır. Orta Asırlar Tarihinin 11. yüzyıldan 15. yüzyılın sonuna kadar devam eden ikinci devri “Feodalizm Sisteminin Tam İnkişafı Devri” diye adlandırılmaktadır. Bu dönemde “Kölelik sistemi” Ege Denizi etrafında ve Asya’nın büyük nehirlerinin vadilerinde yerleşen ülkelerde, “feodalizm” ise muhtelif kıtalarda yaşayan birçok halklarda mevcut olmuştur. Orta Asırlar Tarihinin sonuncu (üçüncü) devri 15. yüzyılın sonundan 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Bu devir “Son Orta Asırlar Devri” diye adlandırılmaktadır. Aynı devirde Batı Avrupa ülkelerinde feodalizm sistemi dağılmış ve kapitalist üretimi meydana gelmiştir.

ki Tanrı, Kral Klodvik'in düşmanlarını ona teslim etmektedir. Klodvik Hristiyan kilisesinin servetlerini korumakta ve cömertçe ona yeni topraklar vermektedir."³⁵¹

Ders kitabında verilen bilgilere göre 6. yüzyıldan başlayarak ayrı ayrı ailelerin toprakları özel mülkiyete çevrilmiş ve topraklarını kaybeden köylüler büyük toprak sahiplerine bağlı hale gelmişlerdir. Bu sistemde bütün topraklar ve hakimiyet feodallara, toprak sahiplerine aitti ve feodallar kendilerine bağlı köylüleri sömürmekteydiler. Kitapta feodal sistemde köylülerin çok kötü şartlarda yaşadıklarını anlatan ve feodalları kötüleyen ifadelere geniş yer verilmiştir.³⁵²

Kitapta feodalite dönemi ile ilgili tarihsel kavramlara da açıklık getirilmiştir.

Hristiyanlık ile ilgili çeşitli bilgilerin de yer verildiği ders kitabında bu dinin yayılmasıyla şu değerlendirmeye yer verilmiştir: *"İç savaşlar ve dış düşmanların baskınları sonucu yakınlarını ve mallarını kaybeden insanlar teselliye dinde aramakta, bu durum da Hristiyanlık dininin güçlenmesini sağlamaktaydı..."*³⁵³

Kitapta "6.-11. Yüzyıllarda Araplar" başlığı altında İslam dininin doğuşu hakkında şu bilgiler verilmektedir: *"Hristiyanlık dini gibi İslam dini de sıradan halktan itatkarlık talep etmekteydi... İslam dini, dindarlardan hakimlere kayıtsız şartsız itaat etmelerini istiyordu. Güya onları yeryüzüne Allah'ın kendisi hakim kılmıştı..."*³⁵⁴ Abbasi Halifeliği hakkında da bilgiler verilen kitapta "Hilafet Devleti'nin Dağılması" başlığı altında Selçuklularla ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: *"9. yüzyılda Bağdat Halifeliği yıkıldı. Bağdat halifesinin tabiliğinde sadece Mezopotamya kaldı. Lakin İran Hükümdarı burayı da kendisine tabi etti. 11. yüzyılın ortalarında Asya'daki hilafet topraklarının büyük kısmını Türkler (Selçuklular) 'işgal' ettiler. Göçebe hayat süren Türkler (Selçuklular) Orta Asya'dan gelmişlerdi."*³⁵⁵

Ders kitabında İslam Medeniyetinin etkileriyle ilgili olumlu değerlendirmelere de yer verilmiştir: *"Avrupalılar Araplardan çok kıymetli ilmi bilgiler öğrendiler. Orta Asırlar Avrupası'nın alimleri Arap matematikçi ve astronomlarının eserleri ve faaliyetlerini örnek alıyorlardı. Avrupalılar Araplardan sadece rakamları değil, astronomiye dair bilgiler; o cümleden birçok yıldızların adlarını da aldılar. İbni*

³⁵¹ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 19.

³⁵² Akibalova ve Donskoy, Age., s. 33.

³⁵³ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 23.

³⁵⁴ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 71.

³⁵⁵ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 76.

Sina'nın tıpla ilgili Latin diline çevrilmiş eseri 17. yüzyıla kadar Avrupa hekimlerinin başucu kitabı oldu."³⁵⁶

Ders kitabının 2. bölümü "Feodalizm Sisteminin Gelişmesi" başlığını taşımaktadır. Bu bölümünde 11.-15. yüzyıllarda Avrupa'da şehirlerin meydana gelmesi, Feodalizmin gelişmesiyle birlikte tarım, hayvancılık ve sanat alanlarında kaydedilen gelişmeler ele alınmıştır. Buna göre üretimin gelişmesi tedricen sanatın tarımdan ayrılmasına neden oldu. Sanatkarlık büyük bir grubun "sanatkarların" özel meşguliyet alanına dönüştü. Sanatkarlığın tarımsal üretiminden ayrılması sonucu Avrupa'da sayıları devamlı artan şehirler meydana gelmekteydi. Şehir ve köylerde yaşayanlar arasında yeni işbölümleri meydana geliyordu. Köylüler tarımla meşgul olurken şehirler sanat ve ticaret merkezi haline geldiler. Şehir sanatları küçük mülkiyetçi idi. Onların kendi iş aletleri vardı ve kendi imalathanelerinde çalışan müstakil işçiydiler. Yani "Orta Asır" şehirlerinde sanatkarlık el emeğine dayanan küçük sanayi üretimi idi.

Ders kitabında sanatkarlığın tarım üretiminden ayrılmasının köylülerin ve sanatkarların verimliliklerini arttırdığı; ticaret vasıtasıyla ayrı vilayetlerin birbirlerine bağlanmasının merkezi devletlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı ancak feodallerin "zulüm" ve "soygunlarının" şehirlerde sanat ve ticaretin gelişmesine engel olduğu belirtilmektedir.

Bu bölümde verilen bilgilere göre Kilise özellikle 11. ve 13. yüzyıllar arasında Batı Avrupa'da çok güçlenerek Avrupa halkları ve devletlerinin hayatlarını önemli ölçüde etkilemeye başlamıştır. Katolik kilisesinin orta asırlar Avrupası'nda "*en büyük toprak sahibi*", "*işçilerin en acımasız zalimi*" ve "*feodalların en büyük destekçisi*" olduğu, halkın geriliği ve cahilliğinden yararlanarak "yalan" ve "fırıldak" yolu ile zenginliği de verilen bilgiler arasındadır.³⁵⁷

Ders kitabında "Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa Halklarının 'Türk İşgalcilere' Karşı Mücadelesi" başlığı altında Osmanlılar'la ilgili şu olumsuz değerlendirmelere yer verilmiştir: "*14. yüzyılda Avrupa'ya güneydoğudan güçlü ve tehlikeli düşman olan Osmanlı Türklerinin hücumu başladı. Avrupa, Asya ve Afrika'da hayata geçirilen Osmanlı işgalleri birçok halkların yalnız esaret altına alınması ile sonuçlanmadı, devletler arasındaki münasebetlere de tesir gösterdi.*"³⁵⁸ "Osmanlı

³⁵⁶ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 82.

³⁵⁷ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 108.

³⁵⁸ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 171.

işgalcilerinin zulmü esaret altına alınmış ülkelerde üretim ve medeniyetin gelişmesini engelledi."³⁵⁹

"9., 11. ve 15. Yüzyıllarda Batı Avrupa Medeniyeti" başlıklı bölümde dünya hakkında bilgilerin artması, eğitim, bilim, sanat ve edebiyat alanlarında meydana gelen gelişmelere yer verilmiştir. Şehirleşmenin artması ile kilisenin okullar üzerindeki etkisinin azaldığı ve eğitimin gittikçe feodallar ve şehirliiler arasında yayıldığı belirtilmektedir.

Ders kitabının 3. bölümü "Feodalizm Sisteminin Dağılması ve Kapitalist İlişkilerin Ortaya Çıkması" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 15. ve 16. yüzyıllarda bilim ve teknikte meydana gelen gelişmeler (matbaa, denizcilik alanı, barutun, ateşli silahların icadı gibi), coğrafi keşiflerin nedenleri ve sonuçları hakkında klasik bilgiler verilmektedir. 16. yüzyılda önce İngiltere, sonra ise Avrupa'nın başka ülkelerinde kapitalist müesseselerin meydana gelmesi Avrupa halklarının hayatlarında çok önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Coğrafi keşifler ve sömürge işgalleri tüccarların, bankerlerin ve müessese sahiplerinin zenginleşmesini hızlandırmış, Avrupalı işgalcilerin, Amerika, Afrika ve Asya'nın yerli ahalisini soyarak köle durumuna düşürmüş, korsanlık ve köle ticareti yaygınlaşmıştır. Ders kitabında burjuvazinin kendi servetini milyonlarca insanın azap-eziyeti ve kırılıp telef olması karşılığında biriktirdiği ifade edilmektedir: "*İngiliz burjuvazisi kendi ülkesinin emekçilerinin ellerinde ne varsa hepsini almak ve sömürmek, deniz korsanlığı, kendi emekçilerini soymak ve sömürü etmek, korsanlık, köle ticareti ve sömürgeleri talan etmek yolu ile çok büyük servet toplamıştı. Bu servet ona büyük müesseseler kurmak için lazım idi.*"³⁶⁰

Bu bölümde Almanya'da Reform hareketleri, köylü isyanları, Hollanda Burjuva Devrimi ve Fransa'da mutlakiyet konularına da yer verilmiştir.

Ders kitabında Reform hareketleri "*feodalizm sisteminin temel destekçisi olan kilisenin yeniden kurulması, yani islah edilmesi uğrunda mücadele*"³⁶¹ olarak tanımlanmakta olup bu mücadelede Katolik kilisesinin reformculara karşı mücadelelerinde kendi aleyhtarlarını kitleler halinde öldürdükleri belirtilmektedir.

Kitapta Mutlakiyet döneminde Kral ile burjuva arasında dayanışma olduğu belirtilmektedir: "*Kral, burjuvaziye borç faizlerini toplamak, iltizam hakkı elde etmek*

³⁵⁹ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 179.

³⁶⁰ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 247.

³⁶¹ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 247.

*ve menfaatli görevlerde bulunma yoluyla halkın zararına servet toplama imkanı yaratıyor, buna karşılık burjuvazi de kralın hakimiyetini savunuyordu.”*³⁶²

Bu bölümde “15.-17. Yüzyıllarda Avrupa Medeniyeti” konusunda Leonardo da Vinci, Rafael, Mikangelo, Albert Durer, Rambrandt, Diyeo Velaskes, Tomas Mor, Şekspir ve Servantes gibi sanatkar ve yazarlar ile Kopernik, Bruno, Galileo gibi alimler hakkında da bilgiler verilmiştir.

Ders kitabı 322 sayfadan ibaret olup kağıt ve baskı kalitesi nispeten yüksektir. Kitapta çok sayıda ve genellikle renkli fotoğraflara yer verilmiştir. Konu sonlarında ve sayfa kenarlarında konuyla ilgili sorularında yer aldığı kitapta konu aralarına çeşitli okuma metinleri yerleştirilmiştir.

2.6.4. Yeni Tarih 8

“Giriş” dışında genel olarak iki bölüm olarak düzenlenen ders kitabının³⁶³ “Kapitalizm Sistemi Cemiyetin Gelişmesinde Yeni Merhaledir” başlıklı “giriş” kısmında insanlığın en eski devirlerden başlayarak bir takım aşamalardan geçtiği, bir sistemin başka bir sistemle yer değiştirmesini ve cemiyetin ilerlemesini sağlayan gücün ne olduğu konusundaki sorulara kesin cevabın K. Marks ve F. Engels tarafından verildiği belirtilmektedir. Buna göre Marks ve Engels cemiyetin ilerlemesini sağlayan güçlerin “üretim araçlarının”, “insanların üretim yeteneklerinin” ve “yeni üretimin” gelişmesi olduğunu ispatlamışlardır. Bu üretim araçlarının gelişmesiyle “artık ürün” elde edilmeye başlanmış, bu durum ise insanın insan tarafından sömürülmesine imkan yaratmıştır. Kitapta üretim ilişkilerinin şekil değiştirmesi ve aslında “artık ürün” üzerinde yapılan mücadelelere bağlı olarak tarih boyunca aşamalı olarak ilkel toplum düzeninden köleliğe, kölelik düzeninden ise feodalizme geçildiği açıklanmaktadır.³⁶⁴

Kitapta verilen bilgilere göre cemiyetin her bir yeni gelişim aşamasında insanlar daha gelişmiş üretim araçları imal ederek üretimi artırmayı başarmışlardır. Daha feodalizm devrinde insanlar su değirmenleri, el çarkları, dokuma tezgahları ve tahıl değirmenlerini geliştirmiş, kağıt, barut ve matbaa gibi önemli buluşları gerçekleştirmişlerdir. 16. yüzyılda Hollanda ve İngiltere’de el emeği ile işleyen ve

³⁶² Akibalova ve Donskoy, Age., s. 278.

³⁶³ A. V. Yefimov, Yeni Tarih (Birinci Bölüm) Orta Okulların 8. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Rusçadan tercüme eden: R. G. Eskerov, Dördüncü Baskı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1986.

³⁶⁴ Yefimov, Age., s. 3.

işbölümünün uygulandığı büyük fabrikalar kurulmuştur. Bu fabrikalar kapitalist müesseseleri olup, fabrikaların sahipleri “kapitalistler” tarafından sömürülen ücretli işçiler çalıştırıyorlardı.³⁶⁵

“Giriş” bölümünde Sovyet tarihçiliğinde “tarihin dönemlendirilmesi” sistemi ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.³⁶⁶

Kitapta kapitalizm ile ilgili olarak şu değerlendirmeye yer verilmiştir: “*Bizim devrimizde kapitalizm geleceği olmayan bir cemiyet, yıkılmaya yüz tutmuş bir sistemdir. Lakin bundan üç yüz yıl kadar önce kapitalizm feodalizmin yerine geçtiği sırada içtimai ilerlemenin taşıyıcısı idi. Ancak bu demek değildir ki içtimai ilerleme kolay gerçekleşmiştir. Birbirine düşman sınıflara bölünmüş bütün cemiyetlerde ilerleme zor ve eziyetli olmuş; halk kitlelerinin acımasızca sömürü şeraitinde geçmiş ve kendisine karşı da şiddetli sınıfsal mücadelenin sürmesine yol açmıştır. Yeni devirde de böyle olmuştur.*”³⁶⁷

“Yeni Devrin Başlaması ve Kapitalizmin Meydana Gelmesi” başlıklı birinci bölümde İngiltere Burjuva Devrimi’nin sebepleri, önemi ve sonuçları, kapitalizmin gelişmesi gibi konulara yer verilmiştir. “Burjuva Devrimi” olarak nitelendirilen bu devrimin önemi Lenin’in ifadesiyle şu şekilde dile getirilmektedir: “*V. İ. Lenin öğretiyor ki; devrimin temel göstergesi devlet hakimiyetinin bir sınıfın elinden diğer sınıfın eline geçmesindedir. Yeni sınıf, hakimiyeti eline alarak ondan üretimin gelişmesini engelleyen eski, çürümüş kaidelerin ortadan kaldırılması için istifade ediyor.*”³⁶⁸

Bu bölümde İngiliz sömürgecilerinin İngiltere’ye karşı başlattıkları mücadele “Kuzey Amerika’daki ilk burjuva devrimi” olarak nitelendirilmekte ve bu mücadele süreci ile ABD’nin kuruluşu hakkında bilgiler verilmektedir. ABD’de yayınlanan “Bağımsızlık Beyannamesi” ile ilgili bilgi verilirken şu konunun altı çizilmektedir:

³⁶⁵ Yefimov, Age., s. 4.

³⁶⁶ Buna göre; Sovyet tarihçiliğinde tarihî süreç “Kadim Tarih” olarak adlandırılan eski devir tarihi (en eski dönemlerden başlayıp 476 yılına kadar süren dönem); “Orta Asırlar Tarihi” (476 yılından başlayıp 1640 İngiliz Burjuva Devrimi’ne kadar süren dönem); Kapitalizm devri de denilen “Yeni Tarih” (1640 İngiliz Burjuva Devrimi’yle başlayıp 1917 “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi”ne kadar geçen dönem) ve “En Yeni Tarih” (1917 Ekim Sosyalist Devrimi’nden günümüze kadar geçen dönem) olmak üzere dört devire ayrılmaktadır. Kapitalizm devri (Yeni Tarih) 1640-1870 yılları arasındaki dönemi kapsayan “Kapitalizmin inkişafı ve yerleşmesi devri” ve 1870-1917 yılları arasındaki dönemi kapsayan “kapitalizmin tenezzülü devri” olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Bu iki dönem arasındaki sınırı da Fransa-Prusya Savaşı ve 1871 yılındaki Paris Komünası oluşturmaktadır. Bakınız, Yefimov, Age., s. 6.

³⁶⁷ Yefimov, Age., s. 7.

³⁶⁸ Yefimov, Age., s. 21.

“Nihayet akılda tutmak lazımdır ki kapitalizm sisteminde hakların eşitliği, hatta bütün insanlara şamil edilse bile bu şeklen böyle olup mülkiyeti olanlarla olmayanların gerçek durumunu perdelemektedir.”³⁶⁹

Ders kitabının 2. bölümü “Kapitalizmin Yerleşmesi ve Gelişmesi: İşçi Hareketinin Gelişmesi ve ‘İlmi Komünizm’in Meydana Gelmesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Fransız İhtilali konusunda ayrıntılı bilgiler verilmekte, bu dönemde Avrupa’da toplumsal sınıflar, özellikle köylülerin içinde buldukları kötü şartlar üzerinde durulmaktadır. Kitapta “zadeganlar” ve “ruhaniler”in imtiyazlı tabakalar olduğu belirtilerek bu tabaka mensuplarının çok büyük servete sahip olmalarına rağmen bütün vergilerden muaf tutulmaları ve devletin bütün üst düzey yöneticilik ve komutanlıklarına getirilmeleri eleştirilmektedir.³⁷⁰ Ders kitabında bu devirde halkın aydınlanmasında önemli rol oynayan, Voltaire, Diderot, J. J. Rousso ve Montesqio hakkında da bilgilere yer verilmiştir.

Fransız İhtilali’nin nedenleri Marksist bir yaklaşımla, hatta Lenin’in ifadeleriyle açıklanmaktadır: *“V.İ. Lenin yazıyordu ki; devrimci şartlar olmadan devrim mümkün olmaz... V.İ. Lenin gösteriyordu ki; devrim şartlarını üç alamet karakterize ediyor: 1- ‘Yukarıların buhranı’, yani hakim sınıfın önceki kaidelere göre idare etmesinin artık mümkün olmaması, 2- Mazlum sınıfların ihtiyaç ve çektikleri eziyetlerin her zamankinden fazla artması, 3- Halk kitlelerinin dinamizminin artması. İşte 1789 İhtilali’nin başlaması için bu alametlerin hepsi Fransa’da var idi.”³⁷¹*

Ders kitabında Katolik Kilisesi Fransız İhtilali esnasında karşı devrimcilerle işbirliği yapmakla suçlanmaktadır: *“Katolik kilisesi karşı devrimin ön saflarında yer alıyordu. Jakobenler kiliseleri kapatmaya başladılar... Okullarda din eğitimine son verildi. Lakin Robespyer kiliselerin zorla kapatılmasına karşı çıkararak bunu engelledi. Çünkü ahalinin büyük çoğunluğu, özellikle köylüler ‘henüz’ dine inanmaktaydılar.”³⁷²*

Ders kitabının bu bölümünde Latin Amerika ülkelerinin milli bağımsızlık hareketleri, İngiltere Sanayi Devrimi, kapitalizmin gelişmesi ve İngiliz sömürgeciliği hakkında da bilgiler verilmiştir: *“İngiltere’nin sömürgeleri iki çeşit idi. Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi sömürgelerde yerli ahali katlediliyor yahut verimsiz*

³⁶⁹ Yefimov, Age., s. 40.

³⁷⁰ Yefimov, Age., s. 51.

³⁷¹ Yefimov, Age., s. 59-60.

³⁷² Yefimov, Age., s. 82.

topraklara sürülerek buraları İngiltere'den göçedenler ele geçiriyordu. Yerli ahali fazla olan sömürgelerde ise örneğin Hindistan'da halk kitlelerinin acımasızca sömürmek ve özgürlük mücadelelerini acımasızca boğmak siyaseti yürütülüyordu. O devirde denildiği gibi İngiltere'nin sömürgelerinde güneş hiçbir zaman batmaz, kan hiçbir zaman kurumazdı.”³⁷³

Ders kitabında “ütopik sosyalistler” olarak kabul edilen Sen Simon, Furry ve Robert Oyen'in fikirleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Ütopik sosyalistler tarihin kanunlarını bilmemekle ve sosyalizmin kaçınılmaz galibiyetini bilimsel yönden ispatlayamamakla suçlanmakta ve Lenin'e atfen “*sosyalizmin hayalperestlerin uydurması değil, çağdaş toplumda üretici güçlerin gelişmesinin nihai amacı ve zaruri sonucu olduğu*” ifade edilmektedir.³⁷⁴

Kitapta “bilimsel komünizm”, K. Marks ve F. Engels'in hayatları ve fikirleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir: “*Lakin Marks ve Engels'in nazariyesi ütopik sosyalizmden köklü surette ayrılmaktadır. Marks ve Engels sosyalist sisteminin zaruriliğini bilimsel olarak ispatladılar. Onlar sosyalizmi ütopyadan ilme dönüştürmek suretiyle büyük bilimsel yetenek gösterdiler. Bunun için dahi yetenek, çok büyük emek ve işçi sınıfının menfaatlerine sonsuz sadakat gerekiyordu.*”³⁷⁵

Kitapta marksizmin ilk program belgesi olarak nitelendirilen “Komünist Manifesto” ile ilgili olarak şu değerlendirme yapılmaktadır: “*Manifesto, insanlığın geçmişini ve geleceğini izah etti ve geleceği dahiyane bir şekilde önceden haber verdi. Komünist olmak isteyen herkes 'Manifesto'nun alevli satırlarını tane tane okumalıdır.*”³⁷⁶ Bu bölümde “Komünist Manifesto” hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş; “Kapitalizmin Yok Olmasının Zaruriliği”, “Proletarya Burjuvazinin Kabir Kazanıdır”, “Komünistler İşçi Sınıfının Öncü Birliğidir”, “Proletarya Diktatöryası” ve “Proletarya Beynelmilleciliği” başlıkları altında “Manifesto”dan bilgiler verilmiştir: “*Marks ve Engels burjuvazinin kabir kazanı ve yeni sosyalist sisteminin kurucusu olan proletaryanın dünya tarihindeki rolünü keşfettiler ve temellendirdiler. Onlar proletaryaya kendi özgürlüğü uğrunda mücadele yollarını gösterdiler. Manifesto'da ve marksizmin banilerinin diğer eserlerinde kendi Partilerinin (Komünist Parti) önderliği*

³⁷³ Yefimov, Age., s. 116.

³⁷⁴ Yefimov, Age., s. 141.

³⁷⁵ Yefimov, Age., s. 143.

³⁷⁶ Yefimov, Age., s. 152.

altında proletaryanın sosyalist devrimi gerçekleştireceği ve burjuvaziye devirerek kendi hakimiyetini 'proletarya diktatörlüğünü' kuracağı tezi temellendirilmiştir.”³⁷⁷

Avrupa’da Fransa, Almanya, Prusya, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda 1848-1849 yıllarında gerçekleşen devrimlerin nedenleri ve sonuçları üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Bu devrimlerin başarısızlığa uğramalarının genel nedenleri olarak bu devrimlerde “proletaryanın öncü rol oynamamış olması” ve (devrime öncülük eden) burjuvazinin “hıyanet politikası izlemesi” gösterilmektedir.³⁷⁸

Ders kitabında İtalya’da ve ABD’de ortaya çıkmış iç savaşlar ve Hindistan ’ın İngiltere tarafından işgali gibi konulara da geniş yer ayrılmıştır.

Kitapta ABD de zencilerin durumu hakkında da şu değerlendirmeler yapılmaktadır: *“Ülkede her yerde zencilere baskı uygulanıyordu. ABD’de etnik ayrımcılık güçlendi. İç savaştan sonra anayasaya dahil edilmiş yeni maddelerde zencilere de beyazların sahip oldukları haklar verilmiş olmasına rağmen Güneyde zencilere karşı terör hüküm sürmekteydi. Ayrımcılık kapitalistlere elverişlidir. Alçaltılmış, mazlum insanlara düşük emek karşılığı verilmektedir. Zenci ahalinin çoğu en ucuz işgücü kaynağıydı. Güneyde terörist klu-kluks-klan örgütü kuruldu. Kasıtlı olarak ürküntü veren görünüm verilmiş, beyaz cübbe giydirilmiş klu-kluks-klanlar zencileri korkutuyor ve onları linç mahkemesine sokarak öldürüyorlardı. İkinci Amerika devrimi tamamlanmadan kaldı. O, önemli demokratik mesele olan beyazların ve siyahların eşitliğini sağlayamadı. Bu mesele ABD’de şimdiye kadar da çözülmemiştir.”³⁷⁹*

Ders kitabında Birinci Enternasyonal’in kurulması ve önemi hakkında da bilgiler verilmiştir. 28 Eylül 1864 yılında Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve Polonya’dan gelen işçi temsilcilerinin de katılımıyla Londra’da yapılan mitingde Karl Marks’ın girişimiyle “İşçilerin Uluslararası Cemiyeti” isimli bir örgüt kurulmuş ve Marks’ın da dahil olduğu bir yönetim komitesi seçilmişti. Bu cemiyet daha sonraları “Birinci Enternasyonal” olarak adlandırılmıştır. Birinci Enternasyonal’in Karl Marks’ın liderliğinde çeşitli ülkelerde on binlerce işçiyi “genel özgürlük mücadelesine” yönlendirdiği, Marksizmi kitlesel işçi hareketleriyle birleştirmeye başlayarak farklı

³⁷⁷ Yefimov, Age., s. 161.

³⁷⁸ Yefimov, Age., s. 187.

³⁷⁹ Yefimov, Age., s. 217.

ülkelerde kitlesel proleter partilerin kurulmasına zemin hazırladığı vurgulanmaktadır.³⁸⁰

Karl Marks'ın "Kapital" isimli eseri hakkında da ayrıntılı bilgi verilen bu bölümde "Kapital"ın önemi Marks'ın kendi sözleriyle şöyle açıklanmıştır: "*Bu, kuşkusuz burjuvazinin başına şimdiye kadar atılmamış en dehşetli bir mermidir.*"³⁸¹

Kitapta yeni tarihin birinci devrinde medeniyet, ilim ve edebiyat konularına da önemli yer ayrılmıştır.

Ders kitabı 280 sayfa olup ikinci hamur kağıda basılmıştır. Az sayıdaki resim ve haritalar renksiz ve siliktir. Konu sonlarında "sual ve tapşırıklar" başlığı altında değerlendirme soruları ve "senet" başlığı altında okuma parçalarına yer verilmiştir. Kitabın sonuna "kronoloji cetveli", "ders dışı zamanlarda okunacak eser listesi" ve "içindekiler" eklenmiştir. Ders kitabı genel olarak soluk, renksiz ve öğrenciler için ilgi çekici olmaktan uzaktır.

Bu ders kitabının yeniden yazılmış şekli 1988 yılında yayınlanmıştır.³⁸² Yeni ders kitabında yer verilen bilgi ve genel yaklaşımlar önceki ders kitaplarından pek farklı olmayıp, baskı ve kağıt kalitesi nispeten yükseltilmiş, resim ve harita sayıları artırılmıştır. Bu ders kitabında kitap sonunda yer alan kronoloji cetveli daha ayrıntılı hazırlanmış, okuma listesi kitabın bölümlerine paralel olarak bölümlere ayrılmış ve kitabın en sonuna 16 sayfalık renkli resimlerin yer verildiği "resimler bölümü" eklenmiştir.

2.6.5. Yeni Tarih 9

Bu ders kitabı "Giriş" ve 1870 Fransa-Prusya Savaşı'ndan 1917 Bolşevik Devrimi'ne kadar gelişen olayların ele alındığı sekiz bölümden oluşmaktadır.³⁸³ Kitabın "Giriş" bölümünde 1871 yılından başlayarak Avrupa'da zenginliklerin ve hakimiyetin burjuva sınıfının eline geçtiği, yüzyılın sonlarına doğru kapitalizmin yeni aşaması olan "emperyalizm devri"nin başlamasıyla kapitalizmin çelişkilerinin arttığı, bu

³⁸⁰ Yefimov, Age., s. 237.

³⁸¹ Yefimov, Age., s. 237.

³⁸² A. L. Naroçnitski, A. P. Averyanov, A. V. Yefimov ve L. Y. Kertman, (A. L. Naroçnitski'nin redaktörlüğünde), Yeni Tarih 1640-1870 : Orta Dereceli Okulların 8. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1988.

³⁸³ A. P. Averyanov, L. Y. Kertman, İ.M. Kruvoguz, A. Y. Manuseviç, A. Z. Manfred, B. A. Orlov ve A. A. Fursenko (redaktör: İ. M. Kruvoguz), Bakü, Maarif Neşriyatı, 1988.

gelişmelere paralel olarak da Avrupa’da işçi sınıfının büyüyerek güçlendiği ifade edilmektedir.³⁸⁴

Ders kitabı 4 Eylül 1870 tarihinde Paris’te Cumhuriyet talepleriyle gerçekleşen 4. Fransız Devrimi ile başlamaktadır. Ders kitabında genel olarak “ağır ideolojik” hatta “militan” bir dil ve üslup kullanılmıştır. Örneğin ders kitabında Napolyon’un mağlubiyetinden sonra Fransa ile savaşan Alman ordusunun savaşı “soyguncu savaşa dönüştürdüğü” ifade edilmekte; Fransa’da devrimden sonra kurulan hükümet Almanlar’a karşı savaşma cesareti göstermediği için “milli ihanet hükümeti”, Fransa’nın Almanya ile imzaladığı barış antlaşması “soyguncu mukavele”, barışın imzalanmasından sonra yapılan seçimlerin sonucunda kurulan hükümet “devrimin gaddar düşmanı Tiyer’in başında bulunduğu mürteci hükümet” olarak nitelendirilmektedir.³⁸⁵

Ders kitabında 18 Mart 1871 tarihinde gerçekleşen bir halk hareketi sonucu Paris’te yönetimi ele geçiren “Milli Birlikler Merkez Komitesi” “Paris emekçilerinin ilk devrimci hükümeti” olarak kabul edilmektedir. 26 Martta Paris Komünası Şurası için yapılan seçimlerde işçilerin çoğunluğu ele geçirmeleri belirtilmekte ve Paris Komünası’nın faaliyetleri övülerek bu oluşumun işçi sınıfı diktatöryasının ilk tecrübesi olduğu vurgulanmaktadır. Fakat “emekçilerin henüz yeterince güçlü olmamaları” ve “proleteryanın hazırlıksız olması” gibi nedenlerle Paris Komünası’nın hakimiyeti sadece yetmiş iki gün sürmüştür.³⁸⁶

Ders kitabının ikinci bölümü “19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında En Büyük Kapitalist Ülkeler” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında sanayinin gelişmesine bağlı olarak üretim araçlarının gelişmesinin sermayenin belli ellerde toplanması sonucunu doğurduğu; bu durumun da “kapitalizme özgü bir özellik olarak” eşitsizliği artırdığı belirtilmektedir. Bu şartlar altında 19-20. yüzyılların kavşağında kapitalizmin Lenin tarafından “emperyalizm” olarak adlandırılan yeni aşaması başlamıştır.³⁸⁷

³⁸⁴ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 5.

³⁸⁵ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 9-12.

³⁸⁶ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 18-25.

³⁸⁷ Lenin’e göre Emperyalizmin beş temel alameti şunlardır: 1- İstihsalın ve kapitalin temerküzleşmesi o kadar artmıştır ki bu durum üretim hayatında kilit rol oynayan tekeller yaratmıştır. 2- Banka kapitali ile sanayi kapitalinin birleşmesi ve bu esas üzerinde maliye kapitalinin ve maliye oligarşisinin oluşması. 3- Emtia ihracından farklı olarak kapital ihracının özellikle önem kazanması. 4- Kapitalistlerin dünyayı

“Almanya, ABD ve Japonya’nın sosyal-iktisadi inkişafı” başlığı altında ABD ile ilgili olarak ülkenin güneyinde kölelik sisteminin kaldırılması ve batı kısmının çiftçilerle meskunlaştırılmasının ABD’de kapitalizmin hızlı bir şekilde gelişmesine yol açtığı, ancak zenci kölelere toprak verilmeyerek onların çoğunluğunun eski köle sahiplerinin yanında ücretli olarak çalışmak ya da onlardan toprak kiralamak zorunda bırakıldıkları, yerlilerin de kendi topraklarından kovularak onlardan zorla alınan toprakların büyük çiftçilere verildiği belirtilmektedir.³⁸⁸ Burada verilen bilgilere göre ABD’de 1880-1890 yılları arasında ülkenin servetlerinin gittikçe daha büyük kısmı tröstlerin elinde toplandı. Tröstler ve bankalar kendi menfaatlerini korumaya çalışarak hükümet organlarını, memurları, hakimleri ele geçiriyor, kendilerine itaat eden adayların seçimlerde kazanmalarını sağlıyorlardı. Hatta banka ve tröst sahiplerinin kendileri birçok üst düze görevleri ele geçirmeye başladılar. İşlerine yarayacak makamlarda bulunan şahıslara büyük hisse paketleri ve tröst ve bankalarda yönetim görevleri veriliyordu. Bu durum ABD’de “maliye oligarşisi” ile “devlet aygıtı”nın birleşmesine neden olmuştur.³⁸⁹

Kitapta, Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD’nin siyasi sistem ve iç siyasetleri ile ilgili verilen bilgilerde genel olarak bu ülkelerde burjuva sınıfının menfaatlerini gözeten, işçi ve köylüleri ezen iktidarların işbaşında oldukları belirtilmektedir. Fransa’da yönetimin uygulamalarından şöyle bahsedilmektedir: “*Lakin onlar emekçilerin kitlesel eylemlerini bastırmak için ordu gönderirken burjuvazinin çeşitli vasıtalarla zenginleşmesini teşvik ediyor, kanunsuz işlerini örtbas ediyor, kendileri de bunlara iştirak ediyorlardı. Rüşvetçilik memurların, milletvekillerinin ve bakanların satılmışlığı ulumlu cumhuriyetlerin yönetim sisteminin karakteristik özelliği haline gelmekte ve bu durum halkın tepkisine neden olmaktaydı.*”³⁹⁰

“En Büyük Kapitalist Devletlerin Dış Siyaseti: Uluslararası İlişkiler” başlığı altında kapitalist devletlerin iç siyasetleri gibi dış siyasetlerinin de sınıfsal karakter

paylaşmak için uluslararası tekel ittifakları oluşturmaları. 5- Yeryüzünün en iri kapitalist devletler tarafından bölüştürülmesinin tamamlanması. Bakınız: Averyanov ve diğerleri, Age., s. 46-47.

³⁸⁸ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 57.

³⁸⁹ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 60.

³⁹⁰ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 73. Kitapta Fransa’da yönetimin yozlaşmasına şöyle bir örnek verilmiştir: “Panama Kanalı’nı açan şirketin yöneticileri ile ortaya çıkan durum bu bakımdan tipik bir olaydır. Onlar hisselerin satılmasından elde ettikleri çok büyük sermayeyi savurarak iflas noktasına geldiler. Hissedarları aldatmağa ve sorumluluktan kurtulmaya çalışan bu yöneticiler milyonlarca frank rüşvet vererek onlarca milletvekilini, memuru ve birçok bakamı elde ettiler. Lakin her şeyin üzeri açıldı ve büyük dedikodu sona erdi, cinayetkarlardan bir çoğu yargılandı. Panama sözü fırladıkçılık, rüşvethorluk, siyasi görevlilerin ve memurların satknlığının simgesi haline geldi.” Age., s. 73.

taşıdığı ve ülkede hükümlanlık eden sömürücü sınıfların menfaatlerine hizmet ettiği belirtilmektedir: *“İstismarcı sınıfların menfaatlerine uygun olarak her bir ülkenin dış siyaseti, başka ülkeleri yağmalayarak ve halklarını sömürerek kendi çıkarları için topraklarını ve nüfuz alanlarını genişletmeye yöneltilmiştir. İstismarcı sınıfların çıkarları kapitalist devletlerin dış siyasetlerinin saldırgan karakter taşımasına neden olmuştur. Kendi ülkelerinin halklarının böyle bir dış siyaseti beğenmesini sağlamak için hakim daireler kendi dış siyasetlerinin sınıfsal amaçlarının ‘milli karakter’ taşıdığını ilan ediyorlardı.”*³⁹¹

Ders kitabında kapitalizmin emperyalizm aşamasına ulaşmasıyla kapitalist devletlerin dış siyasetinin “tecavüzkar” karakterinin hayli güçlendiği, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde bir yandan emperyalist devletlerle sömürülen devletler arasındaki gerilim artarken öte yandan emperyalist devletlerin kendi aralarında dünyayı yeniden paylaşmak için savaşa hazırlanmaya başladıkları dile getirilmektedir.³⁹²

Ders kitabında Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yakınlaşmadan da bahsedilmektedir. Burada Almanya’nın Osmanlı Devleti üzerinde üstün nüfuza sahip olduğu, Almanya’nın Berlin-Bosfor demiryolu hattını Bağdat ve daha sonra da İran körfezine kadar uzatmak için imtiyaz aldığı ve Türk ordusunu eğitmeleri için İstanbul’a “askeri müşavirler” sıfatıyla Alman subaylarının gönderildiği belirtilmektedir.³⁹³

Almanya, Fransa, İngiltere, ABD ve Japonya’daki sosyalist ve işçi hareketleri hakkında geniş bilgilerin de verildiği bu bölümde Almanya’da Sosyal Demokrat Partisi, İngiltere ve Fransa’da ise İşçi partilerinin kurularak mücadele ettikleri, ABD’de işçi hareketinin bilinç ve teşkilatlılık bakımlarından Avrupa’nın gerisinde kaldığı belirtilerek bu durumun nedenleri üzerinde durulmakta, Japonya’da ise işçi ve sosyalist hareketlerinin Rusya Devrimi’nin etkisiyle güçlendiği vurgulanmaktadır.

Üçüncü bölümde “Güney Doğu Avrupa Halklarının Osmanlı İmparatorluğu’nun Hakimiyetinden Kurtulma Uğrunda Mücadelesi” başlığı altında Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili şu yoruma yer verilmiştir: *“19. yüzyılın 70. yıllarında Osmanlı İmparatorluğu feodal-bürokratik devlet idi ve kapitalist devletlerin yarı sömürgesine dönüşmeye başlamıştı. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu*

³⁹¹ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 89.

³⁹² Averyanov ve diğerleri, Age., s. 90.

³⁹³ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 97.

Bulgaristan, Makedonya, Hersek, Bosna, Arnavutluk, Yunanistan'ın bir kısmını ile Sırbistan'ın bir kısmını elinde tutuyor ve amansızcasına azap veriyordu ... Güney Doğu Avrupa halklarının vakti gelmiş tarihi vazifesi onları talan ve mahveden Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümlerine son vermek ve bağımsız milli devletler kurmaktan ibaret idi."³⁹⁴

"Bulgar Halkının Özgürlük Mücadelesi Ve Rusya'nın Yardımı" alt başlığı altında Bulgaristan, Bosna ve Hersek'te Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çıkarılan isyanlara Rus gönüllülerinin de katıldıkları, Rusya'nın da özellikle Balkanların Slav milletlerinin bağımsızlığı için yardımda bulunduğu belirtilmektedir: "*Rus halkının geniş kesimleri Slavlar'ın derdlerine ortak oluyorlardı. Kendi amaçlarını güden Çar Hükümeti 1877 yılı Nisanında Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Bulgar gönüllüleri, Romen ordusu, Sırp ve Karadağlılar Rus ordusu ile birlikte omuz omuza savaşıyorlardı. Rus orduları Bulgaristan'ı azat etti. Türk ordusunu mağlubiyete uğrattı ve İstanbul üzerine yürüdü. Türkiye acilen barış antlaşması imzaladı... Türkiye'nin Slav halkları üzerindeki çok asırlık hükümlerine iflasa uğradı. Bulgar halkı kendi milli devletlerini kurdu. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın tam bağımsızlığı tanındı.*"³⁹⁵

Ders kitabında Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ın Balkan ittifakı kurarak 1912 yılı sonbaharında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı açtıkları savaş "adaletli savaş" olarak nitelendirilmekte ve savaşın sonuçlarıyla ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: "*Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu çabuk mağlubiyete uğradı ve Balkanlar'da ve Ege Denizi'ndeki topraklarının çoğundan vazgeçmek zorunda kaldı. Balkan Slavları ve Yunanlılar 'Türk işgalcilerin' hakimiyetinden kurtuldular. Bu durum uzun yıllar boyu zalimlere karşı mücadele sürdüren Arnavut halkının bağımsızlığına yardım etti.*"³⁹⁶

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Sovyet tarih ders kitaplarında Balkanlar'ın özellikle Slav kökenli halklarına karşı özel bir yakınlık mevcuttur. Bu olumlu yaklaşımda ders kitabının yazıldığı dönemde bu Balkan ülkelerinin Sosyalist Bloğuna dahil olması ve Rus halkının bütün SSCB'yi oluşturan Cumhuriyetlerde olduğu gibi diğer "peyk" ülkelerde de "büyük kardeş" ve "kurtarıcı" rollerini üstlendiğini göstermektedir. Elbetteki Slav kökenli halklara duyulan bu yakınlık Çarlık

³⁹⁴ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 130.

³⁹⁵ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 130-131.

³⁹⁶ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 136.

döneminde başlatılan fakat aslında SSCB döneminde de terk edilmeyerek gizli gizli sürdürülen “panislavist” politikaların da bir yansımasıydı. Bu politikaların SSCB’ye dahil cumhuriyetlere yansıması da Rus alfabesi olan Kirilin yaygınlaştırılması, Rusçanın okullarda zorunlu ders olarak okutulması suretiyle yaygınlaştırılması, isimlerin sonuna Rusça “-of, -ova, -yev, --yeva gibi son eklerin getirilmesi gibi sayısız uygulamalarla hayata geçirilmeye çalışılmıştır.³⁹⁷

Kitapta Osmanlı Devleti’nden ayrılarak bağımsız olan Balkan ülkeleri ile Avusturya-Macaristan, Polonya, Asya ve Latin Amerika ülkelerindeki bağımsızlık mücadeleleri büyük ölçüde “işçi hareketleri” ve “sosyalizm” merkezli olarak ele alınmıştır.

Ders kitabında “Genç Türkler hareketi”nin Rusya’da 1905-1907 yıllarında gerçekleşen Devrimden etkilendiği öne sürülmektedir: “*Subaylara dayanan Genç Türkler 1908 yılının Temmuzunda Makedonya’da isyan çıkardılar. Ahali bu isyanı alkışladı.İstanbul’da hakimiyet aslında genç Türkler komitesinin eline geçti. Genç Türkler Abdülhamit’i başka bir sultanla değiştirdiler ve kendileri ülkeyi idare etmeye başladılar.*”³⁹⁸

Fakat Genç Türkler’in Osmanlı Devleti’nin emperyalist ülkelere olan bağımlılıklarını azaltamadıkları, devlet sisteminin sınıfsal karakterini değiştiremediği ve emekçilerin durumlarını iyileştiremediği ileri sürülerek bu devrim “yukarı tabakaların devrimi” olarak nitelendirilmektedir.³⁹⁹

Ders kitabının “Uluslararası İşçi Hareketi ve İkinci Enternasyonal” başlığını taşıyan beşinci bölümünde F. Engels’in girişimiyle Paris’te 14 Temmuz 1889 tarihinde (Bastil’in alınmasının 100. yıldönümü) Uluslararası Sosyalist Kongresi’nin toplandığı ve bu kongrede “İkinci Enternasyonal”ın ilan edildiği belirtilmektedir. Bu kongrede alınan karar doğrultusunda 1890 yılından itibaren her yıl Mayıs ayının 1. günü “emek günü” olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bu bölümde verilen bilgilere göre İkinci

³⁹⁷ SSCB’nin uyguladığı politikaların çoğunun Rus Çarlığı’nın politikalarının bir devamı olduğunu Prof. Nesib Nesibli şöyle dile getirmektedir: “... 70 yıllık Sovyet döneminde Moskova’nın Azerbaycan politikası birbirlerinden farklı biçimlerde yürütülen birkaç aşamada gerçekleşse de karakter itibariyle Çar dönemi politikasının devamı niteliğindedir. Çar döneminde planlanmış hedeflerin büyük bölümü özellikle Sovyet döneminde gerçekleştirildi.” Nesibli, Aqm., s. 145.

³⁹⁸ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 165.

³⁹⁹ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 166.

Enternasyonal işçi teşkilatlarının daha sıkı işbirliğini, işçi mücadelesinin gelişmesini ve Marksizmin gelişme ve yayılmasını sağlamada önemli rol oynamıştır.⁴⁰⁰

Ders kitabının bu bölümünde “Leninizm” ile ilgili bilgilere geniş yer ayrılmıştır.

Kitabın 6. bölümü “19. Yüzyılın Sonu-20. Yüzyılın Başlarında Harici Ülkelerde ve 20. Yüzyılın Başlarında Rusya’da Medeniyet” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında doğa bilimlerinin hızlı gelişmesinin teknik ve dini hurafelerden arındırılmış bilimsel dünya görüşünün güçlenmesine zemin yarattığı belirtilmektedir.⁴⁰¹ Bu bölümde 20. yüzyılın başlarında Rus bilim ve edebiyat adamları hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Kitabın 7. bölümü “Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek ve Son Merhalesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde emperyalizmin irtica ve militarizmi güçlendirdiği belirtilerek kapitalizmin “asalak” ve “çürümüş” bir sistem olduğu vurgulanmıştır: “Çürüme ve asalaklık meylinin güçlenmesine rağmen kapitalizm eskiye oranla daha hızlı geliyordu. Bu da onun çelişkilerini daha da derinleştiriyordu”⁴⁰²

“1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve Bu Savaşa Rusya’nın Katılması” başlıklı son bölümde Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasından sonuna kadar gelişen olaylar ele alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile ilgili şu yorum yer almaktadır: “Emperyalist hükümetler ve bütün burjuva ve mülkedar partileri savaşın ‘soygunculuk’ karakterini ‘vatan savunması’ şiarları ile örtbas ediyorlardı. Onlar savaşı güya gelecek nesillerin saadeti ve ebedi sulh uğruna sürdürüyorlardı. Kilise de onları destekliyordu. Milliyetçilik yayılıyor, şovenizm ahvali ruhiyesi körükleniyordu. Bu amaçla basın-yayın ve sinemadan büyük ölçüde yararlanılıyordu. Dünya Savaşı her iki taraftan emperyalist savaşı, adaletsiz savaş idi.”⁴⁰³

287 sayfadan ibaret olan ders kitabı birinci hamur kağıda siyah-beyaz olarak basılmıştır. Konuların başında “Hatırlayın” başlığı altında “hazırlık soruları”na, konu sonlarında “Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında “değerlendirme soruları”na yer verilmiştir. Kitapta konuları destekler nitelikte resim, harita ve karikatürlere yer verilmişse de baskı kalitesinin düşüklüğü nedeniyle ilgi çekici olmaktan uzaktır. Ders

⁴⁰⁰ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 201.

⁴⁰¹ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 225.

⁴⁰² Averyanov ve diğerleri, Age., s. 249.

⁴⁰³ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 255.

kitabında konu sonlarında “Senetler” başlığı altında yer verilen çok sayıdaki “okuma parçaları” genellikle Marks, Engels ve Lenin’in çeşitli konularla ilgili sözleri, fikirleri ile İşçi ve Sosyalist Partilerinin tarihleriyle ilgili belgelerden oluşmaktadır. Ön ve arka iç kapak sayfalarında kitabın kapsadığı dönemin kronoloji cetveli, kitabın başında “içindekiler” kısmı kitabın sonunda ise çeşitli resimlere yer verilmiştir.

2.6.6. En Yeni Tarih 10

Ders kitabında 1939 yılından 1971 yılına kadar dünyada gelişen olaylar “Marksist bakış açısıyla” ve “sosyalizm” merkezli olarak ele alınmıştır.⁴⁰⁴ Kitap “İkinci Dünya Savaşı” bölümüyle başlamaktadır. Bu bölümde emperyalist devletler arasındaki anlaşmazlıkların derinleşmesi İkinci Dünya Savaşı’nın başlıca nedeni olarak gösterilmekte, Sovyetler Birliği’nin savaşa karşı olduğu ve barış için aktif bir siyaset izlediği ileri sürülmektedir. Ne var ki SSCB’nin “kolektif tehlikesizlik” olarak adlandırılan bu barış çabaları İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasını önleyememiştir. Kitapta İkinci Dünya Savaşı’nın sebepleri ile ilgili şu değerlendirmelere yer verilmiştir: *“İkinci Dünya Savaşı’ni Emperyalizm doğurmuştur. Maksimum çıkar peşinden koşmak, daha önceleri de emperyalistleri soygunculuk savaşlarına sürüklemiştir. En büyük emperyalist devletler, yabancı topraklarını işgal etmeye, aynı ülkelerin halklarını esaret altına almaya ve dünyada kendi hükümranlığını yaratmaya can atmaktaydılar.”*⁴⁰⁵

1933 yılında Milletler Cemiyeti’nden ayrılan, Versay Antlaşması hükümlerini tek yanlı olarak bozan ve 1936 yılında silahsızlandırılmış Rehn bölgesini işgal eden Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı’nın başlatıcısı olduğu belirtilen ders kitabında Almanya ile ilgili şu değerlendirme yer verilmektedir: *“Hitlerciler işbaşına geldikten sonra Almanya’da yeni dünya savaşının başlıca ocağı oluştu. Alman faşizmi, Avrupa’yı esaret altına almayı birinci vazife olarak görerek dünyaya hükümran olmaya can atmaktaydı. Hitlercilerin planları doğuda ‘yaşam sahaları’ istila edilmesi, ‘yeni bolşevizm tehlikesinden Avrupa’yı korumak’ gibi sahte ilke altında Sovyetler Birliği’ne karşı askeri hareket yapılmasını göz önünde tutuyordu.”*⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ P. M. Kuzmicov, K. R. Levin, V. A. Orlov, L. M. Predteçenskaya ve V. K. Furayev, En Yeni Tarih 10 (1939-1971): Orta Mekteplerin 10. Sınıfları İçin Ders Vesaiti, Rusçasının 3. Neşrine Esasen Düzenlenmiş 2. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1972.

⁴⁰⁵ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 16.

⁴⁰⁶ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 4.

Bu amaçlarına ulaşmak isteyen Almanya'nın 1936 Kasımında Japonya ile oluşturduğu "Antikomünintern Paktı"na bir yıl sonra İtalya da katılmıştır. Ders kitabında bu Pakt ile ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: "*Berlin-Roma-Tokyo "saldırganlık bloğu" uluslararası Komünizme karşı mücadele bayrağı altında oluşturuldu. Aslında ise 'Faşist koalisyonu' Almanya, İtalya ve Japonya tekellerinin menfaatine olarak dünyayı yeniden paylaşmak için savaş çıkarmak maksadıyla oluşturuldu.*"⁴⁰⁷

22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyetler Birliği ile imzalamış oldukları "saldırmazlık paktına" rağmen bu ülkeye saldırması ders kitabında sert ifadelerle eleştirilmektedir: "*Faşist saldırganlar Sovyet devletini ortadan kaldırmayı, onun servetlerini ele geçirmeyi, Sovyet adamlarını Alman kapitalistlerinin ve mülkedarlarının kölelerine dönüştürmeyi amaç olarak belirlemişlerdi.*"⁴⁰⁸

Kitapta İkinci Dünya Savaşı'nın "*faşist saldırganların darmadağın edilmesi ile*" sonuçlandığı belirtilmekte ve bu savaşın doğurduğu siyasi sonuçlarla ilgili olarak şu değerlendirme yapılmaktadır: "*Faşist saldırganların darmadağın edilmesi sosyalizmin hayrına ve kapitalizmin zararına olarak uluslararası alanda güçler dengesinin kökten değişmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin nüfuzu ölçülmez derecede arttı. Uluslararası sorunların çözümünde Sovyet ülkesinin rolü arttı.*"⁴⁰⁹

Kitabın üçüncü bölümünde "dünya sosyalizm sisteminin ortaya çıkması ve gelişmesi", "kapitalizmin genel krizinin derinleşmesi", "emperyalizmin sömürge sisteminin dağılması ve yıkılması", "halkların emperyalizme karşı barış, milli bağımsızlık, sosyal ilerleme, demokrasi ve sosyalizm uğrunda mücadeleleri" gibi konulara yer verilmiştir.

"Varşova Paktı'nın kuruluşu" ile ilgili olarak "emperyalist saldırganlardan" birlikte korunmanın sağlanması amacıyla sekiz sosyalist ülke Arnavutluk, Polonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Macaristan, Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Çekoslovakya temsilcileri 1955 yılının Mayıs ayında dostluk, emektaşlık ve karşılıklı yardım hakkında Varşova Antlaşması'nı imzaladıkları belirtilmektedir.

Ders kitabında Sosyalist ülkelerin tarih ve medeniyetleri merkezi yeri tutmaktadır. Polonya Halk Cumhuriyeti, Çekoslovakya Sosyalist Cumhuriyeti, Romanya Sosyalist Cumhuriyeti, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, Yugoslavya Sosyalist

⁴⁰⁷ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 12.

⁴⁰⁸ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 13.

⁴⁰⁹ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 40.

Federatif Cumhuriyeti, Arnavutluk Halk Cumhuriyeti, Macaristan Halk Cumhuriyeti, Almanya Demokratik Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti, Moğolistan Halk Cumhuriyeti, Kore Halk Demokratik Cumhuriyeti, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti ve Küba Cumhuriyeti'nde sosyalist sistemin kurulması ve bu ülkelerdeki iç ve dış siyasal gelişmeler hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca “Harici sosyalist ülkelerin medeniyeti” başlığı altında bu ülkelerde eğitim, edebiyat, sinema ve diğer güzel sanatlar alanlarındaki gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir.

Kitapta çeşitli ülkelerdeki sosyalist devrimlerinin ve sosyalizm sisteminin genel özellikleri de sıralanmıştır.⁴¹⁰

Ders kitabındaki açıklamalara göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalizmin genel krizi daha da derinleşmiş, buna karşılık sosyalizm sistemi yaygınlaşmış, milli bağımsızlık hareketleri görülmemiş oranda artış göstermiş, sömürgeci sistemi dağılmaya başlamış ve böylece dünya kapitalizminin faaliyet alanı gittikçe daha da daralmıştır. Kapitalizmin çelişkilerinin derinleşmesi, sosyalist ülkelerin başarıları ve sömürgeci devletlerin sükutu kapitalizm sisteminin konumunu sarsmıştır. Böylece hiçbir kapitalist devlet ekonomik çöküşten, işsizliğin artmasından yakayı kurtaramadılar. 1970'li yılların başlarına gelindiğinde emperyalizmin asıl merkezleri ABD, Batı Avrupa ve Japonya arasındaki iktisadi ve siyasi rekabet de gittikçe artmaktaydı..⁴¹¹

Bu bölümde verilen bilgilere göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra “dünya sosyalizm sistemi” insanlığın gelişmesinin yönünü belirleyen önemli bir etkene dönüşmüş, sosyalist ülkeler bütün insanlık için yeni bir toplum örneği yaratmışlardır ki bu sistem “*yeryüzündeki en adaletli sistem*” olan Komünizmdir.⁴¹²

⁴¹⁰ Kitapta sosyalizm sisteminin genel özellikleri şöyle sıralanmıştır: “Siyasal gelişme alanında Marksist-Leninist partilerin önderlik ettikleri işçi sınıfı tarafından emekçi kitlelere rehberlik edilmesi, proleter devriminin bu veya diğer şekilde gerçekleştirilmesi, proleter diktatürünün bu veya diğer şekilde kurulması, köylülerin esas kütlesi ve emekçilerin diğer tabakaları ile işçi sınıfının ittifakı; İktisadi inkişaf konusunda ; özel mülkiyetin lağvedilmesi ve temel üretim araçları üzerinde sosyal mülkiyetin yaratılması, tarımsal üretimin sosyalist kaidelere uygun olarak değiştirilmesi, halk üretiminin sosyalizm ve komünizmin kurulmasına, emekçilerin hayat seviyesinin yükseltilmesine yöneltilmiş olan plana uygun gelişmesi; Medeni devrim alanında; ideoloji ve medeniyet sahasında sosyalist devriminin hayata geçirilmesi, işçi sınıfına, emekçi halka, sosyalizm işine sadık olan çok sayıda aydın yaratılması; Proleter beynelmilelciği hakkında; milli zulmün lağvedilmesi ve halklar arasında hukuk eşitliği ve kardeşlik dostluğunun yaratılması, iç ve dış düşmanların saldırılarından sosyalizm kazanımlarının korunması, bir ülkenin işçi sınıfının diğer ülkelerin işçi sınıfı ile fikir birliği - proleter beynelmilelciği” Bakınız; Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 112.

⁴¹¹ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 175.

⁴¹² Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 117.

Ders kitabında Latin Amerika ülkeleri, Hindistan, Endonezya Mısır Arap Cumhuriyeti ve Cezayir Halk Demokratik Cumhuriyeti gibi ülkelerdeki iktisadi ve siyasi gelişmeler, bu ilkelerin içinde buldukları mevcut durum ve uluslararası ilişkileri gibi konularda da bilgiler verilmekte; “*sömürge olmaktan kurtulmuş*” (sosyalist bloğa dahil olmuş) bu ülkelerin ilerlemeleri ve medeni gelişimlerinde Sovyetler Birliği’nin yardımında bulunduğu vurgulanmaktadır.⁴¹³

Kitapta “emperyalist ülkeler” bilinçli olarak sosyalist ülkelerde milliyetçilik ahvali ruhiyesini körüklemek, Sovyet Birliği’ne karşı güvensizlik yaratmak ve sosyalist birliğinin birlik ve bütünlüğünü içeriden bozmaya çalışmakla suçlanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, İngiltere, Federal Almanya, İtalya ve Japonya hakkında ayrıntılı bilgiler verilen ders kitabında bu ülkelerde emekçilerin durumları, işçi hareketleri ve demokratik hareketler ile bu ülkelerdeki sosyalist ve işçi partilerinin kuruluş çalışmaları hakkında bilgiler verilmektedir. Aynı dönem içerisinde yukarıda sözü edilen kapitalist ülkelerde medeniyet konularına ve bu ülkelerde özellikle “sosyalist bakış açısıyla” eser veren sanatçıların ve onların eserleri hakkında bilgilere yer verilmekte ve bu sanatçıların proletaryanın müttefiki haline geldikleri ifade edilmektedir: “*Ekim idealarının Sovyetler Birliği’nin ve diğer sosyalist ülkelerin başarılarının etkisi altında kapitalist ülkelerin ilerici yazarları ve sanatçıları burjuva sistemine karşı gittikçe daha aktif bir şekilde karşı çıkıyorlardı. Aydınlar emperyalizme karşı sınıf mücadelesinde proletaryanın müttefikine dönüşüyorlardı.*”⁴¹⁴

Kitapta “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Uluslararası İlişkiler ve Halkların Barış Uğrunda Hareketleri” başlığı altında “*İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika emperyalizminin irtica ve tecavüzün ana merkezine dönüşerek dünya jandarması rolünü üstlendiği*”⁴¹⁵ belirtilmektedir. ABD’nin bu misyonun bir gereği olarak “Marshall

⁴¹³ Kitabın 1990 Yılında yapılan ve 1939-1988 yıllarını kapsayan yeni baskısında bu yardımlar şöyle dile getirilmektedir: “Azad olmuş halkların samimi dostları Sosyalizm Birliği ülkeleridir. Onlar Asya ve Afrika’nın gelişmekte olan ülkelere büyük iktisadi ve teknik yardım yapıyorlardı. Azad olmuş ülkeler sosyalist devletlerinin yardımıyla güçlü sanayi sahaları kuruyorlardı... sosyalist ülkelerin yardımı ile aynı devletlerde altı binden fazla tesis yapılmıştır, yapılıyor ve yapılacaktır... Genç devletler için milli kadrolar hazırlanmasında sosyalist ülkelerin yardımı önemli rol oynuyordu... Sovyetler Birliği gelişmekte olan ülkelere 1.6 milyon uzman kadro hazırlanmasında yardım göstermişlerdir... Sosyalist ülkelerin yardımı kapitalist ülkelerin yardımından köklü surette farklıdır. Bu yardım hiçbir siyasi ve diğer ağır şart koymadan ve üretimin önemli alanlarının yükselişine şerait yaratıyor, sosyal-iktisadi ilerlemelerine kolaylaştırır ve hızlandırıyor, halkların hayat seviyesinin yükselmesine imkan veriyor...” Bakınız: S. S. Bolk, L. Y. Kertman, K. R. Levin, A. Y. Manuseviç, Y. İ. Popova, S. M. Stetskeviç, B. K. Furayev; En Yeni Tarih 11 (1939-1988), Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990, s. 227.

⁴¹⁴ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 174

⁴¹⁵ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 232.

Planı” çerçevesinde 1948 yılında Avrupa’daki on altı “kapitalist ülkeye” maddi yardımda bulunduğu, daha sonra 1949 yılında yardım verdiği bu ülkelerin iştiraki ile “sosyalist birliğine karşı kurulan kapalı ve tecavüzkar bir askeri gruplaşma olan” NATO’yu kurduğu belirtilmektedir.⁴¹⁶ Bu bölümde “Sosyalist Birliği’nin” yeni dünya savaşlarının çıkmasına engel olmak, saldırganları zamanında dizginlemek, savaş çıkması halinde ise “düşmanı sarsıcı bir surette def etmek” ve onun “soygun planlarını” bozmak için gerekli araçlara sahip kudretli bir güç olduğu belirtilmektedir.

Ders kitabı 272 sayfadan ibaret olup, kalitesiz kağıda siyah beyaz olarak basılmıştır. Konu sonlarında “Suallar” ve “Suallar ve Tapşırıklar”, bölüm sonlarında ise “.. Bölüme Ait Tekrar İçin Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında 3-10 arasında değişen sayıda değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Kitapta konu sonlarında genellikle Komünist Parti arşivlerine dayanan belgelerden örneklerin yer aldığı “Senet” başlığı altında okuma parçalarına da yer verilmiştir. Az sayıda siyah-beyaz harita ve tabloya’da yer verilen ders kitabı baskı kalitesi ve genel dizayn açılarından öğrenciler için ilgi çekici olmaktan uzaktır.

2.6.7. SSCB Tarihi

1969 yılında 6. baskı olarak yayınlanmış bu ders kitabı SSCB’nin 1917 Bolşevik Devrimi ile 1967 yılları arasındaki tarihini kapsamaktadır.⁴¹⁷ Bu ders kitabı daha sonraki yıllarda SSCB tarihinin üç ayrı dönemini kapsayacak şekilde üç sınıf seviyesinde ayrı ayrı olarak basılmış olan ders kitaplarının aksine SSCB tarihinin tüm devirlerini kapsayan bir ders kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Ders kitabının “Mukaddime” başlıklı giriş kısmında dersin amacının öğrencileri SSCB tarihinin en önemli aşama ve olaylarıyla tanıştırmak olduğu belirtilmektedir. Kitapta Sosyalist devriminin gerçekleşmesinden başlayarak sosyalist sistemin önemi, geçirdiği aşamalar ve Komünist Parti öncülüğünde içeride ve dışarıda kazanılan güç ve önemden övgüyle bahsedilmektedir. “Giriş” bölümünde SSCB tarihinin “kapitalizmden sosyalizme geçiş devri” (1917-1937), “sosyalizm sisteminin kuruluşunun tamamlanmasından “inkişaf etmiş sosyalizm sistemi” nin kurulmasına kadar” (1938-1958) ve “geniş komünizm sistemi”nin kuruluşu devri” (1959’dan itibaren) olmak üzere üç döneme ayrıldığı

⁴¹⁶ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 232.

⁴¹⁷ İ. B. Berhin, M. P. Kum, M. İ. Belenku, SSCB Tarihi, Altıncı Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1969.

belirtilmiş ve ders kitabı da bu üç tarihi dönem temel alınarak üç bölüm halinde düzenlenmiştir.

Birinci bölüm “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi’nin Galibiyeti ve SSCB’de Sosyalizmin Kurulması: 1917-1937” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Bolşevik Partisi tarafından örgütlenen halkın 1917 yılı Şubat ayında Rusya’da “burjuva-demokratik devrimi” gerçekleştirdikleri belirtilerek Birinci Dünya Savaşı’nın bu devrimin başlamasını hızlandırdığı vurgulanmıştır. Kitapta V. İ. Lenin’in bu devrimle ilgili şu sözlerine yer verilmiştir: “*Dünya tarihinin keskin dönemlerinden birinde Romanov monarşisinin kana ve çirkefe batmış arabası birden bire altüst oldu.*”⁴¹⁸

Kitapta Şubat Devrimi ve Ekim Devrimi ile Brest-Litovsk Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmek için imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması ile ilgili şu değerlendirme yapılmıştır: “*Sovyet Rusyası’nın zayıflığından yararlanan Almanya ona soyguncu barış antlaşmasını kabul ettirdi ki bu anlaşma 3 Mart 1918’de Brest’de imzalandı. Brest Antlaşması’na göre Litvanya, Letonya, Estonya, Ukrayna, Belarusya’nın bir bölümü, Ardahan, Kars ve Batum şehirleri Sovyet ülkesinden zorla alındı...*”⁴¹⁹

Ders kitabında “sosyalist iktisadiyatı”, “sanayinin kurulması”, “ilk Sovyet anayasasının kabulü” gibi konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümde Ekim Devrimi’nin dünya tarihi açısından önemi şöyle değerlendirilmektedir: “*Ekim Devrimi milli sömürge zulmünün zincirini kırarak ve Rusya halklarını bu zulümden kurtararak bütün dünyanın mazlum halklarına büyük tesir gösterdi. Aynı halklar arasında sömürge köleliğine karşı güçlü milli özgürlük hareketlerine neden oldu. Böylece emperyalizmin sömürge sisteminin krize uğramasını başlattı... Rusya’da sosyalist devriminin galibiyeti sonucunda dünya iki sisteme: kapitalizm ve sosyalizm sistemlerine ayrıldı. 1917 yılından sonra bu iki sistemin mücadelesi dünya tarihinin gidişatını belirledi.*”⁴²⁰

Ders kitabında İngiliz ordularının Ağustos ayında Bakü’ye girerek Bakü Komünasını dağıtıp Komünanın liderleri olan Şaumyan, Çaparidze, Malikin, Fioletov ve Ezizbeyov başta olmak üzere yirmi altı yöneticiyi Türkmenistan’a götürerek orada

⁴¹⁸ Berhin ve diğerleri, Age., s. 7.

⁴¹⁹ Berhin ve diğerleri, Age., s. 64

⁴²⁰ Berhin ve diğerleri, Age., s. 79.

kurşuna dizilmelerine tepki gösterilmektedir: “26 Bakü komiserinin haincesine öldürülmesi İngiliz müdahalecilerinin hayasız, iğrenç cinayeti idi.”⁴²¹

Ders kitabında “Vatandaş Savaşı” olarak adlandırılan iç savaşla ilgili bilgiler verilirken Orta Asya, Kafkasya ve Uzak Doğu’nun konumları nedeniyle emperyalist devletlerin saldırılarına daha erken maruz kaldıkları belirtilerek halkların emperyalistlerle mücadelede zorlanmalarının sebebi olarak “*Rus hakimiyetinden uzun süre ayrı kalmaları*” gösterilmektedir: “...Orta Asya’nın Rusya’dan uzun süre ayrı düşmesi ve oradan yeterince yardım alamaması mücadeleyi daha da zorlaştırıyordu... Orta Asya arazisinde Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nden başka Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği yer alıyordu. Bu devletlerin ahalisine yerli hükümdarlar, feodallar, ruhaniler ve dış emperyalistler tarafından amansız zulüm ediliyordu. Hive halkı komünistlerin rehberliği altında 1919 Kasımında “kan içen hükümdar” Cüneyt Han’a karşı isyan etti ve Kızıl Ordunun yardımı ile onu devirdi. Sonuçta Hive ve Buhara’da ‘halk demokratik devrimleri’ ortaya çıktı ki bunların da neticesinde halk cumhuriyetleri kuruldu.”⁴²²

Ders kitabında Kafkasya bölgesinin Sovyet ordusu tarafından işgal edilmesi ile ilgili şu değerlendirmelere yer verilmiştir: “Kafkasya emekçileri harici emperyalistlerin hizmetinde olan burjuva milliyetçi partilerin: Gürcü Menşeviklerin, Ermeni Taşnakların ve Azerbaycan Müsavatçılarının işbaşına getirdikleri ‘karşı devrimci hükümetlerin’ zulmü altında üç yıl inlediler. Burjuva milliyetçileri Kafkasya’yı var yoktan çıkarıp halklar arasına düşmanlığı körükleyerek Gürcüleri Ermenilere, Ermenileri Azerbaycanlılar üzerine saldırtıyorlardı... Kafkasya emekçileri karşı devrimci hükümetlere karşı kararlı mücadele sürdürüyorlardı. 1920 yılı Nisanında Bolşeviklerin öncülüğünde Bakü işçilerinin ve donanma askerlerinin silahlı isyanı başladı. 28 Nisana bağlayan gece isyancılar Müsavat Hükümetini kovarak Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan ettiler ve Azerbaycan Komünist Partisi’nin görkemli hadimi N. N. Nerimanov’un liderliği ile ‘Geçici Devrim Komitesi’ kuruldu. Devrim komitesi V. İ. Lenin’e başvurarak Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin yardımına Kızılordu birlikleri gönderilmesini rica etti. Böyle bir yardım derhal gösterildi. 28

⁴²¹ Berhin ve diğerleri, Age., s. 83-84.

⁴²² Berhin ve diğerleri, Age., s. 122.

*Nisanda 11. Ordu'nun birlikleri Bakü'ye girdiler ve isyan etmiş işçilerin galibiyetlerini sağlamlaştırmak için yardım ettiler.*⁴²³

Kitabın bu bölümünde Sovyet sisteminde eğitim, bilim ve edebiyat alanında kaydedilen gelişmelerden övgüyle ve abartılı bir şekilde bahsedilmektedir.

1921-1922 yıllarında devletin dış siyaseti ile ilgili bilgiler verilirken 1921 yılı Mart ayında Türkiye ile dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalandığı belirtilerek bu antlaşmanın Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirdiği ve SSCB'nin yardımı sayesinde Türkiye'nin emperyalistlere karşı sürdürdüğü bağımsızlık savaşını kazandığı ifade edilmiştir.⁴²⁴

Ders kitabında SSCB'nin kurulması, kolektifleştirmenin gerçekleştirilmesi, ağır sanayi hamlesi ve uygulanan beş yıllık kalkınma planları hakkında da bilgiler verilmiştir. Burada Birinci Beş Yıllık Plan sonunda ülkenin sanayi devletine dönüştüğü, köylerde kolektifleşmenin büyük ölçüde tamamlandığı, Sovyet halkının hayat seviyesinin yükseldiği ve böylece sosyalizmin iktisadi temelini kurduğu belirtilmektedir.⁴²⁵

“Ülkenin Siyasi Hayatı” başlığı altında Stalin'in “kişisel kült” haline getirilmesi, Stalin döneminde uygulanan “tek adam” yönetimi ile adaletsiz ve baskıcı uygulamalar açıkça eleştirilmektedir: *“Uzun müddet Komünist Parti Merkez Komitesi'nin Başkatipliği görevini yürüten İ. V. Stalin diğer liderlerle birlikte Lenin vasiyetlerinin uygulanması uğrunda aktif mücadele yürütmüştür. O, Marksizm-Leninizme sadık idi... Lakin bizim bütün büyük galibiyetlerimizi yanlış olarak onun adı ile anmaya başladılar. KP ve Sovyet ülkesinin kazandığı başarılar, Stalin'e dizilen övgüler onun başını döndürdü. Bu şartlar altında tedricen Stalin'in şahsiyetine prestij oluşturulmaya başlandı. Stalin'in karakterindeki olumsuz yönler: kabalık, huzursuzluk, eleştiriye açık olmamak ve aşırı şüphecilikti. V.İ. Lenin'in daha 1922 yılında haberdar ettiği bu özellikler gün geçtikçe kendini daha güçlü bir şekilde gösteriyordu. Stalin Lenin'in kolektif liderlik prensiplerini bozmağa, parti ve devlet hayatının en önemli konularında tek başına karar vermeye başladı. O, devlet güvenlik birimlerinin*

⁴²³ Berhin ve diğerleri, Age., s. 123.

⁴²⁴ Berhin ve diğerleri, Age., s. 139.

⁴²⁵ Berhin ve diğerleri, Age., s. 197-199.

faaliyetleri üzerindeki parti ve parti merkez komitesinin denetimlerini kaldırarak devlet güvenlik birimlerini kendisine bağladı... ”⁴²⁶

Kitapta Stalin döneminde düzmece itirafnamelerle parti ve devlet görevlilerinin cezalandırılması da eleştirilmiştir.

Kitabın 2. bölümü “SSCB Sosyalizm Sistemi Kuruculuğunun Tamamlanması Devrinde” başlığını taşımakta olup Üçüncü Beş Yıllık Plan (1938-1942) döneminin başlangıcı olan 1938 yılından sonraki olayları kapsamaktadır. Bu bölümde ağırlıklı olarak “Büyük Vatan Savaşı” (İkinci Dünya Savaşı) ve sonrasındaki gelişmelere yer verilmiştir. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanlar’ın işgal ettikleri bölgelerdeki halka yönelik uygulamaları çarpıcı bir üslupla dile getirilmiştir. “Alman Faşist İşgalcilerinin Vahşiliği” başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır: “Ülkemizin geçici olarak işgal edilmiş topraklarında Hitlerciler dehşetli cinayetler türetiyorlardı. Faşist vahşiler Sovyet insanlarını, parti, işçi sendikaları, kolhoz ve komsomol görevlilerini acımasızca yok ediliyorlardı. İşgalcilerin koymuş olduğu kuralları birazcık bozanlar kurşuna diziliyordu. Her yerde hapishaneler kuruluyor, insanlar kitleler halinde idam ediliyordu. Her tarafı darağaçları kaplamıştı.”⁴²⁷

Kitapta İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sanayi ve tarım alanında önemli hamleler gerçekleştirildiği dile getirilmiştir. Bu bölümde de önemle vurgulanan nokta özellikle Stalin’in ölümünden sonra Leninizmin devlet yönetiminde tekrar hakim kılındığıdır. Buna göre Sovyetler Birliği KP 20. Kurultayı Stalin’in “kişisel kült” haline getirilmesini kesin olarak Marksizm-Leninizme aykırı olarak nitelendirilerek kötülemiştir. Kurultay Marksizm-Leninizme aykırı olan kişisel kültün tamamen kaldırılarak parti, devlet, ve ideoloji işlerinin bütün alanlarında “kolektivizm” prensiplerine ciddi olarak uyulmasının temin edilmesi direktifini vermiştir: “İ. V. Stalin’in Mart 1953 yılında vefatından sonra siyasi maceracı Beriya’nın yabancı sermayenin menfaatine olarak Sovyet Devletini yıkmaya yönelik cinayetkar, Parti ve Devlet karşıtı hareketlerinin işa edilmesi bu işe yardım etti. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin 1953 Temmuz plenumu Beriya’yı Parti’den çıkardı ve Aralık ayında bu ‘cani’ ve ‘yardımcıları’ Sovyet mahkemesi tarafından idama mahkum edildiler. Parti Merkez Komitesi’nin Plenumu Parti ve Devlet yönetiminde Leninizmin

⁴²⁶ Berhin ve diğerleri, Age., s. 229.

⁴²⁷ Berhin ve diğerleri, Age., s. 270.

ciddi olarak uygulanmasını talep ederek Parti ve devlet yönetiminin en önemli prensibinin kolektiflik olduğunu kaydetti... ”⁴²⁸

Bu bölümde İkinci Dünya savaşı’ndan sonraki dönemde eğitim, bilim, edebiyat ve sanat alanlarında önemli gelişmeler kaydedildiği belirtilmektedir.

Kitabın 3. bölümü “SSCB Geniş Komünizm Kuruculuğu Devrinde” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde SSCB’nin 1950-60’lı yıllar arasında gelişiminin yeni bir aşaması olan “geniş komünizm cemiyeti kuruculuğu”na başladığı bu dönemin de 17 Eylül 1961 tarihinde toplanan Sovyetler Birliği Komünist Parti’nin 22. kurultayında yeni parti programının kabul edilmesiyle başladığı belirtilmektedir. Bu kurultayda komünizm sistemi şu şekilde tarif edilmiştir: “*Komünizm öyle bir sınıfsız sosyal sistemdir ki burada üretim araçları üzerinde sadece halk mülkiyeti vardır. Sistemin bütün organları tam sosyal eşitliğe sahiptirler. Burada insanların her yönüyle gelişmesi ile birlikte sürekli ilerleyen bilim ve teknik temelinde üretici güçler de artacak, bütün sosyal zenginlik kaynakları birleşerek güçlü sel gibi akacak ve ‘herkesten kabiliyetine göre, herkese istediği kadar’ büyük prensibi uygulanacaktır. Komünizm hür ve şuurlu emekçilerin öyle çok müteşekkil bir sistemidir ki burada toplumsal özyönetim oluşacak, toplumun hayrına çalışmak herkes için birinci hayati istek ve benimsenilmiş zorunluluk olacak, herkesin yeteneğinden halk için en faydalı şekilde yararlanılacaktır.*”⁴²⁹

Bu dönemde tarım, sanayi, nakliyat, eğitim, bilim, sanat ve edebiyat alanlarında önemli gelişmeler kaydedildiği vurgulanmıştır.

Ders kitabında “Barış ve Silahsızlanma Uğrunda Mücadele” başlığı altında Sovyetler Birliği’nin barışsever ve silahsızlanma için sürekli mücadele yürüten bir ülke olduğu belirtilmektedir: “*Sovyetler Birliği barışı daima kesin olarak korumuş, topyekün ve tamamen silahsızlanma uğrunda mücadele sürdürmüştür.*”⁴³⁰

Ders kitabı “Sovyet Gençleri Atalarının Yolunu Takip Ediyor, Onların Şöhretini Artırıyorlar” başlıklı konu ile bitmektedir. Bu başlık altında Sovyet gençlerine Marksizm- Leninizm ilkeleri ve Sovyet vatanını korumaları ile ilgili görevleri hatırlatılmaktadır.

Ders kitabı 426 sayfadan ibaret olup ikinci hamur kağıda siyah-beyaz olarak basılmıştır. Kitapta yeterli sayıda resim, harita ve grafiğe yer verilmişse de baskı

⁴²⁸ Berhin ve diğerleri, Age., s. 340.

⁴²⁹ Berhin ve diğerleri, Age., s. 366.

⁴³⁰ Berhin ve diğerleri, Age., s. 390.

kalitesinin düşüklüğü nedeniyle görsellik düzeyi düşüktür. Konu sonlarında “Derse Dair Suallar” başlığı altında değerlendirme sorularına ve “Senetler ve Materyaller” başlığı altında okuma parçalarına; ders kitabının sonunda ise “kronoloji cetveli” ve “İçindekiler” kısımlarına yer verilmiştir.

2.6.8. SSCB Tarihi 8

Ders kitabı Rusya’da ilk insanların ortaya çıkışından 19. yüzyılın sonuna kadar geçen sürede Rusya tarihinin bir özetini sunmaktadır.⁴³¹

Ders kitabının ilk sayfasında “Sekizinci Sınıf Öğrencilerine Vatanımızın Tarihine Dair Birkaç Söz” başlığı altında tarihi öğrenmenin gerekliliği, tarihi öğretirken “ne zaman?”, “nerede?” ve “niçin?” sorularına yanıt aranması gerektiği, tarihi olayların algılanmasında tarihi metinlerin rolü ile medeniyet tarihinin önemi üzerinde durulmaktadır.

Önsözde öğrencilere “vatan sevgisi” ile ilgili şu açıklama yapılmaktadır: *“Vatana sevgi hissi beslemeden Sovyetler ülkesinin bilinçli komünizm kurucusu, savaşçısı vatandaşı olmak mümkün değildir. Büyük Vatan Muharebesi’nin ağır şartlarında asker ve subaylarımızı faşizme karşı savaşa derin vatan sevgisi ruhlandırıyor. Gençlerimizi ham topraklara, Sibiry’a’nın inşaatlarına, mertlik ve metanet gerektiren her yere vatan sevgisi götürmüştür.”*⁴³²

Kitapta tarihsel gelişim çizgisi “Genel Tarih” dersinde olduğu gibi Marksist anlayışa göre “ilkel toplum”, “kölelik sistemi”, “Feodalizm”, “Kapitalizm” ve “Sosyalizm” devirlerine ayrılmıştır.⁴³³

“İptidai Cemiyet” başlıklı birinci bölümde “İnsanın Menşei” başlığı altında evrimci bir yaklaşımla insanın maymunun bir türünün insana dönüşmesi sonucu ortaya çıktığı ifade edilmektedir: *“Ali maymun çeşidinin insana dönüşmesi süreci iki milyon yıldan çok evvel Güneydoğu Afrika’nın geniş arazisinde gerçekleşmiştir... Maymun çalışmayı öğrenmekle tedricen ilkel insana dönüşmüştür. Yeni mahluk daha gelişmiş*

⁴³¹ B. A. Ribakov, A. M. Krasnovayev, A. M. Saharov ve A. A. Preobrajenski; SSCB Tarihi 8, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990.

⁴³² Ribakov ve diğerleri, Age., s. 8.

⁴³³ Bu sınıflandırmanın bölümlerin (sosyal sistemler) Azerbaycan’daki tarih ders kitaplarında yer alan orjinal isimleri şöyledir: İptidai İcma Cemiyeti, Guldarlık Cemiyeti, Feodalizm, Kapitalizm ve Sosyalizm. Ayrıntılı bilgi için bakınız: A. V. Yefimov, Yeni Tarih, Rusçadan tercüme eden: R. G. Eskerov, Dördüncü Baskı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1986, s. 6.

beyni, dik yürüyüşü, taş ve ağaç tutmaya kabil özel inkişaf etmiş bileği ile kendi atası olan maymundan farklılaşmıştır... ”⁴³⁴

Ders kitabının ismi SSCB Tarihi olmasına rağmen içerik olarak büyük ölçüde Rusya'nın tarihi niteliğindedir. Rusya tarihine ve medeniyetine ayrılan sayfa sayısı Birliğe dahil diğer cumhuriyetlerin tarihlerine ayrılan sayfa sayılarıyla kıyaslanamayacak ölçüde fazladır.

Kitapta “Slavların Eski Ataları” başlığı altında SSCB'nin en büyük halklarının Ruslar, Ukraynalılar, Belaruslar olmakla birlikte Polonyalılar, Bulgarlar, Slovaklar, Çekler, Sırp ve Hırvatlar'ın da Slav dili ailesine mensup oldukları; “Rus Vatanı Nerede Meydana Gelmiştir?” başlığı altında 9. yüzyılda Doğu Slavları arasında “üç kardeş halk” olan Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar'ın ortak tarihsel beşiği olan Feodal Rus Devleti'nin kurulduğu ve Doğu Slavlarının bu devleti kendi başkentlerinin adı ile - Kiev Rus Devleti- olarak adlandırdıkları belirtilmektedir: “*Bin yıllık kesintisiz tarihsel gelişim Kiev Rus Devleti'nden 15-17. yüzyıllarda Moskova Rus Devleti'ne, 18-20. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu'na ve Büyük Ekim Sosyalist Devrimi vasıtasıyla bizim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne kadar uzanmaktadır. SSCB'nin en büyük parçası olan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Belarusya eski Rus adını korumuşlardır. Bu nedenle biz sadece Kiev Rus Devleti'nin tarihini bilmekle yetinmemeli, Avrupa'nın en büyük devletinin nasıl oluştuğu konusunu da açığa çıkarmalıyız.*”⁴³⁵

Bu ders kitabında da “din” ve “kilise” kurumları ile ilgili olumsuz değerlendirmelere yer verilmiştir: “*10. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Avrupa ve Kafkaslar'ın tamamına yakını Hristiyanlığı kabul etmişti. Bunda Hristiyanlık öncesi dini inanışla Hristiyanlığın benzer yönlerinin olması etkili olmuştur... Buna (bu dine) göre emekçiler itaatkar olmalı ve kendi hayatlarını iyileştirmeye çalışmamalı idiler. Çünkü öldükten sonra onlara ahiret dünyasında bütün bunların acısını çıkarmak vadeditliyordu. Bütün bunlar hakim sınıfın yararına idi ve devlet kendi gelirinin onda birini kilise görevlilerine vererek mutuluk ve itaatkarlık telkin ettikleri için onları cömertçe ödüllendiriyordu. Hristiyan dininde çok fazla riyakarlık ve hile vardı. Kilise görevlileri feodal sınıfın bir parçasına dönüşmüşlerdi.*”⁴³⁶

⁴³⁴ Ribakov ve diğerleri Age., s. 10

⁴³⁵ Ribakov ve diğerleri, Age., s. 39.

⁴³⁶ Ribakov ve diğerleri, Age., s. 60.

Kitapta “Feodalizm Devrinin Başlangıcı” başlıklı üçüncü bölümünde “sıfır” ve “onluk hesaplama sisteminin” mucidi El Harizmi, Biruni ve İbn-i Sina gibi büyük Türk-İslam alimlerinden övgüyle bahsedilerek onlarla ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: “*Orta Asya halkları bütün dünyada meşhur olan görkemli alimleri ile iftihar edebilirler*”⁴³⁷

Rus medeniyetinden bahsedilirken Rusların Rusyanın diğer halklarının ve başka halkların medeniyetlerine hürmetle yaklaştıkları belirtilerek yabancı yazarların eserlerinin Rusçaya çevrilmesi ve bazı Rus vatandaşlarının yabancı ülkelere eğitim için gönderilmeleri de bu durumun ispatı olarak gösterilmektedir.⁴³⁸

Kitapta her fırsatta Sovyet halklarının dostluğunun derin köklere sahip olduğu vurgulanmaktadır. Burada verilen bilgilere göre 18. yüzyılın sonlarına doğru Rusya’nın çok milletli bir ülkeye dönüşmüş olması ve o zamandan beri Rus halkının ülkedeki diğer halklara “faydalı etkide bulunarak” onlarla bir arada yaşaması Sovyet halklarının dostluğunun derin tarihi köklere sahip olmasını sağlamıştır.⁴³⁹

Kitapta genel olarak kaba bir ideolojik dil ve üslup kullanılmıştır. Örneğin Kırım Hanlığı’nın bir akınından söz ederken “...*Kazan ve Kırım’ın Rusya’ya büyük zarar veren soyguncu baskınları çoğaldı. Altın Ordu’dan ayrıldıktan sonra tecavüzkar Kazan Hanlığı’na karşı mücadele esas mesele idi.*”⁴⁴⁰ Yine kitaptaki genel yaklaşım Rusya’nın bölgede takdir edilen bir devlet olduğu şeklindedir. Kırım Hanlığı’nın Rusya’ya ilhaki konusunda “*Ermeniler ve Azerbaycanlılar da Rus tâbiliğini kabul etmeye can atmaktaydılar*”⁴⁴¹ değerlendirmesine yer verilmiştir.

Kitabın “sonsözünde” öğrencilere yönelik olarak Marksist tarih anlayışı bağlamında genel kültür verilmektedir: “*Bir sosyal sistem başka daha gelişmiş bir sistem ile yer değiştirir. Ama onun kendisi de belirli bir gelişim evresinin sonunda eskir, toplumun ileriye doğru hareketi yolunda engele dönüşür. İptidai icma (ilkel topluluk), guldarlık (kölelik) ve feodalizm sistemleri aynı hareketin ayrı ayrı aşamalarıdır... Tarihsel materyal göstermektedir ki bir sosyal sistemin diğeri ile yer değiştirmesi kendi kendine otomatik olarak gerçekleşmiyor. Bütün değişikliklerin temelinde maddi nimetleri ve eşsiz medeni servetleri üreten getiren milyonlarca insanın birbirinin yerine*

⁴³⁷ Ribakov ve diğerleri, Age., s. 108.

⁴³⁸ Ribakov ve diğerleri, Age., s. 318.

⁴³⁹ Ribakov ve diğerleri, Age., s. 320.

⁴⁴⁰ Ribakov ve diğerleri, Age., s. 145.

⁴⁴¹ Ribakov ve diğerleri Age., s. 285.

geçen nesillerin yaratıcı emeği vardır. Halk kütleleri, onların emek faaliyeti, sömürücülere ve yabancı işgalcilere karşı sürdürdükleri mücadele tarihin sonuç itibariyle devletlerin geleceklerini belirleyen dinamik gücüdür.”⁴⁴²

336 sayfadan ibaret olan kitapta konular dokuz bölüm altında ele alınmıştır. Bol resimli olarak tasarlanan kitapta resimlerin büyük kısmı renkli olarak basılmışsa da gerek resimlerin küçük olması gerekse baskı kalitesinin düşüklüğü nedeniyle görsellik önemli ölçüde zayıftır. Bölümlerin başlarında ve sonlarında bölümle ilgili değerlendirme sorularına yer verilen ders kitabının sonunda “son söz” ve “içindekiler” kısımları yer almaktadır.

2.6.9. SSCB Tarihi 9

SSCB Tarihi dersinin ikinci yılında okutulan bu ders kitabı SSCB tarihinin “Emperyalizm devri”, “Ekim Sosyalist Devrimi’nin Hazırlık Aşaması” ve “Devrimin Gerçekleştirilmesi ile Ülkede Sosyalizmin Kurulması” olarak adlandırılan dönemlerini kapsamaktadır.⁴⁴³

Ders kitabında 20. yüzyılın başlarında Rusya’nın içinde bulunduğu ekonomik çöküntü ve buna bağlı olarak şiddetlenen sınıf mücadelesi, işçi sınıfının hareketleri (siyasal gösteriler, genel grevler ve köylü hareketleri gibi) ile Marksist partilerin kurulması gibi konular ağırlıklı yer tutmaktadır. Kitapta verilen bilgilere göre bu dönemde Rusya’da hakim sınıf zadeganlar ve burjuvalardan ibaret olup 20. yüzyılın başlarından itibaren küçük burjuva partilerinin kurulmasına da başlanmıştır. Ders kitabında Rusya’nın “uçgar”⁴⁴⁴ bölgelerinde kapitalizmin gelişmesinin yerli milli burjuvaziye güçlendirdiği bu durumun da bu bölgelerde milliyetçiliğin yükselmesine neden olduğu belirtilmektedir. Böylece 20. yüzyılın başlarında Polonya, Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan’da “burjuva milliyetçi partiler” ortaya çıkmıştır. Kitapta milliyetçiler Rusya halklarının Çarlık yönetiminin sömürge siyasetine karşı sürdürdükleri mücadeleleri kendi yararlarına kullanmaya çalışmakla; burjuvazi de yerli proletaryanın Rus işçi sınıfı ile işbirliği yapmalarına karşı çıkmak suretiyle kendi

⁴⁴² Ribakov ve diğerleri Age., s. 331.

⁴⁴³ İ. B. Berhin ve İ. A. Fedosov; SSCB Tarihi 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1982.

⁴⁴⁴ Sovyet dönemi Azerbaycan tarih kitaplarında sık rastlanan “uçgar” kelimesi; “bir yerin en uzak bölümü, kenarı ve bir ülkenin, devletin merkezden uzakta olan vilayeti, bölgesi” anlamında olup bu kavram SSCB döneminde daha çok SSCB’ye bağlı Orta Asya’daki ve Kafkasya’daki Cumhuriyetler için kullanılmaktaydı. Bakınız, Altaylı, Age., 2. cilt, s. 1162.

milletinden olan emekçiler üzerinde “ortaksız ağalık” yapmaya çalışmakla suçlanmaktadır.⁴⁴⁵

Ders kitabının ilk bölümünden itibaren ele alınan konuların merkezine Lenin oturtulmaktadır. Kitapta sık sık “Lenin peygambercesine bildirdi ki” “Lenin göstermiştir ki” gibi ifadelerle çeşitli konularla ilgili Lenin’in düşüncelerine atıfta bulunmaktadır.

Ders kitabında Marksist tarih anlayışına uygun olarak kapitalist ve emperyalist olarak nitelendirilen ülkeler ile Çar yönetimi “düşman öteki” konumundadır. Birinci Dünya Savaşı’nda Bolşevik Partisi’nin Çarlık Rusyasını desteklemediği belirtilmekte; Rusya’nın savaşa hangi şartlar altında girdiği ve savaş yıllarında Rus halkının içinde bulunduğu kötü durum geniş bir şekilde açıklanmaktadır. Kitapta ayrıca Rusya sosyal demokratları bu savaşta Çarlık Rusyası’nı destekledikleri için eleştirilmektedir: *“Savaşan devletlerin bütün burjuva ve küçük burjuva partileri kendi hükümetlerinin tarafını tutmaktaydılar. Avrupa ülkelerinin sosyal demokrat partileri işçi sınıfının işine ihanet ettiler... Menşevikler Avrupa oportunistlerinin peşinden giderek Rusya’da Çarizm ve diğer devletlerin hükümetleri tarafından ileri sürülen ‘kendi vatanını savunmak için bütün güçlerini birleştirmek’ gibi şovenist Şiara taraftar oldular. Aslında Çarizmi savunmak, Avrupa emperyalizmini savunmak demek idi. Yalnız Lenin’in önderlik ettiği Bolşevik Partisi kendi evrensellik borcuna sadık kaldı. ‘Savaş ve Rusya sosyal demokrasisi’ başlıklı manifestosunda Lenin, Bolşevikler bu savaşı bütün savaşan devletler tarafından sürdürülen ‘soygunculuk’ ve ‘işgalcilik’ savaşı olarak değerlendirerek emperyalist savaşın vatandaş savaşına, kendi hükümetlerine karşı kapitalistlere ve mülkedarlara karşı savaşa dönüştürmek Şiarını ileri sürdü.... Lenin göstermiştir ki vatani savunmak “kendi vatanının monarşisi, mülkedarı ve kapitalistlerine, yani vatanımızın en kötü düşmanlarına karşı her türlü devrimsel araçlarla mücadele etmek demektir.”⁴⁴⁶*

Bu bölümde dünyada ilk Sosyalist devrimin Rusya’da gerçekleşmesinin nedenleri üzerinde de durulmaktadır. Buradaki yaklaşıma göre ‘Rusya’nın dünya emperyalizm zincirinde en zayıf halka olması’ ve ‘iktisadi, sınıfsal, siyasal ve milli çelişkilerin bu ülkede son derece keskinleşmiş olması’ gibi nedenler Ekim Sosyalist

⁴⁴⁵ Berhin ve Fedosov, Age., s. 22.

⁴⁴⁶ Berhin ve Fedosov, Age., s. 113-114.

Devrimi'nin başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Bu Devrimin sonunda Sovyet Sosyalist Devleti kurulması bu ülkenin halklarının ve bütün insanlığın tarihinde yeni bir devir başlatmıştır.

Kitapta Rusya'da sosyalizmin kurulması uğrunda yapılan iç savaflara "Vatandaş Savaşları" önemli yer ayrılmıştır. Bu bölümde verilen bilgilere göre bu dönemde Orta Asya ahalisine yerli hükümdarlar, feodaller, ruhaniler ve dış emperyalistler tarafından "acımasızca" zulüm edilmekteydi. Bu durum karşısında Hive ve Buhara'da "halk demokratik devrimleri" gerçekleştirilerek Halk Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur. 1924 yılının sonbaharında kabul edilen yeni idari bölge sistemiyle Özbekistan SSC, Türkmenistan SSC, Özbekistan SSC bünyesinde Tacikistan Muhtar Cumhuriyeti, Rusya Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde ise Kırgızistan ve Karakalpak Muhtar vilayetleri oluşturulmuştur. 1925 yılının Mayıs ayında Özbekistan SSC ve Türkmenistan SSC Sovyetler Birliği'ne dahil olmuş, 1929 yılında Tacikistan Özbekistan SSC'den ayrılarak önce bağımsız SSC olmuş, 1931 yılında 6. Sovyetler Birliği kurultayında alınan kararla Sovyetler Birliğine dahil olmuştur.⁴⁴⁷

Ders kitabında Ekim Sosyalist Devrimi gerçekleştiği sırada Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan milletlerinin "feodalizm" devrini yaşadıkları ve kapitalizme geçiş devrinde oldukları belirtilerek bu halkların kapitalizm aşamasını yaşamadan "büyük Rus halkının kardeşlik yardımı sayesinde" sosyalizm sistemini kurabildikleri ileri sürülmektedir.⁴⁴⁸

Kitapta "Transkafkasya'da Sovyet Hakimiyetinin Galibiyeti" başlığı altında Kafkasya bölgesinin Sovyetleştirilmesi konusunda şu değerlendirmeye yer verilmiştir: "Kafkasya emekçileri yabancı emperyalistlerin hizmetinde olan burjuva milliyetçi partilerin: Gürcü Menşeviklerin, Ermeni Taşnakların ve Azerbaycan Müsavatçılarının hakimiyet başına getirdikleri karşı devrimci hükümetlerin zulmü altında tahminen üç yıl kalmıştır. Burjuva milliyetçileri Kafkasyayı soymakta, halklar arasında düşmanlığı kışkırtıp, Gürcüleri Ermeniler üzerine, Ermenileri Azerbaycan üzerine saldırmaktaydılar...Kafkasya emekçileri zalimlere karşı kararlı mücadele sürdürmekteydiler. 1920 Nisanında Bolşeviklerin rehberliği altında Bakü İşçilerinin ve

⁴⁴⁷ Berhin ve Fedosov, Age., s. 295.

⁴⁴⁸ Berhin ve Fedosov, Age., s. 393.

donanma askerlerinin silahlı isyanı başladı. 27 Nisanı 28 Nisana bağlayan gece isyancılar Müsavat Hükümeti'ni devirdiler. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini ilan ettiler ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin görkemli hadimi olan Neriman Nerimanov'un liderliği ile 'Geçici Askeri-Devrimci Komite' oluşturuldu. Devrimci Komite Lenin'e başvurarak Kızıl Ordu'yu davet etti...Kafkasya'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasında P.K. Rini, S.M. Kirov, Sergo Orçanikdze, A. N. Mikoyan ve N. Nerimanov gibi meşhur hadimleri lider rol oynamışlardır.”⁴⁴⁹

Ermenistan'da 29 Kasım 1920, Gürcistan'da ise 25 Şubat 1920 tarihlerinde Sovyet rejimi kurulmuştur.

Kitapta “Medeni Kuruculuk” başlığı altında bu yıllarda Sovyet iş okulu sisteminin oluşturulduğu, Çarlık dönemindeki mevcut yapı ve isimdeki okullar kaldırılarak bunların yerine birincisi sekiz yaşından 13 yaşına kadar, ikincisi ise 17 yaşına kadar olan erkek ve kız çocukları için iş okullarının açıldığı, eğitimin iş eğitimi ile ilişkilendirilerek okullarda dülger, çilingir vb.. üretim imalathanelerinin açıldığı belirtilmektedir.

Ders kitabında 1921 yılının Mart ayında Türkiye ile dostluk ve kardeşlik anlaşması imzalanmasının Türkiye'nin milletlerarası konumunu güçlendirdiği, SSCB'nin bu yardımı sayesinde Türkiye'nin emperyalistlere karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşında galibiyet kazandığı belirtilmiştir.

Kitapta “Yeni İktisadi Siyasete Geçilmesi” başlığı altında tarımsal üretimde artışı sağlamak için alınan tedbirlerden bahsedilmektedir. Buna göre köylüleri tahılı pazarda serbest bir şekilde satıp, sanayi malları almak izni verilmiş, köylülere toprağı kiralamak, köyde kooperatifçiliğın çeşitli şekillerini geliştirmek gibi bir takım tedbirler uygulanmıştır. Yine kitapta verilen bilgilere göre devlet kiliselerden altın ve platin gibi kıymetli eşyalarının bir kısmına el koyarak bunlarla açlık çeken ahali için tahıl almıştır: “*Gerici din adamları bu işe mani olmaya çalıştılar ve dindarları Sovyet karşıtı isyanlara tahrik etmeye çalıştılar ama emekçiler irticacıların peşinden gitmediler.*”⁴⁵⁰

Ders kitabında SSCB'nin kurulmasına kadar geçirilen aşamalar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmekte ve SSCB'nin oluşturulmasının nedenleri üzerinde durulmaktadır. Buna göre SSCB'nin kurulması bir yandan kapitalist düşmanlara karşı savunmayı sağlama, öte yandan sosyalizm kurmayı başarmak için Sovyet

⁴⁴⁹ Berhin ve Fedosov, Age., s. 263-264.

⁴⁵⁰ Berhin ve Fedosov, Age., s. 290.

cumhuriyetlerinin tüm insan, maddi ve mali kaynaklarını birleştirmek zorunluluğundan kaynaklanıyordu.

Kitapta Sovyet yönetiminin büyük önem verdiği beş yıllık planlarla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Plan 1928-1932 yıllarını kapsayacak şekilde yürürlüğe sokulmuştur. Bu planın amaçları gelişmiş sanayi kurmak, tarımsal üretimi makineleştirmek, halk üretiminde kapitalist unsurları ayıklamak ve geri kalmış “milli cumhuriyetler ve vilayetlerin” ekonomik, maddi ve medeni geriliklerini ortadan kaldırmak olarak açıklanmıştır. Bu dönemde sanayileşme başlamış, eski fabrikalar tekrar üretim yapabilecek hale getirilmiş ve yeni fabrikaların kurulmasına başlanmıştır. Kitapta sanayi kuruluşlarının yıllara göre artış hızı grafiklerle gösterilmiştir. Ders kitabında 1933-1937 Yıllarını kapsayan 2. Beş Yıllık Plan döneminde özellikle sanayi ve nakliyat alanlarında önemli gelişmeler kaydedildiği vurgulanmıştır. Bu dönemde tarımsal üretimi kolektifleştiren Kolhoz sistemi ülke genelinde yaygınlaştırmaya çalışılmıştır. Mart 1930’da kabul edilmiş “Kolhoz Örnek Nizamnamesi” ne göre topraklar, araç gereçler ve hayvanlar kolhozların malı sayılarak sadece küçükbaş hayvanların bir kısmı, kuşlar ve küçük araç ve gereçlerin şahıs mülkiyetinde kalmasına izin verildi.⁴⁵¹ Ders kitabında 1937 yılında SSCB’de İkinci Beş Yıllık Plan’ın sonuçlanması ile “kapitalizmden sosyalizme geçiş devri”nin sonuçlandığı kabul edilmektedir. Bu plan sonucunda ülkenin sanayi devletine dönüşerek sanayi ürünleri üretiminde dünyada ikinci sıraya yükseldiği, “devlet kapitalizmi” ve “özel kapitalizmin” yok edilerek tüm üretim araçlarının sosyalist üretime dönüştürüldüğü, emekçilerin hayat seviyelerinin yükseltildiği, işçi ve köylü gençlerin teşkilatlandırılması ve eğitimi ile onların sosyalizme yönlendirilmesi sahasında komsomolcu faaliyetinin gittikçe daha büyük önem kazandığı ve kolhoz sisteminin galip geldiği, (1937’de Kolhozlar tarımsal üretiminin % 93’ünü, köy ekin sahalarının % 99’unu kapsıyordu) böylece Sovyet toplumunun sınıf sisteminin kökünden değiştiği ifade edilmektedir.

“Sovyet Okulunun Kurulması” başlığı altında eğitim alanında yapılan faaliyetler sıralanmıştır. Ders kitabında verilen bilgilere göre Sovyet yönetimi bütün çocuklara eğitim imkanı sunmaya çalışmakla birlikte 1930’lu yılların başlarında ekonomik imkansızlıklar nedeniyle çocuklara ancak anadillerinde genel ve zorunlu dört

⁴⁵¹ Berhin ve Fedosov, Age., s. 357.

sınıflı ilkokul eğitimi imkanı tanınabilmiştir. Bu dönemde emekçiler kendi girişimleriyle okul binaları yapıp, bu okullar için araç-gereç almakta, kolhozcular da “plan dışı” toprakları ekerek elde ettikleri geliri eğitim fonuna aktarmaktaydılar. “Lenin komsomolu” kendilerini eğitimin hamisi olarak ilan etmişlerdi. Bu dönemde onbinlerce komsomolcu okullarda öğretmenlik yapmaya başlamış ve öğretmen olarak yetiştirilmek üzere pedagoji eğitimi almağa gönderilmişlerdir. Ders kitabında tüm bu çabaların sonucu olarak 1939-1940 öğretim yılına gelindiğinde 1914 yılına oranla ortaokulların sayısının sekiz kat arttığı; yine bu dönemde mesleki teknik eğitim alanında da önemli ilerlemeler kaydedildiği vurgulanmaktadır.

Kitapta Sovyet döneminde bilim, teknik ve edebiyat alanındaki gelişmelerden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Bu bölümde Sovyet tarihçilerinden de övgüyle bahsedilmektedir: *“1920-30’lu yıllarda Sovyet tarihçileri vatanımızın ve bütün insanlığın tarihini Marksist-Leninist açıdan aydınlatma alanında çok önemli çalışmalar yapmışlardır. Onlar kitlelerin devrimci özgürlük hareketinin zulüm altında inleyen sınıfların kendi zalimlerine karşı mücadelesinin tarihini öğrenmeğe özel önem vermekteydiler.”*⁴⁵²

Kitapta Sovyet ideolojisinin insanlarda hayırsever davranışlar şekillendirdiği, kolektivizm, yoldaşlık ve karşılıklı yardımlaşma ruhu oluşturduğu, vatandaşların vatanseverlik ve proleter beynelmileliliği bilinciyle, mert, metin ve büyük amaçlar uğrunda her türlü engelleri ortadan kaldırmağa kadir insanlar olarak eğittiği belirtilmektedir. Bu bölümde sosyalizm sistemi, Komünist Parti ve Sovyet liderlerinin Sovyet vatandaşlarının komünizm ideallerine sonsuz sadakat, vatana muhabbet, vatan uğrunda kendi canını vermeye hazır olmak, proleter beynelmileliliği ruhunda, emeğe ve içtimai sosyalist mülkiyete hürmet, asalaklara, tembelle, açgözlülere ve topluma zıt olan diğer unsurlara nefret ve gazap ruhunda eğitilmelerine büyük önem verdikleri de vurgulanmaktadır.⁴⁵³

422 sayfadan ibaret olan ders kitabı siyah beyaz olarak ikinci hamur kağıda basılmıştır. Kitapta az sayıda resim ve çeşitli gelişmeleri sayısal olarak ifade eden grafiklere yer verilmişse de baskı kalitesinin düşüklüğü nedeniyle kitabın görselliği zayıftır. Konu sonlarında “Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında 3-7 arasında değişen sayıda; bölüm sonlarında ise “Bölüme Ait Tekrarlama İçin Suallar” başlığı altında

⁴⁵² Berhin ve Fedosov, Age., s. 372.

⁴⁵³ Berhin ve Fedosov, Age., s. 395.

ortalama 5 adet soru verilmiştir. Konuların sonunda “Senetli Materyaller” başlığı altında konularla ilgili toplam 62 adet belgesel nitelikli okuma parçasına yer verilmiştir. Kitabın sonunda ise “kronoloji cetveli” ve “mündericat” başlığı altında kitabın içindekiler listesi verilmiştir.

2.6.10. SSCB Tarihi 11

Sovyetler Birliği Eğitim Bakanlığı tarafından 1990 yılında yayınlanan bu ders kitabı 1991 yılında Azerbaycan Türkçesine çevrilerek Azerbaycan’da da kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵⁴ Sovyetler Birliği’nin son yıllarında yazılan bu ders kitabında Gorbaçov’un uygulamaya soktuğu “perestroika” (yeniden kurma) ve “Glasnost” (açıklık) politikalarının etkilerini görmek mümkündür. Kitabın önsözünde şu değerlendirme yapılmaktadır: *“Bugün ‘açıklık’ sayesinde aynı yılların olayları şiddetli, bazen de amansız tartışmalara konu olmaktadır. Bizim yakın tarihimizde Sovyet halkının başarısı ve faciası, ümitleri ve hayal kırıklıkları iç içe gelişmiştir... Bu kitap ülkenin geçirdiği dönemi tam olarak aydınlatmış olduğunu iddia etmiyor, şimdilik hiç te her şey tam olarak aydınlatılmış değil ve hala her meseleye net cevap veremiyoruz.”*⁴⁵⁵ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere SSCB yönetimi tarafından yayınlanan ders kitaplarında da Sovyet tarih anlayışının sorgulanmaya muhtaç olduğu kabul edilmektedir.

Ders kitabı altı bölüm halinde düzenlenmiş olup ilk üç bölüm İkinci Dünya Savaşı ile ilgili konulara ayrılmıştır.

Kitapta ilk göze çarpan husus daha ilk sayfadan itibaren Stalin döneminin uygulamalarının çeşitli yönleriyle eleştirilmesidir. Kitabın ilk sayfasında Komünist Parti’nin 18. Kurultayı ile ilgili bilgi verilirken SBK(b) MK’nin yüzlerce üyesinin, Parti kurultay temsilcilerinin “represya”ya maruz bırakıldığı eleştirel bir üslupla dile getirilmektedir.⁴⁵⁶

Stalin döneminde devlet işletmelerinde çalışan işçiler üzerinde uygulanan baskılar kitapta eleştirilen başka bir konudur. Bu konuda Stalin döneminde bir taraftan 1938 yılındaki sağlanan üretim artışının “sosyalist emeği kahramanı” olarak yüceltilirken öte taraftan aynı yıl işletme müdürlerine 20 dakika işe geç gelen işçileri

⁴⁵⁴ V. P. Ostrovski, V. İ. Startser, B. A. Starkov ve K. M. Smirnov; SSCB Tarihi 11, Rusçadan Azerbaycan Türkçesi’ne tercüme eden: Bahadır Eyvazov, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1991.

⁴⁵⁵ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 4.

⁴⁵⁶ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 5.

işten çıkarma hakkı verilmesini, 1940 yılında işletmeden izinsiz ayrılmak ve özürsüz olarak işe gelmemenin cezasının “cinayet işlemek” ile eşdeğer seviyeye getirilmesi eleştiri konusu yapılmaktadır. Ders kitabına göre bu “inzibati amirlik sistemi” ülkeye ve sisteme büyük zarar veriyordu.⁴⁵⁷

Ders kitabında Stalin yönetiminin İkinci Dünya Savaşı süresince gizli diplomasiye öncelik vermekle ve üçüncü ülkelerin kaderlerini etkileyen “ilkesiz işbirlikler” yapmak suretiyle Sovyet dış siyasetini “ilkeli temelinden uzaklaştırdığı ifade edilmektedir..⁴⁵⁸ Stalin ayrıca 1937-1939 yılları arasında Kızılordu’nun üst düzey komuta kademesi üzerinde “repressya” uygulamak suretiyle SSCB’nin İkinci Dünya Savaşı’na yetersiz bir komuta heyetiyle katılmasına neden olmakla da suçlanmaktadır.⁴⁵⁹ Bu bölümde ifade edildiğine göre Stalin savaş süresince kendi verdiği kararlar sonucunda uğranılan başarısızlıklardan da başkalarını sorumlu tutmuştur: *“Savaşın gidişinde Stalin rejimi mağlubiyetler için sorumluluğu bazı askeri liderlerin üzerine yıkmaya çalıştı. Belarusa’nın Batı Cephesi’ne dönüşmüş askeri bölgesinin kumandanı Pavlov idam edildi... Savaşın sekizinci günü cephe komutanlığından alınarak mahkemeye verildi. Ona yönelik ithamlar arasında vatana ihanet etmek de vardı. İhtimal ki Pavlov bunu işkence altında itiraf etmiştir. Onun ölümü birçok yüksek rütbeli subay üzerinde kötü etki yarattı.”*⁴⁶⁰

Ders kitabında Stalin’in, SSCB içerisinde yaşayan bazı milletleri kitlesel olarak zorla SSCB’nin başka bölgelerine göçürmesi de eleştirilmektedir: *“SSCB halklarının dostluğu ve işbirliği hem ‘Hitler fitnekarları’ tarafından hem de ‘Stalin istibdadı’ tarafından büyük sınavlara tabi tutuldular. 1941 yılında Volga boyu Almanları asılsız ithamlarla Doğu’ya sürüldüler. 1943 yılı ve sonrasında diğer halklara; Kalmuklara, Çeçenlere, İnguşlara, Kırım Tatarlarına, Karaçaylılara Balkarlara karşı da böyle hareketlere başvuruldu. Bulgarların, Yunanlıların, Polyakların, Korelilerin ve Mesket Türklerinin etnik grupları zorunlu göçe maruz kaldılar. Bu insafsız uygulamalar aynı halkların evlatları savaş cephelerinde mertçe savaşıp helak oldukları bir sırada yapıldı.”*⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 6.

⁴⁵⁸ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 8.

⁴⁵⁹ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 13.

⁴⁶⁰ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 23-24.

⁴⁶¹ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 107.

Kitabın dördüncü bölümü “SSCB Savaşın Sonra Birinci Beş Yıllık Plan Döneminde” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Sovyet halkında Savaşın sonra Stalin’in baskı politikasının sona ereceğine olan beklentinin boşa çıktığı, savaşta esir düşerek yıllarca Almanlar’ın kötü davranışlarına maruz kalmış Sovyet vatandaşlarının savaş sonrası kendi ülkelerine dönmelerinden sonra bir de Stalin’in cezalarına maruz kaldıkları ifade edilmektedir. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı sırasında SSCB’de savaş kendi zenginlikleri için araç olarak kullanan ve bu sayede zenginleşen bir zümrenin de ortaya çıktığı belirtilmektedir.⁴⁶²

Stalin’in SSCB’de bilim üzerinde de hakimiyet kurduğu belirtilmektedir. Bu dönemde SSCB’de iktisat ilmiyle ilgili yazılan her şeyin ancak Stalin’in yazdığı “SSCB’de Sosyalizmin İktisadi Problemleri” eserini yüceltmeye yönelik olduğu, özel fikirleri olan iktisatçıların Stalin tarafından cahillikle suçlandığı, tarih ilminin de tamamen “Komünist Partisi’nin Kısa Kursu” adlı eserin etkisi altında olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶³

Ders kitabında 1953 yılının Eylül ayında N. S. Kruşçev’in SBKP MK’nın Birinci Katibi seçilmesi ve onun Stalin’in “kişisel kültü”nü eleştirmesi konularında da bilgiler verilmiştir. Fakat kitapta bu dönemde “kişisel kültün” zararları hakkında basında çıkan makalelerde bile çoğu zaman eski alışkanlıkların etkisiyle Stalin’in eserlerine atıfta bulunulması ve “Stalin’in ‘kişisel kült’ün düşmanı olduğu”nun ifade edilmesi eleştiri konusu edilmektedir.

Kitabın beşinci bölümü “SSCB 1950-1960 Yılları Arasında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 14 Ekim 1964 yılında görevinden istifa eden Kruşçev’in yerine SSCB KP MK Başkatipliği görevine Brejnev dönemi hakkında bilgiler verilmektedir.

Kitabın altıncı bölümü “Sovyetler Birliği 1960’lı Yılların Ortasından 1980’li Yılların Ortalarına Kadar” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde “Yenileşme Yollarında” başlığı altında Gorbaçov döneminde uygulanan “açıklık” politikası hakkında bilgiler verilmektedir. Bu politikalar sayesinde gazete, dergi, radyo ve televizyon gibi basın yayın organlarında çeşitli fikirlerin tartışılmasına başlandığı,⁴⁶⁴ 1988 yılının ikinci yarısı ve 1989 yılının başlarında hürriyetlerin genişletilmesi yolunda yeni yeni adımlar atıldığı

⁴⁶² Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 113.

⁴⁶³ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 118.

⁴⁶⁴ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 221.

belirtilmektedir. Dini inanç hürriyeti konusunda atılan adımlara örnek olarak 1988 yılında Hristiyanlığın 1000. yıldönümünün Rusya’da bayram olarak kutlanması, bir çok ibadethanenin dindarlara iade edilerek kullanılmasına izin verildiği gösterilmekte ve bu adımların toplumda dinin ahlaki temellerine ve tarihine ilgiyi artırdığı belirtilmektedir. Bu dönemde SSCB’de matbuatın toplum hayatındaki etkisinin artmasına paralel olarak gazete ve dergi satışlarında da artış olduğu belirtilmektedir.⁴⁶⁵

Ders kitabında bu olumlu gelişmelere karşılık bazı Cumhuriyetlerde demokratik ortamdan yararlanan bazı unsurların kanlı çatışmalar türettikleri, bu çatışmalarda Sumgayıt ve Fergana’da onlarca insanın öldüğü, Azerbaycan, Ermenistan ve Özbekistan’da binlerce insanın “kaçkın” durumuna düştüğü ve herkes tarafından kabul edilmiş normları ve kişi haklarını tehdit eden “milli tahammülsüzlüğün” ülke genelinde gittikçe daha çok yaygınlaştığı ifade edilmektedir.⁴⁶⁶

240 sayfadan ibaret olan ders kitabı ikinci hamur kağıda siyah beyaz olarak basılmıştır. Kitabın baskı kalitesi düşük olup soluk, soğuk görünümüyle öğrenciler için ilgi çekici olmaktan uzaktır. Kitapta “Senetler” başlığı altında KP ile ilgili çeşitli belgeler, Sovyet Hükümetlerinin çeşitli konulardaki emirnameleri ve Sovyetler Birliği devlet başkanlarının çeşitli konulardaki söylevleri gibi belgelerden oluşan çok sayıda okuma parçasına; konu sonlarında ise “Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında konuyla ilgili değerlendirme sorularına yer vermiştir.

2.6.11. Azerbaycan Tarihi 7-8

Azerbaycan’ın en eski devirleriyle 1870 yılı arasındaki tarihi dönemi kapsayan bu ders kitabı “giriş” dışında 16 bölüm halinde düzenlenmiştir.⁴⁶⁷ Ders kitabının iç kapağının arka sayfasında Azerbaycan tarihinin dünya tarihi ile sıkı ilişki içerisinde ve SSCB halklarının tarihlerinin bir parçası olarak ele alındığı, Azerbaycan tarihinin SSCB Tarihi dersi ile paralel ve onun kapsamında öğretilmesi ilkesinin göz önünde bulundurulduğu vurgulanmıştır.⁴⁶⁸

SSCB Yönetiminin birliği oluşturan milletlerin tarihlerinin öğretilmesinin o Cumhuriyetlerde milli bilincin uyanmasını sağlayabileceği endişesi bu ders kitabında da

⁴⁶⁵ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 228.

⁴⁶⁶ Ostrovski ve diğerleri, Age., s. 226.

⁴⁶⁷ E. N. Guliyev, Azerbaycan Tarihi, 7-8. Sınıflar İçin Ders Kitabı, 7. Baskı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1981.

⁴⁶⁸ Guliyev, Age., s. 3.

göze çarpmaktadır. Kitabın birçok yerinde Azerbaycan'ın “Büyük Sosyalist vatanında yaşayan halkların kardeşlik ailesine dahil olduğu” özellikle vurgulanmaktadır. “Giriş” bölümünde Azerbaycan halkının çok sayıda kahramanlık sayfaları olan çok eski ve zengin bir tarihe ve yeryüzünün en bereketli topraklarına sahip olduğu belirtilerek bu halkın kendine özgü yüksek maddi ve manevi medeniyet yaratarak dünya medeniyetine büyük katkılar sunduğu dile getirilmektedir. Bu bölümde Sovyetler Birliği'ne dahil ülkelerle kardeşlik ve ideal birlikteliğine de vurgu yapılmaktadır: “19. yüzyılda Azerbaycan topraklarının kuzey bölümü Rusya'yla birleştirildi. Kendi geleceğini Rus halkının ve ülkemizin başka halklarının geleceği ile ebedi olarak birleştiren ‘emekçi Azerbaycan halkı’ onlarla el ele verip Çarlığa, feodal ve kapitalistlerin hakimiyetine karşı mücadele etmiştir. Bu mücadele sürecinde ‘korkusuz komünist devrimciler nesli’ yetişmiş ve onlar Sosyalist Devrimi'nin galibiyeti uğrunda Azerbaycan emekçilerinin mücadelesine önderlik etmiştir. ... Komünist Parti'nin öncülüğünde ülkemizde yaşayan bütün kardeş halklarla birlikte Azerbaycan halkı da sosyalizm sisteminde büyük başarılar kazandı...SSCB halklarının kardeşlik ailesinde Komünist Parti'nin liderliği altında Azerbaycan halkı komünizm sistemine aktif olarak katılmaktadır.”⁴⁶⁹

“Azerbaycan arazisinde ilkel topluluk sistemi ve ilk devletler” başlıklı birinci bölümde Azerbaycan topraklarında yaşamış en eski kabileler ve kurulmuş devletler hakkında bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre MÖ 3.-2. binyıllarda Azerbaycan'ın güney bölümlerinde Gullubey ve Gutiler; MÖ 1. binyılın başlarına gelindiğinde ise Urmiye Gölü'nün güney ve doğusunda Mannalılar, bunların güney ve doğusunda Medyalılar, Hazar Denizi'nin batı ve güneybatı sahillerinde ise Kaspiler yaşamaktaydılar.

Ders kitabında Alban, Manna ve Atropatena devletleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Azerbaycan'ın kuzey vilayetleri ve Güney Dağıstan'ın eski zamanlarda Albanya olarak adlandırıldığı ve bu nedenle Hazar Denizi'nin Albanya sınırındaki bölümünün de bu devletten aldığı isimle Alban Denizi olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Manna Devleti MÖ 9. yüzyılda kurulmuş, MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru Medler tarafından yıkılmıştır. Azerbaycan topraklarında kurulmuş en büyük devletlerden birisi olan Atropatena Devleti Medya Devleti'nin Makedonyalı İskender'in darbeleri sonucu yıkılmasından sonra Azerbaycan'ın güney topraklarına hakim olarak

⁴⁶⁹ Guliyev, Age., s. 4.

atadığı Atropat tarafından kurulmuştur. Ders kitabına göre “Atropatena” Azerbaycan’ın bilinen ilk “ilmi” adıdır. Sonraları bu ülkeyi İranlılar “Aturpatakan”, Ermeniler “Atrpatakan”, Araplar ise “Azerbaycan” olarak adlandırmışlardır. “Ateş muhafazası ülkesi” anlamına gelen bu isim o yıllarda Azerbaycan halkı ateşe taptığı için verilmiştir.⁴⁷⁰ Atropatena Devleti’nde yaşayan kabilelerin birleşmesi sonucu “Atropatenalılar” olarak adlandırılan bir halk oluşmuş ve tarihi gelişim süreci içinde bu halkın bugün Azerbaycan’da bilinen çağdaş “Talış dili”ne yakın bir dili de oluşmuştur.⁴⁷¹

Ders kitabında 5. yüzyıl ve 6. yüzyılların başlarında Albanya ve komşu ülkeler üzerine Hunlar’ın hücumlarından bahsedilmekte, özellikle 6. yüzyılın ikinci yarısında Kuzeyden Kafkasya’ya akınlar yapan “Türklerin ve Hazarların” bu akınlar esnasında bölge ahalisine büyük zulüm yaptıkları ifade edilmektedir: *“Evlerde ve sokaklarda herkesin dilinden ‘vay! vay!’ sedaları duyuluyordu. Barbarların haykırırları dinmiyordu ve barbar düşmanın can alan bu haykırırlarını duymayan kimse yoktu. Bunların hepsi aynı gün ve saatte olmuyordu. Çünkü ‘vahşiler’ bizim vilayetleri ve köyleri önceden kura çekerek kendi aralarında paylaşmışlardı... İşgalcilerin soygunları Albanya’da açlık türetti. Albanya tarihine dair bir salname burada açlık, zorbalık ve ölümün hüküm sürdüğü bilgisini vermektedir. Açlık sonucunda takatten düşen insanlar ellerine geçen her şeyi, ağaç ve bitki kökleri ve sürgünlerini ve hayvan derisi gibi şeyleri yemektedirler.”*⁴⁷²

Ders kitabında “Türkler ve Hazarlar” tabirleri iki ayrı etnik unsur olarak ifade edilmektedir. Bu durum Hazarların Türk olarak kabul edilmediğini göstermektedir.

Kitabın dördüncü bölümünde Müslüman Arapların Sasanileri yenerek Azerbaycan’a hakim olmaları konusunda bilgi verilirken bu süreçte Müslümanların bölge ahalisine büyük zulüm uyguladıkları ifade edilmektedir.⁴⁷³ Azerbaycan’da 8. yüzyılın başlarından başlayarak Hilafet hakimiyetine karşı çıkarılmış bir dizi isyanlara ve özellikle bu isyanlarda Cavidan ve Babek’in rollerine geniş yer verilmiştir. Bu

⁴⁷⁰ Guliyev, Age., s. 13.

⁴⁷¹ Guliyev, Age., s. 14.

⁴⁷² Guliyev, Age., s. 27.

⁴⁷³ Ders kitabında Arap Hilafetinin uygulamalarıyla ilgili ifadelerin bir bölümü şöyledir: “Vergi vermek gücü olmayanları dövüyor, karılarını ve çocuklarını ellerinden alıyorlardı. O asırlarda yaşayan bir Ermeni tarihçinin vergi vermeyenlerin üzerine kaynar su döküldüğünü, kışın onların evlerinden sokağa atıldıkları vs haber vererek gösteriyordu ki Arap yöneticilerden birisine Arapların kendileri “para babası” adını vermişlerdi. Çünkü o parayı Allah’tan çok seviyordu” Ayrıntı için bakınız Age., s. 31-33.

bölümde Azerbaycan'da İslam dininin etkisiyle Arapçanın hakim olmasının halk kitlelerinin “demokratik düşüncelerinin” sözlü edebiyatta ifadesini bularak edebiyatın ana dilinde gelişmesini sağladığı; İslam dininin Azerbaycan'da ressamlık, heykeltıraşlık, musiki ve diğer güzel sanatlar alanlarının gelişmesini engellediği ve “istilacıların ağır zulümlerine rağmen” bu devirde Azerbaycan'ın maddi ve manevi medeniyetinin gecikmeli bir şekilde de olsa geliştiği ifade edilmektedir.

Ders kitabının beşinci bölümünde 9. yüzyılın ikinci yarısı ile 13. yüzyılın başları arasındaki gelişmelere yer verilmiştir. Azerbaycan topraklarında kurulan devletlere genelde ırk ismi (özellikle Türk) atfetmekten kaçınılmasına rağmen ders kitabının bu bölümünde “10. yüzyılın 70. yıllarında Gence bölgesinde Kürtlerin Şeddadiler Devleti meydana geldi” ifadesine yer verilmiştir. “Ruslar Azerbaycan'da” başlıklı bölümde ise Azerbaycan'daki Türk ve Müslüman hakimiyetlerine karşı sergilenen olumsuz yaklaşım ve üslup Rus işgalleri söz konusu olduğunda yumuşamakta; Rusların Azerbaycan'ı işgalleri esnasında “halka çok mülayim davrandıkları” belirtilmektedir.⁴⁷⁴

Ders kitabında Selçuklular'ın Türk oldukları kabul edilmekte fakat bölgedeki Selçuklu hakimiyeti ile ilgili olumsuz değerlendirmeler yapılmaktadır: “11. yüzyılın ortalarına doğru Yakın ve Orta Doğu'da Selçuklu Türklerinin çok büyük devleti meydana geldi. Selçuklular otuz yıllık savaştan sonra Azerbaycan'ı ele geçirdiler...Selçukluların istilası Azerbaycan'ın üretimine büyük zarar verdi. K. Marks'ın ifade ettiği gibi gibi Selçuklular kendi yolları üzerinde rast geldikleri her şeyi dağıtıp viran ediyorlardı. Ardı kesilmeyen savaşlar yapan Selçuklular ancak ganimet elde etmeğe can atmaktaydılar... Selçukluların istila ettikleri ülkelerde ne kadar büyük servetler ele geçirdiklerini orta asır kaynakları göstermektedir. Bunların birinde Selçuklu Sultanı kendi kızını evlendirirken çeyiz olarak 130 deve altın ve gümüş eşyalar verdiği; buna ilaveten 6 deve çeşitli mücevherat dolu 12 sandık yüklendiği belirtilmektedir... Göçebe Selçuklular işgal ettikleri ülkelerin medeni hayatına hiçbir yenilik katmamışlardır.”⁴⁷⁵

“Azerbaycan Halkının Oluşması” başlığı altında Azerbaycan dilinin oluşma süreciyle ilgili bilgiler verilmektedir. Ders kitabında Azerbaycan dilinin oluşmasıyla ilgili genel yaklaşım şöyledir: Yüzyıllar boyunca Azerbaycan'a Türk dilli kabileler

⁴⁷⁴ Guliyev, Age., s. 39.

⁴⁷⁵ Guliyev, Age., s. 39-40.

akınlar yapmaktaydılar. Onların bir bölümü Azerbaycan'ı yurt edinerek burada yerleşik hayata geçmiş zamanla yerli ahali (Azerbaycan halkı) ile karışıp kaynaşmışlardır. Bunun sonucu olarak Azerbaycan ahalisinin dillerinde “Türk dili” unsuru güçlenmiştir. Özellikle 11. yüzyıldaki Selçuklu hakimiyeti devrinde Türk dilli göçebelerin bölgeye gelerek yerleşmeleri daha da artmıştır. Bu durum kitapta şöyle ifade edilmektedir: *“Muasırlardan birinin belirttiğine göre 11. yüzyılın 80. yıllarında Selçuklu Sultanı tarafından Aran'a ve Mugan'a gönderilen Türkler ovalarda, dağlarda ve kalelerde çekirge gibi yayıldılar.”*⁴⁷⁶ Göçebe Türkmenler yaşamaya elverişli olan Azerbaycan'ın güneyindeki Urmiye Gölü etrafındaki topraklara da yerleşmişlerdir. Böylece Azerbaycan'da Türk dilinin rolü daha da yükselerek ülkenin güney ve kuzey bölümleri için genel bir dil oluşmuştur ki bu dil Türk dilleri ailesine dahil olan “Azerbaycan dili”dir. Bu dil kendi sadeliği ve anlaşılabilirliği sayesinde hızla halk diline dönüşmüş fakat birden bire edebi bir dil haline gelemediğinden ilim ve edebiyatta uzun süre Arap ve Fars dillerinin hakimiyeti devam etmiştir. Ders kitabında Azerbaycan dilinin Türk dilinin etkisi altında geliştiği kabul edilmekle birlikte Azerbaycan halkının Türkleşmediği ve “Azerbaycanlılıklarını” korudukları özellikle vurgulanmaktadır: *“Lakin dilin değişmesi hiç de yerli ahalinin tarih sahnesinden silinmesi demek değildi. Ülkenin eski sakinlerinin bilavasita soyundan olan Azerbaycan halkı kendi tarihi ve medeni ananelerini korumuştur.”*⁴⁷⁷

Ders kitabında “Medeniyet” başlığı altında Dede Korkut destanlarının “Azerbaycan sözlü halk edebiyatının ilk Türkçe abidelerinden birisi” olarak nitelendirilmekte ve bu destanların 11. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladığı belirtilmektedir.

Ders kitabında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili bilgilere de yer verilerek 14. ve 15. yüzyıllarda topraklarını genişleten Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan ülkeleri, Kafkasya ve güneydeki Rus toprakları için gittikçe daha büyük bir tehlike haline geldiği belirtilmektedir.

Osmanlı-Akkoyunlu ve Osmanlı-Safevi mücadelelerine de yer verilen kitapta Safeviler'in dünyevi hakimiyetle dini hakimiyeti kendi ellerinde birleştirerek konumlarını güçlendirebilmek için (Akkoyunlu Devletinde resmi din olan İslam dininin “Sünnilik” akımına paralel olarak yayılan) “Şialık” akımından yararlandıkları ileri

⁴⁷⁶ Guliyev, Age., s. 45.

⁴⁷⁷ Guliyev, Age., s. 46.

sürülmektedir. Bu bölümde Safevi taraftarlarının Azerbaycan'ın güneyinde yaşayan göçebe Türkmen kabileleri olduğu ve başlarında 12 kırmızı çizgisi bulunan başlık taşıdıkları için “Kızılbaş” olarak adlandırıldıkları belirtilmektedir.⁴⁷⁸

Ders kitabında Safevi Devleti'nin Azerbaycan'da siyasi birliği sağlayarak ilk defa tüm Azerbaycan'ı tek bir devlet halinde birleştirdiği özellikle vurgulanmaktadır. Osmanlı-Safevi mücadelelerine geniş yer ayrılan bu bölümde Çaldıran Savaşı'nın nedenleri ile ilgili şu değerlendirmelere yer verilmiştir: *“Safeviler Devleti'nin kurulması ve genişlemesi Türkiye'yi çok rahatsız ediyordu. Osmanlı feodalları Azerbaycan'ı ve komşu ülkeleri ele geçirmeye çalışıyorlardı. Safeviler ise Gürcistan ve Ermenistan'ı Türkiye'nin bir kısım doğu topraklarını kendi ellerine geçirmek niyetindeydiler. 1514 yılında Türkiye Sultanının 200 binlik ordusu Azerbaycan'a girdi. Makü yakınlarındaki Çaldıran Ovası'nda büyük çarpışma oldu. Safeviler'in ordusu sayıca Türk ordusundan hayli az idi. Onların topları ve başka ateşli silahı çoktu Lakin Kızılbaşlar kahramanca savaştılar. Şah İsmail'in kendisi Türk pehlivanı ile teke tek vuruşmaya girerek kendi kılıcı ile onu iki yere parçalamıştır. Lakin düşmanın top ateşi Kızılbaş saflarında büyük kayıplara sebep olmaktaydı. Onlar mağlup oldular ... Türk orduları Azerbaycan'ın şehir ve köylerini talan edip, Hoy ve Merend'i işgal ederek Tebriz'e yaklaştılar. Türkler Tebriz'i ele geçirdikten sonra burada toplam altı gün kalabildiler. Geri çekilirken Tebriz'in birçok ustalarını yanlarında götürdüler. Birkaç bin sanatkar ailesi İstanbul'a götürüldü ve onlar Türkiye'nin mimarlık ve diğer sanat dallarının gelişmesinde önemli rol oynadılar.”*⁴⁷⁹

Kitapta Osmanlı-Safevi mücadelelerinin sonraki aşamaları ve 1555 ve 1590 yıllarında iki taraf arasında yapılan antlaşmalara da yer verilmiştir. Bu son antlaşma ile ilgili olarak kitapta şu ifadeler yer verilmiştir: *“Bütün Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Osmanlı hakimiyeti altına girdi... vergiler hayli arttı. Türkler Azerbaycan'da zorla Sünniliği yayıp ve Şiaları cezalandırıyorlardı.”*⁴⁸⁰

Ders kitabında Köroğlu, Nahçıvan dolaylarında halkın Osmanlı feodallarına karşı gerçekleştirdiği isyanların liderlerinden birisi olarak gösterilmektedir. Bu durum “Celaliler Hareketi ve Köroğlu” başlığı altında şöyle ifade edilmektedir: *Bu devirde Türkiye'de köylü huzursuzlukları ortaya çıkmıştı. Bu hareket “Celali” adı ile meşhur*

⁴⁷⁸ Guliyev, Age., s. 58.

⁴⁷⁹ Guliyev, Age., s. 66.

⁴⁸⁰ Guliyev, Age., s. 73.

*olmuştur. Nahçıvan'ı da bu tür karışıklıklar sarmıştı. Azerbaycan ve Ermeni köylüleri mücadeleye başladılar. Türk işgalcilere karşı savaşan grupların birisine halk kahramanı Köroğlu liderlik etmekteydi. Rivayete göre Köroğlu'nun asıl adı Ruşen idi. Türk feodal, onun babası olan ihtiyar köylünün gözünü çıkarttırmıştı. Bundan sonra Ruşen, Köroğlu lakabını aldı. Onun isyancı birlikleri Türk zulmkarlarına ve yerli feodallara güçlü darbeler indirdiler. Küçük aralıklarla 1730 yıllarına kadar devam eden bu savaşların sonucunda Türk işgalciler Azerbaycan'dan kovuldular.*⁴⁸¹

“Azerbaycan'ın Rusya'yla Birleştirilmesi, Azerbaycan'da Kapitalist İlişkilerin Meydana Gelmesi ve Gelişmesi” başlığı altında Rusların Azerbaycan'ı işgalleri konusunda “Azerbaycan'ın Rusya'yla birleştirilmesi” şeklinde yumuşak ve Rus işgalini olumlayan bir üslupla ifade edilmektedir: “Bir müddet sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın uzağı gören devlet adamları gittikçe daha çok anladılar ki İran'a ve Türkiye'ye nispeten Rusya daha önde gelen ve hayli daha güçlü bir devlettir. Bu nedenle bazı Azerbaycan Hanları Rusya ile kendi ilişkilerini güçlendirmeye can atmaktaydılar.”⁴⁸²

Ders kitabında Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ile ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Buna göre 12 Ekim 1813'te Karabağ'ın Gülistan kentinde İran ile Rusya arasında imzalanan Gülistan Anlaşması ile İran, Gence, Karabağ, Taliş, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba ve Derbent Hanlıkları ile Dağıstan ve Doğu Gürcistan üzerindeki hak iddialarından vazgeçmiş; Hazar Denizi'nde sadece Rusya'nın donanma bulundurmasını kabul etmiştir. Bu anlaşmayla Azerbaycan'ın Rusya ile “birleştirilmesinin” birinci merhalesi tamamlanmıştır.

10 Şubat 1828 tarihinde Rusya ile İran arasında imzalanmış Türkmençay Antlaşmasıyla ise İran, Gülistan Anlaşması hükümlerine ilaveten Nahçıvan'ın Ordubat bölgesi ve Ermenistan'ın (İrevan Hanlığı'nın) Rusya'yla “birleştirilmesini” kabul etmiştir. Bu Antlaşma Azerbaycan'ın resmen iki parçaya ayrılması sonucunu doğurmuştur ki bu durum kitapta şöyle değerlendirilmiştir: “O zamandan beri Aras, 'kankardeşler' arasında sınır haline gelmiş ve Aras'ın kuzeyinde kalan Azerbaycanlılar Aras'ın güney sahillerine hasretle bakmağa başladılar. O zamandan itibaren Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan'ın tarihsel gelişim yolları tamamen farklılaştı.

⁴⁸¹ Guliyev, Age., s. 74.

⁴⁸² Guliyev, Age., s. 105-106.

Güney Azerbaycan'ın bir kaç milyonluk ahalisi İran şahlarının ağır zulmü altında kaldı."⁴⁸³

Ders kitabında Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'yla "birleştirilmesinin" ülkenin iktisadi, siyasi ve medeni gelişmesi için "müterakki" öneme sahip olduğu vurgulanarak bu sayede Azerbaycan halkının "geri kalmış" İran ve Türkiye'nin zulmü altına düşme tehlikesinden kurtulduğu ve emekçi Rus halkı ve ülkenin kenar bölgelerinde yaşayan başka emekçilerin "devrimci ittifakının" oluştuğu belirtilmektedir. *"Kahraman Rus proletaryasının önderliği ve Lenin Partisinin liderliği ile bu ittifak Çarizmin, burjuvazinin ve mülkedarların zulmünden ülkemizin bütün halklarının kurtulmasını sağladı.*"⁴⁸⁴

Kitapta "maarif" konusunda bilgi verilirken Azerbaycan'da ilk Rus okulunun 1830 yılında Şuşa'da açıldığı, bunu Şeki, Bakü ve diğer yerlerin izlediği; bu okullarda Rus ve Azerbaycan dilleri ile coğrafyalarının öğretildiği belirtilmektedir. Bu okullarda verilen eğitim şu sözlerle eleştirilmektedir: *"...Çar hükümeti bu okullar vasıtasıyla sömürge idare sistemi için sadakatli ve tecrübeli memurlar hazırlamağa çalışıyordu.*"⁴⁸⁵

19. yüzyılın 2. yarısında Azerbaycan'da yeni sınıflar olan burjuvazi ve proletarya sınıflarının meydana geldiği; yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Azerbaycan proletaryasının on binlerce insanı kendi saflarına katarak Rusya işçi sınıfının en büyük destekçisi haline geldiği belirtilmektedir. Ders kitabında özellikle işçi hareketlerinin başladığı bu dönemden itibaren Çarlık yönetimi ile ilgili olumsuz değerlendirmelere rastlanmaktadır: *"Azerbaycan burjuva sistemi içinde burjuvazi ve proletarya arasında, mülk sahipleriyle köylüler arasında çatışmalar derinleşiyordu. Çarizm Rusya İmparatorluğu'nda özellikle onun sömürge bölgelerinde yaşayan halkların celladı idi. Mutlakiyet ülkeyi halklar hapisanesine çevirmişti. Sömürge zulmüne karşı her türlü direniş girişimi acımasızca bastırılıyordu. V.İ. Lenin şöyle yazmıştır: 'Çar monarşisinde milletler için özgürlük ve eşitlik olamaz'..."*⁴⁸⁶

⁴⁸³ Guliyev, Age., s. 115.

⁴⁸⁴ Guliyev, Age., s. 115.

⁴⁸⁵ Guliyev, Age., s. 129.

⁴⁸⁶ Guliyev, Age., s. 153.

Ders kitabında M. F. Ahundov, H. Zerdabi, N. Nerimanov gibi aydınlar hakkında bilgiler verilmekte ve bunların “çürümüş feodal kaideler” ve Çarlık rejiminin “ağır sömürge zulmüne” karşı mücadele yürüttükleri ifade edilmektedir.

Azerbaycan’da “Türkçülük” ve “İslamcılık” akımlarının güçlenmesiyle ilgili değerlendirmelere de yer verilen ders kitabında “Panislamizm” ve “Pan Türkizm” fikirleri “mürteci” olarak nitelendirilmektedir.⁴⁸⁷

Kitapta bütün Rusya işçi sınıfı mücadelenin bir parçası olan Azerbaycan işçi hareketinin 19. yüzyılın 70. - 80. yıllarında ortaya çıktığı, işçilerin uzun çalışma saatlerine karşılık ücretlerinin düşük olduğu, siyasal haklardan mahrum oldukları, polis takibine uğradıkları ve Azerbaycan’da Çarlık yönetiminin “etnik sömürge zulmünün” katlanılmaz boyutlarda olduğu belirtilmektedir.

Ders kitabında her fırsatta Azerbaycan’ın Rusya’ya “birleştirilmesinden” sonra büyük gelişme gösterdiği vurgulanmaktadır. “19. Yüzyılın 2. Yarısında Azerbaycan Medeniyeti” başlığı altında bilgi verilirken de Azerbaycan halkının medeniyetinin şekillenmesi ve gelişmesinde “ileri Rus medeniyetinin” büyük etkisi olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁸⁸

172 sayfadan ibaret olan ders kitabı birinci hamur kağıda siyah-beyaz olarak basılmıştır. Konu ve bölüm sonlarında konuyla ilgili olarak “Suallar ve Tapşırıklar” ve “... Fasılı Tekrarlamak İçin Suallar ve Tapşırıklar” başlıkları altında 3-8 arasında değişen sayıda değerlendirme soruları verilmiştir. Konuların arasına “Senet” başlığı altında okuma parçaları yerleştirilmiştir. Kitapta yer alan az sayıdaki resim baskı kalitesinin düşüklüğü nedeniyle öğrenciler için çekici olmaktan uzaktır. Kitabın sonunda “içindekiler” kısmı yer almaktadır.

2.6.12. Azerbaycan Tarihi 8-9

Bu ders kitabı daha önce E.N. Guliyev tarafından daha önce yazılmış Azerbaycan Tarihi 7-8 ders kitabının gözden geçirilerek yeniden basılmış halidir.⁴⁸⁹ Ders kitabının iç kapağının arka sayfasında bu ders kitabının yeni ders kitabı

⁴⁸⁷ Guliyev, Age., s. 154.

⁴⁸⁸ Guliyev, Age., s. 161.

⁴⁸⁹ E. N. Guliyev ve T. E. Ezizov, Azerbaycan Tarihi: 8-9. Sınıflar İçin Ders Kitabı, Yeniden İşlenmiş Dokuzuncu Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990.

hazırlanincaya kadar 8. ve 9. sınıfların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yayınlandığı belirtilmiştir.

Ders kitabının incelenmesinde önceki kitaptan farklı olarak Selçuklular ile ilgili bölüme “Atabeylikler” dönemi ile ilgili bilgilerin eklendiği, önceki ders kitabında kullanılan “Türk kabileleri” kavramının bu kitapta “Oğuz Türk kabileleri” olarak, önceki kitabın 3. bölümünde “Azerbaycan’ın Rusya’yla birleştirilmesi” ifadesinin yeni kitapta “Kuzey Azerbaycan’ın Rusya’yla birleştirilmesi” şeklinde değiştirildiği görölmektedir.

Bu ders kitabında “Azerbaycan’ın Rusya ile Birleştirilmesinin Tamamlanması” başlığı altında Türkmençay Antlaşması ile ilgili olarak şu değerlendirmeye yer verilmiştir: *“Rusya-İran ve Rusya-Türkiye savaşları devrinde ve özellikle bu savaşlardan sonra İran ve Türkiye’den Kafkasya’ya çok sayıda Ermeni ailesi geçip gelmeye başladı. Ermenilerin İran’dan Ermenistan’a göçürülmesi Türkmençayı Barış Antlaşması’nda da nazarda tutulmuştur. Sadece 1828-1830 yılları arasında Kafkasya’ya 130 bin Ermeni göçürölmüştür. Onların büyük kısmı Karabağ’ın Dağlık bölümüne yerleşti. Ermenilerin bu topraklara göçleri daha sonraları da devam etti. Neticede buradaki Ermenilerin sayısı hayli arttı.”*⁴⁹⁰

Bu ders kitabında önceki kitapta yer verilen konuların içindeki bazı pasajlar çıkarılmış, bazı konuların da sıralamaları değiştirilmiştir.

157 sayfadan ibaret olan ders kitabında daha öncekine oranla fotoğraf ve harita gibi görsel materyallere daha çok yer verilmiştir. Kitabın sonuna önceki kitapta yer almayan “kronolojik cetvel” ve “7. ve 8. sınıfların Azerbaycan Tarihine Dair Neler Okunmalı?” başlığı altında yaklaşık kırk eserlik bir “okunacak eserler listesi” eklenmiştir.

2.6.13. Azerbaycan Tarihi 10

“Giriş” dışında beş bölüm halinde düzenlenen bu ders kitabı Azerbaycan’da kurulmuş olan sosyalizm sisteminin güçlenme devrini, “inkışaf etmiş sosyalizm ve kademeli olarak komünizme geçilmesi” devirlerini (1938-1979) kapsamaktadır.⁴⁹¹ Kitabın “Giriş” bölümünde orta dereceli okulların 10. sınıfları için yazılmış olan bu ilk

⁴⁹⁰ Guliyev ve Ezizov, Age., s. 101.

⁴⁹¹ E. İ. Memmedov ve K. N. Rehimov, Azerbaycan Tarihi 10: Orta Dereceli Okulun 10. Sınıfı İçin Ders Kitabı, Maarif Neşriyatı, Bakü 1979.

Azerbaycan Tarihi ders kitabının mevcut programlara ve Marksist-Leninist metodolojiye uygun olarak Komünist Parti belgeleri, istatistiki veriler, devrin matbuat materyalleri ve belge dergileri gibi kaynaklardan yararlanılarak hazırlandığı belirtilmiştir. Bu ders kitabında da diğer Azerbaycan Tarihi ders kitaplarında olduğu gibi “Azerbaycan Tarihinin SSCB Tarihi dersinin kapsamında öğretilmesi” ilkesi doğrultusunda Azerbaycan’ın yakın tarihinin Sovyetler Birliğine dahil halkların bir parçası olarak ve SSCB tarihinin genel çerçevesi içinde ele alındığına özel vurgu yapılmaktadır.

Kitapta 1938 ile 1970 yılları arasında Azerbaycan tarihi ile ilgili gelişmeler 5 bölüm halinde ele alınmaktadır. İzlenen yöntem genel olarak Azerbaycan SSC’de söz konusu tarihsel süreç içerisindeki siyasi, sosyal, ekonomik ve uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin “Beş Yıllık Plan” dönemlerine göre ele alınarak açıklanması şeklindedir. Ders kitabı bu yönüyle adeta Azerbaycan Komünist Partisi’nin bir tarihi görünümündedir.

Birinci bölümde Azerbaycan’da 1938 yılında yapılan seçimler, sanayinin geliştirilmesi, imar ve bayındırlık alanlarında yapılan çalışmalar, petrol üretiminin artırılması, toprak işletim sisteminde “kolhoz” sisteminin yaygınlaştırılması gibi faaliyetlerden söz edilmektedir. 1939 yılında Azerbaycan’da uygulamaya sokulan 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın uygulama yıllarında Azerbaycan SSC’de kollektivleşme sürecinin tamamlandığı; 1940 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tarımsal üretim sisteminin %99’unun kolhozlara dönüştürüldüğü belirtilmektedir.

Bu bölümde genel olarak Sovyet sistemi olumlanmakta, komünizm sisteminin başarıları detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu dönemde özellikle bayındırlık, tarım vb. alanlarda kaydedilen gelişmelerden övgüyle söz edilmektedir. Ders kitabında Sovyet sisteminin başarıları Sovyet öncesi dönemle rakamsal karşılaştırmalar yapılmak suretiyle desteklenmektedir.

“Azerbaycan Büyük Vatan Savaşı Yıllarında (1941-45)” başlıklı bölümde İkinci Dünya Savaşı yıllarında “diğer kardeş cumhuriyetlerde olduğu gibi” Azerbaycan’da da işçiler, kolhozcular, aydınlar ve Azerbaycanlı askerlerin büyük yararlılıklar gösterdiği belirtilmektedir. Burada verilen bilgilere göre 1942 yılı sonunda Azerbaycan (Komünist) Parti teşkilatı üyelerinin yarısından fazlasının cepheye gittiği, Azerbaycan aydınları, edebiyatçıları ve sanatçılarının da cephe gerisinde halkı

bilinçlendirmek için büyük gayret gösterdikleri ve Azerbaycanlı kadınların bile Sovyet ordusu içerisinde düşmana karşı savaştıkları belirtilmektedir. Ders kitabında Ruslar'dan övgüyle bahsedilmekte ve (Birliğe mensup) diğer halkların ise Rusya'ya büyük bağlılık ve sadakatle savaştığı ifade edilmektedir: *“Hitler Almanyasının ülkemize haince saldırısı Sovyet (devlet) adamlarının, o cümleden Azerbaycan emekçilerinin derin hiddetine ve gazabına neden oldu. Bütün Sovyet halkı bu haklı özgürlük savaşında kendi sosyalist vatanını savunmaya başladı... Sovyet halkının faşist işgalcilerine karşı mücadelesinin ilhamcısı, teşkilatçısı ve öncüsü komünistlerin ‘Lenin Partisi’ idi.”*⁴⁹² *“Savaş yıllarında Azerbaycan halkı büyük kardeş Rus halkı başta olmak üzere SSCB'nin bütün kardeş halkları ile birlikte zor sınavlardan geçtiler. Savaşın alevleri içinde SSCB halklarının, onların en iyi oğul ve kızlarının kanı ile yoğrulmuş dostluk ve kardeşliği daha da kuvvetlendi ve sonuçlandı. Sovyet Azerbaycanı Sovyet ordusuna 600 binden fazla adam göndermişti ama onların yarıya yakını vatanın özgürlüğü ve bağımsızlığı uğrunda hayatını feda etti.”*⁴⁹³

Kitabın bu bölümünde Haydar Aliyev'in Rus halkını öven şu sözlerine de yer verilmiştir: *“Bütün İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Kafkasya uğrunda savaşımlarda da asıl yükü kendi omuzlarında Rus halkı taşıyarak eşi görülmemiş kahramanlık, fedakarlık ve beynelmilelcilik numuneleri göstermiştir”*⁴⁹⁴

“İdeolojik” bir üslup kullanılması Sovyet dönemi tarih ders kitaplarının genel bir özelliği olmakla birlikte bu bölümde özellikle savaş konusunda dramatize eden ve etkileyici bir üslup kullanılmasına büyük özen gösterilmiştir: *“Faşist işgalcilerin geçici olarak işgal ettikleri Sovyet toprakları düşmanın ayakları altında alev alıp yanıyordu. Komünistlerin ve komsomolcuların rehberliği altında savaşan partizan birlikleri ‘halk intikamcıları’ adını almıştı. Bu birliklerde ülkemizin başka halklarının temsilcileri ile birlikte Azerbaycanlılar da çarpışıyorlardı.”*⁴⁹⁵

*“1944 yılında Sovyet ülkesinin toprakları Hitlerci işgalcilerden tamamen temizlendi. Kızıl Ordu Alman faşistlerinin zulmü altında inleyen Güneydoğu ve Orta Avrupa halklarının ‘özgürleştirilmesi’ için mücadeleye başladı. Kızılordunun önünde duran en önemli görev vahşi düşmanı kendi mağarasında ezmektir.”*⁴⁹⁶

⁴⁹² Memmedov ve Rehimov, Age., s.15-16.

⁴⁹³ Memmedov ve Rehimov, Age., s.33.

⁴⁹⁴ Memmedov ve Rehimov, Age., s.18.

⁴⁹⁵ Memmedov ve Rehimov, Age., s. 23.

⁴⁹⁶ Memmedov ve Rehimov, Age., s. 30.

Kitapta 1945-1958 yılları arasındaki dönem “Azerbaycan SSC’de halk üretiminin oluşturulması ve daha da geliştirilmesi için mücadele devri ve sosyalizmin tam ve kesin galibiyeti dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde savaş sonrasında ülke topraklarının tekrar tarıma elverişli hale getirilmesi, fabrikalarının yeniden modernleştirilmesi çabalarından ve 1946 yılında uygulamaya sokulan ‘Dördüncü Beş Yıllık Plan’ uygulamalarından övgüyle bahsedilmektedir. Bu bölümde uygulanan bu plan sonucunda Azerbaycan’da birçok sanayi sahalarının başarıyla geliştiği, savaştan sonraki yıllarda sağlanan bu başarıların bütün dünyaya sosyalizm sisteminin tartışılmaz üstünlüklerini bir kez daha ispatladığı ifade edilmektedir.”⁴⁹⁷

Ders kitabında sık sık SSCB’yi oluşturan halkların dostluğuna ve kardeşliğine vurgu yapılmaktadır: “SSCB’nin bütün millet ve halkları kendilerinin en güzel milli özelliklerinin ve sosyal ilerlemeye yardım eden geleneklerini geliştirerek tek halk halinde kenetlenmişler, Sovyet halkının KP tarafından güçlendirilmiş manevi-siyasi birliği, Marksizm-Leninizm ideolojisi ile ortak amaç ve çıkarlara göre birleştirilmiş ‘sosyalist hayat tarzı’ ile ‘proletar beynelmilelciliği’ bayrağına sonsuz sadakatle güçlendirilmiştir...Azerbaycan halkı Sovyet halkının bir parçası olarak Sosyalizm kuruculuğunun bütün aşamalarında ülkemizin emekçilerinin devrimci-dönüştürücü faaliyetlerine katılmış ve bugün kardeş Sovyet halklarının dostluk ailesi içinde inançla ve tedricen komünizme geçilmesi yolunu takip etmektedir.”⁴⁹⁸

1958 yılında SSCB Yüksek Sovyeti bütün ülkede olduğu gibi Azerbaycan’da da zorunlu eğitimi sekiz yıla çıkarmıştır. Kitapta Dokuzuncu Beş Yıllık Plan döneminde (1976-1980) özellikle halk eğitiminin gelişmesi, cumhuriyette tüm gençleri orta öğretimden geçirmek ve eğitimin kalitesini yükseltmek için bir takım tedbirlerin

⁴⁹⁷ Memmedov ve Rehimov, Age., s. 43.

⁴⁹⁸ Memmedov ve Rehimov, Age., s.53; Kitapta bu konuyla ilgili yer verilmiş örnekleri çoğaltmak mümkündür: “Komünizm sisteminin bütün sahalarında güzel başarıların kazanılmasında SSCB halklarının dostluk ve karşılıklı emektaşlığının daha da genişlemesi ve güçlenmesi büyük rol oynamaktadır. Bunu Sovyet Azerbaycan’ının iktisadiyat ve medeniyetinin coşkun ilerleyişi örneğinde de açık şekilde görmek mümkündür... Azerbaycan SSCB’nin iktisadi potansiyelinin görülmemiş şekilde artmasında ve üreticiler ve üretim araçlarının gelişmesinde kardeş Sovyet cumhuriyetlerinin karşılıklı iktisadi yarışının büyük rolü vardır. (s. 115) ; “Parti’nin sistemli bir şekilde ve dönmeden hayata geçirdiği “Lenin milli siyaseti” ülkemizin halklarının dostluğunun, sosyalist milletlerinin birbirlerine yakınlaşmasının ve daha da ilerlemesinin sağlam ekonomik temelini oluşturmaktadır.... Çok milletli vatanımızın halklarının dostluk ve işbirliğinin güçlenmesinin önemli yollarından birisi sosyalizm yarışıdır. Halk üretim tarzının önemli oranda ilerlemesi ve yükselmesi için yoldaşlık ruhu ve büyük heyecana neden olan sosyalizm yarışı Komünist Parti’nin ileri sürdüğü görkemli planların hayata geçirilmesi uğrunda eşsiz yarışta kardeş cumhuriyetlerin emekçileri birbirlerine daha da kenetlenirilir.(s. 116)”

uygulamaya sokulduğu ve bu plan sonunda gençlerin tamamının orta eğitimden geçirilmesinin başarıldığı belirtilmektedir.

Yine 1959 yılı Ocak-Şubat aylarında yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Olağanüstü 21. Kurultayında SSCB’de ülkenin artık “gelişmiş sosyalizm ve komünizm sistemi” aşamasına ulaştığı ilan edilmiş, 1961 yılının Ocak ayında yapılan 22. Kurultayda ise Komünist Parti’nin üçüncü programının kabul edilerek Parti ve Sovyet halkının komünizmi gerçekleştirmek mücadelesindeki görevleri belirginleştirilmiştir.

Ders kitabında beş yıllık kalkınma planlarının tam anlamıyla uygulanamamasının nedenleriyle ilgili değerlendirmelere de yer verilmektedir: *“...Lakin halk üretim tarzının yönetimindeki ciddi eksiklikler yüzünden Cumhuriyet ekonomisinin gelişmesi genel olarak geri kalmaktaydı. Birçok sahalarındaki sanayi üretimlerinde planlan hedefler gerçekleştirilemedi. Özellikle inşaat, pamukçuluk ve hayvancılık başta olmak üzere tarımsal üretimin geri kalması sürekli bir hal aldı. Birçok hallerde kadroların seçilmesi ve yerleştirilmesi (titiz davranılmaması) ‘Lenin prensiplerinin’ bozulmasına yol açmaktaydı. Siyasi eğitim işinde ciddi eksikler vardı. Olumsuzluklara karşı tavizsiz ve etkili mücadele sürdürülmüyordu. Bazı liderlerin sözleri ile uygulamaları arasında uyumsuzluk, eksiklikler karşısında uzlaştırıcı yaklaşımları, yaptırım güçlerinin çok zayıf olması ve hatta sorumsuzlukları gözlenmekteydi.”*⁴⁹⁹

152 sayfadan ibaret olan bu ders kitabı ikinci hamur kağıda siyah beyaz olarak basılmıştır. Konuların sonunda “Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme soruları ve “Senetli Materyaller” başlığı altında okuma parçaları niteliğinde çeşitli tarihsel belgelerden örnekler verilmektedir. Konu aralarında verilen bu belgeler genellikle Komünist Parti arşivlerinden, Pravda vb.. yayın organlarından yapılan alıntılar şeklindedir. Bölüm sonlarında bölümün kapsadığı devrin önemli olaylarının tarihsel kronolojisi “En Mühim Olayların Kronolojisi” başlığı altında verilmiştir. Kitabın en sonunda “diagramlar” başlığı altında Sovyetler Birliği döneminde çeşitli alanlarda sağlanan başarıların yıllara göre kıyaslandığı altı adet grafiğe yer verilmiştir. Kitapta yer alan az sayıdaki siyah beyaz resim baskının kalitesiz olması nedeniyle

⁴⁹⁹ Memmedov ve Rehimov, Age., s. 71.

anlaşılır değildir. Genel olarak ders kitabı öğrencilerin ilgisini çekebilecek niteliklerden yoksundur.

2.7. Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan Tarihinin Önem ve Özellik Taşıyan Konularına Yaklaşım

Sovyet döneminde Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarının incelenerek Azerbaycan tarihinin önemli ve özellikli temel konularına nasıl yaklaşıldığının tespit edilmesi, Sovyet tarih anlayışının tarih ders kitaplarına ve dolayısıyla tarih öğretimine somut yansımaları anlayabilmek açısından önem taşımaktadır.

Aşağıda Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitapları, öğretim programları ve eğitimle ilgili kimi belgelerin incelenmesi yoluyla Azerbaycan Tarihinin önemli ve özellikli konuları olarak kabul ettiğimiz “Azerbaycan halkının etnik kökeni”, “Türklük ve Türk Dünyası”, “Rusya ve Azerbaycan-Rusya ilişkileri”, “Bolşevik Devrimi ve SSCB” ve “Din” konularına Sovyet rejiminin resmi bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.7.1. Azerbaycan Halkının Etnik Kökenine Yaklaşım

Azerbaycan Türklerinin etnik kökeni konusu Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar geçen sürede Komünist Parti'nin ve dolayısıyla siyasi rejimin resmi bakış açısındaki değişikliklere paralel olarak üç farklı biçimde değerlendirilmiştir.

Sovyet yönetiminin ilk onlu yıllarında Azerbaycan Türklerinin etnik kökeni konusunda genel olarak kabul gören yaklaşım 1924 yılında Cihangir Zeyneloğlu tarafından yazılan “Muhtasar Azerbaycan Tarihi” isimli eserde kendini göstermektedir. Zeyneloğlu'na göre Kafkasya bölgesinde Azerbaycan Türkleri çok eski dönemlerden beri yaşarken tarihi süreç içerisinde Hunlar ve başka birçok Türk boyları Azerbaycan'a hakim olmuşlar; Hazarlar, Selçuklular, Moğollar, Türkmenler ve benzeri Türk boylarının devamı olan kabileler bölgeye yerleşerek burada yaşamaya devam etmişlerdir. Bu kabileler zamanla tarihin, coğrafyanın ve diğer yerel şartların sonucu olarak birbirleriyle birleşmiş, karışmışlardır. Her yerde olduğu gibi burada da azınlık çoğunluğa tabi olmuş, burada yaşayan eski ahaliden Tat, Talış, Lezgi ve sonradan gelen Arap ve Kürt gibi milletler yerli Türklerle karışıp yeni bir Türk halkını yani Azerbaycan

Türklerini vücuda getirmişlerdir. Bu milletin dili Türkçe'nin Çağatay ve Osmanlı lehçeleri arasında yer alan orta bir Türk lehçesi olmuştur.⁵⁰⁰

Azerbaycan Türkleri'nin etnik kökenine bu yaklaşım 1930'lu yıllardan itibaren "Sovyet Tarih Tezi" oluşturmaya çalışan Sovyet devlet adamlarının yönlendirmesiyle değişikliğe uğramıştır. 1930'lu yılların sonunda Moskova'da düzenlenen "Azerbaycan Günü"nde Komünist Parti yöneticilerinin Azerbaycanlı bilim ve sanat adamlarının bir kısmıyla görüşmelerinde "Türk" tabiri yerine "Azerbaycanlı" tabirini kullanmalarının doğru olacağını emrivaki şeklinde bildirmelerini takip eden yıllarda Azerbaycan'da "Türk" tabiri kaldırılarak yerine "Azerbaycanlı" tabiri resmen kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁰¹

"Azerbaycan Türkü" tabirinin "Azerbaycan halkı" olarak değiştirilmesinden sonra Azerbaycan Türklerinin etnik kökeninin "Türklük" ten soyutlanması aşaması uygulamaya sokulmuştur. Bu zamana kadar Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin en eski devirlerden beri Azerbaycan coğrafyasında yaşadıkları yaklaşımı değiştirilerek Azerbaycan halkının kökeninin eskiden beri bu bölgede yaşayan Azerbaycan halkına dayandığı ileri sürülmüştür. Bu dönemde Azerbaycan Türklerinin etnik kökenine yaklaşım ana hatlarıyla şöyledir: Başta eski Azerbaycan halkı olmak üzere bu bölgede yaşayan farklı kabileler Medler'in hakimiyeti altında birleşerek Perslere ve Araplara karşı kendilerini korumuşlardır. Fakat Azerbaycan halkının oluşum sürecinde yerli kabilelerle birlikte sonradan gelen halklar da rol oynamışlardır. Çünkü tarihi oluşum sürecinde farklı etnik gruplar Kafkasya'ya göç etmişler ve bunlar yerli halk tarafından asimile edilmişlerdir. MÖ 1. Binyılın sonlarına doğru bazı Türk kabile ve gruplarının da bölgeye geldikleri görülmüşse de bu süreçte asıl rolü Azerbaycan halkı oynamış ve dış güçlere karşı varlığını günümüze kadar koruyabilmiştir. Azerbaycan halkının oluşması sürecinde dili de şekillenerek Azerbaycan'da yaşayan eski Med kabilelerinden birisinin dili ortak dil haline gelmiştir ki bu dil de Azeri dilidir. Azeri dili yerli halkın dilidir ve eski Fars dilinden de farklı bir dildir. Eski Azerbaycan

⁵⁰⁰ Cihangir Zeyneloğlu, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, Bakü, Azerbaycan Devlet Kitap Palatası, 1992, s. 12.

⁵⁰¹ Elnur Ağayev, "Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği", Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2006, s. 176.

halkının şekillenmesi süreci yüzyıllarca sürmüş ve bu süreçte de dili Türk dilleri grubuna dahil olmuştur.⁵⁰²

Böylece Stalin'in öngörüsüyle Azerbaycan halkının kökeni "Med kabile birlikleri" ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım devletin tarih kurumunun 1958 yılında yayınladığı yeni eserlerde geliştirilerek genişletilmiş ve yeni yaklaşımlarla zenginleştirilmiştir.

Azerbaycan Türklerinin etnik kökenine yaklaşımın üçüncü ve son aşaması üç ciltlik Azerbaycan Tarihi eserinin yazılmasıyla son halini almış ve Sovyet yönetiminin sonuna kadar kabul gören bir yaklaşım olmuştur. Önceki dönemde Med kabile birliklerine ve ortak diline dayandırılan köken konusu, bu dönemde Medler'den daha eski bir döneme götürülerek Manna, Med, Atropatena ve Albanya'daki kabile birliklerine dayandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre milattan önceki dönemlerden başlayarak bölgeye Türk dilli göçebe kabileler gelerek yerleşmişlerdir. Türk dilli göçebe kabilelerin bölgeye gelmeleri özellikle 5.-7. ve 11.-12. yüzyıllarda yoğunluk kazanmıştır. Göçebe Türk kabilelerinin bölgeye yerleşmesiyle Türk dili buradaki yerel dilleri baskı altına almış; 13. yüzyılda daha yoğun ve etkin hale gelen Türk akınları yerel diller olan "Azeri", "Aran" ve benzeri dillerin ortadan kalkarak yerlerini Türk dilleri ailesine dahil olan "Azerbaycan diline" bırakması sonucunu doğurmuştur. Fakat dilinin değişmesi bu bölgede yaşayan halkın etnik yapısını değiştirmemiştir. Buna göre şimdi Azerbaycan'da yaşayan halk eskiden beri burada yaşayan halkın soyundan olup, onların manevi, tarihi ve antropolojik özelliklerini koruyup yaşatmaktadırlar.⁵⁰³

Bu yaklaşım Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar Azerbaycan okullarında okutulan tarih ders kitaplarında da yer alan yaklaşım olmuştur. Azerbaycan Tarihi 8-9 ders kitabında Azerbaycan arazisinde kurulan ilk devletin Manna Devleti olduğu belirtilmektedir. "MÖ 9. yüzyılın başlarında Manna kabilelerinin birleşmesi sonucu Manna Devleti meydana geldi. Fakat MÖ 7. yüzyılın sonlarında Medya Devleti, Manna'yı işgal etti ve MÖ 6. yüzyılın ortalarına kadar Mana, Medlerin işgali altında kaldı. MÖ 4. yüzyılın sonlarında İran Devleti Makedonyalı İskender'in (336-323) orduları tarafından yıkıldı ve İskender Atropat adlı birisini Azerbaycan'ın güney topraklarının hakimi tayin etti. Bu vilayet daha sonra Atropatena olarak

⁵⁰² İstoriya Azerbaydjana-(Maket), 1. Cilt, Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR Institut İstoriy Filosoifiya, Bakü, 1954, s. 32-34.

⁵⁰³ Azerbaycan Tarihi, 1. Cilt, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Tarih Institutu, Bakü 1961, s. 40-82.

adlandırılmaya başlandı.”⁵⁰⁴ Makedonyalı İskender’in vefatı ve devletinin dağılmasından sonra Atropat bağımsızlığını ilan ederek Azerbaycan’da kendi devletini kurmuştur. Bu devletin kurulması bölgede yaşayan kabilelerin birleşmesi sürecini hızlandırmış ve zaman içerisinde Atropatenalılar adıyla anılan bir halk meydana gelmiştir. Ders kitabında tarihi gelişim sürecinde bu halkın genel bir dilinin de oluştuğu ve bu dilin bugün Azerbaycan’da mevcut olan “Talış dili”ne yakın bir dil olduğunun tahmin edildiği ifade edilmektedir.⁵⁰⁵

Azerbaycan Tarihi ders kitaplarında daha sonra Albanya hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre Azerbaycan SSC, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nin ve Gürcistan’ın doğu kısmını oluşturan toprakların eski devirlerde “Albanya” ya da “Aran” olarak adlandırıldığı ve burada yaşayan halkın Dağıstan dillerine yakın bir dile sahip olduklarının tahmin edildiği belirtilmektedir.⁵⁰⁶

Azerbaycan Tarihi ders kitabında Selçuklu hakimiyetinin Azerbaycan halkının oluşması üzerinde önemli etkilerinin olduğu da belirtilmektedir. Kitapta verilen bilgilere göre yüzyıllar boyunca Azerbaycan’a Türk dilli kabileler akın etmekteydiler ve onların bir bölümü bu arazilerde yerleşik hayata geçerek yerli ahaliyle karışmaktaydılar. Bunun sonucu olarak Azerbaycan ahalisinin dillerinde “Türk dili” unsurlarının güçlenmesi gözlenmekteydi. Özellikle 11. yüzyılda uzun müddet Selçukluların hâkimiyeti altında kaldığı dönemde Türk dilli göçebelerin Azerbaycan’a göçleri özellikle artmıştı: “*Muassırlardan biri belirtmiştir ki 11. yüzyılın 80. yıllarında Selçuklu Sultanı tarafından Aran’a ve Mugan’a gönderilen Türkler ovalarda, dağlarda ve kalelerde çekirge gibi yayıldılar.*”⁵⁰⁷

1920-1930 yılları arasında yazılan eserlerde genel kabul gören yaklaşım Azerbaycan halkının “Türk” menşeli bir millet olduğu şeklindeyken Sovyet yönetimi SSCB’yi oluşturan milletlerin etnik ve dini aidiyet bağlarını koparmak amacıyla “coğrafi bölge esaslı” bir halk tanımlamasına giderek Azerbaycan bölgesinde yaşayan insanların tarihin en eski devirlerinden beri “Azerbaycan halkı” olduğu tezini ileri sürmüştür. Yukarıda bahsedilen ikinci ve üçüncü yaklaşımlar bu temel varsayım üzerinde oluşturulmuş olup sadece ayrıntılarda bir takım farklılıklar mevcuttur.

⁵⁰⁴ E. N. Guliyev ve T. E. Ezizov, Azerbaycan Tarihi: 8-9. Sınıflar İçin Ders Kitabı, Yeniden İşlenmiş Dokuzuncu Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990, s. 11-12.

⁵⁰⁵ E. N. Guliyev, Azerbaycan Tarihi 7-8, 7. Baskı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1981, s. 13-14.

⁵⁰⁶ Guliyev ve Ezizov, Age., s. 14-16.

⁵⁰⁷ Guliyev ve Ezizov, Age., s. 45.

2.7.2. “Türklük” ve Türk Tarihine Yaklaşım

Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında bahsedilen ilk Türk topluluğu Hunlar olup İpek Yolu’nu ele geçirmek için yaptıkları mücadelede Bizans ve Sasaniler’in “Göçebe Hunlar”ı kendi yanlarına çekmeye çalıştıkları belirtilmektedir. Kitapta Hunlar’ın “Türk” olarak kabul edildiklerine dair bir işaret bulunmamaktadır. Aynı ders kitabında Hunların özellikle 3-6. yüzyıllarda Albanya ve komşu ülkeler üzerine sık sık akınlarda buldukları, bu akınlar sonucu Hunların Albanya’yı ele geçirerek iki yıl hakim oldukları fakat daha sonra bu bölgenin Sasani hakimiyetine geçtiği belirtilmektedir.⁵⁰⁸

“Türk” adına ilk olarak “Azerbaycan Tarihi 7-8” ders kitabında rastlanmaktadır: “... *Lakin kuzeyden Hazarlar’ın baskınları devam etmekteydi. Bu akınlara onlarla birlikte Türkler de katılıyorlardı. Bizanslılarla ittifak yapan Hazarlar ve Türklerin orduları 6. yüzyılın sonlarında Azerbaycan ve Ermenistan’a sokuldular... Bir müddet sonra İran ile Bizans arasındaki savaşlar yeniden şiddetlendi. Bizans’ın yardımına gelen Türkler ve Hazarlar Albanya’ya hücum ettiler. Azerbaycan’ın bir kısmı uzun süre ülkeyi yağmalayıp, soyan Türklerin ve Hazarların hakimiyeti altında kaldı.*”⁵⁰⁹

Bu ifadelerden Hazarların Türk olarak kabul edilmediği anlaşılacakla birlikte aynı ders kitabının gözden geçirilerek 1990 yılında yayınlanmış baskısında Hazarlar’ın Türk olarak kabul edildiği görülmektedir: “...*Bir müddet Albanya Hazarlar’ın ve diğer Türk kabilelerinin esareti altında kaldı.*”⁵¹⁰

“Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarında Selçuklularla ilgili bilgilere de önemli yer ayrılmıştır. Ders kitaplarında 11. yüzyılın ortalarına doğru Yakın ve Orta Doğu’da Selçuklu Türklerinin çok büyük bir devleti kurdukları ve otuz yıllık mücadelenin sonunda yerli halkın mukavemetini kırarak Azerbaycan’ı ele geçirdikleri belirtilmektedir. Kitapta, yolları üzerinde rast geldikleri her şeyi yıkıp viran ettikleri belirtilen Selçukluların Azerbaycan’daki hakimiyetleriyle ilgili olumsuz değerlendirmeler yer almaktadır: “...*Selçukluların istilası Azerbaycan’ın üretimine büyük zarar verdi... Ardı kesilmeyen savaşlar yapan Selçuklular ancak ganimet elde etmeğe can atmaktaydılar. Selçuklu sultanları Azerbaycan’ı zenginleşme kaynağı*

⁵⁰⁸ Guliyev, Age., s. 21.

⁵⁰⁹ Guliyev, Age., s. 26.

⁵¹⁰ Guliyev ve Ezizov, Age., s. 22.

*olarak görüyorlardı: Onlar koydukları ağır vergilerle halkı soyuyorlardı. Köylüler ağır zahmet gerektiren işler yapmaya mecbur tutuluyorlardı.”*⁵¹¹

Kitapta Selçukluların fethettikleri ülkelerin medeni hayatına hiçbir yenilik katmadıkları, aksine Aran, Mugan ve başka yerlere kitleler halinde yerleşen Türk kabilelerinin zamanla Azerbaycan'ın yerli ahalisinin medeni tesiri altına girerek ve bu ahali ile karışarak yerleşik hayata geçtikleri belirtilmektedir. Ders kitabında Selçukluların Azerbaycan'da uyguladıkları kötü yönetim tarzının Azerbaycan halkının sık sık isyan etmesine yol açtığı da ifade edilmektedir: *“Daha 11. yüzyılın 60. yıllarında Azerbaycan'ın güneyinde Hoy ve Salmas'da Selçukluların ağır vergi esaretine karşı isyan çıktı. Sonraları Selçukluların hükümranlılığına karşı Azerbaycan halk kitlelerinin mücadelesi daha da şiddetlendi.”*⁵¹²

Aynı ders kitabında Azerbaycan'ın tedricen Selçukluların hakimiyeti altından çıkması ve yerli devletlerin güçlenmesi ile üretim hayatının gelişmeye başladığı ifade edilmektedir. Azerbaycan Tarihi ders kitabında, Selçukluların Azerbaycan halkının ve dilinin oluşması üzerinde önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Kitapta yer alan bilgilere göre tarih boyunca Azerbaycan'a Türk dilli kabileler akınlar yapmaktaydılar ve onların bir bölümü bu arazilerde yerleşik hayata geçerek yerli ahaliyle karışmaktaydılar. Bunun sonucu olarak Azerbaycan ahalisinin dillerindeki “Türk dili” unsurlar güçlenmeye başlamış, özellikle 11. yüzyılda ülkenin uzun müddet Selçukluların hâkimiyeti altında kaldığı dönemde Azerbaycan'a “Türk dilli göçebelerin” (Türkmen) akıp gelmeleri özellikle artmıştı. Göçebe Türkmenlerin yaşamaya elverişli olması nedeniyle Azerbaycan'ın güneyindeki Urmiye Gölü etrafındaki topraklara yerleşmeleri sonucunda Azerbaycan'ın kuzey ve güneyinde Türk dilinin rolü daha da artmış ve ülkenin güney ve kuzey bölümleri için ortak bir dil oluşmuştur ki bu dil “Türk dilleri ailelerine dahil” olan “Azerbaycan dili”dir. Fakat kendi sadeliği ve anlaşılabilirliği sayesinde hızla yayılarak genel halk diline dönüşen bu dil birden bire edebi bir dil olmamış, ilim ve edebiyatta uzun müddet Arap ve Fars dillerinin hükümranlılığı sürmüştür. Ders kitabında Azerbaycan'da Türk dilinin hakim hale gelmesiyle birlikte “Azerbaycan halkının” da varlığını koruduğu belirtilmiştir: *“Lakin dilin değişmesi hiç*

⁵¹¹ Guliyev, Age., s. 40.

⁵¹² Guliyev, Age., s. 40.

de yerli halkın tarih sahnesinden silinmesi demek değildi. Ülkenin eski sakinlerinin soyundan olan Azerbaycan halkı onların tarihî ve medeni ananelerini korumuştur."⁵¹³

Azerbaycan Tarihi 7-8 ders kitabında "Medeniyet" başlığı altında "Dede Korkut Destanları" Azerbaycan'ın sözlü halk edebiyatının ilk Türkçe eserlerinden biri olarak nitelendirilmektedir.⁵¹⁴

Sovyet döneminde Azerbaycan okullarında okutulan tarih ders kitaplarında Osmanlı Devleti ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. "Azerbaycan Tarihi 7-8" ders kitabında 13. yüzyılın sonlarında "Küçük Asya"da bir Türk devleti kurulduğu ve kurucusu Osman Beyin isminden dolayı Osmanlı Devleti olarak adlandırıldığı; Osmanlıların 14. ve 15. yüzyıllarda büyük bir araziye ele geçirmek suretiyle kurdukları İmparatorluğun Balkan ülkeleri, Kafkasya ve güneydeki Rus toprakları için gittikçe daha büyük bir tehlike haline geldiği ifade edilmektedir.⁵¹⁵

"Orta Asırlar Tarihi" ders kitabında "Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa Halklarının Türk İşgalcilere Karşı Mücadelesi" başlığının hemen altında; büyük puntolarla şu ifadeler yer almaktadır: "14. yüzyılda Avrupa'ya güneydoğudan güçlü ve tehlikeli düşman olan Osmanlı Türkleri'nin saldırısı başladı. Avrupa, Asya ve Afrika'da gerçekleştirilen Osmanlı işgalleri sadece birçok halkların esaret altına alınması ile sonuçlanmadı; bu işgaller devletler arasındaki ilişkileri de etkiledi."⁵¹⁶

Aynı ders kitabında Kosova Meydan Savaşıyla ilgili olarak bizim tarih ders kitaplarımızda verilen bilgilerle çelişen şu ifadeler yer almaktadır: "1389'da büyük bir Osmanlı ordusu Sırbistan'a saldırdı. Önemli çarpışmalar Kosova Ovası'nda oldu. Sırp knezler arasındaki çekişmeler sonucunda zayıflamıştı. Çarpışmalar başından itibaren çok şiddetli geçti. Cesur Sırp savaşçısı Miloş Obiliç ölümü göze alarak Türklerin ordugahına sokuldu ve Sultanı kılıçla öldürdü. Lakin Sultanın oğlu savaşa yeni seçilmiş birlikler sürdüğü için Türkler Sırpı darmadağın ettiler. Sırp hükümdarını esir alıp öldürdüler."⁵¹⁷

⁵¹³ Guliyev, Age., s. 46.

⁵¹⁴ Guliyev, Age., s. 47.

⁵¹⁵ Guliyev, Age., s. 57.

⁵¹⁶ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 171.

⁵¹⁷ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 173.

Ders kitabında Kosova Meydan Savaşı ile ilgili tarihî gerçekler⁵¹⁸ “Sırp savaşı Miloş Obiliç’in Osmanlı ordugahını basarak Osmanlı Sultanını öldürdüğü” şeklinde çarpıtılarak Slav ırkından olan Sırplar’a “kahramanlık”, “yiğitlik” ve “cesaret” gibi nitelikler atfedilmeğe çalışılmaktadır.

“Azerbaycan Tarihi 7-8” ders kitaplarında Osmanlı-Safevi mücadeleleri önemli yer tutmaktadır. Bu ders kitabında güçlerini artırmak için dünyevi hakimiyetin yanı sıra dini hakimiyeti de ele geçirmek amacıyla Safeviler’in “Şialık” akımından yararlandıkları; Safevi taraftarlarının Azerbaycan’ın güneyinde yaşayan göçebe Türk kabilelerinden ibaret olduğu ve başlarına 12 kırmızı şeridi bulunan başlık giydikleri için “Kızılbaş” olarak adlandırıldıkları belirtilmektedir.⁵¹⁹

Kitapta Osmanlı-Safevi savaşlarının nedenleriyle ilgili şu değerlendirme yer almaktadır: *“Safeviler Devleti’nin kurulması ve genişlemesi Türkiye’yi çok rahatsız ediyordu. Osmanlı feodalları Azerbaycan’ı ve komşu ülkeleri ele geçirmeye çalışıyorlardı. Safeviler ise Gürcistan ve Ermenistan’la Türkiye’nin bir kısım doğu bölgelerini kendi ellerine geçirmek niyetindeydiler. 1514 yılında Türkiye Sultanının 200 binlik ordusu Azerbaycan’a sokuldu. Makü yakınlarındaki Çaldıran Ovası’nda büyük çarpışma oldu. Safeviler’in ordusu sayıca Türk ordusundan hayli az idi. Türklerin topları ve başka ateşli silahları çok idi. Lakin Kızılbaşlar kahramanca savaştılar. Şah İsmail’in kendisi Türk pehlivanı ile teke tek savaşa girerek onu ikiye parçalamıştır. Lakin düşmanın top ateşi Kızılbaşların saflarında büyük kayıplara sebep olmaktadır. Onlar mağlup oldular. Yaralı Şah İsmail kendi ordusunun kalıntıları ile ülkenin içerilerine çekildi. Türk orduları Azerbaycan’ın şehir ve köylerini yağmalayıp, Hoy ve Merend’i işgal ederek Tebriz’e yaklaştılar. Türkler Tebriz’i ele geçirdikten sonra burada toplam altı gün kalabildiler. Onlar geri çekilirken Tebriz’in birçok ustalarını yanlarında götürdüler. Birkaç bin sanatkar ailesi İstanbul’a götürüldü ve onlar Türkiye’nin mimarlık ve diğer sanat dallarının gelişmesinde önemli rol oynadılar.”*⁵²⁰

Aynı ders kitabında 1630 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya’yı işgal etmek için mücadeleyi şiddetlendirmesinin yüz yıl sürecek Osmanlı

⁵¹⁸ Bu tarihî olay Ülkemizdeki Lise tarih ders kitaplarında şu şekilde yer almaktadır: “Osmanlı Devleti’ni Balkanlar’dan çıkarmayı amaçlayan Haçlı ordusu Kosova’da 1. Murat komutasındaki Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Savaşta 1. Murat, Haçlı kuvvetlerini büyük bir bozguna uğrattı. Daha sonra 1. Murat savaş alanını gezerken, bir Sırp fedaisi tarafından hançerlenerek şehit edildi.” Bakınız: Vicdan Cazgır, Servet Yavuz ve Niyazi Ceyhun, Tarih Lise 2, 3. Baskı, İstanbul, MEB Yayınları, 2008, s. 7.

⁵¹⁹ E. N. Guliyev, Azerbaycan Tarihi 7-8, 7. Baskı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1981, s. 58.

⁵²⁰ Guliyev, Age., s. 66.

Safevi mücadelelerine neden olduğu belirtilmektedir. Yine kitapta bu savaşların Azerbaycan'ın şehir ve köylerine büyük darbe vurduğu, bu süreçte Türkiye'nin hakim dairelerinin Safevilere karşı isyanlar çıkarmaya çalıştıkları ve bu amaçla Sünni-Şii düşmanlığını körükledikleri ileri sürülmektedir.⁵²¹

Ders kitabının 8. bölümü “Azerbaycan 16. Yüzyılın Sonlarında ve 18. Yüzyılda: İran ve Türkiye İşgalcilerine Karşı Mücadele” başlıklı olup, alt başlık isimleri “Azerbaycan, İran ve Türk feodallarının Esareti Altında...” “Türk İşgalcileri Azerbaycan’da” şeklindedir. Bu başlıklar altında Türkiye'nin Safeviler Devleti'nin zayıflamasından yararlanarak Azerbaycan'a hücumlarını artırdığı, 1585 yılında Türk ordusunun Tebriz'i ele geçirerek şehirde “büyük yıkımlar tırettikleri” ifade edilmektedir. Buna karşılık şehrin ve etraf köylerin ahalisinin sık sık Osmanlı ordularına saldırarak “düşmanı” erzak elde etmek imkanlarından mahrum bırakmış, böylece büyük sıkıntı çeken Türk ordularının hızla şehri terk etmeye mecbur kalmışlardır. Ders kitabında Türklerin geri çekilirken 15 bin kadar şehirliyi öldürüp çok sayıda kadın ve çocuğu esir aldıkları; Gence, Şamahı, Ordubad, Bakü ve başka şehirleri de yağmaladıkları belirtilmektedir. Bu savaşlar sonunda Safeviler 1590 yılında Türkiye ile barış yapmaya mecbur kalan Safeviler bütün Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Osmanlı hakimiyeti altına girmesini kabul etmiştir. Ders kitabının bu bölümünde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki uygulamaları eleştirilmektedir: “*Türk feodallarının hükümranlığı Azerbaycan halkına pahalıya mal oldu. İşgalcilerin talep ettikleri tazminatın verilmesi halkın üzerinde ağır bir yük idi. Bakü, Şamahı, Derbend vilayetlerinde ve başka yerlerde Türk komutanlarına çok miktarda toprak paylaştırıldı. Vergiler hayli arttı. Türkler Azerbaycan’da zorla Sünniliği yayıp ve Şialara eziyet ediyorlardı.*”⁵²²

8. Sınıf SSCB Tarihi ders kitabında Prut Savaşı'nın sebepleri ve sonuçları ile ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır:⁵²³ “18. yüzyılın başlarında Rusya'nın güçlenmesi bir takım devletlerin hakim dairelerinde korku ve haset doğurdu. XII. Şarl

⁵²¹ Guliyev, Age., s. 67.

⁵²² Guliyev, Age., s. 73.

⁵²³ Ülkemizde lise 2. sınıflarda okutulmakta olan Tarih 2 ders kitabında Prut Savaşı konusunda şu bilgiler yer almaktadır: Osmanlı ordusu Çar Petro'nun başında bulunduğu Rus ordusunu Prut'ta büyük bir yenilgiye uğrattı. Bütün Rus ordusunu imha fırsatı ele geçse de Yeniçeri askerlerinin disiplinsiz davranışları üzerine Baltacı Mehmet Paşa Rusya'nın barış isteğini kabul etti. 1711 Yılında Prut Antlaşması yapıldı... Kazanılan zaferin büyüklüğüne rağmen Savaş sonunda imzalanan Prut Antlaşması Osmanlı Devleti'ne önemli bir kazanç sağlamadı. Ancak kaybedilen toprakların geri alınabileceği düşüncesini artırdı...” Bakınız: Vicdan Cazgır ve diğerleri, Age., s. 46.

ve Batı diplomasisi tarafından kışkırtılan Türkiye Rusya'ya savaş ilan etti. Rus ordusu I. Petro'nun liderliği altında uzak sefere çıktı. Haziran 1711'de Rus ordusu Prut Irmağı'nın sahilinde sayıca beş kat daha fazla olan Türk ordusu ile karşılaştı. Çembere alınan Rus alayları düşmanın bütün hamlelerini def ettiler. Seçme Türk birlikleri (yeniçeriler) savaşta 7000 kayıp verdiler ve Rus ordugahlarına hamleye geçme fikrinden vazgeçtiler. Lakin I. Petro'nun ordusunun vaziyeti son derece ağır idi. Erzak, su ve savaş mühimmatı yetersizdi. Uzun süreli muhasara tehlikesi ortaya çıktı. Taraflar barış görüşmelerine başladılar. Prut Barışı sonucunda Rusya Azak'tan vazgeçmek zorunda kaldı. Lakin bu başarısızlığa rağmen Rusya büyük devlete dönüşmüştür.”⁵²⁴

Tarih ders kitaplarında 1723-1724 Osmanlı-Rus savaşının nedenleri olarak kendi sömürge topraklarını genişletmeye çalışan İngiltere ve Fransa Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuzunun güçlenmesine engel olmak amacıyla Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı kışkırtmaları ve bu devletin de zaten öteden beri Kafkasya ile ilgili “işgalcilik niyeti beslemesi” gösterilmektedir. Bu savaşta Osmanlı Devleti'nin birtakım başarılar kazanması üzerine Rusya Osmanlı Devleti ile 1724 yılında İstanbul Antlaşması'nı imzalamak suretiyle Azerbaycan'ın neredeyse tamamının Osmanlı hakimiyetine girmesini kabul etmiştir. Kitapta Türk saldırıları karşısında Ermeni ve Azerbaycan ahalisinin işbirliği yaptığı ileri sürülerek Osmanlı ordusunun Tiflis'i ele geçirerek Gence ve Bakü üzerine yürüdüğü esnada Gence ahalisinin Karabağ Ermenileri ile ittifak yaparak ellerindeki silahlarla Türk ordularına karşı koymaları örnek olarak gösterilmektedir. Kitapta Azerbaycan ahalisinin Osmanlı ilerleyişi karşısında Rusya'dan yardım istediği şu sözlerle dile getirilmektedir: “*Karabağ'da Türklere karşı mücadeleye Ermeni halkının şanlı oğlu David Bey liderlik ediyordu. Gence, Gebele, Karabağ ahalisi Azerbaycan'ın başka şehir ve vilayetlerinin ahalisi Rusya hükümetine ve Hazar sahili vilayetlerinde olan Rus ordularının kumandanlığına mektuplar gönderip yardım gönderilmesini rica ediyorlardı. Kafkasya'nın halk kütlelerinin mukavemeti Türk işgallerinin devamına engel olamıyordu. Kararlı mücadelelerden sonra Türkler Nahçıvan, Ordubad, Gence, Hoy ve Erdebil'i ele geçirdi.*”⁵²⁵

⁵²⁴ B. A. Rıbakov, A. M. Saharov, A. A. Preobrajenski ve B. İ. Krasnobayev, SSCB Tarihi 8, Rusçadan Çeviren: E. M. Balayev, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990, s. 234.

⁵²⁵ Guliyev, Age., s. 84.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili olarak 1768 yılının sonbaharında Kırım Hanlığı'nın ordularının Ukrayna'nın bazı bölgelerini "viran ettikleri", ertesi yıl ise Karadeniz sahillerindeki çöllüklerde, Balkan Yarımadası ve Kafkasya'da yapılan savaşlar sonunda "dayanacak gücü kalmayan Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine" 10 Haziran 1774'te Bulgaristan'ın Küçük Kaynarca köyünde iki devlet arasında barış antlaşması imzalandığı belirtilmektedir. Aynı ders kitabında 1783 yılında Kırım'ın Rusya ile "birleştirildiği" ve Doğu Gürcistan'ın Rusya'nın himayesine girdiği belirtildikten sonra "Ermeniler ve Azerbaycanlıların da Rus tabiliğini kabul etmeğe can attıkları" ifade edilmektedir.⁵²⁶ Başka bir ders kitabında Kırım Savaşı ile ilgili bilgi verilirken bu savaşta Azerbaycan ahalisinin Rusları desteklediği ve onlara yardım ettikleri belirtilmektedir: "*Savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu Kafkasya'nın birçok bölgelerine o cümleden Nahçıvan'a da elçiler göndererek Rusya aleyhine isyanlar çıkarmağa çalışıyordu. Lakin bu çabalar sonuç vermedi. Şuşa, Şamahı, Lenkeran ve Azerbaycan'ın başka şehirlerinde Rus ordularına yardım için milis güçleri oluşturulup cepheye gönderiliyordu... 1853-1855 yıllarında Azerbaycan'da her biri 500 atlıdan oluşan dört süvari alayı oluşturuldu. Azerbaycan alayları Kafkasya Cephesinde büyük kahramanlıklar gösterdiler ...*"⁵²⁷

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan okullarında okutulan ders kitaplarında Azerbaycan'ı fethetmeye çalışan Türkler "işgalci" olarak nitelendirilmekte ve yerli halka "zulüm" uyguladıkları ifade edilmektedir. Örneğin "Azerbaycan Tarihi 7-8" ders kitabında bu yaklaşım öğrencilerde "dehşet" ve "Türlere karşı nefret uyandıracak" bir üslupla dile getirilmiştir: "*Evlerde ve sokaklarda herkesin dilinden 'vay! vay!' sedaları duyuluyordu. Barbarların haykırışları dinmiyordu ve barbar düşmanın can alan bu haykırışlarını duymayan kimse yoktu. Bunların hepsi aynı gün ve saatte olmuyordu. Çünkü 'vahşiler' bizim vilayetleri ve köyleri önceden kura çekerek kendi aralarında paylaşmışlardı... İşgalcilerin soygunları Albanya'da açlık türetti. Albanya tarihine dair bir salname burada açlık, zorbalık ve ölümün hüküm sürdüğü bilgisini vermektedir. Açlık sonucunda takatten düşen insanlar ellerine geçen har şeyi, ağaç ve bitki kökleri ve sürgünlerini ve hayvan derisi gibi şeyleri yemekteydiler.*"⁵²⁸

⁵²⁶ Ribakov ve diğerleri, Age., s. 283-285.

⁵²⁷ Guliyev, Age., s. 127.

⁵²⁸ Guliyev, Age., s. 27.

Ders kitaplarında Türk devletlerinin savaş ve “soygunu” bir zenginleşme aracı olarak görmeleri nedeniyle “işgal ettikleri” yerleri soydukları, yerli ahaliye acımasız davrandıkları ve istila ettikleri yerlerden çok büyük servetler ele geçirdikleri belirtilmektedir.⁵²⁹

Orta Asırlar Tarihi ders kitabında “esaret altında olan halkların vaziyeti” başlığı altında Osmanlı Devleti ile ilgili olarak şu değerlendirme yer almaktadır: “*Türk feodalları Osmanlı İmparatorluğu’nun halklarına acımasızca zulüm ediyorlardı. Onlar vergi veren bütün ahaliyi ‘hakaret olarak’ “reaya” (tebaa) olarak adlandırıyorlardı. Köylüler topraktan ve sudan yararlanma karşılığı ödediği vergiler nedeniyle neredeyse ürettikleri mahsulün yarısını veriyorlardı. Buna ilaveten onlar cami, kale gibi şeylerin inşalarında bedava çalışmak zorundaydılar ... İşgal edilmiş ülkelerin ahalisinin durumu daha da kötüydü. Savaş zamanları Osmanlılar dehşetli yıkımlar türetti. Çok sayıda insanı öldürüyor ve köleye çeviriyorlardı. İşgalciler büyük şehirleri harabeye çeviriyorlardı. Şehir ahalisinin büyük bölümü köylere göçürülüyor, onlardan boşalan yerlere Osmanlı Türkleri yerleştiriliyordu.*”⁵³⁰

Aynı ders kitabında Osmanlı yönetiminin uyguladığı ifade edilen Müslüman olmayan halktan “can vergisi” de denilen baş vergisi alması, ülke içerisinde gayrimüslimlerin ata binmelerinin, silah taşımalarının ve Türklerin evlerinden daha yüksek ev yapmalarının yasaklanmış olması ve zorla İslam dininin kabul ettirilerek kabul etmeyenlerin cezalandırılmaları gibi uygulamalar “zulüm” olarak nitelendirilerek eleştirilmektedir. Ders kitabında “Osmanlı işgalcilerinin bu zulümlerinin” esaret altına alınmış ülkelerde üretimin ve medeniyetin gelişmesini engellediği de ileri sürülmektedir.⁵³¹ Bu konuda aynı ders kitabında şu değerlendirmeler yapılmıştır: “*Türk feodalları Azerbaycan’ın işgal edilen topraklarında katlanılmaz derecede ağır bir yönetim sistemi kurdular. İşgalciler burada yüksek vergi ve rüsum alıyorlardı. Bu devirde Nahçıvan, Tebriz, Gence, Kazak ve başka birçok vilayetlerde şiddetli erzak kıtlığı duyulmaktaydı. Her yerde tahılın fiyatı yükselmişti. Türkler Şiileri ve Hristiyan ahaliyi takip ediyorlardı. ‘İşgalciler’ Şirvan ve Şeki’de Hristiyanlara göğüslerinde sarı*

⁵²⁹ Guliyev, Age., s. 40.

⁵³⁰ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 178.

⁵³¹ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 179.

işaret nişanları taşımayı emretmişlerdi. Bütün bu uygulamalar ahalinin "soygunculara" karşı nefretini artırıyordu."⁵³²

Ders kitaplarında "Türk işgallerinin" Azerbaycan halkı tarafından benimsenmediği ve bu işgaller karşısında sık sık isyan ettikleri, Türklere karşı mücadelede bazen Ermenilerin de Azerbaycan halkına yardım ettikleri belirtilerek Osmanlı işgallerinin Azerbaycan'ı Rusya'yla yakınlaştırması sonucunu doğurduğu ileri sürülmektedir: "*Osmanlı İmparatorluğu'nun işgalci siyasetine karşı birlikte mücadele sürdürmek gereği Azerbaycan devletlerinin Rusya ile yakınlaşmasına yardım ediyordu.*"⁵³³ "*Türk işgalcileri'nin kovulmasına Azerbaycan'ın geniş halk tabakaları aktif olarak katılıyorlardı. Daha 1601 yılında Kuba'da Türklere karşı isyan çıkmıştı. Tebriz, Ordubad ve Şirvan'da da isyancı güçler faaliyet göstermekteydiler. Bakü ahalisi de isyanlara katıldı. Burada olan Türklerin bir kısmı öldürüldü, kalanları ise esir alındı.*"⁵³⁴ "*Karabağ'da ve Şirvan'da Türkler aleyhine hareket oldukça genişledi. 1728 yılında Şirvan, Karabağ, Erdebil, Halhal, Marağa ve başka yerlerde "Türk zulmü"ne karşı isyanlar çıktı. Bu isyanlar büyük bir merhametsizlikle bastırıldı. Türkiye'den Azerbaycan'a yeni yeni cezalandırma birlikleri gönderiliyordu.*"⁵³⁵

"Orta Asırlar Tarihi" ders kitabında "Halkların Osmanlı İşgalcilerine Karşı Mücadelesi" başlığı altında Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal ettiği ülkelerin ahalisini ancak silah gücüyle itaat altında tutabildiği belirtilerek "işgalcilerin ağır zulmüne rağmen" Slav halklarının kendi medeniyetlerini adet ve dillerini korudukları ve İslamiyeti kabul ederek Osmanlı Sultanının hizmetine giren Slav asilzadelerine karşı nefret duygusu besledikleri ileri sürülmektedir.⁵³⁶

Sovyet dönemi tarih ders kitaplarında "köylü isyanları" olarak nitelendirilen "Celalî İsyancıları'nın Osmanlı feodallarına karşı Nahçıvan'da da ortaya çıktığı, Azerbaycan ve Ermeni köylerinin de bu mücadeleye katılarak "Türk işgalcilere" karşı savaştıkları belirtilmektedir. Ders kitaplarında Osmanlılara karşı savaşan kuvvetlerin birisine halk kahramanı Köroğlu'nun önderlik ettiği ifade edilmektedir. Kitapta "Celaliler hareketi ve Köroğlu" başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır: "*Bu devirde Türkiye'de köylü huzursuzlukları ortaya çıkmıştı. Bu hareket 'Celali' adı ile meşhur*

⁵³² Guliyev, Age., s. 84.

⁵³³ Guliyev, Age., s. 59.

⁵³⁴ Guliyev, Age., s. 74.

⁵³⁵ Guliyev, Age., s. 84.

⁵³⁶ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 180.

*olmuştur. Nahçıvan'ı da bu tür karışıklıklar sarmıştı. Azerbaycan ve Ermeni köylüleri mücadeleye başladılar. Türk işgalcilerine karşı savaşan grupların birisine halk kahramanı Köroğlu liderlik etmekteydi. Rivayete göre Köroğlu'nun asıl adı Ruşen idi. Türk feodal, onun babası olan ihtiyar köylünün gözünü çıkarttırmıştı. Bundan sonra Ruşen, Köroğlu lakabını aldı. Onun isyancı birlikleri Türk zulmkarlarına ve yerli feodallara güçlü darbeler indirdiler. Küçük aralıklarla 1730 yıllarına kadar devam eden bu savaşların sonucunda Türk işgalciler Azerbaycan'dan kovuldular.*⁵³⁷

Ders kitaplarında İran - Türkiye savaşlarının da Azerbaycan medeniyetinin gelişmesini olumsuz etkilediği, bu savaşlarda birçok sanatkarın öldüğü, bir kısmının zorla Türkiye'ye ve İran'a götürüldüğü, bazılarının ise Hindistan, Irak, Orta Asya ve başka ülkelere kaçmak zorunda kaldığı belirtilmektedir. Kitapta şu değerlendirmeye de yer verilmiştir: *“Azerbaycan Osmanlı işgalcilerinin pençesi altında olduğu günlerde Türk dili devlet dili oldu.”*⁵³⁸

9. Sınıf Yeni Tarih ders kitabının 3. bölümünde “Güney-Doğu Avrupa Halklarının Osmanlı İmparatorluğu'nun Hakimiyetinden Kurtuluş Mücadelesi” başlığı altında 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ile ilgili şu değerlendirmelere yer verilmiştir: *“19. yüzyılın 70. yıllarında Osmanlı İmparatorluğu feodal-bürokratik devlet idi ve kapitalist devletlerinin yarı sömürmesine dönüşmeye başlamıştı. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu Bulgaristan, Makedonya, Hersek, Bosna, Arnavutluk, Yunanistan ve Sırbistan'ın bir bölümünü elinde tutuyor ve acımasızca eziyet ediyordu. Karadağ, Sırbistan ve Romanya da Osmanlı İmparatorluğuna bağlıydı. Güney Doğu Avrupa halklarının zamanı gelmiş tarihî görevleri onları talan ve mahveden Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümlerine son vermek bağımsız milli devletler kurmaktan ibaret idi.”*⁵³⁹

Bu ders kitabında Balkan halklarının Osmanlı Devletine karşı “özgürlük mücadelesinde” Rus devrimci hareketlerinden etkilendikleri ve Rusya'nın da bu mücadelelerinde Balkan halklarına yardım ettiklerinin altı çizilmektedir.

“Bulgar halkının özgürlük mücadelesi ve Rusya'nın yardımı” başlığı altında 1860'lı yıllardan itibaren Rus devrimci demokrasininin “ilerici idealarının” tesiri

⁵³⁷ Guliyev, Age., s. 74.

⁵³⁸ Guliyev, Age., s. 79.

⁵³⁹ A. P. Averyanov, L. Y. Kertman, İ.M. Kruvoguz, A. Y. Manuseviç, A. Z. Manfred, B. A. Orlov ve A. A. Fursenko (redaktör: İ. M. Kruvoguz), Yeni Tarih 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1988, s. 130.

altında Bulgaristan'da bir takım gizli devrimci demokratik teşkilatların faaliyet gösterdikleri, 1875 yılında Hersek ve Bosna'da Osmanlı İmparatorluğuna karşı çıkan isyanlarda isyancılara Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Rusya'dan giden gönüllülerin de yardım ettikleri belirtilmektedir.⁵⁴⁰

1876 yılının Nisan ayında Bulgaristan'da "Osmanlı hükümrânlığına ve yerli feodallara karşı" gerçekleştirilen isyanda Bulgar isyancıların mertçe savaşmalarına rağmen "güçlerin denk olmaması nedeniyle" Osmanlı ordusunun merhametsiz bir şekilde bu isyanı bastırıldığı belirtilmektedir: *"İsyanı bastıran Türk orduları ne çocuklara, ne de kadınlara ve yaşlılara merhamet göstermiyor, Bulgar köylerini tamamen yakıyorlardı. Bu vahşilikler birçok ülkelerin terakkiperver kuvvetlerinin büyük kızgınlığına sebep oldu."*⁵⁴¹

9. Sınıflar için Yeni Tarih Ders kitabında Güney Doğu Avrupa'da Slav ve Yunan arazilerinin bir kısmının alınması ve Arnavutluğun bağımsızlığının gerçekleşmesinin 1920'li yılların başlarında tamamlandığı belirtilerek konuyla ilgili şu değerlendirmelere yer verilmektedir: *"Bu devirde Osmanlı İmparatorluğu yarı feodal sisteminin çürümesi ve 1911-1912 yıllarında İtalya ile yaptığı savaşı kaybetmesi sonucunda daha da zayıflamıştı. Bağımsız olan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan Balkan ittifakı kurarak 1912 yılı sonbaharında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşımaya başladılar. Onların bu savaşları 'adaletli' savaş idi... Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu çabuk mağlubiyete uğradı ve Balkanlar ve Ege Denizi'ndeki topraklarının çoğundan el çekmek zorunda kaldı. Balkan Slavları ve Yunanlılar Türk işgalcilerin hakimiyetinden kurtuldular. Bu durum yıllarca zalimlere karşı mücadele sürdüren Arnavutluk halkının bağımsızlığına yardım etti."*⁵⁴²

Bu ders kitabında "Genç Türkler Devrimi" başlığı altında Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durum hakkında değerlendirmeler yapıldıktan sonra "Genç Türkler

⁵⁴⁰ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 130.

⁵⁴¹ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 131. Aynı ders kitabında bu konuyla ilgili şu bilgilere de yer verilmiştir: "Rus halkının geniş kesimlerinin Slavların dertlerine ortak oluyorlardı... Çar Hükümeti 1877 yılı Nisanında Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Bulgar gönüllüleri, Romen ordusu, Sırp ve Karadağlılar Rus ordusu ile birlikte omuz omuza savaşıyorlardı. Rusya orduları Bulgaristan'ı kurtardı. Türk ordusunu mağlubiyete uğrattı ve İstanbul üzerine yürüdü. Türkiye acilen barış antlaşması imzaladı. Türkiye'nin Slav halkları üzerindeki uzun süren hükümrânlığı iflase uğradı. Bulgar halkı milli devletlerini kurdu. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın tam bağımsızlığı tanındı." (s. 131) "Bu savaşta Sırp Knezliği Karadağ ile birlikte Rusya ile ittifak yaparak 1877-1878 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmış, Rusya'nın galibiyeti sayesinde Sırbistan bağımsızlığını ilan etmiş, hem de kendi arazisini hayli genişletmiş, Karadağ'da bağımsızlık elde etmiş, topraklarını genişletmişti." s. 133.

⁵⁴² Averyanov ve diğerleri, Age., s. 136.

hareketi” hakkında bilgi verilmektedir: *“Türkiye’de kapitalizm yavaş geliyordu. İşlenen toprakların % 65’i Sultan, mülkedarlar ve din adamlarına aitti. Feodal yükümlülükler sistemi ahalinin esas kütlesi olan çiftçileri örümcek gibi kendi ağına düşürmüştü. İmparatorluğun hakim daireleri kaybettiklerini emekçileri ve başka dinden olan halkları, özellikle Slavlar ve Ermenileri sömürerek ve soyarak çıkarmağa çalışıyorlardı. Aynı halklara fiziki baskılar da yapılıyordu. 1890’lı yıllarda birkaç yüz bin Ermeni’nin öldürülmesini teşkil ettiği için Abdülhamit ‘kanlı sultan’ olarak adlandırılmıştır. Balkanlarda uğradığı her mağlubiyette Osmanlı İmparatorluğu’nun krizi daha da derinleşiyordu. 19. yüzyılın sonlarında ilerici güçler ‘özgürlük’, ‘eşitlik’, ‘kardeşlik’ ve ‘adalet’ talep etmeğe başladılar. Onların liderlerine Genç Türkler deniyordu.”*⁵⁴³

Ders kitabında Rusya’da 1905-1907 yıllarında gerçekleşen devriminin etkilerinin Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok vilayetinde çiftçi, sanatkar ve askerler arasında da görüldüğü, subaylara dayanan “Genç Türkler’in 1908 yılının Temmuzunda Makedonya’da isyan çıkararak Sultan Abdülhamit’i tahttan indirdikleri ve Osmanlı ahalisinin bu isyanları alkışladığı belirtilmektedir.⁵⁴⁴ Fakat daha sonra “Genç Türkler hareketinin genel olarak Osmanlı sisteminin sınıfsal mahiyetini değiştirmedigi” belirtilerek eleştirilmektedir: *“Genç Türkler kendi hakimiyetlerini sağlamlaştırmak için emperyalist devletlerinden borç para almağa çalışıyor, yabancılara imtiyazlar dağıtıyor, Almanya’ya yakınlaşma siyaseti izliyorlardı. Onlar ülkenin emperyalistlere bağımlılığını azaltmadılar, aksine daha da arturdılar. Böylece Genç Türkler devrimi Osmanlı İmparatorluğu sisteminin sınıfsal mahiyetini değiştirmede ve emekçilerin durumlarını iyileştiremedi. Bu devrim ancak burjuvazinin üst tabakasını ve aydınları ülkenin servetlerinin yağmalamasına ve halkın soyulmasına ortak hale getirdi.”*⁵⁴⁵

Ders kitaplarında Türk devletlerine karşı olumsuz bakış açısı Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki gelişmelerle ilgili konularda da devam etmektedir. 9. Sınıflar için yazılmış Azerbaycan Tarihi ders kitabında “Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan”

⁵⁴³ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 165.

⁵⁴⁴ Averyanov ve diğerleri, Age., s. 165.

⁵⁴⁵ Averyanov ve diğerleri, Age., s.166. Aynı ders kitabında “V. İ. Lenin Genç Türkler Devrimi hakkında” başlıklı bir okuma parçası da mevcuttur. Burada Lenin’in Genç Türkler hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: “Genç Türkleri ılımlı ve temkinli olarak tarif edilmektedir. Yeni Türkiye Devrimini zayıf olmakla, halkın alt tabakalarını uyandırmamakla, kitlelerin asıl bağımsızlıklarına sebep olmamakla ve Osmanlı İmparatorluğu’nda başlamakta olan proleter mücadelesine düşman olmakla tarif edilmektedir. Aynı zamanda da Türkiye’yi evvelki gibi soymağa devam ediyorlar. Bu nedenle Türkiye’nin idaresinde olan toprakları eski usulle yağmalamak mümkündür” Age., s. 170.

başlığı altında savaşan devletlerin işgal planlarında Azerbaycan'ın özel yer tuttuğu ve Almanya'nın müttefiki olan Türkiye'nin Azerbaycan'ı ve Rusya'nın Müslüman ahalisinin yaşadığı diğer bölgelerini işgal etmeyi planladığı belirtilmektedir.⁵⁴⁶ Aynı ders kitabında Türkler “işgalci”, “müdahaleci” ve “emperyalist” olarak nitelendirilmekte; Müsavat Partisi yetkilileri de “Türk ve Alman işgalcilerinin menfaatlerine hizmet etmekle”, hatta “Türkiye'nin hizmetkârı” olmakla suçlanmaktadırlar: *“Kafkasya’da Türk-Alman müdahalesi de başladı. Kafkasya karşı devrimcileri SSCB’ye karşı hadsiz nefret besleyerek ve ülkedeki devrimci hareketi bastırmaya çalışarak daha Nisan ayında Kafkasya’nın bağımsızlığını ilan ettiler. Bu, Türk ve Alman işgalcilerinin menfaatlerine uygundu. Mayıs ayında Türk orduları Ermenistan’ı işgal ettiler, Alman müdahaleciler ise Gürcistan’ı işgal etmeğe başladılar. Tiflis’e yerleşmiş Müsavatçılar Mayıs ayı sonunda Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan ettiler ve karşı devrimci Müsavat Hükümeti’ni kurdular.”*⁵⁴⁷ *“15 Eylülde Türk müdahalecileri Bakü’yü ele geçirdiler. Türk süngülerinin gücü ile ‘Azerbaycan halkının gaddar düşmanları olan Müsavatçılar’ Azerbaycan’da hakimiyeti ile geçirdiler. Müsavat Hükümeti Türk işgalcilerinin hizmetkârı idi.”*⁵⁴⁸

Aynı ders kitabında “Azerbaycan Emekçilerinin Dış Müdahalecilere ve Müsavat Rejimine Karşı Mücadelesi” başlığı altında; Bakü’nün Türkler tarafından ele geçirilmesi ile “Azerbaycan’da müdahalecilerin ve iç karşı devrimcilerin kanlı hükümlerle devrinin başladığı” ve “Müsavatçılar’ın Azerbaycan halkının milli menfaatlerine açıkça ihanet ettikleri” ifade edilmektedir: *“...(Müsavatçılar) ‘Türk işgalciler’ ile anlaşma yaparak onlara bol miktarda petrol, pamuk, yün ve erzak malları vermeyi üstlendiler...Türk müdahalecileri ve onların Müsavat hizmetkarları Bakü Halk Komiserleri Sovyeti’nin bütün sosyalist değişikliklerini ortadan kaldırdılar...”*⁵⁴⁹

Ders kitabında Müsavatçıları ve Türkleri öğrencilerin gözünden düşürerek onlara karşı nefret ve düşmanlık duyguları aşılacak için Türkler’in Azerbaycan halkına çok kötü davrandıkları “etkileyici bir üslupla” ifade edilmektedir: *“İşgalciler ve Müsavatçılar devrimci işçilere ve köylülere acımasızca güç kullandılar. Sadece işçi teşkilatlarını değil, halkı dehşete düşürmek için Türkler her yerde darağaçları*

⁵⁴⁶ E. N. Guliyev, İ. B. Strigunov, E. İ. Memmedov, Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, s.52.

⁵⁴⁷ Guliyev ve diğerleri, Age., s. 89.

⁵⁴⁸ Guliyev ve diğerleri, Age., s. 93.

⁵⁴⁹ Guliyev ve diğerleri, Age., s. 96.

kuruyorlardı. Amansız takiplere bakmayarak Azerbaycan komünistleri, emekçi kütleleri yorulmadan işgalcilere ve Müsavatçılara karşı mücadeleye hazırlıyorlardı. Azerbaycan halkında Türk işgalcilerine karşı nefret gittikçe güçleniyordu, halkın gazabı durmadan artıyordu.”⁵⁵⁰

Sovyet dönemi tarih ders kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti'yle ilgili olarak verilen bilgilerin çok sınırlı olduğu ve daha özenli bir dil ve üslubun kullanıldığı görülmektedir. Türk Kurtuluş Savaşı'yla ilgili temel yaklaşım M. Kemal Atatürk liderliğinde kazanılan Türk Milli Kurtuluş Savaşı'nda asıl unsurun “yoksul köylüler” olduğu, mücadelenin emperyalizme karşı yapıldığı ve Sovyet Cumhuriyetlerinin de bu mücadelesinde Türk halkına maddi ve manevi destekte buldukları şeklindedir: *“Türkiye’de devrimci hareket daha da yayıldı. Birinci Dünya Savaşı devrinde Türkiye üzerinde galip gelmiş olan Antanta Devletleri orduları İstanbul boğazlarını ve Türkiye topraklarının bir bölümünü işgal ettiler. Osmanlı Hükümeti Antanta’ya dahil edildi fakat vatanperver subayların ve milli burjuvazinin öncülüğünde Türkiye’de emperyalizme karşı ‘burjuva milli bağımsızlık devrimi’ başladı. Onun dinamik gücü en yoksul köylüler idi. Devrime General Mustafa Kemal (1881-1938) önderlik etti; sonraları ona hizmetlerinden dolayı Atatürk (Türklerin atası) soyadı verildi. Türkiye’deki devrim onun adı ile ‘Kemalist devrimi’ adını aldı. Sovyet cumhuriyetleri Türk halkına maddi ve manevi yardım yaptılar ve ona bağımsızlıklarını koruyup sürdürmelerinde yardım ettiler. Kemalist devrim sonucunda 1923 yılında Türkiye’de monarşist idare usulü yerine burjuva cumhuriyeti kuruldu ve bazı ilerici burjuva ıslahatları hayata geçirildi.”⁵⁵¹*

⁵⁵⁰ Guliyev ve diğerleri, Age., s. 97.

⁵⁵¹ İ. M. Krivoguz, A. P. Pristker, S. M. Stetskeviç, En Yeni Tarih: Orta Dereceli Okulların 9. Sınıfı İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1967, s.31. En Yeni Tarih ders kitabının 1977 yılında yazılarak basılmış yeni halinde Kurtuluş Savaşı ile ilgili bilgiler “Yakın ve Orta Doğu’da Milli Bağımsızlık Mücadelesi” başlığı altında şu şekilde yer almaktadır: “Türkiye’de milli bağımsızlık devrimi de galibiyet kazandı. 1920-1922 yıllarında köylüler ve işçiler milli burjuvazinin lideri Kemal Atatürk’ün liderliği altında Antanta Devletleri’nin Türkiye’nin paylaşılmasını hayata geçirmek çabalarına karşı kararlı mücadele yürütüyorlardı. Sovyet Rusya’sının manevi ve maddi yardımları sayesinde Türkiye halkı İngiliz-Yunan müdahalecilerini darmadağın etti ve Sultanın istibdat hakimiyetini lağvetti. Türkiye burjuva cumhuriyeti oldu.” P. M. Kuzmicov, K. R. Levin, V. A. Orlov ve V. K. Furayev, En Yeni Tarih 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1977, s. 33; Sovyetler Birliği’nin dağılışına kadar yayımlanmış En Yeni Tarih ders kitaplarının tamamında yukarıdaki ifadeler aynen korunmuştur. Bakınız: P. M. Kuzmicov, K. R. Levin, V. A. Orlov ve V. K. Furayev, En Yeni Tarih 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1986, s.39; A. Y. Manuseviç, V. A. Orlov, S. M. Steskeviç, V. K. Furayev’in redaktörlüğünde, En Yeni Tarih 1917-1939, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1989, s. 39.

Sovyet dönemi tarih ders kitaplarında İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan kutuplaşma ve NATO'nun kuruluşu bağlamında Türkiye'den dolayı bir şekilde bahsedilmektedir: *Avrupa'nın güvenliğini temin etmek bahanesi ile Amerika emperyalizmi SSCB ve diğer sosyalist ülkelerin sınırında bulunan Yunanistan ve Türkiye'yi kendi destek bölgelerine dönüştürmeye çalıştı. Bu maksatla 1947 yılında ABD Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık 'yardım'⁵⁵² verdi. ... 1948 yılında Marşhal Planı'na göre Avrupa'nın 16 ülkesine Amerikan yardımı verildi. Bu ülkelerin iç işlerine ABD'nin karışmasında başlıca amaç sosyalizm birliğine karşı yöneltilmiş saldırgan askeri bloğun iktisadi temelini oluşturmaktır. Marşhal Planı'nın iştirakçisi olan ülkelerin çoğunluğu 1949 Nisanında 'örtülü tecavüzkar askeri kuruluş olan' NATO'nun kurulması hakkındaki belgeyi imzaladı... 1952 yılında Yunanistan ve Türkiye 1955 yılında ise Federal Almanya NATO'ya katıldı... ”⁵⁵³*

Sovyet dönemi tarih ders kitaplarında Türkiye ile ilgili olarak yer alan son konu CENTO Paktı ile ilgilidir. Kitapta 1955 yılında “emperyalistler”in, İngiltere, Türkiye, Irak, Pakistan ve İran'dan oluşan bir askeri grup oluşturdukları, daha önce Bağdat Paktı olarak adlandırılan bu bloğun İran'ın 1959 yılında bu Pakttan ayrılmasından sonra CENTO (The Central Treaty Organization) adını aldığı belirtilmektedir. ABD'nin bu bloğun dağılması ihtimaline karşı Türkiye, Pakistan ve İran'la ikili askeri anlaşmalar imzaladığı ve ABD'nin resmen bu bloğun bir üyesi olmamasına rağmen bunların çalışmalarına katıldığı ve birtakım özel haklardan yararlandığı da ifade edilmektedir.⁵⁵⁴

Sovyet döneminde Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında genel olarak Türk tarihiyle ilgili konulara yaklaşım olumsuzdur. Türkler bu ders kitaplarında “işgalci”, “zalim”, “acımasız” gibi sıfatlarla nitelendirilmekte, Türk devletlerinin bölgedeki hakimiyetlerinin ise bölgede “yıkım yaratma” ve “medeni gelişmeye engel olma” gibi sonuçlar yarattığı ileri sürülmektedir. Ders kitaplarındaki temel yaklaşıma göre Rusya ise Azerbaycan'ın Türkler tarafından işgalini önlemede “kurtarıcı” rolü

⁵⁵² “Yardım” kelimesi ders kitabında tırnak içerisinde gösterilmiştir.

⁵⁵³ V. K. Furayev, P. M. Kuzmicov, Y. S. Gurenko, S. N. Afonin, G. R. Levin, L. M. Predteçenskaya ve A. Orlov, En Yeni Tarih 10, Rusçasının 14. Neşrine Esasen Düzenlenmiş ve Tamamlanmış 12. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1983, s.265-266; V. K. Furayev, P. M. Kuzmicov, Y. S. Gurenko, S. N. Afonin, G. R. Levin, L. M. Predteçenskaya ve A. Orlov, En Yeni Tarih 10, Rusçasının Düzeltilmiş ve Tamamlanmış 15. Neşrinden Tercüme, Tercüme eden: E. H. Mirzeyev, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1986, s.306; S. S. Bolk, L. Y. Kertman, G. R. Levin, A. Y. Manuseviç, Y. İ. Popova, S. M. Stetskeviç, V. K. Furayev, En Yeni Tarih 11, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990, s. 256.

⁵⁵⁴ Kuzmicov ve diğerleri, Age., s. 236.

oynamıştır. Azerbaycan halkı da “Türk işgalcilere karşı” sürekli mücadele ederek ve isyanlar çıkararak karşı koymaya çalışmış, bu mücadelelerinde bazen Ermenilerden de yardım görmüştür. Ders kitaplarında Türk Milli Kurtuluş Savaşı bir takım ilerici ıslahatların da gerçekleştirildiği “burjuva devrimi” olarak nitelendirilmekte ve SSCB halklarının bu mücadelesinde Türkler’e yardım ettiği vurgulanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde ise Türkiye Cumhuriyeti “emperyalistlerin müttefiki” olarak değerlendirilmektedir.

2.7.3. Rusya’ya ve Azerbaycan-Rus İlişkilerine Yaklaşım

Azerbaycan tarih yazımı ve öğretiminde en sorunlu konulardan birisini Rusya’nın Azerbaycan’ı işgali” konusunun algılanış veya ifade edilmiş şekli oluşturmaktadır. Rusya’nın Kuzey Azerbaycan’ı işgali konusuna Azerbaycan’da Sovyet yönetiminin kuruluşundan SSCB’nin dağılmasına kadar geçen sürede resmi ideoloji tarafından üç farklı yaklaşım sergilenmiştir. Bu yaklaşımlar 1920-1940 yılları arasındaki dönemde hakim yaklaşım olan “az belalı işgal” tezi, 1940-1950’li yılları kapsayan “birleştirilme” tezi ve 1960-1980’li yılları kapsayan “gönüllü şekilde dahil olma” tezleridir.

1920-1940 yılları arasında Sovyet tarihçiliğine hakim genel yaklaşım olan “az belalı işgal” tezine göre Azerbaycan’ın 19. yüzyılın başlarında bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesi için tarihî şartlar uygun değildi. Bu nedenle de İran ve Türkiye gibi “geri kalmış” ülkelerle kıyaslandığında Rusya tarafından işgal edilmiş olmak “Rusya’ya birleşmek” daha az bela olarak kabul edilmiştir. Sonraki dönemlerde de bu meselelerden bahseden eserlerde “işgal” ve “ilhak” terimleri bir miktar yumuşatılarak “birleştirme” terimi ile değiştirilmiştir.⁵⁵⁵ Bu dönemde bu konuyla ilgili sahte materyaller bile ortaya konmuş, bu olayın olumlu, ilerici rolü olduğunu “kanıtlayan” görüşler dile getirilmiş, “yukarıdakilerin emri ile” yeni eserler yazılmış ve Komünist Parti’nin direktifi ile 1964’te Azerbaycan’ın Rusya ile “birleşmesi”nin 150. yılı törenlerle kutlanmıştır.⁵⁵⁶

1940-1960’lı yıllar Sovyet tarih yazımında Rus Çarlığı’nın yayılmacı politikası konusunda hakim olan tez “birleştirilme” tezi olmuştur. Bu tezin ilk izlerine daha 1940

⁵⁵⁵ Mehman Abdullayev, “Rusya’nın Şimali Azerbaycan’da Sömürgecilik Siyaseti”, Azerbaycan Tarihinin Çağdaş Problemleri”, s. 37-53, Bakü, Hazar Üniversitesi yay. 2000., s. 37.

⁵⁵⁶ İsmayıl, Agm., s. 72

yılında yayınlanmış olan “Azerbaycan Tarihi” eserinde görmek mümkündür. Eserde Azerbaycan’ın Rusya tarafından işgal edilmesi şu şekilde tarif edilmektedir: *Türkmençay Antlaşması’ndan sonra Azerbaycan Rusya’ya birleşerek O’nun bir parçası oldu. Azerbaycan halkı bu birleşmeyle Gürcü, Ermeni, Beyaz Rusya, Ukrayna ve diğer halklarla Çar’a ve Rus burjuvazisine karşı mücadeleye başladı. Çar yönetiminin halklara karşı baskısı ağırdı. Fakat bundan daha kötüsü de olabilirdi. Bundan daha kötüsü ise İran ve Türkiye feodallerinin hakimiyeti altına girmektir. Tabii ki en güzeli Azerbaycan halkının bağımsız şekilde yönetimine sahip olup diğer halklarla beraber dünyada yerini almasıdır. Ne yazık ki, İran ve Türkiye feodallerine karşı kendinde böyle bir güç bulunmamaktadır. Tek yol Rusya’yla birleştirilme olmaktadır.*⁵⁵⁷ Aslında bu eser “birleştirilme” tezini tam ortaya koyan bir eser rolünü oynamamaktadır. Eski tezden yeni teze geçiş eseridir. Bu eserin benzerlerini Orta Asya tarihçiliğinde de görmek mümkündür.

Azerbaycan tarih yazımında yeni tez doğrultusunda, ama farklı boyutlarıyla ilgili çok sayıda çalışma yayınlanmışsa da “birleştirilme” tezini tüm yönleriyle inceleyen iki ana eser bulunmaktadır. Bu eserler “Azerbaycan’ın Rusya ile birleştirilmesi ve onun “ilerici” iktisadi ve kültürel sonuçları”⁵⁵⁸ ve üç ciltlik “Azerbaycan Tarihi”⁵⁵⁹ isimli eserlerdir.

Söz konusu eserler Kuzey Azerbaycan’ın Rusya’ya birleştirilmesinin iktisadi, medeni ve siyasi alanlarda “ilerici” önem taşıdığını temellendirmeye hizmet ediyordu. *“Bu konuda yazan tarihçilerin çoğu Azerbaycan’ın Rusya tarafından işgaline hak kazandırmaya, buna ‘medenileştiricilik’ donu giydirmeye, bu sürece ‘müterakki’, ‘objektif’, ‘çok önemli’ bir süreç olarak yaklaşmaya çalışmışlardır. Tabii ki böylesine ‘müterakki’ bir sürece karşı çıkan bütün fikir ve hareketlerin mahiyeti tahrif edilmiş gerçek süreci bozan mürteci haller olarak değerlendirmişlerdir.”*⁵⁶⁰

Stalin’in ölümünden sonra Sovyet ideolojisinde meydana gelen yeni yaklaşımın Sovyet tarih yazıcılığına bir yansıması olarak o zamana kadar kabul gören

⁵⁵⁷ Elnur Ağayev, Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, **Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, (2006), s. 190.

⁵⁵⁸ Azerbaycan’ın Rusya ile Birleştirilmesi ve Onun Müterakki İktisadi ve Kültürel Sonuçları, Bakü 1956

⁵⁵⁹ Azerbaycan Tarihi, 2. Cilt, Bakü 1964

⁵⁶⁰ Abdullayev, Agm., s. 38.

“birleştirilme tezi” yerini “gönüllü şekilde dahil olma” tezine bırakmıştır. Tezin esasını ise bölgelerin Rusya sınırları içine gönüllü olarak dahil oldukları yaklaşımı oluşturuyordu. Buna göre Azerbaycan Rusya'nın terhibine “gönüllü olarak dahil olmuştur”. Bu “dahil olma” Azerbaycan'ı Doğu'nun geride kalmış feodal İran ve Türkiye gibi devletlerin sömürsü altına girmekten kurtarmıştır. Rusya sınırları içine gönüllü dahil olduktan sonra hayatın tüm alanlarında gelişmeler yaşanmıştır ve bu gelişmeler için Azerbaycan büyük Rus halkına minnettar olmalıdır.⁵⁶¹

Bu durumun en güzel örneğini Sovyetler Birliği okullarını 4. sınıflarında okutulan “SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler” ders kitabında görmek mümkündür. Kitabın “Rus Çarlığı'nda halkların vaziyeti” başlıklı yirminci hikayesinde şöyle denilmektedir: “*Kafkasya halkları Türkiye ve İran işgalcilerinin yıkıcı saldırılarına maruz kahtıyorlardı. Onlar şehirleri darmadağın ediyor, ahaliyi öldürüp, binlerce insanı esir alıyorlardı. Defalarca kuzeydeki komşu Rusya, çok eziyet çekmiş Kafkasya halklarına özgürlük ve hayat mücadelelerinde yardım etmiştir. Fakat güçler oldukça dengesizdi. Bir tek Rusya ile birleşmek Kafkasya halklarını yok olmaktan kurtarabilirdi. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gönüllü surette Rusya devletinin terhibine dahil oldu. Güçlü Rusya Devletinin terhibinde Kafkasya halkları yıkıcı saldırılardan kurtuldular...*”⁵⁶²

Yeni yaklaşımın taraftarı olan kimi tarihçiler (H. M. İbrahimbeyli, H. Abdullayev) Azerbaycan'da Rusya'ya olan meyli abartmaya çalışmış, Rusya'nın Kafkasya'da sürdürdüğü savaşlarda Azerbaycanlı gönüllü birliklerinin rolünü büyütmüşler ve Rus Çarlığı'nın sömürgeci siyasetine karşı çıkan güçleri ise “müterakki sürece engel olan mürteci güçler” olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁶³ Bu yaklaşımlar kullanılan ders kitaplarına da aynen yansıtılmıştır. Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarının tamamında Ruslara ve Rusya'ya karşı dil ve üslup yönlerinden özenli ve kayırmacı bir yaklaşım hakimdir. Kitaplarda Azerbaycan'ı işgal etmeye çalışan Rus birliklerini olumlayan ifadelere yer verilmektedir. Azerbaycan Tarihi ders kitabında Rusya'nın Verde'yi işgali şu yumuşak üslupla ifade edilmektedir: “... *Rusların 943*

⁵⁶¹ Ağayev, Age., s. 195.

⁵⁶² Golubeva ve Gellerşteyn, Age., s. 89.

⁵⁶³ Abdullayev, Agm., s.39.

yılındaki Verde üzerine yürüyüşü ile ilgili olarak bazı tarihçiler tasdik ediyorlardı ki Ruslar Verde ahalisine yumuşak davranmaya çalışıyorlardı”⁵⁶⁴

Aynı ders kitabının “Azerbaycan’ın Rusya’ya Birleştirilmesi” başlıklı 11. bölümünde şu ifadelere yer verilmiştir: “19. Yüzyılın başlarına doğru Azerbaycan’ın dış siyasi durumu son derece karışıktı. İran ve Türkiye feodallarının işgalcilik planları Azerbaycan için ciddi tehlike yaratmaktaydı. Aynı zamanda Rus Çarlığı’nın da hakim daireleri Kafkasya bölgesinde kendi sömürgecilik siyasetlerinden vazgeçmiyorlardı ... Bir müddet sonra Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistan’ın ileri görüşlü devlet adamları gittikçe daha iyi anladılar ki İran’a ve Türkiye’ye nispeten Rusya ileri ve hayli daha güçlü bir devletti. Bu nedenle bazı Azerbaycan Hanları Rusya ile ilişkilerini güçlendirmek için can atmaktaydılar. 1801 yılında Talış, Bakü ve Kuba hanlarının elçileri İmparator I. Aleksander’a gelerek bu hanlıkların Rusya’nın himayesine geçmesi şartlarını görüştüler... Doğu Gürcistan’la beraber esasen Azerbaycanlıların yaşadığı Kazak ve Şemşeddil Sultanlıkları da Rusya’ya birleştirildi. Bu Azerbaycan’ın Rusya’ya birleştirilmesinin başlangıcı oldu.”⁵⁶⁵

Sovyet döneminde Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan’da 28 Mayıs 1918 ile 28 Nisan 1920 tarihleri arasında yaşamış Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne yaklaşım “görmezden gelme” ve “kötüleme” şeklindedir. Ders kitaplarında bu dönem hakkında verilen bilgiler çok az olup bu döneme yaklaşım ise oldukça olumsuzdur. Ders kitaplarının hiçbirinde “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” veya “Azerbaycan Cumhuriyeti” ismi geçmemekte, bu dönem “karşı devrimcilerin kanlı hükümranlılığı devri” olarak adlandırılmaktadır.

Ders kitaplarında Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yıkılması konusuna genel yaklaşım şöyledir: 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan’da kurulan bağımsız

⁵⁶⁴ Guliyev, Age., s. 39.

⁵⁶⁵ Guliyev, Age., s. 106 ; Aynı ders kitabında “Azerbaycan’ın Rusya’ya birleştirilmesinin önemi” başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır: “Rus Çarlığı’nın Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ı kendi sömürgelerine çevirme siyaseti mürteci karakter taşıyordu. Lakin Çarizmin sömürgeci maksatlarına rağmen Kuzey Azerbaycan’ın Rusya’ya birleştirilmesi ülkenin iktisadi, siyasi ve medeni gelişmesi için objektif surette ilerici mahiyete malik idi. Azerbaycan halkı geri kalmış İran ve Türkiye’nin zulmü altına düşmek tehlikesinden kurtuldu... Ülkenin kuzeyinde feodal dağınkılığa ve feodallar arasındaki savaflara son verildi. Azerbaycan tedricen Rusya’nın iktisadi gelişim akımına bunun vasıtasıyla dünya pazarına celb ediliyordu. Azerbaycan medeniyetinin daha süratle gelişmesi için şartlar oluştu. Azerbaycan’ın Rusya’ya birleştirilmesinin en önemli “ilerici” sonucu Emekçi Rus halkı ile Azerbaycan emekçilerinin ve ülkenin kenar bölgelerinde yaşayan başka emekçilerin devrimci ittifakı oldu. Kahraman Rus proletaryasının liderliği ve Lenin partisinin rehberliği ile bu ittifak Çarlığı, burjuvazinin ve mülkedarların zulmünden ülkemizin bütün halklarının kurtulmasını temin etti.” s. 115.

Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı verilen geniş kapsamlı mücadele sonucu halkın baskısı ve isyanı sonunda bu devlet yıkılmıştır. Bunun ardından Sovyet yönetimi Azerbaycan'da zafer kazanmış, Azerbaycan'ın gönüllü olarak SSCB'ye girmesi ile de Azerbaycan SSC kurulmuştur. Oysa gerçekte ise 27 Nisan 1920'de Sovyet Rus ordusu Azerbaycan topraklarına girince Azerbaycan halkının direnişiyle karşılaşmış ve ancak Rusya'nın Azerbaycan'daki temsilcileri Sovyet ordusunu Bakü'de törenle karşılamıştır. Azerbaycan halkı Sovyet ordusuna karşı Azerbaycan Cumhuriyeti'ni desteklemiştir.⁵⁶⁶

9. Sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitaplarında Rus Çarlığı'nın son dönemlerinde ülkenin "ucgarlarında" burjuvazi ve burjuva aydınları arasında milli meyillerin; "panislamizm" ve özellikle "pantürkizm" in güçlendiği ve bunun sonucu olarak 1911 yılında Azerbaycan'da "burjuva –milliyetçi" bir parti olan Müsavat Partisi'nin temelini atıldığı belirtilmekte ve Müsavatçılar Azerbaycan emekçilerinin şuurlarını "milliyetçilik zehiri" ile zehirlemeye çalışmakla suçlanmaktadır.⁵⁶⁷ Aynı ders kitabında "Kafkasya karşı devrimcileri" olarak nitelenen Müsavatçılar'ın SSCB'ye karşı hadsiz nefret besleyerek ve "Türk ve Alman işgalcilerinin" menfaatlerine uygun olarak" Nisan ayında Kafkasya'nın bağımsızlığını, Mayıs ayı sonunda da Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ederek "karşı devrimci" Müsavat Hükümetini kurdukları ifade edilmektedir.⁵⁶⁸ "Karşı devrimcilerin kanlı hükümranlılığı devri" olarak nitelendirilen bu dönemde Müsavatçıların "Azerbaycan halkının milli menfaatlerine açıktan açığa hıyanet ettikleri", onların "Türk işgalcileri" ile anlaşma yaparak onlara çok miktarda petrol, pamuk, yün erzak malları vermeği üstlendikleri belirtilmektedir. "Türk müdahalecileri" ve onların "Müsavat hizmetkarları"nın Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'nin yapmış oldukları bütün sosyalist değişiklikleri ortadan kaldırdıkları, petrol sanayisi, Hazar ticaret donanması ve bankaları yeniden kapitalistlerin ellerine verdikleri, toprakların mülkedarlara iade edildiği ve Çarlık döneminin birçok kanun ve kaidelerinin yeniden uygulanmasına başlandığı belirtilmektedir.⁵⁶⁹ Ders kitaplarında tüm bu icraatların yanında Müsavat Hükümetinin Azerbaycan halkına baskı ve zulüm yaptıkları da ifade edilmektedir: "*İşgalciler ve Müsavatçılar devrimci işçiler ve köylüleri acımasızca cezalandırıldılar. Sadece karşı devrimci işçi teşkilatlarını değil,*

⁵⁶⁶ İsmayıl, Agm., s. 73-74.

⁵⁶⁷ Guliyev ve Memmedov, Age., s. 48.

⁵⁶⁸ Guliyev ve Memmedov, Age., s. 89.

⁵⁶⁹ Guliyev ve Memmedov, Age., s. 96.

halkı dehşete düşürmek için Türkler her yerde darağaçları kuruyorlardı. Amansız cezalandırmalara rağmen Azerbaycan komünistleri emekçi kitleleri yorulmadan işgalcilere ve Müsavatçılara karşı mücadeleye hazırlıyorlardı. Azerbaycan halkında Türk işgalcilerine karşı nefret gittikçe güçleniyordu, halkın gazabı durmadan artıyordu... F. Hoyski başta olmak üzere Müsavat Hükümeti kendi emperyalist ağalığından kaynaklanan halka zıt siyaset izliyordu. Müsavat hakimiyet organları Azerbaycan şehir ve köylerinde akla gelmez vahşilikler türetiyor, ahaliyi baştan başa soyuyorlardı. 'Azerbaycan fukarası' gazetesi Şamhor kaza polisinin zorbalığı hakkında şöyle yazıyordu: 'Burada halkın dövülmesi tasvir edilemez. Ağaç ile, tekme ile ve tüfeğin dipçığı ile dövüyorlar. Bu 'eşkiyalar' (Müsavatçılar) ... geceleri evlere giriyor ve onlara eziyet ediyorlardı...' Müdahalecilerin ve Müsavatçıların vahşi azgınlığı halkın sabır kasasını dolduruyordu... Kanlı terör ve şiddetli cezalandırmalar şeraitinde Azerbaycan Bolşevikleri kendi kuvvetlerini toplayıp parti teşkilatlarını oluşturuyor ve güçlendiriyorlardı.'⁵⁷⁰

Kitapta Müsavatçıların emperyalist ülkelerin yardımı ile hakimiyetlerini sürdürebildikleri, böyle olduğu için daha Türkler Azerbaycan'dan ayrılmadan Müsavatçıların İran'daki İngiliz kumandanlığı ile görüşmelere başlayarak "Britanya emperyalizminin hizmetkarlarına dönüştükleri" ifade edilmektedir.⁵⁷¹ Yine İngiliz işgalcilerin Kafkasya'nın diğer bölümlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da sömürge kuralları uygulamaya çalıştıkları belirtilmektedir: "... İşgalciler açgözlü yırtıcılar gibi Azerbaycan'ın servetlerini talan ediyorlardı."⁵⁷²

2.7.4. Bolşevik Devrimi ve SSCB'ye Yaklaşım

Azerbaycan'ın Sovyet orduları tarafından işgal edilmesi ve burada Bolşevik idarenin kurulması konusuna ders kitaplarındaki yaklaşım ana hatlarıyla şöyledir: Kafkasya emekçileri yabancı emperyalistlerin hizmetinde olan burjuva milliyetçi partilerin, Gürcü Menşeviklerin, Ermeni Taşnakların ve Azerbaycan Müsavatçıların iş başına getirdikleri karşı devrimci hükümetlerin zulmü altında yaklaşık üç yıl kalmıştır. Burjuva milliyetçileri Kafkasya'yı soyuyor ve halklar arasında düşmanlıkları

⁵⁷⁰ Guliyev ve Memmedov, Age., s. 97-98.

⁵⁷¹ Guliyev ve Memmedov, Age., s. 97.

⁵⁷² Guliyev ve Memmedov, Age., s. 97.

körükliyordu.⁵⁷³ Fakat Bakü'deki işçilerin ve askerlerin isyanı sonucu Müsavat Hükümeti devrilerek Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir: *“Kafkasya'nın emekçileri zalimlere karşı kararlı mücadele sürdürüyorlardı. 1920 Yılı Nisanında Bolşeviklerin liderliği altında Bakü işçilerinin ve donanma askerlerinin silahlı isyanı başladı. 27 Nisanı 28 Nisana bağlayan gece isyancılar Müsavat Hükümetini devirdiler. Azerbaycan'ı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak ilan ettiler ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin meşhur hadimi N. N. Nerimanov'un liderliğinde 'Geçici Askeri Devrimci Komite' oluşturdular. Devrimci komite V. İ. Lenin'e başvurarak Azerbaycan'ın yardımına Kızıl Ordu birliklerinin gönderilmesini rica etti. Müracaatta şöyle denilmekteydi: 'Kendi güçlerimizle iç ve dış karşıdevrimin birleşmiş eşkiya birliklerinin baskılarına dayanma imkanına sahip olmadığımızdan Azerbaycan'ın Askeri Devrimci Komitesi, Rusya Sovyet Cumhuriyeti Hükümetine dünya emperyalistlerine karşı birlikte mücadele için kardeşlik ittifakına girmeyi teklif ediyor.' Söz konusu yardım derhal gönderildi. 28 Nisanda 2. Ordu birlikleri Bakü'ye girdiler. Bunlar galibiyeti sağlamlaştırmakta isyancılara yardım ettiler.”*⁵⁷⁴

Ders kitaplarında Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulması konusuna temel yaklaşım 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmasının Azerbaycan halkının tarihi mukadderatında köklü değişime neden olduğu; bu galibiyetin Azerbaycan halkını ebedi olarak burjuva-mülkedar zulmü ve emperyalistlerin esaretinden kurtardığı ve önüne iktisadi, sosyal, siyasi ve medeni yükseliş ufukları açtığı şeklindedir: *“Komünist Parti'nin liderliği altında ülkemizde yaşayan bütün kardeş halklarla birlikte Azerbaycan halkı da sosyalizm kuruculuğunda büyük başarılar kazandı. Rus Çarlığının geride kalmış, ziraatçi sömürge bölgelerinden Azerbaycan güçlü sanayiye, mekanikleştirilmiş tarımsal üretime, gelişmiş şeklen milli, içerik bakımından sosyalist medeniyete sahip gelişen sosyalist cumhuriyetine dönüştü.”*⁵⁷⁵

Ders kitaplarında her fırsatta Ruslar yüceltilmekte ve onlara “büyük kardeş” rolü atfedilmektedir: *“Savaş yıllarında Azerbaycan halkı 'büyük kardeş' Rus halkı başta olmak üzere SSCB'nin bütün kardeş halkları ile birlikte zorlu tecrübelerden*

⁵⁷³ İ. B. Berhin ve İ. A. Fedosov; SSCB Tarihi 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1982, s. 263.

⁵⁷⁴ Berhin ve Fedosov, Age., s. 263.

⁵⁷⁵ E. N. Guliyev, Azerbaycan Tarihi 7-8, 7. Baskı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1981, s. 4.

geçti...”⁵⁷⁶ “Alman faşist işgalcileri Kafkas halkları arasında düşmanlık yaratarak onları Rus halkından ayırmak niyetini taşıyorlardı. Lakin onlar çok yanıldılar. Kafkas halkları kendi saflarını sıklaştırarak büyük Rus halkı ve Sovyet Birliği’nin diğer halkları ile omuz omuza işgalcilere karşı kararlılıkla mücadele sürdürüyorlardı. Azerbaycan Komünist Parti Merkez Komitesi’nin birinci katibi H. E. Aliyev şöyle demiştir: Genelde Büyük Vatan Savaşında olduğu gibi Kafkasya uğrunda çarpışmada da asıl ağırlığı kendi omuzlarında Rus halkı taşıyarak eşi görülmemiş kahramanlık, fedakarlık ve beynelmilelcilik örnekleri göstermiştir.”⁵⁷⁷

Ders kitaplarında sık sık Azerbaycan halkının Sovyetler Birliği’nin bir ferdi olmaktan mutlu oldukları, Sovyet vatanına hizmet etmek ve yüceltmek için ellerinden gelen tüm çabayı gösterdikleri de vurgulanmaktadır: “19. yüzyılın başlarında Azerbaycan’ın kuzey bölümü Rusya’ya birleştirildi. Kendi geleceğini Rus halkının ve ülkemizin başka halklarının geleceği ile ebedi olarak bağlayan emekçi Azerbaycan halkı onlarla el ele verip, Çarizme, mülkedarların ve kapitalistlerin hakimiyetine karşı mücadele yürütmüştür. Bu mücadele sürecinde korkusuz komünist devrimciler nesli yetiştirmiş ve onlar sosyalist devriminin galibiyeti uğrunda Azerbaycan emekçilerinin mücadelesine liderlik etmişler.”⁵⁷⁸

“Avrupa ve Asya’nın yanı başında Ekim Devrimi’nin bayrağı olan Azerbaycan SSC gittikçe güçlenen bir inançla aydınlık geleceğe doğru ilerledi. Genç Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti kendi varlığının ilk günlerinden Sovyet Rusya ile kardeşlik ittifakına girdi. 1920 yılının Mayıs ayında Bakü’de yapılan mitingdeki nutkunda H. Aliyev şöyle demiştir: ‘Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ebedi saadeti Rusya ile bağlıdır.’⁵⁷⁹

10. Sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında İkinci Dünya Savaşı yıllarında Azerbaycan halkının gösterdiği yararlılıklara büyük yer ayrılmıştır. Kitapta “büyük kardeş” Rus halkı başta olmak üzere SSCB’nin bütün kardeş halklarının birlikte zorlu tecrübelerden geçtiği, savaşın alevleri içerisinde SSCB halklarının, onların en iyi oğul ve kızlarının kanı ile yoğrulmuş dostluğu ve kardeşliğini daha da kuvvetlendirdiği, Sovyet Azerbaycan’ının silahlı kuvvetler saflarına 600 binden fazla insan gönderdiği ve cepheye gidenlerin yarıya yakınının ‘vatanın hürriyeti ve bağımsızlığı uğrunda’

⁵⁷⁶ E. İ. Memmedov ve K. N. Rehimov, Azerbaycan Tarihi 10: Orta Dereceli Okulların 10. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1979, s. 33.

⁵⁷⁷ Memmedov ve Rehimov, Age., s. 18.

⁵⁷⁸ Guliyev, Age., s. 4.

⁵⁷⁹ E. N. Guliyev, İ. B. Strigunov, E. İ. Memmedov, Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, s. 111.

hayatlarını feda ettiği ifade edilmektedir.⁵⁸⁰ Kitapta Azerbaycan halkının İkinci Dünya Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıklarla ilgili şu değerlendirmeler yapılmıştır: *“Bütün Sovyet savaşçıları ile birlikte Azerbaycan oğulları da daha ilk çarpışmalarda eşsiz kahramanlık ve cesaret numuneleri gösteriyorlardı. Brest Kalesi'nin savunmasında unutulmaz şöhret kazandılar. Moldovya çöllerinde siyasi lider Kemal Kasımov kahramanca çarpışıyordu. O, bir grup savaşçı ile birlikte Prut Irmağı üzerindeki üç köprüyü patlattı. Sonuncu köprü patladığında düşman treni parça parça olup havaya uçtu.. Azerbaycan emekçileri yüksek vatanperverlik hisleri göstererek kendi kişisel ihtiyaç malzemelerini ve ürettikleri ürünleri gönüllü olarak Savunma Fonu'na veriyorlardı.”*⁵⁸¹

2.7.5. “Din” Konusuna Yaklaşım

Marksist yaklaşıma göre “din” inanış ve kurumu, ilkel insanların tabiat kuvvetleri (şimşek, gök gürültüsü, zelzele, su baskınları vs) karşısında duydukları çaresizlik hislerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanlar bu güçlere hakim olacak güce sahip olmadığı için onları niyazlar, dualar ve kurbanlarla kendileri için zararsız hale getirmeye çalışıyorlardı. İlkel ve sınıflı toplumlarda dini inançlar ve onlara uygun cemiyet kurumları (kiliseler vs) üstyapı kurumları olup, sosyalist anlamdaki ekonomik bir temelde ise dini bir üstyapının meydana gelmesi imkansızdır. Bundan dolayı sosyalist rejimde hala fiilen devam eden din ve dini kurumlar kapitalist toplumdan kalma bir takım kalıntılar olarak değerlendirilmektedir. Marksist-Leninist anlayışa göre din kurumu “öteki dünya” inancından yararlanarak sömürücü sınıfların elinde rahatça bir baskı aracı halini alır ve böylece baskı altında bulundurduğu halk kitlelerini “ahirette daha iyi bir hayat vaadiyle” itaat altına alır. Sovyet ideolojisi Hristiyanlığın ortaya çıkmasını kendi ihtilalci düşüncelerine paralel olarak Roma İmparatorluğu'na karşı mazlum halkın bir başkaldırısı olarak değerlendirmişken feodalizm devrinde Hristiyanlığın görünüş ve fonksiyonu itibariyle değişikliğe uğrayarak feodalizmin koruyucusu haline geldiğini kabul etmektedir.⁵⁸²

Sovyet döneminde yayınlanmış tarih ders kitaplarında “din” konusuna yaklaşım genel olarak yukarıda özetlenen Marksist-Leninist ideolojinin din anlayışına

⁵⁸⁰ Memmedov ve Rehimov, Age., s. 33.

⁵⁸¹ Memmedov, Age., s. 16-17.

⁵⁸² Wetter, Age., s. 413-416.

tamamen uygundur. Azerbaycan ders kitaplarında ilkçağda “din” kurumunun ortaya çıkmasının nedeni olarak “*İnsanların tabiatın korkunç olaylarını açıklayamamaları ve bu olayları kontrol altına alabilmek için henüz çare bulamamaları*” gösterilmektedir.⁵⁸³

6. Sınıf “Kadim Dünya Tarihi” ders kitabında “Hristiyanlığın meydana gelmesi” başlığı altında Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu’nun uyguladığı baskı ve zulüme dayalı yönetimine tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir: “... *Roma İmparatorluğu’nda kulları ağır zahmetlerden, hakaret ve dayaklardan yalnız ölüm kurtarabiliyordu. Mazlumların kendi acılarını hafifletmeyen eski tanrılara inancı kayboluyordu. Onlar nefret ettikleri Roma İmparatorlarını da tanrı olarak kabul etmek istemiyorlardı. İstismarcılara karşı mücadelede güçsüz olan mazlumlar yalnız kudretli ve adaletli tanrıya ümit beslemekteydiler. Bu tanrı onlara özgürlük getirecek ve onlara zulüm edenleri cezalandıracaktı. Onlar ‘merhametli’ tanrıyı sabırsızlıkla beklemekteydiler.*”⁵⁸⁴

Ders kitaplarında 11.-13. yüzyıllarda Batı Avrupa’da Hristiyan kilisesinin çok güçlenerek Avrupa millet ve devletlerinin hayatlarına güçlü etkide bulunmaya başladıkları belirtilmektedir. Kitaplarda Kilisenin bu dönemlerdeki yapısı ve durumu eleştirilmektedir. “*Katolik Kilisesi orta asırlar Avrupasında en büyük toprak sahibi ve işçilerin en gaddar zulmkarı idi.*”⁵⁸⁵ Kitapta ayrıca Kilisenin halkın geriliği ve saflığından yararlanarak “yalan” ve “fırıldak” yolu ile zenginliğini artırdığı ve feodalizmin destekçisi olduğu belirtilmektedir: “*Kilisenin halka önerdiği ‘Hristiyan ahlakı’ mazumlarda itaatkarlık terbiye etmeli, onların feodal düzene karşı mücadele niyetlerini yok etmeliydi.*”⁵⁸⁶ “*Kilise orta asırlarda feodalizm sisteminin destekçisi idi. O, bu sistemin (feodalizm) düşmanlarına karşı sadece dini inanç yoluyla değil, aynı zamanda güç kullanma yoluyla da mücadele yürütüyordu.*”⁵⁸⁷

SSCB Tarihi ders kitabında “Rus Devleti’nin Hristiyanlığı Kabul Etmesi” başlığı altında Hristiyan inanisında putperestlikten farklı olarak “ağalar ve onların refahı hakkında daimi kaygılar”ın mevcut olduğu, bu nedenle bu dinin halkın sömürücülere karşı mücadele azimlerini zayıflatarak onlara itaat edilmesi gerektiğini telkin ettiği belirtilmektedir: “*Emekçiler itaatkar, muti olmalı ve kendi hayatlarını*

⁵⁸³ Korovkin, Age., s. 36.

⁵⁸⁴ Korovkin, Age., s. 260-261.

⁵⁸⁵ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 108.

⁵⁸⁶ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 110.

⁵⁸⁷ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 112.

iyileştirmeye çalışmamalıydılar. Çünkü onlara öldükten sonra ahiret dünyasında bütün bunların acısını çıkaracakları vaat ediliyordu. Bütün bunlar hakim sınıfın hayrına idi ve devlet kendi gelirlerinin onda birini kilise görevlilerine vererek mutilik ve itaatkarlık telkin ettikleri için onları ödüllendiriyordu. Hristiyan dininde fazlaca riyakarlık ve hile vardı. Kilise görevlileri feodal sistemin bir parçasına dönüşmüştü ...”⁵⁸⁸

Aynı ders kitabının “I. Petro’nun Devlet Islahatı” konusunun “Kilise ve Devlet” alt başlığı altında 17. yüzyılda kilisenin devlet hayatında önemli rol oynadığı belirtilmekte, 1700 yılında Patrik Adrian’ın ölümünden sonra Çar’ın yeni patrik seçilmesine izin vermemesi, devletin kilise gelirlerinin bir kısmına el koyması ve din adamlarının köylüler üzerindeki haklarını sınırlandırması olumlu uygulamalar olarak değerlendirilmektedir.⁵⁸⁹

Azerbaycan SSC okullarında okutulan ders kitaplarında İslam Dini ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ders kitaplarında İslam Dini ile ilgili yer alan ilk bilgiler Orta Asırlar Tarihi ders kitabında “İslam Dini ve Arapların Birleşmesi” başlığı altında şu şekilde yer almaktadır: “İslam dininin kurucusu Mekke sakini Muhammed idi. Rivayete göre o, küçük yaşında yetim kalmıştı. O, seyahatler zamanı ticaret kervanlarına rehberlik etmiş, daha sonra tüccar olmuştu. Muhammed iddia ediyordu ki her şeye kadir olan tek Allah’tan başka hiç bir Allah yoktur. O, kendisini Allah’ın elçisi, onun peygamberi olarak adlandırıyordu. O, Arapları tek dini kabul ederek kendi aralarındaki düşmanlıklara son vermeye ve birleşmeğe çağırıyordu. Çok geçmeden onun takipçileri de meydana geldi. Yeni dini kabul edenler kendilerini ‘Muselman’ yani ‘Allah’a itaat eden’ olarak adlandırıyorlardı...Hristiyanlık dini gibi İslam dini de sıradan halktan itaatkarlık talep etmekteydi. Müslümanların mukaddes kitabı olan Kuran’da deniyor ki insan Allah karşısında güçsüzdür. Yani Allah’tan ne yazılmışsa kismetimiz ancak odur. İslam dini dindarlardan yöneticilere kayıtsız şartsız itaat etmelerini istiyordu. Güya onları yeryüzüne Allah’ın kendisi hakim kılmıştır. Kuran eşitsizliğe hak kazandırmaktadır. Orada deniyor ki: ‘Bizim bazı ailelere kismet ettiğimiz servete gözünü ucu ile de bakma.’ Yoksul ne kadar ağır hayat yaşasa da katlanmalı ve ibadetten ayrılmamalıdır. İslam dini ona itaat gösterenlere cennette tok ve mutlu hayat vaat ediyordu. Cennet ise güya onlara öldükten sonra kismet olacaktı. Günahı olanların yeri ise cehennemdir ki onlar burada daima sönmek bilmeyen alev içerisinde

⁵⁸⁸ Ribakov ve diğerleri Age., s. 60.

⁵⁸⁹ Ribakov ve diğerleri, Age., s. 250.

*yanacaklar. İslam kafirlere karşı kutsal savaşa çağırıyordu. Kuran’da deniyordu ki bu savaşlarda öldürülenler yani şehit olanlar derhal cennetlik olur.”*⁵⁹⁰

Azerbaycan Tarihi ders kitabında Azerbaycan’ı işgal eden Müslüman Araplar’ın “işgal ettikleri başka ülkelerde olduğu gibi” Azerbaycan’da da hakimiyetlerini güçlendirebilmek için İslamiyeti yaymaya çalıştıkları, halk kitlelerini ağır vergi mensesinde sıktıkları, İslam dinini kabul etmeyen ahalden daha ağır bir vergi olan “cizye vergisi” almak suretiyle halkı İslam dinini kabul etmeğe zorladıkları ifade edilmektedir: “*Arapların hükümranlığı devrinde Azerbaycan’da İslam dininin zorla kabul edilmesi başka dinleri (Zerdüştlük, Hristiyanlık vb.) baskı altına alarak ahali arasında din birliği oluşmasına yardım etmekteydi. Arap zulmüne karşı on yıllar boyunca devam eden mücadele ahaliyi daha çok birleştiriyordu.*”⁵⁹¹

Ders kitaplarında İslam Medeniyeti ile ilgili olumlu görüşlere yer verilmiştir. Kitapta bilim alanında gelişmeler konusunda şu ifadeler yer verilmiştir: “*Avrupalılar Araplardan çok kıymetli ilmi bilgiler öğrendiler. Orta asır Avrupa’sının alimleri Arap riyaziyatçıları ve astronomlarını eserleri ve faaliyetlerine kaynak alıyorlardı. Avrupalılar Araplardan sadece rakamları değil, astronomiye dair bilgiler, o cümleden birçok yıldızların adlarını da aldılar. İbni Sina’nın tababete dair Latin diline çevrilmiş eseri 17 .yüzyıla kadar Avrupa hekimlerinin başucu kitabı oldu.*”⁵⁹²

Görüldüğü gibi Komünizm dinde “irticai” bir karakter görmektedir. Çünkü Sovyet ideologlarına göre din, sömürülen kitleleri dünya haklarını istemekten alıkoymak için onlara daha rahat bir ahirete kavuşma tesellisi verme suretiyle sömürücülerin elinde oyalayıcı bir vasıtaadır. Sovyetler Birliğinde sosyalizmin gerçekleşmiş olduğu kabul edildiği için artık ortada dinin yaşamasını sağlayacak sosyal köklerin kalmadığına inanılmaktadır. Artık SSCB’de dini besleyecek sosyal kökler kalmadığına göre, dine karşı mücadeleyi bilhassa bilimsel temellere dayanan bir “Allahsızlık propagandasıyla” yürütmek gerekiyordu.⁵⁹³ Bu yaklaşımın sonucu olarak Sovyet Eğitim Bakanlığı belirli aralıklarla bilimsel ateist eğitimini güçlendirilmesi hakkında emirnameler yayınlamışlardır. Bu tavsiye yazılarında ateist düşüncenin güçlendirilmesi için tüm derslerde konuların özelliğine göre ve yeri geldikçe bu

⁵⁹⁰ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 71.

⁵⁹¹ Akibalova ve Donskoy, Age., s. 26-27.

⁵⁹² Akibalova ve Donskoy, Age., s. 82.

⁵⁹³ Wetter, Age., s. 419.

bilincin oluşturulmasına çalışılması istenmektedir. 1975 yılında Eğitim Bakanlığınca yayımlanan “Orta Genel Eğitim Okulu Öğrencilerinin Bilimsel Ateist Eğitiminin Güçlendirilmesi Hakkında” metodik tavsiyelerinde “*Büyümekte olan neslin komünist dünya görüşünün şekillenmesinde en önemli unsurlardan biri ateist bakış ve düşüncelerle, dini ideoloji ve ahlak arasında olumsuz ilişki yaratılmasıdır... ‘gelişmiş sosyalizm toplumu’ şartlarında dinin canlanması imkanları kesin olarak sınırlanır. Çünkü din özellikle halkın belirli kesimlerinde etkisini gösterir. Günümüzde dini teşkilatlar özellikle dini eğitimin başlıca nesnesi kabul ettikleri çocuk ve gençlere dayanmağa çalışıyor, din görevlileri vaizler ailede dini etkiyi güçlendirmeye can atmaktadırlar...*”⁵⁹⁴ ifadeleri yer almaktadır.

Söz konusu belgede öğrencilerde ateist düşüncenin güçlendirilmesi için tarih derslerinde uygulanmak üzere tarih öğretmenlerine bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır: “... *Kadim Dünya Tarihi ve Orta Asırlar Tarihi, ‘kapitalizm sisteminin yeni ve en yeni devirde gelişmesi’ konusu işlenirken öğretmen sömürücü sınıfların dinden emekçilerin sömürülmesini ve ezilmesini sağlamak ve temellendirmek için nasıl yararlandıklarını ve dinin halk üzerinde kendi ağalığını nasıl kurduğunu açıklar. Dini savaşların tarihi, orta asırlar enginizasyonunun dehşetli işkenceleri bunun şahididir. İstismarcı sınıflar dini savunuyorlar çünkü o ‘halkların tiryeki’*⁵⁹⁵, ‘*ruhi arak*’⁵⁹⁶ idi. *Kilise ise yüzyıllar boyu emekçi halkın katil düşmanı olmuş ve olarak da kalmaktadır. Tarihle ilgili uygun dersler işlenirken din adamlarının dini nasıl zorbalıklarla kabul ettirdiklerini göstermek imkanı vardır. Dinin sınıfsal özelliği ve sosyal fonksiyonunu açıklayarak ilk aşamada tarih, sosyoloji ve edebiyat derslerinin programlarını çağdaş devrin birbirine zıt olan iki sosyal sistemi, sosyalizm ve emperyalizm arasındaki ideolojik mücadelede dinin ve kilisenin mürteci rolünü açığa çıkaran olay ve gerçekler ile ilişkilendirilmelidir.*”⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ “Orta Genel Eğitim Okulu Öğrencilerinin ‘Bilimsel Ateist’ Eğitimlerini Güçlendirmek Hakkında” (metodik tavsiyeler), **Azerbaycan SSC Maarif Nazırlığının Emir ve Talimatlar Mecmuası**, (Nisan 1975), s. 28-42.

⁵⁹⁵ Tiryek: Olgunlaşmamış haşhaştan üretilen güçlü uyuşturucu madde.

⁵⁹⁶ Arak: Meyve vs’den elde edilen alkollü içki, votka

⁵⁹⁷ “Orta Genel Eğitim Okulu Öğrencilerinin ‘Bilimsel Ateist’ Eğitimlerini Güçlendirmek Hakkında” (metodik tavsiyeler), **Azerbaycan SSC Maarif Nazırlığının Emir ve Talimatlar Mecmuası**, (Nisan 1975), s. 28-42.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOVYET SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN'DA İLK VE ORTAÖĞRETİMDE TARİH ÖĞRETİMİ VE DERS KİTAPLARI

3.1.Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Bağımsız Azerbaycan Devleti'nin Kurulması

1980'li yıllar, Sovyetler Birliği'ni oluşturan Cumhuriyetlerin Moskova'yla ve kimi Cumhuriyetlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde eskiden beri varolan fakat üzeri örtülmüş sorunların su yüzüne çıktığı dönem olmuştur. 1983 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbürosu'nun üç Müslüman üyesinin görevden alınmasıyla başlayan süreçte üç yıl içerisinde Müslüman cumhuriyetlerin hepsinin Komünist Parti Sekreterleri değiştirilmiş,⁵⁹⁸ 1987 yılında da Azerbaycan'lı Haydar Aliyev Moskova'daki Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcılığı görevinden alınmıştır.

Azerbaycan'da özellikle 1988-1993 yılları arasında Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelme süreciyle paralel olarak yaşanan Ermeniler'in Dağlık Karabağ'ı işgalleri, bu işgaller sırasında Azerbaycan Türklerine karşı katliam uygulamaları ve bu katliamlara Sovyet ordusunun da iştirak ettiğinin ortaya çıkması halkın Ermenilere ve SSCB'ye karşı büyük tepki duymasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin yanı sıra Sovyet ordusunun 19 Ocak 1990 gecesi Bakü'de gösteri yapan sivil halkın üzerine ateş açmak suretiyle çok sayıda Azerbaycan Türkünün ölümüne ve yaralanmasına yol açması, Ermenistan Cumhuriyeti'nin çeşitli bölgelerinden ve Karabağ'dan Ermeni katliamlarından canlarını kurtarmak amacıyla yüz binlerce Azerbaycan Türkünün tarihen sahip oldukları toprakları terk ederek Azerbaycan'a göçmek zorunda kalmaları zaten sosyal ve ekonomik çöküntü içerisinde bulunan Azerbaycan'da sıkıntıları bir kat daha artırdığı gibi ülkede iç ve dış siyaseti yönlendiren en önemli unsurlar haline gelmişlerdir.

Ermeniler'in Dağlık Karabağ'la ilgili talepleri ve Sovyet yönetiminin Ermenileri cesaretlendiren tavrı karşısında Azerbaycan Hükümeti'nin tepkisini yetersiz gören Azerbaycan halkı 19 Haziran 1989 tarihinde Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurarak bu Cephe etrafında kenetlenmişti. Bu dönemde 1987 yılında Azerbaycan KP Birinci Katipliği görevinden alınan Bağirov'un yerine Vezirov, bir süre sonra da Muttalibov

⁵⁹⁸ Roy, Age., s. 177.

getirilmişse de bu dönemde Halk Cephesi Azerbaycan halkının güvenebileceği tek güç halini almıştı.⁵⁹⁹

23 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bağımsızlığıyla ilgili bir anayasa değişikliği yapılmışsa da bu tam bir bağımsızlık olmayıp SSCB içinde olan bir bağımsızlıktı.⁶⁰⁰

19 Mayıs 1990'da Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti için yapılan seçimi Ayaz Muttalibov kazanarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olmuş, 30 Eylül 1990 tarihinde yapılan milletvekilliği seçimlerine katılan AHC 23 milletvekilliği kazanmıştır.

5 Şubat 1991'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nin meclis kararı ile ülkenin ismi "Azerbaycan Cumhuriyeti" olarak değiştirildi ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağı yeniden Cumhuriyetin bayrağı olarak kabul edildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti yaptığı olağanüstü toplantı sonunda 18 Ekim 1991 tarihinde "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığının İlanı Hakkındaki Beyanname"yi kabul etti. Bağımsızlık hakkındaki bu karar daha sonra halk oylamasına sunulmuş, Azerbaycan Türklerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilerek kesinleşti.

Bu arada 21 Aralık 1991 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kuran Almatı Bildirisi'nin imzalanmasıyla SSCB'nin varlığı da hukuken sona ermiştir.

25-26 Şubat 1992'de Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan yerleşim birimi Hocalı'ya düzenledikleri ve bir katliama dönüşen saldırılarına Hankendi'nde bulunan 366. Rus Alayı'nın katıldığı ortaya çıkması⁶⁰¹ karşısında yükselen kamuoyu baskısına dayanamayan Ayaz Muttalibov 6 Mart 1992 tarihinde görevinden istifa etti. 7 Haziran 1992 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini Ebulfez Elçibey kazanarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı olmuştur.⁶⁰²

1993 yılının Nisan ayında Ermeni ve Rus askeri birliklerinin Kelbecer'i işgal etmesinden sonra ülkede oluşan siyasi buhran ortamından yararlanan Albay Suret Huseyinov'un liderliğinde 709 nolu askeri birlik Haziran ayında Gence'de hükümete

⁵⁹⁹ Coşkunasan, Agm., s. 164.

⁶⁰⁰ Telman Guliyev, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyaset Kurumu ve Çok Partili Sisteme Geçiş", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** (2001), 158 s., s. 73-78.

⁶⁰¹ Aslanlı, Agm., s. 200.

⁶⁰² Cafersoy, Agm., s. 290.

karşı isyan etti. Bu isyan bastırılmayıp Başbakan ve Meclis Başkanı istifa etmek zorunda kalınca 15 Haziran'da Haydar Aliyev, Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanı, isyancı Albay Suret Huseynov ise Başbakan tayin edilmiştir. 23 Haziran 1993 tarihinde Azerbaycan Meclisi, Devlet Başkanlığı yetkilerini Haydar Aliyev'e devretti. 3 Ekimde yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerini Haydar Aliyev kazanarak Devlet Başkanı oldu.⁶⁰³ 1993 yılının Haziran ayında Azerbaycan Cumhuriyeti Karabağ sorununun çözümüne katkısı olacağı umuduyla Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmuşsa da bundan olumlu bir sonuç alınamamış, bu durum Azerbaycan Hükümeti'nin ABD ve Batı yanlısı politikalara ağırlık vermesine neden olmuştur.

Ekim 1994 ve Mart 1995 tarihinde gerçekleştirilen darbe girişimlerinin başarısızlığa uğratılması Haydar Aliyev'in iktidarını güçlendirmiş ve ülkede siyasi istikrarın oluşmasına neden olmuştur. 12 Kasım 1995 tarihinde Milli Meclis için yapılan ilk seçimlerde Aliyev'e yakın partiler Meclis çoğunluğunu elde etmişler, bu seçimlerle birlikte yapılan referandumla devlet başkanına geniş yetkiler tanıyan yeni Azerbaycan Anayasası seçmen çoğunluğunun oylarıyla kabul edilmiştir.⁶⁰⁴

Haydar Aliyev'in sağlık sorunları nedeniyle aday olmadığı 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan seçimlere oğlu İlham Aliyev katılmış ve seçimleri kazanarak 31 Ekim 2003 tarihinde Cumhurbaşkanı olmuştur.

3.2. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Eğitim Dil ve Kültür Alanındaki Gelişmeler

1988-1995 yılları arasındaki dönem Dağlık Karabağ merkezli Ermeni sorunu ve yine büyük ölçüde bu konuyla bağlı Azerbaycan- Moskova ilişkilerindeki bağımsızlıkla sonuçlanacak "gerilim" bu yıllarda Azerbaycan'ın iç ve dış politikalarını etkileyen önemli unsurlar haline gelmişti. Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgalleri, Dağlık Karabağ'da ve Ermenistan sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türklerine katliam uygulamaları, Sovyetler Birliği'nin Ermeni saldırılarına duyarsız kalması hatta Ermenilerin bazı katliamlarına Sovyet ordu birliklerinin iştirak etmesi başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ın birçok bölgesinde yoğun katımlı ve uzun süreli protesto gösterilerine neden olmaktaydı. 19 Ocak 1990 gecesi Bakü'ye giren Sovyet ordu birliklerinin Bakü ve çevresinde gösteri yapan sivil halka ateş açmak suretiyle 131

⁶⁰³ Gasımov, Agm., ss. 136-137.

⁶⁰⁴ Bahadır, Agm., s. 211.

sivil vatandaşı öldürüp yüzlercesini yaralaması (Kanlı Yanvar Faciası) Azerbaycan halkının SSCB'ye karşı tepkisini daha da artırmıştır. Bu dönemde çok sıradan hale gelen protesto mitinglerinde en çok kullanılan sloganlar “Türkazer”, “Azertürk” ve “Türk, Türk” sloganları olmuştur. Bu Sovyet rejiminin “Türk” sözü ve anlayışı üzerine koyduğu yasağa bir itiraz ve kendine dönüş çağrısıydı. Bu dönemde gerek resmi düzeyde gerekse yeni yeni gelişmekte olan özgür basında Sovyet mirası sert biçimde eleştirilmekte, “Sovyetizme” dair her şey reddedilmekte buna karşılık tarihî kökene ve milli kimliğe vurgu artmaktaydı. Bu dönemde 1918-20 yıllarında yaşamış Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti tarihine ilgi artmış, Azerbaycan muhacereti mirasını ülkeye geri getirmek için Resulzade ve Mehmetzade gibi sürgündeki Azerbaycan liderlerinin eserleri basılmış ve yüzyılın başlarında olduğu gibi “biz kimiz? sorusuna yeniden cevap aranmaya başlanmıştı.⁶⁰⁵

1990 yılı sonrası gelişen süreçte Azerbaycan Hükümeti attığı adımlarla bağımsız ve milli bir devlet olma yolunda ilerlerken bir yandan da milletin tarihi, örf ve adetleri, kültür ve kimliğine ilişkin değerlerini yeniden canlandırmaya çalışmıştır.

3.2.1. Ayaz Muttalibov Dönemi

19 Mayıs 1990 tarihinde Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti için yapılan seçimi kazanarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olan Ayaz Muttalibov döneminde Azerbaycan Halk Cephesi'nin baskılarıyla da olsa Azerbaycan'ın bağımsız ve milli bir devlet olması yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde çıkarılan 5 Şubat 1991 tarih ve 14-12 numaralı “Azerbaycan SSC'nin Adında Değişiklik Yapılması Hakkında” kanunla Azerbaycan'ın “Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” niteliğine hukuken son verilerek devletin ismi “Azerbaycan Cumhuriyeti” olarak değiştirilmiştir.⁶⁰⁶ Aynı gün çıkarılan 17-12 Numaralı “Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bayrağı Hakkında” kanunla da bugün de kullanılan, ortasında hilal ve sekiz köşeli yıldız bulunan mavi, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bayrağı kabul edilmiştir.⁶⁰⁷ Azerbaycan bayrağında bulunan bu üç renk ve bu renklerin temsil ettiği düşünce 20. yüzyılın başlarında Hüseyinzade Ali Bey tarafından formüle edilmiş, daha

⁶⁰⁵ Nesipli, Age., s. 146.

⁶⁰⁶ 5 Şubat 1991 Tarih ve 14-XII Numaralı Azerbaycan SSC'nin Adında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanunun metni için bakınız: : <http://stracker.bos.ru/azlaws/0014-xii.html>

⁶⁰⁷ 5 Şubat 1991 Tarih ve 17-XII No'lu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bayrağı Hakkına Kanun, kanun metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0017-xii.html>

sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde devlet simgesi haline getirilmiş önemli bir devlet ideolojisidir.⁶⁰⁸

Bu dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin kabul ettiği 18 Ekim 1991 tarih ve 222-12 sayılı "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında" başlıklı anayasa sözleşmesi Azerbaycan tarihinde çok önemli yere sahiptir. Bu kanununla RSFC'ninin Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son vermesi olayı "işgal" olarak nitelendirilmiş, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 28 Mayıs 1918'den 28 Nisan 1920 tarihine kadar yaşamış Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin "varisi" olduğu ilan edilmiş ve SSCB'nin kurulmasını sağlayan 30 Aralık 1922 tarihli Anlaşmanın Azerbaycan'ı ilgilendiren kısmının "imzalandığı andan itibaren" geçersiz sayılması hükmüne bağlanmıştır.⁶⁰⁹ Böylece Azerbaycan halkının iradesi olan Azerbaycan Meclisi Sovyet yönetimini "resmen" işgalci olarak nitelendirerek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin SSCB mirasını reddettiğini ve Azerbaycan'ı SSCB'nin bir parçası haline getiren 30 Aralık 1922 tarihli anlaşmayı tanımadığını ilan ederek kendisini 28 Nisan 1920 tarihinde Sovyet ordusu tarafından yıkılan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin devamı ve varisi olarak tanımlamıştır. Bu anayasa değişikliği daha önce atılan adımlarla birlikte Azerbaycan Devleti'ni sadece SSCB'den hukuken koparmakla kalmadığı, o dönemin zihniyet dünyası ve ortak tarih anlayışından da resmen kopardığı anlamını taşımaktadır. Bu anayasa değişikliği 29 Aralık 1991 tarihinde referanduma sunulmuş ve halkın büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Böylece "Azerbaycan SSC"nin yerini bağımsız devlet olma iradesini ilan etmiş "Azerbaycan Cumhuriyeti" almıştır.

⁶⁰⁸ Ebulfez Süleymanlı, Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2006, s. 281.

⁶⁰⁹ Kanunun ilk üç maddesi şöyledir: Madde 1: 27-28 Nisan 1920 tarihinde RSFC'nin XI. Ordusunun Azerbaycan'a saldırısı, Cumhuriyet'in topraklarını işgal etmesi, Uluslararası hukukun öznesi olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni devirmesi Rusya'nın bağımsız Azerbaycan'ı işgal etmesi olarak kabul edilsin.

Madde 2: Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'den 28 Nisan 1920 tarihine kadar mevcut olmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varisidir.

Madde 3: SSCB'nin kurulması hakkında 30 Aralık 1922 tarihli Anlaşmanın Azerbaycan'a ait olan kısmı imzalandığı andan itibaren geçersizdir. Eski SSCB'nin terkiğine dahil olmuş hükümler devletler ile karşılıklı ilişkilerde ortaya çıkan bütün meseleler Antlaşmalar temelinde düzenlenmelidir." 18 Ekim 1991 Tarih ve 222-XII sayılı "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında" Kanun, Kanunun tam metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0222-xii.html>

3.2.1.1. Latin Alfabesine Dönüş

Alfabe konusu da Azerbaycan halkının Karabağ olaylarını protestoları esnasında dile getirdiği konulardan birisiydi. Bu gösteriler esnasında Latin alfabesinin kaldırılarak yerine Kiril alfabesinin kabul edilmesi Türkleri “Ruslaştırmak” siyasetinin bir parçası olarak görüldüğünden Kiril alfabesini kabul ettikleri için Azerbaycan’ın eski yöneticileri “vatan haini” ilan ediliyor ve tekrar Latin alfabesine geçilmesi talep ediliyordu. Bu dönemde alfabe değişikliği gündelik hayatın en çok konuşulan ve tartışılan konularından biri haline gelmiştir. Kasım 1989’da Azerbaycan’ı ziyaret eden bir Türk gazetecisinin Halk Cephesi’nin ileri gelenlerinden İsa Kamberoğlu’na Kiril alfabesinin yerine Latin mi yoksa Arap harflerinin mi alınacağı sorusuna verdiği cevapta Kamberoğlu, Latin alfabesinin alınmasının daha uygun olacağı düşüncesinde olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁰

Azerbaycan basınında alfabe değişikliği ile ilgili ilk makale Bakü Üniversitesi hocalarından ve aynı zamanda Halk Cephesi meclis üyesi Firidun Ağasıoğlu tarafından Bakü’de çıkan haftalık “Azerbaycan Gazetesi”nin 30 Mart 1990 tarihli sayısında yayınlandı. Ağasıoğlu bu makalesinde Azerbaycan’da 1930’lu yılların sonuna kadar kullanılan alfabenin tekrar ihyası gerektiğini vurgulayarak Latin alfabesine geçişin sadece Azerbaycan için değil, SSCB’deki bütün Türkler için gerekli olduğunu ileri sürmüştür.⁶¹¹ Bu makaleden sonra çeşitli gazete ve dergilerde de bu konuyla ilgili onlarca makale yayınlanmıştır.

Sovyet sonrası dönemde alfabe değişikliği ile ilgili resmi süreç Azerbaycan Komünist Partisi MK’nin 1990 Mayıs ayı başlarında ülkenin önde gelen dilbilimcileriyle yaptığı bir toplantıyla başladı. Toplantıda Sovyet döneminde Kiril alfabesinin zorla kabul ettirildiği üzerinde durularak yeniden Latin alfabesine geçilmesi fikri ağırlık kazanmıştır. Komisyon Azerbaycan’da Latin alfabesine geçilmesinin dünya medeniyetini takip etme konusunda fayda sağlamanın yanında Latin alfabesinin kabulüyle aynı zamanda “tarihî adaletin” de gerçekleşmiş olacağını dile getirmiş; fakat

⁶¹⁰ Bilal N. Şimşir, Azerbaycan’da Türk Alfabesi: Tarihçe, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991, s. 31. İsa Kamberoğlu’nun gazeteciye verdiği cevap şöyledir: “Öyle anlaşılıyor ki dünya Latin harfleri istihkemetinde gidiyor. İran Azerbaycan’ında 20 milyon Türk yaşıyor. Türkiye’de ise 55 milyon Türk. Tabii bir de uzak Türkler var. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Çin, Türkistan... Onların da arzuları Azerbaycan’ı Türkiye’yi takip etmektir. Suyun gidişi bu yönde olduğuna göre geri dönemeyiz. Onun için Latin alfabesini almamız daha uygun gelir...” Age., s.31.

⁶¹¹ Hüsamettin Mehmedov, “Azerbaycan’da Alfabe Tartışmalarında İdeolojik Eğilimler” **Yeni Forum**, (Ekim 1991), ss. 35-38, s. 35.

bu değişimin 1940'lı yıllarda Stalin'in yaptığı gibi zorla değil, halkın kararı ve katılımıyla, demokratik yoldan halledilmesi gerektiğini belirtmiştir. Komisyon ayrıca bu konuyla ilgili bir de tasarı hazırlanılmasını kararlaştırmıştır.

Alfabe komisyonunun hazırladığı taslak Meclise sunulduktan sonra ülke genelinde alfabe üzerinde tartışmalar daha da yoğunlaşmıştır. Kimi yaklaşımlara göre Komünist Parti yöneticileri alfabe değişikliği tasarısının kanunlaşmasını bilinçli bir şekilde geciktirerek Latin alfabesine karşı olanların kamuoyu oluşturmalarına zaman ve zemin kazandırmak suretiyle Latin alfabesine örtülü bir şekilde muhalefet etmiştir.⁶¹²

Bu tartışma ortamında alfabe tercihi sadece bir alfabe değişikliği olarak görülmenin çok ötesine geçerek “dahil olunmak istenen kültürel ve ideolojik saha” ve “yakınlık kurulmak istenen ülkeler” gibi politikaların da bir sembolü olarak görülmüştür. Azerbaycan kamuoyunda alfabe konusunda genel olarak dört farklı görüş oluşmuştur. Bunlardan ilki Şeyhülislam Allahşükür Paşazade'nin öncülük ettiği, İran'ın desteklediği ve Kürt, Taliş ve Tat gibi azınlıkların savundukları Arap alfabesinin kabul edilmesi fikridir. Allahşükür Paşazade komisyonun Latin alfabesine geçilmesi yolundaki fikirlerine karşı çıkarak 1991 yılı başından itibaren sempozyumlar, Kur'an kursları ve Medrese dersleri vasıtasıyla Arap alfabesi lehinde aktif propaganda sürdürmüştür. 1990 yılından itibaren Azerbaycan'da nüfuz kazanmak isteyen İran Devleti de kendi propagandasını yapmak amacıyla Azerbaycan'da bir takım gazeteler (Ettelaat ve Keyhan) ve dergilerin (Sehend, Yol) yayınlanmasına destek vermiş, “İslami Birlik” ismiyle Kiril ve Arap alfabeleriyle yazılmış propaganda organı yayınlamış ve Latin alfabesi aleyhinde kitaplar bastırarak bedava dağıtmıştır.⁶¹³

Bu tartışmalarda Azerbaycan'da yaşayan etnik azınlıklardan İran dilli olan Taliş, Tat ve Kürtler de “Türk karşıtlığı” ortak paydasında birleşerek Latin alfabesinin kabulüne karşı çıkmış ve Arap alfabesini savunmuşlardır.⁶¹⁴

Latin alfabesine geçilmesini destekleyenler ise “Demokratlar” ve “Türkçüler” olup Demokratlar “Türkçülükle” suçlanmaktan kaçınarak özellikle 1920-30'lu yıllarda kullanılan Latin alfabesinin kabulünü istiyorlardı. Türkçüler ise Türkiye'de kullanılan Latin alfabesinin değiştirilmeden kabul edilmesini savunuyorlardı. Bu düşüncede

⁶¹² Mehmedov, Agm., s. 37.

⁶¹³ Yusuf Gedikli, Azerbaycan Basınında Alfabe Tartışmaları: 1990-1991, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Bölümü, (1992), 115 s, s.47-4.

⁶¹⁴ Mehmedov, Agm., s. 37.

olanlara göre Türkiye’de Türklüğün tarihi ve bugünüyle ilgili Azerbaycan Türklerinin de anlayacağı bir dille çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu nedenle Türkiye’de kullanılan alfabenin kabul edilmesi Azerbaycan’ın yararına olur. Bu grupların dışında bir başka grup daha vardı ki bunlar Türk dünyasının tamamı kapsayacak ortaklar Latin alfabesinin kabul edilmesini istiyorlardı.⁶¹⁵

Bu dönemde Türkiye’de de Türk Dünyası için ortak bir alfabe oluşturulması için çeşitli faaliyetler yürütülmüş, “ortak alfabe” konusu Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarının temsilcilerinin bir araya geldiği her platformun en önemli gündem maddelerinden birisini oluşturmuştur.⁶¹⁶

Alfabe değişikliği tartışmalarına Ayaz Muttalibov’un Cumhurbaşkanlığı döneminde 25 Aralık 1991 tarihli ve 33 Numaralı “Latin Grafikalı Azerbaycan Alfabesinin Berpası Hakkında” kanununun çıkarılmasıyla son nokta konulmuştur. Bu kanunun “giriş” kısmında Azerbaycan’da alfabenin tarihçesiyle ilgili kısa fakat Azerbaycan Hükümeti’nin SSCB’nin alfabe politikasına bakışını ortaya koyan önemli bir değerlendirme de yapılmıştır: *“Geniş müzakere ve bilimsel tartışmalar sonucu ve 1926 yılında Bakü’de toplanan ‘Umumittifak Türkoloji Kurultayı’nın tavsiyesi ile Azerbaycan halkı Türk halkları ile birlikte Latin harfli alfabeyi kabul etmişti. Azerbaycan dilinin ses sistemine uygun olan ve imla kurallarının sadeleşmesine imkan veren, kısa sürede kitlesel eğitimi kolaylaştıran ve halklar arasında bilimsel, medeni alakaları geliştiren Azerbaycan alfabesi ‘halkın iradesine aykırı olarak’, merkezin baskısı ile 1939 yılında Kiril alfabesi ile değiştirilmiştir. Bu sözleşme 1930’lu yılların kitlesel baskı politikalarının mantıksal devamı olup Türk halklarının milli şuurlanmalarını engellemek, onları zamanla yabancılaştırarak birbirlerinden*

⁶¹⁵ Mehmedov, Agm., s. 38.

⁶¹⁶ Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yeni kabul edilecek alfabelerin şekli üzerinde tartışmalar devam ederken ülkemizde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü tarafından “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu” düzenlenmiştir. Bu sempozyuma Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinden dil ve edebiyat bilginleri katılarak Türk lehçeleri için tavsiye edilen ortak alfabe imza koymuşlardır. Bunun ardından 4-8 Mayıs 1992 tarihinde düzenlenen Türk Dili Kurultayı ABC Komisyonunca mezkur sempozyumda kabul edilen tüm işaretler benimsenmiştir. 29 Eylül- 2 Ekim 1992 tarihinde Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te toplanan Türk Cumhuriyetleri eğitim bakanları ve Türk toplulukları eğitim temsilcileri 2. Konferansında, 8-10 Mart 1993 tarihinde TİKA tarafından Ankara’da düzenlenen alfabe ve imla konferansında, 21-23 Mart 1993 tarihinde Antalya’da düzenlenen Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’nda alfabe konusu ele alınmış ve 34 harfli “ortak Türk alfabesi”ne geçiş teyid edilmiştir. Fakat bu çabalardan istenen sonuç elde edilememiş, Türk Cumhuriyetlerinin her biri ayrı alfabe kabul ederek kullanmaya başlamışlardır. Bakınız: Erdal Şahin “Türk Cumhuriyetlerinde Latin Alfabesine Geçiş Çalışmaları ve Sonuçları”, **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Yayıncı Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin, Haarlem-Hollanda, Sota Yayınları, 2002, ss.63-70, s. 63-66.

uzaklaştırmak maksadı taşıyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin Milli Şurası sebep olunmuş 'tarihî adaletsizliği' ortadan kaldırmak için karar alıyor: 1. 'Azerbaycan alfabesinin Latin'den Rus alfabesine geçirilmesi hakkında' 11 Temmuz 1939 tarihli Azerbaycan SSC'nin kanunu bu günden itibaren yürürlükten kaldırılmış kabul edilsin."⁶¹⁷

Bu kanunda Latin alfabesine geçiş süreci 1992 ve 1993 yıllarına yayılmış, orta dereceli okulların 1. sınıflarında 1992 yılından itibaren yeni alfabe ile eğitime başlanması, aynı yıl gazete ve dergilerin Kiril alfabesi yanında Latin alfabesi ile de yayın yapmaları ve bu alfabenin yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılması, 1993 yılında ise orta ihtisas ve yüksek okul ders kitaplarının Latin alfabesi ile bastırılması, orta dereceli okulların iptidai sınıflarında Latin alfabesinin öğretilmesine başlanması ve eğitim sisteminin tüm alanlarında Latin alfabesinin uygulanmasının tamamlanması öngörülmüştür. Fakat belirtilen bu sürede Latin alfabesine geçiş tamamlanamayarak bir müddet her iki alfabe bir arada kullanılmışsa da 18 Haziran 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren tüm devlet yazışmalarının, gazete ve kitap yayınlarının Latin alfabesiyle yapılmasını zorunlu hale getiren kararnameyi yayınlamasıyla Latin alfabesine geçiş süreci tamamlanmıştır.⁶¹⁸

Azerbaycan'da Latin alfabesine geçişi "Türkçülüğün alfabe yansıması" olarak değerlendiren kimi gruplar alfabe değişikliğinin kanunlaşmasından sonra bile itirazlarını sürdürmüşlerdir. 1993'te birçok aydın ve önemli muhalefet partilerinden olan Sosyal Demokrat Parti liderleri etnik çeşitliliğe sahip Azerbaycan'da bu değişikliğin halkın bir bölümünü rencide edeceğini ileri sürüyor, aynı kaygıları eğitim ve tarihin yeniden yazımı konularında da taşıdıklarını dile getiriyorlardı.⁶¹⁹

3.2.2. Ebulföz Elçibey Dönemi

Azerbaycan Halk Cephesi'ni kuran ve liderliğini yapan, Azerbaycan halkının milli uyanışı ve bağımsız Azerbaycan Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan Ebulföz Elçibey 7 Haziran 1992 günü yapılan Azerbaycan'ın ilk demokratik

⁶¹⁷ 25 Aralık 1991 Tarih ve 54 Numaralı "Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbasının Berpası Hakkında" Kanun, Kanunun tam metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0033.html>

⁶¹⁸ Süleymanlı, Age., s.293.

⁶¹⁹ Büşra Ersanlı Behar, "Azerbaycan'da Siyasal Bağımsızlık (1918-20/1991-) ve Türkçülük", **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, Ayır Basım, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, ss.175-192, s. 181.

seçimlerinde oylamaya katılan seçmenlerin %59.4'ünün oyunu alarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 14 Haziran günü yemin ederek resmen görevine başlamıştır.⁶²⁰

Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanı seçilmesi aynı zamanda milli bağımsızlık mücadelesini temsil eden güçlerin, millete yabancılaşmış Sovyet eliti üzerinde zafer kazanması anlamı taşımaktaydı. Elçibey hükümeti döneminde “dekolonizasyon” politikası çerçevesinde toplumsal hayatın millileştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmış, yüzyılın başında aydın hareketleriyle bir kültürel eğitsel anlam taşıyan “Türkçülük” söylemi bu dönemde “milliyetçi-bağımsızlıkçı” bir siyasal program şeklini almıştır.⁶²¹

Bu dönemde mevcut anayasaya uygun olarak Azerbaycan dilinin devlet organlarında kullanılması sağlanmış ve Azerbaycan eğitim sisteminin temelini oluşturan 16 Aralık 1992 tarih ve 409 Sayılı “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eğitim Kanunu” çıkarılmıştır.⁶²² Azerbaycan Cumhuriyeti'nde “demokratik”, “laik” “milli” ve “evrensel” değerlere dayalı bir eğitim sistemi kuran bu kanunun 6. maddesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitim dilinin “Azerbaycan dili” olduğu belirtilerek Azerbaycan Dili, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Edebiyatı ve Azerbaycan Coğrafyası derslerinin zorunlu dersler olarak okutulmaları kaydıyla azınlık dilleri ve yabancı dillerde de eğitim yapılabileceği hükme bağlanmıştır. Bu kanun daha sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından aceleye getirildiği ileri sürülerek eleştirilecektir.⁶²³

⁶²⁰ Ramiz Asker, “Azerbaycan Halk Cephesi Nasıl Doğdu” **Yeni Forum**, Cilt.13, Sayı.278 (Temmuz 1992), ss 11-19, s. 19.

⁶²¹ Ersanlı Behar, Agm., s. 179.

⁶²² 16 Aralık 1992 Tarih ve 409 sayılı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eğitim Kanunu; Bu Kanuna göre Azerbaycan'da eğitim sistemi genel olarak “okul öncesi”, “genel eğitim” (ilk ve orta öğretim) “mesleki-ihhtisas eğitimi” (mesleki teknik eğitim, ota ihtisas eğitimi ve yüksek ihtisas eğitimi) olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Bu kanunun 9. maddesinde Azerbaycan Eğitim sisteminin amaçları şöyle belirtilmiştir: Eğitim sisteminin başlıca görevi derin ve çok yönlü bilgi, beceri, pratik hazırlığa, yüksek medeniyete, sorumluluk duygusuna, ileri dünyagörüşüne sahip olan ve onu daima geliştirmeğe çalışan kişilik geliştirmek; soyköküne, Azerbaycan halkının özgürlük ve demokrasi geleneklerine bağlı olan, halkının milli, ahlaki, hümanist, manevi ve medeni değerlerini sahiplenen, insan hak ve hürriyetlerine, saygılı, bağımsız ve yaratıcı düşünen, bilgisine, yüksek ahlaki ve manevi keyfiyetlerine göre dünyanın en ileri ülkelerinin vatandaşları seviyesinde durabilen sağlam yurttaşlar yetiştirmek ve bununla yüksek medeniyete sahip toplum oluşturmağa, Azerbaycan'ı dünyanın en gelişmiş demokratik devletlerinden birine çevirmeğe kadir olan insan eğitmektir. Kanunun tam metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0324.html>

⁶²³ Ebulfez Elçibey döneminde çıkarılan bu kanun Haydar Aliyev tarafından yeterince hazırlık yapılmadan çıkarılmış ve ihtiyaca cevap vermeyen bir kanun olarak değerlendirilmektedir: “Teessüfler olsun ki Azerbaycan'da bu mühim sahaya 1992 yılında kabul olunmuş tahsil kanunu büyük darbe vurdu... Eğitim

Her ne kadar bu kanunda eğitim dilinin “Azerbaycan dili” olduğu belirtilmişse de kısa süre sonra Azerbaycan Milli Meclisi’nin kabul ettiği 22 Aralık 1992 tarihli ve 413 sayılı “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Dili Hakkında” kanunla devletin resmi dili “Türk dili” olarak kabul edilmiştir. Bu kanunun 1. maddesinde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dilinin “Türk dili” olduğu ve bütün devlet kurumlarındaki her türlü işlerin Türk dili ile yürütüleceği belirtilmiştir.⁶²⁴ Bu kanunun çıkarılmasıyla Stalin rejiminin “Türk” anlayışı üzerine koymuş olduğu tabu yıkılmış oluyordu. Ne var ki Azerbaycan devlet dilinin “Türk dili” olması da uzun sürmemiş Haydar Aliyev devrinde 12 Kasım 1995 tarihinde kabul edilen yeni anayasanın 21. maddesinde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dilinin “Azerbaycan dili” olduğu belirtilmiştir.⁶²⁵ Olivier Roy’a göre Azerice’nin Türkçe’den başka bir şey olmadığı kabul edilmesine rağmen Türkiye Türkçesiyle hem telaffuz hem de terminoloji açısından özdeşlik sağlanmasının reddedilmesi ve Azerbaycan anayasasında Resmi dilin Türk “dili” yerine “Azerbaycan dili” olarak yer alması “fazla girişken olduğu düşünülen” ağabeye karşı ulusal bir tavır olarak değerlendirilmelidir.⁶²⁶

Bu dönemde Türkçe yer adlarının yeniden canlandırılması işi hızlandırılmış, Azerbaycan Milli Meclisi Ruslaştırılmış soyadı eklerinin (“ov”, “yev” gibi)

sistemi öyle bir sistemdir ki bu konuda devrim yapılamaz. Hiçbir zaman onlarca yılda yapılan şeyi bir anda vurup yıkıp daha sonra hiç bilmediğin bir şey oluşturulamaz. Ancak 1992 tarihinde kabul edilen eğitim kanunu böyle bir karakter taşıyor. O yüzden söylüyorum ki bu tahsil kanunu Azerbaycan eğitimine büyük darbe vurdu” Bakınız: “Azerbaycan Prezidenti Haydar Eliyev’in Yanında Azerbaycan Respublikasında Tahsil Sahasında İslahatlar Üzre Devlet Komisyonunun İclasında Azerbaycan Prezidenti Haydar Eliyev’in Giriş Ve Yekün Sözü, 17 Mart 1999”, <http://Library.aliyev-heritage.org/az/742736html>
⁶²⁴Bu kanunun önemli maddeleri şöyledir: Madde 1: Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili “Türk dilidir” Azerbaycan Cumhuriyetinin bütün devlet organları işlerini Türk dilinde yürütülür. Türk dili Cumhuriyetin devlet dili olarak siyasi, iktisadi, sosyal, bilimsel ve medeni hayatın bütün alanlarında kullanılır ve Cumhuriyet sınırları içerisindeki milletler arasında iletişim aracı görevini yerine getirir. Başka milletlerin mensuplarının Türk dilini öğrenmeleri takdir edilir ve bu konuda onlara yardım edilir.

Madde 3: Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının eğitim için dil seçme özgürlüğü sağlanır. Azerbaycan Cumhuriyetinde yaşayan azınlık halklara ve etnik gruplara Cumhuriyet devlet organları vasıtasıyla ana dillerinde okul öncesi eğitim kurumları, orta genel eğitim okulları veya muhtelif tipli eğitim kurumlarında ana dillerinde ayrıca sınıflar ve gruplar oluşturmak hakkı verilir. Eğitimin başka dillerde yapıldığı eğitim kurumlarında Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili olan “Türk dilinin” zorunlu ders olarak öğrenilmesi sağlanır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: 22 Aralık 1992 Tarih ve 414 Numaralı “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Dili Hakkında” Kanun. Kanun metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0413.html>

⁶²⁵ Anayasanın 21. maddesi şöyledir: Madde 21: Devlet Dili: I- Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili “Azerbaycan dilidir” Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan dilinin gelişmesini temin eder. II- Azerbaycan Cumhuriyeti ahalinin konuştuğu başka dillerin serbest kullanılmasını ve geliştirilmesini temin eder. Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası, Anayasa metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0000.html>

⁶²⁶ Roy, Age., s. 231.

değiştirilmesi için basitleştirilmiş kuralları onaylamış,⁶²⁷ resmi para birimi “manat” için seçilen sembollerin Azerbaycan halkının tarihini ve özelliklerini yansıtmasına özen gösterilmiş,⁶²⁸ devlet kurumlarının adlarının önüne “milli” kelimesi eklenmeye başlanmıştır. Böylece daha önce “Azerbaycan Yüksek Sovyeti” olarak adlandırılan Azerbaycan parlamentosu bu dönemden itibaren “Azerbaycan Milli Meclisi” olarak adlandırılmış, yine “Azerbaycan milli ordusu”, “Azerbaycan milli takımı” gibi adlandırmalar yapılmıştır.⁶²⁹

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi 27 Mayıs 1992 tarihinde kabul ettiği “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Himni Hakkında” 142 sayılı kanunla güftesi Ahmed Cevad’a bestesi ise Üzeyir Hacıbeyov’a ait olan "Azerbaycan Marşı" Azerbaycan Cumhuriyeti’nin milli marşı olarak kabul edilmiştir.⁶³⁰

Elçibey döneminde Sovyet yönetimi tarafından dini inanç, dini ve milli bayramlar üzerine konulmuş olan yasakların kaldırılması alanında da önemli adımlar atılmıştır. Azerbaycan Milli Meclisi çıkarmış olduğu 20 Ağustos 1992 tarih ve 281 sayılı “Dini İnanç Hürriyeti Hakkında” kanunla Azerbaycan vatandaşlarına inanç hürriyeti sağlanmış, dini inanç ve kurumlar üzerindeki her türlü yasak kaldırılmış,⁶³¹ 27 Ekim 1992 tarihinde kabul edilen “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bayramları Hakkında” 354 numaralı kanunla da Azerbaycan halkının dini ve milli özelliklerine uygun olmayan Sovyet döneminde kutlanan birçok bayram kaldırılarak Azerbaycan halkının kendi dini ve geleneklerine uygun olan bayramların kutlanmasına başlanmıştır. Bu kanuna göre Azerbaycan’da resmen kutlanacak dini ve milli bayramlar şunlardır: 1 Ocak Yılbaşı, 8 Mart Kadınlar günü, 21 Mart Nevruz Bayramı, 28 Mayıs Cumhuriyet Günü, 9 Ekim

⁶²⁷ Nesipli, Agm., s. 147

⁶²⁸ Banknotların arka yüzlerinde M. Emin Resulzade ve N. Gencevi gibi tarihî şahsiyetlerle Şirvanşahlar Sarayı ve Kız Kulesi gibi tarihî anıtların resimlerine yer verilmiştir.

⁶²⁹ Süleymanlı, Age., s. 283.

⁶³⁰ 27 Mayıs 1992 tarih ve 142 Nolu Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Himni hakkında kanun. Kanunun tam metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0142.html>

⁶³¹ Bu kanunun birinci maddesi şöyledir: Herkes dinle münasebetini bağımsız olarak belirler. Herhangi dine tek başına veya başkaları ile birlikte itikad etmek, dini bağıyla ilgili düşüncesini ifade etmek ve yaymak hakkına sahiptir. Her bir şahsın dine bağlılığını belirlemede, dine inanmasında, ibadetlerde, dini ayin ve merasimlerin icrasında, iştirak etmesinde, dini öğrenmesinde herhangi bir engellemeye izin verilmez. Dini itikadlerin, dini hayat tarzının ve ibadetlerin zor kullanılarak veya insanlar arasında nifak oluşturmak maksadıyla tebliği ve dini itikada mecbur etmek yasaktır. Dini inanç özgürlüğünün uygulanmasında sadece devlet güvenliği ve sosyal güvenlik mülahazalarına göre ve Azerbaycan Cumhuriyetinin uluslararası yükümlülüklerine uygun olan hak ve özgürlüklerin korunması için zorunlu hallerde sınırlamalar getirilebilir... yabancılar ve vatandaşlığı olmayan şahıslar tarafından dini propaganda yapılması yasaktır. Ana-babalar veya onların yerine geçen şahıslar karşılıklı razılık temelinde çocuklarını kendi dini inançlarına uygun olarak eğitebilirler. Kanun metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0281.html>

Silahlı Kuvvetler Günü, 18 Ekim Devlet Bağımsızlığı Günü, 17 Kasım Milli Diriliş Günü, 31 Aralık Dünya Azerbaycanlılarının Birlik Günü, Kurban Bayramı ve Ramazan Bayramı.⁶³²

Ebulfez Elçibey döneminde uygulanan milli politikalarla Azerbaycan'ın bağımsız ve milli bir devlet olması yolunda önemli mesafeler alınmıştır. Fakat bu dönem uzun sürmemiş ve 4 Haziran 1993'te Azerbaycan'da uygulanan "milli" ve "Rus karşıtı" politikalardan rahatsız olan Rusya'nın desteklediği Albay Suret Hüseyinov tarafından gerçekleştirilen bir askeri darbe ile Elçibey dönemine son verilmiştir.

3.2.3. Haydar Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev, Ebulfez Elçibey'in 4 Haziran 1993 tarihinde Albay Suret Hüseyinov tarafından düzenlenen askeri darbe sonucu istifa etmek zorunda kalmasından sonra 24 Haziran 1993 tarihinde Azerbaycan Meclisi tarafından Azerbaycan Devlet Başkanı seçilmiştir. Haydar Aliyev iktidara gelince eski Parti elitlerinin desteğini almak ve Rusya'yı rahatsız etmemek için Elçibey döneminde uygulanan dekolonizasyon politikasından vazgeçmiş;⁶³³ özellikle iktidarının ilk aylarında Rusya'yı yatıştırmak isteği ve Türkiye'yi Ebulfez Elçibey yanlısı olarak görmesi nedeniyle Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde bir soğukluk yaşanmışsa da Rusya'dan umduğu yakınlığı bulamaması üzerine Türkiye ve Batı yanlısı politika izlemeye başlamıştır.⁶³⁴

Haydar Aliyev döneminde Ebulfez Elçibey dönemine bir tepki olarak bu dönemde Hükümet politikalarına temel alınan "Türkçülük" politikasından vazgeçilerek "Azerbaycanlılık" politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu politikanın da en açık göstergesi Elçibey döneminde 22 Aralık 1992 tarihinde çıkarılmış olan kanunla Azerbaycan Devleti'nin dilinin Türk dili olduğu kabul edilmişken Haydar Aliyev döneminde 12 Ekim 1995 tarihinde kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 21. maddesinde Azerbaycan Devleti'nin devlet dilinin "Azerbaycan dili" olması kararlaştırılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet dilinin "Türk dilinin" yerine

⁶³² 27 Ekim 1992 Tarih ve 354 Numaralı "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bayramları Hakkında" Kanun. Kanun metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0354.html>

⁶³³ Nesibli, Agm., s. 149

⁶³⁴ Zeynep Salmanlı, "1991 Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Ankara, **Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007, 108 sayfa, s. 42.

“Azerbaycan dili” olarak adlandırılması düşüncesi çeşitli platformlarda yaptığı konuşmalarında bizzat Haydar Aliyev tarafından desteklenmiştir.

Anayasa maddesine uygun olarak 30 Eylül 2002 tarihinde “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Dili Hakkında” kanun çıkarılmıştır.

Haydar Aliyev 12 Kasım 2003 tarihinde 81 yaşında vefat etmiştir.

3.3. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan’da Tarih Anlayışında Meydana Gelen Değişiklikler

1980’li yılların sonları Ermenilerin Dağlık Karabağ’ı işgalleri ve uyguladıkları katliamlar karşısında Sovyet yönetiminin yeterli tepki göstermemesi hatta Sovyet ordu birliklerinin Ermenilerin katliamlarına iştirak etmeleri Azerbaycan’da Ermeni ve SSCB’ye karşı büyük tepkilerin doğmasına neden olurken aynı zamanda Azerbaycan halkında milli uyanışı hızlandırmış, “milli dil”, “milli tarih” gibi konuları gündeme taşımıştır. Bu dönemde Ermeni saldırılarına karşı mücadele, Sovyet yönetiminin Ermeni yanlısı tutumunun yarattığı hayal kırıklığı ve buna bağlı olarak gelişen tepki ile Azerbaycan’ın bağımsızlığı yolunda atılan adımlar eş zamanlı gerçekleşmiştir. Ermeni ve SSCB tarafından haksızlığa uğrama, dünya kamuoyunun Azerbaycan’ın yaşadığı drama duyarsız kalması karşısında oluşan çaresizlik ve yalnızlık duygusu Azerbaycan Türklerinin Sovyet öncesi milli tarih ve kültürlerine yönelerek sıkı sıkıya sarılmalarına, özellikle ilk bağımsız Azerbaycan devleti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti tarihini sahiplenmesi ve yüceltmesine neden olmuştur.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’da tarih anlayışının şekillenmesi yukarıda bahsedilen şartların etkisi altında gelişmiştir. Bu dönemde Azerbaycan’ın bağımsızlığı yolunda çıkarılan kanunların birçoğunun “giriş” kısımlarında tarihî yorumlara da yer verilmiştir. Bu durumun en tipik örneği 18 Ekim 1991 tarihinde çıkarılan “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında” kanunun başlangıç kısmında yapılmış olan tarihî değerlendirmedir. Burada yapılan tarihî değerlendirmeler aynı zamanda Sovyet sonrası dönemin resmi tarih yaklaşımının da ilk ipuçlarını vermektedir: *“1918 yılının 28 Mayıs’ında Azerbaycan Milli Şurası, Bağımsızlık Beyannamesi kabul ederek Azerbaycan halkının devlet kurma geleneğini canlandırdı. Azerbaycan Cumhuriyeti kendi topraklarında hükümran olup bağımsız dış siyaset yürütüyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsız devletlere özgü organları;*

parlamentosu, hükümeti, ordusu, maliye sistemi kurulmuştu ve faaliyet göstermekteydi. Azerbaycan Cumhuriyeti'ni birçok yabancı devlet tanımış diplomatik ilişki kurmuştu. Fakat 27-28 Nisan 1920'de RSFSC uluslararası hukuk kurallarını açıkça ihlal ederek, savaş ilan etmeden ordularını Azerbaycan'a sokarak bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını işgal etti. Yasal ve seçilmiş hakimiyet organlarını zorla devirdi ve Azerbaycan halkının çok büyük kurbanlar pahasına kazandığı bağımsızlığına son verildi. Bunun ardından Azerbaycan 1806-1828 yıllarında olduğu gibi yeniden Rusya tarafından 'ilhak' edildi. SSCB'nin kurulması hakkında 30 Aralık 1922 tarihli mukavele bu ilhaki sabitleştirdi. Daha sonra yetmiş yıl boyunca Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı aslında 'sömürgecilik' siyaseti yürütülüyor, Azerbaycan'ın doğal kaynakları acımasızca sömürülüyor, milli servetleri çalınıp Azerbaycan halkı kovuşturmalara ve kitlesel cezalandırmalara maruz bırakılıyor ve milli onuru ayaklar altına alınıyordu. Bütün bunlara rağmen Azerbaycan halkı bağımsızlık uğrunda mücadeleyi devam ettirdi. 'Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında' Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin 30 Ağustos 1991 tarihinde kabul ettiği Beyanname de bu mücadelenin sonucu olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yüksek Sovyeti Azerbaycan Milli Şurası'nın 28 Mayıs 1918 tarihinde kabul ettiği Bağımsızlık Beyannamesine, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin demokratik prensiplerinin ve ananelerinin varisliğine dayanarak ve 'Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığının İhyası Hakkında' Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin 30 Ağustos 1991 tarihli beyannamesini rehber alarak bu Anayasa sözleşmesini kabul ediyor ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin esaslarını tesis ediyor.”⁶³⁵

Yukarıda yapılan tarihî tahlilde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin meşru ve hukuki bir devlet olduğu halde bu devletin işgal edilerek yönetiminin devrildiği ve burada Sovyet yönetiminin kurulması (daha önce Rusya'nın yaptığı gibi) açıkça “işgal” ve “ilhak” olarak nitelendirilmekte; Sovyet yönetiminin Azerbaycan'da uyguladığı siyasetin “sömürü” ve Azerbaycan halkının baskı altında tutularak milli onurunun ayaklar alınması” mahiyeti taşıdığı vurgulanmaktadır. Burada vurgulanan önemli bir nokta da Azerbaycan'ın Sovyet mirasını reddetmesi ve kendisini 1918-1920 yılları arasında yaşamış olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin varisi olduğunu ilan etmesidir. Rusya, Sovyetler Birliği ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne bu

⁶³⁵ 18 Ekim 1991 Tarihli ve 222-XII Numaralı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Kanun, Kanunun Tam metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0222-xii.html>

yaklaşım tarzı bu güne kadar Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında mevcut genel yaklaşımdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti “Kanlı Yanvar” faciasında “Azerbaycan’ın bağımsızlığı uğrunda can veren ve yaralananları” “Bağımsızlık savaşçısı” ünvanıyla onurlandırmak amacıyla 13 Ocak 1992 tarih ve 48 numaralı “Bağımsızlık Uğrunda Mübariz” İftihar Ünvanının Oluşturulması Hakkında” kanunu çıkarmıştır. Bu kanunun giriş kısmında “Kanlı Yanvar” olayının bir tarihî değerlendirmesine de yer verilmiştir. Bu değerlendirme Azerbaycan Devleti’nin genel olarak Sovyet yönetim anlayışı ve “Kanlı Yanvar” faciasına bakış açısını resmen ortaya koymaktadır: *“Azerbaycan halkı İmparatorluk esaretinden kurtulmak ve bağımsızlığına kavuşmak için sürekli bir mücadele yürütmüştür. 1988 yılından başlayarak bu mücadele Azerbaycan Cumhuriyeti’nde kitlesel hale dönüşmüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin “İmparatorluğun” prangalarından kurtulma çabaları karşısında telaşa düşen eski SSCB merkezi yönetim organları başlamış olan halk özgürlük hareketini yine bastırmak maksadıyla 1990 yılının 19 Ocak’ını 20 Ocak’a bağlayan gece Azerbaycan Cumhuriyeti’nin başkenti Bakü şehri ve civar bölgelerine kanunsuz olarak ordu yürüterek sivil halkı ateşe tutmuş ve yüzlerce günahsız insanı katletmiş ya da yaralamıştır. Bu katliam esnasında birçok vatandaşı Azerbaycan’ın bağımsızlığı uğrunda yüksek vatandaşlık numunesi, mertlik ve hüner göstermişlerdir.”*⁶³⁶

Sovyet yönetiminin eleştirildiği bir kanun da 1991 yılında çıkarılan Latin alfabesine geçilmesini sağlayan kanundur. Bu kanunun başlangıç kısmında Azerbaycan dilinin ses sistemine uygun olan, imla kurallarının sadeleşmesine imkan veren ve bu özellikleri nedeniyle kısa sürede halkın okur yazar oranının yükselmesinde önemli rol oynayan Latin alfabesinin Sovyet yönetimi tarafından Azerbaycan halkının iradesine aykırı olarak 1939 yılında “merkezi yönetimin baskısıyla” Kiril alfabesi ile değiştirildiği ifade edilmektedir. Kanunun başlangıç kısmında bu değişikliğin nedeni de şöyle dile getirilmektedir: *“Bu uygulama 1930’lu yılların kitlesel baskı politikalarının mantıksal devamı olup Türk halklarının milli şuurlanmalarını engellemek, onları zamanla yabancılaştırarak birbirlerinden uzaklaştırmak maksadı taşıyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin Milli Şurası sebep olunmuş ‘tarihî adaletsizliği’ ortadan kaldırmak için karar alır: 1. ‘Azerbaycan alfabesinin Latin’den Rus alfabesine*

⁶³⁶ 13 Ocak 1992 Tarih ve 48 sayılı “Bağımsızlık Uğrunda Mübariz” İftihar Ünvanının Muayyen Edilmesi Hakkında” kanun. Kanunun tam metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0048-xii.html>

geçirilmesi hakkında' 11 Temmuz 1939 tarihli Azerbaycan SSC'nin kanunu bu günden itibaren yürürlükten kaldırılmış kabul edilsin."⁶³⁷

Yukarıdaki örneklerden ve Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da geliştirilmiş tarih öğretim programları ve ders kitaplarının incelenmesinden bu dönemde tarih anlayışının Sovyet dönemindeki genel tarih anlayışlarından tamamen farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılıklar genel olarak şu noktalarda kendini göstermektedir:

Sovyet döneminde Azerbaycan halkının tarihin en eski devirlerinden beri Kafkasya'da yaşayan "Azerbaycan halkı" olduğu, bu halkın Manna, Medya, Atropatena ve Albanya gibi devletler kurmuş olduğu ve bölgeye göç eden Türk dilli kabilelerin etkisi nedeniyle Azerbaycan halkının dillerindeki Türk unsurlarının artmasına rağmen "Azerbaycanlılıklarını" günümüze kadar korudukları şeklindeki Sovyet yaklaşımı terk edilerek Azerbaycan halkının tarihin en eski devirlerinden beri bu coğrafyada yaşayan 'Azerbaycan Türkleri' olduğu kabul edilmektedir. Sovyet sonrası dönemde yazılan ders kitaplarında Azerbaycan halkının etnik kökeninin "Türk" dilinin ise 'Azerbaycan Türkçesi' olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Tarih yaklaşımındaki ikinci temel değişiklik Sovyet dönemi tarih anlayışında Rusya'nın Azerbaycan'ı işgaline yaklaşımında görülmektedir. Daha önce üzerinde ayrıntılı olarak durulduğu gibi bu konuda Sovyet tarihçileri "az belalı işgal", "Azerbaycan'ın Rusya'ya birleştirilmesi" ve "Azerbaycan'ın Rusya'ya gönüllü surette dahil olması" gibi üç farklı tez geliştirmişlerdi. Bu tezlerde Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali "kötünün iyisi" (Osmanlı ve İran'ın işgaline oranla daha iyidir) olarak gösterilmekte, Rus işgali olumlanmakta hatta bu işgalin Azerbaycan'ın medeni gelişimine büyük katkıda bulunduğu ileri sürülmekteydi. Sovyet sonrası dönemde gerek Rusya'nın gerekse SSCB'nin sürdürdükleri "sömürgecilik siyasetinin" bir gereği olarak Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını ve milli servetlerini sömürmek amacıyla "işgal" ve "ilhak" ettikleri açıkça ilan edilerek bu işgallerin Azerbaycan'a verdiği zararlar uzun uzun sıralanmaktadır. Yeni yaklaşımda Sovyet kaynaklarının iddia ettiği gibi Azerbaycan'ın Rusya'yla gönüllü birleşmediği, aksine işgaller esnasında Azerbaycan hanlıklarının askerlerinin Rus birliklerine karşı kahramanca direndikleri belgelere dayalı olarak gösterilmektedir.

⁶³⁷ 25 Aralık 1991 Tarih ve 54 Numaralı "Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbasının Berpası Hakkında" Kanun, Kanununun tam metni için bakınız: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0033.html>

Bağımsızlık sürecinde gelişen Ermeni ve Rus saldırıları Azerbaycan'ın Sovyet sonrası dönemdeki tarih anlayışının oluşmasında “haklı olarak” temel belirleyicilerinden olmuştur. Öyle ki bu dönemde Azerbaycan kendi milli kimliğini “Ermeniler” ve “Sovyetler Birliği-Rus” unsurları karşıtlığı ekseninde konumlandığı söylenebilir. Saldırgan Ermeniler ve “tarih boyunca her fırsatta Ermenileri destekleyip Müslüman halkları dışlayan” Rusya, SSCB ve Sosyalist rejim yeni dönemin tarih anlayışında temel “düşman ötekiler” konumunda olup gerek yukarıda örnek olarak verilen kanun metinlerinde gerekse ders kitaplarında bu durumun haklı gerekçelerini görmek mümkündür.

Azerbaycan'da yeni dönemde 1918-1920 yılları arasında yaşamış Azerbaycan'ın ilk bağımsız ve milli devleti olan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'ne özel bir önem ve anlam atfedilmektedir. Sovyet tarih anlayışının görmezden geldiği, küçümsediği ve “karşı devrimci-milletçi”, “Türk ve İngiliz müdahalecilerin Müsavat hizmetkarları” gibi tabirlerle hakaret ettiği bu devletin kurucularına tabiri caizse iade-i itibar yapılmış, Azerbaycan'da bu dönemde bu devletin tarihiyle ve kurucusu Mehmet Emin Resulzade hakkında çok sayıda kitap ve makaleler yayımlanmıştır.⁶³⁸

Bu dönemde yazılan ders kitaplarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihiyle paralel olarak 2000'li yıllara kadar sistematik bir şekilde Güney Azerbaycan tarihiyle ilgili konulara da yer verilmiştir. Oysa Sovyet döneminde yazılan kitaplarda 1813 tarihinden sonraki gelişmeler sadece Kuzey Azerbaycan bağlamında ele alınıyor ve Azerbaycan kavramından sadece Kuzey Azerbaycan anlaşılıyordu.

Azerbaycan'da Sovyet dönemindeki ders kitaplarında göze çarpan “Sosyalist merkezlilik” Sovyet sonrası dönemde yerini “Türk Dünyası merkezliliğe” bırakmıştır. Gerçekten de bu dönemdeki ders kitaplarında Türk Dünyasının tarihi ve medeniyetiyle ilgili konulara önemli yer ayrılmıştır. Bu dönem ders kitaplarında Osmanlı başta olmak üzere çeşitli Türk devletlerine karşı Sovyet döneminde yaygın olan olumsuz bakış açısı büyük ölçüde terk edilmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Sosyalist sistem ve Komünist Parti'nin Propaganda aracı olarak kullanılan Marksist-Leninist tarih anlayışı Sovyet sonrası dönemde yerini daha “objektif” ve “bilimsel” bir tarih anlayışına bırakmıştır. Bu

⁶³⁸ Ersanlı Behar, Agm., s.184, Süleymanlı, Age., s. 286.

dönemde üniversitelerin Sosyal bilimler fakültelerinde okutulan “Sovyetler Birliği KP’nin tarihi”, “ilmi komünizm” ve “ateizm” gibi dersler müfredat programından çıkarılmıştır. Bu derslerin yerine Azerbaycan dili, Azerbaycan Edebiyatı, Azerbaycan tarihi ve Azerbaycan anayasası üniversitelerin tüm bölümlerinde zorunlu dersler arasına alınmıştır. Bu derslerin ortaöğretimdeki ders saatleri de artırmıştır. İlk ve orta dereceli okullarda da üniversitedekilere benzer değişiklikler yapılmıştır. Sovyet döneminde daha çok Marksizmin bir öğretisi özelliği taşıyan “içtimaiyyat” adlı dersler bu dönemde okullardan kaldırılarak yerine 8-11. sınıflarda okutulan “İnsan ve Cemiyet” adlı milli içerikli bir ders konmuştur.⁶³⁹

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan tarihçiliğinde Sovyet döneminde kullanılan “tarihi devirlere ayırma sistemi” aynen kullanılmaktadır.

3. 4. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan’da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi

Azerbaycan’da 1989-1990 öğretim yılından itibaren Azerbaycan Tarihi dersinin okullarda ayrı bir ders olarak okutulmasına başlanmıştır. Azerbaycan Tarihi dersi için ilk kez 1991 yılında öğretim programı hazırlanarak 1991-1992 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bundan sonra Sovyetler Birliği döneminde okullarda okutulan “SSCB Tarihi” ve “Genel Tarih” derslerinden “SSCB Tarihi”nin öğretilmesine son verilerek bu dersin yerine “Azerbaycan Tarihi” dersinin öğretilmesine başlanmıştır. Bu dönemde Genel Tarih derslerinde ise eski öğretim programlarının yeni sınıf-zaman çizelgesine göre kullanılarak öğretilmesine devam edilmiştir. Sovyet sonrası dönemde Genel Tarih dersleri için ilk öğretim programı 1995 yılında hazırlanarak 1995-1996 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’da genel eğitim okullarının 5. sınıflarında Azerbaycan Tarihi derslerine giriş dersi niteliğinde olan “Ata Yurdu”, 6.-11. sınıflarında ise Azerbaycan Tarihi ve Genel Tarih olmak üzere iki farklı tarih dersi okutulmaktadır. “Azerbaycan Tarihi” dersleri “Taş Devrinden” başlayarak 2000’li yıllara kadar Azerbaycan’ın tarih ve medeniyeti ile ilgili konuları; Genel Tarih dersleri ise “tarih” ve “takvim” gibi genel tarihî kavramlarla ilgili bilgilerin verilmesinden sonra en eski devirlerden başlayarak 2000’li yıllara kadar geçen sürede dünya tarihi ve

⁶³⁹ Süleymanlı, Age., s. 288-289.

medeniyetiyle ilgili konuları kapsamaktadır. Genel Tarih dersleri Sovyet dönemindeki sınıflandırma ve adlandırmaya sadık kalınarak 6. sınıflarda “Kadim Dünya Tarihi”, 7. ve 8. sınıflarda “Orta Asırlar Tarihi”, 9.-10. sınıflarda “Yeni Tarih” ve 11. sınıflarda ise “En Yeni Tarih” isimleri altında öğretilmektedir.

Bu sınıflandırma sistemine göre dünya tarihi dört ana döneme ayrılmaktadır. Bu dönemler;

1- Kadim Dünya Tarihi; En eski dönemlerden başlayıp MÖ 3. bin yıla kadar olan “ilkel topluluk dönemi” ve bu tarihten 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasına kadar geçen “Kölelik dönemi” olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır.

2- Orta Asırlar Tarihi: “Feodalizm” dönemini kapsayıp 1. binyılın ortalarından 1740 yıllarına kadar devam eden tarihî süreci kapsamaktadır. Azerbaycan tarihinin Orta Asırlar Devri ise 3.-18. yüzyıllarını kapsamaktadır.⁶⁴⁰

Orta asırlar tarihinin konusunu oluşturan Feodalizm sistemi gelişimini üç aşamada tamamlamıştır. Bunlar;

a) Erken Orta Asırlar Devri: 5. Yüzyılın sonlarından (476) 11. yüzyılın ortalarına kadar devam eden feodal ilişkilerin meydana geldiği tarihsel süreç,

b) Feodalizmin gelişme devri: 11.-15. Yüzyıllar arasında Klasik Feodalizm Devri de denilen devirdir.

c) Son Orta Asırlar Devri: 16.-17. yüzyıllarda feodalizm sisteminin dağılması ve kapitalist ilişkilerin meydana geldiği dönem.

3-Yeni Tarih: Kapitalizm döneminin karşılığı olup 1640 İngiltere Burjuva Devrimi’yle başlayıp, 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Azerbaycan tarihinin Yeni Devri ise 19. yüzyılın başlarından 1918 yılına kadar geçen tarihî süreci kapsamaktadır.

4- En Yeni Tarih: 1918 yılından günümüze kadar geçen dönemi kapsamaktadır.⁶⁴¹

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan Tarihi ve Genel Tarih derslerinin sınıf seviyelerine göre dağılımı aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir. Azerbaycan’da sınıf seviyelerine göre okutulan derslerin isimleri bağımsızlığın ilk yıllarından günümüze

⁶⁴⁰ Y. M. Mahmudlu, R. Z. Helilov, S. A. Ağayev, E. E. Gocayev, S. M. Gemberov, Ş. B. Memmedova, H. K. Elişova ve B. E. Hubyarov; Orta Asırlar Tarihi: 7. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001, s.4

⁶⁴¹ Orta Genel Eğitim Okullarının Eğitim Standartları: Tarih, İnsan ve Cemiyet, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Eğitim Problemleri Enstitüsü Yay., 2004, s. 9.

kadar değişmemiş olup haftalık ders saatlerinde değişiklikler yapılmıştır. Aşağıdaki çizelgede 2000-2001 öğretim yılı esas alınmış olup haftalık ders saatlerinde yıllara göre yapılan değişiklikler 3.2 ve 3.3. nolu çizelgelerden izlenebilir.

Dersin adı	5	6	7	8	9	10	11
Azerbaycan Tarihi “Ata Yurdu”	2	2					
Azerbaycan Tarihi		1	1	1	1	1	1
Genel Tarih “Kadim Dünya Tarihi”		1	1				
Genel Tarih “Orta Asırlar Tarihi”			2	1			
Genel Tarih “Orta Asırlar Tarihi”					2	2	
Genel Tarih “Yeni Tarih”					2	2	
Genel Tarih “Yeni Tarih”						2	2
Genel Tarih “En Yeni Tarih”							2

Çizelge 3.1. Azerbaycan’da 2000-2001 öğretim yılında sınıf seviyelerine göre okutulan Tarih derslerinin isimlerini ve haftalık ders saati miktarlarını gösterir çizelge

2003 yılında Azerbaycan Eğitim Bakanlığı Tahsil Problemleri Enstitüsü tarafından yayınlanan “tavsiyeler” kitapçığında tarih öğretimi alanında öğretim programlarının hazırlanması ve yeni programlara uygun kaliteli ders kitaplarının hazırlanmış olmasına rağmen tarih eğitiminin tatmin edici düzeyde olmadığı belirtilerek bu durumun nedenleri olarak da öğretmenlerin yeni öğretim yöntemlerini uygulamada zorlanmaları, öğretim programlarında konulara ayrılan ders saati miktarlarının yetersiz gelmesi ve harita, şema gibi eğitim materyallerinin okullarda mevcut olmaması nedeniyle derslerin teorik olarak işlenmesi gösterilmektedir.⁶⁴²

Azerbaycan Eğitim Bakanlığı Komisyonu’nun 13.01.2005 tarih ve 91 sayılı “Eğitim Alanında İslahat Programının Talepleri Bakımından Genel Eğitim Okullarında Azerbaycan Tarihinin Öğretilmesi Durumu ve Daha da İyileştirmek Tedbirleri Hakkında” kararında Azerbaycan Tarihi derslerinde istenen başarının sağlanamamasının nedenleri öğrencilerin ders kitapları edinememeleri, bazı Azerbaycan Tarihi ders kitaplarının çok miktarda tarih, rakam, isim ve terimlerle ağırlaştırıldığı ve öğrencilerin yaş seviyelerine uygun olmadığı, kitaplarda bilimsel

⁶⁴²Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim İşçilerinin 2003 Yılı Geleneksel Ağustos Şehir Konferanslarının Bölüm İclasları İçin Tavsiyeler, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri Enstitüsü Yay., 2003, ss. 41-42.

yanlış ve çarpıtmaların mevcut olması, öğretim programlarında yer verilen konularla konulara ayrılan ders saati miktarının uygun olmaması nedeniyle konuların öğretilmesinin zorlaşması olarak sıralanmıştır. Yine eğitim sürecinde yeni teknolojilerin uygulandığı bir devirde metoda ilişkin kaynakların yetersizliğinin öğretmenlerin derslere hazırlanmalarını olumsuz etkilemesi ve bunun sonucu olarak öğretmenlerin büyük çoğunluğunun geleneksel öğretim metodlarını kullanmalarının da Azerbaycan Tarihi derslerinin öğretilmesine olumsuz etki yaptığı dile getirilmiştir.⁶⁴³

Aynı komisyon kararlarında Azerbaycan tarihinin öğretilmesi sürecinde Haydar Aliyev'in "mirasının" öğrenilmesine önemin artırılması ve Azerbaycan tarihinin milli lideri Haydar Aliyev'in eserlerinin öğrenilmesi amacıyla "fakültativ meşgale" programının hazırlanarak yayınlanmasına da karar verilmiştir.⁶⁴⁴

Komisyonun bu kararı doğrultusunda 2005 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri Enstitüsü tarafından "Haydar Aliyev'in eserlerinin öğrenilmesi için "Fakültativ meşgale programı" hazırlanarak yayınlanmıştır.⁶⁴⁵ Bu program 11. sınıf öğrencileri için 34 saatlik seminer dersi programı niteliğinde olup bu derslerle Haydar Aliyev'in fikirleri ve çeşitli yönlerinin öğrencilere öğretilmesi amaçlanmaktadır.⁶⁴⁶

⁶⁴³ "Eğitim Alanında Islahat Programının Talepleri Bakımından Genel Eğitim Okullarında Azerbaycan Tarihinin Öğretilmesi Durumu ve Daha da İyileştirmek Tedbirleri Hakkında", **Tahsil Haberleri, Eğitim Bakanlığı Malumat-İnformasya Mecmuası**, 2005/1 s.23-32, Bakü, Pedagogika Neşriyatı, s. 26-27.

⁶⁴⁴ Age., s. 30-32.

⁶⁴⁵ İntikam Cebayilov; Haydar Aliyev'in Eserlerinin Öğrenilmesi İçin Fakültativ Meşgale Programı, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri Enstitüsü Yayınları, Bakü, Mütercim Matbaası, 2005.

⁶⁴⁶ Bu fakültativ Meşgale" programında Haydar Aliyev'le ilgili şu konulara yer verilmiştir: 1969-1987 Yılları Azerbaycan'ın Yeniden Kurma Devridir (1 saat), Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Vatandaş Cemiyeti Ve Hukuk Devleti Kuruculuğu (1 saat), Haydar Aliyev ve Milli Güvenlik Meseleleri (1 saat), Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Dahi Komutanıdır. (1 saat), Azerbaycan'ın Sosyal-İktisadi Gelişmesinin Haydar Aliyev Konsepti (1saat), Azerbaycan Avrupa Konseyi İşbirliği (2 saat), Azerbaycan AGİT İşbirliği (2 saat), Azerbaycan AB İşbirliği (2 saat), Azerbaycan NATO İlişkileri (2 saat), Azerbaycan Büyük Britanya İlişkileri (2 saat), Azerbaycan-Almanya İşbirliği (1 saat), Azerbaycan Fransa İlişkileri (2 saat), Azerbaycan-Rusya İlişkileri (2 saat), Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri (2 saat), Haydar Aliyev ve Milli Petrol Stratejisi (2 saat), Azerbaycan Diasporası ve Lobisinin Oluşturulmasında Haydar Aliyev'in Rolü (2saat), Azerbaycan Milli Medeniyetinin İnkişafında Haydar Aliyev'in Rolü (1 saat), Azerbaycan Eğitim Ve İlminin Gelişmesinin Haydar Aliyev Merhalesi (1 saat), Haydar Aliyev ve Azerbaycan Milli Matbuatı (1 saat) ve Azerbaycan Sehiyyesinin İnkişafına Haydar Aliyev'in İlgisi (1 saat), Haydar Aliyev'in Liderliği Altında Azerbaycan'da Yeni İdarecilik Sisteminin Kurulması (1 saat), Haydar Aliyev'in Liderliği İle Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Gençler Siyaseti (1 saat), Azerbaycan Sporunun Gelişmesinde Haydar Aliyev'in Hizmetleri (1 saat), Sonuç Meşgale: İşlenmiş Konuların Müzakeresi (1 saat). Ayrıntılı bilgi için bakınız: Cebayilov, Age., s. 5-6.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan okullarında okutulan Azerbaycan Tarihi ve Genel Tarih derslerinin yıllara göre haftalık ders saatleri miktarları aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir. Buna göre Azerbaycan Tarihi dersine ayrılan haftalık ders saati miktarı gittikçe artmakta, buna karşılık Genel Tarih derslerine ayrılan haftalık ders saati miktarı ise azalmaktadır.

SINIFLAR	6		7		8		9		10		11	
	1.YY	2.YY	1.YY	2.YY	1.YY	2.YY	1.YY	2.YY	1.YY	2.YY	1.YY	2.YY
1989-90	2	2	2	2	2	2	3	3	4	4	3	3
1990-91	2	2	2	2	2	2	3	3	4	4	3	3
1991-92	2	1	2	1	2	2	2	2	3	3	3	2
1994-95	1	2	2	1	2	2	2	2	3	3	3	1
1995-96	2	1	2	1	2	2	2	2	3	3	3	2
1997-98	2	1	2	1	2	2	2	2	3	3	3	2
1999-00	1	2	2	1	2	1	2	1	1	2	3	2
2000-01	1	1	2	1	2	2	2	2	1	1	1	1
2001-02	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2
2002-03	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2
2003-04	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2
2004-05	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2
2005-06	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2006-07	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Çizelge 3.2. Azerbaycan okullarında Genel Tarih derslerine ayrılan haftalık ders saati miktarının yıllara göre değişimi⁶⁴⁷

⁶⁴⁷ Çizelge 3.2 ve çizelge 3.3'te verilen bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir. Mahmudov, Y. M Mahmudov, B.E. Ezizov, ve M. M. Emirov, Orta Genel Eğitim Okullarının Programları: "Azerbaycan Tarihi", Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı, Cumhuriyet Tedris Metodika Merkezi Yayınları, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı Matbaası, 1991; Yakup Mahmudov, Refik Halilov, Sabir Ağayev ve Aydın Aslanov, Orta Genel eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih programları ve Metodik Vesait, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995; Yakup Mahmudov, Refik Halilov, Sabir Ağayev ve Aydın Aslanov, Aydın. Orta Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları ve Metodik Vesait, Bakü, Tahsil Yayınları, 1997; Y.M. Mahmudov, İ.M. Memmedov ve diğerlerinden oluşan Komisyon. Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000; Azerbaycan Cumhuriyeti Genel Eğitim Okullarının 1999/2000 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim İlimi-Metodik Merkezi, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 1999; Azerbaycan Cumhuriyeti Genel Eğitim Okulları İçin Tedris Planları, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri Cumhuriyet İlimi-Metodik Merkezi Yayını, Bakü, Tahsil Neşriyat, 2000 (2000-2003 yılı tedris planlarını kapsamaktadır.); Azerbaycan Cumhuriyeti Genel Eğitim Okullarının 2005-2006 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim İlimi-Metodik Merkezi, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 2005; Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı 2006-2007 Ders Yılı İçin Genel Eğitim Okullarının Tedris Planları, Bakü, Kövser Neşriyat-Poligrafya, 2006

SINIFLAR	5		6		7		8		9		10		11	
ÖGR. YILI	1.Y	2.Y	1.Y	2.Y	1.Y	2.Y	1.Y	2.Y	1.Y	2.Y	1.Y	2.Y	1.Y	2.Y
1989-1990							1	1	1	1	-	1	1	-
1990-1991							1	1	1	1	-	1	1	-
1991-1992	-	1	-	1	1	1	1	1	1	-	-	1	1	1
1994-1995	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1
1995-1996	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	1
1997-1998	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	1
1999-2000	2	2	1	1	1	1	1	2	1	2	2	1	2	2
2000-2001	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2001-2002	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2002-2003	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2003-2004	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2004-2005	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2005-2006	2	2	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2
2006-2007	2	2	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2

Çizelge 3.3. Azerbaycan okullarında Azerbaycan Tarihi derslerine ayrılan haftalık ders saati miktarının yıllara göre değişimi

3.4.1. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Tarih Dersi Öğretim Programları

Azerbaycan'da Sovyet sonrası dönemde ilk "Azerbaycan Tarihi" dersi öğretim programı 1991 yılında Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanarak bastırılmış ve Cumhuriyet dahilindeki okullara ve öğretmenlere dağıtılmıştır. 1995 yılına kadar Genel Tarih dersleri için yeni öğretim programı hazırlanmamış, eski programlardan yararlanılmıştır. 1995 Yılında Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından "Azerbaycan Tarihi" ve "Genel Tarih" derslerinin öğretim programlarından oluşan iki bölüm halinde "Orta Genel Öğretim Okullarının 5.-11. Sınıfları İçin Tarih Programları ve Metodik Vesait" hazırlanarak okulların ve öğretmenlerin kullanımına sunulmuştur. 1995 Yılında yayınlanan Azerbaycan Tarihi ve Genel Tarih derslerini kapsayan bu ilk öğretim programından sonra bu derslerin daha geliştirilmiş öğretim programları 2000 yılında yayınlanmıştır.

3.4.1.1. Orta Genel Eğitim Okullarının Programları “Azerbaycan Tarihi”

Sovyet sonrası dönemde hazırlanmış bu ilk Azerbaycan Tarihi öğretim programı 1991 yılında Prof. Dr. Yakup Mahmutov’un başkanlığında Tarihçi B. O. Azizov ve Pedagoji uzmanı M. M. Emirov tarafından hazırlanmıştır.⁶⁴⁸

Programın önsözünde programı hazırlayan komisyonun başkanı Prof. Dr. Yakup Mahmudov; “Azerbaycan Tarihi” öğretim programının “Azerbaycan tarihine yeni bir bakış”ın ürünü olduğunu belirterek bu programla Sovyet döneminde Azerbaycan tarihinin öğretilmesi sürecinde görülen ciddi eksikliklerin giderilmesinin amaçlandığını belirtmektedir. Programın önsözünde yer alan açıklamalarda Sovyet sonrası dönemde öğretilen Azerbaycan tarihine dair “yeni yaklaşımın”da ipuçları verilmektedir. Bu “yeni yaklaşım” ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

Sovyet döneminde Tarih derslerinde “Azerbaycan” kavramı sadece Kuzey Azerbaycan için kullanılırken, bu dönemde “Azerbaycan” kavramının “tarihî” anlamına sadık kalınarak, Kuzey ve Güney Azerbaycan’ı kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Bu yeni tanıma uygun olarak Azerbaycan tarihi öğretim programında “Güney Azerbaycan tarihi” ile ilgili konulara da yer verilmiştir.

Sovyet döneminin Azerbaycan halkını kendi köklerinden ve geleneksel tarihî ilişkilerinden ayırma politikasının aksine yeni dönemde tarih ders kitaplarının “eski Türk kabilelerine nefret duygusu aşılaman” materyallardan arındırılmasına ve Azerbaycan tarihinin başta Türk halkları olmak üzere Azerbaycan halkının olduğu bölgenin “kardeş halklarının tarihi” ile sıkı bir ilişki içerisinde öğretilmesine vurgu yapılmaktadır.⁶⁴⁹

Program kitapçığının önsözünde Azerbaycan tarihinin 1917-1920 yılları arasındaki döneminin Sovyet rejiminin en çok tahrif ettiği dönem olduğu belirtilerek Sovyet dönemi tarihçiliğinin Azerbaycan tarihi ile ilgili çarpıttığı ve görmezden geldiği diğer konular şöyle sıralanmıştır: Bakü Komünası” ve onun Azerbaycan halkına karşı izlediği olumsuz siyaset ve Ermeni Taşnak çetelerinin türettiği “kanlı katliamların” örtbas edilmesi, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin tarihsel rolünün inkar edilmesi, 11. Kızılordu’nun Kuzey Azerbaycan’ı işgali ve bununla ilgili gelişmelere

⁶⁴⁸ Y. M. Mahmudov, B. O. Ezizov ve M. M. Emirov, Orta Genel Eğitim Okullarının Programları: “Azerbaycan Tarihi”, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitim Bakanlığı Cumhuriyet Tedris Metodika Merkezi yay. 1991, s. 3.

⁶⁴⁹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 5.

gerçekçi yaklaşımaması, Sovyet hakimiyeti yıllarında Azerbaycan'ın Moskova'nın hammadde kaynağına dönüştürülmesi suretiyle zenginliklerinin “soyulduğu” gerçeği, Azerbaycan halkının maruz bırakıldığı şiddetli cezalandırmalar “kitlesele repressiyalar”, sürgünler ve zorunlu göçürmelerin görmezden gelinmesi ya da olumlanması, özel niyetlerle hazırlanmış “Dağlık Karabağ Problemi”, “demokratik hareket” ve “20 Yanvar Faciası” gibi birçok başka konulara ders kitaplarında yer verilmemesi.

Öğretim programında Azerbaycan tarihinin “kasten unutturulmuş” sayfalarının canlandırılması, “çarpıtılmış” tarihî olayların ise doğru haliyle öğretilmesine özel önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁵⁰

Bu programla birlikte Azerbaycan Tarihi dersi 1991-1992 öğretim yılından itibaren 5.-11. sınıflarda, yani bütün sınıflarda okutulmaya başlanmış ve derslerde “gençlere şuurulu ve yetkin vatanseverlik ve hümanizm duyguları aşılama” amacıyla medeniyet tarihi ile ilgili konuların ağırlıkları artırılmıştır.

Program kitapçığının önsözünde öğretmenlere yönelik olarak Azerbaycan tarihi dersinin öğretilmesi süreciyle ilgili birtakım tavsiyelerde bulunulmaktadır. Henüz “mükemmel Azerbaycan tarihi ders kitabı hazır olmadığı için” programda bütün konularla ilgili yararlanılabilecek eserler listesi verildiği belirtilerek öğretmenlerden özellikle Sovyet döneminde yazılmış Azerbaycan tarihi ile ilgili kitaplara eleştirel yaklaşımları istenmektedir.⁶⁵¹

3.4.1.2. 1995 Yılı Orta Genel Öğretim Okullarının 5.-11. Sınıfları İçin Tarih Programları ve Metodik Vesait

1995 yılında yayınlanan bu program kitapçığında “Azerbaycan Tarihi” ve “Genel Tarih” derslerinin öğretim programlarına yer verilmiştir. Program kitapçığının ikinci bölümünde yer verilen “Genel Tarih” öğretim programı Sovyet sonrası dönemde bu ders için hazırlanmış “ilk” öğretim programı olma özelliğini taşımaktadır.⁶⁵² 1991 yılında yayınlanan “Azerbaycan Tarihi Öğretim Programı”nda olduğu gibi bu programda da okullarda Genel Tarih ve Azerbaycan Tarihi dersleri birbirlerinden ayrı ve bağımsız dersler olarak düzenlenmiştir.

⁶⁵⁰ Mahmudov ve diğeri; Age., s. 5.

⁶⁵¹ Mahmudov ve diğeri; Age., s. 5.

⁶⁵² Yakup Mahmudov, Refik Halilov, Sabir Ağayev ve Aydın Aslanov, Orta Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih programları ve Metodik Vesait, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995.

Tarihçi Profesör Yakup Mahmudov'un başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan program kitapçığının önsözünde tarih öğretiminin amaçlarına da yer verilmiştir. Buna göre “Azerbaycan Tarihi” ve “Genel Tarih” programları *“derin ve çok yönlü bilgiye, beceriye, pratik hazırlığa, yüksek medeniyete, sorumluluk duygusuna, geniş dünya görüşüne sahip olan ve onu geliştirmeye çalışan şahsiyet geliştirmek; tarihini, Azerbaycan Halkının milli, manevi ve medeni değerlerini derinden sahiplenen, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, evrensel değerlere sahip, insan hak ve hürriyetlerine saygı gösteren, bağımsız ve yaratıcı düşünen, bilgisine, yüksek ahlaki ve manevi keyfiyetlerine göre dünyanın önde gelen demokratik ülkelerinin vatandaşları seviyesinde sağlam yurttaşlar yetiştirerek Azerbaycan'ı dünyanın en gelişmiş demokratik devletlerinden biri haline getirmeye kadir olan insan eğitmek görevinin yerine getirilmesine hizmet etmektedirler.”*⁶⁵³

Programın önsözünde 1995 yılında yayınlanan bu programla Azerbaycan okullarında tarih öğretimine ideolojik yaklaşıma son verildiği, tarihî olaylara “sınıf”, “parti”, “iktidar” veya “muhalafet” açılarından değil “bilimsellik” ve “objektiflik” prensipleri doğrultusunda yaklaşıldığı; programı hazırlarken tarih eğitimi alanındaki çağdaş gelişmelerin göz önünde bulundurulduğu, “vatan tarihi” ile ilgili olarak Doğu halklarının ve dolayısıyla Türk-İslam halklarının tarihinin öğretilmesine özel önem verilerek bu halkların tarihlerinin önemli olaylarının da programa eklendiği belirtilmiştir.⁶⁵⁴

Programda tarih öğretmenlerine yönelik olarak derslerin işlenişi sırasında uygulanması gereken yöntem ve tekniklerle ilgili, pedagojik bilgilere de yer verilmiştir.

1991 programında 5. sınıfta bir dönem haftada 1 saat olarak toplam 17 saatlik “Epizodik Hikayeler” dersinin yerini 1995 yılı öğretim programında 5. sınıfta yılboyu haftada 2 saate ve yıllık 68 saate çıkarılan “Vatan Tarihi Hakkında Hikayeler” dersi almıştır.

1995 Yılında hazırlanmış bu tarih dersi öğretim programı hiçbir değişiklik yapılmadan 1997 yılında yayınlanmıştır.⁶⁵⁵

⁶⁵³ Mahmutov ve diğerleri; Age., s. 3.

⁶⁵⁴ Mahmutov ve diğerleri; Age., s. 5.

⁶⁵⁵ Yakup Mahmudov, Rafik Halilov, Sabir Ağayev ve Aydın Aslanov; Orta Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları ve Metodik Vesait, 2. Baskı, Bakü, Tahsil Yayınları, 1997.

3.4.1.3. 1999 Yılı Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları

Bu program Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı tarafından Latin harfleriyle bastırılmıştır.⁶⁵⁶ Program kitapçığı öncekilere göre daha sade ve sayfa sayısı azdır. Program kitapçığının önsözünde bu öğretim programının 1995 yılında yayınlanan program temelinde hazırlandığı belirtilmekle beraber bu programın öncekilere oranla daha da geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Programda 8., 9. ve 11. sınıflarda “Azerbaycan Tarihi” dersine ayrılan ders saati miktarında artış yapılmış, buna karşılık 8., 9. ve 11. sınıfların “Genel Tarih” dersine ayrılan haftalık ders saatleri azaltılmıştır. Programda bu değişikliğin Azerbaycan tarihinin bazı konularının daha detaylı öğrenilmesine imkan sağlamak amacıyla yapıldığı belirtilmektedir.⁶⁵⁷

3.4.1.4. Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları 2000

Bu öğretim programı tarihçi Prof. Yakup Mahmudov başkanlığındaki geniş bir uzman kadrosu tarafından daha önce hazırlanmış tarih dersi öğretim programları temelinde yeniden hazırlanmıştır.⁶⁵⁸

⁶⁵⁶ Y. M. Mahmudov, H. Elişova, S. Sefereliyeva, Z. Veliyeva, A. Hüseyinov, T. Paşayev, S. Ağayev, M. Emirov, K. Memmedova, M. Veliyev; Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Azerbaycan Tarihi ve Genel Tarih Programları, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.

⁶⁵⁷ İ. Yakubov, H. Elişova, S. Sefereliyeva, Z. Veliyeva, A. Hüseyinov, T. Paşayev, S. Ağayev, M. Emirov, K. Memmedova ve M. Veliyev; Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Azerbaycan Tarihi Ve Genel Tarih Programları, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri İlmi-Methodik Merkezi yayınları, Bakü, Tahsil Nazırlığı matbaası, 1999.

⁶⁵⁸ Y. M. Mahmudov, İ. M. Memmedov ve diğerleri; Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000. Bu öğretim programını hazırlayan komisyon şu isimlerden oluşmaktadır: **Azerbaycan Tarihi:** 5. Sınıf: Prof. Y. M. Mahmudov, (Başkan) R.Z. Helilov, S.E. Ağayev, N.Ş. Memmedova, B.H. Mehdiyev, S.M. Meherremov, Ş.B. Memmedova, H.K. Elişova ve B.E. Hubyarov. 6-8. Sınıflar: Prof. Y.M. Mahmudov, (Başkan) R.Z. Helilov, S.E. Ağayev, Ş.B. Memmedova, S.M. Meherremov, B.H. Mehdiyev, H.K. Elişova, B.E. Hubyarov. 9. Sınıflar: Prof. T. T. Veliyev, (Başkan) Prof. Y.M. Mahmudov, Prof. İ. M. Memmedova, S.A. Memmedov, Ş.B. Memmedov, H. K. Elişova, Z.E. Veliyeva, R. Z. Helilov, S.E. Ağayev. 10. Sınıf: Prof. T.T. Veliyev, (Başkan) Prof. Y.M. Mahmudov, Prof. İ.M. Memmedov, Doç. R.İ. Eliyev, R.Z. Helilov, S.E. Ağayev, E.E. Gocayev, H.K. Elişova, K.E. Memmedova. 11. Sınıf: Prof. İ.M. Memmedov, (Başkan) Prof. Y.M. Mahmudov, T.V. Gaffarov, R.Z. Helilov, S.E. Ağayev, A.E. Hüseyinov, M.Ö. Veliyev, Ş. M. Memmedova.

Genel Tarih: 6. Sınıf; Prof. Y. Mahmudov (Başkan), Prof. V. H. Eliyev, R. Z. Helilov, S. E. Ağayev, E. E. Gocayev, Ş. B. Memmedova, H. K. Elişova, S. M. Memerremov, B. H. Mehdiyev, B. E. Hubyarov, M. İ. Emrahov. 7-8. sınıflar; Prof. Y. Mahmudov (Başkan), Prof. Y. M. Mahmudov, R. Z. Helilov, E. E. Gocayev, S. A. Ağayev, S. M. Genberov, Ş. B. Memmedova, H. K. Elişova, S.M. Meherremov, B. H. Mehdiyev, B. E. Hubyarov, M. İ. Emrahov. 9. Sınıf; Prof. T. T. Veliyev (Başkan), Prof. Y. M. Mahmudov, İ.M. Memmedov, Prof. R. S. Süleymanov, Prof. N. C. Mehdiyeva, Prof. M. C. Gasımov, Doç. M. B. Fetheliyev, M. İ. Emrahov, M. Ö. Veliyev, A. E. Hüseyinov, R. Z. Helilov, S. E. Ağayev, E. E. Gocayev. 10. sınıf; Prof. T. T. Veliyev (Başkan), Prof. Y. M. Mahmudov, İ.M. Memmedov, Prof. R. S. Süleymanov, Prof. N. C. Mehdiyeva, Prof. M. C. Gasımov, Doç. M. B. Fetheliyev, M. İ. Emrahov, M. Ö. Veliyev, E. E. Gocayev, A. E. Hüseyinov ve R. Z. Helilov. 11. Sınıf; Prof. İ. M. Memmedov (Başkan),

Yeni programın özellikleri şöyle sıralanabilir: Bu programda Sovyetler Birliği döneminde tarihin öğretilmesinde temel alınan “sosyal (sınıfsal) yaklaşım” terkedilerek bunun yerine “tarihsellik”, “bilimsellik” ve “objektiflik” gibi prensipler göz önünde tutulmuştur. Bu programda konuların sıralanışında 6.-8. sınıflarda Vatan Tarihi-Doğu-Türk Dünyası- Kafkas halkları-Batı ülkeleri; 9.-11. sınıflarda Vatan Tarihi – Batı - Türk Dünyası - Kafkas- Doğu halkları sıralaması takip edilmiştir. Bu sıralamaya gerekçe olarak en eski devletler ve medeniyetlerin Doğu’da; sonraki aşamalarda ise dünya tarihini etkileyen önemli siyasi, iktisadi, sosyal ve medeni olayların Batı’da ortaya çıkmış olması gösterilmektedir.⁶⁵⁹

“Genel Tarih” programlarında asıl önem Doğu ve Batı medeniyetlerinin canlı bir şekilde öğretilmesine, evrensel değerlerin öğretilmesi ile birlikte milli-manevi değerlerin de yoğun olarak verilmesine yöneltilmiştir. Bu amaçla Türk-İslam etkisi, Türk-İslam halklarının zengin, köklü tarih ve medeniyetleri ile ilgili konuların detaylı öğretilmesi ön planda tutulmuştur. Bu programda daha önceki programlardan farklı olarak 7. sınıfta “Orta Asırlar Tarihi” dersine “Uygur Devleti” ve “Avar Hanlığı”, 9. sınıfta “Yeni Tarih” dersine “Mısır, Suriye ve Irak Osmanlı İmparatorluğu’nun Terkibinde” vs. konular eklenmiştir. Bu programlarda iktisadi ve sosyal ilişkilerin Azerbaycan’ın ve dünya halklarının medeniyetinin gelişmeleriyle ilgili konuların öğretilmesine daha çok süre ayrılmıştır. 10. ve 11. sınıflarda “Azerbaycan Tarihi” programlarında “Azerbaycan milli özgürlük hareketi” ön plana alınmış, Azerbaycan halkının bağımsızlık uğrunda mücadelesi ve bu mücadelede devlet başkanı Haydar Aliyev’in tarihî rolü vurgulanmıştır. Önceki programlardan farklı olarak bu programlarda “Genel Tarih” dersi öğretim programı bölümüne de “kursdahili alakalar” (aynı dersin farklı konuları arasındaki ilişkiler), “kurslararası alakalar”, (farklı yıllarda veya farklı isimler altında okutulan tarih dersleri arasındaki ilişkiler) “fenlerarası alakalar” (farklı dersler ile ilişkiler) “konuyla ilgili formalılaştırılan anlayışlar” ve “öğrencilerin temel becerileri” gibi bölümler eklenmiştir. Program kitapçığında her bir dersin programının sonunda o ders ile ilgili zengin bilimsel-metodik kaynakça ve ders dışı zamanlarda okutulması tavsiye edilen eserlerin listeleri verilmiştir.

Prof. Y. M. Mahmudov, Prof M. C. Gaasimov, Doç. M. B. Fetheliyev, A. R. Göyüşov, E. E. Gocayev, R. Z. Helilov, M. E. Eliyeva, E. E. Arzumanova, S. E. Ahmedova.

⁶⁵⁹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s.5.

Program kitapçığının önsözünde bu program hazırlanırken meslek birliği olan Azerbaycan Cumhuriyeti Tarih Öğretmenleri Birliği (ARTMA) ve Georg Ekkert Enstitüsü uzmanlarının görüşlerinin de alındığı belirtilmiştir: *“Taktim olunan bu program Azerbaycan Cumhuriyeti Tarih Öğretmenleri Birliği (ARTMA)’nın 30 Mayıs 2000 tarihinde düzenlediği seminerde müzakere edilerek beğenilmiş ve Georg Ekkert Enstitüsü’nün uzmanı Magda Telus tarafından olumlu olarak değerlendirilmiştir.”*⁶⁶⁰

3.5. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycanda Tarih Öğretiminin Amaçları

Azerbaycan’da Sovyet sonrası dönemde tarih öğretiminin amaçları ülkedeki siyasi dönüşüme paralel olarak SSCB döneminden köklü surette ayrılmıştır. Tarih öğretimi bu dönemde Marksist ideolojinin aktarım, Komünist Parti’nin propaganda aracı olmaktan kurtarılarak daha “objektif”, “bilimsel” ve “milli” bir yapıya büründürülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde bir yandan Marksist yaklaşımın temel unsurlarından olan “tarihî olaylara sınıf mücadeleleri noktasından yaklaşma” prensibi terkedilirken öte yandan Sovyet tarih yazıcılığı tarafından Azerbaycan tarihi ile ilgili “görmezden gelinen” veya “çarpıtılan” konuların yeniden ele alınarak doğru olarak değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Tarih derslerinin amaçlarına tarih derslerinin öğretim programlarında, tarih ders kitaplarında ve Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan çeşitli yayınlarda yer verilmiştir. 1991 yılında yayınlanmış olan ve Azerbaycan’da hazırlanmış ilk “Azerbaycan Tarihi öğretim programı” olma özelliğini taşıyan program kitapçığında Azerbaycan Tarihi dersinin amaçları; *“Azerbaycan’ın ‘köklü’ ve ‘zengin’ maddi ve manevi medeniyetinin gençlere derinden öğretilmesi ve öğrencilerinin derin bilgiye ve geniş dünya görüşüne sahip, vatanperver fakat aynı zamanda ‘hümanizm’ duyguları aşılanmış ‘yetkin’ vatandaşlar olarak yetiştirilmesi”* olarak belirtilmiştir.⁶⁶¹

1995 yılında yayınlanan ve Sovyet sonrası dönemde “Azerbaycan Tarihi” ve “Genel Tarih” derslerinin ikisini de kapsayan ilk öğretim programı olma özelliğini taşıyan “Orta Genel Öğretim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları ve Metodik Vesait” kitapçığında tarih derslerinin amaçları şu şekilde belirtilmiştir:

⁶⁶⁰ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 8.

⁶⁶¹ Y. M. Mahmudov, B. E. Ezizov ve M. M. Emirov; Orta Genel Eğitim Okullarının Programları: “Azerbaycan Tarihi”, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı, Cumhuriyet Tedris Metodika Merkezi Yayınları, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı Matbaası, 1991, s. 6.

“Eğitim kanununa dayanarak derin ve çok yönlü bilgiye, beceriye, pratiğe, yüksek medeniyete, sorumluluk duygusuna, geniş dünya görüşüne sahip ve onu daima geliştirmeye çalışan kişilik kazandırmak, soykökünü, Azerbaycan halkının milli, manevi ve medeni değerlerini sahiplenen, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima daima yüceltmeye çalışan, evrensel değerlere sahip, insan hakları ve hürriyetlerine saygılı, bağımsız ve yaratıcı düşünebilen, bilgisine, yüksek ahlaki ve manevi keyfiyetlerine göre dünyanın ileri demokratik ülkelerinin vatandaşları seviyesine ulaşmış, sağlam yurttaşlar yetiştirmekle Azerbaycan’ı dünyanın en gelişmiş demokratik ülkelerinden biri haline getirmeye kadir insanlar eğitmek vazifesinin yerine getirilmesine hizmet ediyor.”⁶⁶²

2000 yılına kadar öğretim programlarında bu şekilde yer alan tarih derslerinin amaçlarının aynı yıl yayınlanan “Genel Eğitim Okulları İçin Azerbaycan Tarihi ve Genel Tarih Programları” kitapçığında daha da geliştirildiği görülmektedir. Bu program kitapçığında Tarih derslerinin amaçları şu şekilde yer almıştır: “Derin ve kapsamlı bilgi ve becerilere, yüksek intellekte, geniş dünya görüşüne sahip olan ve onu daima geliştirmeye çalışan şahsiyet oluşturmak. Kendi soy-köküne milli-manevi temele dayanan, gelenek ve göreneklerine, şerefli tarihî geçmişine bağlı ve onunla iftihar eden, ailesini, vatanını, milletin seven ve onu daima yüceltmeye çalışan milli vatanseverler yetiştirmek. Evrensel değerleri sahiplenen, onları milli-manevi temelde ilişkilendirmeyi, uyumlu olarak geliştirmeyi beceren, insan hak ve hürriyetlerine saygılı ve yaşamında uygulayan, Azerbaycan’da hukuki demokratik cumhuriyetin kurulmasına katkıda bulunmaya hazır olan hür ve demokratik ruhlu vatandaşlar yetiştirmek.”⁶⁶³

Aynı program kitapçığında ve Azerbaycan Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri Enstitüsü’nün yayınladığı “Orta Genel Eğitim Okullarının Eğitim Standartları: Tarih, İnsan ve Cemiyet” kitapçığında “tarih öğrenmenin maksat ve vazifeleri” şu şekilde sıralanmıştır:⁶⁶⁴

1- Eski devirlerden günümüze kadar insanlığın geçirdiği tarihsel gelişim hakkında bilgilerin öğrenciler tarafından benimsenilmesini sağlamak,

⁶⁶² Yakup Mahmudov, Rafiq Helilov, Sabir Ağayev ve Aydın Aslanov; Orta Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programı ve Metodik Vesait, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995, s. 3.

⁶⁶³ Y. M. Mahmudov, İ. M. Memmedov ve diğerleri; Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 4.

⁶⁶⁴ Orta Genel Eğitim Okullarının Eğitim Standartları: Tarih, İnsan ve Cemiyet, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Eğitim Problemleri Enstitüsü Yayınları, 2004, s. 9. ; Mahmudov ve diğerleri; Age., ss. 5-6.

2-Tahlil” ve “genellemeler” yoluyla öğrencilere tarihsel olayların ve süreçlerin sebep ve sonuçlarını değerlendirme becerileri kazandırmak,

3-Öğrencilerde tarihe inam ve hürmet hissi oluşturmak, insanlık ideallerine, insan haklarına ve demokratik değerlere, milli manevi temele dayalı; kendi soy-köküne, halkına, milletine hürmet, “vatanseverlik” gibi yüksek manevi-ahlaki değerler kazandırmak,

4-Azerbaycan halkının ve diğer halkların dinine, diline, medeniyetine, tarihî gelişiminin çeşitli dönemlerine ilgi uyandırmak, Azerbaycan’ın ve bütün insanlığın medeniyetini korumaya ve yaşatmaya çalışmak düşüncesi aşılacak;

5-Genel olarak öğrencilerin Azerbaycan tarihi ile ilgili bilgilerini uygun yakın ve uzak ülkelerin tarihleri ile ilişkilendirebilme becerisi yaratmak. Öğrencilerde, yaşadıkları bölge, şehir ve köyün tarihinin, vatan tarihinin, aynı zamanda dünya tarihinin bir parçası olduğu fikrini oluşturmak.

2000 yılında yayınlanmış olan söz konusu programda yer alan yukarıdaki amaçlara ek olarak Azerbaycan Eğitim Bakanlığına bağlı “Tahsil Problemlerini Araştırma Enstitüsü” nün kimi yayınlarında da tarih derslerinin amaçlarıyla ilgili ifadeler yer almaktadır: “*Öğrencilerde yaratıcı düşünce, kavrama yeteneği, bağımsız muhakeme yürütme becerisi geliştirmek; ilgilerini sosyal hayata, bilime ve sanata yöneltmek, kişisel bilgilerini zenginleştirmek ve ders dışı bilgi kaynaklarından yararlanma temelinde becerilerini geliştirmek; milli ve insani değerleri benimseyen ... Azerbaycan devletçilik ananelerini koruyan ve geliştiren şahsiyet oluşturulması.*”⁶⁶⁵

Bazı Azerbaycan Tarihi ders kitaplarının önsözlerinde de tarih derslerinin amaçları ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. 11. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabının giriş kısmında dersin amaçlarıyla ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: “*Maksadımız yalnız tarihî gerçekleri açığa çıkarmak ve objektif olarak onları tahlil etmektir. Hiçbir zaman unutmamalıyız ki bu gün öğrendiğimiz tarih bağımsız Azerbaycan Devleti’nin sağlanmasına, güçlenmesine, manevi yönden zenginleşmesine, halkımızın şuurunda milli, vatanseverlik ve vatandaşlık hislerinin oluşmasına hizmet etmelidir. Unutulmamalıdır ki vatan tarihi halka kendi gücüne güven, milli liyakat gibi manevi özelliklerin oluşmasında önemli etkidir. Tarihi*

⁶⁶⁵ İntikam Cebrayilov, Azerbaycan Tarihinin Tedrisi Metodikası, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyet’ n’ in Eğitim Problemleri Enstitüsü Yayını, Bakü, Mütercim Matbaası, 2006, s. 21

*geçmişi inkar edemeyiz. Tarih, daima bizimle güçlü bağlarla bağlıdır. Tarihin ibret dersleri bizi yeni hatalardan, düşünülmemiş adımlardan korumalıdır. Geçmiş incelerken biz ona tek yönlü, olumsuz yahut olumlu ilişki beslemeye, tarih sahnesinde faaliyet göstermiş şahısları damgalamada yahut hadsiz övmekte acele etmemeliyiz. Tarihi merhale ve devirlerin özelliklerini anlamak ve onların çerçevesinde faaliyet göstermiş şahsiyetlerin niyet ve maksatlarını bu bakımdan tahlil etmek mümkündür.*⁶⁶⁶

2000 yılında yayınlanan 11. sınıflar için Azerbaycan Tarihi ders kitabının önsözünde de tarih dersinin yararları ve amaçlarına ilişkin şu bilgi verilmektedir: “Çok zengin, karmaşık ve çelişkili olaylarla ve büyük başarılarla dolu tarihimizin sözkonusu devrinin öğrenilmesi ve benimsenilmesi şüphesiz ki büyümekte olan neslin milli şuur, vatanperverlik, millilik ruhunda; milli, manevi ve evrensel değerler temelinde eğitilmesine yardım edecektir. Aziz okullu dost! Tarihimizi öğrenmeyi unutma. Ancak onu benimsemekle vatanın sadakatli evladı, hakiki vatandaşı olabilirsin ve “asil” şahsiyet olarak yetişirsin.”⁶⁶⁷

6. Sınıf Kadim Dünya Tarihi ders kitabının “Giriş” bölümü şu sözlerle sona ermektedir: “Tarihi oku ve unutma. Tarih insanda vatana, anaya, toprağa muhabbet, cesaret ve düşmana nefret hisleri yaratır. Hümanizm, dostluk, kardeşlik duyguları geliştirir. Tarih oku! O, senin dünya görüşünün zenginleşmesine, medeni seviyenin yükselmesine yardım edecek.”⁶⁶⁸

Azerbaycan Eğitim Bakanlığı Komisyonu’nun “Genel Eğitim Okullarında Azerbaycan Tarihi Öğretiminin Durumu ve Daha da İyileştirilmesi Tedbirleri Hakkında” başlıklı 13.01.2005 tarihli kararında da okul müdürleri ve öğretmenlerin ülke tarihinin öğretilmesi sürecinde göz önünde bulundurmaları gereken husular şöyle belirtilmiştir: “Öğrencilerde kendi soyköküne, milli-manevi zemine dayanan, adet ananelerine, şerefli tarihî geçmişine sahiplenilen ve onunla iftihar eden, vatanını milletini seven ve onu daima yüceltmeye çalışan, insan hak ve hürriyetlerine saygılı,

⁶⁶⁶ Eldar İsmayılov, Cemil Hesenov ve Tahir Gaffarov, Azerbaycan Tarihi 11, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994, ss. 3-4.

⁶⁶⁷ Tahir Gaffarov, İsak Memmedov, Hakani Memmedov, Şövkət Tağıyeva, Murad Veliyev, Şarkiyye Memmedova ve Ağası Hüseyinov; Azerbaycan Tarihi; Genel Eğitim Okullarının 11. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Çarşıoğlu Neşriyyatı, 2000., s. 4.

⁶⁶⁸ V. H. Eliyev, M. N. Mirzeyev, İ. A. Babayev, A. E. Memmedova, Kadim Dünya Tarihi: 6. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001, s. 5.

*Azerbaycan'da hukuki demokratik toplumun oluşturulmasında katkıda bulunmaya hazır demokratik ruhlu vatandaş eğitsinler.*⁶⁶⁹

Azerbaycan'da Sovyet sonrası dönemde tarih dersleri Sovyet dönemindeki “gençleri Sovyet vatanperverliği, proletar beynelmilelciliği ve Lenin idealleri ruhunda eğitmek” şeklindeki ideolojik yaklaşımlardan arındırılarak gençlerde “Azerbaycan vatandaşlığı” bilinci oluşturmayı da amaçlayan “milli” bir yapıya büründürülmüştür.

3.6. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Tarih Ders Kitapları

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da öncelik Azerbaycan Tarihi ders kitaplarına verilmekle birlikte yeni tarih ders kitaplarının yazılmasına ağırlık verilmiştir. Yeni ders kitaplarının yazdırılması işine Azerbaycan Halk Cephesi'nin iktidarı döneminde başlanmışsa da ders kitaplarının yazılması ve basılması yıllarca savaş yaşayan ve pazar ekonomisine geçiş sıkıntıları içinde bulunan Azerbaycan'da hem maddi hem de manevi açıdan hızlı ve verimli bir şekilde yürütülememekteydi.⁶⁷⁰

Ders kitaplarının millileştirilmesi yolundaki ilk girişim Ebülfez Elçibey döneminde yapılmıştır. Bu dönemde Azerbaycan Eğitim Bakanı Firidin Celilov'un 10 Eylül 1992 tarihli direktifi ile Eğitim Bakanlığı bünyesinde Olağanüstü İlmi-Metodik Kurul (OİMK) oluşturularak Türk Dili, Edebiyat, Azerbaycan Tarihi, Coğrafya, İnsan ve Toplum, Avrupa Dilleri ve Rus Dili derslerinin yeni öğretim programları ile yeni programlara uygun ders kitaplarının hazırlanması yetkisi bu kurula verildi. OİMK tarafından yüzlerce bilim adamı, öğretmen ve uzmandan oluşan “Vahid İlmi-Metodik Kurulu (VİMK) oluşturulmuş ve bu kurul tarafından yeni program ve ders kitaplarının yazılmasına başlanmıştır. Kurul, yoğun çalışmalar sonucu kısa sürede programların projelerini hazırlamış, bastırarak eğitimcilerin görüşlerine sunmuş, aldıkları tepkilerden de yararlanarak gerekli düzeltmeleri yapmak suretiyle programlara son şekillerini vermiştir.

Bu dönemde o zamana kadar ders kitabı yayınlayan tek yayınevi olan “Maarif Yayınevi”nin yetersiz gelmesi nedeniyle 26 Aralık 1992'de daha sonra ismi “Tahsil”

⁶⁶⁹ “Tahsil Sahasında Islahat Programının Talepleri Bakımından Genel Eğitim Okullarında Azerbaycan Tarihinin Tedrisi Vaziyeti Ve Onu Daha Da İyileştirmek Tedbirleri Hakkında” **Tahsil Haberleri, Tahsil Nazırlığının Malumat-İnformasiya Mecmuası**, 2005/1 Bakü, s. 30.

⁶⁷⁰ Büşra Erganlı Behar; “Azerbaycan'da Siyasal Bağımsızlık (1918-20/1991-) ve Türkçülük” **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-31 Mayıs 1995)**, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996 ss. 175-192, s. 182.

olarak değiştirilecek olan “Öğretmen Yayınevi” kurulmuş ve yayınevlerinin kitap basmaları için gerekli kağıt ihtiyaçları karşılanmıştır.⁶⁷¹

Bu dönemde ilk kez “İnsan ve Toplum”, “Türk Dünyası Coğrafyası” ve 5.-11 sınıflar için yeni ve milli içerikli Azerbaycan Tarihi ders kitapları hazırlanmış, Coğrafya ders kitapları millileştirilmiştir.⁶⁷²

1992-1993 yıllarında Ebulfez Elçibey’in devlet başkanlığı döneminde Azerbaycan Milli Eğitim Bakan yardımcılığı görevini yürüten Doç. Dr. Adalet Tahirzade, Elçibey döneminde yeni tarih öğretim programları ve ders kitapları hazırlanması konularında yapılan çalışmalarla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Program ve ders kitaplarında öğrencilere ‘Türkçülük’, ‘yurt sevgisi’ ve ‘öğrencilere gerçek Azerbaycan enternasyonalizmi duyguları aşılması’nın temelini attık, sosyalizm, komünizm mefkuresine değil, insani değerlere dayanan çağdaş dünya görüşünü ortaya koyduk, İslami değerlere gereken şerefli yeri verdik. Yeni ders kitapları ile ‘nihalist Sovyet vatandaşı’ ‘gururlu Azerbaycan evladına’ dönüştürülerek kudretli bir silah yaratıldı.”*⁶⁷³

1993 yılı Ekim ayına geldiğinde elli altı farklı ders kitabının müsveddeleri hazırlanarak yayınevlerine teslim edilmiş, ancak bu kitapların basımı planlanan 1993-1994 öğretim yılına yetiştirilememiş ve basım işlerine ancak 1994 yılında başlamıştır. 6., 8., 9. ve 11. sınıflar için Azerbaycan Tarihi ders kitapları 1994, 7. sınıf için Azerbaycan Tarihi ders kitabı 1995, 10. sınıf için ise 1996 yılında basılabilmiş; yeni Genel Tarih ders kitaplarının basımı ise ancak 2001 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Azerbaycan Hükümeti 2004-2005 öğretim yılından itibaren 5. sınıf Vatan Tarihi ders kitaplarını, 2005-2006 öğretim yılından itibaren ise genel eğitim okullarında öğrenim gören öğrencilerin ders kitaplarının tamamını ücretsiz olarak dağıtmaya başlamıştır.

İlk ve ortaöğretimde her sınıf seviyesinde okutulan tarih ders kitaplarının birer örneğinin incelenmesiyle yeni dönemde bütün tarihi devirlere ve tarihî olaylara bakış açısını bütüncül bir şekilde ortaya koymanın yararlı olacağı düşüncesiyle aşağıda Azerbaycan’da Sovyet sonrası dönemde Genel Tarih ve Azerbaycan Tarihi ders

⁶⁷¹ Adalet Tahirzade, “En Büyük Başarımız: Yeni Program ve Ders Kitapları, **Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi Azerbaycan**, İstanbul, Da Yayınları, 2004, ss. 61-70, s. 64

⁶⁷² Adalet Tahirzade, “Azerbaycan Aydınının Hüneri: Bir Daha Yeni Program ve Ders Kitapları Hazırlanması Hakkında”, www.tehsil.20m.com/maqala/maq1-3.htm

⁶⁷³ Adalet Tahirzade, “En Büyük Başarımız: Yeni Program ve Ders Kitapları, **Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi Azerbaycan**, İstanbul, Da Yayınları, 2004, ss. 61-70, s. 65.

kitaplarının her sınıf seviyesinden birer örneğinin incelenmesiyle elde edilen bilgi ve bulguların bir değerlendirmesine yer verilmiştir.

3.6.1. Vatan Tarihi 5

E. E. Gocayev tarafından yazılan bu ders kitabı 1997 yılında yayınlanmıştır.⁶⁷⁴ Kitabın önsözünde öğrencilerin tarih dersleriyle ilk tanışmalarını sağlayan bu ders kitabında en eski zamanlardan başlayarak günümüze kadar Azerbaycan tarihini yakından tanıtmak, Azerbaycanlı “kahramanların”, “diplomatların”, “devlet hadimlerinin” ve “alim ve sanatçıların” başarılarını gözler önüne sermek ve Azerbaycan şehirleri ile maddi medeniyet abidelerinin çağdaş tarih yaklaşımları temelinde tanıtılmasının amaçlandığı belirtilmektedir.⁶⁷⁵

Ders kitabında öğretim programında belirtilmiş toplam altmış iki konu başlığı altında en eski devirlerden itibaren Azerbaycan devletleri, devlet yöneticileri, halk kahramanları, şehirleri ve halkın hafızasında önemli yer edinmiş tarihî olaylar etkileyici bir dille ve destansı bir üslupla anlatılmaktadır.⁶⁷⁶

117 sayfadan ibaret olan ders kitabı küçük boy olarak kalitesiz bir kağıda siyah beyaz olarak basılmıştır. Kitapta hiç resim bulunmamaktadır. Kağıt ve baskı

⁶⁷⁴ E. E. Gocayev; Vatan Tarihi: Beşinci Sınıf Öğrencileri İçin Vesait, Bakü, (Yayınevi belirtilmemiştir), 1997.

⁶⁷⁵ Gocayev; Age., s. 3.

⁶⁷⁶ Azerbaycan Tarihi dersinin 5. sınıflar için olan bu bölümünün ismi 1991 yılında yayınlanan ilk Azerbaycan Tarihi öğretim programında “Epizodik Hikayeler” olup 5. sınıfların 2. yarısında haftada 1 saat olmak üzere toplam 17 saatlik sürede işlenmek üzere “giriş” dahil 17 konu başlığı belirtilmiştir. Bu konu başlıkları şunlardır: Giriş, Abideler Diyarı, Azık Mağarası’nın Sırrı, Tomris’in Gayreti, Yurdumuzun Tarihi Salnamesi, Cavanşir, Babek, Verde Faciası, Nizami Dünyası ve Tarihimiz, Halk Kahramanı Koroğlu, Gülistan, Türkmençay, Halk İntikamcıları (kaçaklar), Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez, Otuz Yedinci Yıl, Neftçilerimizin Hüneri, Kanlı Yanvar; 1995 Yılında yayınlanan yeni öğretim programında bu dersin ismi “Vatan Tarihi” olarak değiştirilmiş ve haftada 2 saat olmak üzere yıl boyu toplam 68 saat ayrılmıştır. 2000 Yılında yayınlanan öğretim programında ise bu dersin ismi “Ata Yurdu” olarak değiştirilmiş, haftada 2 saat yılboyu toplam 68 saat süre ayrılmasına ise devam edilmiştir. Kitapta yer alan konu başlıkları şunlardır: Azerbaycan Abideler Diyarıdır, Azık Mağarası’nın Sırrı, Halkımızın Novruzunu, Azerbaycan Devleti Manna, Tomris’in Gayreti, Atropaten-Azerbaycan, Albanya Devleti, Albanya’nın Payitaht Şehirleri, Cevanşir, Babek, Demirkapı-Derbend, Berde Faciası, Şamahı, Gence, “Dede Korkut” ve Yurdumuzun Tarihi, Nizami Dünyası ve Tarihimiz, Atabey Şemsettin İldeniz, Nahçıvan, Mimar Acemî, Marağa Rasathanesi, Tebriz, “Şifa evi”, Uzun Hasan, Sara Hatun, Erdebil, Kudretli Azerbaycan Devleti, Sultan Muhammed, Dahi Fuzuli, Şeki, Cevat Han, Gülistan Dağı, Türkmençayı Antlaşması Halkın Milli Faciasıdır, A. Bakıhanov, Kuba İsyanı, M. F. Ahundzade, Mirza Kazımbey, Halk İntikamcıları: Kaçak Nebi-Kaçak Kerem, Hasan Bey Zerdabi, Bakü, Büyük Hayriyeci, Molla Nasrettin, Büyük Sabir, Settarhan, General E. Şihlinski, Mart Kırgını (1918) “Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez”, Himnimizi Kimler Yazdı?, General Mehmandarov, 28 Nisan Faciası, Hıyabani, Otuz Yedinci Yıl, Üzeyir Hacıbeyov, Siyah Altınımız İkinci Dünya Savaşı’nda, Hezi Aslanov, Mehdi Hüseyinzade, Üstad Şehriyar, Kanlı Yanvar, Hocalı, Milli kahramanlarımız, Azerbaycan İstiklal Yolunda

kaliteleriyle genel dizaynının vasat olduğu ders kitabı genel olarak 5. sınıf yaş düzeyindeki öğrenciler için “ilgi çekici” olmaktan oldukça uzaktır.

3.6.2. Azerbaycan Tarihi 6

6. Sınıf için ders kitaplarının ilki olan bu kitap Yusuf Yusifov, İlyas Babayev ve Hidayet Caferov tarafından yazılarak Azerbaycan Eğitim bakanlığı tarafından 1994 yılında 100 bin adet bastırılmıştır.⁶⁷⁷

Kitabın “Azerbaycan Tarihine Umumi Bakış” başlıklı giriş kısmında “Azerbaycan”ın tarihsel olarak kuzeyde Dağıstan, batıda Gürcistan, güney-batıda Ermenistan, doğuda Hazar Denizi, güneyde Orta İran ve batıda ise Urmiye Gölü ile çevrilen bölgeye verilen isim olduğu; Azerbaycan topraklarının 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmalarıyla iki parçaya ayrılmasıyla birlikte “Güney Azerbaycan” ve “Kuzey Azerbaycan” coğrafî anlayışlarının meydana geldiği ifade edilmektedir.⁶⁷⁸

“Giriş” bölümünde 28 Mayıs 1918’de Kuzey Azerbaycan’da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurulması, 1920 Nisan ayında 11. Kızılordu’nun Azerbaycan’ı işgal ederek Azerbaycan Cumhuriyeti’ni SSCB bünyesine katması ve SSCB’nin dağılmasıyla 1991 yılı Ekim ayında Kuzey Azerbaycan’ın yeniden bağımsız cumhuriyet ilan edilmesine kadar gelişen olaylar özet halinde verilmiştir.⁶⁷⁹

Kitabın “Giriş” bölümünde tarihin genel kavramlarından “kronoloji”, “çağ”, “yüzyıl”, “eradan (milattan) evvel”, “Hicri takvim” ve “Miladi takvim” hakkında açıklamalar yapılmıştır. Yine bu bölümde Azerbaycan’ın coğrafî özellikleri, konumu ve tarih boyunca bu bölgede yaşamış ahali hakkında özet bilgi verilmiştir. Kitapta Sovyet yönetiminin Azerbaycan Türkleriyle ilgili uygulamaları şu şekilde eleştirilmiştir: *“Azerbaycan’da çeşitli dilleri konuşan ahali yaşamaktadır. Onların içerisinde Azerbaycan Türkleri sayıca çoğunluktadır. Kuzey ve Güney Azerbaycan’da Türklerin sayısı 30 milyondan fazladır. Tarihte bu milletin adına ‘Türk’, diline ise ‘Türk dili’ denilmiştir. 1936 yılında SSCB Anayasası kabul edildiğinde milletimizin adını ‘Azerbaycanlı’ dilimizin adını ise ‘Azerbaycan dili’ olarak resmileştirdiler. 1993*

⁶⁷⁷ Yusif Yusifov, İlyas Babayev, Hidayet Caferov; Azerbaycan Tarihi 6, 1. Baskı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994.

⁶⁷⁸ Yusifov ve diğerleri; Age., s. 3.

⁶⁷⁹ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 3.

yılında Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Türk dilinin konumunu yeniden belirledi ve dilimizin adını özüne döndürdü.”⁶⁸⁰

Ders kitabında Azerbaycan’da dil bakımından İran menşeli (Talışlar, Tatlar, Kürdler) ve Kafkas menşeli (Lezgiler, Avarlar, Sahurlar, Udiler vs) yaşadıkları; tarih boyunca Türk boylarının genel olarak “Türk” adını korumakla beraber çeşitli farklı isimler de taşıyarak Ön Asya’dan Çin’e kadar uzanan arazide yaşadıkları belirtilmektedir. Azerbaycan Türklerinin kendi arazisi, dili, siyasi kurumları ve köklü medeniyeti olan bir halk olarak “erken orta asırlarda” yetkinleşmekle beraber bir “halk” haline gelmelerinin 3.-8. yüzyıllarda gerçekleştiği ifade edilmektedir. Kitaba göre “Türk halkı” bu geniş arazide çok eskiden yaşayan muhtelif adlar (Azeri, Alban, Hun, Hazar, Sabir, Oğuz vs.) taşıyan ve farklı zamanlarda burada yerleşen Türk menşeli kavimlerin karışmasından meydana gelmiştir.⁶⁸¹

Bu bölümde Azerbaycan tarihinin eski devirleriyle ilgili kaynaklar hakkında da kavramsal açıklamalar yapılmıştır. Bu kaynaklar; Arkeoloji, Etnografya, Antropoloji ve yazılı kaynaklar olarak belirtilmiştir. Yine bu bölümde “Azerbaycan” adının kökeni ile ilgili bilgiler verilirken Azerbaycan adının çok eski devirlerden başlayarak Andirpatian, Atropatena, Adarbaygan, Adirbican, Azirbican ve nihayet Azerbaycan şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir.⁶⁸²

Kitabın birinci bölümü “Azerbaycan’da İlkel Toplum Sistemi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde “ilkel toplumun” ilk insanların yaratılmasıyla başladığı belirtilmekte, daha sonra taş devrinin en eski aşaması olan “paleolit”, “mezolit” ve “neolit” devirleriyle “tunç devri” ve “erken demir devri” ile ilgili kavramsal bilgiler ve Azerbaycan’da bu dönemlerden kalma arkeolojik kalıntılar hakkında bilgiler verilmektedir.

MÖ 2. binyılın sonu ve 1. binyılın başlarında toplum hayatında meydana gelen değişikliklerin Azerbaycan’ın kuzey bölümünde “ilkel toplum” sisteminin dağılmasını hızlandırdığı, Azerbaycan’ın kuzeyinde tarım, hayvancılık ve sanatkarlığın gelişmesinin yeni “sınıflı toplumun” meydana gelmesini sağladığı, “son tunç” ve “erken demir”

⁶⁸⁰ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 4-5.

⁶⁸¹ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 4.

⁶⁸² Yusifov ve diğerleri, Age., s. 6.

devirlerinde ise halkın yoksullara ve zenginlere ayrılması sürecinin daha da hızlandığı belirtilmektedir.⁶⁸³

“Azerbaycan Kölelik Devrinde” başlıklı bölümde “Erken Azerbaycan Devletleri” olarak Aratta, Lullubi ve Kutî devletleri gösterilmektedir. Kitaba göre Aratta Azerbaycan’da kurulmuş ilk devlettir. Bu devlet Urmiye Gölü’nün kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan bölgede M.Ö. 3. binyılın birinci yarısında kurulmuştur.⁶⁸⁴ Lullubi Devleti de aynı bölgede MÖ 3. binyılın 2. yarısında Aratta Devleti’nin varisi olarak kurulmuştur. MÖ 3. binyılın Urmiye Gölü’nden batıda ve kuzey batıda yaşayan Kutî kabile birlikleri bir devlet kurmuşlardır. Bu dönemde Kutî Devleti’nin sınırları Kuzeyde Urmiye Gölü’nün batısından güneyde İran Körfezi’ne kadar uzanmaktaydı. MÖ 3. binyılın sonunda Kutî ve Lullubi devletleri yıkılarak küçük vilayetlere bölünmüşlerdir.⁶⁸⁵

Azerbaycan’da kurulmuş Manna Devleti’nin Azerbaycan’ın güneyinde Urmiye Gölü’nün çevresinde MÖ 9. yüzyılda kurulduğu belirtilmektedir. Hakimiyetin “kadim Azerbaycan Türk sülalesinin” elinde bulunduğu Manna Devleti’nde hükümdarlık babadan oğula geçiyordu. Kitapta Manna Devleti’nde devlet idaresi, iktisadi ve sosyal durum, mimarlık, sanat, dil ve yazı gibi konular hakkında da bilgiler verilmiştir.⁶⁸⁶

Ders kitabında yer ve şahıs isimlerinin tahlilinden Manna Devleti’nde Hurri, İran, Türk ve başka dillerin kullanıldığının anlaşıldığı belirtilmektedir. Bu görüşü doğrulamak için o dönemde kullanılan bazı kelime ve yer adlarından örnekler verilmiştir.⁶⁸⁷ İskitlerle ilgili olarak da Urmiye Gölü’nün batısında ve kuzeyinde yaşadıkları; İskitler’in etnik terkininin homojen olmayıp içerisinde Türk ve kısmen de İran menşeli kabileler olduğu belirtilerek Bizans kaynaklarına atfen Kimmer, Saka ve İskitler’in “Türk menşeli” oldukları ifade edilmektedir.⁶⁸⁸

M.Ö. 323 yılında Makedonyalı İskender’in ölümünden sonra kurmuş olduğu imparatorluğun dağılmasından sonra Azerbaycan’ın güneyinde Atropatena (Aderbaygan) Devleti, kuzeyinde ise Alban Devleti’nin kurulduğu belirtilmiştir.⁶⁸⁹

⁶⁸³ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 27.

⁶⁸⁴ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 32.

⁶⁸⁵ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 35.

⁶⁸⁶ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 49.

⁶⁸⁷ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 52-53.

⁶⁸⁸ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 54.

⁶⁸⁹ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 61.

MÖ 4. yüzyılda Atropaten Devleti'nin kurulmasından sonra Azerbaycan'da "milletleşme" süreci başlamış, daha sonraki yüzyıllarda Azerbaycan'ın her iki bölümünün tek devlet hakimiyetinde birleşmesi bu süreci daha da hızlandırmıştır. Atropatena'nın doğal zenginliği ve verimli toprakları buraya yerleşenlerin sayısını artırmış, tarım ve hayvancılığın, ticaret yollarının geçtiği şehirlerde ise sanatkarlık ve ticaretin gelişmesini hızlandırmıştır.⁶⁹⁰ Kitapta Atropatena medeniyetinin Yunan medeniyetinden etkilendiği ve Atropatena ahalisinin Zerdüşt dinine inandıkları belirtilmekte, Zerdüşt dini hakkında da ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir.⁶⁹¹

Albanlar'ın yirmi altı farklı dil konuşan kabilelerden meydana geldiği ve bu kabilelerin en büyüğünün Alban adını taşıdığı ifade edilen kitapta Albanlar'da tarım, hayvancılık, sosyal hayat, sanat, dil ve yazı ile ilgili konulara da yer verilmiştir.

Seksen sekiz sayfadan ibaret olan bu ders kitabı 1994 yılında ve siyah beyaz olarak basılmıştır. Kağıdının ve baskı kalitesinin oldukça düşük olması bu ders kitaplarının maddi ve teknik imkansızlıklarla yayınlandığını göstermektedir. Ancak Azerbaycan'da Sovyet sonrası dönemde yayınlanan bütün ders kitapları gibi bu ders kitabının da daha sonraki yıllarda yapılan baskılarında kağıt ve baskı kalitesi ile dizayn ve görselliğin oldukça geliştiğini izlemek mümkündür. Kitabın 1994 yılında yapılan ilk baskısında konular arasına ünlü Azerbaycanlı ve Rus tarihçi ve arkeologların hayatları ve fotoğrafları da yerleştirilmiştir.⁶⁹² Az sayıda ve siyah beyaz resim ve haritalara da yer verilen kitapta konu sonlarında "Suallar ve Tapşırıklar" başlığı altında değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Kitabın son sayfası "içindekiler" kısmına ayrılmıştır.

Aynı kitabın 2. baskısı 1997 yılında yapılmıştır.⁶⁹³ 2001 yılında ise 1994 yılında yayınlanmış olan "Azerbaycan Tarihi 6" ders kitabı yeniden düzenlenerek yayınlanmıştır.⁶⁹⁴ Yeni basılan kitaplarda önceki kitaplarda yer alan bilgilerde herhangi bir değişiklik yapılmamış fakat daha önceki kitaplara göre kağıt ve baskı kalitesi yükseltilerek birinci hamur kağıda renkli olarak basılmıştır. Daha önceki kitapta yer

⁶⁹⁰ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 63.

⁶⁹¹ Yusifov ve diğerleri, Age., s. 69.

⁶⁹² Kitapta kısa hayat hikayeleri verilen bilim adamları şunlardır: Azerbaycan'ın ilk arkeolog ve etnoğraflarından olan Caferzade İshak Memmedrza oğlu (1895-1982), Rus arkeologu İvan İvanoviç Meşşaninov (1883-1967), Azerbaycan tarihçisi Zelik İosifoviç Yampolski (1911-1981), Azerbaycanlı Arkeolog Saleh Mustafa oğlu Kazıyev ((1893-1971), Azerbaycanlı arkeolog ve tarihçi İsmizade Ömer Şiralizade (1905-1981) dir.

⁶⁹³ Yusif Yusifov, İlyas Babayev ve Hidayet Caferov, Azerbaycan Tarihi 6, Tekmilleştirilmiş 2. baskı, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı'nın Tahsil Yayınları, 1997.

⁶⁹⁴ Veli Eliyev, Yusif Yusifov, İlyas Babayev, Hidayet Caferov ve Aida Memmedova; Azerbaycan Tarihi 6, Bakü, Tahsi Yayınları, 2001.

verilen tarihçi ve arkeoloğların hayatlarına dair bilgilere bu kitapta yer verilmemiştir. Kitabın ilk iki sayfasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet himni" (milli marşı) ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in fotoğrafı ve tarih öğretimi hakkındaki bir sözüne yer verilmiştir. Bu kitap 144 sayfadan ibaret olup kitabın sonunda "Önemli Olayların Kronolojik Listesi", "Haritalar" bölümü, 6. sınıf Azerbaycan Tarihi dersinin öğretim programı" ve "içindekiler" bölümlerine yer verilmiştir. Aynı kitabın 2004 yılında yapılan 4. baskısında baskı ve kağıt kalitesi daha da yükseltilmiştir.⁶⁹⁵

3.6.3. Azerbaycan Tarihi 7

Bu ders kitabı Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan okullarının 7. sınıfları için yazılmış ilk Azerbaycan Tarihi ders kitabı olup Yakup Mahmudov, Yusif Yusifov ve Rehim Eliyev tarafından yazılarak 1994 yılında basılmıştır.⁶⁹⁶

"Giriş" bölümünde ders kitabında yer alan konularla ilgili özet bilgi verilmektedir. Burada "Hristiyanlık" ve "İslamiyet" hakkında genel bilgiler ve bu dinlerin Azerbaycan'da yayılması süreci, "Azeri Türk dili"nin oluşması ve "Hürremiler hareketi" gibi konulara yer verilmiştir.

Birinci bölümde "Azerbaycan ve Sasani İmparatorluğu" başlığı altında Azerbaycan'da feodalizmin oluşma süreci ele alınmıştır. Burada verilen bilgilere göre Azerbaycan'da halk "feodaller" ve "köylüler" olarak iki sosyal tabakaya ayrılmış olup köylüler toplumun asıl üretici gücünü oluşturuyordu.⁶⁹⁷ Kitapta Alban Devleti hakkında bilgiler verilmiştir. MÖ 2. Yüzyılda Albanya'nın hükümdarı olduğu belirtilen Aran'ın adının Türkçede cesur, koçak, mert anlamına geldiği belirtilerek MÖ 2. yüzyıldan itibaren Albanya'da hakimiyetin Türk kökenli Araniler sülalesinin eline geçtiği ileri sürülmektedir: "*Erken orta asır kaynaklarına göre Uti, Gargar, Sovde, Girdmanlar Aran'ın nesline mensup olmuşlar. Bu kabileler esas itibariyle Türk (kadim Azerbaycan) menşeli kavimler idi.*"⁶⁹⁸

5. yüzyılın sonu-6. yüzyılın başlarında Albanya ahalisinin bir kısmının Hristiyanlığı kabul etmiş olmakla birlikte büyük çoğunluğunun eski inançlarını

⁶⁹⁵ Veli Eliyev, Yusif Yusifov, İlyas Babayev, Hidayet Caferov ve Aida Memmedova; Azerbaycan Tarihi 6, 4. Baskı, Bakü, Aspoligraf Matbaası, 2004.

⁶⁹⁶ Yakup Mahmudov, Yusif Yusifov, Rehim Eliyev, Azerbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994.

⁶⁹⁷ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 8.

⁶⁹⁸ Mahmudov ve diğerleri, Age., s.10.

korudukları belirtilmektedir. Bu yıllarda Albanya'ya Kuzeyden yeni Türk kabileleri gelmeye devam etmiştir: *“Onlar Albanya'ya yerleşiyor ve dil bakımından akraba olan Alban ahalisine karışıyordu. Bizans imparatorları ve Sasani şahları gerekli gördükleri zamanlarda Hun askeri birliklerinden kendi maksatları için istifade ediyorlardı.”*⁶⁹⁹

Kitapta “Mazdekiler hareketi” ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu konuda Sovyet döneminden devralındığı tahmin edilen bir yaklaşımla Mazdekilik akımına “zenginden alıp yoksula verme”, “malların eşit olarak insanlar arasında paylaşılması” gibi argümanlarla Sovyet rejiminin sosyalizme özgülü olarak kabul ettiği özellikler atfedilmekte ve olumlanmaktadır. Kitapta Mazdekilik ile ilgili şu değerlendirmeye yer verilmektedir: *“Allah insanlara kendi aralarında paylaştırsınlar diye mal vermiştir. Lakin insanlar birbirlerini ağır adeletsizliğe düşürüyorlar. Mazdekler malları zenginlerden alıp yoksullara vermek istiyorlardı....mal insanlar arasında bölüştürülmüştür, onların hepsi ise Allah'ın kulları ve Adem'in evlatlarıdır. Kim ihtiyaç hissederse bırakın birbirinin mallarından yararlansınlar. Böylece kimse yoksulluk ve ihtiyaç duymasın, herkes aynı konumda olsun ... Mazdekiler hareketi aşağı sosyal tabakalara mensup ahalinin menfaatini savunuyor, onların maddi refahını iyileştirmeye çalışıyordu.”*⁷⁰⁰

“Azerbaycan Halkının ve Dilinin Yetkinleşmesi Süreci” başlığı altında Azerbaycan'da yaşayan kavimlerin çoğunluğunun (Alban, Gargar, Uti, Sovde, Sakasen, Hun, Girdiman vs.) Türk menşeli oldukları belirtilerek kadim ve erken orta asır devirlerinde Azerbaycan'a birinci akınla Kimmer, İskit ve Sak boylarının, ikinci akınla Türk kökenli Hun boylarının (Kenger, Peçenek, Onugur, Sabir, Hun, Heptal vs.) gelerek yerleştikleri, Türk boylarının Azerbaycan'a üçüncü akınlarının ise erken orta asırların sonuna doğru, 11.-13. yüzyıllarda Selçuklu Türkleri tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Erken orta asırlarda daha önceki dönemlerde olduğu gibi Azerbaycandaki esas etnik unsura yeni Türk boyları ekleniyordu. Azerbaycan bu dönemde artık etnik ve dil bakımından “Türk dilli medeni sahaya” dahil olmuş, siyasi yönden ise sırasıyla Sasaniler, Türk Hakanlığı ve Arap hilafetinin hakimiyeti altında kalmıştır.⁷⁰¹

“Azerbaycan Türk Dili” başlığı altında, erken orta asırlarda Azerbaycan'da Türk dilinin ana iletişim aracına dönüştüğü; eski Ermeni metinlerinde Türkçe kökenli

⁶⁹⁹ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 23.

⁷⁰⁰ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 22-23.

⁷⁰¹ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 29-30.

sözcüklerin bulunması ve Alban hükümdarlarının isimleri ile Albanyadaki yer adlarının çoğunluğunun Türkçe olmasından yola çıkarak Türk dilinin çok geniş bir alana yayıldığı⁷⁰² “Azeri dili” nin “Kuzeyde” Türk diline verilen ad olduğu, fakat Sovyet döneminde bilinçli olarak “Azeri” ve “Türk” kavramlarının ayrımış gibi gösterilmeye çalışıldığı belirtilmektedir: “*Azeri, Azerbaycan’ın erken Türk ahalisinin dilini bildiriyordu. Tarihî gelenek de Azeri mefhumunu Azerbaycan Türkleri’nin adı ile bağlamıştı. Lakin siyasi oyunlar sonucunda “Azeri” adını Azerbaycan Türk halkının tarihinden silmek eğilimleri peydah oldu.*”⁷⁰³

“Azerbaycan Türk Halkının Oluşması” başlığı altında Azerbaycan Türk halkının en eski devirlerden itibaren Azerbaycan’da yaşayan Türk kavimleri ile komşu ülkelerden gelip buraya yerleşen diğer Türk kavimlerinin karışmasından meydana geldiği belirtilerek Azerbaycan Türklerinin erken devirlerden itibaren “prototürk” dilini konuştukları ve başka bir halktan dönmedikleri vurgulanmaktadır. Kitapta kimi tarihçilerin Azerbaycan Türkleri’nin güneyde Farsça konuşan ahaliden kuzeyde ise Kafkasdilli ahaliden dönme olduğu görüşleri ile Selçuklu Oğuzları’nın Azerbaycan’a gelmesinden sonra buradaki ahalinin Türkleştiği yolundaki yaklaşımlara tepki gösterilmektedir.⁷⁰⁴

Ders kitabında 7. yüzyılın sonu ve 8. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türklerinin etnik, dil ve din birliğine sahip bir millet haline geldikleri, Hristiyanlıkla mücadelede eski dini inançlarını korumuş Azerbaycan halkının İslamiyeti kabul ettikleri fakat Hristiyanlığı kabul etmiş muhtelif dilli (Türk-İran, Fars) ahalinin esasen Dağlık Karabağ’a yerleştiği ve burada Gregoryan Kilisesi’nin baskısıyla zamanla Ermenileşme, Azerbaycan’ın kuzeybatısındaki Hristiyanlar arasında da Gürcüleşme sürecinin başladığı belirtilmektedir. Böylece bölgeye sonradan gelen Ermeni ve Gürcüler hariç Ermeni ve Gürcüler’in zamanla Hristiyanlaşan Albanlar olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁰⁵

“Din” konusunda; Erken feodalizm devrinde Azerbaycan halkı eski dini inançlarını sürdürürken Sasaniler devrinde “ateşperestliğin” devlet dini haline getirilmesi sonucu Azerbaycan ahalisi arasında da ateşperestliğin büyük ölçüde

⁷⁰² Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 30.

⁷⁰³ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 31.

⁷⁰⁴ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 33.

⁷⁰⁵ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 33-34.

yayıldığı belirtilmiştir. Kitapta ayrıca Hristiyanlığın Azerbaycan'da zorla kabul ettirilmeye çalışılmasına rağmen Arap işgali öncesinde Azerbaycan'da Hristiyanlığın etki alanının sadece Yukarı Karabağ'la sınırlı kaldığı ve Arap işgalinden sonra da Azerbaycan ahalisinin İslam dinini kabul ettikleri belirtilmektedir.⁷⁰⁶ Kitapta verilen bilgilere göre Hilafet ordusu ve yöneticilerinin halka yumuşak davranmaları, Sasani İmparatorluğu'yla kıyaslandığında halktan çok daha az vergi toplamaları ile halkın uzun süren baskın ve savaşlardan bıkmaması gibi etkenlerin Azerbaycan'da İslamiyetin yayılmasını kolaylaştırmıştır.⁷⁰⁷

Kitapta İslam dini hakkında temel bilgilere de yer verilmiştir. İslamiyet'in kabulü ve Hilafet yönetiminin uygulamaları ile ilgili olarak yapılan değerlendirmeler genelde olumludur: *“Araplar adaletli ve merhametli Allah'ın büyüklüğünü, teklğini kabul eden onun gönderdiği mukaddes dini kitaplara dayanan dinlere (Tevrat, İncil) hürmetle yaklaşıyorlardı. Kitap ehli olan bütün dinler ilahi mahiyete malik olduklarından ... İslam bu dinlere hürmetle yaklaşıyordu. Diğer dinlere inanmak yasak değildi. Böylece kimse dini inanışından dolayı suçlanmıyordu. İslam dininin zorla 'kılıç gücüyle' kabul ettirildiği hakkındaki fikir uydurmadır. Araplar Azerbaycan'da vergileri topladıktan sonra ahalinin içişlerine karışmıyor, evvelki dini inanç ve ibadetlerini devam ettirmelerine dokunmuyorlardı. Emeviler sülalesinden olan halifelerin hakimiyeti devrinde istila olunan ülkelerde ve o cümleden Azerbaycan'da ahali itikad konusunda serbest idi.”*⁷⁰⁸

Ders kitabındaki genel yaklaşım İslamiyetin yayılmasının Azerbaycan'ın manevi maddi hayatına yaptığı katkılar nedeniyle Azerbaycan halkının kaderinde bir dönüm noktası olduğu şeklindedir. Bu yaklaşıma göre Azerbaycan'ın kuzey ve güneyinin Emevi hilafetinin yönetimine geçmesi siyasi birliğin sağlanması için zemin yaratmış, halkın birleşmesine, şehirlerin gelişerek siyasi ve medeni merkezlere dönüşmelerine yardım etmiştir. İslam ülkelerinde ilimlerin karşılıklı gelişmesi ve faydalı etkisi ekonominin de canlanmasına neden olmuştur.⁷⁰⁹ Kitapta Hilafet yönetiminin ilk zamanları ile ilgili olumlu yaklaşım Hilafet hakimiyetinin son yıllarına yaklaştıkça yerini eleştiriye bırakmaktadır. Burada verilen bilgilere göre Hilafet

⁷⁰⁶ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 40.

⁷⁰⁷ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 50.

⁷⁰⁸ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 50-51.

⁷⁰⁹ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 51-52.

yönetiminin “soyguncu vergi siyaseti” memurların başına buyruklukları feodal zulmünün artması, yerli ayanların görevlerinden uzaklaştırılarak mülklerinin ve imtiyazlarının sınırlandırılması ve halkın durumunu ağırlaştıran başka nedenler halkın tepkisinin her geçen gün daha da artmasına neden olmuştur. 8. yüzyılın ortalarında Emeviler’in yönetimine karşı Azerbaycan’da halkın bütün kesimlerinin katıldığı isyanlar çıkmışsa da özellikle 748-752 yılları arasında yoğunlaşan bu isyanlar “acımasız bir şekilde” bastırılmıştır.⁷¹⁰

Azerbaycan’da Arap hilafetinin hakimiyetine karşı altmış yıldan fazla devam etmiş “Hürremiler” hareketi” ders kitabında “*Azerbaycan tarihinin hürriyet mücadelesinin parlak sayfalarından birisi*” olarak nitelendirilmektedir.⁷¹¹ Hürremiler hareketi “*erken orta asırlarda Doğu’da İslam dini, feodal zulmü ve en önemlisi Arap esaretine karşı güçlü halk hareketi idi.*”⁷¹² Kitapta Hürremi hareketinin İslam dininin hükümlerini redderek Azerbaycan’ın eski dini anlayışlarını savundukları da belirtilmektedir: “*Orta asırlarda ortaya çıkan diğer köylü savaşları gibi Hürremiler hareketi de mağlubiyete uğradı. Lakin Hürremiler hareketi aynı savaşlardan köklü bir şekilde ayrılıyordu. Bu, her şeyden önce bağımsızlık ve özgürlük savaşı idi. Babek’in liderlik ettiği özgürlük savaşı Afrika, Avrupa ve Asya’da geniş arazileri esaret altına almış, büyük askeri imkana sahip, İslam’ı kendisine ideoloji bayrağı yapmış güçlü ‘Hilafetin pençesinden’ kurtulmak için yapıyordu. Kuvvetler oranındaki farka rağmen Hilafet, Azerbaycan halkının mücadele azmini kıramıyordu. Mücadelede halkın imtiyazlı tabakalarının dönekliği, özellikle Ermeni yöneticilerin hıyaneti ve Araplar’a yardım etmeleri özgürlük savaşının başarısızlığına neden oldu.*”⁷¹³

“Slavlar’ın Azerbaycan’a Baskınları” başlığı altında 9. yüzyılın sonlarından başlayarak önceleri Don-Volga-Hazar vasıtasıyla Azerbaycan’la ve Azerbaycan topraklarından geçerek Abbasi Halifeliği ile ticaret ilişkileri kuran Slavlar’ın çok geçmeden Hazar Denizi sahilindeki şehirlere “soygunculuk akınları” düzenlemeye başladıkları ve 10. yüzyılın başlarında bu saldırıların daha da arttığı ve süreklilik kazandığı belirtilmektedir.⁷¹⁴

⁷¹⁰ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 56.

⁷¹¹ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 57.

⁷¹² Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 65.

⁷¹³ Mahmudov ve diğerleri, Age., s.65.

⁷¹⁴ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 81.

“Selçuk Türkleri ve Azerbaycan” başlığı altında Selçuklular’ın menşei ve Azerbaycandaki hakimiyetleri hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Kitapta bu konudaki temel yaklaşım Azerbaycan Türklerinin Selçuklu Türkleriyle soydaş oldukları, Selçuklular’ın Azerbaycan’ı fethi sırasında Azerbaycan’da bir müttefik gibi karşılandıkları ve Selçuklular’ın bölgeye gelmesiyle Azerbaycan Türk halkının oluşma sürecinin tamamlandığı şeklindedir. Ders kitabında Selçuklular ile ilgili şu değerlendirmeye yer verilmiştir: “*Selçuk Türkleri feodal dağınkılığı devrini yaşayan, tek ve güçlü bir devlet halinde birleşmemiş Azerbaycan’ı kolaylıkla ele geçirdiler. Azerbaycan Türkleri, o cümleden burada yaşayan muhtelif Oğuz boyları Selçuk Türkleri’nin soydaşları idi. Onlar ve Güney Kafkasya’nın bütün Müslüman ahalisi Bizans-Gürcü-Ermeni tecavüzüne karşı Selçuklular’ı kendi müttefikleri olarak görüyorlardı ... Hilafetin parçalandığı devirde Bizans’a karşı bütün İslam dünyasında en önemli askeri-siyasi unsura dönüşen Türklüğün, başlıca istinadgahı da Azerbaycan idi. Azerbaycan Anadolu’nun işgaline başlamış çeşitli Türk kabileleri için uzun süre arka cephe rolünü oynamıştı. Bütün bu etnik ve askeri siyasi amillerin doğurduğu zeminde Selçuklu akınları neticesinde artık Azerbaycan Türk halkının oluşması süreci tamamlanmaktaydı. Selçuklu akınları sonucunda yeni gelen Türk kabileleri Azerbaycan’a yerleştiler. Aynı dilden ve kökten olan, İslamiyeti kabul etmiş Oğuz-Selçuk Türkleri ile kadim Azerbaycan Türkleri kısa sürede kaynaşıp karıştılar ve böylece Azerbaycan Türk halkının teşekkülü süreci tamamlanmış oldu.*”⁷¹⁵

“Kitab-ı Dede Korkut Destanı” başlığı altında “Azerbaycan medeniyetinin şaheseri” olarak nitelendirilen bu destanlarla ilgili dört sayfalık bilgi verilmiştir. Bu destanların Azerbaycan halkının Ermeni-Gürcü beyleri, Bizans İmparatorluğu ve Slavların baskınlarına karşı koyduğu dönemlerde Türklerin yaşadığı bütün topraklarda yayıldığı belirtilmiştir. Kitapta Dede Korkut Destanlarıyla ilgili şu değerlendirmelere de yer verilmiştir: “7.-9. yüzyıllarda ozanların Oğuz yurdunu oba oba, oymak oymak gezip yaydıkları *Kitab-ı Dede Korkut Destanları her şeyden evvel yayıldığı geniş arazide tek dilde, ‘Türk dilinde’ konuşan büyük bir halkın –Azerbaycan halkının- yaşadığını ispatlayan muhteşem abidedir. Sözlü halk edebiyatımızın tacı olan ‘Kitab-ı Dede Korkut’ aynı zamanda eşsiz tarih salnamemizdir. O, bir tarihî kaynak olarak dünya*

⁷¹⁵ Mahmudov ve diğerleri. Age., s.102- 103.

halklarının erken orta asırlara ait halk kahramanlık destanları içerisinde kendine özgü yer tutmaktadır.”⁷¹⁶

Bu ders kitabı 112 sayfadan ibaret olup kalitesiz kağıda siyah-beyaz olarak basılmıştır. Konu sonlarında “sual ve tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Kitabın çeşitli yerlerine Azerbaycanlı tarihçi Şerifli Memmedeli Halil oğlu, Rus tarihçi Viladimir Aleksandroviç Kordlevski ve Vasili Vladimiroviç Bartold’un kısa biyografileri ve fotoğrafları yerleştirilmiştir. Kitapta çok az sayıda harita ve resimlere de yer verilmiştir. Baskı ve kağıt kalitesi çok düşük olan ders kitabı öğrenciler açısından “çekici” nitelikte değildir.

1994 yılında yayınlanan bu kitabın geliştirilmiş yeni bir baskısı 2002 yılında yapılmıştır.⁷¹⁷ Bu kitabın önsözünde kitabın redaktörü Yakup Mahmutlu daha önceki kitaptaki eksikliklerin giderilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bu kitap birinci hamur kağıda siyah beyaz olarak basılmıştır. Kitabın dizaynı iyileştirilmeye çalışılmışsa da baskı kalitesi oldukça düşüktür. Önceki kitaptan farklı olarak konu sonlarına “esas hadiselerin kronolojisi” başlığı altında konuyla ilgili önemli olayların kronolojik sıralaması, “Senet” başlığı altında az sayıda okuma parçası ve kitabın sonuna 7. sınıf Azerbaycan Tarihi dersinin öğretim programı eklenmiştir. Bunlara karşılık önceki ders kitabında yer alan Azerbaycanlı ve Rus tarihçi ve arkeologların hayatları hakkındaki bölümler çıkarılmıştır. Kitabın ön-iç kapağında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bayrağı, devlet arması ve “devlet himni” ne (milli marşı) yer verilmiştir.

Ders kitabının 2003 ve 2004 yıllarında yapılan baskılarının birinci hamur kağıda renkli olarak basıldığı, kitabın dizaynının daha da geliştirildiği görülmektedir.⁷¹⁸

3.6.4. Azerbaycan Tarihi 8

“Giriş” bölümü dışında altı bölüm halinde düzenlenen ders kitabı 12. yüzyıldan 17. yüzyılın başlarına kadar geçen tarihî süreci kapsamaktadır. “giriş” bölümünde kitapta yer verilen konuların kısa bir özeti yapılmıştır.⁷¹⁹

⁷¹⁶ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 106.

⁷¹⁷ Yakup Mahmutlu, Yusif Yusifov, Rehim Eliyev ve Ekber Gocayev; Azerbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 2002.

⁷¹⁸ Yakup Mahmutlu, Yusif Yusifov, Rehim Eliyev ve Ekber Gocayev; Azerbaycan Tarihi, 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Aspoligraf Neşriyatı, 2004.

⁷¹⁹ Yakub Mahmudov, Süleyman Memmedov ve Vagif Piriye; Azerbaycan Tarihi 8, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995.

Ders kitabı “Şirvanşahlar Devleti” konusuyla başlamaktadır. Şirvanşahlar’ın özellikle 1. Ahsitan ve varislerinin yönetimleri devrinde Azerbaycan’ın kuzeyinde siyasi istikrarı sağlamaları ve İldenizliler, Selçuklular ve Gürcülerle dostane ve iyi komşuluk ilişkileri kurmalarının Azerbaycan’da ekonomi ve medeniyetin gelişmesini sağladığı belirtilmektedir.⁷²⁰ Azerbaycan’da Arap hakimiyetinin yıkılması ve yerli devletlerin meydana gelmesi Azerbaycan’ın iktisadi hayatında canlanmaya sebep olmuşsa da bölgede siyasi birliği sağlayacak güçlü bir devletin kurulmamış olması, tek para ve tek ölçü sisteminin olmaması gibi nedenler gelişmeyi ciddi şekilde engelliyordu. Ancak 12. yüzyılda geniş sınırlara sahip güçlü Azerbaycan İldenizliler Devleti’nin kurulması ve Şirvanşahlar Devleti’nin güçlenmesi Azerbaycan’da üretimin gelişmesini hızlandırdır.⁷²¹

Kitapta “Azerbaycan İntibah Medeniyeti” başlığı altında Azerbaycan’da medeni ilerleyiş konusuna yirmi beş sayfa ayrılmıştır. Bu bölümde İslamiyetin kabulünün Azerbaycan halkının oluşması üzerinde olumlu etkide bulunduğu dile getirilmiştir: *“Yüzyıllar boyunca Sasani ve Arap işgalcilerine karşı mücadelede birleşmek zarureti Azerbaycan arazisinde yaşayan çeşitli Türk ve Türk olmayan kabilelerin birbirleriyle karışmasını hızlandırdığı gibi tek dil ve medeniyetin oluşmasına da önemli etki yapmıştı. Bundan başka İslam Dini’nin kabulü Azerbaycan halkının oluşmasında önemli rol oynamakla beraber Azerbaycan’da Asya ve Avrupa’nın çok geniş topraklarına yayılmış Türk-İslam halkları arasında ilişkilerin gelişmesine de olumlu etki yapmıştır.”*⁷²²

İkinci bölümde 11.-12. yüzyıllarda Azerbaycan’da dil, ilim, eğitim, edebiyat ve mimarlık alanlarındaki gelişmeler ele alınmış, dönemin edebiyatçılarının hayatları ve eserleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir. “Ortak Dilin Oluşması: Azerbaycan Türk Dili” başlığı altında Azerbaycan dilinin oluşum süreci açıklanmıştır. Buna göre Sasani ve Hilafet hakimiyeti altında sağlanmış olan siyasi istikrar, Azerbaycan topraklarının tek devletin hakimiyeti altında toplanması ve Sasani ve Arap hakimiyetine karşı birlikte mücadele bölgedeki Türk ve Türk olmayan ahalinin yakınlaşmasını ve kaynaşık karışmasını sağlamış, İslamiyetin kabulü de Türk dilinin Azerbaycan’da başlıca

⁷²⁰ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 9.

⁷²¹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 18.

⁷²² Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 26.

iletişim aracına dönüşmesinde etkili olmuştur.⁷²³ Kitapta verilen bilgilere göre 9. yüzyılın ortalarında Hilafet'in yıkılması sonucunda bağımsız Azerbaycan devletlerinin meydana gelmesi ve ülkenin Türk ve Türk olmayan ahalisinin "Türk-İslam" cephesinde birleşerek Ermeni-Gürcü feodalları ve Bizans İmparatorluğu'ndan oluşan Hristiyan bloğuna ve Slav saldırılarına karşı mücadele etmek zorunda kalmaları Azerbaycan halkının ve dilinin oluşması sürecini daha da hızlandırmıştır.

Ders kitabında Azerbaycan Türk halkının ve dilinin oluşmasıyla ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: "*Artık intibah devrinin en başlarında 9.-10. yüzyıllarda Azerbaycan sözlü halk edebiyatının şaheseri olan "Kitab-ı Dede Korkut Destanı" Demirkapı-Derbend'den Diyarbakır sınırlarına; Hazar'dan Karadeniz sahillerindeki Trabzon ve Abhaz eline kadar olan geniş bir alana yayılmıştı. Azerbaycan Türkçesi bu büyük coğrafyada güçlü bir iletişim aracına dönüşmüştü. 11. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'ın Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun terkiibine dahil olması Güney Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a yeni Türk-Oğuz akınları Bizans devleti ve onun hizmetindeki Ermeni-Gürcü feodallarının askeri kuvvetlerinin darmadağın edilmesi sonucunda Azerbaycan Türklerinin bir halk olarak teşekkülü süreci sona erdi. Azerbaycan Türk dili bütün Azerbaycan arazisinde tek iletişim vasıtasına dönüştü. Sade ve anlaşılır bir dil olarak küçük mahalli dilleri, aynı zamanda Arap ve Fars dillerini baskı altına alarak bütün ülke genelinde canlı genel halk diline dönüştü.*"⁷²⁴

Kitapta Moğollar'ın Azerbaycan'a akınları, Azerbaycan'da hakimiyet süren Harzemşahlar, İlhanlılar, Çobaniler ve Celayirler dönemleri hakkında da bilgiler verilmiştir.

Moğolların işgal ettikleri Azerbaycan'da hayvancılığı ön planda tutmalarının bölgede yerleşik hayata geçmiş ve tarımla uğraşan ahaliyi olumsuz etkilediği ve Moğol

⁷²³ Kitapta bu konu şöyle yer almaktadır: "İntibah devrinin en önemli nailiyeti "Azerbaycan Türk Dili"nin bütün ülke arazisinde ortak iletişim vasıtasına dönüşmesi idi. Altıyüz yıldan fazla devam eden Sasani ve Hilafet İmparatorluklarının hükümranlıığı devrinde bütün Azerbaycan topraklarının tek ülke terkiibinde olması ülkenin ayrı ayrı bölgeleri arasında medeni-iktisadi ilişkilerin gelişmesine olumlu etki yapmıştı. Sasaniler ve Arap işgalcilerine karşı uzun süren birlikte bağımsızlık mücadelesi ülkenin Türk ve Türk olmayan ahalisinin kaynaşıp karışması sürecini hızlandırmıştı. Tek halkın oluşmasında Türk boyları büyük rol oynuyorlardı. Çünkü başka halklar ve etnik gruplardan farklı olarak Türk kabileleri ülkenin arazisine yayılmışlar ve çoğunluk teşkil ediyorlardı. Bundan başka Türk dili Azerbaycan arazisinde yaşayan azınlık halklar ve etnik gruplar (s. 49) arasında özellikle Kuzey'le Güney arasında başlıca iletişim vasıtası idi. İslamın kabulü tek halkın ve dilin oluşması sürecini daha da hızlandırdı. Yurdun Türk ve Türk olmayan ahalisi arasında din birliğinin yaratılması bütün ülke ölçeğinde ortak İslam adet ananelerinin oluşmasına, akrabalık ilişkilerinin gelişmesine, kaynaşıp karışma prosesinin daha da derinleşmesine neden oldu.", Age, s. 49-50.

⁷²⁴ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 50.

saldırılarının Azerbaycan'ın sosyal, siyasi ve medeni hayatına ağır darbe vurarak siyasi dağınıklık yarattığı belirtilen ders kitabında Moğol akımları ve Hülagü Han devirlerinde Azerbaycan'a çoğunluğu Türk kabilelerinden oluşan birçok Moğol-Türk kabilelerinin gelip yerleşerek burada Türk dilli ahalinin sayısını artırmaları olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.⁷²⁵

Moğol istilaları sırasında gelerek Azerbaycan'a yerleşen putperest Moğollar ilk zamanlarda Azerbaycan'da putperestliği yaymaya çalışmışlar ve bunun sonucunda bölgedeki putperestlerin sayısı artmıştır. Bununla beraber İlhanlılar kendi menfaatlerine göre yeri geldikçe İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudiliği de desteklemişlerdir. İlhanlı hakimiyetinin ilk otuz yılında İslamiyetin konumu zayıflamışsa da Kazan Han'ın İslamiyeti kabul etmesi putperest Moğollar arasında İslamiyetin yayılmasını sağlamıştır.⁷²⁶

Ders kitabında "Azerbaycan 14. Yüzyılın Sonu ve 15. Yüzyılda" başlığı altında Şirvanşahlar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin tarihleri ve medeniyetlerine yer verilmiştir. Şirvanşahlar döneminde Azerbaycan'ı istila eden Timurlular'ın burada halka "zulüm" yaptıkları, ülkenin üretim hayatına büyük darbe vurarak halkı açlığa mahkum ettikleri, özellikle ülkenin güneyini idare eden Timur'un oğlu Miranşah'ın şehir ve köyleri "acımasızca yağmalaması" ve "gaddarlığı" nedeniyle halk arasında "maranşah" (yılanlar şahı) olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.⁷²⁷ Ders kitabında 14. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Azerbaycan'da Timurluların zulmü ve İslam dini hükümlerine karşı, dini ve siyasi bir hareket olarak ortaya çıktığı belirtilen "Hurufilik" hakkında bilgi verilmektedir. Burada "Hurufilik" öğretisinin kurucusu Şeyh Fazlullah Celalettin Naimi'nin dünya görüşü, felsefi öğretisi ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Burada Şeyh Fazlullah'ın Azerbaycan'ın felsefi ve estetik düşünce zemininde yetiştiği, bu akımın 14. yüzyılın sosyal-siyasi durumundan beslendiği ve Azerbaycan'ın sosyal-felsefi ve düşünce tarihinde önemli yer tutan "Mazdeyilik", "Hürremilik" ve "Ahilik" hareketleri ile organik bağı olduğu vurgulanmakta ve şu değerlendirme yapılmaktadır. *"Hurufiler diyorlardı ki hükümdarlar ve din adamları adaletsiz, kaniçen ve riyakardırlar. İnsanları adalete kavuşturmak için yeni tipli hükümdar, kamil insan lazımdır. Bu insan ise Fazlullahdır. Fazlullah, Allah'ın timsalı, onun vekili ve veziridir.*

⁷²⁵ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 88-89.

⁷²⁶ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 89-91.

⁷²⁷ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 98.

O kendi gücü ile adaletsizliği, kanlı savaşları, zulmü, işgalciliği, soygunculuğu ortadan kaldıracak, dini hükümlerin, anlamsız kanun-kaidelerinin (oruç, namaz, mescid) hurafelerini ortadan kaldıracaktır."⁷²⁸

Kitapta Karakoyunlular ve Akkoyunlular devletlerinin kurulduğu coğrafi sahalar ve bu devletlerin kuruluş ve gelişme dönemleri ile ilgili geniş bilgiler verilmiştir. Karakoyunlu ve Akkoyunluların Oğuz kabilelerinden oldukları, koyunculukla uğraştıkları, Karakoyunlu kabile birliğinin bayrağında kara koç, Akkoyunlu kabile birliğinin bayrağında ak koç resmi yer aldığı için Karakoyunlular ve Akkoyunlular olarak adlandırıldıkları ifade edilmiştir.⁷²⁹

Ders kitabında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478) ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki mücadeleye önemli yer ayrılmıştır. Akkoyunlu Devleti'nin "başlıca düşmanının" Fatih Sultan Mehmet olduğu, bu nedenle de Uzun Hasan'ın dış siyasetini Osmanlı Devleti ile ilişkiler üzerine kurduğu belirtilmektedir. 2. Mehmet'in Anadolu'nun doğusunu istila etmesi, Kafkasya'yı ele geçirmek istemesi ve Akkoyunlular'ın Karadeniz'e çıkış yolu olması nedeniyle büyük ticari önem atfettileri Trabzon'un Osmanlıların eline geçmesini engellemek istemeleri Akkoyunluların Osmanlılara karşı hasmane tutum almalarının başlıca nedenleriydi. Kitapta bu konuya şu şekilde yer verilmiştir: *Uzun Hasan Osmanlı Devleti'ne darbe vurmak için Avrupa ülkeleri ile irtibata geçti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin siyaseti Akkoyunlu Devleti'nin menfaatine zarar vermekteydi. Osmanlı Sultanı Azerbaycan'la Avrupa ülkeleri arasında kervan ticaretine engel oluyor, bu yerlerden götürülen mallardan büyük oranda gümrük vergisi alıyordu... Osmanlı Devleti'nin bu siyaseti Akkoyunlu Devleti'nde daha çok hissediliyordu. Avrupa ülkeleri de iki Türk Devleti'nin yakınlaşmasını istemiyor ve onlar arasında çatışma yaratmak istiyorlardı. Uzun Hasan ise bu diplomasiyi yeterince anlamadığından Avrupa ülkeleri ile ticaret ilişkilerini Türkiye olmaksızın güçlendirmeye çalışıyor, Osmanlılar'a karşı mücadele eden Karaman Beyliği, Kıbrıs Krallığı ve Rodos Şövalyeliği ile irtibat kurarak Sultan'a karşı ortak bir cephe oluşturmaya çalışıyordu. 2 Aralık 1463 tarihinde Venedik'te Osmanlı Türkiyesi'ne karşı Akkoyunlu Devleti ve Karaman Beyliği ile ittifak görüşmeleri yapıldı. Nihayet*

⁷²⁸ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 99.

⁷²⁹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 102.

*görüşmeler sonucunda Türkiye aleyhine 1472 yılı yazında Tebriz’de iki ülke arasında askeri ittifak imzalandı.”*⁷³⁰

2. Mehmet 1461 yılında Akkoyunlu Devletiyle savaşa aslında Trabzon üzerine hücumla başlamıştır. Osmanlılar ile Akoyunlular arasındaki ilk savaş Koyulhisar’da yapılmış, bu savaşta “Akkoyunlu ordusu Osmanlı ordusuna büyük darbe vurmasına rağmen” Osmanlı ordularıyla savaşı sürdürecektir güçte olmamaları ve doğudan Karakoyunlu ve Timurlular tehlikelerinin belirmesi nedenleriyle Osmanlı Devleti ile barış yapmak zorunda kalmıştır. 26 Ekim 1461 tarihinde Osmanlılar Trabzonu ele geçirdiler. Trabzon’un fethi ile Akkoyunlular sadece bir müttefiklerini değil aynı zamanda Karadeniz’e tek çıkış yolunu da kaybetmişlerdir.⁷³¹

Ders kitabında verilen bilgilere göre 1472 yılı yazında Uzun Hasan Osmanlılar üzerine yürüyüşe geçmiş fakat önceden vadettikleri halde Venedik kralının Uzun Hasan’a silah yardımını yapmaması ve Avrupa ülkelerinin de önceden İstanbul üzerine hücumla geçmemeleri yüzünden savaşın tüm ağırlığı Akkoyunlular’ın üzerinde kalmış, 2. Mehmet ise kendisi aleyhine kurulmuş bu ittifakı bozarak savaşta üstünlüğü ele geçirmiştir.⁷³² Akkoyunlular Beyşehir yakınlarındaki ilk savaşı kaybetmişler, 1 Ağustos 1473 Tarihinde Fırat sahilinde yapılan Malatya Savaşı’nda ise Osmanlı Devleti’ni mağlubiyete uğratmışlardı. Osmanlı ordusunu takip eden Akkoyunlu ordusu ile Osmanlı ordusu 11 Ağustos 1473’te Erzincan’la Erzurum arasında Üçağzılı Deresi adlı yerde karşı karşıya geldiler. Otlukbeli denilen mevkide yapılan bu savaş sekiz saat sürmüş, savaşın başlarında Akkoyunlular üstünlük elde etmişlerse de daha sonra ateşli silahlarla donatılmış Osmanlı piyadesi, özellikle yeniçerilerin kararlı karşı hücumlarına karşı koyamamış ve mağlubiyete uğramışlardır. Bu mağlubiyet Akkoyunlular’a büyük darbe vurarak yıkılışını hızlandırmıştır. 2. Mehmet’in Doğu’yla ilgili “işgal planları” yarım kalmış, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve İran’ı ele geçirememiştir.⁷³³

Kitapta Şirvanşahlar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin 15. yüzyılın en güçlü devletleri olduğu belirtilerek bu devletlerin yayıldıkları sınırlar, devlet yönetimi ve ordu teşkilatları hakkında bilgiler verilmektedir.

⁷³⁰ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 121.

⁷³¹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s.119-120.

⁷³² Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 122.

⁷³³ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 125.

“Safeviler’in Erdebil Hakimliği” başlığı altında 13. yüzyılın sonunda Safeviler Devleti’nin kurulmasıyla ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Buna göre bu devlet adını Azerbaycan’ın Erdebil şehrinde Hz. Ali ve Hz. Fatma’nın 26.; yedinci Şia imamı Musa Kazım’ın yirmi birinci neslinden geldiği rivayet edilen Şeyh Safieddin tarafından kurulan derviş tarikatından almaktadır. Şah İsmail’in 1501 yılında Tebriz’e giderek şahlığını ilan etmesiyle merkezi Tebriz olan Safevi Devleti’nin temeli atılmıştır. Safeviler Devleti sosyal-iktisadi yönden daha gelişmiş olan Azerbaycan arazisinde kurulmuş olup ahalisinin çoğunluğunu ve yönetici zümresini Azerbaycan Türkleri oluşturuyordu. Askeri kumandanlık, maliye işleri, vilayetlerin yönetimi ve bütün saray görevleri Azerbaycan ayanlarının elinde idi. 16. yüzyılın ortalarında devletin toplam yetmiş dört emirinin altmış dokuzu Azerbaycanlı idi. Ordu da esasen Azerbaycan kabilelerinden oluşuyordu. Şah’ın sarayında, ordu içerisinde ve kısmen diplomatik yazışmalarda Azerbaycan dili kullanılıyordu.⁷³⁴ 1508 yılına gelindiğinde Şah İsmail, Horasan hariç bütün İran, Ermenistan ve Arap Irakı’nı zaptetmişti.

Kitapta Safevilerin “Şialığı” bir ideoloji aracı olarak kullanmaları ile ilgili şu değerlendirmeye yer verilmiştir: “.. 14.-15. yüzyıllarda Safeviler ağır hayat süren halkın, ‘adaletli hükümdar’ hakkında gerçekleşmeyen arzusunun tezahürü olan Şialığı Azerbaycan’da, İran’da, Küçük Asya’da ve Doğu’nun başka yerlerinde hızla yayıp, ideoloji yayma aracına çeviriyorlardı. Safevi şeyhleri şeriatın öngörmediği vergi ve mükellefiyetlerin kaldırılması için hakimiyet başında bulunan Sünni hükümdarların ağalığına son verilmesi gerektiği propagandası yapıyorlardı. Safeviler Azerbaycan’da ve Doğu ülkelerinde ortaya çıkmış ağır vaziyetin sorumluluğunu 14. ve 15. yüzyıllarda bu yerlerde hüküm süren Sünnilikte görüyorlardı ve Sünniliğin hakim olduğu devletlerin gayrimeşru devletler olduğunu ispatlamaya çalışıyorlardı. Zira onlar halkı ağır hayata düçar ediyorlardı ve bu yüzden Sünnilik aleyhine kitlesel mücadele sürdürülmeli ve Şia taraftarlarının hakimiyete gelmesi için şerait yaratılmalıdır. Elbette, bu onların kusurlu siyaseti idi.”⁷³⁵

14. yüzyılın sonu ve 15. yüzyılda Azerbaycan medeniyeti konusuna geniş ayrılmıştır. Bu dönemin edebiyatçıları Arif Erdebili, Şemsettin Mehemmed Essar Tebrizi ve özellikle “hurufilik” akımının takipçisi olduğu kabul edilen İmameddin Nesimi hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

⁷³⁴ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 150.

⁷³⁵ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 135.

Safevi-Osmanlı mücadelelerine kitapta geniş yer ayrılmıştır. Burada verilen bilgilere göre Safeviler Devleti'nin kurulması ve güçlenmesi "Sultan Türkiyesi'ni" çok rahatsız ettiği için Osmanlı İmparatorluğu Safeviler'in düşmanı olan Akkoyunlular'a yardım ediyor ve bu devletin güçlenmesine engel olmaya çalışıyordu. Osmanlı Sultanı 2. Bayezid, Şah İsmail'e karşı savaşa "cesaret edemeyerek" 1504 yılında Safevi Devleti'ni tanımış fakat onun ölümünden sonra tahta çıkan Sultan Selim (1512-1520) devrinde "Kızılbaşlarla" ilişkiler tamamen değişerek ve Safeviler'e karşı savaşma düşüncesi güçlenmiştir.⁷³⁶

23 Ağustos 1514 tarihinde Osmanlı ve Safevi orduları arasında yapılan Çaldıran Savaşı hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Kitapta bu savaş iki Türk Devleti'nin birbiriyle savaştığı "kardeş savaşı" ve Türk tarihinin genel faciası" olarak değerlendirilmektedir: *"Karşı karşıya gelen iki ordu sadece iki Türk Devleti'nin orduları değil, hem de en aşırı din düşmanlığı ruhunda eğitilerek karşı karşıya getirilen ve şehit olmaya hazır silahlı fanatikler idi. Bu ise Çaldıran Savaşı'nı tarihin en kanlı kardeş savaşlarından birisine çevirdi. Yavuz Sultan Selim için büyük zafer sayılan Çaldıran Savaşı aslında Türk Dünyası'nın genel faciası, batı diplomasisinin ise stratejik galibiyeti idi. Bu savaşta sadece Safeviler 5 bin kadar kayıp verdi. Kızılbaşlar yiğitçe savaştılar. Şah İsmail'in kendisi Osmanlı komutanı ile teke tek savaştı ve kılıcının darbesi ile onu yere serdi. Azerbaycan süvarileri Osmanlı piyadelerini geri püskürttü. Lakin düşman toplarının amansız ateşine maruz kalan Safeviler neticede mağlup oldular. Yaralanmış Şah İsmail kendi ordusunun sağ kalan kısmı ile savunma çemberini yararak Tebriz'e doğru çekildi. Sultan Selim onu takip ettiyse de Şah İsmail'in hilesinden çekindiği için geri döndü."*⁷³⁷

Çaldıran Savaşı sonunda Osmanlılar geri çekilirken kendileriyle birlikte çok sayıda Tebrizli usta ve birkaç bin sanatkar aileyi de İstanbul'a götürdükleri ve bu mahir Azerbaycan sanatkarlarının daha sonraları Türkiye'nin mimarlık ve sanatının gelişmesinde önemli rol oynadıkları belirtilmiştir.⁷³⁸

Kitapta uzun süren Osmanlı- Safevi savaşları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu savaşlar dönemi sekizinci sınıf öğrencileri için oldukça karmaşık ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kitapta Safevi Devleti "Azerbaycan Türk Devleti" olarak

⁷³⁶ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 153-154.

⁷³⁷ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 156.

⁷³⁸ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 157.

kabul edilmekte Osmanlı Devleti ise bir kaç yerde “işgalci” olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı Devleti’nin “Azerbaycan Türk devletleri” olarak kabul edilen Akkoyunlu ve Safevi devletleriyle yaptığı savaflara “kardeş savaşı” olarak yaklaşılarak bu savafların “Batı diplomasisinin bir oyunu” olduğu ve Türk ve İslam dünyası açısından çok zararlı sonuçlar doğurduğu her fırsatta ve güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır: *Osmanlı feodallarının ülkeyi idare ettikleri yirmi yıl boyunca Azerbaycan’ın zenginlikleri talan edildi, iktisadi hayatı çöktü. İç ve dış savaflar nedeniyle Azerbaycan ayanları ve kızılbaş kabilelerinin sayısı bir hayli azaldı ve oldukça zayıfladı. Azerbaycan feodalları önceden olduğu gibi Safevi Devleti’nin her yerinde kendi güçlü konumlarını koruyamadılar. Azerbaycan Safevi Devleti yıkıldı..⁷³⁹ Osmanlılar Azerbaycan vilayetlerini ele geçirdikten sonra askeri idare sistemi uyguladılar. Azerbaycan’ın batı topraklarının çoğu Osmanlılar’ı savunan Kürt feodallarına verilmişti. Osmanlılar ilk devirlerden farklı olarak hazinenin lehine vergileri artırıyorlardı. Osmanlı yöneticileri arasındaki rekabet de yerli halkın geçim şartlarını olumsuz etkiliyordu. Bu da vilayetlerin iyice fakirleşmesine neden oluyordu. 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve komşu ülkelerin iktisadi vaziyeti son derece kötü idi, ticaret bozulmuştu... Ahali zaptedilmiş yerlerden kaçtıyordu... Bunun esas nedenlerinden birisi de vergilerin ağırlığı, soygunculuk ve yağma idi. Bütün Güney Kafkasya’da durum böyleydi. Esir alınmış ahali İstanbul’un Mısır’ın vs şehirlerin köle pazarlarında satılıyordu. İskender Münşi Müslümanların esir alınıp köle edilmesini Osmanlı saldırılarının olumsuz sonucu olarak kabul ediyordu.⁷⁴⁰*

“Celaliler Hareketi ve Köroğlu” başlığı altında Celali isyanlarının onlarca yıl süren “Osmanlı işgalinin” Azerbaycan’da doğurduğu “kitlemel rahatsızlık”, “soygunculuk”, “açlık” “dehşetli yıkımlar” ve “iktisadi çöküş” e tepki olarak bugünkü Ermenistan’da yaşayan Azerbaycanlı köylüler ile Türkiye, Kürdistan ve İran’dan kaçanlar tarafından çıkarıldığı belirtilmektedir.⁷⁴¹ Kitapta Köroğlu “celali elebaşlarının en meşhuru” olarak tanıtılmaktadır. Daha çok Nahçıvan, Salmas ve Hoy’da faaliyet göstermiş Köroğlu yabancı işgallerine, beylerin, zengin tüccarların ve tefecilerin sömürülerine karşı mücadele ettiğinden halk kitlelerinin hadsiz sevgi ve ilgisine mazhar

⁷³⁹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 177-178.

⁷⁴⁰ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 185.

⁷⁴¹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 187

olmuştur. Kitapta Giziroğlu Mustafa Bey de Köroğlu'nun en yakın silahdaşı olarak gösterilmektedir.⁷⁴²

Bu ders kitabında Azerbaycan kültür ve medeniyetine de önemli yer ayrılmıştır. Dede Korkut Hikayeleri, Köroğlu, Şah İsmail Hatayi, Fuzuli ve daha birçok Azerbaycanlı şair ve halk kahramanları hakkında bilgiler verilmiştir.

Kitabın değişik yerlerine Azerbaycan tarihçisi Abdulkerim Alioğlu Alizade, Cafer Memmedoğlu İbrahimov, Abdülhasan Ali oğlu Rahmani ve Mikail Hüdayaroğlu Heyderov'un hayatları yerleştirilmiştir. Kitap 206 sayfadan ibaret olup kağıt ve baskı kalitesi düşüktür. Siyah beyaz basılmış kitapta sadece birkaç Azerbaycan tarihçisinin resmine yer verilmiştir. Konu sonlarında "suallar ve tapşırıklar" başlığı altında değerlendirme sorularına, kitap sonunda ise "içindekiler" kısmına yer verilmiştir.

2001 Yılında bu ders kitabının gözden geçirilmiş yeni baskısı yapılmıştır.⁷⁴³ Birinci hamur kağıda basılan bu kitaba resim ve haritalar eklenmişse de baskı kalitesi çok kötü olduğundan resimler seçilememektedir. Konu sonlarında "En Mühim Olayların Kronolojisi" başlığı altında konuyla ilgili önemli olayların kronolojik listesi ve "Suallar ve Tapşırıklar" başlığı altında değerlendirme sorularına, "Senet" başlığı altında az sayıda okuma parçasına ve kitabın sonuna ise 8. sınıf Azerbaycan Tarihi dersinin öğretim programına yer verilmiştir.

3.6.5. Azerbaycan Tarihi 9

Bu ders kitabı Azerbaycan tarihinin 17. yüzyılın başlarından 1830'lu yıllara kadar süren dönemini kapsamaktadır.⁷⁴⁴ Kitabın "önsözünde" ders kitabının yazarlarının ders kitabını hazırlarken "Azerbaycan halkını kendi köklerinden, geleneklerinden ve tarihî bağlarından koparmağa çalışan zararlı ideolojilerden" kurtarmaya çalışarak tarihî olaylara objektiflik ve bilimsellik açısından yaklaşmaya çalıştıkları belirtilmiştir.

Kitap dört bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölüm "Azerbaycan Safeviler İmparatorluğu Terkibinde" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Safevi Devleti'nin

⁷⁴² Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 190-191

⁷⁴³ Yakup Mahmutlu, Süleyman Memmedov, Vakif Piriyeve ve Ekber Gocayev; Azerbaycan Tarihi: 8. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 2001.

⁷⁴⁴ Süleyman Memmedov, Kerim Şükürov; Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995.

niteliği, devlet teşkilatlanması, ordu yapısı ve Safevi-Osmanlı savaşlarının Azerbaycan üzerindeki etkileri gibi konulara yer verilmektedir.

1. Abbas, Safevi tahtına çıktıktan sonra (1587-1629) birtakım ıslahatlar yapmış daha sonra Azerbaycan'ı Osmanlılar'dan geri almak için harekete geçmiş, dört yıl süren savaşlarda Safeviler başarı kazanmış ve bütün Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, kısmen de Dağıstan uzun süre Safeviler'in yönetimi altına geçmiştir. Ders kitabında bu dönem hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: *“1. Şah Abbas'ın Azerbaycan'a ve ona komşu olan arazilere hücumu o zamana kadar görülmemiş yıkımlara neden oldu. Bütünüyle ülkenin dağıtılmasına, ekonominin çökmesine, halkın esaretine neden olan bu savaş Azerbaycanlıları hiddetlendirdi. 17 Ekim 1612 tarihinde Serab şehrinde Safeviler ve Osmanlılar arasında anlaşma imzalandı. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti Azerbaycan'ın, kısmen de Ermenistan, Gürcistan'ın ve Kürdistan'ın Safeviler'e katılmasını resmen tanımış oldu.”*⁷⁴⁵

Ders kitabında 1613 yılından 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasına kadar geçen sürede Safevi- Osmanlı savaşlarına da yer verilmiştir. Kitapta uzun süren bu savaşların Azerbaycan'a büyük zarar verdiği ifade edilmektedir: *“Böylece Azerbaycan arazisinde süren Safevi-Osmanlı savaşları halka dehşetli açlık, sefalet ve felaket getirdi. Yüzlerce yılda oluşturulmuş zengin medeniyetimize ağır darbe vurdu.”*⁷⁴⁶

Birinci bölümde Azerbaycan'ın 17. yüzyıldaki iktisadi ve sosyal hayatıyla ilgili konulara geniş yer (29 sayfa) ayrılmıştır.

Kitabın ikinci bölümü “Azerbaycan 18. Yüzyılın Başı - 1840'lı Yıllarda” başlığını taşımaktadır. 17. yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nin ekonomik bunalım içinde olduğu, Şah hükümetinin ağır vergiler toplamasının halkın vaziyetini daha da bozduğu, feodal sömürünün güçlenmesinin halkın direnişine neden olduğu ifade edilmiştir. Bu şartlar altında Safevi Devleti'nin birçok yerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da “sınıf mücadelesi” yeniden alevlenmiş ve “İran zulmüne karşı” ciddi isyanlar çıkmıştır.⁷⁴⁷

Bu bölümde Rusya ile ilişkilere önemli yer ayrılmıştır. 18. yüzyılın başlarına kadar askeri gücü yetersiz olduğu için sadece iktisadi siyaset uygulayan Rusya 1. Petro devrinden itibaren “Hazar sahili” bölgeleri işgal siyaseti izlemeye başlamıştır. Hazar

⁷⁴⁵ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 17.

⁷⁴⁶ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 20.

⁷⁴⁷ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 50-51.

Denizi'ni Rusya'nın "iç gölüne" çevirerek Doğu'yla Hazar-Volga yolu vasıtasıyla ticaret yapmak ve Doğu-Batı ticaretinde aracılık etmeyi planlayan 1. Petro bu amaçlarla Azerbaycan topraklarına ordular göndermiş, Azerbaycan topraklarına giren Rus ordusu karşısında artık gücünü iyice kaybetmiş Safevi ordusu ise ciddi bir varlık gösterememiştir.

Kitapta 1. Petro'nun Kafkasya'da ilerlerken din unsurundan da maharetle yararlandığı ifade edilmektedir. Çar 1. Petro bir yandan Kafkasya'nın Hristiyan ahalisine Hristiyanları Müslümanların zulmünden kurtarmaya çalıştığını bildirirken öte yandan da 15 Haziran 1722 de bölgedeki Şialara yönelik olarak Azerbaycan dilinde bir beyanname yayınlamıştır. 1. Petro bu beyannamede Safevi Şahı'nın dostu olduklarını, niyetlerinin işgal olmayıp bölgede sükuneti sağlamak ve Rus tüccarlarına eziyet eden isyancıları cezalandırmak olduğunu, Safeviler'e karşı isyan eden feodalların ve Osmanlı Türkleri'nin bu toprakları işgal etmelerini önledikten sonra bu toprakları Safeviler'e iade edeceklerini beyan etmiştir.⁷⁴⁸ 1. Petro'nun bu "hilekarlıkları" ilk zamanlarda Hazar sahili bölgelerdeki ahalinin bir kısmının Safeviler'e hıyanet ederek Rusya'ya meyletmesine sebep olmuş, bu gelişmelerde Rusların Güney Kafkasya'ya gönderdikleri Ermeni elçileri de önemli rol oynamışlardır.⁷⁴⁹

Ruslar 28 Temmuz 1723'te Bakü'yü ardından Salyan'ı işgal ettiler. Bakü'nün işgali 1. Petro'yu çok sevindirmiştir. Bakü işgal edildikten sonra Rus kumandanlığı beyannameler yayınlayarak bütün Hazar sahili bölgeleri ahalisini Rusya'ya tâbi olmaya çağırmıştır. Bakü ve Salyan'ın işgaliyle Hazarboyu bölgelerin Rusya'ya "zorla birleştirilmesinin" birinci aşaması tamamlanmıştır.⁷⁵⁰ Ders kitabında yer verilen "zorla birleştirilme" tabiriyle Sovyet dönemi ders kitaplarında Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesi konusunda hakim olan "Azerbaycan'ın Rusya'ya gönüllü surette dahil olduğu" yaklaşımına "gönderme" yapılmaktadır.

Kitapta Sovyet döneminde yazılmış tarih kitaplarında Azerbaycan ahalisinin Türkiye'ye meyilli oldukları gerçeğinin kasıtlı olarak perdelenerek aksine güya halk kurtuluş yolunu Rusya'da görüyormuş gibi gösterildiği oysa asıl durumun böyle olmadığı, tarihî gerçeklere ve belgelere bakıldığında ahalinin Ruslar'ı istemedikleri, Rus tehlikesini hisseden Erivan Azerbaycanlılarının Erzurum Paşasına hitaben: "*Niçin*

⁷⁴⁸ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 54.

⁷⁴⁹ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 55.

⁷⁵⁰ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 56.

oturuyorsunuz? Siz de Türksünüz, biz de. Rus'un eline düşmektense sizin elinize düşmemiz iyidir. Vaktinde gelin, şehri zaptedin ve Rus'u şehire bırakmayın” diye yazdıkları ifade edilmiştir.⁷⁵¹

Kafkasya’da Rusya, Türkiye ve Safevi menfaatlerinin çatıştığı belirtilerek rakiplerine karşı mücadelede Kafkasya’da yaşayan Hristiyanlar’ın desteğini alan Rusya’nın daha avantajlı olduğu belirtilmiştir. 30 Temmuz 1724’te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan İstanbul Antlaşması’yla Derbend, Bakü, Salyan, Lenkeran, Reşt ve Enzeli’nin “Rusya’ya birleştirilmesi” Osmanlılar tarafından kabul edilmiş Rusya ise Erivan, Gürcistan ve Hazar sahili bölgeler hariç bütün Azerbaycan arazisinin Türkiye’ye verilmesini kabul etmiştir. Kitapta bu Anlaşma şöyle değerlendirilmektedir: *“İstanbul Antlaşması aslında yabancı toprağının iki imparatorluk arasında paylaşılması hakkında antlaşmaydı. Azerbaycan arazisi Rusya, Safevi, Türkiye ve Şirvan arasında bölündü.”*⁷⁵²

“Azerbaycan’da Türkiye inzibati idare usulü” başlığı altında Azerbaycan’daki hakimiyetleri süresince Osmanlı Devleti’nin uyguladığı yönetim, toprak vergi sistemi hakkında bilgi verilmiştir. Burada Osmanlı yönetim sistemine nötr bir yaklaşım sözkonusudur.

“Hazar Boyu Bölgelerde Rusya’nın Hakimiyeti” başlığı altında; *“Umumen Rusya Hükümeti’nin kendi menfaati için hayata geçirdiği siyasetin Azerbaycan’ın iktisadi ve medeni hayatının kısmen canlanmasına sebep oldu”* ifadesiyle kısmen olumlu bir yaklaşım vardır.⁷⁵³ 1726 yılında Kuba’nın Rusya’ya katılmasının ardından Rusya’ya karşı koyacak gücü olmayan Lenkeran, Astara, Tengerud, Muğan, Şahseven gibi yerler hızla Rusya’nın himayesine geçmiştir. Kitapta bu durumun gönüllükten kaynaklanmayıp Rusya’nın askeri gücünün büyüklüğü karşısındaki zorunluluktan kaynaklandığı vurgulanmıştır.⁷⁵⁴

“Azerbaycan İran Hakimiyeti Altında” başlığı altında İran işgali altında Azerbaycan halkına uygulanan “zulüm” şöyle dile getirilmiştir: *“Azerbaycan’da İran hakimiyetinin kurulması halkı yeniden İran zulmüne maruz bıraktı. İran’da ve işgal edilmiş bölgelerde ciddi askeri feodal rejiminin kurulması halkın sömürülmesi, şehir ve*

⁷⁵¹ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 57.

⁷⁵² Memmedov ve Şükürov, Age., s. 58.

⁷⁵³ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 91.

⁷⁵⁴ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 64.

köy ahalisini yoksullaştırıyordu. Nadir Han yeni vergi siyaseti uyguladı lakin uzun süren yıkıcı savaşlar Azerbaycan ekonomisine ciddi darbe vurduğundan soyulmuş ahali vergileri ödemek imkanına sahip değildi...Kaynakların verdikleri bilgilere göre bu devirde köylüler elde ettikleri bütün ürünü neredeyse vergi olarak vermek zorundaydılar. Vergi toplayanlardan bir lokma ekmeği saklamaya çalışan köylülere Şahın emri ile ölüm noktasına varan işkenceler yapıyordu. Onun kaç kişinin gözünü çıkardığı, kaç kişiyi öldürdüğünü tasavvur etmek bile güçtür. Savaşlar, kuraklık ve köylülerin kendi yurtlarını terketmeleri sonucunda Azerbaycan'ın çoğu yerini açlık kaplamıştı.”⁷⁵⁵

Uygulanan bu kötü politikalar sonucu Nadir Şah'a karşı 1734 yılında başlayan isyanlar 1740 yıllarına gelindiğinde Dağıstan ve Azerbaycan bölgesinde oldukça yayılmıştır. Uzun süren savaşlar ekonomik durumun bozukluğu ve “sınıf mücadeleleri” sonucunda zayıflayan “silah gücüyle kurulmuş” bu devlet 20 Temmuz 1747 de bir suikast sonucu Nadir Şah'ın öldürülmesiyle tamamen dağılmıştır.⁷⁵⁶

Kitabın 3. bölümü “Azerbaycan Hanlıkları” na ayrılmıştır. Tebriz, Urmiye, Erdebil, Hoy, Karadağ, Marağa, Maku ve Serab, Kuba, Derbend, Bakü, Şeki, Şamahı ve Talış, Erivan ve Nahçıvan hanlıkları ve çeşitli emirlik ve cemaatler hakkında bilgiler verilmiştir.

“Hanlıklar Devrinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiler” başlığı altında bu ilişkilerin şekillenmesinde 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarının önemli yer tuttuğu; Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da kendisine karşı yöneltilmiş Rus-Gürcü bloğuna karşı Müslüman devletler ittifakı oluşturmaya çalıştığı ve bu amaçla Azerbaycan hanlıklarına da elçiler gönderildiği belirtilmiştir. Kitapta Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Azerbaycan hanlıkları arasındaki yakınlaşmanın daha da arttığı, Azerbaycan hanlıklarının ekseriyetinin Rusya'nın saldırılarının başlaması durumunda Osmanlı Devleti'nin himayesine geçmek niyetinde oldukları ifade edilmektedir.⁷⁵⁷

Rusya'yla ilişkiler konusunda ise Kafkas hanlıklarının meydana gelmesinin Rusya'nın işgalcilik planlarını uygulaması için elverişli ortam yarattığını Fakat Osmanlı

⁷⁵⁵ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 69-71.

⁷⁵⁶ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 82-83.

⁷⁵⁷ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 114.

Devleti'nin buna engel olduğu, Rus diplomasisinin iki yüzlü bir siyaset izleyerek Kafkasyadaki işgalcilik planlarını maharetle gizlediği belirtilmektedir.⁷⁵⁸

Kitapta İran'da Gacar Hanedanlığının kurulması ve Gacırların Azerbaycan üzerine hücumları, hanlıkların sosyo-iktisadi durumu ve 18. yüzyılda Azerbaycan medeniyeti konularına da yer verilmiştir.

Kitabın 4. bölümü "Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'ı İşgali" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Azerbaycan hanlıklarının kendilerini korumak için ülkelerine göz dikmiş çeşitli güçler arasında (İran, Türkiye, Rusya, İngiltere ve Fransa) manevralar yaptıkları dile getirilmiştir. Ders kitabında Azerbaycan'a yönelik tehditlerle ilgili şu değerlendirmeye yer verilmiştir: *"Elbette bu şartlarda İran ve Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığı için tehlikeli değildi. Çünkü bu devletler bahsedilen devirde işgal siyaseti yürütmüyorlardı. Avrupa devletleri ise aksine sömürgeler ele geçirmek uğrunda büyük savaşlara başlamışlardı.... Azerbaycan'a karşı asıl tehlike şimdi Çar Rusyası idi. Rusya'nın işgal planları Rusya-İran ilişkilerini bozmuştu.."*⁷⁵⁹

Rusya'nın Doğu Gürcistan'da durumunu sağlamlaştırmasından sonra Gence'yi işgal etmesi ve gittikçe Azerbaycan'ın içerlerine doğru ilerlemesi 23 Temmuz 1804 tarihinde Rus ve İran orduları karşı karşıya getirmişse de Rus ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1805 yılında Rusya ile anlaşma imzalayan Karabağ ve Şeki Hanlıkları Rusya'nın vassalı olmayı kabul etmişler, 1805 yılı Aralık ayında Şirvan Hanlığı, 1806 yılı Temmuzunda Derbend, Ekim ayında ise Bakü ve Kuba Hanlıkları Rusya'nın eline geçmiştir.⁷⁶⁰ Rusya'nın Azerbaycandaki "işgal siyaseti" Rus hükümetine karşı isyanların çıkmasına neden oluyordu. Zira Azerbaycan halkı, ne İran'ın ne de Rusya'nın esareti altına girmek istemiyordu.⁷⁶¹

"Rus-Türk Savaşının Başlaması" başlığı altında Türk-Rus savaşlarına yer verilmiştir. Savaşlar sonunda 16 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Türkiye'nin Kafkasya'daki sınırları değişmedi, Osmanlı İmparatorluğu Güney Kafkasya'nın büyük kısmının Rusya'ya katılmasını kabul etmeye mecbur kaldı.⁷⁶² Rusya ile İran arasında 12 Ekim 1813'te imzalanan Gülistan

⁷⁵⁸ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 115-117.

⁷⁵⁹ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 145.

⁷⁶⁰ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 154.

⁷⁶¹ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 155.

⁷⁶² Memmedov ve Şükürov, Age., s. 156.

Antlaşması ile Nahçıvan ve Erivan Hanlıkları dışındaki bütün Kuzey Azerbaycan toprakları Rusya'nın hakimiyeti altına geçmiş ve Rusya Hazar Denizi'nde tam hükümranlığa sahip olmuştur.⁷⁶³

Kitapta Rusya'nın işgal ettiği yerlerde uyguladığı yönetim sistemi ile ilgili şu değerlendirmelere yer verilmektedir: “Rusya Azerbaycan topraklarını ele geçirdikten sonra orada işgal rejimi kuruyordu. Gülistan Antlaşması ile kısa süreli barış sağlanması sonucunda işgal edilen topraklarda ciddi sömürge idare sistemi kurulmaya başlandı ... Gülistan Antlaşması imzalandıktan sonra Çarizm, Hanlıkları ortadan kaldırdı. Bundan maksat halkın Rusya için ciddi tehlike kabul edilen ‘devlet kurma geleneğinin’ ve ondan kaynaklanan ‘ilerici’ ne varsa hepsine son vermek, İran’ın Hanlara veya aksine Hanların İran’a dayanarak Rusya’ya karşı yaptıkları mücadeleleri boğmak, Azerbaycan’ın İmparatorluğun bir parçası haline dönüşmesini hızlandırmaktı.”⁷⁶⁴

Rusya'nın Kafkasya'da Hristiyan olan Ermeni ve Gürcüler'e oranla Azerbaycan Türklerine daha ağır şartlar yaşattıkları ileri sürülmektedir. Buna bir örnek olarak ta Doğu Gürcistan “Rusya’ya birleştirildikten” sonra Gürcü zadeganları Rus zadeganları ile eşit sayıldıkları halde Müslüman zümresine böyle bir hakkın verilmemesi gösterilmektedir.⁷⁶⁵

Kitapta 19. yüzyılın ilk yarısındaki Rusya-İran mücadelelerine de yer verilmiştir. 14 Aralık 1825 tarihinde Petersburg’da isyan çıkmasını fırsat bilen İran ordularının 1826 Temmuzunda Azerbaycan’a girdiği, İran ordularının Kuzey Azerbaycan’a girmesinden sonra Rusya aleyhine isyan dalgası başladığı belirtilmiştir: “Azerbaycan topraklarında Çarizmin hayata geçirdiği sömürge siyaseti ‘sosyal ve mili zulüm’ sınırını aşmıştı. Bütün bunlar ülkede Çar hakimiyetine karşı nefreti günden güne artırıyordu. Lakin bu durum asla ahalinin Çar zulmüne İran zulmünü tercih ettiği şeklinde anlaşılmalıdır. Harekata halkın farklı zümreleri iştirak etmesine rağmen Azerbaycan’ın özgürlüğü ve bağımsızlığı bu mücadelenin asıl amacıydı.”⁷⁶⁶

Kitapta Rusya ile İran arasında 9-10 Şubat 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması hakkında da bilgi verilmektedir. Antlaşmayla Erivan ve

⁷⁶³ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 157.

⁷⁶⁴ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 161-162.

⁷⁶⁵ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 165.

⁷⁶⁶ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 167.

Nahçıvan hanlıkları Rusya'nın hakimiyetine girmiş; İran, Rusya'ya 20 milyon gümüş manat tazminat vermeyi kabul etmiştir. Kitapta Antlaşma maddelerinin Rusya'nın dış siyasetinin “işgalci mahiyetini” açık bir şekilde gözler önüne serdiği ve bu Antlaşmanın 19. yüzyılda İran'ın imzaladığı en ağır şartlar taşıyan antlaşma olduğu belirtilmiştir. Kitapta bu antlaşma ile ilgili şu değerlendirme yapılmıştır: “*Bu Antlaşma Azerbaycan için daha ağır idi. Ülkemiz Rusya ile İran arasında bölüştürülmüş; kuzeyi Rusya, güneyi ise İran'ın eline geçmişti. O zaman parçalanmış halkımız bugün de birbirinden ayrı yaşamak mecburiyetinde kalmıştır...Çarizm 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında ortaya çıkmış tarihî şartlardan yararlanarak Azerbaycan'ı parçaladı. Rusya Azerbaycan'ın kuzey ve güneyi arasında her türlü yakınlaşmaya düşmanlık besliyordu. Resmi matbuatta güney Azerbaycanlılar kasten ‘Fars’, Kuzeyde yaşayanlar ise ‘Tatar’ olarak adlandırılıyorlardı.*”⁷⁶⁷

Bu ders kitabı 176 sayfadan ibaret olup kalitesiz kağıda siyah beyaz olarak basılmıştır. Baskı ve cilt kalitesi oldukça düşüktür. Kitabın sonuna “kronoloji cetveli” ve “İçindekiler” bölümleri eklenmiştir. Kitapta daha önceki kitaplarda olduğu gibi konu sonlarında “Sual ve tapşırıklar” başlığı altında konu ile ilgili değerlendirme sorularına yer verilmiştir.

Kitapta konu aralarına Azerbaycan'ın meşhur tarihçilerinin biyografileri ve fotoğrafları serpiştirilmiş;⁷⁶⁸ “Mirze Adıgüzel Bey; Ermeni Meliklerinin menşei hakkında” “12 Ekim 1813 Gülistan Antlaşması” ve “Türkmençay Antlaşması” başlıklı okuma metinlerine yer verilmiştir.

9. sınıflar için Azerbaycan Tarihi ders kitabının yeni programa göre düzenlenmiş gözden geçirilmiş yeni şekli 2001 yılında basılmıştır.⁷⁶⁹ Bu kitap “17. yüzyılın 2. yarısında Azerbaycan'ın siyasi durumu” konusu ile başlamıştır. Kitapta tarihî olaylara yaklaşımda farklılık olmamakla beraber Gülistan Antlaşması ile ilgili olarak şu ifade eklenmiştir: “*Böylelikle dünyanın en eski ve medeni halklarından biri*

⁷⁶⁷ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 169-170.

⁷⁶⁸ Kitapta biyografilerine yer verilen Azerbaycan aydınları şunlardır: Azerbaycan tarihçi, şair ve hattatı İskender Bey Münşi (1560/61-1634) Azerbaycan alim, şair ve eğitimcisi Abbasgulu Bakıhanov (1794-1847), Azerbaycan tarihçisi ve şair Kerim Ağa Fetheli Han oğlu (1787/88-1859) Fateh (Şekihanov), Azerbaycan edebiyatçı, şair ve tarihçisi Salman Mümtaz (1884-1941), Azerbaycan tarihçisi İskender Bey Mehmet Kerim oğlu Hacinski (1809-1878), Azerbaycan tarihçisi Ahmet Bey Cevanşir (1828-1903) Azerbaycan tarihçi profesör Hesi Behbud Oğlu Abdullayev (1910-1967), Azerbaycan tarihçisi Mirze Cemal Cevanşir (yaklaşık 1773-1853), Azerbaycan tarihçisi Şeyh Hasan Mollazade (1853-?) , Rus tarihçi ve şarkiyatçı İlya Pavloviç Petruşevski (1898-1977)

⁷⁶⁹ Süleyman Memmedov, Tofik Veliyev ve Ekber Gocayev; Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Tehsil Neşriyatı, 2001.

olan Azerbaycan Türkleri'nin hayatında 18. yüzyılın başlarında ortaya çıkan zorluklardan yararlanan Rusya onun topraklarını işgal etmeye başladı ve Gülistan Antlaşması ile Azerbaycan'ın ikiye ayrılmasının birinci aşaması tamamlanmış oldu. Bu Antlaşmada bölüştürülmüş halkın, onun topraklarının mukadderatını düzenleyen bir ifade bile yoktu. Gülistan Antlaşması dünya tarihinde başkasına ait toprakların bölüştürülmesi için imzalanmış ilk 'antihümanist' ve 'zorba' antlaşmalardan birisidir."⁷⁷⁰

Bu ders kitabında Türkmençayı Antlaşması ile ilgili olarak şu ifadelere yer verilmiştir: “Türkmençay Antlaşması 19. yüzyılın ilk otuz yılında ortaya çıkmış Rusya-İran savaşlarına son verdi. Halkımızın ve topraklarımızın ikiye bölünmesi tamamlandı. ..Azerbaycan halkının ikiye bölünerek değişik devletlere katılmasını resmileştiren Türkmençay Antlaşması halkımızın mukaderratında facialı rol oynadı. İşgal sonucunda Kuzey Azerbaycan toprakları Rusya imparatorluğunun 'hammadde kaynağına' ve 'pazarına' dönüştü... Nahçıvan ve Erivan Hanlıkları ortadan kaldırılarak topraklarında “Ermeni vilayeti” adında bir 'suni' bölge yaratıldı. Nihayet en önemlisi Kuzey Azerbaycan, Rusya'nın 'ucgar' sömürgesine dönüşüyordu. Güney Azerbaycan toprakları ise İran'ın hakimiyeti altında kalıyordu. Böylece Azerbaycan'ın kuzey ve güney parçalarının tarihî gelişimi farklı yönlerde ilerlemeye başladı.”⁷⁷¹

Bu kitap kağıt ve baskı kalitesi bakımından öncekine oranla bir hayli gelişmiş düzeydedir. Kitabın sayfa dizaynı daha modern olup harita ve resimler renkli basılmıştır. Kapak iç yüzünde Azerbaycan bayrağı ve “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet himni” yer almaktadır. Konu sonlarında “Sual ve Tapşırıklar” başlığı altında yer verilen değerlendirme sorularının sayıları artırılmış, ayrıca her konu sonuna “Esas Hadiselerin Kronolojisi” başlığı altında konuyla ilgili olayların kronoloji cetveli, konu sonlarına ise “Senet” başlığı altında okuma parçaları eklenmiştir.⁷⁷² Kitabın sonuna 9.

⁷⁷⁰ Memmedov ve diğerleri, Age., s.200.

⁷⁷¹ Memmedov ve diğerleri, Age., s. 219-220.

⁷⁷² Ders kitabında yer alan okuma parçaları şunlardır: “Hollanda Seyyahı Streys Yan Yansen; 1667 Yılı Şamahı Zelzelesi Hakkında”, Türk Seyyahı Evliya Çelebi; Bakü'nün Ticaret İlişkileri ve Nefti Hakkında”, “1. Petro'nun Vasiyetleri”, Mirze Adıgüzel Bey “Şiraz Konaklığı” Hakkında”, “Kerim Ağa Fateh “Kızılkaya Hıyaneti” Hakkında”, “Mirze Adıgüzel Bey Şuşa Şehrinin İnşa Edilmesi Hakkında” , “Mirze Adıgüzel Bey Gence Hanlarının Mensubiyeti Hakkında”, “Mirze Adıgüzel Bey Karabağ Meliklerinin Menşei Hakkında” ,“Mehammed Hasan Velili, Car Cemaatında Ve İlisu Sultanlığında Toprak Mülkiyeti Hakkında”, “İran Hükümdarı Ağa Mehmed Han'ın Gürcü Çarı 2. İraklı'ya Ultimatomu”, “Gence'nin İşgal Edilmesine İştirak Etmiş General Koryagin'in Günlüğünden”, Kafkas Başkumandanı Markiz Pauliççi'nin Abbas Mirze'ye 20 Şubat 1812 Tarihli Mektubundan, “Reşit Bey

sınıf Azerbaycan Tarihi dersi öğretim programı ve “içindekiler” kısmına yer verilmiştir.

3.6.6. Azerbaycan Tarihi 10

“Giriş” hariç onbir bölüm halinde düzenlenmiş olan ders kitabında Azerbaycan tarihinin 1830 ile 1917 yılları arasındaki dönemine yer verilmiştir.⁷⁷³

Kitabın “Giriş” bölümünde Sovyetler Birliği döneminde hazırlanmış Azerbaycan Tarihi ders kitaplarının 1800’lü yıllardan başlatılması geleneği ve isgallerin ön planda tutularak Azerbaycan halkının tarihine yabancı ve zorlama kriterlerin temel alınması hususları eleştirilmektedir. Bu duruma örnek olarak da ders kitaplarında “hanlıklar devri” tarihinin suni bir şekilde kesilip atılarak bu devrin son onyıllarının gözardı edilmesi gösterilmektedir. Önsözde eleştirilen bir başka konu da Sovyetler Birliği döneminde yazılmış tarih ders kitaplarında “Azerbaycan milli hareketinin değerlendirilmesi” konusudur. Yakın dönemlerdeki tarihî olayları kapsayan “Yeni Tarih” ders kitaplarının yakın bir zamana kadar Sovyetler Birliği’nin ilim merkezlerinde yazılan kitapların “acınası durumda bir kopyası olmaktan öteye gidemediği” belirtilerek Azerbaycan’ın “Yeni Tarihi”nin adeta “grev hareketlerinin” tarihine dönüştüğü, “milli hareket tarihi” ile ilgili olarak da sadece “düşmanca” ve “küçücük” bir yer ayrılması eleştirilmektedir. Yazar bu ders kitabında Sovyet dönemindeki tarih ders kitaplarında mevcut olan söz konusu eksikliklerin giderilmesine çalışıldığını belirtmektedir.

Ders kitabı onbir bölüm halinde düzenlenmiş olup, Türkmençayı Antlaşması’nın imzalanmasından sonraki devirden başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar gelişen olayları kapsamaktadır.

Kitaba “19. Yüzyılın 30.-50. Yıllarında Azerbaycan’ın İktisadi Vaziyeti” başlıklı birinci bölüm ile başlanmaktadır. Bu bölümde Ruslar’ın İran, Türkiye ve diğer Doğu ülkelerinde yaşamakta olan Ermenileri sistemli bir şekilde Azerbaycan topraklarına göçürerek burada bir Ermeni vatani yaratmanın temellerini attığı belirtilmekte ve şu değerlendirmeler yapılmaktadır: “*Rusya’nın himayesi altında*

İsmayılov’un ‘Cenubu Kafkas’da Zuhur Eden Meşhur Türk Edip Ve Şairlerinin Muhtasar Tercüme-yi Halları’ Kitabından”, “Küreçay Mukavelesi”, “Gülüstan Mukavelesi”, “Türkmençay Sulh Mukavelesi”
⁷⁷³ T. T. Veliyev, E. B. Muradeliyeva, Ş. E. Tağıyeva, R. İ. Eliyev ve K. K. Şükürov, Azerbaycan Tarihi 10. sınıf, 2. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1998.

Ermeni Devleti'nin kurulması ve Ermenilerin İran ve Türkiye'den Rusya'nın işgal ettiği topraklara göçürülmesi teasdüfi olay olmayıp, 1. Petro devrinden başlayarak devam eden Rus-Ermeni münasebetlerinin doğal sonucuydu. Bu münasebetlerin esasını Rusya'nın Doğu'nun Müslüman devletlerine, özellikle Türkiye'ye düşmanlık oluştuyordu. 1. Petro'nun bu siyaseti onun varisleri tarafından sonraki bir yüzyıl süresince de devam ettirildi.”⁷⁷⁴

Kitapta verilen bilgilere göre İran'dan göçürülen Ermenilerin sayısı 40-50 bin kişiyi buluyordu. 1828-1829 yılları Rus-Türk savaşı sırasında ve savaştan sonra Türkiye'den de 90 bin kadar Ermeni göçürülmüş, İran, Türkiye ve diğer Doğu ülkelerinden Ermenilerin Rusya'nın işgal ettiği topraklara göçürülmesine sonraki devirlerde de devam ettirilmiştir. Kitapta N. Şavrov'a atfen 1911 yılında Güney Kafkasya'da yaşayan 1 milyon 300 bin Ermeninin bir milyondan fazlasının göçürülerek bölgeye yerleştirildiği belirtilmiştir. Bu devirde Tebriz, Hoy, Salmas ve Marağa'daki bütün Ermeniler Nahçıvan, Erivan ve Karabağ vilayetlerine göçürülmüştür. Ermenilerin göçürülmesi sonucunda Karabağ, Erivan ve Nahçıvan'ın etnik yapısı köklü değişikliğe uğradı.⁷⁷⁵

Aynı şekilde Kuzey Azerbaycan'ın sömürgeye dönüşmesini hızlandırmak amacıyla bölgeye Ruslar ve Almanların da göçürülerek yerleştirildikleri ifade edilmektedir.⁷⁷⁶

Sovyet sonrası dönemde yazılan ders kitaplarında Rus işgaline karşı takınılan objektif tutum bu ders kitabında da görülmektedir: *Rusya, Kuzey Azerbaycan'ın işgalini gerçekleştirmesi ile sömürge yönetim tarzını daha da güçlendirdi. Halkın hütin kesimlerinin özellikle çoğunluğu teşkil eden köylülerin durumları kötüleşti. 'milli zulüm' şiddetlendi. Çar hükümet organlarının kanunsuzlukları arttı. Çarizm Kuzey Azerbaycan'ın işgali sürecinde devlete verilen harçları ödemek maksadıyla ve devlet hazinesine gelir getirmek için 19. yüzyılın 30. yıllarında köylülerin vergi yükümlülüklerini artırdı... Çarizmin Kuzey Azerbaycan'da uyguladığı 'milli ve dini zulüm' yerli ahalinin yönetim organlarına alınmaması, milli dil, adet, anane ve medeniyetine özen gösterilmemesi ve İslam dinine lakaydlık sosyal çatışmaları şiddetlendirdi. Çarizmin Kuzey Azerbaycandaki yönetim sistemi ve sömürgecilik*

⁷⁷⁴ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 11.

⁷⁷⁵ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 13.

⁷⁷⁶ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 15.

*sistemini hayata geçiren askeri ve mülki memurlar ordusunun kanunsuzlukları katlanılmaz hale gelmişti.*⁷⁷⁷

Kitapta Şeyh Şamil liderliğinde “Dağlıların” başlattıkları bağımsızlık hareketinin (1834-1859) Azerbaycan halkını da etkilemesiyle Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinde Rus zulmüne karşı isyanlar çıkarıldığı belirtilmektedir. Çarizm bu isyanları etkisiyle askeri yönetim usulünü kaldırarak askeri ve yargı reformu yapmak zorunda kalmış, böylece yerel yönetim organlarının kanunsuzlukları kısmen önlenmiştir.⁷⁷⁸ Fakat Çarlık yönetimi 10 Nisan 1840 tarihinde yaptığı ıslahatları Azerbaycanlı memurların yönetim ve mahkeme organlarından uzaklaştırılması için bir bahane olarak kullanmış ve bunların yerlerine Rus görevlileri atamıştır. Bundan sonra devletin bürokratik işlerinde de Rusça kullanılmasına başlanmıştır.⁷⁷⁹

Kitabın 2. bölümü “Güney Azerbaycan İran Esareti Altında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Güney Azerbaycan’da sosyal-iktisadi hayat ve sosyal-siyasi sistem hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Gülistan Antlaşması’ndan sonra İran yönetiminin Güney Azerbaycan eyaletinde bazı nüfuzlu ve kudretli hanların hakimiyetlerini tanıyarak onların içişlerinde bağımsız davranmalarına imkan tanıdığı, bazı hanlıkları da lağvettiği belirtilmektedir.

Bu bölümde Azerbaycan’da ortaya çıkan “Babiler hareketi” (Babailer) hakkında da bilgi verilmektedir.⁷⁸⁰ Kitaba göre bütün İran’da ve Güney Azerbaycan’da çıkmış Babiler isyanı mevcut sosyal ilişkilerden askeri-siyasi sistemden hoşnut olmayan güçlerin ülkenin kapitalizme geçiş devri öncesinde ortaya çıkan ilk silahlı isyanlardan biri olarak nitelendirilmekte ve bu hareketin kitlelerin uyanmasında ve gelecekte ülkede

⁷⁷⁷ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 20.

⁷⁷⁸ Veliyev ve diğerleri, Age., ss. 28-29.

⁷⁷⁹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 32.

⁷⁸⁰ Kitapta “babilik” hakkında şu bilgiler verilmektedir: Harekatın banisi olan Seyyid Ali Mehemed, Şiraz’da küçük bir tüccar ailesinde doğmuştur. Bab’ın esas düşünceleri onun “Beyan” adlı eserinde ifade olunmuştur. Babın fikrine göre bütün dünya ve toplum birbirini takip eden devirler halinde geliyor ve her yeni devrin kendi kanun kaideleri olur. Her yeni devrin kanun kaidesini o devrin peygamberi getirir. Bab diyordu ki şimdi ulema ve hakimlerin zulmü sonucunda İran bedbahlık ve eziyetler diyarına çevrildiğinden yeni peygamber İmam Mehdi’nin ortaya çıkma vakti gelmiştir. Bunlara esaslanarak o kendisini önce İmam Mehdi’nin fikirlerini halka iletmekte vasıtacı-Bab (kapı) sonra ise peygamber ilan etti. Bab yeni kurulacak toplumda bütün insanlar arasında eşitlik, adalet ve şahsiyetin dokunulmazlığını ilan ediyordu. Bab’ın fikrine göre bu dini akideyi kabul etmeyenler ülkeden kovulmalı, onların malları ise babiler arasında bölüştürülmeliydi. (s. 47) ... Umumiyetle Bab, kendi fikirlerinde tacir, sanatkar ve köylülerin arzularını aksettiriyordu. Babilik feodallara, yüksek ruhanilere ve harici kapitale karşı çevrilmişti. Bakınız: Age, s. 47-48.

mevcut sisteme karşı mücadelenin güçlenmesinde önemli rol oynadığı belirtilmektedir.⁷⁸¹

3. Bölüm “19. Yüzyılın Birinci Yarısında Medeniyet” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 19. yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan’da eğitim, ilim, fikir hayatı, matbuat, edebiyat ve sanat alanındaki gelişmelere yer verilmiştir. Burada Abbasgulu Bakıhanov, Mehemed Razi, Mehemed Sadık, Abdurrezak Dünbülünin, Kerim Ağa Şekihanov, Mirze Adıgözel Bey, Mirze Cemal Cevanşir, İskender Bey Hacınski, Alimerdan Topçubaşı, Mirze Kazımbey, Mirze Şefi Vazeh, Kasım Bey Ali bey oğlu Zakir, İsmayil Bey Gutgaşınlı gibi tarihçi, şarkiyatçıların faaliyetleri ile ilgili bilgiler verilmektedir.⁷⁸²

Kitapta Çarlık rejiminin Kafkasya’da uyguladığı ıslahatların bilinçli bir şekilde Azerbaycan’da uygulanmadığı ya da Azerbaycan halkının aleyhine olacak şekilde uygulandığı da dile getirilmektedir: *“1860-1870 yıllarında Rusya’da ıslahatların çoğu Azerbaycan’da ya uygulanmadı, ya da çok sınırlı olarak uygulandı. Mahkeme, şehir, askeri idare ıslahatları Azerbaycanda da uygulandı... Rusya’da askeri idari bölge oluştururken önceden bu toprakların kime ait olduğu bu topraklarda yaşayan halkın etnik yapısı, kültürü, ve iktisadi hayat tarzı göz önünde tutulmuyordu. Denilebilir ki milli Cumhuriyetlerin ahalisi yönetime katılmak hakkından mahrumdular. Çar idarelerinde önemli görevlerin hepsi Rus memurları tarafından yürütülüyordu. Çarizmin Kuzey Kafkasya’da hayata geçirdiği ıslahatlar sadece bu yerlerde sömürge hakimiyetini güçlendirmek amacı taşıyordu.”*⁷⁸³

19. yüzyılın son yarısında Azerbaycan’da ortaya çıkan “kaçak hareketi” ile ilgili konuda isyan eden Azerbaycan halkına karşı olumlu bir yaklaşım mevcuttur: *“Sömürgecilerin ve zalim beylerin esaretine katlanamayan köylüler küçük gruplar halinde kendi ağaları üzerine hücum edip onların mallarını ele geçiriyor ve yoksullara dağıtıyorlardı. Onlar yakalanmamak için dağlara ve ormanlara kaçıyorlardı. Bu kaçak grupları gerçek ‘halk intikamcılarına’ dönüşüyorlardı. Kaçak hareketi neredeyse Azerbaycan’ın tamamını kaplamıştı. Ahali kaçakları daima savunuyor, onların yakalanmalarına imkan vermiyorlardı.”*⁷⁸⁴ Kitabın bu bölümünde “halk kahramanları”

⁷⁸¹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 49

⁷⁸² Veliyev ve diğerleri, Age., s. 53-70.

⁷⁸³ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 81.

⁷⁸⁴ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 87.

olarak kabul edilen “Kaçak Nebi” ve “Kaçak Kerem” hakkında detaylı bilgiler verilmektedir.

Kitapta Azerbaycan milletinin oluşma süreci “Milletin Teşekkülü” başlığı altında ele alınmıştır. Burada verilen bilgilere göre Çarlık rejiminin uyguladığı ayrımcı politikalar Azerbaycan halkının kendilerinin Ruslardan ayrı bir millet olduklarını anlamalarını sağlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ticaret ve sanayi erbabının artması ve bunların büyük şehirlerde toplanması, Azerbaycan’ın farklı bölgeleri arasındaki ticari ilişkilerin ve iletişimin artması ve anadilde yayın faaliyetlerinin başlaması gibi etkenler de “millet bilinci” oluşmasında önemli rol oynamıştır.⁷⁸⁵

⁷⁸⁵ Kitapta bu konunun önemli noktaları şöyle yer almaktadır: ‘Rusya’yı ‘halklar hapisanesi’ne çeviren Çarizm (Ruslar’dan) gayrimilletleri halkları esarete tutuyordu. Zorla Ruslaştırma, etnik ayrımcılık, medeniyetin bütün sahalarında yasaklar konulması, mutlakiyet yönetiminin milli sömürge siyasetinin temel özellikleriydi. Lakin bu siyasetin başka başka bir tarafı vardı. M. Emin Resulzade’nin “Asrımızın siyavuşu” adlı eserinde Rus istilası hakkında şöyle yazıyordu: ‘... Rus istilasının hayrı şu oldu ki Azerbaycanlılar kendilerini içtimai bir vücut, hususi medeniyet tohumlarını taşıyan bir cemiyet, yani Ruslardan ayrı bir millet olduklarını hissetmeye başladılar.’ (s. 103) ...Milletin teşekkülü 19. yüzyılın ikinci yarısına tesadüf ediyordu. Bu devirde toplumun iktisadi temeli değişmiş, ülkenin ayrı ayrı bölgeleri arasında sosyal birlik oluşmuştu. Bu iktisadi temel üzerinde Azerbaycan toplumunun sosyal yapısında da köklü değişiklikler ortaya çıkmış, ticaret, sanayi ahalisi sayıca artmış, onlar büyük şehirlerde toplanmıştı. (s. 103-104) ...19. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan’ın sosyo-iktisadi ve siyasi hayatında meydana gelen yenilikler Azerbaycan halkının medeniyetine, özellikle diline etkisini göstermişti. İktisadi ve medeni merkezlerin gelişmesi, ahali müteharrikliğinin artması, ülkenin ayrı ayrı rayonları arasında iktisadi ilişkilerin güçlenmesi, medeniyetin bütün sahalarındaki yeniliklerin hepsi anadilin oluşması ve gelişmesini zorunlu hale getirmişti. Bu şartlar altında edebi-bedii dilin birleştirici rolü hayli artmıştı.. (s. 104) ...Milletin oluşmasında diğer önemli şart arazi birliği idi. En eski devirlerden başlayarak Azerbaycanlılar güneyde Kızılüzzen Irmağı’ndan kuzeyde Büyük Kafkas Sıradağları’na, doğuda Hazar Denizi’nden batıda Gökçe Gölü ve Gürcistan’a kadar uzanan büyük bir arazinin sakinleriydiler. Bu coğrafi sınırlar içine halkımızın tarihî birliği oluşmuştu. Azerbaycan milletinin teşekkülü sürecinin karakteristik özelliklerinden biri bu sürecin ülkemizin arazisinin iki devlet arasında bölündüğü bir şeraitte ortaya çıkmasıydı. (s. 105) ...19. yüzyılın 60. yıllarında Azerbaycan topraklarında yeni guberniya ve daha sonra başka inzibati birliklerin kurulması ileriye atılmış bir adım olarak Azerbaycanlıların millet halinde teşekkül bulmasına olumlu tesir gösterdi. Kapitalizmle alakalı olarak Azerbaycan iktisadiyatının Rusya iktisadi sisteminin bir parçasına dönüşmesi onun bu sistem vasıtasıyla dünya pazarına celb olunması milletinin oluşması için gerekli olan iktisadi hayat birliğinin oluşmasını sağlamıştı. (s. 105) ...Ülkede kapitalizmin gelişmesi sonucunda sosyo-ekonomik ve siyasi hayatta meydana gelen yeniliklere uygun olarak halkımızın manevi medeniyetinin bütün sahalarında da ilerlemeler oldu. M. F. Ahundov, H. B. Zerdabi, N. B. Vezirov ve başkalarının edebi-bedii ve ilmi-yayıncılık faaliyeti, ana dilinde ilk gazetelerin yayına başlamaları, dünyevi okulların sayıca artması, milli tiyatrunun kurulması vs yeni tarihî şeraitte medeniyetimizi yükseltmiş ve böylece da milli şuurun uyanmasında mühim rol oynamıştı. 1880’li yıllarda yayına başlayan “Keşkül” gazetesi ilk defa “Azerbaycan milleti” sözlerini kullanmış ve bu fikri yaymıştır. O devrin en güçlü aydınlarından Hasan Bey Zerdabi’nin yayınladığı ve Rusya’da yayınlanan ilk Türk gazetesi olan “Ekinci” gazetesi Azerbaycan hayatının ilk ansiklopedisi oldu. “Ekinci” gazetesi devrin birçok aydınının milli düşüncelerini karakterize eden “Türkçülük” mefkuresini ortaya çıkaran matbuat idi. Hasan Bey’in ortaya attığı mesele milletinin millet olarak öz varlığını, birliğini yaratması idi. Ekinci gazetesi çıktığı devirde ‘Türk milleti’ anlayışı ortaya çıktı. Bir millet olarak dilimizin korunması, yeni milli okulların ve matbuatın kurulması iyi düşünülmüş bir program olarak ileri sürüldü. En önemlisi de bu isteklerin hayata geçirilmesi namına ‘milli birlik’ yaratmanın gerekli olduğu ortaya çıkarıldı. Bakınız; Age., s. 106-107.

Kitapta Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan'ın tarihi paralel olarak ele alınmıştır. Ders kitabının “Güney Azerbaycan 19. Yüzyılın İkinci Yarısında” başlıklı beşinci bölümünde bu dönemde Güney Azerbaycan'da da Kuzey Azerbaycan'da yaşanan sıkıntıların benzerlerinin yaşandığı belirtilmektedir. Güney Azerbaycan'da köylülerin büyük kısmının topraksız olduğu, ağır vergiler, yoksulluk ve sömürünün köylülerin durumlarını kötüleştirdiği, devlet memurlarının kanunsuzlukları, yerli ağaların zulmü ve yabancı sermaye temsilcilerinin baskılarının geniş halk kitlelerinin memnuniyetsizliğine neden olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸⁶

Kitapta “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kuzey Azerbaycan'ın Medeniyeti” başlıklı bölümde Rus Çarlığı'nın “sömürgecilik” ve “Ruslaştırma” siyasetine rağmen bu devirde Kuzey Azerbaycan medeniyetinin “ilerici aydınlar neslini” yetiştirdiği ifade edilmektedir. Kuzey Azerbaycan'da meydana gelen medeni canlanma, yeni tipli okul ve çağdaş eğitim kurumlarının, milli matbuatın ve tiyatronun kurulmasının halkın milli şuurunun uyanmasına neden olduğu belirtilmektedir.⁷⁸⁷

“20. Yüzyılın Başlarında Kuzey Azerbaycan” konusunda Azerbaycan'ın “iktisadi geriliği” ve “sanayi kapitalizmi aşamasına ulaşamamış olması” yönünde Sovyet döneminde ileri sürülmüş “yanlış ve gazezli bakışın” aksine 20. yüzyılın başlarında kapitalizmin sadece Bakü'de değil, Azerbaycan'ın kazalarında bile geliştiği belirtilmiştir.⁷⁸⁸ Bu bölümde Azerbaycan'da fabrikalaşma, ipek sanayisi, çırçır, deri, şarapçılık, tütün, balık ve bitkisel yağ, tuz üretim ve sanayileri, üzümçülük, bağcılık, meyvecilik ve hayvancılık konularında detaylı bilgiler verilmiştir.

“Çarizmin Göçürme Siyasetinin Azerbaycan Köylülerinin Durumlarına Etkisi” başlığı altında Azerbaycan köylülerinin topraklarının az olmasına rağmen Çarlık rejiminin “sömürgecilik ve Ruslaştırma siyaseti” nin bir gereği olarak Rusya'dan bu bölgelere göçürülenlerin sayılarının gittikçe arttığı belirtilmektedir: “Azerbaycan'da bazen bütün bir köyün toprakları Rusya'dan göçürülen köylülere veriliyordu. Çarizmin göçürme siyaseti Azerbaycan'da zorla hayata geçiriliyordu. Aslında bu Çarizmin daha bir önceki yüzyıldan başlattığı sömürgeci ve Ruslaştırma siyasetinin devamı idi. Sonuçta göçürülenlerle yerli ahali arasında düşmanlık yaratılıyordu. Yerli ahalinin hakları alınıyor, halkın itiraz sesleri ise silah gücüyle susturuluyordu. Göçürme siyaseti

⁷⁸⁶ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 115.

⁷⁸⁷ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 118.

⁷⁸⁸ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 144.

sonunda az topraklı ve topraksız köylülerin sayıları her geçen yıl artıyordu. Bunun sonucu yalnız Bakü vilayetinde topraksız ailelerin sayısı 16 bini aşmıştı. Bu siyaset ahalide hakimiyete karşı nefret uyandırıyordu⁷⁸⁹

“20. Yüzyılın Başlarında Kuzey Azerbaycan’da Sosyal-Siyasi Durum ve Milli Hareket” başlıklı 8. bölümde Azerbaycan’da “işçi hareketleri”, “muhalafetin güçlenmesi”, “Çarlık rejiminin katliam siyaseti”, “milli hareket ve milli partilerin kurulması süreçleri” hakkında bilgiler verilmektedir. Kitapta 1900-1903 ekonomik buhranının Azerbaycan halkının ekonomik durumunu daha da kötüleştirdiği, fabrikaların kapanmasının binlerce insanı işsiz bırakması ve Azerbaycandaki sanayi tesislerindeki işsizlerin sayısının artmasına rağmen Çarlık rejiminin Bakü’nün etnik yapısını değiştirerek “Ruslaştırma” siyaseti gereği Azerbaycan dışından Bakü’ye işçi akını olduğu belirtilmektedir.⁷⁹⁰

Ders kitabında bu devirde köylü hareketinin bağımsızlık hareketlerinin önemli bir parçasını oluşturduğu, 1905 yılında başlayan “halk intikamcılarının” “kaçak” hareketlerinin Azerbaycan’ın her tarafına yayıldığı, 1914 yılının Şubat ve Mart aylarında ise grev ve gösterilerin sayısının bir hayli arttığı belirtilmiştir.⁷⁹¹

Kitapta Rusların çıkarılan isyanları bahane ederek Müslüman Azerbaycan Türklerine karşı katliam uyguladıkları ve Ruslara bu konuda Ermenilerin destek vererek bizzat katliamlara katıldıkları ifade edilmektedir: “1905-1906 yıllarında Azerbaycan’da gerçekleştirilen etnik katliamda⁷⁹² Taşnaklar buzdağının görünen tarafı idi. Aslında bu etnik katliam devlet tarafından planlanarak uygulanan tedbirler idi. İblis kılığına girmiş Çar ve onun Güney Kafkaya’daki yüksek rütbeli memurları katliama destek veriyorlardı. Ermeniler’in hamisi sayılan ve ‘Türkleri göresi gözü olmayan’ Kafkas valisinin emri ile her yerde Rus ordularına ve Kazaklara ‘Tatarlara’ (Azerbaycanlılara) ateş açma emri verilmişti. Resmi konuşmalarında ve verdiği bilgilerde Ermenileri ‘işbilen’ ve siyasi bakımdan ‘yetkin halk’ olarak kabul eden vali onları kanun ve istikrar yanlısı olarak kabul ediyordu... Birinci Rus Devrimi devrinde Azerbaycan’da ve Güney Kafkasya’nın Müslümanların yaşadığı bölgelerinde gerçekleştirilen etnik katliam Çar ordusunun ve resmi devlet adamlarının gözleri önünde meydana geliyordu.

⁷⁸⁹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 161-162.

⁷⁹⁰ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 169.

⁷⁹¹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 182.

⁷⁹² Kitaplarda “milli kırgın” tabiri kullanılmıştır. Bu tabir “etnik katliam” şeklinde alınmıştır.

Onlar günahsız insanların faciasına kasten göz yumuyorlardı. Ordu ve polis bu etnik katliamı cellat soğukkanlılığı ile seyrediyordu... Hükümetin katliam siyasetinin hayata geçirilmesinde menfur Taşnaksutyun Partisi ve Ermeni çeteleri esas rolü oynuyorlardı. Gayriresmi bilgilere göre etnik katliamlar sonucunda her iki taraftan binlerce insan katledilmiştir. 158 Müslüman ve 128 Ermeni köyü dağıtılmış ve evler yakılmıştı. Yalnız 1905-1906 yıllarında Ermeni çetecileri ve teröristleri tarafından Müslümanlara karşı 500 kadar cinayet olayı kayda alınmıştı. Etnik kavgaların ilk teşebbüskarı Ermeniler olmuştu. Önceden silahlanmalarına, silah kullanmayı becermelerine ve askerlikte tecrübeleri olmalarına rağmen savaşlarda daha çok kayıp veren, meydandan kaçan ve mağlup olan Ermeniler idi.”⁷⁹³

Ders kitabında Ermeniler’in asıl amaçlarının “Büyük Ermenistan Devleti” kurmak olduğu ve bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için Türkiye ve Azerbaycan’da Türklere karşı katliam yaptıkları belirtilmektedir: *Taşnaklar görünürde muhtariyet talebi ile harekete geçtilerse de bunun arkasında “Büyük Ermenistan” kurmak hayali yatmaktaydı. Ermeni milliyetçi liderleri Avrupa’nın büyük devletlerin merkezlerine gidip gelerek ümitverici vaatler aldıktan sonra kendi halklarını felakete sürüklediler. Daha 1860-80’li yıllarda İngilizlerin Türkiye topraklarında Ermenilere muhtariyet konusunda yardım vaadinden sonra Sason, Zeytun ve Van’da kitlesel Ermeni-Türk katliamları gerçekleşti. Bundan ders almayan Ermeniler Güney Kafkasya’da muhtariyet peşine düştüler. Bu ideanın müellifi aşırı milliyetçi yazar Arsurini idi. Onun ölümünden sonra muhtelif devirlerde ‘şerefsiz varisleri’ aynı ideayı devam ettirmek istiyorlardı. Taşnaklar ‘murdar’ niyetlerine ulaşmak için Rusya’ya daha çok bel bağlıyorlardı... Fitnenin çıkmasının insanların katledilmesi ve köylerin dağıtılmasının sebeplerinden biri Azerbaycanlılar’ın yalancı komşularına inanmaları, merhametli ve hümanist olmalarıydı. Düşman onları kolaylıkla aldatıyordu. Hilekar ve hain Ermeniler bir kazada sulh yaparken diğerinde katliam yapıyorlardı. Düşman İran’dan ve Türkiye’den gönüllü Ermeni birlikleri getirerek kendi saflarını güçlendirmişlerdi. Bütün bunlara rağmen Ermenilerin kayıp ve yıkımı daha fazla idi. Bunun önemli sebeplerinden biri bizim gönüllü gençlerimizin cesareti ve yiğitliği idi. Savaşlarda efsanevi ‘kaçaklar’ büyük ün kazanmışlardı⁷⁹⁴.*

⁷⁹³ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 188.

⁷⁹⁴ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 189.

Bu dönemde yazılan Azerbaycan Tarihi ders kitaplarında Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı yaptıkları saldırılardan ve uyguladığı katliamlardan bahseden konular “fakat her şeye rağmen” bu olaylardan Ermenilerin daha zararlı çıktığı ve daha çok kayıp verdikleri şeklinde bağlanmaktadır. Bu durum Azerbaycan’da Tarih derslerine Azerbaycan gençlerine “özgüven” kazandırma misyonu yüklendiği sonucu çıkarılabilir.

Rusya’nın Azerbaycan’da gerçekleştirdiği katliam 1905-1906 yıllarıyla sınırlı kalmamış daha sonraki dönemlerde de Azerbaycan halkı “Çarlık esareti” aleyhine milli bağımsızlık hareketine başvurduğunda da aynı katliamların tekrar uygulandığı ve her defasında “emperyalist himayedarlarının işareti ile” Ermeniler’in de “Azerbaycanlıların kanına susamış bir halde” katliamlar yaptıkları belirtilmektedir.⁷⁹⁵

Rusya’nın Kafkasya’daki hakimiyeti döneminde komşu Hristiyan halklara oranla Azerbaycan’da “milli ve sosyal zulüm” daha katlanılmaz bir derecedeydi. Komşu ülkelerde milli okullar, kiliseler, ana dilde yayınlar, muhtelif hayır cemiyetleri kurulduğu halde bunlar Azerbaycan’da yasaklanmıştı. Aynı şekilde Hristiyan kilisesine itimat ve ilgi gösterildiği halde camilere şüpheyle bakılıyordu. Bu dönemde Rus memurlarının izni olmadan yeni camiler inşa etmek mümkün değildi.⁷⁹⁶

Ders kitabında 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan’da milli bilincin uyanmasının nedenleri üzerinde de durulmuştur. Bu bilincin oluşmasında eğitim görmek üzere Rusya’nın ve Avrupa’nın çeşitli kentlerine gönderilmiş gençlerin geri döndükten sonra milli demokratik hareketin oluşması ve gelişmesinde önemli rol oynamaları, milli okulların açılması, anadilde ders kitaplarının yazılması ve yabancı yazarların kitaplarının Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmesinin önemli etkisinin olduğu belirtilmektedir. O devirdeki milli aydınların özellikle Hasan Bey Zerdabi ve Mehmet Emin Resulzade’nin “milliyetçilik” ve “devletçilik”, Celil Mehmetguluzade’nin “demokratizm” ve “Azerbaycancılık” fikirlerinin eşsiz tesir gücüne sahip olduğu, oluşan milli düşüncenin Türk Dünyası’nın meşhur aydınları İsmayıl Gaspıralı, Hüseyinzade Ali Bey, Yusuf Akçura, Ahmet Ağayev, Ziya Gökalp ve başkalarının Türkçülüğe dair fikirlerinden ilham aldıkları ifade edilmiştir. Kitapta Atatürk’ün de hürriyetle ilgili bir veciz sözüne yer verilmiştir. “*Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün aşağıdaki sözü hatırlanır:*

⁷⁹⁵ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 195.

⁷⁹⁶ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 195.

*‘Sömürge halinde yaşayan herhangi bir halk ibret alabilir. Hürriyeti elinden alınmış herhangi bir millet hangi hayat şartlarında yaşarsa yaşasın uygar dünyanın gözündeki dalkavuk hizmetkardan başka bir şey değildir. Hürriyet tatlı şeydir. Lakin bunu hiç bir zaman iki elle getirip halklara vermiyorlar, hürriyet kanla alınır.’*⁷⁹⁷

Kitapta 1902 yılında Mehmet Emin Resulzade’nin liderliğinde kurulan ve bir müddet sonra Müslüman Demokratik Müsavat Cemiyeti’ne dönüşen “Müslüman Gençlik Teşkilatı” ve 1904 yılı sonbaharında milli aydınlardan Mir Hasan Mövsümov, Mehmet Hasan Hacinski’nin ve Mehmet Emin Resulzade’nin teşebbüsü ile kurulan Müslüman Sosyal Demokrat “Hümme” partilerinin faaliyetleri hakkında da bilgiler verilmektedir.⁷⁹⁸

Kitabın 9. bölümü “Güney Azerbaycan 20. Yüzyılın Başlarında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 20. yüzyılın başlarında Güney Azerbaycan’ın Rusya ve İngiltere’nin “yarı sömürgesine” dönüştüğü, bölgede sosyal dengenin bozulduğu ve sosyal adaletsizliğin arttığı belirtilerek böyle bir ortamda “meşrutiyet talepleri” ve bu uğurda Güney Azerbaycan’da halkın yaptığı mücadeleler hakkında bilgiler verilmiştir. Tebriz’de mutlakiyete karşı isyanlar esnasında efsaneleşen “Settarhan” hakkında geniş bilgi verilmiştir. İngilizler’in ve Ruslar’ın desteğini alan Şah yönetimi İran’da meşrutiyet girişimlerini boğmuş, Tebriz’e giren Rus ordusu burada askeri mahkeme kurarak bu hareketin liderlerini idam etmiştir.⁷⁹⁹

Kitabın 10. bölümünde Azerbaycan’ın Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki durumu ele alınmıştır. Bu bölümde Savaşın nedenleri, başlaması ve savaşa katılan ülkelerin “işgal planları” hakkında bilgiler verilmektedir: *“Birinci Dünya Savaşı her iki blok için işgal savaşı idi. Rusya da büyük devletler arasında dünyanın yeniden paylaşılması için yapılan savaşa aktif olarak katılmaktaydı.”*⁸⁰⁰

Kitapta Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin durumu ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Almanya’nın Osmanlı Devleti’nden yararlanarak nüfuzunu genişletmek istediği belirtilerek Osmanlı Devleti’nin Almanya’yla ittifak yapması “olumlu” bir gelişme olarak görülmektedir: *“Küçük Asya’da ve Yakın Doğu’da zengin petrol yatakları ile yetinmeyen Alman tekelleri Bakü petrolüne özel ilgi göstermekteydi.*

⁷⁹⁷ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 197.

⁷⁹⁸ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 203.

⁷⁹⁹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 232.

⁸⁰⁰ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 234.

Almanya amacına ulaşabilmek için yakın müttefiki Türkiye'den yararlanmak istiyordu. Türkiye'nin savaşa hazırlanmasında Alman generalleri ve askeri uzmanları yakından iştirak ediyorlardı. ... Alman Hükümeti Türkiye'nin katkısı ile Kafkasya ve Ön Asya'yı nüfuzu altında tutmak, Hindistan'a ve Afganistan'a yol açarak Rusya'nın ve İngiltere'nin bu bölgelerdeki varlıklarına darbe vurmak istiyordu... Yüzyıllardan beri Boğazlar'ı ele geçirmeye can atan, Türkiye'yi yıkarak topraklarını paylaşmaya çalışan ve Türk Dünyası'na düşman kesilen Çar Rusyası'na karşı mücadelede Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşması normal idi... Türkiyenin askeri planında Kafkasya ve Rusya'da yaşayan Müslümanları Rusya'nın sömürge esaretinden kurtarmakta vardı.”⁸⁰¹

Kitapta Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların silah kullanmayı öğrenmesinler diye orduya alınmadıkları, Hükümetin Çar ordusunda hizmet eden Müslümanların cephelerde Osmanlı ordusuna karşı savaşmayacağından ve silahlarını Ruslar'a çevirmelerinden korktuğu, halbuki, Çar ordusunda özel Ermeni ve Gürcü milli askeri birlikleri oluşturulduğu ve İtilaf Devletleri'nin galibiyetinden sonra “Büyük Ermenistan”ın kurulması ümidi ile yaşayan Taşnaklar'ın Türkler'e karşı savaşlara Ermenilerden ibaret gönüllü birlikler gönderdikleri belirtilmektedir.⁸⁰² Kitapta Taşnaklarla ilgili şu değerlendirmeye de yer verilmiştir: “Büyük devletlerin himayesinde olan “Taşnaksütyun” Partisi de faaliyetlerini canlandırmıştı. Onların asıl şiarı savaşı galibiyete kadar devam ettirmek idi. Taşnaklar inanıyorlardı ki savaş galibiyetle sonuçlandıktan sonra himayedarları olan devletlerin yardımı ile “Büyük Ermenistan” kurabilecekler...”⁸⁰³

27 Şubat 1917'de gerçekleştirilen devrimle Çar 2. Nikola'nın tahttan indirilmesinden sonra meydana gelen özgürlük ortamından yararlanarak açık faaliyetlere başlayan Müsavat Partisi'nin faaliyetlerine kitapta önemli yer ayrılmıştır. Kitapta “Müsavat Partisi” hakkındaki değerlendirmeler olumludur: “Milli özgürlük hareketinde ve milli Azerbaycan Devleti'nin kurulmasında ‘Müsavat’ın rolü eşsizdi. Parti'nin liderleri reel durumdan yararlanarak halkın bütün demokratik güçlerini milli Azerbaycan devleti kurmak için mücadeleye çağırıyorlardı. 1917 yılının sonbaharında

⁸⁰¹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 235.

⁸⁰² Veliyev ve diğerleri, Age., s. 236.

⁸⁰³ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 249.

*sadece Azerbaycan'da değil, Güney Kafkasya'nın her yerinde 'Müsavat'ın siyasi nüfuzu hızla artmaktaydı...*⁸⁰⁴

Kitabın son bölümü olan 11. bölümü “20. Yüzyılın Başlarında Medeniyet” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Azerbaycan'da eğitim, bilim, tarih, matbuat, edebiyat, muzik, tiyatro ve mimarlık alanlarındaki gelişmeler hakkında bilgi verilmektedir.

Bu ders kitabının birinci baskısı 1996 yılında yapılmışsa da elimizdeki kitap bu kitabın 1998 yılında yapılmış ikinci baskısıdır. Kitap 277 sayfadan ibaret olup birinci hamur kağıda siyah beyaz olarak basılmıştır. Hiç harita bulunmayan ders kitabında sadece birkaç küçük ve siyah beyaz fotoğrafa yer verilmiştir. Kitabın değişik yerlerine Azerbaycanlı tarihçiler Alisöhbət Sumbatzade (1907-1992), Ali Hüseyinzade (1906-1982) ve Z. İ. İbrahimov (1910-1972)'un kısa hayat hikayeleri ve resimleri yerleştirilmiştir. Konu sonlarında “Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme sorularına ve “Senetler ve Materyaller” başlığı altında okuma parçalarına yer verilmiştir.

3.6.7. Azerbaycan Tarihi 11

1994 yılında yayınlanan 11. sınıflar için Azerbaycan Tarihi ders kitabı Eldar İsmayılov, Cemil Hesenov ve Tahir Gaffarov tarafından yazılmıştır.⁸⁰⁵

On bölüm halinde düzenlenen ders kitabı Azerbaycan (Demokratik) Cumhuriyeti'nin kurulmasından Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet haline gelmesine kadar geçen dönemini kapsamaktadır.

Kitabın birinci bölümü “Azerbaycan Cumhuriyeti” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 1917 Ekim Devrimi ve sonrasında gelişen olayların Azerbaycan halkının Ekim Devrimi'ne olan ümidini kırdığı ve Ekim Devrimi'nin Rus sömürgeciliğine yeni bir güç kazandırdığı ve Lenin'in verdiği beyanatların “uygulanamaz” olduğunun kısa sürede anlaşıldığı ifade edilmektedir.⁸⁰⁶

Ekim Devrimi sonrasında Rus ordusu kendi silah ve askeri malzemelerini Ermeni, Gürcü ve Bakü bolşeviklerine verdiğinden Azerbaycan ahalisi silahlı düşman

⁸⁰⁴ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 254.

⁸⁰⁵ Eldar İsmayılov, Cemil Hesenov ve Tahir Gaffarov; Azerbaycan Tarihi: 11. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995.

⁸⁰⁶ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 5.

karşısında savunmasız kalmıştı. Bu dengesizliği gidermek için hükümetin verdiği karar doğrultusunda 1918 yılı Ocak ayında Şamhor istasyonundan geçen Rus alayına zorla silah bırakılması her iki taraftan da ölen ve yaralananların olduğu bir çatışmaya dönüşmüş, Şaumyan başta olmak üzere Bolşevikler bu olaydan Azerbaycanlıları cezalandırmak ve etnik katliam uygulamak için yararlanmaya çalışmışlardır.⁸⁰⁷

Kitapta Müsavat Partisi'ne karşı Sovyet döneminde yazılmış ders kitaplarının aksine olumlu bir yaklaşım sergilenmektedir. Müsavat Partisi'nin "Bakü'deki Bolşeviklerin ve Ermeni partilerinin en güçlü rakibi olduğu, Müsavatçıların muhtariyet uğrundaki mücadeleleri ve Müslüman ahali arasında nüfuzunun artmasının Bakü Sovyeti'ni çok rahatsız ettiği bu nedenle Bolşeviklerin katliam yaparak Müsavatçıların Bakü'deki konumlarını sarsmaya çalıştıkları belirtilmektedir."⁸⁰⁸

Kitapta 24 Mart 1918 tarihinde Bakü'de Ermeniler'in desteğiyle Bolşeviklerin Müslüman halka uyguladıkları katliamda 12 binden fazla Azerbaycan Türkünün öldürüldüğü belirtilmiştir: *"Mart katliamı başlayıncaya kadar tarafsızlığını ilan etmiş olan 'Taşnaksutyun' ve 'Ermeni Milli Şurası' Bakü Sovyeti'ni savundular. Silahlı Ermeni askerleri ve Bakü'deki Ermeni aydınları da Sovyet tarafından savaşa koşuldular. Ermenilerin fitnessi ile savaş gemileri Bakü'nün Müslümanların yaşadığı bölgelerini topa tuttular. Azerbaycanlılar toplu katliamı durdurmak için 31 Martta savaşa son verdiler lakin buna rağmen savaşın asıl facialı merhalesi başladı. Şehrin Azerbaycanlılar'ın yaşadığı 'Memmedli' ve 'Zibilli Dere' denilen mahallelerinin ahalisi tamamıyla katledildi. Bu mahallelere giran Ermeni askerleri halkı vahşicesine öldürüyordu. Müslüman kadınları daha ağır bir şekilde katlediyorlardı. Müslümanları katlederken düşmanlar onların mallarını da mahvediyor, kıymetli şeylerini ganimet olarak götürüyorlardı..."*⁸⁰⁹

2 Nisan gecesine kadar devam eden bu olaylarda 12 binden fazla Müslüman katledilmiş, bu olayları sadece Bakü ile sınırlı kalmamış, Nisan ayının ilk günlerinden itibaren Şamahı, Kuba, Kaçmaz, Lenkeran, Hacıkabul ve Salyan'da da aynı cinayetler gerçekleştirilmiştir.

Bu olaylardan sonra "Devrimci Savunma Komitesi"nin aldığı birtakım kararlar Bolşeviklerin hakimiyetinin yolunu açmıştır. Nisan ayının ortalarında Bolşevikler'in ve

⁸⁰⁷ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 8.

⁸⁰⁸ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 9.

⁸⁰⁹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 10.

Ermeni siyasi partilerinin yayın organlarından başka tüm gazete ve dergiler kapatıldı. “Ermeni Milli Şurası” dışında kalan milli şuraların faaliyetleri yasaklandı. 25 Nisanda ise hakimiyet organı olarak Bakü Halk Komiserleri Sovyeti kurulmuştur.⁸¹⁰ Bakü Halk Komiserleri Sovyeti döneminde resmi olarak hakimiyet Hazar donanması subay ve askerlerinin elinde olsa da gerçek hakimiyet Ermeni Milli Şurası, Taşnaksütyun Partisi ve diğer Ermeni örgütlerinin elindeydi.

Kitapta Azerbaycan aydınlarının milletin kurtuluşunu muhtariyette değil bağımsızlıkta gördükleri, ümitlerini ise Rusya devrimine değil, Türkiye'nin yardımına bağladıkları belirtilmiştir.⁸¹¹ 26 Mayıs 1918 tarihinde Transkafkasya Seymi son toplantısını yapmış; aynı gün Gürcistan, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir.

Ders kitabında 18 Eylül 1918'de Türk ordusu Bakü'ye girdiği zaman şehir ahalisinin Türkleri büyük bir heyecanla kurtarıcı olarak karşıladıkları belirtilmektedir. 28 Mayıs 1918'de Gence'de ilan edilen Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti, Bolşeviklerden kurtarılmasından sonra asıl merkezi olan Bakü'ye taşınarak faaliyetlerine burada devam etmeye başlamıştır.⁸¹²

Ders kitabında Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyet'inin siyasi, sosyal ve iktisadi gelişimi, devlet sistemi, meclis ve hükümetin yapısı, devletin karşı karşıya olduğu ekonomik sorunlar, milli ordusunu kurulması, dış politika, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları ve saldırıları, medeniyet alanında yapılan faaliyetler, 1920'lerin başlarında ülkenin dış ve iç siyasi durumu ve 11. Kızılordu'nun Azerbaycan'ı işgal ederek Azerbaycan Cumhuriyeti'ne son vermesi konularında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler konusunda kitapta şu değerlendirmelere yer verilmiştir: “28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra Azerbaycan için Türkiye ile ilişkiler özel önem taşıyordu. Etnik, dini, tarihî bakımdan ve birtakım başka nedenlerle Türkiye Azerbaycan'ın doğal müttefiki, uluslararası alemde destekçi sıfatıyla hareket etmek isteyen bir ülke idi...”⁸¹³

⁸¹⁰ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 18.

⁸¹¹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 13.

⁸¹² İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 29.

⁸¹³ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 43.

Ders kitabında 1918 yılı yazında toplanması planlanan İstanbul Konferansı'na katılmak üzere İstanbul'a giden M. Emin Resulzade başkanlığındaki Azerbaycan Heyeti ile Sultan Vahidettin arasındaki görüşmeden ve Sultan'ın Azerbaycan'a destek veren sözlerinden övgüyle bahsedilmektedir.⁸¹⁴

Kitapta Ermenistan Devleti'nin kuruluşuyla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Bu süreçte özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince Türk ordusunun bölgeden çekilmesinden sonra Ermeniler'in Müslüman ahaliye karşı yaptıkları katliamlarla ilgili şu bilgiler verilmektedir. *"... Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin mağlubiyeti 1918 yılının sonlarında Ermeniler'in yeniden faaliyete geçmesine neden oldu. Artık devlet politikası haline getirilen "denizden denize büyük Ermenistan" iddiaları yerli Türk ahalisine görülmemiş felaketler getirdi... Ermenistan açık ve gizli yollarla tarihî Azerbaycan toprakları olan Zengezur, Nahçıvan ve Karabağ'ın dağlık kısmını ilhak etme hayaline kapıldı. ... 1918 yılının yazından başlayarak 'Türk halkının gaddar düşmanı olan' Andronik, Nahçıvan ve Zengezor bölgelerinde Azerbaycan sınırlarını aşarak ahaliye karşı kitlesel katliamlara başladı. Ermeni çetecileri Zengezur ahalisinden ya Ermenistan'a tabi olmalarını, ya da Zengezur'u boşaltmalarını istemişler, lakin ahali Andronik'in bu hayasız teklifini redderek kendi topraklarını savunmuştur... Taşnaklar 1918 yılının sonlarında Zengezur'da 115, Cavanşir, Cebrayil, Şuşa kazalarında 21, Erivan vilayetinde 60'tan fazla Azerbaycan köyünü mahv ettiler, 100 binden fazla Türk ahalisi kendi yurtlarından kovuldular."*⁸¹⁵

"Azerbaycan Medeniyeti Sahasında Tedbirler" başlığı altında verilen bilgilerde Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde 27 Haziran 1918 tarihinde Türk dilinin devlet dili ilan edildiği, Azerbaycan Hükümetinin 28 Ağustos 1918 tarihli kararı ile bütün ilköğretim kurumlarında eğitimin ana dilde verilmeye başlandığı, eğitim kurumlarının ve bu kurumlarda öğrenim gören öğrenci sayılarında artışlar kaydedildiği, ilk kez 1920 yılında eğitim amacıyla 100 öğrencinin yurt dışına gönderildiği ve Bakü Devlet Üniversitesi'nin açıldığı belirtilmiştir.⁸¹⁶ Bu dönemde matbuatın geliştiği, edebiyat ve tiyatro gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydedildiği, yeni derneklerin

⁸¹⁴ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 43-44.

⁸¹⁵ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 52.

⁸¹⁶ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 60.

açıldığı ve bu derneklerin en meşhurunun ise “Türk Ocağı Derneği” olduğu da ifade edilmektedir.⁸¹⁷

Kitapta Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iki yıllık faaliyetinin Azerbaycan halkının tarihinde ve kaderinde önemli bir olay olduğunu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması ile 19. yüzyılın başlarında kaybedilmiş “devletçilik geleneğinin” yeniden kurulduğu, ve kısa sürede kendi parlamentosu, hükümeti, ordusu ve para birliği olan demokratik cumhuriyete dönüştüğü ifade edilmektedir.⁸¹⁸

“Güney Azerbaycan'da Milli Bağımsızlık Hareketi (1917-1920)” başlıklı ikinci bölümde Rusya'da Çar yönetiminin devrilmesinin İran ve dolayısıyla Güney Azerbaycan'daki etkileri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Güney Azerbaycan muhalefetinin temel organı olan İran Demokratik Partisi (İDP) hakkında bilgi verilmektedir. Bu partinin Şeyh Mehmed Hıyabani liderliğinde “eyalet komitesi” oluşturduğu ve bu komitenin yayınladığı “teceddüd” isimli gazeteyle işgalci güçlerin ülkeden kovulması ve Güney Azerbaycan'a muhtariyet verilmesi için mücadele çağrısı yaptığı belirtilmektedir. 24 Ağustos 1917 tarihinde İDP'nin Azerbaycan Eyalet Komitesi yaptığı toplantıda Hıyabani liderliğinde Azerbaycan Demokratik Partisi'ni (ADP) bağımsız bir parti olarak ilan ettiler.⁸¹⁹

7 Nisan 1920 tarihinde ADP öncülüğünde Tebriz'de başlayan ve zamanla başka şehirlere de yayılan isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁸²⁰

Kitabın 3. bölümünü “Azerbaycan SSC 1920-1930 Yıllarında” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yıkılarak komünistlerin hakimiyete gelmesinden 1930 yılına kadar gelişen olayları kapsamaktadır. Kitapta Azerbaycan'da Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesi şu şekilde yorumlanmaktadır: “*Kızıl Ordu tarafından Azerbaycan'ın işgal edilmesi ülkemizin tarihinde yeni ve kendine özgü bir devrin başlaması idi. Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi şekil itibariyle 1917 yılında Rusya'da ilan edilmiş 'dünya devrimi' için mücadele yolunda atılmış bir adım, mahiyet itibariyle geçmiş imparatorluğun toprak bütünlüğünün sağlanması idi.*”⁸²¹ Kitapta V. İ. Lenin'in “... *Yine dün Bakü'den aldığımız bir haber gösteriyor ki Sovyet Rusya'nın durumu*

⁸¹⁷ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 63.

⁸¹⁸ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 81.

⁸¹⁹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 83-84.

⁸²⁰ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 93.

⁸²¹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 95.

iyileşmektedir. Sanayimizin yakıtsız kaldığı bizce malumdur. Şimdi ise haberini aldık ki Bakü Proletaryası hakimiyeti ele geçirmiş ve Azerbaycan Hükümetini yıkmıştır. Bu demektir ki şimdi bizim bütün sanayimizi canlandırabilecek bir iktisadi kaynağımız vardır.” sözüne de dayanarak Bolşeviklerin Azerbaycan’ı ilhak etmelerinin başlıca nedeninin Azerbaycan’ın zengin petrol yataklarını ele geçirmek olduğu, Azerbaycan’ın başka yeraltı ve yerüstü servetlerinin ve bölgenin stratejik ve coğrafi öneminin de Rusları celbettiği vurgulanmaktadır.⁸²²

Kitapta Bolşeviklerin başlangıçta ileri attıkları “Bağımsız Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti” kavramının bir aldatmaca ve önceden iyice düşünülmüş seneryonun bir parçası olduğu ifade edilmektedir. Bu senaryoya uygun olarak 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Devrim Komitesi Bakü ve Azerbaycan halkına bağımsız Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etmiş ve bağımsızlık için mücadele edildiğini beyan etmiştir. Yine görünüşte samimi olduklarını göstermek için Cumhuriyetin yüksek yönetim organlarına Azerbaycanlılar getirilmiştir. Fakat milliyetçe Azerbaycanlı olmalarına rağmen önemli görevlere getirilen bu komünistlerin Azerbaycan’ın Rusya ile bir devlet çatısı altında birleşmesi düşüncesinde oldukları ifade edilmektedir.⁸²³ Azerbaycan Devrimci Komitesi ve Halk Komiserleri Şurası’nın başkanı olan Neriman Nerimanov’un ileri sürdüğü “milli sosyalist cumhuriyet” fikri; yani Azerbaycan’daki küçük sanayi tesisleri ve ticaretin özel mülkiyetin elinde tutulması yolundaki düşüncesi de hayata geçirilememiş, Azerbaycan’ın bağımsızlığı görünüşte bir müddet devam etmiş görünse de uygulamada kaybedilmiştir.

Aynı bölümün alt başlıklarından birisi de “Diktatörya ve Terörün Hükümranlığı” ismini taşımaktadır. Bu başlık altında Bolşeviklerin hakimiyete geldikleri ilk günden itibaren Azerbaycan’da “diktatörlük” kurarak kendileri dışında siyasi bir gücün varlığına tahammül göstermedikleri, “Müsavat”, “Ahrar”, “İttihat” ve diğer partilerin yöneticilerini “emekçilerin koyu düşmanı”, “sömürücü sınıfların temsilcisi” ve “karşı devrimci” olmakla suçlayarak kovuşturmalara maruz bırakıldıkları belirtilmektedir.⁸²⁴

Kitapta Bolşeviklerin kendi diktatörlüklerini sağlamlaştırmak için “korku” ve “terörden” yararlandıkları, ifade edilerek Azerbaycan’da terörü uygulayan asıl teşkilat

⁸²² İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 95.

⁸²³ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 96-97.

⁸²⁴ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 107-108.

olan “Fevkelade Komisyon” ve bu komisyonun Azerbaycan’da uyguladığı “terör” hakkında bilgiler verilmiştir. Uygulanan “bolşevikleştirme” politikasının Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerinde isyanlara neden olması Bolşeviklerin elinde “kitlesele repressyalara” başvurmak için bir bahane olarak kullanılmış ve bu isyanlar bastırıldıktan sonra çok sayıda insan tutuklanarak hapse atılmış veya kurşuna dizilmiştir. Kitapta 1920 yılının sonları ve 1921 yılının başlarında Azerbaycan’da 40 bine yakın insan katledildiği ve yine bu isyanlar bahane edilerek Azerbaycan’da sanayi ve ticaretin devletleştirilmesinin hızlandırıldığı, “müsadere” sisteminin uygulanmasına da Azerbaycandaki Müslümanlardan başlandığı belirtilmektedir.⁸²⁵

Kitapta 11. Kızılordu Azerbaycan’a yapılan Ermeni saldırıları ve “Taşnak çetelerinin vahşilikleri” karşısında kayıtsız kalmakla; Bolşevikler ise halkın dini inançlarına saygı göstermemekle suçlanmaktadır: *“Bolşevikler defalarca Müslüman halkın dini değerlerinin dokunulmazlığını ilan etmelerine rağmen yapılan uygulamalar bu beyanatların ikiyüzlü ve samimi yetsiz olduğunu ispatlıyordu. 11. Kızılordu birlikleri haber vermeksizin camilere el koyarak kendi ihtiyaçları için kullanıyorlardı. Komünist hakimiyetinin daha ilk günlerinden itibaren camilerin yıkılmasına başlanmıştı. 1920 yılının başlarında dört yüze yakın cami kapatılmıştı. Din görevlileri, mollalar, ahundlar ve başkaları, çoğu zaman hiçbir temele dayandırılmadan suçlanıyor ve kitlesele olarak kurşuna diziliyorlardı. N. Nerimanov ve başka aydınların muhalefeti sonuçsuz kalıyordu.”*⁸²⁶

Kitapta Bolşeviklerin “din” üzerinde uyguladıkları baskılar konusunda şu değerlendirmeler yapılmıştır: *“...İlk zamanlarda manevi hayatta güçlü etkisi olan “din” sonraki dönemlerde baskı altına alınmaya başlanmıştı. Azerbaycan sovyetleştirilirken burada 3000 cami varken 1930’lu yılların sonlarına doğru bu sayı 20’den fazla değildi. Meşhur Bibiheybet Camisi, Şeki’de ve Meştağa’da tarihî minareler ve onlarca başka ‘mukaddes ocak’ yıkılmıştı. Pirlerin ziyaret edilmesi yasaklanmıştı. 1924 yılının Haziran ayında Bakü’de Muharremlik günleri dini merasimlerinin yapılması yasaklanmıştı. ‘Yukarıların’ baskısıyla aynı yıl şehir ve köylerde “Allahsızlar cemiyetleri” kurulmaya başlanmıştı. Azerbaycan halkının kendi köklerine, milli değerlerine bağlılığını yok etmek için ideologlar medeni kökene ‘üvey evlat’ muamelesi yapıyorlardı. “Proletaryaya lazım olmayan” eski kitaplar cehalet kaynağı olarak*

⁸²⁵ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 118.

⁸²⁶ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 122.

damgalanıyor ve yok ediliyordu. 1930'lu yıllarda önceleri resmi olarak kutlanan hatta 1921 yılında resmi tatil olarak ilan edilen Nevruz bayramının 'karşı devrimci' karakteri nedeniyle kutlanması yasaklanmıştı."⁸²⁷

Ders kitabında her fırsatta Bolşevik idarenin ve Kızılordu'nun genelde Müslümanlarla Hristiyanlar arasında özelde ise Azerbaycan'la Ermenistan arasında açıkça taraf tuttıkları ve daima Hristiyan ve Ermenilerden yana tavır aldıkları belirtilmektedir. Bu bölümde Kızılordu ve Bolşevik rejiminin uyguladığı çifte standart şöyle dile getirilmektedir: *"Bütün durumlarda mücadele eden Azerbaycan isyancılarına karşı acımasız ve gaddar olan Kızılordu, Ermenilerin aleni saldırganlıklarına karşı son derece lakayd davranıyorlardı... İşgal olunmuş topraklarda Ermeniler Azerbaycanlıları katlediyor, binlerce insanı doğdukları yerlerden sürüyorlardı. Azerbaycan halkı karşısında büyük uhdelikler götürmüş olan Bolşevikler ise bu olaylara kayıtsız kalıyorlardı..."*⁸²⁸

Kitapta Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ın statülerinin belirlenme süreçleri hakkında da bilgi verilmiştir. Nahçıvan'ın statüsünün belirlenmesinde Türkiye'nin rolünden övgüyle bahsedilmektedir: *"Ermenilerin Nahçıvan'da büyük iddiaları vardı. Bu meselenin Azerbaycan'ın hayrına halledilmesinde Türkiye'nin inkar edilemez rolü oldu. 1921 yılının Mart ayında Moskova'da Türkiye ile Rusya arasında resmi görüşmeler sürdürülüyordu. Bu görüşmeler sırasında iki ülke arasındaki ve Kafkasya Cumhuriyetleri arasındaki sınır problemi önemli yer tutmaktaydı. Türkiye görüşmelerde Azerbaycan'ın çıkarını korumaya çalışıyordu... Türkiye kendi ordularını Nahçıvan'dan çekmek için Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunun kabul edilmesi şartını koşmuştur. 16 Mart'ta imzalanmış dostluk antlaşmasına göre Nahçıvan Azerbaycan'ın terkinde kalıyordu. Ancak bu sağlandıktan sonra Nisan ayında Türk orduları Nahçıvan'ı terk ettiler. Bundan sonra Azerbaycan'ın himayesi altında Nahçıvan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi."*⁸²⁹

Kitabın bu bölümünde Bolşeviklerin Azerbaycandaki siyasi hakimiyetlerini sağlamlaştırmak için uyguladıkları politikalar hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre 1934 yılından itibaren başlayan ve 1937 yılında doruk noktasına ulaşan "kitleselel represya" ve katliamların temel nedenlerinin Azerbaycan'da ve Sovyetler Birliği'nin

⁸²⁷ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 165.

⁸²⁸ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 126.

⁸²⁹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 130.

diğer bölgelerinde muhalefet oluşturabilecek güçleri ortadan kaldırmak, halkın mücadele azmini kırmak, her şeyi ve herkesi Komünist Parti ve dolayısıyla Stalin'e tâbi etmektir. *Eski Parti elitlerinin ortadan kaldırılmasıyla başlayan kitlesel represya makinası hızla yoksul tabakaları, etrafında olup bitenleri daha tam olarak anlayamayan işçi ve köylüleri de mengenesinde mahvetmeye başladı. Yüzlerce işçi, köylü ve aydın 'milliyetçilikle', 'halka hıyanetle', 'Almanya, Japonya gizli servisleriyle ilişkiyle' suçlanarak mahvedildiler... Suçlarını itiraf ettirmek bu günahsız insanlara içişleri ve devlet güvenlik organlarında ağır işkenceler yapıyor, mahkeme süreci sonucunda onlarca insan en ağır cezaya mahkum ediliyorlardı. Sovyet ceza organlarının işkencelerine katlanamayan mahpuslar kendi yakın dostlarına karşı yalan ithamlar ileri sürüyor ve böylece binlerce insanın günahsız akıtılan kanına sebep oluyordu. Devlet liderleri binlerce insanın haksız bir şekilde mahvedilmesiyle yetinmeyip bazen bütün köyleri, bütün bir nesli 'Sovyet Hükümetine karşı düşmanlıkla' suçlayarak ata yurtlarından sürgün ediliyordu.*"⁸³⁰

Kitapta "Stalin'in sosyalist modeli" de değerlendirilmiştir. Buna göre ekonominin her alanında devlet yapısının oluşması ve herşeyin ve herkesin üzerine Partinin egemenliğinin kurulması ekonomide 'sorumsuzluğa' ve "verimsizliğe"; devlet mülkiyetçiliğinin uygulanmasının ise "başarabildiği kadarıyla herkesin devlet mülkiyetini yağmalama" düşüncesine kapılmasına neden olmuştur: "Üretimde kollektivizm prensibinin güçlendirilmesi çalışmaya olan ilgiyi tamamen öldürdü. Piyasa ilişkilerine son verildi ve banka faaliyetleri zayıfladı. İşçi ve köylü sınıflarının mülkiyetten ayrılması süreci tamamlandı. Tedricen halk kitlelerinde beraberlik psikolojisi oluştu. Hakimiyet ve mülkiyetten uzaklaştırılmış Sovyet halkı sadece devletin istek ve taleplerini yerine getirmeye çalışan kitleye dönüştü. Toplumun yoksullaşması, yoksulluğun ilanı ve mal-mülke nefret devletin ideolojik araçları tarafından canlandırılmaya başlandı. ... Tarihen demokratik gelenekleri olmayan bir ülkede Parti aygıtı devletin bütün alanlarına müdahale ve nezaret etme imkanlarını artırdı... 1930'lu yılların sonlarında İ. Stalin'in Azerbaycan'da gerçekleştirdiği değişikliklerden birisi de Cumhuriyet'in dilinin değiştirilmesi oldu. Bundan sonra Cumhuriyet'in yerli ahalisi 'Azerbaycanlı', dili ise 'Azerbaycan dili' olarak adlandırılmaya başlandı.

⁸³⁰ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 159.

Sadece siyasi karakter taşıyan bu 'ıslahat' Azerbaycan halkını tarihî geçmişinden koparmak amacından başka bir şey değildi."⁸³¹

Kitabın bu bölümünde Sovyet sisteminin Azerbaycan'da uyguladığı okul ve eğitim sistemi, matbuat, edebiyat ve sanat konularında da bilgiler verilmiştir.

Kitabın 4. bölümü "Güney Azerbaycan Rıza Şah Diktatörlüğü Altında" başlığını taşımaktadır. 1924 yılında seçilmiş olan parlamentonun 1925 yılı Ekim ayında Gacar Hanedanlığı'nın devirerek Şahlığı Rıza Han ve Pehlevi sülalesine devretmesi ve 1920'li yılların ikinci yarısı ve 1930'lu yıllarda Rıza Şah Pehlevi'nin uyguladığı ıslahatlar hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre Rıza Şah'ın uyguladığı ıslahatlar devleti güçlendirmişse de toplumun geniş kesimini oluşturan köylülerin durumlarında bir düzelme sağlanamamıştır.⁸³²

"Azerbaycan İkinci Dünya Savaşı Yıllarında" başlıklı 5. bölümde Azerbaycan halkının İkinci Dünya Savaşında "faşizme karşı mücadelede" oğulları, kızları, aydınları ve din adamlarıyla büyük çaba sarfettikleri belirtilmekte, özellikle Sovyet ordusunun petrol ihtiyacının Bakü petrolerinden karşılanmasına rağmen bu fedakarlıkların hükümet nezdinde yeterince kıymet bulmadığından yakınılmaktadır. Ders kitabında İkinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan halkının gösterdiği yararlılıklar hakkında şu bilgiler verilmektedir: "*Azerbaycan'ın yüzlerce oğul ve kızı faşizme karşı cephelerde elde silah mertçe savaşıyorlardı. Savaşın ilk günlerinde bir çok Azerbaycanlı savaşçı kahramanlıklarıyla farkedilmişlerdir. Bir aydan uzun süre faşist işgalcilere karşı mertçe savunulan, düşmana büyük kayıplar verdiren Brest Kalesi'nin kahraman savaşçıları arasında kırk dört Azerbaycanlı da vardı. 1941 yılının Kasım ve Aralık aylarında Moskova'ya oldukça yaklaşan faşist orduları ile savaşlarda tank bölümününün kumandanı Hezi Aslanov askeri hizmetlerinden dolayı 'kıızıl yıldız' madalyası ile ödüllendirildi...*"⁸³³

6. Bölüm "Güney Azerbaycan'daki Milli Bağımsızlık Hareketi" konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan "soğuk savaş"ın Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD gibi ülkelerin İran politikalarına da yansiyarak İran'da kendilerine yakın güçleri işbaşına getirmeye çalıştıkları belirtilmektedir. Bu bölümde 3 Eylül 1945 tarihinde Seyyid Cafer Pişevari liderliğinde kurulan Azerbaycan

⁸³¹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 163-164.

⁸³² İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 190.

⁸³³ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 199.

Demokratik Partisi hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu parti Güney Azerbaycan'a muhtariyet verilmesi ve İran'ın siyasi hayatının demokratikleştirilmesini talep ediyordu. ADP 27 Kasım -1 Aralık 1945 tarihleri arasında yapılan seçimlerde büyük başarı sağlamış ve 12 Aralık 1945 tarihinde Seyyid Cafer Pişevari başkanlığında toplanarak "milli hükümet" kurduklarını ilan etmiştir.⁸³⁴ Güney Azerbaycan'da Azerbaycan dilinin resmi dil ilan edilerek devlet daireleri ve okullarda Azerbaycan dilinin kullanılmaya başlanması, ana dilinde ders kitapları, çeşitli kitap ve gazetelerin yayınlanması ve radyoların açılması ve 1946 yılında Tebriz Üniversitesi'nin açılması gibi önemli icraatlar yapan milli meclis 1946 yılının Aralık ayında Tebriz'e giren İran ordusu tarafından dağıtılmıştır.⁸³⁵

Kitabın 7. bölümünde "Azerbaycan SSC 1945'li Yıllarda" başlığı altında İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1980'li yıllara kadar Cumhuriyetin sosyal, iktisadi ve siyasi hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Burada savaştan sonraki dönemde Azerbaycan'da petrol ve kimya sahalarında pek çok fabrikalar açıldığı ve köylerde tarımsal makinalaşmanın hızlandığı belirtilerek tüm bu gelişmelerin Azerbaycan'ı daha çok sömürmek amacıyla yapıldığı vurgulanmaktadır.⁸³⁶

Kitapta devlette bütün siyasi hakimiyetin Stalin'in, cumhuriyetlerde ise onun valileri niteliğinde olan Cumhuriyet Parti Merkez Komitelerinin birinci katiplerinin elinde toplandığı, gerek merkezde, gerekse cumhuriyetlerde siyasi sistemin bütün kurumlarının birinci adamın veya ona en yakın elitin iradesine tabi olduğu, önemli görevlere atamalarda "tanışlık" ve "şahsi sadakat" prensiplerinin göz önünde tutulduğu, bir kısmının da rüşvetle göreve getirildiği belirtilmektedir.⁸³⁷

Ders kitabında Stalin döneminin yönetim anlayışının ve uygulamalarının toplumda yarattığı korku ve endişe havası şu şekilde ifade edilmiştir: "*Güçlü totaliter rejimin kurulmasında Stalin'in, Azerbaycan'da ise Bağırov'un şahsi yönetimi altındaki "Devlet Güvenlik" ve "İçişleri" Bakanlıklarının büyük rolü vardı. Laf taşıma, namertlik, insanlara karşı güvensizlik, gizli izleme, düşüncelere nezaret daha da artmıştı. Toplumda genel korku yaratılmıştı, herkes birbirinden şüpheleniyordu. Bütün hakimiyetin tek adamın elinde toplanmasına haklılık kazandırmak için aynı adamı*

⁸³⁴ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 222-223.

⁸³⁵ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 226.

⁸³⁶ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 232.

⁸³⁷ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 235.

*putlaştırmak, her vasıta ile kitlelerde onun şahsiyetine prestij kazandırmak totaliter yönetim şeklini daha da güçlendirmenin araçlarından birisiydi. Stalin'in şahsiyetine prestij "kitlesele psikoz" seviyesine ulaştırılmıştı."*⁸³⁸

Ders kitabında Azerbaycan'da "Komünist ideolojinin" ilim, edebiyat ve sanat üzerindeki baskılarının da dayanılmaz hal aldığı belirtilmektedir: *"Tarih ilmi üzerinde hakim ideolojinin baskısı daha güçlüydü. 20. yüzyılın tarihine dair araştırılmalar daha 1938 yılında yayınlanmış olan 'SBK(b)P Tarihinin Kısa Kursu'nun tam etkisi altında kalmıştı. Tarihî gerçekler çarpıtılıyordu. Azerbaycan halkının tarihî kökeninin öğrenilmesinde kasten karmaşıklık yaratılıyordu. Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya 'gönüllü birleştirilmesi' hakkında anlamsız uydurmalar ileri sürülmekteydi. Çarizme karşı milli bağımsızlık hareketlerinin, milli burjuva partilerinin ve 1918-20 yıllarında mevcut olmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihleri ciddi bir şekilde tahrif edilmekte, bu Cumhuriyetin halka zıt siyaset izlediği iddia edilmekteydi. Sovyet yönetim şekline haklılık kazandırılıyor, tek partili siyasal sistemin, toplum hayatının bütün sahalarında Parti hakimiyetinin, sosyal mülkiyetin, sosyalist üretim ilişkilerinin doğurduğu çelişkiler gözlerden saklanıyordu..."*⁸³⁹

Ders kitabında bu dönemde uygulanan "milliyetler siyaseti" de eleştirilmektedir: Kitaba göre "parçala-hükmet" siyaseti "imparatorluğa" dahil olan halkların arasında sürekli münakaşalar, suni çatışmalar ve problemler yaratılmasından açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre Moskova, Kafkasya'da Azerbaycan Türkü, Ermeni, Gürcü ve diğer halkları karşı karşıya getirerek hepsi üzerinde hakimiyetini sürdürmek için ciddi "etnik çatışma bölgeleri" yaratmıştı. Bu durumun en güzel örneği de Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ bölgesinde yaratılan muhtar bölgeydi. Yine 23 Aralık 1947 tarihinde SSCB Bakanlar Sovyeti "Ermenistan SSC'de yaşayan Azerbaycanlıların Azerbaycan SSC'nin Kür-Aras ovasına göçürülmesine karar verdi. Sovyet Hükümeti, Azerbaycan Türklerinden boşalacak topraklara dışarıdan gelecek olan Ermenilerin yerleştirilmesine de izin vermişti. Bu karara dayanarak 1948-53 yıllarında Ermenistan SSC'den 100 binden fazla Azerbaycan Türkü zorla Azerbaycan SSC'ye göçe mecbur edilmiştir.⁸⁴⁰ Aynı şekilde Kafkasya'daki Türkçe yer adlarının da planlı bir şekilde

⁸³⁸ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 236.

⁸³⁹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 237.

⁸⁴⁰ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 241-242.

değiştirilerek yok edilmesi Sovyet Devleti'nin "antitürk" siyasetinin açık göstergesidir."⁸⁴¹

Kitapta 1953 yılının Eylül ayında Kruşçev'in SBKP MK'nın birinci katibi seçilmesiyle Stalin döneminin baskıcı yönetiminin yerini yumuşamaya bıraktığı belirtilmektedir. Bu politika değişikliği ve yumuşama adına yapılan uygulamalar hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Bu dönemde Parti'nin kontrolünden çıkarak siyasi sisteme aşırı müdahalede bulunan devlet güvenlik organlarının faaliyetleri kontrol altına alınmış, siyasi mahpusların hapsedildikleri cezaevlerini yöneten "İslah Emek Düşergeleri Baş İdaresi (GULAG) lağvedilmiş ve o zamana kadar suç işlemedikleri halde cezalandırılan binlerce insan beraat ettirilmiştir.

"1970-80 yıllarında Azerbaycan'da yönetim sisteminin gelişme özellikleri" başlığı altında 1960'lı yılların ortalarında SSCB'de yönetime gelenlerin de mevcut sistemi koruma ve sürdürmeye çalıştıkları ancak özellikle ekonomik reformların yeterli sonuç vermemesinin "inzibati amirlik" yönetim tarzının daha da güçlendirildiği dile getirilmektedir. Toplumsal muhalefetin önünü kesmek ve beyinleri bulandırmak için "inkışaf etmiş sosyalizm" gibi "uydurma" kavramlar ileri sürülmüş, "slogancılık" ve "yaltaklığın" diz boyu olduğu ülkede görünürde güçlü görünen büyük bürokratik yönetim sistemi aslında içeriden çürümüştü.

KP MK'nın 1969 yılında yapılan plenyumunda Veli Ahundov görevden alınarak yerine "becerikli ve tedbirli siyasetçi" Haydar Aliyev getirilmiştir. Kitapta verilen bilgilere göre Haydar Aliyev ülkedeki mevcut şartlardan yararlanarak Azerbaycan'da idari sistemi güçlendirmeye ve merkez yönetiminde Azerbaycan'ın nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Yine bu dönemde Cumhuriyet'te yarım milyondan fazla yeni istihdam yaratıldığı, ileri teknolojiye dayanan sanayi sahaları kurulduğu, Bakü, Sumgayıt, Gence gibi şehirlerin etraflarına yeni yerleşim yerleri kurulduğu ve bilim ve kültür alanlarında önemli gelişmeler kaydedildiği belirtilmektedir.⁸⁴²

Kitapta ülkede hayat şartlarının ağırlaşması, adaletsizliğin artması ve "komünizm cemiyetin" in kurulacağı ütopyasına inanç azaldıkça dinin köklerinin derinleştiği, din baskı altına alındığından ahalinin çoğunluğunun "gizlice" inandıkları belirtilmektedir: "*Özel dikkat gösterilmesine rağmen ideoloji aygıtının ateist propogandası sonuç vermiyor, halk milli geleneklerini korumaya çalışıyordu. Dini ve*

⁸⁴¹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 243.

⁸⁴² İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 263.

*milli bayram ve merasimler yarılegal bir şekilde yapılıyordu. Bunun yanında 'din' adı altında halkın milli adet-ananeleri de baskı altına alınıyordu. 'komsomol düğünü', 'çoban günü', 'mahsul bayramı' gibi bayram ve törenler halkın hayatına zorla sokuluyordu.*⁸⁴³

Kitabın 8. bölümü “Güney Azerbaycan 1978-1979 Yıllarında İran Devrimi Devrinde” başlıklı olup bu bölümde İran İslam Devrimi ve bu dönemde Güney Azerbaycan'ın durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Kitaba göre 1978-1979 İran devriminde Azerbaycanlılar 25 bin civarında kurban vermişlerdir.⁸⁴⁴

9. Bölüm “Sovyet İmparatorluğu'nun Sükutu ve Azerbaycan'da Milli Bağımsızlık Hareketi” başlığını taşımaktadır. Burada verilen bilgilere göre 1980 yılının ortalarında Sovyet İmparatorluğu'nun iktisadi, siyasi ve manevi hayatında kriz öncesi bir durum yaşanıyor, üretim artışı ve verimlilik sürekli geriliyordu. Bu şartlarda halkta mevcut siyasal rejimin manevi dayanağı olan ‘ahkamcı’ Komünist ideolojiye inanç oldukça azalmıştı. Diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycanda da “milli uyanış” başlamakta, hakların çiğnenmesi ve servetlerin yağmalanmasına karşı muhalefet gittikçe güçlenmekteydi.⁸⁴⁵

Kitabın bu bölümünde 1985 yılının Mart ayında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkatipliği görevine gelen Mihail S. Gorbaçov dönemiyle ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Gorbaçov'un gerçekleştirmek istediği reformların başarıya ulaşacağı konusunda umutsuz bir bakış açısı vardır. Zira kitaba göre asıl engel son derece “muhafazakar” ve “hantal” halde bulunan Komünist Partisi'nin kendisi idi: *“Partinin lideri Mihail Gorbaçov ise bir taraftan süreklilik göstermeden ve nihai amaçlarını belirlememiş bir lider olarak diğer taraftan sık sık gerekli hazırlık yapmadan, düşünülmemiş, zahiren radikal gibi görünse de beklenmeyen kötü sonuçlar doğuran hareketlere el atıyordu. M. Gorbaçov'un bu siyaseti adım adım sistemin dağılması sonucuna götürdü.”*⁸⁴⁶

“İmparatorlukta” yaşanan bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyen Ermeni milliyetçileri Azerbaycan topraklarını işgal etme sevdasına kapılarak yıllardır arzuladıkları “Azerbaycan'ı parçalamak planını” uygulamaya çalıştılar. Kitapta

⁸⁴³ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 287.

⁸⁴⁴ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 303.

⁸⁴⁵ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 304.

⁸⁴⁶ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 306-307.

özellikle Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerine yapılan zulüm çarpıcı bir şekilde ortaya konulmaktadır: “19 Şubat 1988'de Erivan'da ilk Türk aleyhtarı miting yapıldı. ‘Ermenistan’ı Türklerden temizlemeli’, ‘Ermenistan sadece Ermenilerin olmalıdır’ vb. milliyetçi şiarlar ileri sürüldü. 21 Şubatta Ermeni barbarları Erivan'da kalmış son camiye saldırarak yıktılar. 1988 yılı başlarından Vedi'de Azerbaycanlılara karşı terör daha da şiddetlendirildi. Kızlar, gelinler, yaşlılar tahkir ediliyor, köyler yağmalanıyordu. Hiçbir yerden desteği olmayan dövülmüş, alçaltılmış dört bin kadar insan ev barkını bırakarak yalınayak başaşik yaya olarak karlı dağ geçitlerinden kaçarak Azerbaycan'a gelmeye mecbur oldular.”⁸⁴⁷

Sovyet yönetimi bu sırada Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin soykırımı uğramasına göz yumuyor, hatta Azerbaycan'ı parçalamak siyaseti uyguluyordu. Bu durum doğal olarak Azerbaycan'da milli bağımsızlık hareketinin gittikçe güçlenmesine neden oluyordu.⁸⁴⁸

Kitapta “Halk Cephesi” ile ilgili ayrıntılı bilgilere de yer verilmiştir.

“Kanlı Yanvar” katliamına da kitapta önemli yer ayrılmıştır. Kitapta “Kanlı Yanvar” olayına genel yaklaşım bu olayın Azerbaycan halkına katliam uygulamak isteyen “Moskova'nın kanlı bir planı” olduğu şeklindedir. Bu plana göre SSCB Yüksek Sovyeti, Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin kabul etmemesine rağmen 19 Ocak 1990 tarihinde saat gece 00'dan itibaren olağanüstü hal ilan etmiş fakat bu kararı “Bakü halkına katliam uygulamak amacıyla” gizli tutmuştur. Yine halkın Sovyet ordusunun şehre girmesinden haberdar olmaması için aynı gün saat 19.27'de Azerbaycan televizyonunun enerji istasyonu bombalanarak televizyon yayınları durdurulmuştur. Ordu birlikleri, olağanüstü hal gece 00'da başlayacak olmasına rağmen saat 21'de zırhlı araç ve ağır silahlarla Bakü'ye girerek sivil göstericilere ateş açmışlardır. Bu katliamın bilançosu 131 ölü, 744 yaralı, 400 hapis ve 4 kayıp olmuştur. Kitapta konuyla ilgili yapılan değerlendirme şöyledir: “*Kanlı Yanvar faciası M. Gorbaçov'un düşünülmemiş iki yüzlü siyasetinin parlak tezahürü idi. Lakin İmparatorluk kanlı emelleri ile Azerbaycan halkının bağımsızlık hareketini boğamadı, aksine Komünist Parti'yi halkın gözünden düşürdü...*”⁸⁴⁹

⁸⁴⁷ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 312.

⁸⁴⁸ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 318.

⁸⁴⁹ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 333.

10. Bölüm “Azerbaycan’da Devlet Bağımsızlığının İlanı” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde SSCB’nin dağılması, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ilan etmesi, Ermeniler’in katliamları ve Dağlık Karabağ sorunu gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir.

352 sayfadan ibaret olan bu ders kitabı küçük boy, ikinci hamur kağıda ve siyah beyaz olarak basılmıştır. Konu sonlarında “Sual ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme soruları ve konu aralarında az sayıda “Senetler” başlığı altında okuma parçalarına yer verilmiştir. Kitapta resim ve haritaya yer verilmemiştir. Azerbaycan tarihçileri Mirze Bala Memmedzade (1898-1959), İsmayıl Abbas Hüseyinov (1910-1969) ve Garaş Ali oğlu Medetov’un (1928-1993) kısa hayat hikayeleri ve resimleri konu aralarına yerleştirilmiştir. Kitabın en sonunda “İçindekiler” kısmına yer verilmiştir. Bu ders kitabı görsellik bakımından vasat, içerdiği bilgiler bakımından iyi düzeydedir.

11. Sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabı yeni programa göre Seyfeddin Gendilov ve İsak Memmedov’un genel redaktörlü ile yeniden yazdırılarak 2000 yılında yayınlanmıştır.⁸⁵⁰ Azerbaycan tarihinin 1918-2000 yıllarını kapsayan bu ders kitabı birinci hamur kağıda renkli olarak basılmıştır. Kitapta resim ve okuma parçası sayısı oldukça artırılmıştır. Kitapta Haydar Aliyev’i yüceltmeye özel bir önem verildiği görülmektedir. Konu sonlarında “Sual ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme sorularına, Bölüm başlarında “Hazırlık Tapşırıkları” başlığı altında hazırlık sorularına ve bölümle ilgili çok kısa bilgilere, konuların sonlarında “Bölüme Dair Yekunlaştırıcı Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme sorularına, “Kronoloji” başlığı altında bölümle ilgili önemli olayların kronoloji listesi, “Öğrendiklerinizi Yoklayın” başlığı altında çoktan seçmeli test sorularına yer verilmiştir. Kitabın ön ve arka iç kapaklarında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin renkli haritası, ikinci iç kapağında ise Haydar Aliyev’in renkli fotoğrafı ve tarih öğrenmenin önemi ile ilgili bir sözüne yer verilmiştir.⁸⁵¹

⁸⁵⁰ Tahir Gaffarov, İsak Memmedov, Hakani Memmedov, Şövkət Tağıyeva, Murad Veliyev, Şarkiyeye Memmedova ve Ağası Hüseyinov; Azerbaycan Tarihi 11, Bakü, Çaşıoğlu Neşriyyatı, 2000.

⁸⁵¹ Haydar Aliyev’in tarihle ilgili özdeyişi şöyledir: “Ancak şimdi bağımsız Azerbaycan’ın her bir genci okulda milli eğitim alarak kendi halkının, milletinin kadim tarihini iyi bilsin. Eğer bunu bilmezse o iyi vatandaş olamaz. Eğer bunu bilmezse o milletini kıymetlendiremez. Eğer bunu bilmezse o milletine olan mensubiyeti ile istenilen düzeyde iftihar edemez.” Age.

3.6.8. Kadim Dünya Tarihi 6

Ders kitabının “Giriş” bölümünde tarihin tanımı, tarihin kaynakları ve tarihe yardımcı bilim dallarından Arkeoloji, paleografya, kronoloji, numizmatik, etnografya ve heraldik hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Giriş bölümü şu sözlerle sona ermektedir: *“Tarihi oku ve unutma. Tarih insanda vatana, anaya, toprağa muhabbet, cesaret ve düşmana nefret hisleri yaratır. Hümanizm, dostluk, kardeşlik duyguları geliştirir. Tarih oku! O, senin dünya görüşünün zenginleşmesine, medeni seviyenin yükselmesine yardım edecek.”*⁸⁵²

Kitap “Giriş” bölümü dışında iki bölüm halinde düzenlenmiştir. “İptidai Devir” başlıklı birinci bölümde ilk insanların yaşantıları, ateşin icadı, avcılık, din, ilkel tarım ve hayvancılık, madenlerin işlenmesi, ilk devletlerin meydana gelmesi gibi konular üzerinde durulmaktadır. Kitapta “iptidai icma cemiyeti”nin taş devri, tunç devri ve demir devri olmak üzere “üç gelişme devresi geçirdiği belirtilmektedir. Bu bölümün sonunda “yıl hesabı”, “miladi takvim”, “hicri takvim”, “yüzyıl” ve “binyıl” kavramları hakkında bilgiler verilmiştir. Kitabın bu bölümünde “din” kurumunun ortaya çıkması konusunda şu değerlendirmeye yer verilmiştir: *“İlkel insanlar hayvanlar aleminden ayrıldıktan sonra uzun süre çevrelerinde olup biteni anlayamıyorlardı. Onlar her kabilenin herhangi bir hayvandan türediğini zannediyorlardı... En eski insanlar tabiat olayları karşısında aciz idiler. Yıldırım, gök gürültüsü, fırtına, volkan ve derelerin taşmasını açıklayamayan insanlar bu olayların olağanüstü varlıklar tarafından gerçekleştirildiğini zannediyorlardı. Bu nedenle ilk insanlar arasında olağanüstü güçlere inanç oluştu.”*⁸⁵³ *“İlkel insanların üretim hayatlarına bağlı olarak dini görüşleri şekilleniyordu. Avcılar başarılı av için, çiftçiler güneş ve yağmur için olağanüstü güçlere, tanrılara dua ediyorlardı. Onlar tanrıların putlarını yapıyor ve merhamet kazanmak için bu putlara ibadet ediyor, yalvarıyor, adaklar adıyor ve kurbanlar kesiyorlardı.”*⁸⁵⁴

“Kadim Devir” başlıklı ikinci bölümde Kadim Doğu (Mısır, Mezopotamya, Fenike, Urartu, İskit, Medya, İran, Türk, Çin, Hindistan), Kadim Yunanistan ve Kadim Roma konularına yer verilmiştir.

⁸⁵² V. H. Eliyev, M. N. Mirzeyev, İ. A. Babayev ve A. E. Memmedova; Kadim Dünya Tarihi, 6. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001, s. 5.

⁸⁵³ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 15.

⁸⁵⁴ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 23.

Kitapta “Kadim Türkler” başlığı altında “Türk adının anlamı”, “Türkler’in anayurdu” ve “eski Türk tarihi” konularında bilgiler verilmiştir. Ders kitabında Türk adının anlamı şöyle açıklanmaktadır: “*Türk*” sözünün de iki muhtelif anlamı vardır: ‘güçlü, kuvvetli’; ‘doğan, türeyen çoğalan.’⁸⁵⁵

“Kadim Türkler’in ilk meskenleri” başlığı altında Türklerin anayurdu ise şu şekilde tarif edilmektedir: “*Türkler’in ilk meskenleri Orta Asya, Sayan-Altay Dağları’nun kuzeybatı toprakları ve Yenisey Irmağı boyları olmuştur. Türklerin yaşadıkları topraklar Kuzeyde Sibiryadan güneyde Himalaya Dağları’na; Doğuda Kingan Dağları’ndan batıda Hazar Denizi’ne ve Ural Dağları’na kadar olan toprakları içine alıyor ve ‘Büyük Türkistan’ olarak adlandırılıyordu. Korku bilmez, cesur, kuvvetli Türk kabileleri buradan değişik bölgelere göç etmişlerdir.*”⁸⁵⁶

Kitapta daha sonra Orta Asya’da yaşamış Türkler’e ait arkeolojik kalıntılar hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Özbekistan Cumhuriyeti topraklarında Baysuntau Dağı’nda bulunan Deşiktaş Mağarası’nda 8-9 yaşlarında çocuk iskeletinin kalıntıları ve taş aletler çıkarıldığı, Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri arazilerinde Tunç devrine ait meskenler bulunduğu, Namazgah’da saman-çamur karışımı balçıktan yapılmış evler, metal eritme küreleri, tunçtan yapılmış oraklar, bıçaklar, ok uçları, süs eşyaları, boyalı kaplar kil kadın figürleri bulunduğu, Sibirya’nın güneyindeki Kazakistan çöllerinde eski Türk kabilelerine ait kurganlar, Issık Göl etrafında ve Doğu Altay’da Pazırık Vadisi’nde bulunan kurganlardan savaş aletleri ve süs aletleri gibi eşyalar bulunduğu belirtilmiştir.⁸⁵⁷

Kitapta Azerbaycan’ın Türkler’in ilk yerleşim yerlerinden birisi olduğu belirtilmektedir. Azerbaycan’a daha sonraları yerli kabilelerle aynı kökene sahip başka Türk kabileleri göç etmiş ve bunlar yerli kabilelerle karışarak güçlü devletler kurmuşlardır.⁸⁵⁸

“Kadim Hunlar” başlığı altında “Türk kökenli en eski kabilelerden biri olan Hunlar’ın Orhun ve Selenga Irmakları arasındaki bölgede yaşadıkları ve Çin’in kuzeyine doğru yayılarak kendi devletlerini kurdukları” belirtilmekte ve daha sonra Hun

⁸⁵⁵ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 108.

⁸⁵⁶ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 108.

⁸⁵⁷ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 108.

⁸⁵⁸ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 110.

Devleti'nin kurulması, Mete devri, Hun Devleti'nin parçalanması ve yıkılışı hakkında bilgiler verilmektedir.

Hunlar'ın dini inanışları hakkında da bilgiler verilmiştir. Buna göre Hunlar “sema”, “yerüstü”, “yeraltı” tanrılarına ve ruhlara inanıyorlardı. En yüce sema tanrıları Güneş ve Ay, yerüstü tanrıları ise ırmaklar, göller ve yüksek ağaçlardı. Ruhlarla insanlar arasında ilişkileri kuran kimseye “Şaman” adı verildiği ve ölen kimsenin kıymetli eşyalarının da ölüyle birlikte defnedildiği ifade edilmektedir.

Kitapta bu konunun sonunda “Mete'nin Toprak Taasupkeşliği” başlığı altında bir okuma parçasına da yer verilmiştir.⁸⁵⁹

Kitapta “Türkistan” hakkında şu bilgiler de yer almaktadır: *“Türkistan, Türkler'in yaşadığı ülke demektir. Orta Asya'yı, esasen Türkler'in yaşadıkları araziyi bildiren tarihî-coğrafi anlayıştır. Türkistan batıda Ural ve Hazar Denizi'nden Doğuda Altay ve Çine kadar; Kuzeyde Tomsk ve Tobalsk'dan, güneyde ise İran ve Afganistan'a kadar olan araziye ihata etmektedir.”*⁸⁶⁰

272 sayfadan ibaret olan kitap birinci hamur kağıda renkli olarak basılmıştır. Kitapta çok sayıda resim ve haritaya yer verilmiştir. Konu sonlarında “suallar ve tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme sorularına, “Konuyla İlgili Önemli Olayların Kronoloji Cetveli”, bölüm sonlarında ise “Bölümü Tekrar Etmek İçin Suallar” başlığı altında ünite ile ilgili 30-50 adet soruya yer verilmiştir. Kitapta konu sonlarına “Bunları Bilmek İlginçtir!” başlığı altında çeşitli konularda okuma parçalarına yer verilmiştir. Kitabın sonunda ise 6. sınıf Kadim Dünya Tarihi dersinin öğretim programı ve “İçindekiler” kısmına yer verilmiştir.

3.6.9. Orta Asırlar Tarihi 7

Bu ders kitabı “Giriş” dışında üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölüm “Dünya Ülkeleri 5-9. Yüzyıllarda (feodal ilişkilerin meydana gelmesi)”, 2. bölüm “Feodal Dağınık” (9-11. yüzyıllarda)”, 3. bölüm ise “Medeniyet” başlığını taşımaktadır.⁸⁶¹

⁸⁵⁹ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 115.

⁸⁶⁰ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 116.

⁸⁶¹ Y. M. Mahmutlu, R. Z. Helilov, S. A. Ağayev, E. E. Gocayev, S. M. Gemberov, Ş. B. Memmedova, H. K. Elişova ve B. E. Hubyarov; Orta Asırlar Tarihi; 7. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001.

“Giriş” bölümünde 476 yılında Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla başlayan “feodalizm dönemi” ve orta asırlar tarihinin kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir.⁸⁶²

Birinci bölümde Çin, İran ve Kafkasya halklarının tarihlerine yer verilmiştir. Bu bölümde “Türkler ve Çin” başlığı altında Türkler hakkında şu bilgilere yer verilmiştir. *“Doğu’da Büyük Çin Seddi’nden ve Kore sınırlarından, batıda Altay Dağları’na ve Kazakistan çöllerine kadar, kuzeyde Baykal Gölü çevresindeki ormanlardan ve güney Sibiry’a dan Güneyde Tibet Dağları’na kadar geniş arazide yerleşmiş bu cengaver halk Çin’i daima tehdit altında tutmuş, birçok hallerde ise kendi hakimiyeti altına almıştır... Bu malumatlar (Çin kaynakları) ispatlıyor ki Türkler’in 6. yüzyılda kurmuş olduğu Göktürk İmparatorluğu oldukça kudretli ve geniş arazili devlet olup Çin hükümdarları daima onunla hesaplaşmaya mecbur idiler. Örneğin Göktürk İmparatoru Tapo Han’ın tahta çıkma merasimini tebrik etmek için Çin’den gelen elçiler hediye olarak 100 bin top ipek getirmişlerdi. Bu o devre göre çok kıymetli hediye olarak kabul ediliyordu.”*⁸⁶³

Ders kitabında “İran” konusunda “Zerdüştlük”, “Mani dini” ve “Mazdek hareketi” hakkında bilgiler verilmiştir. “Kafkasya Halkları” başlığı altında erken orta asırlarda Azerbaycan genelinde Mani, Mazdek, ateşperestlik ve putperestlik gibi dinlerin oldukça yayıldığı, Hristiyanlığın ise sadece Azerbaycan’ın kuzeyinde, Karabağ’ın dağlık kısmında yaşayan Albanlar arasında sınırlı şekilde yayıldığı belirtilmiştir.

Birinci bölümde en fazla yer “Türk Devletleri” konusuna ayrılmıştır. Bu başlık altında “Ak Hun İmparatorluğu” (6 sayfa), “Batı Hun İmparatorluğu” (12 sayfa), “Göktürk İmparatorluğu” (11 sayfa), “Uygur Hakanlığı” (5 sayfa), “Hazar Hakanlığı” (8 sayfa) “Avar Hakanlığı” (7 sayfa) ve “Bulgar Türk Devleti” nin(6 sayfa) siyasi tarihleri ile kültür ve medeniyetlerine yer verilmiştir.

“Araplar 5-7. Yüzyılın Başlarında” alt başlığı altında ise İslamiyetten önce Arabistan’ın coğrafî ve sosyal durumu, İslamiyetin doğuşu gibi konulara yer verilmiştir. Bu kısımda “Hz Muhammed’in hayatı”, “Kuran-ı Kerim” ve “İslamın şartları” gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir.

⁸⁶²Bu devirler şöyledir: 1- Feodal ilişkilerin meydana geldiği “Erken Orta Asırlar Devri” (5. yüzyılın sonundan 11. yüzyılın ortalarına kadar); 2- “Feodalizmin Gelişme Devri” (11-15. yüzyıllar); 3- Son Orta Asırlar Devri: Feodalizm sisteminin dağılması ve kapitalist ilişkilerin meydana gelmesi devri (16-17. yüzyılın birinci yarısı) Bakınız; Orta Asırlar Tarihi 7, s. 4-5.

⁸⁶³ Mahmutlu ve diğerleri, Age., s. 14.

Kitabın ikinci bölümünün başlığı “Feodal Dağınıklık: 9.-11. yüzyıllar” şeklindedir. Bu bölümde söz konusu yüzyıllarda Çin, Hint ve Kafkas, Türk, Arap, Batı Avrupa tarihleri ile bu milletlerin medeniyetlerine yer verilmiştir. Bu bölümde de en geniş yer “Türk devletleri” konusuna ayrılmıştır. Bu başlık altında Oğuz Devleti (7 sayfa), Samaniler Devleti (4 sayfa), Karahanlı Devleti (6 sayfa), Gazneliler Devleti (6 sayfa), Harzemşahlar Devleti (4 sayfa) ve Bulgar Türk Devleti’nin (4 sayfa) tarihlerine yer verilmiştir.

Oğuz Devleti ile ilgili bilgiler verilirken “Oğuz” adının anlamı şöyle açıklanmaktadır: “*Oğuz, boy, kabile, tayfa manasını veren ‘ok’ sözcüğü ile çoğul eki ‘uz’ ekinin birleşmesinden oluşmuş ve boylar, kabileleler anlamındadır. Büyük Hun İmparatoru Mete devrinde birleşen bütün Türk boylarının genel ismi ‘Oğuzlar’ olmuştur.*”⁸⁶⁴

Ders kitabında Oğuzlar’ın İslamiyeti kabul etmeleri hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: “*İslam Dinini kabul edinceye kadar Oğuzlar kendi eski dinleri olan Gök Tanrı dinine inanıyorlardı. Kaynakların malumatına göre iki bin çadırılık Türk topluluğu 950 yılında İslamiyeti kabul etmişlerdi. Bahsettiğimiz devirde İslam dininin Oğuzlar arasında yayılışı kitlesel hale gelmişti. 11. yüzyılın başlarından 12. yüzyılın başlarına kadar İslam dini Oğuzlar arasında hakim din haline geldi. Bu dini kabul eden Oğuzlar 10. yüzyıldan başlayarak ‘Türkmen’ olarak adlandırılmaya başladılar... Bu din Türk halklarının birbirlerine yakınlaşmalarında büyük rol oynadı.*”⁸⁶⁵

Ders kitabında Azerbaycan ve Oğuzlar’ın ilişkisi hakkında da bilgiler verilmektedir: “*Kuzey Kafkasya’ya ve o cümleden Azerbaycan’a Oğuz Türkleri’nin akınları esasen büyük Kafkas’ın dağ geçitleri, özellikle Derbend Geçidi vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Daha 6. yüzyılın sonu- 7. yüzyılın başlarında Oğuz kabileleri olan Akkoyunlular’ın ve Karakoyunlular’ın Derbend Geçidinden başlayarak Aras Nehri’ne kadar uzanan arazilerde Gökçe Göl kıyılarında, Nahçıvan’da ve daha sonra Azerbaycan’ın güney bölgelerinde yaşadıkları tarihî gerçektir. Umumtürk abidelerinden birisi olan Kitab-ı Dede Korkut destanında bahsedilen hadiseler ispatlamaktadır ki Umumtürk mekanının bir parçası olan Kafkasya’nın her iki tarafında yaşayan Türkler arasında ilişkiler daima mevcut olmuştur. Bu ilişkilerde Oğuzlar büyük rol oynamışlardır. Kafkasya ve o cümleden Azerbaycan Oğuzlar’ın en eski ve daimi*

⁸⁶⁴ Mahmutlu ve diğerleri, Age., s. 15.

⁸⁶⁵ Mahmutlu ve diğerleri, Age., s. 149.

yerleşim yeri olmuştur. 11. yüzyılın 30.-40. yıllarında Azerbaycan'a gelmiş diğer Oğuz kabileleri yerli Türk kabileleri ile karıştılar. Böylece onlar Azerbaycan halkının oluşmasında aktif rol oynadılar.”⁸⁶⁶

Kitabın üçüncü ve son bölümünün başlığı “Medeniyet” olup, bu bölümde kitaptaki genel sistematiğe göre daha önceki bölümlerde siyasi tarihlerine yer verilen milletlerin medeniyetleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Türk halklarının medeniyetine önemli (15 sayfa) yer ayrılmıştır. Türk tarihinin önemli yazılı eserleri olan Orhun Abideleri ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir: “Türk halklarına özgü mühim yazılı kaynak Orhun-Yenisey abideleridir. Bu abideler bütün Türk dilli halkların taşlar üzerine yazılmış ilk tarihî belgeleri, Türk dilli edebiyatın devrimize ulaşmış ilk örnekleridir... Orhun-Yenisey abideleri ve onların yer aldığı arazide sürdürülen arkeolojik kazılar göstermiştir ki 5-8. yüzyıllarda Türkler yüksek medeniyet örnekleri yaratmışlardır. Bunların en önemlisi Göktürk yazısıdır...”⁸⁶⁷

Kitapta İbn Sina, Farabi, Biruni, Yusuf Balasaguni, Mahmut Kaşgari gibi Türk-İslam alimleri, Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt, Ergenekon ve Türeyiş destanları ve Türklerin dini inançları ve sosyal hayatları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Ders kitabında Azerbaycan tarih ve medeniyetinin genel Türk tarih ve medeniyetinin bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Böylece Sovyet döneminde Komünist Parti tarafından sık sık dile getirilen “Azerbaycan tarihinin SSCB tarihinin terkinde ve onun bir parçası halinde öğretilmesi” yolundaki zorlama yaklaşımına tamamen son verilerek Azerbaycan tarihinin Türk Dünyası tarihinin bir parçası olarak ele alınmasına ve öğretilmesine başlanmıştır. Bu hususla ilgili kitapta şu değerlendirmeye yer verilmiştir: “Azerbaycan medeniyeti Umumtürk medeniyetinin bir parçasıdır. Erken orta asırlar Türk medeniyeti Azerbaycan'ın aynı devir medeniyeti ile sıkı bağlıdır. Ülkemizde 1989 yılında mezarüstü kitabelerinin Göktürk alfabesi ile yazıldığı anlaşılmıştır. Bu Göktürkler'in Azerbaycan'da yaşadıklarını ispatlamakla beraber halklarımızın ortak bir alfabeyle sahip olduklarını da gösteriyor...”⁸⁶⁸

Kitapta Türk tarihi ile ilgili okuma parçalarına da yer verilmiştir.⁸⁶⁹

⁸⁶⁶ Mahmutlu ve diğerleri, Age., s. 150-151.

⁸⁶⁷ Mahmutlu ve diğerleri, Age., s. 205.

⁸⁶⁸ Mahmutlu ve diğerleri, Age., s. 219.

⁸⁶⁹ Kitapta Türk tarihi ile ilgili olarak verilen okuma parçaları şunlardır: 1-Paniyalı Prisk'in Hatıraları (Avrupa Hunları ile ilgili), 2-Bumin Han'la ilgili..., 3-“Türeyiş” destanından parça,

Ders kitabı 318 sayfadan ibaret olup birinci hamur kağıda renkli olarak basılmıştır. Kitapta bol miktarda harita ve resime yer verilmiştir. Kitabın içerisinde konu sonlarında “Sual ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme soruları, “Esas Hadiselerin Kronolojisi” başlığı altında konuyla ilgili olayların kronolojik sıralaması, konu aralarına “Bunları Bilmek İlginçtir!” başlığı altında okuma parçaları yerleştirilmiştir. Kitabın sonunda “Ekler” başlığı altında kitap içindeki konularla ilgili verilmiş bilgileri genişletici okuma parçalarının yer verildiği 35 sayfalık bir ek, 7. Sınıf Orta Asırlar Tarihi dersi öğretim programı ve “İçindekiler” kısmına yer verilmiştir.

3.6.10. Orta Asırlar Tarihi 8

Ders kitabı üç bölüm olarak düzenlenmiştir.⁸⁷⁰ Y. M. Mahmudlu tarafından yazılan “Önsöz” de genel tarih alanında milli bir ders kitabı hazırlanmasının ilk örneği olan bu ders kitabının 11. yüzyıldan 17. yüzyılın ilk yarısına kadar dünyada gelişen tarihî olayları kapsadığı; uzun yıllar boyunca Türk-İslam Dünyası’nın tarihi “çarpıtılıp tahrif edilip hatta çoğu zaman unutulmuşken” bu ders kitabında ilk kez Türk-İslam Dünyası’nın gerçek tarihinin geniş ve kapsamlı olarak ele alındığı belirtilmiştir.⁸⁷¹

Ders kitabının birinci bölümü “Dünya Ülkeleri 11-15. Yüzyıllarda (klasik feodalizm devri)” başlığını taşımaktadır. Bu bölüme Selçuklu Devleti tarihiyle başlanmıştır. Burada Selçuklular’ın menşinden başlamak suretiyle devletin kuruluş, gelişme ve çöküş devirleri ayrıntılı olarak (12 sayfa) açıklanmıştır. Kitapta Selçuklu Devleti ile ilgili şu değerlendirmeye yer verilmiştir: “*Selçuklu İmparatorluğu’nun kurulması Oğuz Türkleri’nin tarihinde çok önemli dönüm noktası oldu. Bu devletin kurulması ile İslam aleminde siyasi hakimiyet Oğuzlar’ın eline geçti. Aynı zamanda Anadolu ve ona komşu ülkeler Türk yurduna çevrildi ... Selçuklu İmparatorluğu Yakındoğu’nun iktisadi, siyasi ve sosyal hayatında önemli rol oynamıştır... Selçuklu İmparatorluğu devrinde Türk halkları yeniden kendi eski güçlerine kavuşmuşlar, İslam*

4- “Göç destanından parça, 5- İspanyadaki Kordova Halifesi Abdurrahman’ın Hazar Hakanı’na mektubu, 6-Oğuzlar’ın 5-6. yüzyıllarda Kafkasya’da meskunlaşmaları hakkında 7-Oğuz Kağan hakkında, 8-Volga-Kama Bulgarları hakkında.

⁸⁷⁰ Y. M. Mahmudlu, E. E. Gocayev, R. Z. Helilov, S. E. Ağayev, S. M. Gemberov, Ş. B. Memmedova, H. K. Elişova ve B. E. Hubyarov; Orta Asırlar Tarihi 8, 2. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2003. (Bu ders kitabının birinci neşri 2001 yılında yapılmıştır.)

⁸⁷¹ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 3.

Dünyasının ve İslam medeniyetinin gelişmesinin yeni merhalesi olan 'Türklük merhalesi' başlamıştı"⁸⁷²

“Kafkas Halkları” başlığı altında 11. yüzyılın ortalarından itibaren Selçuklular’ın Güney Kafkasya’yı ele geçirmeleri sonucunda bölgede Türklerin ana unsur haline geldikleri ve Bizans tarafından desteklenen Ermeni ve Gürcülerin Türkleri bu bölgelerden atmak ve Güney Kafkasya’ya sahip olma siyasetlerini engellediği ifade edilmektedir.⁸⁷³

Kitapta Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra bu devletin Azerbaycan toprakları üzerinde kurulmuş “Eldenizliler” devleti hakkında da geniş bilgi verilmektedir. Burada Eldenizliler Devleti’nin Azerbaycan “milli uyanışının” daha da yükselmesinde, devlet tecrübesinin gelişmesinde, Azerbaycan halkının etnik siyasi birliğinin oluşmasında ve Azerbaycan Türklerinin, “Azerbaycan Türk dili” ve “medeniyetinin” yayılma alanının genişlemesinde önemli rol oynadığı belirtilmektedir.⁸⁷⁴

Bu bölümde Büyük Moğol İmparatorluğu, Altınordu Devleti, Hülagüler Devleti, Karakoyunlular ve Akkoyunlu Devletleriyle Kafkas halklarının tarihlerine de yer verilmiştir.

Bu ders kitabında Karakoyunlu ve Azerbaycan Türk Devleti olarak nitelendirilen Akkoyunlu Devleti’nin tarihlerine özel önem verilmiştir. Kitapta bu devletler etnik mensubiyetleri ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “*Kaynakların verdiği bilgilere göre esasen 'Türksoylu' Oğuz boyları olan Akkoyunlular ve Karakoyunlular Güney Kafkasya'ya daha Oğuz Hakanlığı devrinde yerleşmişlerdi. Onlar, 6. yüzyılın sonu 7. yüzyılın başlarından itibaren Derbend Geçidi'nden ve Büyük Kafkas Sıradağları'nın eteklerinden Aras Irmağı'na kadar uzanan topraklarda ve etraflarında, Nahçıvan'da, daha sonra Azerbaycan'ın güney topraklarında yaşıyorlardı. Bu Oğuz kabileleri siyasi rakiplerine o cümleden Ermeni, Gürcü ve Bizans feodallarına galip gelerek Suriye ve Trabzon sınırlarına kadar ilerlemişlerdi.*”⁸⁷⁵ “Akkoyunlu Devleti'nin terkibine Azerbaycan Türklerinden başka diğer halkların da dahil olmasına rağmen bu devlet Türk, Türkdilli Akkoyunlu soyunun yarattığı Azerbaycan-Türk devleti idi ...

⁸⁷² Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 15-16.

⁸⁷³ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 67.

⁸⁷⁴ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 22.

⁸⁷⁵ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 56.

Akkoyunlu İmparatorluğu Azerbaycan'ın bütün tarihi boyunca Avrupa ülkeleri ile geniş diplomatik ilişkiler kurmuş ilk devletimizdir.”⁸⁷⁶

Kitapta “Osmanlı-Akkoyunlu Savaşları” konusunda aslında Uzun Hasan’ın Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaşma niyetinde olmayıp Akdeniz’e ulaşmak amacıyla Suriye’yi ele geçirmek istediği; ancak Avrupa devletlerinin 100 gemiden oluşan donanmayı Uzun Hasan’ın emrine vermek üzere Akdenizin doğusuna gönderecekleri yolundaki vaatleri ve Azerbaycan sarayına sığınmış Karaman şehzadelerinin tahrikleri gibi nedenlerle Uzun Hasan’ın fikrini değiştirdiği ileri sürülmektedir. “Kardeş kırgını” olarak nitelendirilen Akkoyunlu-Osmanlı savaşlarıyla “Batı’nın iki yüzlü siyaseti”nin yeni bir aşamasının başladığı belirtilmektedir. “*Böylece kardeş Azerbaycan ve Türk halklarının askeri-siyasi ve iktisadi imkanlarını karşı karşıya getirmek, kudretli Türk imparatorluklarını birbirlerinin eliyle zayıflatmak Batı diplomasisinin galibiyeti demektir*”⁸⁷⁷

Kitapta 1472-73 Akkoyunlu Osmanlı savaşlarının sonucunda 2. Mehmet’in doğuya doğru genişleme planlarını gerçekleştiremediği gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa ülkeleri ile ilgili savaş planlarının gerçekleşmesine de engel olduğu belirtilmektedir. Zira Trabzon hadiseleri, Karaman buhranı ve Akkoyunlu-Osmanlı savaşları süresince Akkoyunlu Devleti daima Osmanlı Devleti için arkadan tehlike yarattı ve onun askeri kuvvetlerinin önemli kısmını, belki de hepsini meşgul etti. Sonuçta Osmanlılar’ın Batıya doğru ilerleyişi hayli gecikti.⁸⁷⁸

Birinci bölümde Osmanlı Devleti’nin menşei, kuruluş ve yükseliş dönemine ait siyasi tarih bilgileri ve devlet yönetimi, ordu, toprak ve vergi sistemi gibi konular hakkında da bilgiler verilmiştir. Kitapta Osmanlı Devleti’ne karşı bakış açısı genel olarak olumludur. Örneğin ders kitabında yer alan bir okuma parçasında Osmanlı Devleti’nin hakimiyet anlayışı ile ilgili şu olumlu ifadeler yer verilmiştir: “*Osmanlılar fethettikleri arazide ilk olarak güvenlik ve düzeni, herkesin can ve mal güvenliğini temin ediyorlardı... Bundan başka halkın dini inanç ve ibadetlerine hiçbir şekilde karışılmıyor, dini dokunulmazlığa güvence veriliyordu... Osmanlılar’ın tabi ettikleri yerlerde şu meşhur prensip hakim oluyordu: Mülk Allahındır, insanların toprağa hakim olma hakkını o bilir, bunu da ancak devlet kararlaştırır. Böylece Osmanlılar’ın*

⁸⁷⁶ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 59-60.

⁸⁷⁷ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 61-62.

⁸⁷⁸ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 61-62.

fethettikleri yerlerde köylü şu veya bu feodalın değil, devletin kendisi olurdu. Bu nedenle Balkan halkları güçlü merkezi devlet olan Osmanlı idaresinde yaşamayı tercih ediyorlardı.”⁸⁷⁹

Yine ders kitabında Ankara Savaşı ile ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır: *“Ankara Savaşı bütün Türk Dünyası’nın faciası idi. Timur farkında olmadan Avrupa’yı Osmanlı Devleti’nden kurtardı ve bütün Türk Dünyası’nın gelecek faciası için zemin hazırladı. Bu haberi alan Roma Papası’nın Avrupa ülkelerinin kiliselerinde üç gün aralıksız kilise çanlarının sedaları altında şükran duası okutturması tesadüf değildir.”⁸⁸⁰*

Birinci bölümde Timur İmparatorluğu, Kazan, Ejderhan, Kırım ve Sibir Hanlıkları tarihlerinin yanısıra Doğu Avrupa halkları, Baltık kıyısı halkları ve Batı Avrupa ülkelerinin 11.-15. yüzyıl tarihleri ve medeniyetlerine de yer verilmiştir.

“Türk Halklarının Medeniyeti” başlığı altında eğitim, bilim, edebiyat ve mimarlık alanındaki gelişmelere yer verilmiştir. Uluğbey, Ali Şir Nevai, Ömer Hayyam, Mehmed Beyhaki, Ebul Muzaffer İstifizari, Kazızade-i Rumi, Ali Kuşçu, Mahmut Kaşgari, Mevlana Celaleddin Rumi, Yunus Emre ve Nasrettin Hoca şahsiyetler hakkında bilgiler verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü “Dünya Ülkeleri 16. Yüzyıldan 17. Yüzyılın Birinci Yarısına Kadar (son orta asırlar) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde “teknik icatlar”, “coğrafi keşifler”, ve “coğrafi keşifler öncesi Amerika halklarının tarihi” gibi konulara yer verilmiştir. Kitapta coğrafi keşifler sonucunda Avrupalıların Asya, Amerika ve Afrika’da çok miktarda toprak işgal ederek buralarda yaşayan halkları esaret altına almaları sonucunu doğurduğu dile getirilmektedir.⁸⁸¹ Bu bölümde İngiltere’de Sanayi Devrimi, Fransa, Almanya ve Avrupa’da Reform hareketleri ve Hollanda Burjuva devrimi hakkında da bilgiler verilmiştir.

Bu ders kitabında Osmanlı Devleti ile ilgili bilgilere Çaldıran Savaşıyla başlanmakta, Celali isyanları hakkında bilgi verilerek bitirilmektedir. Kitapta Çaldıran Savaşı’nın sonucu ile ilgili şu yorum yapılmaktadır: *“Çaldıran’da Türk Dünyası ve genel olarak İslam alemi tekrar kaybetti. Bu ‘kardeş kırgını’ bütün evvelki felaketlerden farklı olarak Batı sömürgecilerinin Doğuda güçlenmekte olduğu devre tesadüf*

⁸⁷⁹ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 88.

⁸⁸⁰ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 87.

⁸⁸¹ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 232.

ediyordu. Bu anlamda Çaldıran, Türk İslam Dünyasının mağlubiyeti, Batı diplomasisinin ise zaferi idi.”⁸⁸²

“Osmanlı-Safevi savaşlarının Türk Dünyası İçin Sonuçları” başlığı altında Batılı diplomatların Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri gücünü Safevi Devleti’ne karşı yöneltmekle Osmanlı işgallerinin Avrupa’da genişlemesini engelledikleri ve Safevi ve Osmanlı gibi iki kudretli Türk Devleti’nin sürekli savaşlarla birbirlerini zayıflatmasının ise Batı Avrupa’nın “Doğu” hakkında işgal planları geliştirmelerine elverişli ortam yarattığı belirtilmektedir: “16. yüzyılın ortalarından başlayarak Güney Kafkasya arazisini tamamen kendi hakimiyeti altına almaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu nihayet Azerbaycan’la ilgili harici siyaset planlarını hayata geçirebildi. Lakin bu geçici bir başarıydı. İki Türk devletini, iki kardeş halkı daha ileride yeni kanlı çarpışmalar ve tarihin en acı sayfaları beklemekteydi. Batı diplomasisi faaliyetini sürdürmekteydi.”⁸⁸³

Kitapta Şah İsmail’in uyguladığı dini siyaset şu şekilde eleştirilmektedir: “Şah İsmail askeri siyasi amaçlarına ulaşmak için halk kitlelerini kendi yanına çekmeye başladı. Bunun için Şialıktan bir araç olarak yararlandı. Hakimiyete geldikten sonra Şialığı bütün Safevi Devleti’nin arazisinde hakim mezhep ilan etti. Bu büyük tarihî hata idi. Azerbaycan Türk sülalesi olan Safevilerin Şialığı resmi devlet dinine çevirmesi Türk Dünyasını daha sonraları ise bütün İslam alemini iki cepheye böldü. Batı diplomasisi ise Doğuda güçlenmek için bundan maharetle istifade etti.”⁸⁸⁴

Kitabın 3. bölümü “Dünya Halklarının Medeniyeti 16. Yüzyıl-17. Yüzyılın Birinci Yarısında” başlığını taşımaktadır. “Türk Halklarının Medeniyeti” başlığı altında ağırlıklı olarak eğitim, ilim, edebiyat ve mimarlık hakkında bilgiler verilmektedir.

Ders kitabı 352 sayfadan ibaret olup birinci hamur kağıda renkli olarak basılmıştır. Kitabın dizaynı modern ve öğrencilerin ilgisini çekebilecek seviyededir. Ders kitabı resim ve haritalar bakımından zengindir. Konu sonlarında “Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme soruları, “En Mühim Hadiselerin Kronolojisi” başlığı altında konuyla ilgili önemli olayların kronolojisi ve yer yer konu aralarında “Bunları Bilmek İlginçtir” başlığı altında okuma parçalarına yer verilmiştir. Kitabın sonuna ise 8. sınıf Orta Asırlar Tarihi dersi öğretim programı ve “İçindekiler” kısmı eklenmiştir.

⁸⁸² Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 280.

⁸⁸³ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 286.

⁸⁸⁴ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 289.

3.6.11. Yeni Tarih 9

“Yeni Tarih”, Sovyet tarihçiliğinin tarihi devirlere ayırma sisteminin “kapitalizm devri” olarak nitelendirilen ve 1640 İngiltere Burjuva Devrimi’nden 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar geçen dönemini kapsamaktadır. Azerbaycan okullarında 9. ve 10. sınıflarda olmak üzere iki yıl okutulan bu dersin 9. sınıfta okutulan bu bölümü 1640 yılından 18. yüzyılın sonuna kadar süren devri kapsamaktadır.⁸⁸⁵

Kitap “Giriş” dışında üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın “Giriş” bölümünde tarihsel gelişim sürecinin aşamaları hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre “iptidai icma” ve “kuldarlık” devirlerinin “kadim tarih”; “feodalizm devri” nin “orta asırlar tarihi” ve “kapitalizm döneminin” ise “yeni tarih” olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.⁸⁸⁶

Kitabın Birinci bölümü “Batı Avrupa Ülkeleri ve Rusya 17. Yüzyılın İkinci Yarısı- 18. Yüzyılda” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde İngiltere’de Burjuva ve Sanayi Devrimleri, 1786 Fransa Burjuva Devrimi, Rusya tarihi ile bu ülkelerin medeniyetlerine yer verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü “Amerika Halkları 17. Yüzyılın 2. Yarısı- 18. Yüzyılda” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Latin Amerika’da İspanya ve Portekiz sömürgeci, Kuzey Amerika’da bağımsızlık mücadelesi ve Amerika Birleşik Devletleri’nin kurulması konularına yer verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü “Türk Dünyası ve Kafkas halkları 17. Yüzyılın 2. Yarısı- 18. Yüzyılda” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm “Osmanlı Tarihi” ile başlamakta ve 17. yüzyılın 2. yarısında Osmanlı Devleti’nin sosyal, iktisadi ve siyasi durumu hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümde Osmanlı Devleti’nin duraklama ve gerileme nedenleri ile ilgili şu yorum yer almaktadır: “*Esasen 16. yüzyılda başlayan duraklama ve gerileme devrinin sultanlarının ekseriyeti beceriksiz şahıslardı. Örneğin, Sultan İbrahim (1640-1648) asabi, dar düşünceli ve çok tahammülsüz bir adam idi. Düşünmeden birçok becerikli devlet adamlarını idam ettirmişti.*”⁸⁸⁷ “*Bu devirde devlet işlerinin geleceği sultanlardan çok onların anaları, eşleri, cariyeleri veya saray*

⁸⁸⁵ T. T. Veliyev, R. C. Süleymanov, N. C. Mehdiyeva, T. T. Mustafayeva, K. E. Eliyev, M. B. Fetaliyev, E. E. Gocayev, M. Ö. Veliyev, ve A. E. Hüseyinov; Yeni Tarih; 9. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Alferül Neşriyatı, 2004.

⁸⁸⁶ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 3.

⁸⁸⁷ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 152.

hacelerine bağılıydı... Muayyen himaye veya rüşvetle eyaletlere tayin olunan valiler ve diğer memurlar halkı soyuyor, merkeze bol bol hediyeler gönderiyorlardı.”⁸⁸⁸

Yönetim, askeri sistem ve toprak sistemindeki bozulmalar ile Köprülüler devri ıslahatları, 3. Ahmet devri ıslahatları ve Patrona Halil isyanı, Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu ve “kapitülasyonlar” hakkında da bilgiler verilmiştir.

Ders kitabında bu dönemde Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatı ile ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: *“Feodal gerilik öyle bir noktaya gelmişti ki Türkler savaşlarda mağlubiyetlere başlamış, askeri ganimet kaynakları tükenmiş ve feodalların savaşlara ilgisi kalmamıştı. Bu durum karşısında onlar köylülerin istismarını artırdılar... Şehir sanatkarları ve tacirlerinin de durumu kötüleşmişti. Aşırı yüksek vergilerin konması, düşük ayarlı para basılması, ahalinin aşağı tabakalarının mallarının müsadere edilmesi vs. ciddi rahatsızlıklara, bazen de isyanlara neden oluyordu. Köylülerin, sanatkarların ve tacirlerin fakirleşmesi tarım, sanayi ve ticaretin gelişmesi yolunda feodalizm sisteminin yaratmış olduğu engeller Türkiye'nin Avrupa ülkelerinden geride kalmasının esas sebeplerindendi.”⁸⁸⁹*

Ders kitabında 18. yüzyılın 2. yarısında Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki halkların bağımsızlık hareketlerinin güçlendiği belirtilerek Rus Çarlığı'nın “işgalcilik” siyasetine bağılı olarak Balkan ülkelerinin Hristiyan ahalisinin Rusya'ya meyilli oldukları ve Ruslar'ı (dini aynı- dili aynı kardeşlerini) kurtarıcı olarak gördükleri belirtilmektedir.⁸⁹⁰ Kitapta “Şark Meselesi” hakkında şu bilgiler verilmiştir: *“18. yüzyılın sonu- 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nu sarmış olan iç ve dış buhrandan istifade eden Batı ülkeleri Türkiye'yi kendilerine bağılı hale getirmek, Avrupa ve diğer yerlerdeki topraklarını kendi aralarında paylaşmak istiyorlardı. Kırım'ın Rusya'ya katılmasına onay veren Avusturya'ya Türkiye'nin Balkanlardaki arazileri üzerinde tavizler vaadeden 2. Katerina hükümeti daha sonraları ‘Şark Meselesi’ olarak adlandırılan siyasetin temelini attı. Bu siyaset şunları nazarda tutuyordu: Balkanlardaki Hristiyan halkların Osmanlı hakimiyetinden kurtarılması; bu maksatla onları isyana sevk ederek özerklik veya bağımsızlık kazanmak; İstanbul'u Türklerin elinden almak; Osmanlı Devleti'nin diğer arazilerinde yaşayan Hristiyan*

⁸⁸⁸ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 153.

⁸⁸⁹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 165-166.

⁸⁹⁰ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 171.

azınlıkların yararına ıslahatlar yapmak; Anadolu'yu parçalamak ve Türkleri Anadolu'dan çıkarmak."⁸⁹¹

Bu bölümde 3. Selim'in ıslahatlarının başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni olarak Avrupa'nın burjuva devletlerindeki benzer ordu kurmaya çalışırken Devletin feodal yapısını değiştirmek istememesi gösterilmektedir.⁸⁹²

Kitapta Rusya'nın Orta Asya'da güçlenmesi ve izlediği sömürgecilik siyaseti eleştirilmektedir: "*Rusya işgali Kazakistan'a etnik zulüm getirdi. Çar hükümeti 'parçala ve yönet' siyaseti uyguluyor, Kazak milli devletini yıkıyor, geniş halk kitlelerini yoksul ve cahil tutmaya çalışıyordu. Tarihî süreçte oluşmuş milli yer ve halk isimleri tahrif ediliyor ve değiştiriliyordu.*"⁸⁹³

Rus Çarlığı'nın işgal ettiği bölgelerde hakimiyetlerini güçlendirmek için Hristiyanlığı araç olarak kullanmaları ve Türk topluluklarını Hristiyanlaştırma siyaseti gütmeleri de ders kitabında eleştirilmektedir: "*Çarizm Müslüman, Tatar ve Başkırtları, putperest Çuvaş, Şamanist Yakutları ve diğer halkları Hristiyanlaştırmaya çalışıyordu ... 18. yüzyılda yerli halkların kitlesel olarak Hristiyanlaştırılması siyaseti hızlandırılmıştı. Hristiyanlık askeri güç ve sonraki metodlarla yayılıyordu. Pravoslav misyonerleri Rus askerlerinin nezaretinde köy ve şehirleri gezip yerli ahaliye silah gücüyle yeni dini kabul ettiriyorlardı. Dininden dönmek istemeyenlere beden cezası veriyor ve hapisanelere atıyorlardı. Bu devirde eski ibadetgah ve mabedler vahşice yıkılıyordu. Sadece Tataristan'da 418 cami yıkılmıştı. Hatta burada ölüleri Müslüman adetiyle defnetmek yasaklanmıştı. Çarizm Hristiyanlıktan yerli halklar arasına nifak sokmak için de istifade ediyordu. Pravoslavlığı kabul eden Volgaboyu halkları üç yıllığına, Yakutlar ise beş yıllığına vergilerden muaf tutuluyorlardı. Onların ödemeleri gereken vergiler ise kendi dinini koruyanların vergilerine ekleniyordu. Pravoslavlığı kabul eden Tatar mirzalarına Rus soylularının bütün ayrıcalıkları uygulanıyordu. Yakut kinazları da bu dine geçtikten sonra kendi kabilelerindeki üstün mevkilerini koruyup sürdürebilmişlerdir. Hristiyanlığı yaymak için dini okullar açılıyor, yerli ahalden erkek çocukları zorla Pravoslav ruhunda eğitiliyorlardı. Çarizm bu yolla yerli halkların mensuplarından Hristiyan misyonerleri yetiştiriyordu. Türklerin ve diğer halkların bir kısmının Hristiyanlaştırılması Çarizmin bu yerlerde desteklerinin güçlenmesine yardım*

⁸⁹¹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 172.

⁸⁹² Veliyev ve diğerleri, Age., s. 174.

⁸⁹³ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 184.

ediyor, onun yerli halklara ideolojik etki gösterme imkanını artırıyordu. Bu durum sonraki on yıllarda Çarizmin Ruslaştırma siyasetini kolaylaştırdı.”⁸⁹⁴

“Rus-Ermeni İlişkileri” başlığı altında 17. yüzyılın 2. yarısı- 18. yüzyılın başlarında Ermeniler’in Azerbaycan toprakları ve Türkiye’nin “altı vilayetinde” bir Ermeni devleti kurmak siyasetlerini uygulamaya soktukları belirtilmektedir: “Azerbaycan’ın ezeli topraklarında Ermenistan Devleti kurmak isteyen Ermeniler bütün Kafkasya’yı ve Türkiye’nin ‘altı vilayetini’ de ele geçirmek için çeşitli araçlardan yararlanmaya çalışıyorlardı. Bu işte Ermeni Katolikliğinin ikametgahı olan Eçmiadzin Manastırı özellikle geniş teşkilat ve ideolojik role sahipti. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler Fransa, İtalya, Türkiye ve Rusya’da tedricen konumlarını güçlendiriyor, ülke iktisadiyatında özellikle ticaretle hakim konuma gelmeye çalışıyorlardı. Hile, riyakarlık, ‘Ermeni mutiliği’, hainlik ve başlıcası rüşvet yolu ile aynı ülkelerin hakim dairelerini ele geçiriyor, kendi iğrenç planlarını uygulamakta onları bir araç olarak kullanıyorlardı.”⁸⁹⁵

Kitapta Osmanlı, Orta Asya, Kazakistan, Kırım, Volgaboyu ve Sibir Türkleri’nin medeniyetlerine de yer verilmiştir. Osmanlı medeniyeti ile ilgili bölümde yeni açılan askeri okullar, Katip Çelebi, Evliya Çelebi, ilk matbaayı açan Said Efendi ve İbrahim Müteferrika, Nefi, Şeyhülislam Yahya, Aşık Ömer, Cevheri, Karacaoğlan, Nabi, Nedim, Koca Ragıp Paşa gibi aydın ve şairler hakkında ve Mimar Mehmet Ağa ve bu dönemde yapılan mimarlık faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.⁸⁹⁶

Kitabın 4. bölümü “Asya ve Afrika Halkları 17. Yüzyılın İkinci Yarısı- 18. Yüzyılda” başlığını taşımaktadır.

Ders kitabı 318 sayfadan ibaret olup birinci hamur kağıda renkli olarak basılmıştır. Kitapta çok sayıda resim ve haritalara yer verilmiştir. Bu ders kitabının 2004 yılına yapılan baskısında kağıt ve baskı kalitesinin daha da mükemmelleştiği görülmektedir. Kitapta konu sonlarında “Suallar ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme sorularına, konu ile ilgili önemli olayların tarihlerinin verildiği “Kronoloji” ve “Senet” başlığı altında okuma parçası ve bu okuma parçasının altına da “Sual” veya “Senete Dair Tapşırık” başlığı altında soru ve ödevlere yer verilmiştir.

⁸⁹⁴ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 192-193.

⁸⁹⁵ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 207.

⁸⁹⁶ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 215-217.

Kitabın sonunda kitapta yer alan çeşitli konularla ilgili ek bilgi ve çizelgelerin yer aldığı “Ekler” bölümü ile 9. sınıf için Yeni Tarih Dersi öğretim programı” ve “İçindekiler” kısımlarına yer verilmiştir.

3.6.12. Yeni Tarih 10

Bu ders kitabı Yeni Tarihin ikinci bölümü olan 19. yüzyılın başlarından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen dönemi kapsamaktadır.⁸⁹⁷

Kitabın tarihçi Tofiq Veliyev tarafından yazılmış önsözünde Sovyet sonrası dönemde “yeni tarih” bağlamında tarih anlayışındaki dönüşümün ipuçlarını verilmiştir. Buna göre Sovyet hakimiyeti yıllarında “yeni devir tarihi”nin “Marksizm-Leninizm” metodolojisine uygun olarak yazılmış ders kitaplarıyla öğretildiği, bu ders kitaplarında ayrı ayrı halkların tarihin önemli konularının “subjektif”, “tahrif olunmuş şekilde” ve Komünist ideolojisi ruhunda ele alındığı belirtilerek yeni ders kitabında bu olumsuz hallerin ortadan kaldırıldığı, tarihî olaylara ideolojik yaklaşımdan uzaklaşarak ülkelerin tarihinin objektif olarak aydınlatılmaya çalışıldığı belirtilmiştir.⁸⁹⁸

Sovyetler Birliği döneminde devlet tarafından bilinçli olarak öğretilmesi yasaklanmış “Rus Çarlığı'nın Azerbaycan'ı işgal etmesi”, “Ruslar'ın sömürgecilik siyasetinin bu halkların iktisadi ve medeni gelişmelerine olumsuz etki yaptığı”, “siyasi, manevi, sosyal ve millî zulme karşı millî bağımsızlık mücadeleleri” vs. gibi birtakım konuların yeni ders kitaplarında ayrıntılı bir şekilde ele alındığı ifade edilmiştir. Bu ders kitabında Kafkasya'nın Rusya tarafından işgali konusunun yeniden ele alınarak Kafkasya halklarının Rusya İmparatorluğu'nun esareti altına düşmemek, kendi topraklarını korumak, “yadellilere köle olmamak”, “ata yurtlarının düşman pençesine geçmesine izin vermemek” için mücadele sürdürdüklerinin vurgulandığı belirtilmiştir: *“Bu ders kitabında Orta Asya, Kazakistan ve Kafkasya'nın Rusya İmparatorluğu'na katılmasının burada yaşayan halkların tarihî gelişmelerine olumsuz etki yaptığı ve sömürgecilik zulmü altına düşürdüğü gerçek olaylarla açıklanmıştır. Bütün önceki ders kitaplarında bu konular tek taraflı bazen de art niyetli bir şekilde ele alınıyordu. Öğrencilere şöyle yanlış fikirler aşılanıyordu; güya yalnız Rusya işgalinden ve Rus halkı ile yakınlaşmasından sonra aynı halkların iktisadiyat ve medeniyetlerinin*

⁸⁹⁷ T. T. Veliyev, R. C. Süleymanov, N. C. Mehdiyeva, M. B. Feteliyev, Q. E. Aliyev, R. O. Gurbanov, E. E. Gocayev, M. Ö. Veliyev ve A. E. Hüseyinov, Yeni Tarih 10, 2. Baskı, Bakü, Çarşıoğlu Neşriyatı, 2003.

⁸⁹⁸ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 3.

gelişmelerine uygun şartlar oluşmuş ve onların tarihî gelişimleri hızlanmıştı. Elbette bu sürecin aynı halkların tarihinde belirli olumlu iktisadi ve medeni etkileri olmuştu. Müellifler bunu inkar etmemekle beraber lüzumsuz şekilde şişirilmesine de kitapta asla yer vermemeye çalışmışlar.”⁸⁹⁹

Kitapta daha önceki ders kitaplarında yer verilmeyen Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile ilişkileri, “Tanzimat hareketi”, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulması”, “Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülkenin Ermeni ahalisinin Türkiye'ye ihanet etmesi”, “Taşnakların hainliği” hakkında bilgilere ilk defa bu ders kitabında yer verildiği ve Sovyetler Birliği döneminde yazılan ders kitaplarında yer alan Emperyalizm terminolojisini yeni hazırlanan ders kitabından çıkarıldığı belirtilmiştir: “*Kapitalizmin bir kaç yüzyıllık tarihinin 20. yüzyılın başlarındaki devrini ‘emperyalizm’ aşaması, hem de ‘çürüyen kapitalizm’ gibi kaleme almak Bolşeviklerin sosyalizm ideasının kaçınılmaz olduğunu temellendirme amacına yönelikti. Emperyalizm kapitalizm sisteminin en yüksek, hem de sonuncu merhalesi ve sosyalist devriminin arefesi olduğu şeklindeki V. İ. Lenin tezi çoktan tarihin arşivine verilmeli idi.*”⁹⁰⁰

Önceki ders kitaplarında işçi ve devrimci hareketlerinin “aşırı şişirilmesi” ve zorunlu öğretilmesi yanlış bir uygulama olarak görülerek yeni kitapta halkların tarihinde ortaya çıkmış bu gibi gelişmelerin gerçeğe uygun ve özet bir şekilde açıklanarak “gerçek değerini bulduğu”; “sınıf mücadelesinin toplumun dinamik gücü olduğu” şeklindeki prensibin ders kitabından çıkarıldığı, İran, Türkiye ve Çin’de ortaya çıkan devrimlerin Rus devriminin tesiri ile değil, bu ülkelerdeki ciddi sosyo-iktisadi ve siyasi çelişkilerin artmasının bir sonucu olarak değerlendirildiği belirtilmektedir.⁹⁰¹

Kitabın 1. bölümü “Dünya Ülkeleri 19. Yüzyılın Birinci Yarısında” başlığını taşımakta olup bu bölümde anılan tarihlerde Avrupa ülkeleri ve Rusya, ABD, Türk Dünyası ve Kafkas halkları , Asya ve Afrika ülkeleri ile bunların medeniyetlerine yer verilmiştir.

Bu bölümde Osmanlı tarihi ile ilgili olarak 3. Selim devrinden başlayarak Tanzimat dönemine kadar geçen sürede ülke içindeki gelişmelere ve dış ilişkilere yer verilmiştir. Kitapta Ülkenin Avrupa kapitalizmi ile ilişkisi konusunda şu değerlendirmelere yer verilmiştir: “*19. yüzyılın birinci yarısında ülkede yabancı*

⁸⁹⁹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 4.

⁹⁰⁰ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 5.

⁹⁰¹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 6..

sermayenin ağırlığı Türk ticaret ve sanayi burjuvazisini zor duruma sokmuştu. Harici kapitalistler kendi iktisadi üstünlükleri ve kapitülasyonlardan yararlanarak hazır sanayi ürünlerinin ithalini ve Türkiye'nin üretim hammaddelerinin ihracını kendi ellerine geçirmişlerdi. İngiliz ve Fransız fabrika mallarının buraya akını yerli dokuma sanayisine olumsuz etki yapıyordu ... Böylece 19. yüzyılın 30-50. yıllarında Türkiye'nin hem siyasi, hem de iktisadi bakımdan Avrupa'nın büyük devletlerinin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın 'yarı sömürgesine' dönüşmesi için zemin hazırlanmıştı."⁹⁰²

Bu bölümde "Rusya'nın sömürgecilik siyaseti ve ona karşı mücadele" alt başlığı altında Ruslar'ın Ahıska, Ahılkelek gibi yerleri ele geçirmesiyle Kuzey Kafkasya'nın Rusya'ya katılması sürecinin tamamlandığı; bu bölgelere Rus subaylarından tayin edilen "Komendantların" sınırsız yetkilere sahip olduklarından başına buyruk davrandıkları, rüşvet aldıkları, yerli adet ve ananeleri dikkate almadıkları, Müslümanların, özellikle de Türklerin yaşadıkları bölgelerde insanların milli-dini değerlerini tahkir ettikleri belirtilmektedir.⁹⁰³

Kitabın ikinci bölümü "Dünya Ülkeleri 19. Yüzyılın İkinci Yarısında" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde de birinci bölümdeki sistematığe göre Avrupa ve Rusya (İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Rusya, Amerika halkları (ABD ve Latin Amerika ülkeleri) Türk Dünyası ve Kafkas halkları (Türkiye, Orta Asya, Kazakistan, Kırım Volgaboyu ve Sibir Türkleri), Asya ve Afrika ülkeleri (İran, Hindistan, Çin, Japonya, Afrika halkları ve Arap ülkeleri) tarihleri ve medeniyetleri konularına yer verilmiştir.

Bu bölümde "Rusya" başlığı altında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politika hakkında şu bilgiler verilmiştir: "19. yüzyılın ortalarında Rusya'nın dış siyasetinde esas mesele 'şark meselesi' idi. Bu meselenin mahiyetini Türkiye'nin hakimiyeti altında olan toprakların bölüştürülmesi ve Yakındoğu'da nüfuz kazanmak için Avrupa'nın büyük devletleri arasında süren mücadele teşkil ediyordu."⁹⁰⁴

"Orta Asya ve Kazakistan'da Sömürge Zulmü ve Ona Karşı Mücadele" başlığı altında "Orta Asya ve Kazakistan'ın sosyo-iktisadi geriliği ve askeri yönden zayıf olmalarının bu bölgelerin hızla Rusya tarafından işgal edilmesinin temel nedeni olduğu, Rusya işgaline karşı feodal ayanlar ve din adamlarının mücadele ettikleri belirtilmektedir. 1855 yılında Fergana'da, 1898'de Endican'da isyanlar çıkmıştır.

⁹⁰² Veliyev ve diğerleri, Age., s. 72-73.

⁹⁰³ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 84.

⁹⁰⁴ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 166.

Endican isyanı bastırıldıktan sonra 546 kişi yargılanmış, liderleri Muhammed Ali ve yakın taraftarları asılmış, birçokları Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir. Orta Asya ve Kazakistan'da Rusya'nın sürdürdüğü siyaset öz itibarıyla "işgalcilik" ve "milli sömürge siyaseti" idi.⁹⁰⁵

Kitabın 3. bölümü "Dünya Ülkeleri 20. Yüzyılın Başlarında" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde "Avrupa devletlerinin Türkiye'yi parçalamak siyasetleri ve Osmanlı Devleti'nde fikir hareketleri konularında bilgiler verilmektedir. Kitapta Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi konusu şöyle değerlendirilmiştir: "*Uluslararası alanda yalnız kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türkiye, Almanya ile yakınlaşmaya başladı. 1913 yılında Alman askeri temsilciliğinin Türkiye'ye gelmesinden sonra bu yakınlık daha da artmıştı. Alman askeri gemilerinin Ege Denizi'nden geçip 1914 yılının Temmuz sonunda Türkiye'ye gelmesi ülkenin hakim dairelerindeki Almanperest grubun konumunu güçlendirdi. Türkiye, Ekim ayına kadar savaşa hazırlanmıştı. 20 Ekimde Rusya Türkiye'ye savaş ilan etti. Ertesi gün ise İngilizler Çanakkale'yi bombaladılar.*"⁹⁰⁶

"*Rusya hükümeti Türkiye'de yaşayan Ermeniler'den gelecekte bir araç olarak yararlanmak için onları savunacağına söz vermişti. Ermeniler Türkiye ve Azerbaycan topraklarına sahiplenmek için Birinci Dünya Savaşı'nın elverişli bir gelişme olduğunu düşündüler ve vatandaşı oldukları Türkiye'ye ihanet ettiler. Rus ordusunun Kafkasya'da savaşlarını genişlettiği zaman Doğu Anadolu'nun Ermeni ahalisi isyan çıkardı. Türkiye devleti Ermeniler'in ihanetine karşı tedbir almaya mecbur kaldı. Çünkü Ermeniler Ruslar'la ittifak halindeydiler ve Müslüman halka zulüm yapıyorlardı. Ermeni baş kesenleri hiç kimseye acımıyorlardı; ihtiyarları, hamile kadınları, çocukları eşi görülmemiş vahşiliklerle katlediyorlardı. Bu nedenle Türk Hükümeti 100 bine yakın isyancı Ermeni'yi Suriye ve Lübnan'a göçürmeye karar verdi. Göçürme sürecinde onların bir hayli kısmı Kürtler tarafından öldürüldü. Şimdiye kadar 25 Nisanı Ermeniler'in 'güya Türkler tarafından sistemli bir şekilde devlet seviyesinde öldürülmesi günü' olarak ileri sürülmüş ve uluslararası alanda uydurma 'Ermeni soykırımı' kabul ettirmeye çalışmışsalar da hileli maksatlarına nail olamamışlardır.*"⁹⁰⁷

⁹⁰⁵ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 192.

⁹⁰⁶ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 368.

⁹⁰⁷ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 369.

Bu ders kitabı 416 sayfadan ibaret olup birinci hamur kağıda renkli olarak basılmıştır. Kitapta resim ve haritalara da yer verilmiştir. Konu sonlarında “Sual ve Tapşırıklar” başlığı altında değerlendirme soruları, “En Mühim Hadiselerin Kronolojisi” başlığı altında konuyla ilgili olayların kronolojik sıralaması, kitabın sonunda ise 10. sınıflar için Yeni Tarih dersi öğretim programı ve “İçindekiler” kısmı yer almaktadır.

3.6.13. En Yeni Tarih 11

Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlayarak 2002 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline kadar geçen dönemi kapsayan kitapta uluslararası ilişkiler, uluslararası örgütler ve kültür-medeniyet konularına yer verilmiştir. Ders kitabı üç bölüm halinde düzenlenmiştir.⁹⁰⁸

Birinci bölüm “Dünya Ülkeleri İki Dünya Savaşı Arasında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupa haritasında meydana gelen değişiklikler, Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'nin sosyal ve iktisadi durumu, SSCB'de totaliter Sovyet sisteminin kurulması, Türk Dünyası ve Kafkas halkları, Asya ve Afrika ülkeleri, İran ve Arap ülkeleri ve bu ülkelerin medeniyetlerine yer verilmiştir.

“SSCB'de Totaliter Sovyet Sisteminin Kurulması” başlığı altında Sovyet sisteminin kurulması ve özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Kitapta bu devrin en önemli gelişmelerinden birisinin “Vatandaş Savaşı” devrinde başlayarak 1920'li yıllarda tamamlanan ve Rusya Komünist (bolşevikler) Partisi'nin (RK(b)P) ülkede tek siyasi güce dönüşmesiyle sonuçlanan “tek partili siyasi sistemin kurulması” olduğu belirtilmiştir: *“Sovyet toplumunun teşekkülünde 1920'li yılların ortalarından başlanan ‘sosyalist yeniden kurmaları’ önemli aşama olmuştur. Burada maksat toplumun iktisadiyatını ve manevi hayatını ‘sosyalist prensiplere göre yeniden kurmak’ idi. Bu yeniden kurmalar sistemine, sanayileştirme, kolektifleştirme, medeni ve manevi hayatı komünist ideolojisine göre şekillendirmek dahil idi... Sosyalist yeniden kurmanın en facialı taraflarından biri de ‘kolektifleştirme’ idi. Burada maksat tarımsal üretimi kolhoz ve sovhozlarda birleştirmek idi. 1929 yılının ikinci yarısından itibaren başlanan*

⁹⁰⁸ İsak Mehmedov, Seyfeddin Kandilov, Tahir Gaffarov, Sevda Süleymanova, Ekber Gocayev ve Murat Veliyev; En yeni Tarih: Genel Eğitim Okullarının 11. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Yeniden İşlenmiş ve Geliştirilmiş 2. Baskı, Bakü, Çarşoğlu Neşriyatı, 2005.

kolektifleştirme genellikle köylülere özelde ise o zamanlar köylerde nüfuzlu sima olan 'golçamaklara'⁹⁰⁹ karşı yönelen bir tedbir idi. Tehlikeli kabul edilen golçamaklar kurşunlanıyor, onların bütün aile üyeleri sürgün ediliyordu. Böyle ciddi tedbirler sayesinde 1930'lu yılların ortalarında SSCB'de 'kolhoz sistemi' kuruldu.”⁹¹⁰

Kitapta “sosyalist yeniden kurlmaların” siyasi sonucunun ülkede totaliter devlet sisteminin kurularak hakimiyetin ülkede demokratik haklara ve siyasi muhalefete imkan vermeyen Komünist Partisi'nin elinde toplanması olduğu belirtilmektedir. Böylece Marksizm-Leninizm hakim devlet ideolojisine dönüşmüştür. Kitapta “sosyalist yeniden kurlmaların” hayata geçirilmesi esnasında uygulanan “takip”, “terör” ve “kitlesele siyasi repressiyalar” hakkında verilen bilgilere göre 1930-1941 yılları arasında 20 milyondan fazla Sovyet vatandaşı “halk düşmanı” suçlamasıyla haksız yere baskı ve cezalandırmalara tabi tutulmuştur.⁹¹¹

Bu bölümün “Türk Dünyası ve Kafkas Halkları” başlığı altında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda ekonomisinin bozulduğu ve İmparatorluğun çöktüğü belirtilerek Kurtuluş Savaşı'nın başlaması, yapılan savaşlar, inkılâplar ve Atatürk ilkeleri ile Milletler Cemiyeti'ne üyelik, Montrö Sözleşmesi ve Sadabad Paktı gibi uluslararası ilişkilere dair konular hakkında da bilgiler verilmiştir.

“SSCB Terkibindeki Türk ve Kafkas Halkları” başlığı altında SSCB tarafından zorla uygulanan “kolektifleştirme” ve “tekyönlü sanayileştirme” siyasetinin Orta Asya ve Kazakistan'da da sömürgecilik karakteri taşıdığı belirtilmektedir.⁹¹²

Kitabın 2. Bölümü “İkinci Dünya Savaşı” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri, savaşın başlaması ve Almanya'nın SSCB'ye saldırmasından savaşın sonuna kadar geçen süreç hakkında bilgiler verilmiştir. “Türk ve Kafkas halkları Savaş Yıllarında” başlığı altında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği politika hakkında şu değerlendirmeye yer verilmiştir: “Savaş yıllarında Türkiye tarafsız ülke olarak savaşan taraflarla, o cümleden Almanya ve müttefikleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerini koruyordu... ABD ve Büyük Britanya'nın talebi ile Türkiye 1945 yılının Şubatında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu adım Türkiye'yi

⁹⁰⁹ Golçomak: Yoksulları, mazlumları sömürü eden, onların ellerindekini alan zorba köylü; Yoksulları fakirleri ezen, onlara zulmeden adam; zorba. Bakınız: Seyfatin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2 cilt, İstanbul, MEB Yayınlar, 1994, 1. cilt, s. 535.

⁹¹⁰ Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 23-24.

⁹¹¹ Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 24.

⁹¹² Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 31.

*uluslararası alanda tecrit olmaktan kurtardı. Savaş yıllarında Türkiye diplomasisinin en büyük başarısı tarafsızlık siyaseti yürütmesi olmuştur. Bu ise Türkiye topraklarının savaş alanına dönüşmesini önleyerek toprak bütünlüğünü koruması ile sonuçlandı.”*⁹¹³

İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet ordularının petrol ihtiyacının Bakü, Kazakistan ve Kuzey Kafkasya tarafından karşılandığı, SSCB’ye dahil Türk halklarının iktisadiyatının “faşizme karşı galibiyette” önemli rol oynadığı vurgulanmıştır.⁹¹⁴

Kitabın 3. bölümü “Dünya, Savaş’tan Sonraki Devirde” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyetler Birliği’nde totaliter rejimin daha da güçlendirildiği, bu dönemde “SSCB Halk Komiserleri Sovyeti”nin isminin “SSCB Bakanlar Sovyeti” olarak değiştirildiği, Devlet Düşergeler Sistemi “GULAG”ın daha da genişletilerek “kitleselel represiyanın” yeni dalgasının başlatıldığı belirtilmektedir. Kitapta 1948-1953 yılları arasında 6.5 milyon insanın siyasi repressiyaya maruz kaldığı belirtilmiştir. 5 Mart 1953’te Stalin’in vefat etmesi üzerine yerine geçen Kruşçev’in SBKP’nin 1956 yılının şubatında yapılmış 20. Kurultayında Stalin’in “kişisel kültü”nü sert şekilde eleştirmesi ülkenin siyasi hayatında çok önemli hadise olmuştur. Kruşçev döneminde izlenen ılımlı yönetim anlayışı sonucu 1930-40’lı yılların sonu arasında repressiyaya maruz kalmış yüzbinlerce insan beraat ettirilmiş ve yanlışlıkların düzeltilmesine başlanmıştır. Bu dönemde Balkar, İnguş, Kalmuk, Karaçay ve Çeçen halklarına da muhtariyet verilmiştir.⁹¹⁵

Kitapta Kruşçev’in ılımlı siyasetine onun ölümünden sonra Ekim 1964 yılında yönetime gelen Brejnev tarafından son verildiği ve bu dönemde adeta ikinci Stalin döneminin yaşandığı belirtilmektedir. Kitapta Gorbaçov dönemi ve SSCB’nin dağılması konularıyla ilgili bilgiler de verilmektedir.⁹¹⁶

Bu bölümde Türkiye ile ilgili olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’de çok partili sisteme geçiş, Truman Doktrini, Marshal Planı, Türkiye’nin Nato’ya girmesi, askeri ihtilaller, hükümet buhranları ve kurulan hükümetler hakkında bilgiler verilmiştir. Kitapta “Kıbrıs Barış Harekatı” ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: *“Yunanistan’ın ‘enosis’ yoluyla Kıbrıs’ı ilhak etme siyaseti Türkiye’nin sert mukavemetine neden oldu. 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti’nin*

⁹¹³ Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 63.

⁹¹⁴ Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 63.

⁹¹⁵ Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 74.

⁹¹⁶ Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 75.

*bağımsızlığını ve buradaki Türk ahalinin güvenliğini sağlamak için Türkiye adaya asker çıkardı. 'Kıbrıs buhranı' Türkiye'nin uluslararası durumunu hayli ağırlaştırdı..."*⁹¹⁷

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ise kitapta şöyle değerlendirilmiştir: *"Kıbrıs adasındaki Türk toplumuna baskı yapılması, 1963 yılındaki Türk-Yunan çatışmasına neden oldu. Türkler'e karşı vahşilikler yaratan Yunanlılar onları yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan kovmaya çalışıyorlardı. 1964 yılının Mart ayında adaya BM ordusu yerleştirildi. Lakin bu, adadaki çatışmalara son vermedi. 1974 yılı Temmuzunda Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmeye çalışan askerler hükümeti devirdiler. Buna cevap olarak Türkiye adaya asker çıkararak Kıbrıs Türklerini enosisten kurtardı. Adanın kuzeyinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu."*⁹¹⁸

Ders kitabı 144 sayfadan ibaret olup 1. hamur kağıda renkli olarak basılmıştır. Konu sonlarında "Sual ve Tapşırıklar" başlığı altında değerlendirme soruları ve "En mühim Hadiselerin Kronolojisi" başlığı altında konuyla ilgili önemli olayların kronoloji listesi verilmiştir. Kitabın sonuna 11. sınıf En Yeni Tarih dersi öğretim programı ve "İçindekiler" kısmı eklenmiştir.

3.7. Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan Tarihinde Önem ve Özellik Taşıyan Konulara Yaklaşım

Ders kitaplarının incelenmesi yoluyla Azerbaycan tarihinde önemli ve özelliği olan konulara yaklaşımın tespit edilmesinin Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan tarih anlayışında meydana gelen değişikliklerin ortaya konulmasında yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle aşağıda Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan tarihinin önem ve özellik taşıyan konuları olarak belirlediğimiz "Azerbaycan halkının etnik kökenine", "Azerbaycan diline", Türk tarihi ve diğer Türk devletlerine", "Rus Çarlığı'na", "Sovyetler Birliği ve Sosyalist sisteme", "Ermenilere" ve "Din" konularına Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında nasıl yaklaşıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.7.1. Azerbaycan Halkının Etnik Kökenine Yaklaşım

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan halkının etnik kökenine dair yaklaşım Sovyet döneminden tamamen farklılaşmaktadır. Ders kitaplarında tarihi olarak

⁹¹⁷ Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 94.

⁹¹⁸ Mehmedov ve diğerleri; Age., s. 122.

Kuzeyde Dağıstan, batıda Gürcistan, güney-batıda Ermenistan, doğuda Hazar denizi, güneyde Orta İran ve batıda ise Urmiye Gölü ile çevrilen bölge olan⁹¹⁹ Azerbaycan'da en eski devirlerden beri yaşayan halkın “Azerbaycan Türk halkı” olduğu; tarihî süreç içerisinde komşu ülkelerde yaşayan Türk kabilelerinden de bölgeye gelerek burada yaşamakta olan Türk kavimleriyle karıştıkları kabul edilmektedir: *“Türk kavimleri Azerbaycan'da en eski devirlerden beri yaşıyorlardı. Bu kavimler kendi etnik ve dil mensubiyetlerinin farkındaydılar ama eski devirlerde onların bir millet olarak birleşmeleri gerçekleşmedi... Ancak etnik birlik kendi varlığını koruyor, yerli ve zaman içinde buraya gelen Türk kavimleri birbirleriyle karışıp kaynaşıyor ve tek halkın oluşması için zemin hazırlıyordu. Azerbaycan Türk halkı belirli tarihî arazide oluşmuştur. Bu arazi kuzeyde Derbend'den güneyde Zencan-Kazvin-Hemedan bölgesine kadar, doğuda Hazar Denizi'nden, Batıda Tiflis, Erivan ve Urmiye Gölü'nün batı sahillerine kadar uzanan araziye kapsıyordu. Azerbaycan Türk halkı esasen kadimden beri burada yaşayan ve komşu ülkelerden gelip yerleşen diğer Türk kavimlerinin kaynayıp karışmasından oluşmuştur. Azerbaycan Türkleri erken devirden Türk (prototürk, kadim Türk) dilinde konuşuyorlardı ve hiçbir başka dilli halktan dönmemişlerdir.”*⁹²⁰

Aynı ders kitabında kimi tarihçilerin ileri sürdükleri Azerbaycan Türkleri'nin aslında güneyde Farsça konuşan ahaliden, kuzeyde ise Kafkas dilli ahaliden dönme oldukları ve ancak Selçuklu Oğuzları'nın Azerbaycan'a gelmesinden sonra buradaki ahalinin Türkleştiği yolundaki iddialarına tepki gösterilmektedir.⁹²¹

Ders kitaplarında “Azerbaycan” adının kökeni ile ilgili olarak Azerbaycan adının çok eski devirlerden başlayarak Andirpatian, Atropatena, Adarbaygan, Adirbican, Azirbican ve nihayet Azerbaycan şeklinde kullanıldığı belirtilmektedir.⁹²²

Azerbaycan'da ders kitaplarında yer alan bilgilere göre “Erken Azerbaycan devletleri Aratta, Lullubi ve Kutı devletleridir. Buna göre Aratta Devleti Azerbaycan'da kurulmuş ilk devlet olup Urmiye Gölü'nün kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan bölgede

⁹¹⁹ Yusif Yusifov, İlyas Babayev, Hidayet Caferov; Azerbaycan Tarihi 6, 1. Baskı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994, s. 3.

⁹²⁰ Yakup Mahmudov, Yusif Yusifov, Rehim Eliyev, Azerbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994.; s. 32-33 ; Yusifov ve diğerleri Age., s. 5.

⁹²¹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 33.

⁹²² Yusifov ve diğerleri, Age., s. 6.

MÖ. 3. binyılın birinci yarısında kurulmuştur.⁹²³ Lullubi Devleti de aynı bölgede MÖ 3. binyılın 2. yarısında Aratta Devleti'nin varisi olarak kurulmuştur. MÖ 3. Binyılın ikinci yarısında Urmiye Gölünün batısı ve kuzeybatısında yaşayan Kutı kabile birlikleri devletlerini kurmuşlardır. MÖ 3. binyılın sonunda Kutı ve Lullubi devletleri yıkılarak küçük vilayetlere parçalandılar.⁹²⁴

Azerbaycan'da kurulmuş Manna Devleti'nin Azerbaycan'ın güneyinde Urmiye Gölü'nün etrafında MÖ 9. yüzyılda kurulduğu ve bu devletin hakimiyetinin “Azerbaycan Türk sülalesinin” elinde olduğu belirtilmektedir.⁹²⁵ Kitapta Manna Devleti'nde Hurri, İran, Türk ve başka dillerin kullanıldığı hakkında görüşler olduğu belirtilmekte, bu durumun yer ve şahıs adlarının tahlilinden anlaşıldığı ileri sürülmektedir: *Özellikle Aratta devrinde ülke ahalisinin esasen en eski Türk kavimlerinden ibaret idi. MÖ 8. yüzyılda aynı arazi Alatey (dağ, dağlık ülke) olarak adlandırılıyordu. Muassır Türk dillerinde Alataa, Alatu, Altay, Alatey oronimleri kullanılıyordu. Aratta ve Alatey yer adları ancak en kadim Türk (ulu Türk) dilleri esasında meydana gelebilirdi. En eski Türk kavimlerinin burada yaşamalarını “turuki” adı Türk etnoniminin ilkin forması idi.*⁹²⁶

MÖ 323 yılında Makedonyalı İskender'in ölümünden sonra kurmuş olduğu imparatorluğun parçalanmasıyla Azerbaycan'ın güneyinde Atropatena (Aderbaygan) Devleti, kuzeyinde ise Alban Devleti kurulmuştur. Atropaten Devleti'nin kurulmasından sonra Azerbaycan'da tek bir halkın oluşma süreci başlamış, daha sonraki yüzyıllarda Azerbaycan'ın her iki bölümünün tek devlet halinde birleşmesi bu süreci hızlandırmıştır.⁹²⁷

⁹²³ Yusifov ve diğerleri; Age., s. 32.

⁹²⁴ Yusifov ve diğerleri; Age., s. 35.

⁹²⁵ Yusifov ve diğerleri; Age., s. 49.

⁹²⁶ Yusif Yusifov, İlyas Babayev, Hidayet Caferov; Azerbaycan Tarihi 6, 1. Baskı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994, s. 52; Aynı ders kitabında Azerbaycan'daki en eski yer adlarından başka örnekler de verilerek Azerbaycan'ın en eski ahalisinin Türk olduğu ıspalanmaya çalışılmaktadır: “Çivi yazılarında Manna arazisi ile ilgili olan birçok yer adları Türk dillerinden izah olunur. Birkaç örneğe bakalım. Uışdiş vilayetinin vişdişözünü temsil ettiği, bu kelimenin ise “beşdiş” manasına geldiği, Urartu dilinde buna uğıştini dendiğini ve bunun da Türkçe “beş dik” yani “beş zirve” anlamına geldiği belirtilmektedir. Manna hükümdarlarının adları da Türk dillerinden izah olunuyordu. Manna hükümdarına “ata” yegin ki “ata başçı” manasını taşıyormuş. Aza adı Türk menşeli dillerde kullanılan ullan/ulu (büyük, ulu, azametli) sözünün ve “sun” sıfatının birleşmesinden meydana gelen “en ulu”, “en büyük” yahut “ulu adam” manasını taşımıştır. Erisin “cesur adam”, iranzu “eren adam” manalarını taşıyordu. Böylece Türk dili Manna'da ahalinin başlıca dili olmuştu. Yer adlarında temsil olunmuş sözler kadim Türk (prototürk) dili olmuştu. MÖ 3.-1. binyıllarda Azerbaycan arazisinde Türk dillerinde konuşan kavimler yaşıyorlardı ve onlar buranın yerli ahalisi idi. Age., s. 53.

⁹²⁷ Yusifov ve diğerleri; Age., s. 63.

7. Sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitaplarında Albanlar'la ilgili verilen bilgilerde MÖ 2. yüzyılda Albanya hükümdarı Aran'ın adının Türkçede cesur, koçak, mert anlamı taşıdığı belirtilerek MÖ 2. yüzyıldan itibaren Albanya'da hakimiyetin Türk kökenli Araniler sülalesinin eline geçtiği belirtilmiştir. “*Erken orta asır kaynaklarına göre Uti, Gargar, Sovde ve Girdmanlar Aran'ın nesline mensup olmuşlardır. Bu kabileler esas itibariyle Türk (kadim Azerbaycan) menşeli kavimler idi.*”⁹²⁸ 5. yüzyılın sonu- 6. yüzyılın başlarında Albanya'ya Kuzeyden akın eden yeni Türk kabilelerinin gelerek yerleştikleri ve dil bakımından akraba olan Alban ahalisine karıştıkları, belirtilmektedir.⁹²⁹

Aynı ders kitabında “Azerbaycan Halkının ve Dilinin yetkinleşmesi Süreci” başlığı altında Azerbaycan'da yaşayan kavimlerin çoğunluğunun (Alban, Gargar, Uti, Sovde, Sakasen, Hun, Girdiman vs.) Türk menşeli oldukları belirtilerek kadim ve erken orta asır devirlerinde Azerbaycan'a büyük göçler olduğu, birinci akınla Kimmer, İskit ve Sak boylarının, ikinci akınla ise Türk menşeli Hun boylarının (Kenger, Peçenek, Onugur, Sabir, Hun, Heptal vs.) Azerbaycan'a yerleştikleri belirtilmektedir. Türk boylarının Azerbaycan'a üçüncü akınları ise erken orta asırların sonuna doğru, 11.-13. yüzyıllarda Selçuklu Türkleri tarafından yapılmıştır. Erken orta asırlarda daha önceki dönemlerde olduğu gibi Azerbaycan'daki esas etnik terkibe yeni Türk boyları ekleniyordu. Bu dönemde Azerbaycan artık etnik ve dil bakımından “Türk dilli medeni sahaya” dahil olmuş, siyasi yönden ise sırasıyla Sasani, Türk Hakanlığı ve Arap Hilafeti'nin hakimiyeti altında kalmıştır.⁹³⁰ Moğol akınları ve Hülagü Han devirlerinde Azerbaycan'a çoğunluğu Türk kabilelerinden oluşan birçok Moğol-Türk kabilelerinin gelip yerleşmesi de ülkede Türk dilli ahalinin sayısının artmasına neden olmuştur.⁹³¹

Ders kitaplarında Azerbaycan medeniyetinin “umumtürk” medeniyetinin bir parçası olduğu, erken orta asırlarda Türk medeniyeti ile Azerbaycan medeniyetinin birbirlerine bağlı olduğu özellikle vurgulanarak, Azerbaycan'da 1989 yılında bulunmuş olan mezarüstü yazılı abidesinin Göktürk alfabesi ile yazıldığına anlaşıldığının

⁹²⁸ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 10.

⁹²⁹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 23..

⁹³⁰ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 29-30.

⁹³¹ Yakup Mahmutlu, Süleyman Memmedov, Vakif Piriyeve ve Ekber Gocayev; Azerbaycan Tarihi: 8. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 2001, s. 88-89.

Göktürklerin Azerbaycan’da yaşadıklarını ve Azerbaycan Türkleri ile diğer Türk boylarının ortak bir alfabeyle sahip olduklarını gösterdiği belirtilmektedir.⁹³²

Ders kitaplarında Azerbaycan halkının esasen İslamiyeti kabul etmekle beraber Hristiyanlığı kabul etmiş muhtelif dilli (Türk-İran, Fars) ahalinin esasen Dağlık Karabağ’a yerleştiği ve Gregoryan Kilisesinin baskısı altında zamanla son orta asırlar çağında Ermenileşme, Azerbaycan’ın Kuzeybatısındaki Hristiyanlar arasında da Gürcüleşme sürecinin başladığı belirtilerek⁹³³ bölgeye sonradan gelen Ermeni ve Gürcüler hariç, Ermeni ve Gürcüler’in etnik temelini Hristiyanlaşan Albanlar’ın oluşturduğu ileri sürülmektedir.⁹³⁴

Azerbaycan’da Sovyet sonrası dönemde Tarih ders kitaplarında Azerbaycan halkının etnik kökenine genel yaklaşım Azerbaycan’da en eski devirlerden beri yaşayan halkın “Azerbaycan Türk halkı” olduğu, bu halkın tarih boyunca bölgeye akıp gelen başka Türk kökenli boylarla da karışarak 7. yüzyılın sonu-8. yüzyılın başlarına gelindiğinde etnik, dil ve din birliğine sahip bir millet “Azerbaycan Türk milleti” haline geldikleri şeklindedir.

3.7.2. “Azerbaycan Dili” Konusuna Yaklaşım

Azerbaycan’da Sovyet sonrası dönemde okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan’da daha “orta asırlarda” Türk dilinin ana iletişim aracına dönüştüğü belirtilerek eski Ermeni metinlerinde Türk menşeli sözcüklerin bulunması, Alban hükümdarlarının isimleri ile Albanyadaki yer adlarının çoğunluğunun Türkçe olmasının Türk dilinin çok geniş bir sahada kullanıldığını ıspatladığı belirtilmektedir.⁹³⁵ Ders kitaplarında Azeri dilinin “Kuzeyde” Türk diline verilen isim olduğu belirtilmektedir: “*Azeri, Azerbaycan’ın erken Türk ahalisinin dilini bildiriyordu. Tarihî anane de ‘Azeri’ mefhumunu Azerbaycan Türklerinin adı ile bağlamıştı. Lakin siyasi oyunlar sonucunda ‘Azeri’ adını Azerbaycan Türk halkının tarihinden silmek eğilimleri ortaya çıktı.*”⁹³⁶

Azerbaycan Türk dilinin ortak dil haline gelme süreci tarih ders kitaplarında şu şekilde dile getirilmektedir: “*İntibah devrinin en önemli nailiyeti Azerbaycan Türk*

⁹³² Y. M. Mahmutlu, R. Z. Helilov, S. A. Ağayev, E. E. Gocayev, S. M. Gemberov, Ş. B. Memmedova, H. K. Elişova ve B. E. Hubyarov; Orta Asırlar Tarihi; 7. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001, s. 219.

⁹³³ Mahmutlu ve diğerleri; Age., s. 33.

⁹³⁴ Mahmutlu ve diğerleri; Age., s. 34.

⁹³⁵ Mahmutlu ve diğerleri; Age., s. 30.

⁹³⁶ Mahmutlu ve diğerleri; Age., s. 31.

dilinin bütün ülke arazisinde ortak iletişim vasıtasına dönüşmesi idi. Altı yüz yıldan fazla devam eden Sasanî ve Hilafet İmparatorluklarının hükümranlığı devrinde bütün Azerbaycan topraklarının tek ülke terkinde olması ülkenin ayrı ayrı bölgeleri arasında medeni-iktisadi ilişkilerin gelişmesine olumlu etki göstermişti. Sasaniler ve Arap işgalcilere karşı uzun süren birlikte bağımsızlık mücadelesi ülkenin Türk ve Türk olmayan ahalisinin kaynaşıp karışması sürecini hızlandırmıştı. Tek milletin oluşmasında Türk boyları büyük rol oynuyorlardı. Çünkü başka halklar ve etnik gruplardan farklı olarak Türk kabileleri ülkenin arazisine yayılmışlar ve çoğunluk teşkil ediyorlardı. Bundan başka Türk dili Azerbaycan arazisinde yaşayan azınlık halklar ve etnik gruplar arasında özellikle Kuzeyle Güney arasında başlıca iletişim aracıydı. İslam'ın kabulü tek halkın ve dilin oluşması sürecini daha da hızlandırdı. Yurdun Türk ve Türk olmayan ahalisi arasında din birliğinin yaratılması bütün ülke ölçeğinde vahit İslam adet ananelerinin teşekkülüne akrabalık ilişkilerinin genişlemesine, kaynaşıp karışma sürecinin daha da derinleşmesine neden oldu.⁹³⁷

Kitapta verilen bilgilere göre 9. yüzyılın ortalarında Abbasi Halifeliği'nin yıkılması sonucunda başlayan siyasal güçlenme ve bağımsız Azerbaycan devletlerinin meydana gelmesi, ülkenin Türk ve Türk olmayan ahalisinin tek Türk-İslam cephesinde birleşerek Ermeni-Gürcü feodalları ve Bizans İmparatorluğu'ndan oluşan Hristiyan blokunun tecavüzüne ve Slav saldırılarına karşı özgürlük mücadelesi Azerbaycan halkının ve dilinin teşekkülünü daha da hızlandırarak, Güney Kafkasya'da o cümleden tüm Azerbaycan'da İslam-Türk birliği esas unsura dönüşmüştür: “Artık *intibah devrinin en başlarında 9-10. yüzyıllarda Azerbaycan şifahi halk edebiyatının şaheseri olan ‘Kitab-ı Dede Korkut Destanı’ Demirkapı-Derbend’den Diyarbakır sınırlarına; Hazar Denizi’nden Karadeniz sahillerindeki Trabzon ve Abhaz eline kadar geniş arazide yayılmıştı. Azerbaycan Türkçesi bu büyük coğrafyada güçlü bir iletişim vasıtasına dönüşmüştü. 11. yüzyılın ortalarında Azerbaycan’ın Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun terkinde dahil olması Güney Kafkasya’ya ve Azerbaycan’a yeni Türk-Oğuz akınları Bizans Devleti ve onun işbirlikçileri olan Ermeni-Gürcü feodallarının askeri kuvvetlerinin darmadağın edilmesi sonucunda Azerbaycan Türklerinin tek bir halk olarak teşekkülü süreci sona erdi. Azerbaycan Türk dili bütün Azerbaycan arazisinde tek iletişim vasıtasına dönüştü. Sade ve anlaşılır bir dil olarak*

⁹³⁷ Yakup Mahmutlu, Süleyman Memmedov, Vakif Piriyeve ve Ekber Gocayev; Azerbaycan Tarihi: 8. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 2001, s. 49-50.

*küçük mahalli dilleri, aynı zamanda Arap ve Fars dillerini sıkıştırarak bütün ülke genelinde canlı genel halk diline dönüştü.”*⁹³⁸

3.7.3. Türk Tarihi ve Diğer Türk Devletlerine Yaklaşım

Azerbaycan okullarında okutulan Tarih ders kitaplarında Türk tarihi ile ilgili konulara önemli yer ayrılmıştır. Öyle ki Azerbaycan Tarih ders kitaplarını inceleyerek en eski devirlerden iki binli yıllara kadar Türk tarihi hakkında kesintisiz genel bir bilgi edinmek mümkündür. 6. Sınıf Kadim Dünya Tarihi ders kitabında “Kadim Türkler” başlığı altında eski Türklerin ilk yerleşim yerlerinin Orta Asya’da Sayan-Altay Dağları’nın kuzeybatısı ve Yenisey Irmağı boyları olduğu; Türkler’in yaşadıkları toprakların kuzeyde Sibiry’a’dan güneyde Himalaya Dağları’na; Doğuda Kingan Dağları’ndan Batıda Hazar Denizi’ne ve Ural Dağları’na kadar olan toprakları kapsadığı ve bu bölgenin “Büyük Türkistan” olarak adlandırıldığı, “koruk bilmez”, “cesur” ve “kuvvetli” Türkler’in bu topraklardan çeşitli yerlere göç ettikleri belirtilmiştir.⁹³⁹ Aynı ders kitabında “Türk” ve “Türkistan” kavramları⁹⁴⁰ ve Orta Asyadaki Türk kültür merkezleri⁹⁴¹ hakkında da bilgiler verilmiştir. Ders kitaplarında Azerbaycan’ın Türklerin en eski yerleşim yerlerinden birisi olduğu da ifade edilmektedir: “*Azerbaycan eski Türklerin ilk yerleşim yerlerinden birisidir. Türklerin bir bölümü Altay bölgesinden doğuya yayılmıştır. Onların bir kolu Orta Asya’dan güneye, diğer kolu ise Ural ve Volga ırmaklarından geçerek Batı’ya doğru hareket etmiştir. Bir kısmı Kuzey Kafkasya’ya, bir kısmı ise Kuzey Karadeniz sahillerine göç etmiştir. Kuzey Kafkasya’ya*

⁹³⁸ Yakup Mahmutlu, Süleyman Memmedov, Vakif Piriyeve ve Ekber Gocayev; Azerbaycan

Tarihi: 8. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 2001, s. 50.

⁹³⁹ V. H. Eliyev, M. N. Mirzeyev, İ. A. Babayev ve A. E. Memmedova; Kadim Dünya Tarihi, 6. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001, s. 108.

⁹⁴⁰ Aynı ders kitabında şu bilgilere de yer verilmektedir: “Türk’ün iki muhtelif anlamı vardır: güçlü, kuvvetli, doğan, türeyen çoğalan” Age., s.108. Kitapta “Türkistan” hakkında bilgiler verilmektedir. “Türkistan Türklerin yaşadığı ülke demektir. Orta Asya’yı, esasen Türklerin yaşadıkları toprakları belirten tarihi-coğrafi anlayıştır. Türkistan batıda Ural ve Hazar Denizi’nden Doğuda Altay ve Çin’e kadar; Kuzeyde Tomsk ve Tobalsk’dan, Güneyde ise İran ve Afganistan’a kadar olan araziye ihata etmektedir.” Age., s. 116.

⁹⁴¹ “Özbekistan Cumhuriyeti’nde Baysuntau Dağı’nda bulunan Deşiktaş Mağarasında 8-9 yaşlarında çocuk iskeletinin kalıntıları ve taş aletler çıkarılmıştır... Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri arazilerinde Tunç devrine ait meskenler bulunmuştur. Eski Türkler’in hayat tarzı “Namazganda” yaşayış yerinde izlenmiştir. Burada balçıktan (saman-çamur karışımı) yapılmış evler, metal eritme küreleri, tunçtan yapılmış oraklar, bıçaklar, ok uçları, süs eşyaları, boyalı kaplar kil kadın figürleri bulunmuştur. Bunların dışında Sibirya’nın güneyindeki Kazakistan çöllerinde eski Türk kabilelerine ait kurganlar (Kabir üzerinde toprak tepeler), Issık Göl etrafında (Alma-Ata’nın 50 km uzağında) ve Doğu Altay’da Pazırık Vadisinde kurganlar bulunduğu ve buralardan savaş aletleri ve süs aletleri gibi eşyalar bulunduğu belirtilmiştir. Age., s. 108.

gelenlerin bir kısmı Derbend Geçidi'ni geçerek Azerbaycan ve Yakındoğu'ya yayılmışlardır. Onlar Azerbaycan'ın Kür-Aras ırmakları arasında yaşayan aynı kökten olan akraba kabilelerin yanına yerleşmişlerdir."⁹⁴²

Aynı kitapta "Kadim Hunlar" başlığı altında Hun tarihi hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Kitapta bu konunun sonunda "Mete'nin toprak taassupkeşliği" başlığı altında yer verilen okuma parçası⁹⁴³ ülkemizde Ortaöğretim 9. sınıf tarih ders kitabında da yer almaktadır.⁹⁴⁴

6. Sınıf Kadim Dünya Tarihi ders kitabında en geniş yer "Türk devletleri" başlığı altında Oğuz Devleti (7 sayfa), Samaniler Devleti (4 sayfa), Karahanlı Devleti (6 sayfa), Gazneliler Devleti (6 sayfa), Harzemşahlar devleti (4 sayfa) ve Bulgar Türk Devletlerinin (4 sayfa) tarihine ayrılmıştır.

Ders kitaplarında Oğuz adının anlamı, Oğuzlar'ın İslamiyeti kabul etmeleri ve Oğuz-Azerbaycan ilişkileri hakkında bilgiler verilmektedir. Oğuzlar'ın islamiyeti kabul etmeleriyle ilgili olarak şu açıklamalara yer verilmiştir: *"İslam dinini kabul edinceye kadar Oğuzlar kendi eski dinleri olan Göktanrı dinine inanıyorlardı. Kaynakların malumatına göre 2000 çadırılık Türk topluluğu 950 yılında İslamiyeti kabul etmişlerdi. Bahsettiğimiz devirde İslam dininin Oğuzlar arasında yayılması kitlesele hale gelmişti. 11. yüzyılın başı ile 12. yüzyılın başları arasında İslam dini Oğuzlar arasında hakim dine dönüştü. Bu dini kabul eden Oğuzlar 10. yüzyıldan başlayarak 'Türkmen' olarak adlandırılmaya başladılar... Bu din Türk halklarının birbirlerine yakınlaşmalarında büyük rol oynadı.*"⁹⁴⁵

Ders kitaplarında Oğuzların Azerbaycan ile ilişkileri konusunda da bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre 6. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılın başlarında Oğuz kabileleri olan Akkoyunlu ve Karakoyunlular'ın Derbend Geçidi'nden

⁹⁴² Eliyev ve diğerleri, Age., s. 110.

⁹⁴³ Eliyev ve diğerleri; Age., s. 115.

⁹⁴⁴ Türklerin vatan toprağına verdikleri önemi vurgulayan bu okuma parçası kısaca şöyledir: Mete tahta geçtiği zaman Tunguzlar güçlerinin zirvesinde bulunuyorlardı. Tunguzlar Mete'ye elçiler göndererek Teoman'a ait bir atı istediler. Mete savaş istemediğinden bu isteğı kabul etti. Metenin korktuğına inanan Tunguzlar Mete'ye tekrar elçiler göndererek daha ağır taleplerde bulundular. Mete bu talepleri de kabul etti. Tunguz hükümdarı bu defa iki ülke arasında kullanılmayan ve Hunlar'a çok uzak olan bir toprak parçasını istemiştir. Mete'nin danışmanlarının toprak parçasının verilmesi tavsiyesine hiddetlenen Mete "Devletin temeli olan toprağı biz nasıl verebiliriz?" diyerek Tunguzlar'a karşı savaş açmıştır. Bakınız; Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay ve Akın Sever, Ortaöğretim Tarih 9, Birinci Baskı, İstanbul, Devlet Kitapları; Feza Gazetecilik A.Ş. , 2008, s. 76.

⁹⁴⁵ Y. M. Mahmutlu, R. Z. Helilov, S. A. Ağayev, E. E. Gocayev, S. M. Gemberov, Ş. B. Memmedova, H. K. Elişova ve B. E. Hubyarov; Orta Asırlar Tarihi; 7. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001, s. 149.

başlayarak Aras Nehri'ne kadar olan topraklarda, Gökçeğöl kıyıları, Nahçıvan ve daha sonraki devirlerde Azerbaycan'ın güney bölgelerinde yaşamış olmalarından yola çıkarak Kafkasya ve Azerbaycan'ın Oğuz kabilelerinin en eski ve daimi meskenlerinden biri olduğu ifade edilmektedir. Özellikle 11. yüzyılın 30-40. yıllarında Azerbaycan'a gelen Oğuz kabilelerinin yerli Türk kabileleri ile karışmak suretiyle Azerbaycan halkının oluşmasında aktif rol oynadıkları özellikle vurgulanmaktadır.⁹⁴⁶

Kitapta İslamiyet öncesi Türk kültür ve medeniyeti hakkında da bilgiler verilmiştir. 7. sınıf Orta Asırlar Tarihi ders kitabında Türk kültür ve medeniyetine 15 sayfalık yer ayrılmıştır. Bu bölümde Orhun Anıtları ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir: *“Türk halklarına özgü önemli yazılı kaynak Orhun-Yenisey Abideleridir. Bu abideler bütün Türk dilli halkların taşlar üzerine yazılmış ilk tarihî belgeleri, Türk dilli edebiyatın devrimize ulaşmış ilk örnekleridir ... Orhun-Yenisey Abideleri ve onların yerleştiği arazide sürdürülen arkeolojik kazılar göstermiştir ki 5.-8. yüzyıllarda Türkler yüksek medeniyet örnekleri yaratmışlardır. Bunların en önemlisi Göktürk yazısıdır...”*⁹⁴⁷

Ders kitaplarında Azerbaycan medeniyetinin Umumtürk medeniyetinin bir parçası olduğu Azerbaycan'da 1989 yılında bulunan mezar kitabelerinin Göktürk alfabesi ile yazılmış olmasından hareketle Göktürkler'in Azerbaycan'da da yaşamış oldukları ve o devirede tüm Türk halklarının ortak bir alfabeye sahip oldukları dile getirilmektedir.⁹⁴⁸

Azerbaycan'da Sovyet sonrası dönemde ders kitaplarında Selçuklu tarihine de önemli yer ayrılmıştır. “Selçuk Türkleri ve Azerbaycan” başlığı altında Selçuklular'ın menşei ve Azerbaycan'daki hakimiyetleri hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Kitapta bu konudaki temel yaklaşım Azerbaycan Türkleriyle Selçuklu Türkleri'nin soydaş oldukları, Selçuklular'ın Azerbaycan'da bir müttefik gibi karşılandıkları ve Selçuklular'ın bölgeye gelmesiyle “Azerbaycan Türk milletinin” oluşum sürecinin tamamlandığı şeklindedir: *“Selçuk Türkleri feodal dağınıklık devrini yaşayan tek ve güçlü bir devlet halinde birleşmemiş Azerbaycan'ı kolaylıkla ele geçirdiler. Azerbaycan Türkleri, o cümleden burada yaşayan muhtelif Oğuz boyları Selçuk Türkleri'nin soydaşları idi. Onlar ve Güney Kafkasya'nın bütün Müslüman ahalisi Bizans-Gürcü-Ermeni tecavüzüne karşı Selçuklular'ı kendi müttefikleri olarak görüyorlardı ...*

⁹⁴⁶ Mahmutlu ve diğerleri; Age., s. 150-151.

⁹⁴⁷ Mahmutlu ve diğerleri; Age., s. 205-206.

⁹⁴⁸ Mahmutlu ve diğerleri; Age., s. 219.

Hilafet'in parçalandığı devirde Bizans'a karşı bütün İslam Dünyasında en önemli askeri-siyasi unsura dönüşen Türklüğün başlıca istinadgahı da Azerbaycan idi. Azerbaycan Anadolu'nun işgaline başlamış muhtelif Türk kabileleri için uzun bir tarihî devir boyunca 'arka cephe' rolünü oynamıştı. Bütün bu etnik ve askeri siyasi şartların doğurduğu zeminde Selçuklu akınları sonucunda artık Azerbaycan Türk milletinin oluşması süreci tamamlanmaktaydı. Selçuklu akınları sonucunda yeni gelen Türk kabileleri Azerbaycan'a yerleştiler. Aynı dilden ve kökten olan, İslamiyeti kabul etmiş Oğuz-Selçuk Türkleri ile kadim Azerbaycan Türkleri kısa sürede kaynaşıp karıştılar ve böylece Azerbaycan Türk halkının teşekkülü süreci tamamlanmış oldu.”⁹⁴⁹

Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla İslam Dünyasında siyasi hakimiyet Oğuzlar'ın eline geçmiş; Anadolu ve ona komşu ülkeler “Türk yurduna” dönüşmüştür. Selçuklu İmparatorluğu devrinde “Türk halkları” yeniden eski güçlerine kavuşmuş ve İslam Dünyasının ve İslam medeniyetinin gelişmesinin yeni merhalesi olan “Türklük” merhalesi başlamıştır: “Selçuklular'ın Güney Kafkasya'da güçlenmesi neticesinde bu bölgeye Türk kabilelerinin yeni akınları başladı. Onlar hızla buradaki yerli halkla karışıp kaynaşarak yerleşik hayata geçtiler. Güney Kafkasya'nın ve Dağıstan'ın Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na katılmasının çok büyük önemi vardı. Selçuklu işgalleri sonucunda Güney Kafkasya'da Türklerin rolü daha da arttı ve Türk kavimleri esas unsura dönüştü. Bizansın desteklediği Ermeni ve Gürcü feodallerinin savaş birlikteliklerinin Türkleri kendi tarihî arazilerinden çıkarıp atmak ve Güney Kafkasya'da daimi güçlenmek siyasetleri gerçekleşmedi.”⁹⁵⁰

7. Sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında “Kitab-ı Dede Korkut destanı” başlığı altında bu destanlarla ilgili dört sayfalık bilgi verilmiştir: “...7-9. yüzyıllarda halk ozanlarının Oğuz yurdunu oba oba, oymak oymak gezip yaydıkları Kitab-ı Dede Korkut boyları her şeyden evvel onun yayıldığı geniş arazide tek dilde, Türk dilinde konuşan büyük bir halkın –Azerbaycan halkının- yaşadığını ispatlayan muhteşem abidedir. Şifahi halk edebiyatımızın tacı olan ‘Kitab-ı Dede Korkut’ aynı zamanda eşsiz salnamemizdir. O, bir tarihî kaynak olarak dünya halklarının erken orta asırlara ait halk kahramanlık destanları içerisinde kendine özgü yer tutmaktadır.”⁹⁵¹

⁹⁴⁹ Yakup Mahmudov, Yusif Yusifov, Rehim Eliyev, Azerbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994, s. 102-103.

⁹⁵⁰ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 67.

⁹⁵¹ Yakup Mahmudov, Yusif Yusifov, Rehim Eliyev, Azerbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994, s. 106

Azerbaycan'da tarih ders kitaplarında Akkoyunlu Devleti “Azerbaycan-Türk Devleti” olarak kabul edilmektedir. *“Akkoyunlu Devleti'nin terkibine Azerbaycan Türklerinden başka diğer halkların da dahil olmasına rağmen bu devlet Türk, Türk dilli Akkoyunlu soyunun kurduğu Azerbaycan Türk Devleti idi.”*⁹⁵²

Ders kitaplarında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478) ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki mücadeleye önemli yer ayrılmış Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ve Kafkasyayı ele geçirmek istemesinin Uzun Hasan'ı rahatsız ettiği ve bu durumun sonuçta iki Türk devleti arasında “kardeş kırgını”na neden olduğu belirtilmektedir.⁹⁵³

Osmanlı-Akkoyunlu savaşları konusunda Uzun Hasan'ı Osmanlılar'a karşı Avrupa ülkeleri ve Uzun Hasan'a sığınmış Karaman şehzadelerinin kışkırttıkları belirtilmekte ve bu savaş “kardeş kırgını” olarak nitelendirilmektedir: *“Böylece Batı'nın iki yüzlü siyasetinin yeni aşaması başladı. Akkoyunlu ve Osmanlı imparatorlukları arasında kanlı muharebe, daha doğrusu kardeş kırgını devri başladı.”*⁹⁵⁴

Ders kitaplarında 1472-73 Akkoyunlu-Osmanlı savaşlarının sonucunda Osmanlı ordularının ağır kayıplar vermesinin Fatih Sultan Mehmet'in Doğuya doğru genişleme planlarını engellediği gibi Akkoyunlu Devletinin Osmanlı Devleti'nin ardından sürekli tehlike yaratması nedeniyle ordularının bir bölümünü Doğu sınırında bulundurmak zorunda kalmasının da Batıda ilerlemesini geciktirdiği ifade edilmiştir: *“Böylece kardeş Azerbaycan ve Türk halklarının askeri-siyasi ve iktisadi imkanlarını karşı karşıya getirmek, kudretli Türk imparatorluklarını birbirlerinin eliyle zayıflatmak Batı diplomasisinin galebesi demektir.”*⁹⁵⁵

⁹⁵² Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 59.

⁹⁵³ Yakub Mahmudov, Süleyman Memmedov ve Vagif Piriyeve; Azerbaycan Tarihi 8, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 1995, s. 119

⁹⁵⁴ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 21.

⁹⁵⁵ Mahmudlu ve diğerleri; Age., s. 61-62 Bu konu 8. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında şöyle yer almaktadır: Uzun Hasan Osmanlı Devleti'ne darbe vurmak için Avrupa ülkeleri ile irtibata geçti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin siyaseti Akkoyunlu Devleti'nin menfaatine zarar vermekteydi. Türkiye Sultanı Azerbaycan'la Avrupa ülkeleri arasında kervan ticaretine engel oluyor, bu yerlerden götürülen mallardan büyük oranda gümrük vergisi alıyordu... Osmanlı Devleti'nin bu siyaseti Akkoyunlu Devleti'nde daha çok hissediliyordu. Avrupa ülkeleri de iki Türk Devleti'nin yaklaşmasını istemiyor ve onlar arasında çatışma yaratmak istiyorlardı. Uzun Hasan ise bu diplomasiyi yeterince anlamadığından Avrupa ülkeleri ile ticaret ilişkilerini Türkiye olmaksızın güçlendirmeye çalışıyordu. Bunun yanında Osmanlılar'a karşı mücadele eden Karaman Beyliği, Kıbrıs Krallığı ve Rodos Feodal Devleti ile irtibat kurarak Sultan'a karşı ortak bir cephe oluşturmaya çalışıyordu. 2 Aralık 1463 tarihinde Venedik'te Osmanlı Türkiye'si'ne karşı Akkoyunlu Devleti ve Karaman Beyliği ile ittifak görüşmeleri yapıldı. Nihayet görüşmeler sonucu Türkiye aleyhine 1472 yılı yazında Tebriz'de iki ülke arasında askeri ittifak imzalandı. (Ayrıntı için bakınız Mahmudov ve diğerleri, Azerbaycan Tarihi 8, s. 121.

Azerbaycan tarih ders kitaplarında Osmanlı Tarihi ile ilgili bilgilere geniş yer ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin menşei, kuruluş ve yükseliş dönemine ait siyasi tarih ve devlet yönetimi, ordu, toprak ve vergi sistemi gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir.

Ders kitaplarında Osmanlı Devleti'ne karşı bakış açısı genellikle olumludur. Örneğin sekizinci sınıflar için hazırlanmış olan Orta Asırlar Tarihi ders kitabında yer alan bir okuma parçasında Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği topraklarda uyguladığı yönetim tarzıyla ilgili olarak şu olumlu ifadeler yer verilmiştir: *“Osmanlılar fethettikleri arazide ilk olarak asayiş ve intizamı, her bir insanın şahsi ve mülki güvenliğini temin ediyorlardı...Bundan başka halkın dini inanç ve ibadetlerine hiçbir müdahalede bulunulmuyor, dini dokunulmazlığa teminat veriliyordu... Osmanlılar'ın ise tabi ettikleri arazilerde şu meşhur prensip hakim oluyordu: Mülk Allahındır, insanların toprağa hakim olma hakkını o bilir, bunu da ancak devlet kararlaştırır. Böylece Osmanlılar'ın fethettiği arazilerde köylü şu veya bu feodalın değil, devletin kendisi olurdu. Bu nedenle Balkan halkları güçlü merkezi devlet olan Osmanlı idaresinde yaşamayı üstün tutuyorlardı.”*⁹⁵⁶

Azerbaycan'da Sovyet sonrası dönemde yazılmış ders kitaplarında önemli yer ayrılan konulardan birisi de Osmanlı-Safevi mücadeleleridir. Ders kitaplarında Osmanlı-Safevi mücadelelerinin nedeni olarak *“Safeviler Devleti'nin kurulması ve güçlenmesinin Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmesi”* gösterilmektedir. Bu nedenle Osmanlı imparatorluğu Safeviler'in düşmanı olan Akkoyunlular'a yardım ediyor, yeni devletin güçlenmesine engel olmaya çalışıyordu. *“Fakat Osmanlı Sultanı 2. Bayezid, Şah İsmail'e karşı muharebeye cesaret edemeyerek 1504 yılında Safevi devletini tanımıştır.”*⁹⁵⁷ Sultan Selim'in (1512-1520) hakimiyete gelmesinden sonra *“Kızılbaşlar”*a ilişki tamamen değişmiş ve Safevilerle savaşma kararlılığı daha da artmıştır.⁹⁵⁸

Ders kitaplarında Çaldıran savaşı öncesi ve savaş süreci hakkında geniş bilgi verilmiştir. Akkoyunlu Devleti'nden sonra Safevi Devleti de Azerbaycan devleti olarak görülmektedir. Fakat Akkoyunlu Devleti ile Osmanlı Devleti arasında çıkmış Otlukbeli

⁹⁵⁶ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 88.

⁹⁵⁷ Yakub Mahmudov, Süleyman Memmedov ve Vagif Piriye; Azerbaycan Tarihi 8, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995. s. 153.

⁹⁵⁸ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 154.

Savaşı'nda olduğu gibi Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Çaldıran Savaşı'nın sonuçlarına da "Türk Dünyası açısından bütüncül bir bakış açısıyla" yaklaşılmakta ve bu savaşların "Türk Dünyası" açısından "facia" olduğu dile getirilmektedir: "*Karşı karşıya gelen iki ordu sadece iki Türk imparatorluğu'nun orduları değil, aynı zamanda da en aşırı din düşmanlığı ruhunda eğitilip karşı karşıya getirilen ve şehit olmaya hazır silahlı fanatikler idi. Bu ise Çaldıran Savaşını tarihin en kanlı kardeş savaşlarından birisine dönüştürdü. Yavuz Sultan Selim için büyük zafer sayılan Çaldıran Savaşı aslında Türk Dünyasının genel faciası, Batı diplomasisinin ise stratejik galibiyeti idi. Bu savaşta sadece Safeviler 5 bin kadar kayıp verdi. Kızılbaşlar yiğitlikle savaştılar. Şah İsmail'in kendisi Osmanlı komutanı ile teke tek savaştı ve kılıcının darbesi ile onu yere serdi. Azerbaycan süvarileri Osmanlı piyade ordusunu geri püskürttü. Lakin düşman toplarının amansız ateşine maruz kalan Safeviler neticede mağlup oldular. Yaralanmış Şah İsmail kendi ordusunun sağ kalan kısmı ile savunma çemberini yararak Tebriz'e doğru çekildi. Sultan Selim onu takip ettiyse de Şah İsmail'in hilesinden çekindiği için geri döndü.*"⁹⁵⁹ "Çaldıran'da Türk Dünyası ve genel olarak İslam Alemi tekrar kaybetti. Bu "kardeş kırgını" bütün önceki felaketlerden farklı olarak Batı sömürgecilerinin Doğuda güçlenmekte olduğu devre tesadüf ediyordu. Bu anlamda Çaldıran Türk İslam Dünyasının mağlubiyeti, Batı diplomasisinin ise zaferi idi."⁹⁶⁰

Böylece Çaldıran Savaşıyla Batılı diplomatlar Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünü Safevi Devleti'ne karşı yöneltmekle Osmanlı işgallerinin Avrupa'da genişlemesini engellemişler, Safevi ve Osmanlı gibi iki kudretli Türk Devleti'nin sürekli savaşmak suretiyle birbirlerini zayıflatmalarına ve Batı Avrupa'nın Doğu ile ilgili işgal planları geliştirmelerine elverişli bir ortam yaratılmasını sağlamışlardır.⁹⁶¹

Kitaplarında Safevi-Osmanlı savaşlarının Azerbaycan üzerindeki etkilerine de yer verilmiştir. Savaşlar esnasında Azerbaycan halkının her yerde bu orduya kararlılıkla karşı koyduğu, Türk ordusu geri çekilirken birkaç bin sanatkar ailesini de İstanbul'a götürdükleri ve bu "mahir Azerbaycan sanatkarları"nın daha sonra

⁹⁵⁹ Mahmudov ve diğerleri, Age., s. 156.

⁹⁶⁰ Mahmudlu ve diğerleri, Age., s. 280.

⁹⁶¹ Mahmudlu ve diğerleri; Age., s. 286.

Türkiye'nin mimarlık ve sanatının gelişmesinde önemli rol oynadıkları belirtilmektedir.⁹⁶²

Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Osmanlı Devletinde özellikle merkezi yönetimin bozulmasından sonraki dönemle ilgili olarak olumsuz değerlendirmeler yer almaktadır. Bu kısımlarda özellikle Osmanlı feodallarının keyfi yönetimlerinden, ağır vergiler toplamalarından şikayet edilmektedir: “*Osmanlı feodallarının ülkeyi idare ettikleri yirmi yıl arzında Azerbaycan'ın zenginlikleri yağmalandı, iktisadi hayatı tamamen çöktü...*”⁹⁶³ “*Osmanlılar Azerbaycan vilayetlerini ele geçirdikten sonra askeri idare sistemi uyguladılar. Azerbaycan'ın batı topraklarının büyük bölümü Osmanlıları savunan Kürt feodallarına verilmişti. Osmanlılar ilk devirlerden farklı olarak vergileri artırıyorlardı. Osmanlı yöneticileri arasında olan rekabet de yerli ahalinin geçim şartlarını olumsuz etkiliyordu. Bu da vilayetlerin yoksullaşmasına neden oluyordu. 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve komşu ülkelerin iktisadi vaziyeti son derece ağır idi, ticaret bozulmuştu... Ahali zaptedilmiş yerlerden kaçıyordu... Bunun esas nedenlerinden birisi de vergilerin ağırlığı, soygunculuk ve talan idi. Bütün Güney Kafkasya'da durum böyleydi. Esir alınmış ahali İstanbul'un Mısır'ın vb şehirlerin köle pazarlarında satılıyordu. İskender Münşi, Müslümanların esir alınıp köle edilmesini Osmanlı hücumlarının olumsuz sonucu olarak kabul ediyordu.*”⁹⁶⁴

Ders kitaplarında “Celali isyanlarının” Azerbaycan için ağır sonuçlar doğuran Osmanlı işgallerine karşı Azerbaycan halkı tarafından çıkarıldığı belirtilmektedir: “*Kitlesel memnuniyetsizlik, soygunculuk, açlık, dehşetli yıkımlar ve işgal devrindeki iktisadi çöküş... bütün bunların hepsi Azerbaycan'da Osmanlılar'a karşı yeni mücadele azmine neden oldu. Celaliler hareketinin iştirakçileri şimdiki Ermenistan arazisinde yaşayan Azerbaycanlı köylülerden, Türkiye, Kürdistan ve İran kaçkınlarından meydana gelmişti. Safevi ve Osmanlı ordularının Azerbaycan ve komşu ülkelere yaptıkları hücumlar celali isyanlarını bitirmedi aksine genişlemesine neden oldu...*”⁹⁶⁵

⁹⁶² Yakub Mahmudov, Süleyman Memmedov ve Vagif Piriyeve; Azerbaycan Tarihi 8, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 1995, s. 157.

⁹⁶³ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 177-178.

⁹⁶⁴ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 185.

⁹⁶⁵ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 187.

Sekizinci sınıflar için Azerbaycan Tarihi ders kitabında “Köroğlu Gerçek Tarihî Şahsiyet, Milli Kahramandır” başlığı altında Azerbaycan Türkü Köroğlu'nun isyancı Celali gruplarının birisinin lideri olduğu ve genellikle Nahçıvan, Salmas ve Hoy civarlarında faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Yine burada Köroğlu'nun efsanevi kahraman olarak meşhurlaşmasının ve halk kitlelerinin hadsiz muhabbet ve ilgisini kazanmasının asıl sebebi onun yabancı zulmüne, feodalların, zengin tacirlerin, tefecilerin sömürülerine karşı mücadele sürdürmesi gösterilmektedir.⁹⁶⁶

Ders kitabında Köroğlu'nun Osmanlılara karşı özgürlük mücadelesi veren topluluklardan birinin lideri olduğunun belirtilmesi tarihî dönem itibariyle Celali isyanlarıyla aynı döneme denk düşen Köroğlu destanının, Osmanlı ordusu önünden kaçan Celaliler tarafından Azerbaycan'a taşındığı sonucuna varılabilir.⁹⁶⁷

Yine 1603 yılında başlayan ve dört yıl süren Osmanlı-Safevi savaşları sonunda Safeviler'in galip gelerek Azerbaycan'ı ele geçirmesi “*Osmanlı zulmü yerini İran feodallarının zulmüne bırakmıştır.*”⁹⁶⁸ şeklinde değerlendirilmiştir.

Kitapta Sovyet döneminde yazılmış tarih kitaplarında Azerbaycan halkının Türkiye'ye meyilli oldukları gerçeğinin bilinçli bir şekilde perdelenerek ve Rusya'ya müracaat ön plana çekilerek güya halkın kurtuluş yolunu Rusya'da görüyormuş gibi gösterilmesi eleştiri konusu yapılmaktadır. Oysa tarihî gerçeklere ve belgelere bakıldığında ahalinin Rusların gelmelerini istemedikleri, Rus tehlikesini hisseden Erivan Azerbaycanlılarının Osmanlılar'ın Erzurum Paşasına : “*Niçin oturuyorsunuz? Siz de Türksünüz, biz de. Rus'un eline düşmektense sizin elinize düşmemiz iyidir. Vaktinde gelin, şehri zaptedin ve Rus'u şehire bırakmayın*” diye yazdıkları ifade edilmiştir.⁹⁶⁹ Ders kitaplarında özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Hanlıkları arasındaki yakınlaşmanın daha da arttığı, Azerbaycan Hanlıklarının ekseriyyetinin Rusya'nın saldırılarının başlaması durumunda Osmanlı Devleti'nin himayesine geçmek niyetinde oldukları da ifade edilmektedir.⁹⁷⁰

17. yüzyılın 2. yarısında Osmanlı Devleti'nin sosyal, iktisadi ve siyasi vaziyeti hakkında bilgiler verilirken Osmanlı Devleti'nde yönetim alanındaki bozulmalar şöyle

⁹⁶⁶ Yakup Mahmutlu, Süleyman Memmedov, Vagif Piriyeve ve Ekber Gocayev, Azerbaycan Tarihi: 8. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Teshil Neşriyatı, 2001, s. 244-245.

⁹⁶⁷ İ. Caner Türk- Selçuk Ilgaz ve Ali Sinan Bilgili, “Azerbaycan Ders Kitaplarında Osmanlı İmgesi”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl 2004, Sayı 9, s. 432.

⁹⁶⁸ Süleyman Memmedov, Kerim Şükürov; Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995, s. 16.

⁹⁶⁹ Memmedov ve diğerleri; Age., s. 57.

⁹⁷⁰ Memmedov ve diğerleri; Age., s. 114.

ifade edilmektedir: “Esasen 16. yüzyılda başlayan durgunluk ve gerileme devrinin sultanlarının ekseriyeti beceriksiz şahıslardı. Örneğin, Sultan İbrahim (1640-1648) asabi, dar düşünceli ve çok tahammülsüz bir adam idi. Düşünmeden birçok becerikli devlet adamlarını idam ettirmişti... Bu devirde devlet işlerinin geleceği sultanlardan çok onların anaları, eşleri, cariyeleri veya saray hadımlarına bağlıydı... Muayyen himaye veya rüşvetle eyaletlere tayin olunan valiler ve diğer memurlar halkı soyuyor, merkeze bol bol hediyeler gönderiyorlardı.”⁹⁷¹

Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında “Şark Meselesi” ile ilgili şu değerlendirmeye yer verilmektedir: “18. yüzyılın sonu-19.yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nu sarmış iç ve dış buhrandan yararlanan Batı ülkeleri Türkiye’yi kendilerine bağlı hale getirmek, Avrupa ve diğer yerlerdeki topraklarını kendi aralarında paylaşmak istiyorlardı. Kırım’ın Rusya’ya katılmasına onay veren Avusturya-Macaristan’a Türkiye’nin Balkanlardaki toprakları konusunda taviz vaadeden 2. Katerina Hükümeti daha sonraları ‘Şark Meselesi’ olarak adlandırılan siyasetin temelini attı. Bu siyaset şunları nazarda tutuyordu: Balkanlardaki Hristiyan halkların Osmanlı hakimiyetinden kurtarılması; bu maksatla onları isyana sevk ederek özerklik veya bağımsızlık kazanmak; İstanbul’u Türkler’in elinden almak; Osmanlı Devleti’nin diğer arazilerinde yaşayan Hristiyan azınlıkların yararına ıslahatlar yapmak; Anadolu’yu parçalamak ve Türkleri Anadolu’dan çıkarmak.”⁹⁷²

Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin ekonomik durumu ile ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: “19. yüzyılın birinci yarısında ülkede yabancı sermayenin ağalığı Türk ticaret ve sanayi burjuvazisini kötü duruma sokmuştu. Yabancı sermayedarlar kendi iktisadi üstünlükleri ve kapitülasyonlardan yararlanarak hazır sanayi ürünlerinin ithalini ve Türkiye’nin hammaddelerinin ihracını ellerine geçirmişlerdi. İngiliz ve Fransız fabrika mallarının buraya akını yerli dokuma sanayisine olumsuz tesir gösteriyordu... Böylece 19. asrın 30-50. yıllarında Türkiye’nin hem siyasi, hem de iktisadi cihetden Avrupa’nın büyük devletlerinin, özellikle İngiltere

⁹⁷¹ T. T. Veliyev, R. C. Süleymanov, N. C. Mehdiyeva, T. T. Mustafayeva, K. E. Eliyev, M. B. Fetaliyev, E. E. Gocayev, M. Ö. Veliyev, ve A. E. Hüseyinov; Yeni Tarih; 9. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Alferül Neşriyatı, 2004. s. 152-153

⁹⁷² Veliyev ve diğerleri; Age., s. 172.

ve Fransa'nın yarı sömürgeleşmesine dönüşmesi için zemin hazırlanmıştı.⁹⁷³ “Feodal gerilik öyle bir noktaya gelmişti ki Türkler savaşlarda mağlubiyetlere başlamış, askeri ganimet kaynakları tükenmiş ve feodalların savaşlara ilgisi kalmamıştı. Bütün bunların karşılığında onlar köylülerin sömürünü artırdılar.⁹⁷⁴ Şehir sanatkarları ve tacirlerinin durumu kötüleşmişti. Fahiş vergilerin konması, düşük ayarlı para basılması, ahalinin aşağı tabakalarının mallarının müsadere edilmesi vs. ciddi rahatsızlığa, bazen isyanlara neden oluyordu. Köylülerin, sanatkarların ve tacirlerin yoksullaşması, feodalizmin yarattığı engellerin köy üretimi, sanayi ve ticaretin gelişmesini engellemesi Türkiye'nin Avrupa ülkelerinden geride kalmasının esas sebeplerindendi.”⁹⁷⁵

Ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin durumu ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden yararlanarak nüfuzünü genişletmek istediği belirtilerek Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak yapması “olumlu” karşılanmaktadır: “Küçük Asya'da ve Yakın Doğu'da zengin petrol yatakları ile yetinmeyen Alman inhisarları Bakü petrolüne özel ilgi göstermekteydi. Almanya kendi maksadına ulaşabilmek için yakın müttefiki Türkiye'den yararlanmak istiyordu. Türkiye'nin savaşa hazırlanmasında Alman generalleri ve askeri uzmanları yakından ilgileniyorlardı.... Alman hükümeti Türkiye'nin iştiraki ile Kafkasya ve Ön Asya'yı nüfuzu altında tutmak, Hindistan'a ve Afganistan'a yol açarak Rusya ve İngiltere'nin bu bölgelerdeki mevkillerine darbe vurmaya çalışıyordu... Asırlardan beri Boğazlar'ı ele geçirmeye can atan Türkiye'yi yıkarak topraklarını paylaşmaya çalışan ve Türk Dünyası'na düşman kesilen Çar Rusyası'na karşı mücadelede Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşması normal idi... Türkiyenin askeri planında Kafkasya ve Rusya'da yaşayan Müslümanları Çarizmin sömürge esaretinden kurtarmakda vardı.”⁹⁷⁶

Ders kitaplarında Birinci Dünya savaşı sırasında “Ermeni tehciri” ve “Ermeni sorunu” hakkında bilgilere de yer verilmiştir: “Rus Hükümeti Türkiye'de yaşayan Ermeniler'den ileride bir araç olarak yararlanmak için onları savunacağına söz vermişti. Ermeniler Türkiye ve Azerbaycan topraklarına sahiplenmek için savaşın

⁹⁷³ T. T. Veliyev, R. C. Süleymanov, N. C. Mehdiyeva, M. B. Feteliyev, Q. E. Aliyev, R. O. Gurbanov, E. E. Gocayev, M. Ö. Veliyev ve A. E. Hüseyinov, Yeni Tarih 10, 2. Baskı, Bakü, Çarşoğlu Neşriyatı, 2003, s. 72-73.

⁹⁷⁴ T. T. Veliyev, R. C. Süleymanov, N. C. Mehdiyeva, T. T. Mustafayeva, K. E. Eliyev, M. B. Feteliyev, E. E. Gocayev, M. Ö. Veliyev, ve A. E. Hüseyinov; Yeni Tarih; 9. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Alferül Neşriyatı, 2004, s. 165.

⁹⁷⁵ Veliyev ve diğerleri; Age., s. 166.

⁹⁷⁶ T. T. Veliyev, E. B. Muradeliyeva, Ş. E. Tağıyeva, R. İ. Eliyev ve K. K. Şükürov, Azerbaycan Tarihi 10. sınıf, 2. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1998, s. 235.

uygun fırsat olduğunu düşündüler ve vatandaşı oldukları Türkiye Devleti'ne hıyanet ettiler. Rus ordusunun Kafkasya'da savaşlarını genişlettiği zaman Doğu Anadolu'nun Ermeni ahalisi isyan etti. Türk Devleti Ermeniler'in hıyanetine karşı tedbir almaya mecbur oldu. Çünkü Ermeniler Ruslar'la ittifak yaparak Müslüman ahaliye kanlı divan tutuyorlardı. Ermeni baş kesenleri hiç kimseye aman vermiyorlardı: ihtiyarları, hamile kadınları, çocukları eşi görülmemiş vahşiliklerle katlediyorlardı. Bu nedenle Türk Hükümeti 100 bine yakın isyancı Ermeniye Suriye ve Lübnan'a göçürmeye karar verdi. Göçürme sürecinde onların bir hayli kısmı Kürtler tarafından mahvedildi. Şimdiye kadar 25 Nisanı Ermeniler'in güya Türkler tarafından 'müteşekkil bir surette devlet seviyesinde mahvı' günü olarak ileri sürülmüş ve uluslararası alanda uydurma 'Ermeni soykırımı' kabul ettirmeye çalışsalar da bu hileli maksatlarına ulaşamamışlardır.”⁹⁷⁷

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile ilişkiler konusunda iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde 1918 yazında yapılması planlanan İstanbul Konferansı'nın büyük rolü olduğu belirtilmektedir. Konferansın gerçekleşmemesine rağmen Azerbaycan temsilcileri Eylül ayının başlarında Sadrazam Talat Paşa ile görüşmüşler ve 6 Eylülde Sultan Vahidettin tarafından kabul edilmişlerdir. Aynı gün Sultan'ın tahta çıkışı münasebetiyle İstanbul'da olan diplomatik temsilciler için düzenlediği kabul töreninde “Sultan'ın özel girişimi ile” ilk olarak Azerbaycan temsilcileri kabul edilmiştir. Bu kabulde M. Emin Resulzade ve Sultan arasında geçen şu diyaloga 11. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında yer verilmiştir: “*Azerbaycan Cumhuriyeti adına sultanı tebrik eden M. Emin Resulzade yüz yıllık esaretten kurtulmuş Azerbaycan halkının bağımsızlık ve özgürlüğünü koruyup sürdürmesinde kardeş Türkiye'ye güvendiğini bildirdi. Sultan ise cevabında; ‘...sevimli Azerbaycanımızın temsilcileri tarafından tebrik edilmeyi hayatımın mutlu bir anı olarak kabul ediyorum. Esaretten kurtulmuş Türk ve Müslüman Hükümetinin istiklaliyet ve hürriyetini temin etmek hükümetimin en mukaddes vazifesini teşkil ediyor. Azerbaycan'ın hayat ve güç bularak bizimle birlikte umumi düşmanlarımıza galip geleceğini ümit ediyorum. Selamımın bütün Azerbaycanlı kardeşlerime ulaşmasını arzu ediyorum’ demiştir.*”⁹⁷⁸

⁹⁷⁷ T. T. Veliyev, R. C. Süleymanov, N. C. Mehdiyeva, M. B. Feteliyev, Q. E. Aliyev, R. O. Gurbanov, E. E. Gocayev, M. Ö. Veliyev ve A. E. Hüseyinov, Yeni Tarih 10, 2. Baskı, Bakü, Çaşoğlu Neşriyatı, 2003, s. 369.

⁹⁷⁸ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 43-44.

Ders kitabında Nahçıvan'ın statüsünün belirlenmesinde Türkiye'nin rolünden de övgüyle bahsedilmektedir: *“Ermeniler'in Nahçıvan'da büyük iddiaları vardı. Bu meselenin Azerbaycan'ın hayrına halledilmesinde Türkiye'nin inkar edilemez rolü oldu. 1921 yılının Mart ayında Moskova'da Türkiye ile Rusya arasında resmi görüşmeler sürdürülüyordu. Bu görüşmeler sırasında iki ülke arasındaki ve Kafkasya Cumhuriyetleri arasındaki sınır problemi önemli yer tutmaktaydı. Türkiye görüşmelerde Azerbaycan'ın menfaatini korumaya çalışıyordu... Türkiye kendi ordularını Nahçıvan'dan çekmek için Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunun kabul edilmesi şartını koşmuştur. 16 Mart'ta imzalanmış dostluk antlaşmasına göre Nahçıvan Azerbaycan'ın terkinde kalıyordu. Ancak bundan sonra Nisan ayında Türk orduları Nahçıvan'ı terk ettiler. Bundan sonra Azerbaycan'ın himayesi altında Nahçıvan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi.”*⁹⁷⁹

Ders kitaplarında Kıbrıs meselesinin ortaya çıkışı, Kıbrıs Barış Harekatı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir: *“Yunanistan'ın enosis yoluyla Kıbrıs'ı ilhak etme siyaseti Türkiye'nin sert mukavemetine neden oldu. 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve buradaki Türk ahalinin güvenliğini sağlamak için Türkiye adaya asker çıkardı... Kıbrıs adasındaki Türk toplumuna baskı yapılması, 1963 yılındaki Türk-Yunan çatışmasına neden oldu. Türkler'e karşı vahşilikler yaratan Yunanlılar onları asırlardır yaşadıkları topraklardan kovmaya çalışıyorlardı. 1964 yılının Martında adaya BM ordusu yerleştirildi. Lakin bu adadaki çatışmalara son vermedi. 1974 yılı Temmuzunda Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmeye çalışan askerler hükümeti devirdiler. Buna cevap olarak Türkiye adaya asker çıkararak Kıbrıs Türklerini enosisten kurtardı. Adanın kuzeyinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu.”*⁹⁸⁰

Azerbaycan okullarında okutulan tarih ders kitaplarında Türk adının anlamı, Türklerin anayurtları gibi Türk tarihi ile ilgili temel kavramlardan ve ilk Türk devleti olan Asya Hun Devleti'nden itibaren tarih boyunca kurulmuş tüm Türk devletleri hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir. Türk tarihi ile ilgili verilen bilgiler Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1990'lı yılların sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. Azerbaycan'da Sovyet döneminde tarih ders kitaplarında hakim olan “komünizm” merkezliliğin Sovyet sonrası dönemde yerini “Türk” merkezliliğe bıraktığı söylenebilir.

⁹⁷⁹ İsmayilov ve diğerleri, Age., s. 130.

⁹⁸⁰ Mehmedov ve diğerleri, Age., s. 122.

Bu dönemdeki ders kitaplarında başta Selçuklu ve Osmanlı Devletleri olmak üzere Türk devletlerine bakış açısı olumludur. Osmanlıların Akkoyunlu ve Safevilerle mücadeleleriyle ilgili konularda “Türk dünyası merkezli genel bir bakış açısıyla” yaklaşılmaya çalışılarak sık sık bu savaşların “kardeş savaşı” olduğu vurgulanarak bu savaşların batı ülkelerinin yararına sonuçlar doğurduğu belirtilmektedir. Ders kitaplarında duraklama döneminden itibaren özellikle merkezi yönetimin zayıflamasının taşraya yansması olarak Osmanlı Devletinin (Osmanlı feodallarının) Azerbaycan’daki yönetim tarzı ağır bir üslupla eleştirilmektedir.

3.7.4. Rus Çarlığı’na Yaklaşım

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’da yazılmış tarih ders kitaplarında Rus çarlığı açık bir şekilde “düşman öteki” konumundadır.

Azerbaycan’da bu dönemde tarih ders kitaplarında Rus Çarlığı ile ilgili ilk bilgilere 5. sınıf “Vatan Tarihi” ders kitabında rastlanmaktadır. “Berde Faciası” başlığı altında Azerbaycan’ın Berde şehrinin Ruslar tarafından işgal edilerek uyguladıkları yağma ve katliamlar hakkında şu bilgiler verilmektedir: *“Arap zulmü devrildikten sonra tek ve güçlü bir devlet olarak birleşemeyen Azerbaycan toprakları Kuzeyden çok tehlikeli bir düşmanın saldırısına maruz kaldı. 10. yüzyılın başlarından başlayarak Ruslar Azerbaycan’ın Hazar sahili bölgelerine soygun seferleri yapmaya başladılar. Onlar çok sayıda gemilerle kıyıdaki köylere baskınlar yapıyor, dehşetli yağmalar ve yangınlar türetiyorlardı... 944 yılında Rusların yeni hücumu başladı. Bu sefer onlar ülkenin başşehri Berde’yi ele geçirmek ve daimi surette Azerbaycan’da güçlenmek niyetindeydiler... Berde hakiminin işgalcilerden kat kat fazla olan kuvvetleri şehri koruyamadı. Ahali kılıçtan geçirildi ve şehir amansızcasına yağmalandı... Berdeliler’in şiddetli mukavemetini gören işgalciler Berdelilerin üç gün içinde şehri terk etmelerini istediler. Süre dolduktan sonra doğdukları şehri terk edemeyen Berde ahali yeniden kılıçtan geçirildi. Sağ kalanları Cuma Camisi’ne toplayıp adambaşı 20 dirhem para istediler. Parası olanlar canlarını satın alarak kurtuldular. Parası olmayanlar cezalandırıldı. Şehirde yeni yağma ve katliamlar başladı. Kadın ve çocuklar esir edildi...”*⁹⁸¹

⁹⁸¹ E. E. Gocayev, Vatan Tarihi 5, Bakü , 1997, s. 24-25.

7. sınıf “Azerbaycan Tarihi” ders kitabında “Slavlar’ın Azerbaycan’a Baskınları” başlığı altında Ruslar’ın 9. yüzyılın sonlarından başlayarak önceleri Don-Volga- Hazar vasıtasıyla Azerbaycan’la ve Azerbaycan topraklarından geçerek Abbasi Halifeliği ile ticaret ilişkileri kurduğu; fakat çok geçmeden Hazar sahilindeki vilayetlere “soygunculuk akınları” başlattıkları ve 10. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise saldırıların daha yaygın ve sürekli hal almaya başladığı belirtilmektedir.⁹⁸²

8. sınıf “Orta Asırlar Tarihi” ders kitaplarında 11.-15. yüzyıllarda Moskova Knezliği’nin işgaller yolu ile kendi topraklarını genişletme siyaseti izlediği, sıradaki işgal hedefi Kuzeyde ve Volgaboyu’nda yaşayan Türk halklarının olduğu, bağımsızlıklarını yitiren bu halkların “Ruslaştırma” ve “Hristiyanlaştırma” siyaseti ile karşı karşıya kaldıkları belirtilmektedir.⁹⁸³

18. yüzyılın başlarına kadar askeri gücünün yetersiz olması nedeniyle sadece iktisadi siyaset uygulayan Rusya 1. Petro’dan itibaren “Hazar sahili” bölgelerini işgal siyaseti izlemeye başlamıştır. 1. Petro, Hazar Denizi’ni Rusya’nın “iç gölüne” çevirerek Doğu’yla Hazar-Volga yolu ile ticaret yapmayı, Doğu ve Batı ticaretini ele geçirmeyi amaçlıyordu. 1. Petro bu amaçlarla 18 Haziran 1722’de Ejderhan’dan harekete geçerek yolu üzerindeki birçok köyü yakmıştır. İşgalciler böyle yıkıcı hareketlerle yerli ahaliyi korkutmaya çalışıyorlardı. Bu dönemde gücünü kaybetmiş Safevi Devleti, Rus ilerleyişi karşısında önemli bir varlık gösteremedi. 1. Petro Kafkasya’daki bu ilerleyişi sırasında din unsurundan da maharetle yararlanmıştı. Çar 1. Petro Kafkasya’nın Hristiyan ahalisine Hristiyanları Müslümanların zulmünden kurtarmaya çalıştıklarını ilan etmiş, 15 Haziran 1722’de “Azerbaycan dilinde” Müslüman halka yönelik bir beyanname yayınlamıştır. I. Petro bu beyanname bölgedeki Şialar’a yönelik olarak aslında Safevi Şahı’nın dostu olduklarını, amaçlarının bu bölgeleri işgal etmek olmayıp bölgede sükuneti sağlamak ve Rus tüccarlarına eziyet eden isyancıları cezalandırmak olduğu, Safeviler’e karşı isyan eden feodalların ve Osmanlı Türkleri’nin bu toprakları zaptetmelerini önledikten sonra bölgeyi Safevilere iade edeceklerini beyan etmiştir. Kitapta 1. Petronun bu “hilekarlığının” ilk başlarda Hazar sahili bölgelerdeki ahalinin bir kısmının Safevilere hıyanet ederek Rusya’ya meyiletmesine sebep olduğu, bu

⁹⁸² Yakup Mahmudov, Yusif Yusifov, Rehim Eliyev, Azerbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994.; s. 81.

⁹⁸³ Y. M. Mahmudlu, E. E. Gocayev, R. Z. Helilov, S. E. Ağayev, S. M. Gemberov, Ş. B. Memmedova, H. K. Elişova ve B. E. Hubyarov; Orta Asırlar Tarihi 8, 2. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2003, s. 127.

gelişmede Rusların Güney Kafkasya'ya gönderdikleri Ermeni elçilerinin de önemli rol oynadıkları belirtilmektedir.⁹⁸⁴

Ders kitaplarında Çarlık rejiminin işgal ettikleri Müslüman topraklarında hakimiyetlerini sağlamlaştırmak için Hristiyanlık dininden bir araç olarak yararlandıkları belirtilmektedir. Dokuzuncu sınıf Yeni Tarih ders kitabında Rusya'nın uyguladığı din politikası ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “Çarizm Müslüman, Tatar ve Başkırları, Putperest Çuvaş, Şamanist Yakutları ve diğer halkları Hristiyanlaştırmaya çalışıyorlardı... 18. yüzyılda yerli halkların kitlesel surette Hristiyanlaştırılması siyasetine hız verilmişti. Hristiyanlık askeri güç ve zorba metodlarla yayılıyordu. Pravoslav misyonerleri Rus askerlerinin nezareti ile köy ve şehirleri gezip yerli ahaliye silah gücüyle yeni dini kabul ettiriyorlardı. Dininden dönmek istemeyenlere beden cezası veriyor ve hapisanelere atıyorlardı. Bu devirde eski ibadetgah ve mabedler vahşice yıkılıyordu. Sadece Tataristan'da 418 cami yıkılmıştı. Hatta burada ölüleri Müslüman adetiyle defnetmek yasaklanmıştı. Çarizm, Hristiyan unsurundan yerli halklar arasında nifak yaratmak için de yararlanıyordu. Pravoslavlığı kabul eden Volgaboyu halkları üç yıllığına, Yakutlar ise beş yıllığına vergilerden muaf tutulmuştur. Onların ödemeleri gereken vergiler ise kendi dinini koruyanların vergilerine ekleniyordu. Pravoslavlığı kabul eden Tatar mirzalarına Rus soylularının bütün ayrıcalıkları uygulanıyordu. Yakut kinazları da bu dine geçtikten sonra kendi kabilelerindeki üstün mevkilerini koruyup sürdürebilmişlerdir. Hristiyanlığı yaymak için dini mektepler açılıyor, yerli ahaliden erkek çocuklara zorla Pravoslav ruhunda eğitim öğretim veriliyordu. Çarizm bu yolla yerli halkların mensuplarından Hristiyan misyonerleri yetiştiriyordu. Türklerin ve diğer halkların bir kısmının Hristiyanlaştırılması Çarizmin bu yerlerde desteklerinin güçlenmesine yardım ediyor, onun yerli halklara ideolojik etki gösterme imkanını artırıyordu. Bu durum sonraki on yıllarda Çarizmin Ruslaştırma siyasetini kolaylaştırdı.”⁹⁸⁵

Ruslar 28 Temmuz 1723'te Bakü'yü, ardından da Salyan'ı ve 1726 yılında ise Kuba'yı işgal ettiler. Bakü ve Salyan'ın işgaliyle ile Hazarboyu bölgelerin Rusya'ya “zorla birleştirilmesinin” birinci merhalesi tamamlanmıştır.⁹⁸⁶ Azerbaycan'da tarih ders

⁹⁸⁴ Süleyman Memmedov, Kerim Şükürov; Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995. s. 54-55.

⁹⁸⁵ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 192-193.

⁹⁸⁶ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 56.

ders kitaplarındaki temel yaklaşım Azerbaycan'ın Hazar sahili bölgelerindeki ahalinin Rus ordusuna karşı koymaya yetecek güçleri olmadığından Rusya'nın tabiliğini kabul etmek zorunda kaldıkları yönündedir.⁹⁸⁷ Gerçek böyle iken Sovyet döneminde yazılmış tarih ders kitaplarında Azerbaycan halkının Türkiye'ye meyilli oldukları gerçeğinin bilinçli bir şekilde perdelenerek Rusya'ya müracaatın ön plana çekilmesi ve güya halk kurtuluş yolunu Rusya'da görüyormuş gibi gösterilmesi eleştiri konusu yapılmaktadır. Aynı ders kitabında tarihî gerçeklere ve belgelere bakıldığında ahalinin Ruslar'ı istemediği, Rus tehlikesini hisseden “İrevan Azerbaycanlılarının” Erzurumdaki Osmanlı Paşasına “*Niçin oturuyorsunuz? Siz de Türksünüz, biz de. Rus'un eline düşmektense sizin elinize düşmemiz iyidir. Vaktinde gelin, şehri zaptedin ve Rus'u şehire bırakmayın*” diye yazdıkları belirtilmektedir.⁹⁸⁸

Kafkas hanlıklarının meydana gelmesiyle Azerbaycan'da siyasi birliğin dağılması Rusya'nın işgal planlarının hayata geçirilmesi için elverişli ortam yaratmıştır. 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında Azerbaycan hanlıklarını korumak için ülkeye göz dikmiş Rusya, İngiltere, Fransa, İran ve Türkiye'den oluşan muhtelif güçler olduğu belirtilmekte ve şu değerlendirme yapılmaktadır: “*Elbette böyle bir şeraiitte İran ve Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığı için tehlikeli değildi. Çünkü bu devletler bahsedilen devirde işgal siyaseti yürütüyorlardı. Avrupa devletleri ise aksine sömürgeler ele geçirmek için büyük savaşlar başlamışlardı... Azerbaycan'a karşı asıl tehlike şimdi Rusya'ydı.*”⁹⁸⁹ Böyle olmakla birlikte kitapta Rus diplomasisinin iki yüzlü bir siyaset izleyerek Kafkasyadaki işgal planlarını maharetle perdelediği belirtilmektedir.⁹⁹⁰

Azerbaycan tarih ders kitaplarında Azerbaycan'da Ruslar'ın uyguladığı “işgal siyaseti” ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmekte ve bu uygulamalar sert bir üslupla eleştirilmektedir: “*Rusya Azerbaycan topraklarını ele geçirdikten sonra orada işgal rejimi kuruyordu. Gülistan Antlaşması ile kısa süreli sulh elde edilmesi sonucunda ele geçirilen topraklarda ciddi sömürge idare sistemi kurmaya başladı...*”⁹⁹¹ “*Azerbaycan topraklarında Rusya'nın hayata geçirdiği sömürge siyaseti sosyal ve etnik zulüm haddini aşmıştı. Bütün bunlar ülkede Çar hakimiyetine karşı nefreti günden güne*

⁹⁸⁷ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 64.

⁹⁸⁸ Memmedov ve Şükürov, Age., s. 57.

⁹⁸⁹ Memmedov ve diğerleri, Age., s. 145

⁹⁹⁰ Memmedov ve diğerleri, Age., s. 115-117

⁹⁹¹ Memmedov ve diğerleri, Age., s. 162

artırıyordu. Lakin bu hiç de ahalinin Çar zulmüne İran zulmünü tercih ettiği şeklinde anlaşılmalıdır... ”⁹⁹²

Ders kitaplarında Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'ın işgalini tamamlamasından sonra buradaki sömürge yönetim usulünü daha da güçlendirdiği, vergilerin artırılmasının köylülerin durumlarını daha da kötüleştirdiği ve Rus memurlarının keyfi ve kanunsuz uygulamalarının katlanılmaz boyutlara vardığı belirtilmektedir.⁹⁹³

Rus Çarlığı'nın bu uygulamaları halkta hoşnutsuzluk yaratmış ve sık sık Rus yöneticilere karşı isyanların doğmasına neden olmuştur: *“1860'lı yıllarda Zagatala'da Rusya'nın katı sömürgecilik siyasetine, memurların kanunsuzluklarına ve rüşvetçiliklerine ve daha da önemlisi burada ahalinin zorla Hristiyanlaştırılmasına karşı güçlü muhalefet yükselmeye başlamıştı. 1862 yılının Eylül ayında ahalisinin tamamı Müslüman olan Balaken köyünde kilise yapılmasına karşı itirazlar son noktasına yükseldi ve 1863 Haziranında isyana dönüştü. Çar güçleri isyanı şiddetle bastırdılar, on sekiz kişiyi asıp, bin kişiyi ise aile üyeleriyle birlikte sürgüne gönderdiler.”⁹⁹⁴*

Rus yönetimi bu isyanlar karşısında birtakım ıslahatlar yapmak zorunda kalmışsa da Kafkasya'da uyguladığı ıslahatları bilinçli bir şekilde Azerbaycan'da ya hiç uygulamamış ya da da Azerbaycan halkının aleyhine olacak şekilde uygulamıştır. 10 Nisan 1840 tarihinde yapılan ıslahatlar Azerbaycanlı memurların yönetim ve mahkeme organlarından uzaklaştırılması için bir bahane olarak kullanılmış, bunlardan boşalan yerlere Rus görevlileri atanmış ve devletin bürokratik işlerinde Rusça kullanılmaya başlanmıştır. Ders kitabında bu konuyla ilgili şu bilgiler de verilmektedir: *“1860-70'li yıllarda Rusya'da ıslahatların çoğu Azerbaycan'da ya uygulanmadı ya da çok sınırlı olarak uygulandı. Mahkeme, şehir, askeri yönetim ıslahatları Azerbaycana da uygulandı... Rusya'da askeri bölge oluştururken önceden bu toprakların kime ait olduğu bu topraklarda yaşayan halkın etnik yapısı, gelenekleri ve iktisadi hayat tarzı göz önünde tutulmuyordu. Denilebilir ki 'milli uçgarların' ahalisi yönetime katılmak hakkından mahrumdular. Çar idarelerinde önemli görevlerin hepsi Rus memurları*

⁹⁹² Memmedov ve diğerleri, Age., s. 167

⁹⁹³ T. T. Veliyev, E. B. Muradeliyeva, Ş. E. Tağıyeva, R. İ. Eliyev ve K. K. Şükürov, Azerbaycan Tarihi 10. sınıf, 2. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1998, s. 20

⁹⁹⁴ Veliyev ve diğerleri, Azerbaycan Tarihi 10, s. 75-76.

tarafından yürütülüyordu. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da hayata geçirdiği ıslahatlar sadece bu yerlerde sömürge hakimiyetini güçlendirmek maksadını güdüyordu.”⁹⁹⁵

Ders kitaplarında Rusya'nın Kafkasya'da Hristiyan dinine mensup Ermeni ve Gürcülere oranla Azerbaycan Türklerine uygulanan “milli zulmün” daha katlanılmaz derecede olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin Doğu Gürcistan Rusya'yla birleştirildikten sonra Gürcü zadesanlarına Rus zadesanlarının sahip olduğu haklar tanındığı halde Müslüman zümresine bu hak verilmemiştir.⁹⁹⁶ Yine komşu ülkelerde (Ermenistan, Gürcistan) milli okullar, kiliseler, ana dilde yayınlar, çeşitli yardım cemiyetleri olduğu halde Azerbaycan'da bunlar yasak edilmişti. Hristiyan kilisesine itimat ve ilgi gösterildiği halde camiler gözetim altında tutuluyordu. Rus memurlarının izni olmadan yeni camiler inşa edilemiyordu.⁹⁹⁷ Rus yönetiminin uygulamaları ile ilgili kitapta şu değerlendirme yapılmaktadır. “... Rusya gayrirus olan milletler için iki kat hapisane idi. İmparatorluğun esaretinde olan halklar karşı karşıya getiriliyor, milli onurları hakarete uğruyor, tarihlerinden ve köklerinden uzaklaştırılıyorlardı. Milli devletlerin kurulması hakkındaki fikirler yasaklanmıştı. Sömürgecilik siyasetinden ileri gelen askeri bölge sonucunda halkların tarihen sabitleşmiş sınırları bozulmuştu. Böylece komşu milletler arasında kavga çıkarmak için bahanelerden istenildiği zaman yararlanmak mümkündü.”⁹⁹⁸

Ders kitaplarında Ruslar'ın ayrımcı uygulamalarının askerlik alanında da kendini gösterdiği, Çar ordusunda özel Ermeni ve Gürcü milli askeri birlikleri oluşturulduğu halde Müslümanların silah kullanmayı öğrenmesinler diye orduya alınmadıkları ve Rus Hükümetin Müslümanların cephelerde Osmanlı ordusuna karşı savaşmayarak silahlarını Rus sömürgecilerine çevirmelerinden korktuğu dile getirilmektedir.⁹⁹⁹ Fakat Çarlık rejiminin bu ayrımcı uygulamalarının Azerbaycanlılar'ın kendilerinin Ruslar'dan ayrı bir millet olduklarını anlamalarını ve millet bilincinin oluşmasında etkili olduğu belirtilmektedir: “Rusya'yı ‘halklar hapisanesi’ne çeviren çarizm (Ruslar'dan) gayrimilletleri halkları esarete tutuyordu. Zorla Ruslaştırma, etnik ayrımcılık, medeniyetin bütün sahalarında yasaklar koyulması, mutlakiyet yönetiminin milli sömürge siyasetinin temel özellikleriydi. Lakin bu siyasetin

⁹⁹⁵ Veliyev ve diğerleri; Age., s. 81.

⁹⁹⁶ Süleyman Memmedov, Kerim Şükürov; Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995, s. 165.

⁹⁹⁷ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 195.

⁹⁹⁸ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 187.

⁹⁹⁹ Veliyev ve diğerleri; Age., s. 236.

başka bir tarafı vardı. M. Emin Resulzade'nin 'Asrımızın Siyavuşu' adlı eserinde Rus istilası hakkında şöyle yazıyordu: '... Rus istilasının hayrı şu oldu ki Azerbaycanlılar kendilerini içtimai bir vücut, hususi medeniyet tohumlarını taşıyan bir cemiyet, yani Ruslardan ayrı bir millet olduklarını hissetmeye başladılar.'¹⁰⁰⁰

Kitapta Rusya ile İran arasında 9-10 Şubat 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması hakkında bilgi verilirken antlaşma maddelerinin Rusya'nın dış siyasetinin "işgalci" mahiyetini açık bir şekilde ispatladığı belirtilmiştir: "Bu antlaşma Azerbaycan için daha ağır idi. Ülkemiz Rusya ile İran arasında bölüştürülmüş, onun kuzeyi Rusya, güneyi ise İran'ın eline geçmişti. O zamandan (beri) parçalanmış halkımız bugün de birbirinden ayrı yaşamak mecburiyetinde kalmıştır... Çarizm 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında ortaya çıkmış tarihî şeraitten yararlanarak Azerbaycan'ı parçaladı. Rusya Azerbaycan'ın kuzey ve güneyi arasındaki her türlü yakınlaşmaya düşmanlık besliyodu. Resmi matbuatta güney Azerbaycanlılar kasten 'Fars', kuzeyde yaşayanlar ise 'Tatar' olarak adlandırılıyorlardı."¹⁰⁰¹

Azerbaycan'da tarih ders kitaplarında Rus Çarlığı'nın eleştirilen bir uygulaması da çeşitli ülkelerde ve bölgelerde yaşayan Ermenilerin sistemli bir şekilde Azerbaycan topraklarına göçürülerek burada bir Ermeni vatanı kurmak çabalarıdır: "Rusya'nın himayesi altında Ermeni Devleti'nin kurulması ve Ermenilerin İran ve Türkiye'den Rusya'nın işgal ettiği topraklara göçürülmesi tesadüfi olay olmayıp, I. Petro devrinden başlayarak devam eden Rus-Ermeni münasebetlerinin doğal sonucuydu. Bu münasebetlerin esasını Rusya'nın Doğu'nun Müslüman devletlerine, özellikle Türkiye'ye düşmanlık oluşturuyordu. I. Petro'nun bu siyaseti onun varisleri tarafından sonraki bir asır süresince de devam ettirildi."¹⁰⁰² İran, Türkiye ve diğer doğu ülkelerinden Ermeniler'in Rusya'nın işgal ettiği topraklara göçürülmesi sonraki devirlerde de devam etmiş ve Ermeniler'in göçürülmesi sonucunda Karabağ, Erivan ve Nahçıvan bölgelerinde ahalinin etnik yapısı köklü değişikliğe uğramıştır.¹⁰⁰³

"Çarizmin Göçürme Siyasetinin Azerbaycan Köylülerinin Durumlarına Etkisi" başlığı altında Azerbaycan köylülerinin topraklarının az olmasına rağmen Çarizmim

¹⁰⁰⁰ Veliyev ve diğerleri; Age., s. 103.

¹⁰⁰¹ Süleyman Memmedov, Kerim Şükürov; Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995, s. 169-170.

¹⁰⁰² T. T. Veliyev, E. B. Muradeliyeva, Ş. E. Tağıyeva, R. İ. Eliyev ve K. K. Şükürov, Azerbaycan Tarihi 10. sınıf, 2. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1998, s. 11

¹⁰⁰³ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 13.

“sömürgecilik ve Ruslaştırma siyaseti” nin bir gereği olarak Rusya’dan bu bölgelere göçürülenlerin sayılarının gittikçe arttığı belirtilmektedir: *“Azerbaycan’da bazen bütün bir köyün toprakları Rusya’dan göçürülen köylülere veriliyordu. Çarizmin göçürme siyaseti Azerbaycan’da zorla hayata geçiriliyordu. Aslında bu Çarizmin daha bir önceki yüzyıldan başlattığı sömürgeci ve Ruslaştırma siyasetinin devamı idi. Sonuçta göçürülenlerle yerli ahali arasında açıkça düşmanlık yaratılıyordu. Yerli ahalinin hakları alınıyor, halkın itiraz sesleri ise silah gücüyle susuturuluyordu. Göçürme siyaseti sonunda az topraklı ve topraksız köylülerin sayıları her geçen yıl artıyordu. Bunun sonucu yalnız Bakü guberniyasında topraksız ailelerin sayısı 16 bini aşmıştı. Bu siyaset ahalide hakimiyete karşı nefret uyandırıyor.”*¹⁰⁰⁴

Azerbaycan’da tarih ders kitaplarında Rus Çarlığı’nın her fırsatta Ermenileri kolladıkları belirtilerek özellikle onların Azerbaycan Türklerine karşı uyguladıkları katliamları destekledikleri veya görmezden geldikleri dile getirilerek eleştirilmektedir. “Rus Ermeni İlişkileri” başlığı altında şu bilgiler verilmektedir: *“17. yüzyılın 2. yarısı-18. yüzyılın başlarında Ermeniler kendi siyasetlerini faallaştırmaya başladılar. Azerbaycan’ın ezeli topraklarında ayrı bir Ermenistan Devleti kurmak isteyen Ermeniler bütün Kafkasyayı ve Türkiye’nin altı vilayetini de ele geçirmek için muhtelif vasıtalarından yararlanmaya çalışıyorlardı. Bu işte Ermeni Katolikliğinin ikametgahu olan Eçmiadzin Manastırı özellikle geniş teşkilat ve ideolojik role sahipti. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler Fransa’da, İtalya’da, Türkiye’de ve Rusyada tedricen konumlarını güçlendiriyor, ülke iktisadiyatında özellikle ticaretle hakim konuma gelmeye çalışıyorlardı. Hile, riyakarlık, ‘Ermeni mutiliği’, satgınlık, başlıcası rüşvet yolu ile aynı ülkelerin hakim dairelerini ele geçiriyor, kendi menfur planlarını hayata geçirmede onların yardımından bir vasıta olarak yararlanıyorlardı.”*¹⁰⁰⁵

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’da tarih ders kitaplarında Rus Çarlığı, 1813 Gülistan Antlaşmasından itibaren Azerbaycan’ı işgal altında tutan ve “sömürgecilik” siyasetinin bir gereği olarak Azerbaycan’ı sömüren “düşman öteki” konumundadır.

¹⁰⁰⁴ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 161-162.

¹⁰⁰⁵ T. T. Veliyev, R. C. Süleymanov, N. C. Mehdiyeva, T. T. Mustafayeva, K. E. Eliyev, M. B. Fetaliyev, E. E. Gocayev, M. Ö. Veliyev, ve A. E. Hüseyinov; Yeni Tarih; 9. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001. s. 207.

3.7.5. Sovyetler Birliği ve Sosyalist Sisteme yaklaşım

Azerbaycan'da Sovyet sonrası dönemde yazılmış tarih ders kitaplarında Sovyetler Birliği ve sosyalist sisteme karşı olumsuz bir bakış açısı mevcuttur. Ders kitaplarında 1917 Ekim Devrimi ve sonrasında gelişen olayların Azerbaycan halkının Rus Devrimine olan umidini kırdığı, “Lenin’in “sulh hakkında dekret”, “Rusya halklarının hukuk beyannamesi” ve “Rusya’nın ve Doğu’nun Müslüman emekçilerine müracaat” gibi beyanatlarda ileri sürdüğü husuların gerçeklerden kopuk ve uygulanabilir olmaktan uzak olduğunun anlaşıldığı ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁶ Bolşeviklerin Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından önceki dönem ve kuruluş aşamasında beyan ettikleri bağımsızlık ve eşitlik gibi kavramlarla Azerbaycan halkını aldattıkları belirtilmektedir. Bu hususlarla ilgili 11. sınıflar için Azerbaycan Tarihi ders kitabında şu değerlendirme yer almaktadır: “... ‘Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’ kavramı bir aldatmaca ve önceden iyice düşünülmüş senaryonun bir parçasıydı. Bu senaryoya uygun olarak 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Devrim Komitesi, Bakü ve Azerbaycan ahalisine Bağımsız Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etmiş ve gerçekte bağımsızlık uğrunda mücadele sürdürüldüğünü beyan etmiştir. Yine görünüşte samimi olduklarını göstermek için Cumhuriyetin yüksek yönetim organlarının temsilcileri Azerbaycan halkından oluşturulmuştur. Lakin milliyete Azerbaycanlı olan yönetici konumunda bulunan bu komünistler Azerbaycan’la Rusya’yı tek çatı altında birleştirilmesinden yanaydılar. Azerbaycan’da hakimiyeti elinde bulunduran ve 1920 yılının şubat ayında kurulmuş Azerbaycan Komünist (bolşevikler) Partisi hiçbir zaman bağımsız olamamış, faaliyetlerinde tamamen Rusya Bolşevik Partisi’ne bağlı olmuştur.¹⁰⁰⁷

Ders kitaplarında Sovyet rejiminin asıl maksadının Azerbaycan’ın başta petrol olmak üzere yer altı ve yer üstü kaynaklarının sömürülmesi olduğu, bu yönüyle Rus arlığı’nın “sömürgecilik” siyasetinden farkı olmadığı dile getirilmektedir. Bu duruma ispat olarak Bak’de Bolşeviklerin hakimiyeti ele geçirmesi zerine Lenin’in sarfettiği şu sözler gösterilmektedir: “... Yine dn Bakü’den aldığımız bir haber gösteriyor ki Sovyet Rusya’nın durumu düzelmektedir. Sanayimizin yakıtsız kaldığı bizce malumdur. şimdi ise haberini aldık ki Bakü Proletaryası hakimiyeti ele geçirmiş ve Azerbaycan hkmetini yıkmuştur. Bu demektir ki şimdi bizim bütün sanayimizi canlandırabilecek bir

¹⁰⁰⁶ İsmayilov ve diğerleri, Age., s. 5.

¹⁰⁰⁷ İsmayilov ve diğerleri, Age., s. 96-97.

iktisadi kaynağımız vardır."¹⁰⁰⁸ Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra Sovyet yönetimi Bakü petrol yataklarını "vahşicesine" sömürmüş, kısa sürede petrol sanayisine ağır darbe vurmuş ve petrol gelirleri düşmüştür. Çünkü Bolşeviklerin hakimiyeti devrinde Azerbaycan'ın diğer servetleri de "kardeşlik yardımı" adı altında Rusya'ya gönderiliyordu.¹⁰⁰⁹

Azerbaycandaki tarih ders kitaplarında Sovyet rejiminin "sosyalist modeli" ve "yönetim anlayışı" eleştirilmektedir. Ders kitaplarında 1930'lu yılların sonlarına gelindiğinde Azerbaycan'da özel mülkiyetin tamamen lağvedilerek ekonomide devletçiliğin uygulanması, herkesin ve her şeyin parti denetimine alınmasının iktisadi alanda "insiyatif almama" ve "üretimsizliğe" neden olduğu; bunun ise herkesin başarabildiği kadarıyla devlet mülkiyetini talan etmesi ve halkın çalışmaya olan ilgisini tamamen ölmesine neden olduğu belirtilmektedir: "... *Bunun sonucu tedricen halk kitlelerinde beraberlik psikolojisi oluşmuş, hakimiyet ve mülkiyetten uzaklaştırılmış Sovyet halkı sadece devletin istek ve taleplerini yerine getirmeye çalışan kitleye dönüşmüştü. Toplumun yoksullaşması, yoksulluğun ilanı, mal mülke nefret devlet ideoloji araçları tarafından oluşturulmaya başlandı. ... Tarihen demokratik gelenekleri olmayan bir ülkede parti aygıtı devletin bütün sahalarına müdahale ve nezaret etme imkanlarını artırdı... 1930'lu yılların sonlarında İ. Stalin'in Azerbaycan'da gerçekleştirdiği değişikliklerden birisi de Cumhuriyet'in dilinin değiştirilmesi oldu. Bundan sonra Cumhuriyet'in yerli ahalisi 'Azerbaycanlı', dili ise 'Azerbaycan dili' olarak adlandırılmağa başlandı. Sadece siyasi karakter taşıyan bu 'ıslahat' Azerbaycan halkını tarihî geçmişinden koparmak gayretinden başka bir şey değildi.*"¹⁰¹⁰

Sosyalist düzenin kurulmasının siyasi sonucu ülkede totaliter devlet sisteminin kurulması olmuştur. Hakimiyet ülkede demokratik haklara, siyasi muhalefete imkan vermeyen Komünist Partisi'nin elinde toplandı. Buna rağmen rejim, halkı SSCB'de dünyanın en demokratik ve adaletli sisteminin kurulduğuna inandırmıştı.¹⁰¹¹ Devlette bütün siyasi hakimiyet Stalin'in, "milli cumhuriyetlerde" ise onun temsilcileri olan Cumhuriyet Parti Merkez Komitelerinin birinci katiplerinin elinde toplanmıştı.

¹⁰⁰⁸ İsmayilov ve diğerleri, Age., s. 95.

¹⁰⁰⁹ İsmayilov ve diğerleri, Age., s. 19.

¹⁰¹⁰ İsmayilov ve diğerleri, Age., s. 163-164.

¹⁰¹¹ İsak Mehmedov, Seyfeddin Kandilov, Tahir Gaffarov, Sevda Süleymanova, Ekber Gocayev ve Murat Veliyev; En yeni Tarih: Genel Eğitim Okullarının 11. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Yeniden İşlenmiş ve Geliştirilmiş 2. Baskı, Bakü, Çaşıoğlu Neşriyatı, 2005, s. 24.

Merkezde ve cumhuriyetlerde siyasi sistemin bütün daireleri “birinci şahsın” ve ona en yakın olan elitin iradesine tâbi idi. Siyasi hakimiyet merdivenin bir basamak aşagısında ise rayon, şehir, vilayet, parti, sovyet, hukuku muhafaza ve hafiye organları, içtimai teşkilat, idare müesese liderlerinden ibaret “parti tasarrufat fealları” adlandırılan bir grup duruyordu. Onların büyük kısmı “tanışıklık” ve “şahsi sadakat” prensiplerine göre bir kısmı ise “rüşvetle” göreve gelmekteydiler.¹⁰¹²

Ders kitaplarında Sovyet rejiminin özellikleri şöyle dile getirilmiştir: “*Laf taşıma, hainlik, insanlara karşı güvensizlik, gizli izleme, düşüncelere nezaret daha da artmış, toplumda genel korku yaratılmıştı. Herkes birbirinden şüpheleniyordu. Bütün hakimiyetin tek adamın elinde toplanmasına manevi yönden haklılık kazandırmak için aynı adamı putlaştırmak, her vasıta ile toplumda onun şahsiyetine prestij kazandırmak totaliter yönetim şeklini daha da güçlendirmenin araçlarından birisiydi. Stalin’in şahsiyetine prestij ‘kitlese psikoz’ seviyesine ulaştırılmıştı.*”¹⁰¹³

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde Sovyet yönetimi halkın üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Bu dönemde halk ağır inzibati baskı altında merkezden hazırlanan planların uygulanmasına mecbur tutulmuştur. Fakat emekçileri dayatmayla sosyal üretime yönlendirmek mümkün olsa da bu yolla onlarda kolektif mülkiyetin gelişmesine, korunmasına ve verimli çalışmaya ilgi uyandırmak mümkün olamıyordu. Ders kitaplarında “uydurma” olarak nitelendirilen “rekor göstericileri”, “emek kahramanları”, “süratçiler”, “yüksek mahsul üretenler” vs. gibi propagandaların üretime hiçbir faydasının olmadığı, kolhoz ve sovhozlarda işçileri çalışmaya sevk etmede en önemli aracın “güçlü dayatmacı ve amirane baskı” olduğu ifade edilmektedir.¹⁰¹⁴

Ders kitaplarında Bolşeviklerin kendi diktatörlüklerini sağlamlaştırmak için “korku” ve “terörden” yararlandıkları, Azerbaycan hükümeti tarafından terörü hayata geçiren esas teşkilatın ise “Olağanüstü Komisyon” isimli teşkilatın olduğu belirtilmektedir. 11. Sınıf “Azerbaycan Tarihi” ders kitabında kendilerinden başka siyasi bir gücün varlığına tahammül göstermeyen Komünistlerin “Müsavat”, “Ahrar”, “İttihat” ve başka partilerin lider ve taraftarlarının “emekçilerin koyu düşmanı”,

¹⁰¹² İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 235.

¹⁰¹³ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 236.

¹⁰¹⁴ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 233.

sömürücü sınıfların temsilcileri” ve “karşı devrimciler” gibi bahane ve temelsiz suçlamalarla cezalandırdıkları belirtilmektedir.¹⁰¹⁵

Bolşevikler tarafından Azerbaycan'ın “bolşevikleştirilmesi” siyaseti hem mahiyet hem de yöntem itibariyle kitlesel rahatsızlıklar yaratmış ve bu rahatsızlıklar sonucu Azerbaycan ordusunun öncülüğünde Gence, Karabağ ve Zagatala'da halk isyanları çıkmıştı. Bu isyanlar Bolşeviklerin elinde kitlesel represyalara başvurmak için bahane olarak kullanılmıştır. İsyandar bastırıldıktan sonra derhal geniş şekilde hapisler başladı ve binlerce insan kurşuna dizildi. Bazı bilgilere göre 1920 yılının sonları ve 1921 yılının başlarında Azerbaycan'da 40 bine yakın insan katledilmiştir.¹⁰¹⁶ Öte yandan isyanlar bahane edilerek Azerbaycan'da sanayi ve ticaretin devletleştirilmesinin hızlandırılmış ve “müsadere” sistemi ilk olarak Azerbaycan'da Müslüman ahaliye uygulanmıştır.

Sovyetler Birliği'nde 1934 yılında S. M. Kirov'un ölümünden sonra başlayan kitlesel represyalar Azerbaycan'da da uygulanmıştır. 1937 yılında doruk noktasına çıkmış bu sert cezalandırma yöntemleri ve “kitlesel katliamların” esas nedenleri ülke ve cumhuriyet içinde muhalefet oluşturabilecek güçleri ortadan kaldırmak, halkın mücadeleye azmini kırmak, her şeyi ve herkesi parti iradesine ve Stalin'in şahsiyetine tâbi etmektir: *“Eski parti elitlerinin ortadan kaldırılmasıyla başlayan kitlesel represya makinası hızla yoksul tabakaları, etrafında olup bitenleri daha tam olarak anlayamayan işçi ve köylüleri de mengenesinde mahvetmeye başladı. Yüzlerce işçi, köylü ve aydın ‘milliyetçilikle’, ‘halka hıyanetle’ ve ‘Almanya ve Japonya istihbarat organlarıyla ilişkiyle’ suçlanarak mahvedildiler... Suçlarını itiraf ettirmek için bu günahsız insanlara Dahili İşler ve Devlet Güvenliği Organlarında ağır işkenceler yapılıyor, mahkeme süreci sonucunda onlarca insan en ağır cezaya mahkum ediliyorlardı. Sovyet ceza organlarının işkencelerine katlanamayan mahpuslar kendi yakın dostlarına karşı asılsız suçlamalarda bulunuyor ve böylece binlerce insanın günahsız akıtılan kanına bays oluyorlardı. Devlet liderleri binlerce insanın haksız mahvedilmesiyle yetinmeyip bazen bütün köyleri, bütün bir nesli Sovyet Hükümetine karşı düşmanlıkla suçlayarak ata yurtlarından sürgün ediyorlardı.”¹⁰¹⁷*

¹⁰¹⁵ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 108.

¹⁰¹⁶ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 118.

¹⁰¹⁷ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 158-159.

Sovyet sisteminin tepki uyandıran bir politikası da “milliyetler politikası”dır. Ders kitaplarında “parçala-hükmet” şeklinde ifade edilen bu politikayla Sovyet yönetimi SSCB’yi oluşturan halklar arasında sürekli tartışmalar, suni çatışmalar ve problemler yaratıyordu: “*Moskova Kafkasya’da ve Azerbaycan Türkü, Ermeni, Gürcü ve diğer halkları karşı karşıya getirmek, hepsi üzerinde hakim konumunu korumak için ciddi milli tartışma bölgeleri yaratmıştı. Bunlardan en derini Azerbaycan’ın Yukarı Karabağ bölgesinde yarattığı muhtar bölgede idi.*”¹⁰¹⁸

Milliyetler politikasının bir uygulaması olarak 23 Aralık 1947 tarihinde SSCB Bakanlar Sovyeti “Ermenistan SSC’de yaşayan Azerbaycan ahalisinin Azerbaycan SSC’nin Kür-Aras ovalığına göçürülmesi hakkında karar almıştır. Bu karara göre 100 bin Azerbaycan Türkü 1948-50 yılları arasında “gönüllülük prensibine esasen” Azerbaycan’a göçürülecekti. Sovyet hükümeti Azerbaycan Türklerinin çıkarıldığı topraklara dışarıdan gelecek Ermenilerin yerleştirilmesine izin vermişti. Hiçbir gönüllülük prensibi gözetilmeden 1948-53 yıllarında Ermenistan SSC’den 100 binden fazla Azerbaycan Türkü zorla Azerbaycan SSC’ye göçmeye mecbur edilmiştir.¹⁰¹⁹

1950 yılından itibaren Gürcistan SSC dahilindeki eski Azerbaycan topraklarındaki yer isimleri Gürcüleştirmeye başlandı. Kafkasyadaki Türkçe yer adlarının planlı şekilde silinmesi, Türklerin dağıtılması ve Azerbaycan Türklerini başka milletler içerisinde eritmek çabaları bu bölgede Sovyet Devleti’nin “antitürk” siyasetinin açık ifadesi idi.¹⁰²⁰

“Komünist” ideolojisinin tarih ilmi üzerinde de güçlü baskısı vardı. 20. yüzyıl tarihine dair araştırmalar 1938 yılında yayınlanmış olan “UİK(b)P Tarihinin Kısa Kursu”nun tam etkisi altında kalmıştı. Tarihi gerçekler çarpıtılıyordu. Azerbaycan halkının tarihî kökeninin öğrenilmesinde kasten karmaşıklık yaratılmakta Kuzey Azerbaycan’ın “Rusya’ya gönüllü birleştirilmesi” gibi anlamsız uydurmalar ileri sürülmekteydi. Çarlık rejimine karşı bağımsızlık hareketlerinin, milli burjuva partilerinin, 1918-20 yıllarında mevcut olmuş Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tarihleri ciddi bir şekilde tahrif edilmekteydi.¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 241

¹⁰¹⁹ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 242

¹⁰²⁰ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 243.

¹⁰²¹ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 237.

Kitapta Sovyet rejiminin dini inanç ve mabedlere karşı saygısız davranışı da eleştirilmektedir. Bolşevikler daha Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin Bolşevikleştirilmesinden önce defalarca Müslüman ahalinin dini inançlarının dokunulmazlığını ilan etmelerine rağmen hakimiyetlerinin daha ilk günlerinden itibaren camileri kapatmaya başlamışlardı. 1920 yılının başlarında 400'e yakın cami kapatılmıştı. Din görevlileri, mollalar ve ahundlar çoğu zaman hiçbir temele dayandırılmadan suçlanıyor ve toplu olarak kurşuna diziliyorlardı.¹⁰²² Aynı ders kitabının başka bir yerinde ise Sovyet idaresinin ilk yıllarında manevi hayatta güçlü etkisi olan dinin sonraki zamanlarda baskı altına alındığı belirtilmektedir. Burada verilen bilgilere göre Azerbaycan Sovyetleştirilirken üç bin cami varken 1930'lu yılların sonuna doğru bu sayının en fazla yirmi olduğu dile getirilmektedir: “*Meşhur Bibiheybet mescidi, Şeki’de ve Meştağa’da kadim minareler, onlarca başka mukaddes ocaklar yıkılmıştı. Pirlerin ziyaret edilmesi yasaklanmıştı. 1924 yılının Haziranında Bakü’de Muharremlik günleri dini merasimlerinin yapılması yasaklanmıştı. ‘yukarıların baskısıyla’ aynı yıl şehir ve köylerde ‘Allahsızlar cemiyetleri’ kurulmaya başlanmıştı. Azerbaycan halkının kendi tarihî köklerine, milli değerlerine bağlılığı yok etmek için ideologlar medeni kökene üvey evlat muamelesi yapıyorlardı. ‘Proletaryaya lazım olmayan’ kadim kitaplar cehalet kaynağı olarak damgalanıyor ve yokediliyordu.*”¹⁰²³ 1930'lu yıllarda önceleri resmi olarak kutlanmaya başlanan hatta 1921 yılında resmi tatil olarak ilan edilen Nevruz bayramının kutlanması “karşı devrimci karakteri” bahane edilerek yasaklanmıştır.

Sovyet yönetiminin tüm olumsuzluklarına rağmen Azerbaycan halkının İkinci Dünya Savaşı’nda “faşizme karşı mücadelede” büyük emek sarfettikleri belirtilmiş, özellikle Sovyet askeri araçlarının petrol ihtiyacının Bakü petrolerinden karşılandığı fakat bu fedakarlıkların Sovyet Hükümeti tarafından layıkıyla değerlendirilmediğinden yakınılmaktadır: “*Azerbaycan’ın yüzlerce oğul ve kızı faşizme karşı cephelerde elde silah mertlikle savaşıyorlardı. Savaşın ilk günlerinde birçok Azerbaycanlı savaşçı askeri kahramanlıklarıyla farklanmışlardı. Bir aydan daha fazla faşist işgalcilerden mertçe savunulan ve düşmana büyük kayıplar verdiren Brest Kalesi’nin kahraman savaşçıları arasında kırk dört Azerbaycanlı da vardı. 1941 yılının Kasım-Aralık*

¹⁰²² İsmayilov ve diğerleri; Age., s. 122.

¹⁰²³ Eldar İsmayilov, Cemil Hesenov ve Tahir Gaffarov; Azerbaycan Tarihi: 11. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995, s.165.

aylarında Moskova'ya oldukça yaklaşan faşist orduları ile savaşlarda tank bölümünün kumandanı Hezi Aslanov askeri hizmetlerinden dolayı 'kızıl yıldız' nişanı ile taltif edildi...¹⁰²⁴

Tarih ders kitaplarında Sovyet rejiminin daima genelde Hristiyanlardan, özelde ise Ermenilerden yana tavır aldığı ileri sürülmektedir. Özellikle Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasındaki sorunlarda açıkça Ermeniler'in desteklendiği belirtilmektedir. *"Bütün durumlarda mücadele eden Azerbaycan isyancılarına karşı amansız ve gaddar olan Kızılordu, Ermenilerin aleni saldırganlıklarına karşı son derece lakayd davranıyordu. İşgal olunmuş topraklarda Ermeniler Azerbaycanlıları katlediyor, binlerce insanı doğdukları yerlerden sürüyorlardı. Azerbaycan halkı karşısında büyük uhdelikler götürmüş olan Bolşevikler ise bu olaylara bigane kalıyorlardı... Ermeni komünistlerinin Rusya'nın siyasetine etkileri fazlaydı..."*¹⁰²⁵

Ders kitaplarında Sovyet yönetiminin Ermeni yanlısı politikalar izlemesi ve Ermenileri desteklemelerine en açık tepki Dağlık Karabağ olaylarıyla ilgili konularda göze çarpmaktadır: *"Neticede Ermenistan'da bir tek Azerbaycanlı kalmadı. Onların son bölümü de 8 Ağustos 1991'de bir gün içerisinde Rus askerlerinin yardımıyla Ermenistan'dan kovuldu... Sumgayıt olaylarından sonra Ermenistan'da kanlı Antiazərbaycan hareketinin yeni devresi başladı. Bu işte süratle kurulan harici ülkeler ve Sovyet ordusu tarafından iyi silahlandırılmış gayri-formal Ermeni askeri birleşmeleri faal iştirak ediyorlardı."*¹⁰²⁶ 1990 yılının Şubat-Mayıs aylarında Ermeni faşistleri Nahçıvan'ın Kerki köyüne baskınlar yapıp 320 köylüyü buradan kovup köyü ele geçirdiler. Bu faaliyetlerde Sovyet ordusunun asker ve subayları da iştirak ediyorlardı.¹⁰²⁷ *"İmparatorluğun dağılma sürecinin gidişatında Moskova Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlıların soykırımına kasten lakayıt kalıyor ve Azerbaycan'ı parçalamak siyasetini hayata geçiriyordu."*¹⁰²⁸

Ders kitaplarında 19 Ocak 1990 gecesi Kızılordunun Bakü'ye girerek sivil halka karşı katliam uygulaması (Kanlı Yanvar) ile ilgili olarak verilen bilgiler de Sovyet yönetimine karşı tepki yüklüdür: *"Askerler göz yaşartıcı gazdan istifade ediyor, aynı zamanda insanlara otomatik silahlarla ateş ediyorlardı... Lakin kaçarak muhtelif*

¹⁰²⁴ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 198-199.

¹⁰²⁵ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 126.

¹⁰²⁶ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 313.

¹⁰²⁷ İsmayılov ve diğerleri; Age., s.317.

¹⁰²⁸ İsmayılov ve diğerleri; Age., s.318.

sığınaklara gizlenenler savaş araçlarındaki projektörlerin yardımı ile bulunup ateşe tutuluyorlardı. Şehrin caddeleri yüzlerce ölmüş ve yaralanmış günahsız insanların, yaşlıların, kadınların ve çocukların kanlarıyla dolmuştu. Askerler yoldan geçenleri, evleri, ilk yardım araçlarını da ateşe tutup, yaralıları öldürüp cesetleri yakıyor, insanları ağır askeri araçların paletleri altında eziyorlardı... Sovyet ordusunun halka karşı kanlı cinayetleri ise daha bitmek bilmiyordu... Kanlı Yanvar katliamı M. Gorbaçov'un düşünülmemiş riyakar siyasetinin parlak tezahürü idi... Lakin İmparatorluk kanlı emelleri ile Azerbaycan halkının özgürlük hareketini boğamadı.”¹⁰²⁹

Tarih ders kitaplarında her fırsatta SSCB yönetiminin Azerbaycan ahalisine güvenmediği de vurgulanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda da Sovyet yönetiminin Azerbaycan halkının Almanlarla işbirliği yapmasından endişe ettiği dile getirilmektedir. Hatta bu durumu önlemek için Azerbaycanlıların Orta Asya ve Kazakistan'a göçürülmesi planının bile hazırlandığı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin lideri M. C. Bağırov'un Stalin'i bu göçürme işinin iktisadi ve siyasi bakımdan galibiyete hizmet etmeyeceğine inandırması nedeniyle göçürme planının uygulanmadığı ifade edilmektedir: *“Kafkasya Cephesi savaşçıları arasında 66.1 bin Azerbaycanlı vardı. Azerbaycanlı savaşçıların Ermeni ve Gürcülere oranla bütün cephe boyu daha çok dağıtılması ülke yönetiminin bu halka tam güvenmemesinin tezahürü idi. Lakin Kafkasya savaşlarında Azerbaycanlılar faşistlere karşı mertçe savaşıyorlardı.”¹⁰³⁰*

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Sovyet yönetimine karşı bakış açısı Rus Çarlığı'na bakış açısından pek farklı değildir. Sovyet yönetimi Azerbaycan'ın doğal zenginliklerini sömüren, Azerbaycan halkının gelenek-görenek ve dini inançlarına düşmanlık besleyen, dili ve tarihi üzerinde oynamalar yaparak Azerbaycan halkını “soy-kökünden” koparmaya çalışan ve Hristiyanlar karşısında özellikle Ermeniler karşısında Azerbaycan'a karşı “düşmanca” tavır sergileyen “düşman öteki” konumundadır.

3.7.6. “Ermeni” Konusuna Yaklaşım

1990'lı yıllarda Azerbaycan'da yükselen bağımsızlık hareketleri Karabağ olayları ile eş zamanlı olarak gelişmiştir. Bu durum Azerbaycan'da milli bilincin kendisini haksızlığa uğratan ve mağdur eden “Ermeni karşıtlığı” ve Ermenilerin tarih

¹⁰²⁹ İsmayılov ve diğerleri; Age., s.331-333.

¹⁰³⁰ İsmayılov ve diğerleri; Age., s. 201.

boyunca destekçisi olarak görülen “Rusya ve SSCB karşıtlığı” temelinde konumlandırmasına neden olmuştur. Bu konumlandırmanın gerekçesi 1990’lı yılların iki simge olayı ile özetlenebilir: Ermeniler’in Dağlık Karabağ’ı işgali ve bu işgal esnasında Müslüman-Türk ahaliye uyguladıkları katliamlar ve Azerbaycan halkının Karabağ olayları nedeniyle en hassas ve duygusal olduğu bir dönemde kağıt üzerinde de olsa kendi devletleri olan Sovyetler Birliği ordusunun Bakü’de sivil halka karşı uyguladığı “Kanlı Yanvar” katliamı. Bu haklı Ermeni ve Sovyet karşıtlığı ülkede uygulanan birçok politikaya olduğu gibi tarih ders kitaplarına da yansımıştır.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan ders kitaplarında Ermeniler birinci “düşman öteki” konumundadır. Bunun Azerbaycan tarihinde yaşanmış geçerli nedenlerinin olduğu ders kitaplarında verilen örneklerde de açıkça görülmektedir.

Azerbaycan ders kitaplarında Ermeniler’in diğer “düşman öteki” unsurlar olan “Rus çarlığı” ve “Sovyet yönetimi” nin en büyük “işbirlikçisi” ve buna karşılık bu yönetimler tarafından en çok “kayırılan” ve “desteklenen” millet olduğu ifade edilmektedir. Ermeniler Ruslar Kuzey Azerbaycan’ı daha ilk işgal ettikleri zaman ellerinden geldiğince bu işgallere destek olmuşlardır. Örneğin Sisianov komutasındaki Rus ordusunun 1803 yılı sonlarında Gence’yi işgal etmesi sırasında bölgedeki Ermeniler’in tutumları 9. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında şöyle ifade edilmektedir: “*Tarihen ihanetle meşgul olan Ermeniler’in yerli temsilcileri Rus ordusunun Hanlığı ele geçirmeleri için ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Daha 1803 yılı ocak ayında Lazarev’in Sisianov’a yazdığı raporda gösteriliyordu ki Kazaklar tarafından yakalanan iki Ermeni sorgu sırasında bütün Gence Ermenilerinin Rus ordusunun Gence’ye gelmelerini sabırsızlıkla beklediklerini söylemişlerdir.*”¹⁰³¹

Ermeniler Rus çarlığı döneminden başlayarak Azerbaycan toraklarını da kapsayacak şekilde bağımsız bir Ermenistan devleti kurmanın alt yapısını oluşturmaya çalışıyordu. 9. Sınıf Yeni Tarih ders kitabında “Rus-Ermeni alakaları” başlığı altında Ermenilerin bu amaçlarıyla ilgili şu ifadeler yer verilmektedir: “*17. yüzyılın 2. yarısı-18. yüzyılın başlarında Ermeniler kendi siyasetlerini canlandırmaya başladılar. Azerbaycan’ın ezeli topraklarında Ermenistan devleti kurmak isteyen Ermeniler bütün Kafkasya’ya ve Türkiye’nin altı vilayetini de ele geçirmek için muhtelif vasıtalarla yararlanmaya çalışıyorlardı. Bu işte Ermeni katolikliğinin ikametgahı olan Eçmiadzin*

¹⁰³¹ Süleyman Memmedov, Kerim Şükürov; Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995, s. 179.

Manastırı özellikle geniş teşkilat ve ideolojik role sahipti. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler Fransa'da, İtalya'da, Türkiye'de ve Rusya'da gittikçe konumlarını güçlendiriyor, ülke iktisadiyatında özellikle ticaretle hakim konuma gelmeye çalışıyorlardı. Hile, riyakarlık, Ermeni mutiliği, ihanet, başlıcası da rüşvet yolu ile aynı ülkelerin hakim dairelerini ele geçiriyor, kendi menfur planlarını hayata geçirmekte onların yardımından araç olarak yararlanıyorlardı.”¹⁰³²

Ders kitaplarında özellikle Türkmençay Antlaşması'ndan sonra gelecekte Ermeniler'e bir vatan oluşturmak amacıyla Rus Çarlığı'nın tarihen Azerbaycan'a ait olan topraklara İran, Türkiye ve diğer Doğu ülkelerinde yaşamakta olan Ermeniler'i sistemli bir şekilde göçürerek yerleştirdiği ifade edilmektedir. 9. Sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında Ermeniler'in özellikle Erivan'a göçürülmesine çalışıldığı, Ermeniler ve onların destekçilerinin başta Erivan olmak üzere tarihen Azerbaycan'a ait olan şehirleri Ermeniler'in gelecekteki merkezleri olarak gördükleri belirtilmektedir.¹⁰³³ Bu dönemde Tebriz, Hoy, Salmas ve Marağa'daki bütün Ermeniler Nahçıvan, Erivan ve Karabağ vilayetlerine göçürülmüş, bunun sonucunda da Karabağ, Erivan ve Nahçıvan bölgelerinin ahalisinin etnik yapısı köklü değişikliğe uğramıştır.¹⁰³⁴ 10. Sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında “19. yüzyılın 30-50. yıllarında Azerbaycan'ın iktisadi vaziyeti” başlığı altında şu bilgilere yer verilmiştir: “Rusya'nın himayesi altında Ermeni Devleti'nin kurulması ve Ermenilerin İran ve Türkiye'den Rusya'nın işgal ettiği topraklara göçürülmesi tesadüfi olay olmayıp, 1. Petro devrinden başlayarak devam eden Rus-Ermeni ilişkilerinin doğal sonucuydu. Bu ilişkilerin esasını Rusya'nın Doğu'nun Müslüman devletlerine, özellikle Türkiye'ye düşmanlığı oluşturuyordu. 1. Petro'nun bu siyaseti onun varisleri tarafından sonraki bir asır süresince de devam ettirildi.”¹⁰³⁵

Tarih ders kitaplarında Ermeniler'in Ruslar'ın desteğini alarak fırsat buldukça Müslüman Azerbaycan Türklerine karşı katliam uyguladıkları dile getirilmektedir. Ders kitaplarında bu konudaki örneklere çok sayıda yer verilmiştir: “1905-1906 yıllarında

¹⁰³² T. T. Veliyev, R. C. Süleymanov, N. C. Mehdiyeva, T. T. Mustafayeva, K. E. Eliyev, M. B. Fetaliyev, E. E. Gocayev, M. Ö. Veliyev, ve A. E. Hüseyinov; Yeni Tarih; 9. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001, s. 207.

¹⁰³³ Süleyman Memmedov, Tofik Veliyev ve Ekber Gocayev, Azerbaycan Tarihi: 9. Sınıf İçin Ders Kitabı, 2. Neşir, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 2002, s. 219.

¹⁰³⁴ T. T. Veliyev, E. B. Muradeliyeva, Ş. E. Tağıyeva, R. İ. Eliyev ve K. K. Şükürov, Azerbaycan Tarihi 10. sınıf, 2. Neşir, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1998, s. 13.

¹⁰³⁵ Veliyev ve diğerleri; Age., s. 11.

Azerbaycan'da gerçekleştirilen etnik katliamda¹⁰³⁶ Taşnaklar aysbergin görünen tarafı idi. Aslında bu etnik katliam devlet seviyesinde hazırlanıp hayata geçirilen tedbirler idi. İblis kılığına girmiş Çar ve onun Güney Kafkasyadaki yüksek rütbeli memurları katliama destek veriyorlardı. Ermeniler'in hamisi sayılan ve Türkleri göresi gözü olmayan Kafkas valisinin emri ile her yerde Rus ordularına ve Kazaklara 'tatarlara' (Azerbaycanlılara) ateş açma emri verilmişti. Resmi konuşmalarında ve verdiği bilgilerde Ermenileri işbilir ve siyasi cihetten yetkin halk olarak kabul eden vali onları kanun ve istikrarın taraftarı olarak kabul ediyordu... Birinci Rus Devrimi devrinde Azerbaycan'da ve Güney Kafkasya'nın Müslümanların yaşadığı bölgelerinde gerçekleştirilen etnik katliam Çar ordusunun ve resmi devlet adamlarının gözleri önünde meydana geliyordu. Onlar günahsız insanların faciasına kasten göz yumuyorlardı. Ordu ve polis bu etnik katliamı cellat soğukkanlılığı ile seyrediyordu... Hükümetin katliam siyasetinin hayata geçirilmesinde menfur Taşnaksutyun Partisi ve Ermeni çeteleri esas rolü oynuyorlardı. Gayri resmi bilgilere göre etnik katliamlar sonucunda her iki taraftan binlerce adam katledilmiştir. 158 Müslüman ve 128 Ermeni köyü dağıtılmış ve evler yakılmıştı. Yalnız 1905-1906 yıllarında Ermeni çetecileri ve teröristleri tarafından Müslümanlara karşı 500 kadar cinayet olayı kayda alınmıştı. Etnik kavgaların ilk teşebbüskarı Ermeniler olmuştu. Önceden silahlanmalarına, silah kullanmayı becermelerine ve askerlikte tecrübeleri olmalarına rağmen savaşlarda daha çok kayıp veren, meydandan kaçan ve mağlup olan Ermeniler idi."¹⁰³⁷

Tarih ders kitaplarında Ermeniler'in "Büyük Ermenistan" ideallarını gerçekleştirebilmek için Türkiye'de ve Azerbaycan'da katliamlar uyguladıkları ifade edilmektedir: Taşnaklar görünürde muhtariyet talebi ile harekete geçtilerse de bunun arkasında 'Büyük Ermenistan' kurmak hülyası yatmaktaydı. Ermeni milliyetçi liderleri Avrupa'nın büyük devletlerin merkezlerine gidip gelerek ümitverici vaadler aldıktan sonra kendi halklarını felakete sürüklediler. Hele 1860-80'li yıllarda İngilizler'in Türkiye topraklarında Ermeniler'e muhtariyet konusunda yardım vaadinden sonra Sason, Zeytun ve Van'da kitlesel Ermeni-Türk kırgınları çıktı. Bundan ibret dersi almayan Ermeniler Güney Kafkasya'da muhtariyet peşine düştüler. Bu ideanın müellifi aşırı milliyetçi yazar Arsurini idi. Onun ölümünden sonra muhtelif devirlerde 'şerefsiz varisleri' aynı ideayı devam ettirmek istiyorlardı. Taşnaklar 'murdar' niyetlerine

¹⁰³⁶ Kitaplarda "milli kırgın" tabiri kullanılmıştır. Bu tabir "etnik katliam" şeklinde alınmıştır.

¹⁰³⁷ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 188.

ulaşmak için Rusya'ya daha çok bel bağıyorlardı... Fitnenin çıkmasının insanların katledilmesi ve köylerin dağıtılmasının sebeplerinden biri Azerbaycanlılar'ın yalancı komşularına inanmaları, merhametli ve hümanist olmalarıydı. Düşman onları kolaylıkla aldatıyordu. Hilekar ve hain Ermeniler bir kazada sulh yaparken diğerinde ise katliam yapıyorlardı. Düşman İran'dan ve Türkiye'den gönüllü Ermeni birlikleri getirerek kendi saflarını güçlendirmişlerdi. Bütün bunlara rağmen Ermenilerin kayıp ve yıkımı daha fazla idi. Bunun önemli sebeplerinden biri bizim gönüllü gençlerimizin cesareti ve yiğitliği idi. Savaşlarda efsanevi "kaçaklar" büyük ün kazanmışlardı¹⁰³⁸.

Ders kitaplarında Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların silah kullanmayı öğrenmemeleri için orduya alınmadıkları, Hükümetin Çar ordusunda hizmet eden Müslümanların cephelerde Osmanlı ordusuna karşı savaşmayacağından ve silahlarını Rus sömürgecilerine çevirmelerinden korktuğu hususlarına da yer verilmiştir. Oysa Çarlık ordusunda özel Ermeni ve Gürcü milli askeri birlikleri oluşturulduğu ve Antanta Devletleri'nin galibiyetinden sonra "Büyük Ermenistan"ın kurulması ümidi ile yaşayan Taşnaklar'ın Türkler'e karşı yapılan savaşlara Ermenilerden ibaret gönüllü birlikler gönderdikleri de belirtilmektedir.¹⁰³⁹

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki yıllarda özellikle Osmanlı ordularının bölgeden çekilmesinden sonra Ermenilerin bölge Müslümanlarına uyguladıkları katliamlara da önemli yer ayrılmıştır. *"...Dünya Muharebesinde Türkiye'nin mağlubiyeti 1918 yılının sonlarında Ermenilerin yeniden faallaşması ile neticelendi. Artık devlet siyaseti seviyesine çıkarılan "denizden denize büyük Ermenistan" iddiaları yerli Türk ahalisine görülmemiş felaketler getirdi... Ermenistan açık ve gizli yollarla kadim Azerbaycan toprakları olan Zengezur'u, Nahçıvan'ı ve Karabağ'ın dağlık kısmını ilhak etme hayaline düştü... 1918 yılının yazından başlayarak Türk halkının gaddar düşmanı Andronik, Nahçıvan ve Zengezor bölgelerinde Azerbaycan sınırlarını aşarak ahaliye karşı kitlesel katliamlara başladı. Ermeni çetecileri Zengezur ahalisinden ya Ermenistana tabi olmayı kabul etmelerini ya da Zengezur'u boşaltmalarını istemişler lakin ahali Andronik'in bu hayasız teklifini redderek kendi topraklarını savunmuşlardır ... Taşnaklar 1918 yılının sonlarında Zengezur'da 115, Cavanşir, Cebrayil, Şuşa kazalarında 21, Erivan guberniyasında 60'tan fazla*

¹⁰³⁸ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 89.

¹⁰³⁹ Veliyev ve diğerleri, Age., s. 236.

*Azerbaycan köyünü mahv ettiler. 100 binden fazla Türk halkı kendi yurtlarından kovuldular.*¹⁰⁴⁰

5. Sınıf Vatan tarihi ders kitabında “Mart Kırğını 1918” başlığı altında Bakü’de hakimiyeti ele geçiren Bakü Sovyeti’nin başında bulunan “bütün Türk halkının ve o cümleden Azerbaycan halkının gaddar düşmanı Stephan Şaumyan’ın emri” ile Ermeni çetecilerinin Bakü’de Müslüman halka karşı korkunç bir katliam gerçekleştirdikleri belirtilmektedir: “... *Taşnaklar çocukları, yaşlıları, kadınları öldürüyor, evleri yağmalayıp yakıyorlardı. Kanlı katliamlar üç gün sürdü. Bu günler arzında Bakü’de on binden fazla günahsız insan vahşicesine katledildi... Şaumyan bu başarılarından ferahlanarak Moskova’ya, Bolşevik cellatlarının lideri Viladimir Lenin’e telgraf göndererek menfur niyetlerinin hayata geçirildiğini bildirdi.*”¹⁰⁴¹

Aynı ders kitabında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ni yıkmak isteyen Kızılordu’ya destek olmak için Ermeni Taşnaklar’ın 1920 yılı Mart ayının ortalarında Karabağ ve Kazak’ta Azerbaycan ordusunu oyalamak amacıyla isyan ettikleri,¹⁰⁴² İkinci Dünya Savaşı’nda büyük kahramanlık gösteren Azeri General Hezi Aslanov’un başarısını kışkırtan Ermeni general Bagramyan tarafından tertip edilen bir suikast sonucu öldürüldüğü,¹⁰⁴³ “Kanlı Yanvar” olayında Ermeniler’in rolü¹⁰⁴⁴ ve Hocalı katliamı hakkında bilgiler verilmiştir. Ders kitaplarında özellikle 1986 yılından itibaren Ermeniler’in önce Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde daha sonra ise Dağlık Karabağ’da yaşayan Azerbaycanlılar’ın bu toprakları terk etmelerine neden olacak “terör” ve “genosit” faaliyetleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Ermeniler bu faaliyetleri yürütürken aynı zamanda güçlü lobilerinin desteğiyle dünya kamuoyunun desteğini de arkalarına almaya çalışıyorlardı: “*Taşnaklar dış ülkelerde kök salmış Ermeni lobisinin dünyanın önde gelen haber kaynaklarına etki imkanlarından yararlanıp, dünya kamuoyunu aldatmaya ve kendi istila niyetlerine haklılık kazandırmak için Ermenilerin ‘mağdur’ Azerbaycanlıların ise ‘vahşi’, ‘çeteci’ ve*

¹⁰⁴⁰ Eldar ismayılov, Cemil Hesenov ve Tahir Gaffarov; Azerbaycan Tarihi: 11. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995, s. 52.

¹⁰⁴¹ E. E. Gocayev, Vatan Tarihi 5, Bakü 1997, s. 88.

¹⁰⁴² Gocayev; Age., s. 94.

¹⁰⁴³ Gocayev; Age., s.104.

¹⁰⁴⁴ Gocayev; Age., s. 107-108.

'kaniçen' oldukları hakkında yanlış düşünceler yaratmağa, Hristiyanların desteğini almak için ise savaşın dini mahiyet taşıdığını göstermeye çalışıyorlardı."¹⁰⁴⁵

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da tarih ders kitaplarında Rus çarlığı döneminden başlayarak Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, SSCB döneminde ve özellikle 1990'lı yıllarda genel olarak Türklere ve özel olarak Azerbaycan Türklerine karşı uyguladıkları katliamlara önemli yer ayrılmıştır. Ders kitaplarında tüm bu Ermeni işgal ve katliamlar "denizden denize büyük Ermenistan kurmak" politikasını uygulamaya geçirmeye yönelik faaliyetler olarak değerlendirilmektedir.

Bu dönemdeki tarih ders kitaplarında Ermenistan ve Ermeniler temel "düşman öteki" konumundadır.

3.7.7. "Din" Konusuna Yaklaşım

İlk çağ tarihinden başlayarak Azerbaycan okullarında okutulan tarih ders kitaplarında din ile ilgili bilgilere ve gelişmelere yer verilmiştir. Genel anlamda din konusu ders kitaplarında şöyle izah edilmektedir: *"İlkel insanlar hayvanlar aleminden ayrıldıktan sonra uzun süre çevrelerinde olup biteni anlayamıyorlardı. Onlar her kabilenin herhangi bir hayvandan türediğini zannediyorlardı... En eski insanlar tabiat hadiseleri karşısında aciz idiler. Yıldırım, gök gürütüsü, fırtına, volkan ve derelerin taşmasını açıklayamayan insanlar bu olayların olağanüstü varlıklar tarafından türetildiğini zannediyorlardı. Bu nedenle ilk insanlar arasında olağanüstü güçlere inanç oluştu.*¹⁰⁴⁶ *"İptidai insanların üretim hayatlarına bağlı olarak dini görüşleri şekilleniyordu. Avcılar başarılı av için, çiftçiler güneş ve yağmur için olağanüstü güçlere, tanrılara dua ediyorlardı. Onlar tanrıların putlarını yapıyor ve merhamet kazanmak için bu putlara ibadet ediyor, yalvarıyor, adaklar adıyor ve kurbanlar kesiyorlardı.*"¹⁰⁴⁷

Kitapta "Mazdekiler hareketi" hakkında bilgiler verilmektedir. Bu konuda Sovyet döneminden devralındığı tahmin edilen bir yaklaşımla Mazdekilik akımı "zenginden alıp yoksula verme", "malların eşit olarak insanlar arasında paylaşılması"

¹⁰⁴⁵ İsmayılov ve diğerleri, Age., s. 312.

¹⁰⁴⁶ V. H. Eliyev, M. N. Mirzeyev, İ. A. Babayev ve A. E. Memmedova; Kadim Dünya Tarihi, 6. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001, s. 15.

¹⁰⁴⁷ Eliyev ve diğerleri, Age., s. 23.

gibi argümanlarla bir nevi “sosyalizm” düşüncesiyle özdeşleştirilmekte ve olumlanmaktadır. Kitapta Mazdek’in görüşleri şöyle ifade edilmiştir: “Allah insanlara kendi aralarında paylaştırsınlar diye mal vermiştir. Lakin insanlar birbirlerini ağır adeletsizliğe düçar ediyorlar. Mazdekler malları zenginlerden alıp yoksullara vermek istiyorlardı....mal, insanlar arasında bölüştürülmüştür, onların hepsi ise Allah’ın kulları ve Adem’in evlatlarıdır. Kim ihtiyaç hissederse bırakın birbirinin malından istifade etsinler. Böylece kimse yoksulluk ve ihtiyaç duymasın, herkes aynı konumda olsun ... Mazdekiler hareketi aşağı sosyal tabakalara mensup ahalinin menfaatini müdafaa ediyor, onların maddi refahını iyileştirmeye çalışıyordu.”¹⁰⁴⁸

“Din” konusunda; Erken feodalizm devrinde Azerbaycan halkının eski dini inanışlarını sürdürürken Sasaniler döneminde ateşperestliğin devlet dini haline getirilmesi sonucu Azerbaycan halkı arasında da ateşperestliğin geniş bir şekilde yayıldığı belirtilmiştir. Kitapta ayrıca Hristiyanlığın Azerbaycan’da zorla kabul ettirilmeğe çalışıldığı, lakin Arap işgali öncesinde Azerbaycan’da Hristiyanlığın konumunun zayıf olduğu, Hristiyanlığın tesir sahasının esasen Yukarı Karabağ’la sınırlı olduğu ve Arap işgalinden sonra da Azerbaycan ahalisinin “tektanrılılığı terennüm eden” İslam dinini kabul ettiklerine dair bilgilere yer verilmiştir.¹⁰⁴⁹

7. sınıf “Azerbaycan Tarihi” ders kitabında Hilafet ordusu ve yöneticilerinin halka yumuşak davranmaları, Sasanilere oranla halktan daha az vergi toplamaları ve İslam dini zemininde saadet ve güven vaadeden yeni bir istilacının Azerbaycan’da siyasi istikrar ve milli birlik sağlayabileceğine dair oluşan inancın Azerbaycan’da İslamiyetin yayılmasında etkili olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁰ Kitapta İslam dini hakkında temel bilgilere de yer verilmiştir. İslamiyet’in kabulü ve Hilafet yönetiminin uygulamaları ile ilgili olumlu ifadeler kullanılmıştır: “Araplar adaletli ve merhametli Allah’ın büyüklüğünü, teklğini kabul eden onun gönderdiği mukaddes dini kitaplara dayanan dinlere (Tevrat, İncil) hürmetle yaklaşıyorlardı. Kitap ehli olan bütün dinler ilahi mahiyete malik olduklarından ... İslam bu dinlere hürmetle yaklaşıyordu. Diğer dinlerle ilişki yasak değildi. Böylece kimse dini inanışından dolayı suçlanmıyordu. İslam dininin zorla, ‘kılıç gücüyle’ kabul ettirildiği hakkındaki fikir uydurmadır.

¹⁰⁴⁸ Yakup Mahmudov, Yusif Yusifov, Rehim Eliyev, Azerbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994, s. 22-23.

¹⁰⁴⁹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 40.

¹⁰⁵⁰ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 50.

Araplar Azerbaycan'da vergileri topladıktan sonra ahalinin dahili işlerine karışmıyor, evvelki dini akidelerini ve ayinlerini devam ettirmelerine dokunmuyorlardı. Emeviler sülalesinden olan halifelerin hakimiyeti devrinde istila olunan ülkelerde ve o cümleden Azerbaycan'da ahali itikad konusunda serbest idi.”¹⁰⁵¹

Kitaba göre Azerbaycan'da İslamiyetin yayılması halkın kaderinde bir dönüm noktası olmuştur. İslam dini Azerbaycan'ın manevi yükselişi için temel oldu, medeni yükselişine güç verdi. Azerbaycan medeniyeti İslam medeniyetinin tesirini kabul etti. Ülkenin kuzeyi ve güneyinin hilafetin yönetimine alınması siyasi istikrar için zemin yarattı. Halkın birleşmesine, şehirlerin gelişerek siyasi ve medeni merkezlere dönüşmelerine yardım etti. İslam ülkelerinde ilimlerin karşılıklı gelişmesi ve faydalı etkisi ekonominin de canlanmasına neden oldu.¹⁰⁵²

Azerbaycan'da Arap hilafetinin hakimiyetine karşı altmış yıldan fazla devam etmiş “Hürremiler” hareketi “Azerbaycan tarihinin hürriyet mücadelesinin parlak sayfalarından birisi” olarak nitelendirilmektedir.¹⁰⁵³ Hürremiler hareketi “*erken orta asırlarda doğuda İslam dini, feodal zulmü ve en başlıcası Arap esaretine karşı güçlü halk hareketi*”¹⁰⁵⁴ olarak tanımlanmaktadır. Kitapta Hürremi hareketinin İslam dininin hükümlerini redderek Azerbaycan'ın eski dini inançlarını savundukları belirtilmektedir.

Moğol istilaları döneminde Azerbaycan'a gelerek yerleşmiş putperest Moğollar'ın ilk zamanlarda Azerbaycan'da ve diğer vilayetlerde putperestliğin yayılması ve güçlenmesi için çeşitli uygulamalar yaptıkları, İlhanlı hükümdarı Kazan Han'ın İslamiyeti kabul etmesinin putperest Moğollar'ın ekseriyetinin İslamiyeti kabul etmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁰⁵⁵

Timurilerin hakimiyeti döneminde Azerbaycan'da İslam dini hükümlerine ve Timuriler hükümlerine karşı yöneltilmiş dini, siyasi hareket olarak “hurufilik” hareketi yayılmaya başlamıştır. 8. sınıf “Azerbaycan Tarihi” ders kitabında “Hurufilik” hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Hurufilik öğretisinin kurucusu Şeyh Fazlullah Celalettin Naimi'nin dünya görüşü, felsefi öğretisi ve edebi şahsiyeti ile Azerbaycan'ın felsefi ve estetik fikri zemininde yetiştiği ve bu hareketin Azerbaycan'ın sosyal-felsefi

¹⁰⁵¹ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 50-51.

¹⁰⁵² Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 51-52.

¹⁰⁵³ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 57.

¹⁰⁵⁴ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 65.

¹⁰⁵⁵ Yakub Mahmudov, Süleyman Memmedov ve Vagif Piriyeve; Azerbaycan Tarihi 8, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 1995, s. 89-91.

ve fikri tarihinde önemli yer tutan “mazdeyilik”, “hürremilik” ve “ahilik” hareketleri ile organik bağı olduğu belirtilmektedir: *“Hurufiler diyorlardı ki hükümdarlar ve din adamları ‘adaletsiz’, ‘kaniçen’ ve ‘riyakardırlar’. İnsanları adalete kavuşturmak için yeni tipli hükümdar, kamil insan lazımdır. Bu insan ise Fazlullahdır. Fazlullah Allah’ın timsalı, onun naibi ve vezidir. O kendi gücü ile adaletsizliği, kanlı savaşları, zulmü, işgalciliği, soygunculuğu aradan kaldıracak, dinihükümlerin, anlamsız kanun ve kaidelerinin (oruç, namaz, mescid) hurafelerini ortadan kaldıracaktır.”*¹⁰⁵⁶

Safeviler Devleti ile ilgili olarak bu devletin “Şialığı” bir ideoloji aracı olarak kullanması yanlış bir uygulama olarak görülmekte ve eleştirilmektedir: *“.. 14-15. yüzyıllarda Safeviler ağır hayat süren halkın adaletli hükümdar hakkında gerçekleşmeyen arzusunun tezahürü olan Şialığı Azerbaycan’da, İran’da, Küçük Asya’da ve Doğu’nun başka yerlerinde hızla yayıp, ideoloji yayma vasıtasına çeviriyorlardı. Safevi şeyhleri şeriatın öngörmediği vergi ve mükellefiyetlerin kaldırılması için hakimiyet başında bulunan Sünni hükümdarların ağalığına son verilmesi gerektiği propagandası yapıyorlardı. Safeviler Azerbaycan’da ve Doğu ülkelerinde ortaya çıkmış ağır vaziyetin sorumluluğunu 14. ve 15. yüzyıllarda bu yerlerde hüküm süren Sünnilikte görüyorlardı ve Sünniliğin hakim olduğu devletlerin gayrimeşru devletler olduğunu ispatlamaya çalışıyorlardı. Zira onlar halkı ağır hayata düşürüyorlardı ve bu yüzden Sünnilik aleyhine halk mücadelesi sürdürülmesi ve Şia taraftarlarının hakimiyete gelmesi için şerait yaratılmalıdır. Elbette, bu onların kusurlu siyaseti idi.”*¹⁰⁵⁷

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan tarih ders kitaplarında “din” konusuna yaklaşım Sovyet tarih anlayışındaki “feodalizm ve kapitalizmin destekçisi ve işbirlikçisi olarak görülmek suretiyle sokulduğu “düşman öteki” konumdan çıkarılarak normal bir toplumsal olay olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki ders kitaplarında Sovyet yönetiminin “inanç” ve “dini kurumlar” üzerine getirdiği yasakları eleştirilmekte, Sovyet sonrası dönemde bu yasakların kaldırılması ise olumlanmaktadır.

¹⁰⁵⁶ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 99.

¹⁰⁵⁷ Mahmudov ve diğerleri; Age., s. 135.

3.8. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Tarih Öğretimi Alanında İşbirliği Çabaları

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları ile eğitim ve kültür alanlarındaki iş birliğini daha etkin yürütebilmek için teşkilat yapısında bir takım düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Bakanlık bünyesinde çalışmalarını koordine etmek üzere bir "koordinasyon kurulu" ve çalışma grupları oluşturulmuş, daha sonra ise Yurt Dışı Eğitim- Öğretim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlükleri vasıtasıyla Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin yürütülmesine çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları arasında imzalanmış ikili anlaşmalar çerçevesinde meydana gelen gelişmeleri ve yapılması gereken faaliyetlerin daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için o zamana kadar Milli Eğitim Bakanlığı'nın danışma birimi olan Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 30.4.1992 Tarihinde kabul edilen ve 12.5.1992 tarih ve 21226 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren kanun değişikliği ile doğrudan Bakan'a bağlı bir birim haline getirilmiş, 31.1.1993 tarih ve 21482 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan yönetmelikle ise TTKB'na bağlı Daire Başkanlıklarından birisi de "Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi Başkanlığı" olarak düzenlenmiştir.

16-23 Mayıs 1992 tarihinde Ankara'da yapılan 1. Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları Konferansı'na Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Özbekistan Eğitim Bakanları ile gözlemci olarak katılan Gököğüz (Gagavuz) temsilcileri 18 Mayıs 1992 tarihinde Ankara'da toplanmışlardır. Bu toplantının amaçlarından birisi de Türk Cumhuriyetlerinde Tarih, Türkçe, Coğrafya, Din Öğretimi konularında kongreler düzenlenmesiydi.¹⁰⁵⁸ Bu toplantıya Azerbaycan Halk Eğitimi Bakanı Prof. Dr. Racif Babaşoğlu Feyzullayev katılmamış, Bakanlığı temsilen katılan Elhan Salmanoğlu, konferansta Azerbaycan Halk Eğitimi Bakanının göndermiş olduğu mektubu okumuştur. Azerbaycanlı Bakan mektubunda, Azerbaycan'da eğitimle ilgili faaliyet yürüten kurumların Eğitim Bakanlığı çatısı altında toplandığı ve bu kurumların ortak bir program dahilinde çalışmalarını

¹⁰⁵⁸ Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, İkinci Kitap: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarıyla İlgili Olarak Yapmış Olduğu Çalışmalar, 1990-1993, Ankara, T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları Dairesi, Yayın no: 1/1, 1993. 3 cilt halinde, 2. cilt, s. 3.

sürdüremelerinin amaçlandığını belirterek bu programın en önemli amacının ise gençlerin ve gelecek kuşakların milli duygu ve milli şuuruna sahip olarak yetişmelerinin sağlanması olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan Halk Eğitimi Bakanı mektubunda ayrıca Sovyet döneminde öğretim programlarının tamamının Rusya'dan gönderildiği, Azerbaycanlı bilim adamlarına Azerbaycan tarihi ile ilgili hazırlayacakları konuların sayfa sayısının bile Moskova'dan belirlendiği ve belirtilen sayfadan fazla olmasına hiçbir zaman izin verilmediğini dile getirmiştir.¹⁰⁵⁹ Bu konferans sonunda imzalanan ortak bildirin 6. maddesi “Türk cumhuriyetlerinde Tarih, Türkçe, Coğrafya ve Din öğretimi alanlarında kongreler düzenlenmesi” şeklindeydi.¹⁰⁶⁰

Ankara'da gerçekleştirilen bu birinci konferansta alınan karar doğrultusunda 29 Eylül-2 Ekim 1992 tarihleri arasında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te “2. Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları ile Türk Topulukları Eğitim Temsilcileri Konferansı” gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶¹ Bu konferansta alınan tavsiye kararlarının ve sonuç bildirgesinin 2. maddesiyle Edebiyat ve Tarih derslerinde ortak program hazırlanması amacıyla bir komisyon oluşturulması ve bu komisyonun Kasım 1992'de İstanbul'da toplanarak çalışmalarına başlaması öngörülmüştür.¹⁰⁶²

Konferansta alınan bu karar doğrultusunda “Türk Dünyasında Tarih ve Edebiyat ortak programı” hazırlanması ile ilgili ön çalışmalar yapacak olan komisyonlar 26 Kasım -3 Aralık 1992 tarihleri arasında Yalova'da toplanmıştır. Toplantının açılış konuşmasını yapan Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan konuşmasında Türk Dünyası için Ortak Tarih ve edebiyat dersleri programlarının önemi üzerinde durmuştur.¹⁰⁶³ Bu

¹⁰⁵⁹ Age., s. 13.

¹⁰⁶⁰ Age., s. 59.

¹⁰⁶¹ Bu konferansa T C. Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan, Kazakistan Eğitim Bakan Vekili, Türkmenistan Eğitim Bakanı, KKTC Eğitim ve Kültür Bakanı, Azerbaycan Eğitim Bakanı, Özbekistan Eğitim Bakan Yardımcısı, Altay Özerk Bölgesi, Altay Özerk Cumhuriyeti, Başkut Özerk Cumhuriyeti, Gököğüz, Gagauz Türkleri, Karaipler (Litvanya) Türkleri, Tatar Türkleri, Çuvaş Türkleri, Yakut Türkleri, Karaçay-Balkay Türkleri ve Karaçay Türkleri eğitim temsilcileri ile Rusya Federasyonu Eğitim Bakanı katılmıştır.

¹⁰⁶² Age., s. 93.

¹⁰⁶³ Köksal Toptan'ın konuşmasının bazı bölümleri şöyledir: “Ortak bir tarih, ortak bir edebiyat... Kuşkusuz bunu gerçekleştirecek olan ortak bir dil, bizim önümüzde mutlaka çözmemiz gereken önemli sorunlardır. İstiyoruz ki çok kısa bir süre içerisinde Alma-Ata'da Türk tarihini orada liseye giden bir çocuğumuz nasıl okuyorsa, İstanbul'da liseye giden çocuğumuz da aynı şekilde okusun. İstiyoruz ki Kırgızistan'da Manas'ı dinlerken Kırgız gençleri nasıl heyecan duyuyorsa Ankara'da bizim çocuklarımız da Manas'ı okurken öyle heyecan duysun. Bunu anlasın bilsin... Bunu gerçekleştirdiğimiz taktirde önümüzdeki yıllarda çocuklarımız, yeni yetişen gençlerimiz ortak bir dili kullanmak suretiyle, ortak bir Türk tarihini, Türk edebiyatını okuyabildiği taktirde 21. asır gerçek anlamda bir Türk asrı olacaktır ... Sizden benim, Türkiye olarak ricam bu işi ne kadar sıkı tutarsanız, çabuklaştırırsanız Türk Dünyası size, sadece şimdi yaşayan nesillere değil, gelecek nesiller de minnettarlık duyacaklardır, şükran

toplantıya Azerbaycan temsilcisi olarak katılan Azerbaycan Milli Eğitim Bakan Yardımcısı Doç. Dr. Adalet Tahirzade ise yaptığı konuşmasında Türkiye ve Azerbaycan alimlerinin ortak program ve ders kitapları hazırlamalarının çok iyi olacağını, bütün Türk Cumhuriyetleri için örnek olabilecek ders kitaplarını Türk alimlerinin hazırlamaları halinde büyük bir memnuniyetle bu kitapları çevirerek kendi çocuklarına öğretebileceklerini; bu işin gecikmesinden rahatsızlık duyduğunu zira, bu çalışmaların gecikmesi halinde bu boşluğu başka güçlerin, özellikle Rusya'dan, Moskova'dan gelecek hazır programların doldurmasından endişe ettiğini dile getirmiştir.¹⁰⁶⁴

“Ortak tarih komisyonu”¹⁰⁶⁵ Yalova'da gerçekleştirilen toplantı sonunda aşağıda sıralanan konuların Türk Cumhuriyetlerindeki ilk ve orta dereceli okul programlarına alınarak uygun gördükleri sınıflarda kendi ülkelerini ilgilendiren konularla birlikte ya da ayrı bir ders olarak okutulmasına,¹⁰⁶⁶ ve bu derslerle ilgili ders kitaplarının en geç bir yıl içerisinde hazırlanmasına karar vermiştir.¹⁰⁶⁷

Komisyon tarafından ortak tarih programında yer alması kararlaştırılan konular şunlardır:

- 1- Türk adının ortaya çıkışı ve anlamı
- 2- Türklerin anayurdu
- 3- Hunlar
- 4- Avarlar
- 5-Göktürk Hakanlığı
- 6-Türgeş, Uygur, Kırgız Hakanlıkları

duyacaktır. İstiyoruz ki Türklerin kurduğu şu 16 İmparatorluğun tarihini bizim çocuklarımız hep aynı dille okusun, aynı duyguyla okusun. Bunu gerçekleştirebilen bir çalışma büyük çalışmadır, takdire değer bir çalışmadır. Bunu gerçekleştiren insanlar da Türk tarihini, Türkiye geleceğinin uluları arasına girecektir...” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dünyası, Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 52-53.

¹⁰⁶⁴ Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dünyası, Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 70.

¹⁰⁶⁵ Ortak tarih Komisyonu şu üyelerden oluşturulmuştur: Kenan Kolukısa (genel koordinatör), Ömer Okutan (talim ve terbiye kurulu başkanı- koordinatör), Türkiye temsilcileri: Prof. Dr. Mehmet Saray, Prof. Dr. Nadir Devlet, Ahmet Gül (Talim-Terbiye üyesi), Rıfat Turgut (Talim ve terbiye uzmanı), Prof. Dr. K. Yaşar Koprman (TTK üyesi), Güler Şenünver (TTK üyesi),¹⁰⁶⁶ Mücahit Daloğlu (Şube müdürü) , Dr Muhtarhan Orazbay (Bakanlık Müşaviri), Prof. Dr. Januzek Kasımbayev (Kazakistan), Batır İslamov (Özbekistan), Prof Dr. Tahir Baksaliev (Azerbaycan), Doç Dr. Tınıçtıkbek Çorojev (Kırgızistan), Prof. Dr. Murat Annanepesov (Türkmenistan) Bakınız: Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, İkinci Kitap: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topluluklarıyla İlgili Olarak Yapmış Olduğu Çalışmalar, 1990-1993, Ankara, T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi, Yayın no: 1/1, 1993. 3 cilt halinde, 2. cilt, s. 99.

¹⁰⁶⁶ Age., s. 100-101.

¹⁰⁶⁷ Age., s. 132.

- 7-Hazar Hakanlığı
- 8-İtil Bulgar Devleti
- 9- Tuna Bulgar Devleti
- 10- Sabarlar, Peçenekler, Başkurtlar
- 11- Kıpçaklar
- 12- Oğuzlar (Türkmenler) , Selçuklular
- 13- Türklerin İslamiyeti kabulü
- 14- Karahanlılar Devleti (Hakanlığı)
- 15- Gazneliler Devleti
- 16- Harzemşahlar Devleti
- 17- Moğol istilası
- 18- Altın Orda, İlhanlılar, Çağataylılar Devletleri
- 19- Timurlular Devleti
- 20- Moğolistan
- 21- Şeybaniler Devleti
- 22- Babürlüler
- 23- Kazak Hanlığı ve Cüzler
- 24- Sayan-Altay Türkleri, Kırgızlar
- 25- Buhara, Hive, Hokand Hakanlıkları, Türkmenler, Doğu Türkistan
- 26- Ejderhan, Kasım, Kazan ve Küçüm Hanlıkları ve Nogaylar
- 27- Türkiye Selçukluları Devleti
- 28- Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri
- 29- Osmanlı Devleti
- 30- Safeviler Devleti
- 31- Azerbaycan Hanlıkları
- 32- Çarlık Rusyası'nın Türk toprakları aleyhine yayılması
- 33- Günümüzün Bağımsız Türk Cumhuriyetleri
- 34- Bağımsız Türk Devletleri dışında yaşayan Türkler
- 35- Türk Halklarının dünya medeniyetine katkıları

Belirlenen konular çerçevesinde yazılacak ortak Türk Tarihi ve Türk Edebiyatı lise ders kitaplarını yazacak komisyonlara Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından edebiyat ve tarih branşlarından 5'er, Türk Cumhuriyetlerinin her

birinden de tarih ve edebiyat branşlarından 2'şer öğretim görevlisinin 13 Mart 1995 tarihinden itibaren 3 ay süreyle görevlendirilmesine ve ortak tarih ve edebiyat lise ders kitapları için gerekli mali kaynağın da Dışişleri Bakanlığı ve TİKA tarafından sağlanmasına karar verilmiştir. Bu mutabakat sonucunda Tarih ve edebiyat ortak lise ders kitaplarının yazımını oluşturacak komisyon Azerbaycan'dan her iki branştan birer; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan Cumhuriyetlerinden de ikişer temsilcinin katılımıyla oluşturularak 13/3/1995 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. 1998 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan bir kitapta, yazımı ve ilgili ülke lehçelerine çeviri işlemleri tamamlanmış olan Ortak Türk Tarihi ve Edebiyatı lise Ders Kitaplarının basımı ile ilgili çalışmaların son aşamasına geldiği; katkı, destek ve mali kaynak temin edildiği takdirde bu hizmetin kısa sürede tamamlanacağı belirtilmiştir.¹⁰⁶⁸

9 Şubat 1994 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Antlaşması"na dayalı olarak Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam ve Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı Lidya Resulova tarafından 1 Mart 1997 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Arasında Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Protokolü"nü 9. maddesinde tarafların ders programları arasında uyum sağlamak ve geliştirmek amacıyla karşılıklı olarak ilköğretim ve ortaöğretim ders programlarını inceleme çalışması yapmasına; Türk Dünyası ortak tarih ve edebiyatlarının daha iyi öğrenilmesi yolundaki hizmetlere devam edilmesine ve bu amaçla oluşturulan ortak kitap hazırlama komisyonlarının çalışmalarını sürdürerek hazırlanan bu kitapların taraf ülkelerin liselerinde okutulması hükmüne yer verilmiştir.¹⁰⁶⁹

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlıkları arasında oluşturulan "Daimi Komisyon"un 27-30 Kasım 1994 tarihleri arasında Bakü'de yaptıkları toplantıda alınan kararların 5. maddesinde; "*Türk tarafınca Azerbaycan tarih kitaplarında işlenen Türk düşmanlığı ile ilgili bölümlerin kaldırılması talebinin Azerbaycan tarafından da uygun görüldüğüne; daha önce hazırlanmış olan dil*

¹⁰⁶⁸ Cumhuriyetin 75'inci Yıl Dönümünde Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 14-15.

¹⁰⁶⁹ Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları İle Yapılan Anlaşmalar (1992-1998), T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 29.

ve tarih programları temel alınarak ders kitaplarının yazımına en kısa zamanda başlanmasına karar verildiği” belirtilmiştir.¹⁰⁷⁰

Daimi Komisyon’un 27 Kasım-1 Aralık 1995 tarihleri arasında Ankara’da yaptığı ikinci toplantısında alınan kararların 4. maddesinde; “Azerbaycan tarafının yeni yazılan tarih kitaplarından Türk düşmanlığı ile ilgili fikirlerin çıkarıldığını ifade ettiği”¹⁰⁷¹ belirtilerek “ülkelerimizin halklarımızın ortak edebiyat ve tarih kitaplarının yazımı çalışmalarına Ankara’da devam edildiği” ifade edilmektedir.¹⁰⁷²

Daimi Komisyonun bundan sonra yaptığı 1996, 1997 ve 1998 yılı toplantılarında tamamında alınan kararların bir maddesini “ortaklaşa hazırlanan söz konusu bu kitapların taraf ülkelerin liselerinde okutulmasına karar verildiği” ifadesi oluşturmaktadır.¹⁰⁷³

Türk Dünyası ortak tarih ders kitaplarının yazılması konusuna Beş Yıllık Kalkınma Planları ve DPT tarafından hazırlanan çeşitli raporlarda da yer verilmiştir. 1995 yılında DPT tarafından yayınlanan bir raporda Sovyet sonrası dönemde Türk Dünyası’nın tarihine yaklaşım konusunda değişikliğe gidilmesi ve Türk tarihinin tamamını kapsayacak bir anlayış içinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri’nin eğitim öğretim programlarına girecek tarih kitaplarının yazılması işinin ilgili bakanlıklarca acilen tamamlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.¹⁰⁷⁴

DPT tarafından 2000 yılında yayınlanan başka bir raporda da Türk Cumhuriyetleriyle ilgili tarih alanındaki işbirliği konularına daha az yer ayrılmakla beraber Türk Cumhuriyetlerindeki liselerle ülkemizdeki liselerde okutulmak üzere

¹⁰⁷⁰ Age., s. 36.

¹⁰⁷¹ Age., s. 40.

¹⁰⁷² Age., s. 42.

¹⁰⁷³ Age., s. 47, 53,61.

¹⁰⁷⁴ “Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, İslam Ülkeleri, ECO) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu, Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti”, **T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayını** (Ağustos, 1995), s. 75. Raporda şu değerlendirmelere yer verilmektedir: “... 20. Yüzyılın son on yılına kadar dünyadaki tek bağımsız Türk Devleti olan Türkiye’nin eğitim programlarında Türk tarihi bugünkü Türkiye Türklerinin geçmişine yönelik bir seyir takip etmiş, siyasi gerekçelerle Türkiye dışında kalan Türklük hakkında müfredatımıza pek bir şey girmemiştir... Ortak kültürün unsurlarının başında dil ve tarih geldiğine göre aynı ulusun fertleri birbirlerinin tarihlerini bilmenin yanı sıra tarihin belirli bir zamanına kadar olan ortak tarihlerini de öğrenmek durumundadır. Tarihe yönelmek, kendini tanımak ve bilmektir. Bu, ortak hedefler ve stratejilerin oluşmasında bir dayanak noktasıdır. Bu bakımdan Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ortak bir tarih anlayışı ve tarih eğitimi konusunda karar almak zorundadır. Ortak tarih anlayışımızın esasını Türk tarihinin bütünlüğü oluşturmalıdır. Türk tarihini bir bütün olarak düşünmek, ona felsefi açıdan bakmak demektir. Yani Anadolu’ya gelen Oğuzlarla Asya’da kalan Kırgız, Kazak, Özbek, Uygur, Kuman-Kıpçak gibi Türk boylarının ayrı ayrı uluslar olarak telakki edilmemesi gerekir. Dolayısı ile Türk tarihi incelenirken devlet veya boy tarihi değil, millet tarihi esas tutulmalıdır...” Age., s. 74-75

kurulan ortak komisyonca yazım çalışmaları tamamlanan “Ortak Türk Tarihi ve Edebiyatı” ders kitaplarının ilgili ülke lehçelerine çeviri işlemlerinin devam ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁷⁵

1992 Yılında ortaya atılan ve 1993 yılında müfredat belirleme komisyonu, 1995 yılında ise kitap yazım komisyonları oluşturulmasına rağmen yaklaşık 16 yıllık zamana yayılan ortak lise tarih ders kitabı yazımı projesi henüz sonuçlanmamıştır. Bu durumun Ortak Türk Tarihi ders kitaplarının yazımı konusunda 1990’lı yılların başındaki istek ve heyecanın gittikçe azalmaya başlaması ve işbaşına gelen Hükümetlerin bu konuda yeterince istekli davranmamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ortak lise tarih ders kitabı yazımı işi henüz sonuçlandırılmamışsa da ortak komisyon tarafından Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarının tarih derslerinde okutulmasına karar verilen yukarıda belirtilmiş konulara gerek ülkemizde gerekse Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında yer verilmektedir.

¹⁰⁷⁵ “Sekizinci Beş Yıllık kalkınma Planı Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, 2000, s. 291.

SONUÇ

Güçlü tarihi ve kültürel bağlara sahip olduğumuz Azerbaycan Cumhuriyeti Kafkasya’da farklı etnik, din ve kültürlerin kesişme noktasında yer aldığından tarih boyunca birçok kavimin istilasına maruz kalmıştır. Rusya ile İran arasında imzalanan 12 Ekim 1813 tarihli Gülistan ve 10 Şubat 1828 tarihli Türkmençay Antlaşmalarıyla tarihî Azerbaycan toprakları Aras Nehri sınır olmak üzere Rusya ve İran arasında paylaşılmış; Aras’ın kuzeyinde kalan bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını oluşturan Kuzey Azerbaycan Rusya, Aras’ın güneyi ise İran hakimiyeti altına girmiştir.

1917 Yılında gerçekleşen Bolşevik Ekim Devrimi’nden sonra Rusya’nın Kafkasya bölgesinden çekilmesiyle 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan’da Mehmet Emin Resulzade liderliğinde Azerbaycan tarihinin ilk bağımsız ve milli devleti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Kısa ömrüne rağmen Azerbaycan tarihinin önemli bir bölümünü oluşturan bu dönemde Müsavat Partisi öncülüğünde önemli milli politikalar uygulanmıştır. Bu devlet 27 Nisan 1920’de Bolşeviklerin Bakü’de yönetimi ele geçirek Moskova’dan yardım istemeleri üzerine bölgeye gelen Kızılordu birliklerinin işgaliyle yıkılmış ve Azerbaycan’da Bolşevik idare kurulmuştur. Böylece 19. yüzyılda dört farklı devlet ve yönetim şekline sahne olan Azerbaycan’da Türk ve Müslüman halk bağımsızlığın ilan edildiği 1991 yılına kadar sürecek olan yaklaşık yetmiş yıllık dönemde sosyalist yönetim tarzı altında yaşamıştır.

Bu çalışmanın amacı en genel ifadeyle Sovyet tarih anlayışının temel özelliklerini, bu anlayışın Azerbaycan’da tarih öğretimine ve tarih ders kitaplarına yansımaları ve Azerbaycan Türkleri tarafından algılanışı ile bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra tarih anlayışı, tarih öğretimi ve tarih ders kitaplarında meydana gelen değişimin yönünü ve boyutlarını ortaya koymaktır. Bu konuyu asıl ilginç hale getiren ise Türk ve Müslüman kimliğine sahip Azerbaycan Türkleri ile her türlü dini ve etnik kimliği reddeden ve kuşkusuz bunu tarih anlayışına da yansıtan Sosyalist Sovyet ideolojisi arasındaki çelişkidir. “Tarih” alanı belirli bir kimliğe ve bilince sahip Azerbaycan Türkleri ile resmi Sovyet ideolojisinin kesişme ve dolayısıyla en sorunlu alanlarından birisini oluşturmaktaydı.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre Sovyet rejimi daha kurulduğu ilk andan itibaren, tarih yazımı ve öğretimi üzerinde yüksek bir denetim gerçekleştirerek ondan kendi siyasal amaçları için yararlanmaya çalışmış; bu amaçla da tarih anlayışı ve araştırmalarının genel çizgilerini Komünist Parti Merkez Komiteleri ile Komünist Parti Kongreleri tarafından belirlenmiştir.

Devrimin ilk on yılında Sovyet yönetimi tüm SSCB’de olduğu gibi Azerbaycan’da da kendi ideolojisini destekleyecek tarih anlayışının alt yapısını oluşturmaya yönelik faaliyetlere ağırlık vermiştir. Bu çerçevede Bakü’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti zamanında kurulmuş fakat faaliyete geçirilememiş Azerbaycan Devlet Üniversitesi’nin Tarih-Filoloji bölümü İçtimai İlimler Fakültesine dönüştürülerek burada “Sosyalizm Tarihi”, “Materyalizm” ve “Sovyet Anayasası” gibi kürsüler açılmış; Azerbaycan Arkeoloji Komitesi, Azerbaycan Tarih Müzesi ve Azerbaycan Merkezi Devlet Arşivi gibi yeni kurumlar oluşturulmuştur.

1930’lu yıllarda Sovyet rejiminin “bilim” ve özellikle “tarih bilimi” üzerinde kontrolü sağlamasından sonra SSCB’de “işçi sınıfı” ve “proletarya” dışındaki konuların incelenmesi ve araştırılması neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bu konuda özellikle 1931 yılında Stalin’in “Proletaskaya Revolyutsiya” dergisinde “Bolşevizm Tarihinin Bazı Meseleleri Hakkında” başlıklı makalesini yayınlaması bir dönüm noktası olmuş, bundan sonra o zamana kadar Marksist tarihçilerin yanında faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilen “eski nesil tarihçiler” “Müsavatchıları ve yaptıklarını eleştirmemek”, “Sovyet sistemini övmemek”, “Türk milleti ve onun büyüklüğünden bahsetmek”, “Çar yönetiminin kolonizasyon politikasını alkışlamak” gibi nedenlerle suçlanarak baskı ve cezalandırmalara tabi tutulmuşlardır.

Böylece adım adım oluşturulan yeni Marksist-Leninist tarih yaklaşımıyla SSCB’de “ulus tarihi” esaslı yaklaşım terk edilerek yerine “vatan tarihi” yaklaşımı getirilmiştir ki bu vatan SSCB’dir.

Stalin’in ölümünden sonra da tarih bilimi alanındaki merkezîyetçi düşünce ve uygulamalar devam etmiştir. 1959 yılında SSCB okullarında Tarihi dersi kapsamında Sovyet Cumhuriyetlerinin kendi tarihlerinin de öğretilmeye başlanmasının bu Cumhuriyetlerde milliyetçilik duygularını yükselteceği endişesini de beraberinde getirmiştir. Bu endişelerin bir sonucu olarak Sovyet yöneticileri 18-21 Aralık 1962’de Moskova’da SSCB’nin tüm cumhuriyetlerinden tarihçilerin davet edildiği “Sovyet

Tarihçilerinin Bütün Birlik Toplantısı”nı düzenlemişlerdir. Bu toplantıda SSCB’nin farklı Cumhuriyetlerinden gelen tarihçilere tarih derslerinde kendi milletlerinin Rus milletiyle yakınlıklarını ve Rusya ile “birleşmelerinin” olumlu anlamlarını ön plana çıkarmaları, Rusya ile birleşmenin bazı halklar için fiziki imhadan kurtulmanın tek yolu olduğunu ortaya koymaları ve ayrı ayrı Cumhuriyetlerin tarihlerinin tek bir vatan tarihinin yani SSCB’nin bir parçası olarak açıklamaları tembihlenmiştir.

Gorbaçov dönemindeki genel demokratikleşme havasının etkisi diğer bilim alanlarında olduğu gibi tarih alanında da görülmüş, Sovyet tarih anlayışı günlük hayatta ve medyada açıkça tartışılmaya ve sorgulanmaya başlanmıştır. 1990 yılında Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte “Sovyet tarihçiliği” de tarihi misyonunu tamamlamıştır.

“Eğitim” konusu Sovyet rejiminin en büyük önem verdiği konulardan birisi olmuştur. Marksist ideolojiyi yaymak için eğitimin öneminin farkında olan Komünist Parti, Devrim’den hemen sonra ülkede “kültür devrimi” başlattığını ilan etmiş ve tüm eğitim faaliyetlerini aldığı kararlar ve yayınladığı direktiflerle şekillendirmeye başlamıştır. Kurulan aşırı merkezîyetçi yapıyla Sovyetler Birliği’nde açılacak okulların türü ve seviyeleri, bu okullarda okutulacak dersler ile bu derslere ayrılacak haftalık ve yıllık ders saati miktarlarının belirlenmesi ve derslerin öğretim programları ile ders kitaplarının hazırlanması Moskova’nın yetkisine bırakılmıştı. SSCB’de ilk on yılda eğitim ile ilgili tartışma ve uygulamalar Eğitim Komiseri A. V. Lunacharsky, tarihçi M. N. Povrosky ve Lenin’in eşi Nadezhda Krupskaya’nın liderliği altında devam etmiştir. Sovyet yönetiminin bu dönemde yeni açılan Sovyet okullarına yüklediği görevler genel olarak “büyümekte olan genç nesle komünist eğitimi vermek, onlarda bilimsel materyalist dünya görüşünün şekillenmesini sağlamak ve onları çok yönlü bireyler olarak yetiştirmek” şeklinde ifade edilebilir. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan Marksist anlayışa göre hazırlanmış öğretim programları, ders kitapları ve ders araç gereçleri ile “komünist düşünceli öğretmen” yetiştirmek devletin öncelik verdiği konular olmuştur.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi sosyal bilimler içerisinde en büyük ilgiyi daha çok ideolojik ve politik önem atfettiği tarih bilimine göstermiştir. Bu dönemde hazırlanmış ilk ve orta okulların tarih dersleri öğretim programları “işçi sınıfı”, “sınıf mücadeleleri”, “Marksizm”, “Leninizm”, “Devrim” ve “Bolşevik Tarihi” merkezli olmuştur. Bu konular ilk ve orta öğretim kurumları dışında “parti okulları”, “yetişkin

eğitim merkezleri”, “öğretmen yetiştirme kursları” ve “üniversite” müfredatlarının da ana konularını oluşturmaktaydı.

Sovyetler dönemine ait eğitim ile ilgili kimi belgelerle öğretim programları ve ders kitaplarının incelenmesinden Sovyet yönetiminin tarih derslerine çok açık ve katı bir şekilde Marksist-Leninist ideolojiyi yeni nesillere aktarma aracı olma işlevi yüklediği anlaşılmaktadır. Böylece Tarih derslerinin öğretilmesinde sosyalist sistemin yerleşmesi ve kendisini yeniden üretmesini sağlayacak “Sovyet vatandaşlığı bilinci oluşturma” ve “Komünist Parti propagandası” temel gaye durumundadır. Söz konusu materyallerde tarih derslerinin amaçlarıyla ilgili olarak en sık vurgulanan hususlar şöyle sıralanabilir: “Gençleri komünist düşünce ve ahlakına göre eğitmek”, öğrencilerde “Sovyet vatanseverliği”, “sosyalist vatanına muhabbet”, “proletar beynelmileciliği”, “bilimsel materyalizm”, “Komünist Parti’ye saygı”, “ateizm” ve “burjuva ideolojisiyle barışmazlık” gibi düşünce ve davranışlar kazandırmak; öğrencilerde “kapitalizmin yok olacağı ve komünizmin galip geleceği konusunda kesin inanç oluşturmak ve onlara tarihî ve güncel olaylara sınıfsal açıdan yaklaşma becerisi kazandırmak”, gençlere “silaha sarılarak” Ekim Devrimi’nin kazanımlarını savunma duygusu kazandırmak ve onlara Lenin öğretisini öğreterek Lenin gibi yaşamak ve mücadele etme becerisi kazandırmak”, “genç nesilleri yoldan çıkarmaya yönelik emperyalist propagandalarına karşı düşmanlık aşılacak”, gençlerin “burjuva ideolojisi ile mücadelede ‘tarafsızlık’ ve ‘tavizin’ olamayacağı ve olmaması gerektiğini anlamalarını sağlamak”, “kapitalizmin halka zıt ‘mürteci’ mahiyetini ‘amansızcasına’ ifşa etmek”, gençlerde “milliyetçiliğin herhangi bir tezahürüne karşı düşmanlık, burjuva ideolojisi ve ahlakına karşı katlanmazlık ve ateist bakış ve düşüncelerle, dini ideoloji ve ahlak arasında olumsuz ilişki yaratmak”.

SSCB’de tarih derslerinden beklenen yukarıdaki genel amaçların yanısıra Azerbaycan Tarihi derslerinin de daha özel birtakım amaçları gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Bu amaçların başlıcaları ise şunlardır: Azerbaycan’ın Rusya’yla “birleştirilmesinin” tarihsel açıdan sosyal ilerlemesine nasıl yardım ettiğinin ve bu önemli olayın Azerbaycan tarihindeki sonuçlarının öğrenciler tarafından “doğru anlaşılmasının” sağlanması, öğrencilerin Azerbaycan’ın iktisadi, sosyal, siyasi, medeni hayatı ile Azerbaycan sosyalist halkının şekillenmesinde ve Azerbaycan SSC’nin sosyalist bir cumhuriyet olarak kurulmasında Ekim Sosyalist Devrimi’nin önemi ile

Komünist Parti ve Lenin'in önder ve yönlendirici rollerini benimsemelerinin sağlanması, öğrencilerde Komünist Parti'nin öncülüğünde Sovyet halkının kazandığı büyük kazanımlar için genel milli bir iftihar duygusu ve SSCB'nin bütün halklarına, Sovyet halkları ailesinde "büyük kardeş olan" Rus halkına kardeşlik, dostluk ve muhabbet duyguları kazandırmak.

Azerbaycan Sovyet Hükümeti'nin 28 Nisan 1920 tarihli 1 nolu emri ile "Azerbaycan Halk Eğitim Bakanlığı" kurulmuş, 26 Mayıs 1920 tarihinde ise "Azerbaycan SSC Vahit Emek Mekteplerinin Esasnamesi" kabul edilerek okul sistemi kurulmuştur. Buna göre Azerbaycan'daki tüm okullar "vahit emek mektebi" (iş okulu) olarak adlandırılıyor ve 8-13 yaşlarındaki çocukların devam ettiği ve beş yıl eğitim süreli "Bir Dereceli Okullar" ve 13-17 yaşlarındaki gençlerin devam ettiği 4 yıl eğitim süreli "İki Dereceli Okullar" olmak üzere iki kademedен oluşuyordu. Bu okullarda 1920-1921 öğretim yılında "Medeniyet Tarihi" dersi okutulmaya başlanmışsa da 1921-1922 öğretim yılından itibaren bu ders kaldırılarak daha çok Marksizm-Leninizm merkezli sosyal sistemler ve sosyal sınıflar gibi konularda bilgilerin verildiği "İçtimaiyat" dersinin okutulmasına başlanmıştır. Bu durum 1931 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihten itibaren okullarda tarih derslerinin tekrar ayrı dersler olarak okutulmasına başlanmıştır. 1934 Yılında SSCB dahilindeki okullarda okutulacak tarih derslerinin çeşitleri ve isimleri belirginleşmeye başlamış ve birtakım küçük değişikliklerle SSCB'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 1934 yılında aldığı karara göre Sovyet okullarında "Kadim Dünya Tarihi", Orta Asırlar Tarihi", Yeni Tarih, ve Bağımsız Devletlerle Bağlı Devletlerin En Yeni Tarihi" isimleriyle "Genel Tarih" ile "SSCB Tarihi" derslerinin okutulmasına başlanmıştır.

Sovyet rejimi Sovyet toplumuna "sosyalist düşünce ve yaşam tarzını benimsetme" amacını gerçekleştirebilmek için yöneticiler, öğretmenler ve öğrenciler üzerinde sıkı kontroller uygulamıştır. Özellikle tarih öğretmenlerini kendi politik mücadelesinin birer askeri olarak gören sistem kendi ideolojisi için zararlı gördüğü öğretmen ve yöneticilerin görevlerine son vermiştir.

Sovyet sistemi çok farklı etnik köken, dini inanış ve kültürlere sahip halkların SSCB çatısı altında bir arada ve sorunsuz yaşamalarını sağlayabilmek için tarih biliminden yararlanma yoluna gitmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek SSCB'yi oluşturan

halkların birbirleriyle ve her birinin Ruslarla aralarında olan tarihî sorunlarının aradan kaldırılması, bu halkların mevcut etnik ve dini aidiyet bağlarının çözülerek Marksist anlayışa ve SSCB'nin yararına olacak şekilde yeniden inşası gerekiyordu ki bu amaçları gerçekleştirmek tarihin önemli ölçüde tahrif edilmesini gerektiriyordu. Sovyet yöneticileri tam da bunu gerçekleştirerek tarihi kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde adeta yeniden tasarlamışlardır.

Araştırma sonucunda Sovyet döneminde Azerbaycan'da hakim kılınan tarih anlayışının şu özellikleri taşıdığı anlaşılmıştır: Azerbaycan halkının etnik ve dini aidiyetini koparmak için coğrafi tanımlamaya gidilerek Azerbaycan'da tarihin en eski dönemlerinden beri Azerbaycan halkının var olduğu ve bu halkın Azerbaycan'da Atropatena, Medya ve Albanya gibi devletleri kurmuş olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre her ne kadar Azerbaycan bölgesine çeşitli zamanlarda göçebe Türkmenlerin gelip yerleşmesiyle Azerbaycan halkının dilindeki “Türk” unsuru artmışsa da Azerbaycan halkı Türkleşmemiş ve kendi özgün “Azerbaycanlılık” özelliklerini korumuşlardır. Bu yaklaşımla Azerbaycan halkının Türk (veya herhangi başka bir) etnik kökenle bağı koparılarak gerek Türkiye Cumhuriyeti gerekse SSCB içerisindeki diğer Türk millet ve topluluklarından uzaklaştırılması amaçlanmıştır. Bu politika ayrı Cumhuriyetlere farklı farklı Kiril alfabelerinin kabul ettirilmesi, Türkçe yer adlarının değiştirilmesi, Azerbaycan'da kullanılan dilin “Azerbaycan dili”, Azerbaycan Türklerinin isminin “Azerbaycan halkı” olarak değiştirilmesi, kişi isimlerinin sonuna Rusça “-of, -ova, -yev, -yeva” gibi eklerin getirilmesi ve kapsamlı iskan ve göçürme siyasetleriyle de desteklenmiştir. Azerbaycan Türklerinin dini aidiyet bağları da Marksist yaklaşımın sosyal hayat ve eğitim kurumlarında uyguladığı “bilimsel sosyalizm” ve “ateizm” politikalarıyla koparılmaya çalışılmış böylece, SSCB içindeki halkların SSCB dışındaki tüm etnik ve dini bağlarının koparılarak bir tek SSCB vatanına ve sosyalist rejime sadakat ve aidiyet duymaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Sovyet tarihçiliğinin Azerbaycan tarihiyle ilgili olarak müdahale ettiği başka bir konu da Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali konusudur. Tarihî süreç içerisinde Sovyet tarihçileri bu konuya sırasıyla üç farklı şekilde yaklaşmışlardır. Bunlardan ilki “az belalı işgal tezi” olup özetle şöyle açıklanmaktaydı: 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde Azerbaycan bağımsızlığını koruyacak durumda değildi. Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti veya İran'ın işgali altına girmektense Rusya tarafından işgal edilmesi daha iyi ve ilerici

bir olay olmuştur. “İlerici” Rusya’nın işgali Azerbaycan’ın ekonomik, sosyal ve medeni gelişmesine katkıda bulunmuştur. İkinci yaklaşım “birleştirilme” tezi olup Sovyet tarih yazımında ve ders kitaplarında Rusya’nın Azerbaycan’ı işgali konusu yumuşatılarak “Azerbaycan’ın Rusya’ya birleştirilmesi” şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır. Üçüncü yaklaşım ise “gönüllü surette dahil olma” tezidir ki burada da Rusya’nın Azerbaycan’ı işgali konusu “işgal” terimi yerine “Azerbaycan’ın Rusya’ya gönüllü surette dahil olması” şeklinde yaklaşmıştır.

Sovyet tarih tasarlamaçılarının Azerbaycan tarihiyle ilgili olarak başvurdukları yöntemlerden birisi de kimi tarihî olayların geri planda tutulması, önemsizleştirilmesi ve halkın gözünden düşürecek şekilde ifade edilmesidir. Bu durum en açık şekilde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne yaklaşımda göze çarpmaktadır. Sovyet tarih kitaplarında bu devletin hukuki varlığı görmezden gelinerek “Müsavat Hükümeti”, “müsavat milletçi-karşı devrimcileri” şeklinde adlandırılıyor; “İngiliz ve Türk müdahalecilerin hizmetkarları” olarak nitelendirilerek küçümseniyorlardı. Sovyet tarih yazımında bu devlete tamamen olumsuz bir yaklaşımla ve Azerbaycan tarihindeki önemiyle kıyaslanamayacak ölçüde küçük bir yer ayrılmıştır. Sovyet tarihçiliğinin görmezden geldiği bir başka konu da “Güney Azerbaycan” konusu olup Azerbaycan tarihinin 1813 yılından sonraki döneminde Güney Azerbaycan’ın tarihine hiç yer verilmemiştir.

Ders kitaplarında göze çarpan önemli bir husus “Rus merkezlilik” ve “sosyalist merkezlilik” tir. En Yeni Tarih ders kitapları başta olmak üzere ders kitaplarında en küçük sosyalist ülkelerin tarihlerine bile önemli yer ayrılmıştır. Kapitalist ülkelerle ilgili konularda da o ülkelerdeki işçi hareketleri ile siyaset ve sanat-edebiyat alanlarındaki sol akımlar ile ilgili bilgiler verilmektedir. SSCB Tarihi derslerinin ise özellikle ilkçağdan başlayarak 1917 Bolşevik Devrimine kadar süren kısmı daha çok Rusya tarihi niteliğindedir.

Ders kitapları genellikle Moskova’da yazılan kitapların çevirisidir. Kağıt ve baskı kaliteleriyle kitapların genel dizaynı vasat durumda olup 1990’lı yıllara yaklaştıkça kalitede nispi bir artış izlenmektedir. Ders kitaplarında kullanılan dil oldukça ideolojik, üslup ise militancadır. Ders kitaplarında yer verilen okuma parçaları genellikle Lenin’in çeşitli konularla ilgili sözleri, eserlerinden pasajlar veya Komünist Parti arşiv belgelerinden örnekler şeklindedir. Öğretim programları ve tarih ders

kitaplarında verilen bilgiler basmakalıp, durağan olup, süreç içerisinde çok az değişikliklere uğramıştır.

Sovyet tarih tezine göre dünyadaki bütün sosyalist ülkeler ile bütün ülkelerin işçi sınıfları ve Komünist Partileri “dost ” konumundadır.

Sovyet tarih yazımında ve dolayısıyla tarih ders kitaplarında Rus Çarlığı üçüncü ülkelerle ilişkiler bağlamında ve Bolşevik Devrimi’nden geriye doğru gittikçe artan oranda “dost”, Özellikle Rusya’da işçi hareketlerinin ve Sosyalist düşüncenin ortaya çıkmasından başlayarak Bolşevik Devrimine yaklaştıkça artan oranda “düşman öteki” konumunda olup bu dönemle ilgili konularda Rus Çarlığı için sık sık “halklar hapisanesi” benzetmesi yapılmaktadır. Ders kitaplarında “kapitalist” ve “emperyalist” ülkeler ile Komünist Parti’nin parti içi mücadelelerinin kaybeden tarafları da “düşman” konumundadır. “Sapmacı”, “ajan”, “karşı devrimci”, “Buharinci”, “Zinoyevci” ve “Troçkist” gibi isimlerle nitelendirilen kaybeden muhalifler tasfiyeden öte en ağır şekillerde cezalandırılmışlardır. Bu dönem tarihçiliğinde bir başka “düşman öteki” ise” Müsavatçılar” başta olmak üzere Asya Müslümanlarının “milletçi” parti ve gruplarıdır. Ders kitaplarında bunlar “karşı devrimci”, “gerici”, “emperyalistlerin ve müdahalecilerin iş birlikçileri” olarak sunulmuşlardır.

Sovyet tarihçiliğinde Osmanlı ve Selçuklu gibi Türk devletleri “düşman öteki” konumunda olup bu devletlerle ilgili olarak ders kitaplarında yer yer “yağmacı”, “talancı”, “soyguncu”, “kaniçen” gibi ifadelerle dolu ağır bir üslup kullanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’ne yaklaşım ise daha dikkatli ve nötrdür. Tarih ders kitaplarında Türk Milli Kurtuluş Savaşı “Burjuva Devrimi” olarak nitelendirilmekte ve bu savaşta Sovyet halklarının Türkiye’ye yardımda buldukları vurgulanmaktadır.

Sovyet tarihçiliğinde bir başka “düşman öteki” ise feodalizm ve Kapitalizmin destekçisi ve işbirlikçisi olarak görülen “din” kurumudur.

Sonuç olarak Sovyet tarih tezi kendisinden beklenen amaçları gerçekleştirilememiş; sistemin devamlılığını sağlayacak, hiçbir etnik ve dini aidiyet taşımayan sadece SSCB’ye ideolojik bir bağla bağlı sadık Sovyet vatandaşları, “komünizmin yılmaz savunucusu” ve “emperyalizm ve kapitalizmle ‘uzlaşmaz’ nesiller” yetiştirilememiştir. Sovyet sisteminin uygulamış olduğu suni sınırlar, alfabe değişiklikleri ve diğer politikalar milli bilinçleri yok edememiş aksine milletleşme sürecini daha da hızlandırmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı Ermeniler'in Dağlık Karabağ'ı işgal ederek burada katliam uygulamaları, Sovyet yönetimi ve ordusunun Ermenileri destekler tavrı sergilemeleri ve tüm bu gelişmeler karşısında Azerbaycan Türklerinin tepkilerini dile getirmek amacıyla gerçekleştirdikleri büyük çaplı protesto mitingleriyle paralel bir seyir izlemiştir. Bu dönemde Ermeni işgal ve katliamlarıyla SSCB'nin Ermeni yanlısı tutumları Azerbaycan halkının ve yöneticilerinin kendi tarih ve kimliklerine daha sıkı sarılmalarına neden olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan milli kimliğinin Ermeni, Rus, SSCB ve Sosyalist ideoloji karşıtlığı temelinde kendini konumlandığı ve geliştirdiği söylenebilir.

1990 yılından itibaren gelişen süreçte Azerbaycan hükümetleri attıkları adımlarla bağımsız ve milli bir devlet olma yolunda ilerlerken milletin tarih, örf, adet, kültür ve kimliğine ilişkin değerlerini yeniden canlandırmaya çalışmışlardır.

Bu dönemde 5 Şubat 1991 tarihinde "Azerbaycan SSC'nin Adında Değişiklik Yapılması Hakkında" kanunla Azerbaycan'ın "Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" niteliğine hukuken son verilerek devletin ismi "Azerbaycan Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. Aynı gün çıkarılan "Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bayrağı Hakkında" kanunla da halen kullanılan, Azerbaycan bayrağı kabul edildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin 18 Ekim 1991 tarihinde kabul ettiği "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında" anayasa sözleşmesiyle Azerbaycan Meclisi Azerbaycan'ı SSCB'nin bir parçası haline getiren 30 Aralık 1922 tarihli anlaşmayı geçersiz saydığını ilan ederek kendisini 27 Nisan 1920 tarihinde Sovyet ordusu tarafından işgal edilen Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin devamı ve varisi olarak tanımlamıştır.

Uzun tartışmalardan sonra 25 Aralık 1991 tarihinde çıkarılan "Latin Grafikalı Azerbaycan Alfabesinin Berpası Hakkında" kanunla Azerbaycan'da Latin alfabesine geçilmiş, yaklaşık on yıl Kiril ve Latin alfabeleri bir arada kullanıldıktan sonra 1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren tamamen Latin alfabesinin kullanılmasına geçilmiştir ki Azerbaycan'da Latin alfabesine geçiş "Türkçülüğün" alfabeğe yansıması olarak kabul edilmektedir.

Azerbaycan halkının milli uyanışı ve bağımsız Azerbaycan Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan AHC lideri Ebülfez Elçibey 7 Haziran 1992 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak 14 Haziran günü resmen göreve

başlamıştır. Bu dönemde “dekolonizasyon” politikası çerçevesinde toplumsal hayatın millileştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmış, yüzyılın başında aydın hareketleriyle bir kültürel eğitsel anlam taşıyan “Türkçülük” söylemi bu dönemde “milliyetçi-bağımsızlıkçı” bir siyasal program şeklini almıştır.

Bu dönemde mevcut anayasaya uygun olarak Azerbaycan dilinin devlet organlarında kullanılması sağlanmış ve Azerbaycan eğitim sisteminin temelini oluşturan 16 Aralık 1992 tarih ve 409 Sayılı “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Eğitim Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanunla Azerbaycan Cumhuriyeti’nde “demokratik”, “laik” ve “milli ve evrensel değerlere dayalı bir eğitim sistemi kurulmuştur. 22 Aralık 1992 tarihli ve 413 sayılı “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Dili Hakkında” kanunla devletin resmi dili “Türk dili” olarak kabul edilmiştir. Böylece Stalin rejiminin “Türk” anlayışı üzerine koymuş olduğu yasak kaldırılmış oluyordu. Ama çok geçmeden Haydar Aliyev devrinde 12 Kasım 1995 tarihinde kabul edilen yeni anayasanın 21. maddesinde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dilinin “Azerbaycan dili” olduğu belirtilmiştir.

Elçibey döneminde Türkçe yer adlarının yeniden canlandırılması, Ruslaştırılmış soyadı eklerinin (“ov”, “yev” gibi) değiştirilmesi, devlet kurumlarının adlarının önüne “milli” kelimesi eklenmeye başlanması, Azerbaycan milli marşının kabulü, dini inanç hürriyeti sağlayan kanunun çıkarılması ve ideolojik bayramların kutlanmasına son verilerek Azerbaycan’ın milli ve dini bayramlarının kutlanılmasına imkan tanıyan kanunun çıkarılması gibi birçok milli icraatlar da gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan’da Sovyet sonrası dönemde tarih öğretimi ülkedeki siyasi dönüşüme paralel olarak SSCB döneminden köklü surette ayrılmıştır. Tarih öğretimi bu dönemde Marksist ideolojinin aktarım, Komünist Parti’nin propaganda aracı olmaktan kurtarılarak daha “objektif”, “bilimsel” ve “milli” bir yapıya büründürülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde bir yandan Marksist yaklaşımın temel unsurlarından olan “tarihî olaylara sınıf mücadeleleri noktasından yaklaşma” prensibi terkedilirken öte yandan Sovyet tarih yazıcılığı tarafından Azerbaycan tarihi ile ilgili “görmezden gelinen” veya “çarpıtılan” konuların yeniden ele alınarak doğru olarak değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’da geliştirilmiş tarih dersi öğretim programları, ders kitapları ve diğer resmi belgelerin incelenmesinden bu dönemde tarih

anlayışının Sovyet dönemindeki genel tarih anlayışlarından şu noktalarda tamamen farklılaştığı görülmektedir: Sovyet döneminde Azerbaycan halkının tarihin en eski devirlerinden beri Kafkasya’da yaşayan “Azerbaycan halkı” olduğu ve bu halkın Manna, Medya, Atropatena ve Albanya gibi devletler kurmuş olduğu ve bölgeye göç eden Türk dilli kabilelerin etkisi nedeniyle Azerbaycan halkının dillerindeki Türk unsurlarının artmasına rağmen “Azerbaycanlılıklarını” günümüze kadar korudukları şeklindeki Sovyet yaklaşımı terk edilerek, Azerbaycan halkının tarihin en eski devirlerinden beri bu coğrafyada yaşayan Azerbaycan Türkleri olduğu kabul edilmektedir. Sovyet sonrası dönemde yazılan ders kitaplarında Azerbaycan halkının etnik kökeninin “Türk” dilinin ise “Azerbaycan Türkçesi” olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Bu dönemde oluşturulan tarih anlayışında Sovyet tarih yaklaşımının aksine Rusya’nın Azerbaycan’ı işgal ettiği açıkça kabul edilmektedir. Böylece Sovyet dönemindeki “az belalı işgal”, “Azerbaycan’ın Rusya’ya birleştirilmesi” ve “Azerbaycan’ın Rusya’ya gönüllü surette dahil olması” gibi Rus işgalini olumlayan yaklaşımlar terk edilerek gerek Rusya’nın gerekse SSCB’nin sürdürdükleri “sömürgecilik siyasetinin bir gereği olarak” doğal kaynaklarını ve milli servetlerini sömürmek amacıyla Azerbaycan’ı “işgal” ve “ilhak” ettikleri açıkça dile getirilmekte ve bu işgallerin Azerbaycan’a verdiği sayısız zararlar sıralanmaktadır. Bu dönemdeki tarih ders kitaplarında SSCB döneminde iddia edilenlerin aksine Rus işgallerine karşı Azerbaycan Hanlıklarının kahramanca direnmeye çalıştıkları da kaynaklara dayanılarak gösterilmektedir.

Bağımsızlık sürecinde gelişen Ermeni ve Rus saldırıları Azerbaycan’ın Sovyet sonrası dönemdeki tarih anlayışının oluşmasında “haklı olarak” temel belirleyicilerinden olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan’da hakim olan tarih anlayışına göre saldırgan Ermeniler ve “tarih boyunca her fırsatta Ermenileri destekleyip Müslüman halkları dışlayan Rusya”, SSCB ve Sosyalist rejim yeni dönemin tarih anlayışında temel “düşman ötekiler” konumunda olup çeşitli resmi metinlerde ve ders kitaplarında bu durumun haklı gerekçeleri ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede SSCB’nin Azerbaycan’ yönelik olarak uyguladığı alfabe değişikliği, göç, iskan ve askerlik politikaları ile din, inanç, dil ve milli kültür üzerindeki baskı ve uygulamalar şiddetle eleştirilmektedir.

Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası dönemde 1918-1920 yılları arasında yaşamış Azerbaycan'ın ilk bağımsız ve milli devleti olan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'ne özel bir önem ve anlam atfedilmektedir. Sovyet tarih anlayışının görmezden geldiği, küçümsediği ve “karşı devrimci-milletçi” Türk ve İngiliz müdahalecilerin Müsavat hizmetkarları” gibi tabirlerle hakaret ettiği bu devletin kurucularının itibarları iade edilmiş; bu dönemde yazılan tarih ders kitaplarında bu devletin tarihine önemli yer ayrılarak kurucularından ve gerçekleştirilen icraatlardan övgüyle bahsedilmektedir. Azerbaycan'da bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve kurucusu Mehmet Emin Resulzade hakkında çok sayıda kitap ve makaleler yayınlanmaya başlanmıştır.

Sovyet döneminde yazılan kitapların aksine bu dönemde yazılan ders kitaplarında ilk çağlardan başlayarak günümüze kadar geçen süreci kapsayacak şekilde Güney Azerbaycan tarihiyle ilgili konulara da yer verilmiştir.

Azerbaycan'da Sovyet dönemindeki ders kitaplarında göze çarpan “Sosyalist merkezlik” Sovyet sonrası dönemde yerini “Türk Dünyası merkezliliğe” bırakmıştır. Gerçekten de bu dönemdeki ders kitaplarında Türk Dünyasının tarihi ve medeniyetiyle ilgili konulara önemli yer ayrılmıştır.

Sovyet sonrası dönemde Türk tarihi ve Türkiye Cumhuriyetine bakış açısı önemli ölçüde değişikliğe uğramış, bu dönem ders kitaplarında Osmanlı başta olmak üzere çeşitli Türk devletlerine karşı Sovyet döneminde yaygın olan olumsuz bakış açısı terk edilmiştir. Tarih ders kitaplarında Azerbaycan Türk devletleri olarak kabul edilen Akkoyunlu ve Safeviler'in Osmanlı Devleti'yle yaptıkları savaşlar hususunda tarafsız bir bakış sergilemeye gayret edilmektedir. “Türk Dünyası tarihine bütüncül bir yaklaşımla” sık sık Türk devletlerinin birbirlerini zayıflatmalarına neden olan bu savaşların “kardeş kırgını” olduğu vurgulanarak, her halukarda bu savaşların galibinin “batı diplomasisi” olduğu belirtilmektedir.

Ders kitaplarında Osmanlı Devleti'ni olumlayan bölümler fazla olmakla birlikte “Osmanlı feodallarının” Azerbaycan'da uyguladıkları keyfi yönetim yer yer ağır bir dille eleştirilmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde Sosyalist sistem ve Komünist Parti'nin propaganda aracı olarak kullanılan Marksist-Leninist tarih anlayışı Sovyet sonrası dönemde yerini daha “objektif” ve “bilimsel” bir tarih anlayışına bırakmıştır. Bu

dönemde üniversitelerin sosyal bilimler fakültelerinde okutulan “Sovyetler Birliği KP’nin Tarihi”, “İlmi Komünizm” ve “Ateizm” gibi dersler kaldırılarak yerlerine “Azerbaycan Dili”, “Azerbaycan Edebiyatı”, “Azerbaycan Tarihi” ve “Azerbaycan Anayasası” dersleri üniversitelerin tüm bölümlerinde zorunlu dersler arasına alınmıştır. Bu derslerin ortaöğretimdeki ders saatleri artırmıştır. İlk ve orta dereceli okullarda da üniversitedekilere benzer değişiklikler yapılmıştır. Sovyet döneminde daha çok Marksizmin bir öğretisi özelliği taşıyan “İçtimaiyat” adlı ders kaldırılarak bu dersin yerine “İnsan ve Cemiyet” adlı milli içerikli dersin 8-11. sınıflarda okutulmasına başlanmıştır.

Tüm bu değişikliklerin yanında Azerbaycan’da “tarihi devirlere ayırma” konusunda Sovyet döneminde kullanılan sistem halen devam ettirilmektedir.

Bu dönemde Azerbaycan’da tarih derslerinin amaçları da değişikliğe uğrayarak Sovyet dönemindeki “düşmanlık ve nefret duyguları aşılaman” ve gençleri “sürekli mücadele ve kavgaya sevkeden” ideolojik yaklaşımlardan kurtararak daha çağdaş ve milli ve evrensel değerler arasında denge gözetilen bir yapıya kavuşturulmuştur. En genel ifadeyle Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’da Tarih dersinin amaçları şu şekilde ifade edilebilir: Derin ve çok yönlü bilgiye, beceriye, pratiğe, yüksek medeniyete, sorumluluk duygusuna, geniş dünya görüşüne sahip bireyler yetiştirmek; tarihini ve Azerbaycan halkının milli, manevi ve medeni değerlerini sahiplenen, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, evrensel değerlere sahip, insan hakları ve hürriyetlerine saygılı, bağımsız ve yaratıcı düşünebilen, bilgisine, yüksek ahlakı ve manevi keyfiyetlerine göre dünyanın ileri demokratik ülkelerinin vatandaşları seviyesine ulaşmış, sağlam yurttaşlar yetiştirmekle Azerbaycan’ı dünyanın en gelişmiş demokratik ülkelerinden biri haline getirmeye kadir insanlar eğitmek görevini yerine getirmek.

Azerbaycan’da 1989-1990 öğretim yılından itibaren Azerbaycan Tarihi dersi ayrı bir ders olarak okutulmasına başlanmış, bu dersin öğretim programı da ilk kez 1991 yılında hazırlanmıştır. Bundan sonra Sovyetler Birliği döneminde okutulan “SSCB Tarihi” dersleri kaldırılmış; “Genel Tarih” derslerinin de içeriklerinde birtakım değişiklikler yapılmak suretiyle yeni sınıf-zaman çizelgesine göre okutulmasına devam edilmiştir. Sovyet sonrası dönemde “Genel Tarih” dersi öğretim programını da

kapsayan tarih dersi öğretim programı ilk kez 1995 yılında hazırlanarak 1995-1996 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da genel eğitim okullarının 5. sınıflarında Azerbaycan Tarihi derslerine giriş dersi niteliğinde olan "Ata Yurdu", 6.-11. sınıflarında ise Azerbaycan Tarihi ve Genel Tarihi olmak üzere iki farklı tarih dersi okutulmaktadır. "Azerbaycan Tarihi" dersleri "Taş Devrinden" başlayarak 2000'li yıllara kadar Azerbaycan'ın tarih ve medeniyeti ile ilgili konuları; Genel Tarih dersleri ise "tarih" ve "takvim" gibi tarihe ilişkin genel tarihî bilgilerin verilmesinden sonra en eski devirlerden başlayarak 2000'li yıllara kadar geçen sürede dünya tarihi ve medeniyetiyle ilgili konuları kapsamaktadır. Genel Tarih dersleri Sovyet dönemindeki sınıflandırma ve adlandırmaya sadık kalınarak 6. sınıflarda "Kadim Dünya Tarihi", 7. ve 8. sınıflarda "Orta Asırlar Tarihi", 9.-10. sınıflarda "Yeni Tarih" ve 11. sınıflarda ise "En Yeni Tarih" isimleri altında öğretilmektedir.

1989-1990 Öğretim yılında ayrı bir ders olarak okutulmasına başlanan Azerbaycan Tarihi dersinin haftalık ders saatlerinde yıllar içinde artış, Genel tarih derslerinin haftalık saat miktarlarında bir azalış gözlenmektedir.

Sovyet sonrası dönemde tarih derslerinde Haydar Aliyev'in mirasının ve eserlerinin öğretilmesi amacıyla 11. sınıf öğrencilerine yönelik olarak seminer dersi niteliğinde "fakültativ meşgale" uygulanmasına başlanmıştır. SSCB döneminde daha çok Lenin'in hayatı ve fikirlerinin yukarı sınıf öğrencilerine kazandırılması amacıyla okutulmaktaydı.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da öncelik verilen konulardan birisi de yeni tarih ders kitaplarının yazdırılması işi olmuştur. Yeni ders kitaplarının yazdırılması işine Azerbaycan Halk Cephesi döneminde başlanmışsa da iktidar süresinin yetersiz gelmesi yüzünden bu dönemde müsveddelerinin hazırlanmasına rağmen kitapların yazım ve basımı yetiştirilememiş, Azerbaycan Tarihi ders kitaplarının 6., 7., 9. ve 11. sınıfları için 1994, 7. sınıf için 1995, 10. sınıf için ise 1996 yılında basılabilmemiş; yeni "Genel Tarih" ders kitapların basımı ise 2001 yılında gerçekleştirilebilmiştir.

Azerbaycan Hükümeti 2004-2005 Öğretim yılından itibaren 5. sınıf Vatan tarihi ders kitaplarını, 2005-2006 öğretim yılından itibaren ise genel eğitim okullarında öğrenim gören öğrencilerin ders kitaplarının tamamını ücretsiz olarak dağıtmaya başlamıştır.

Sonuç olarak Sovyet döneminde Azerbaycan'da ilk ve ortaöğretim tarih dersleri sosyalist ideolojinin yeni nesillere aktarılmasının bir aracı olarak görülmüş, eğitim ve tarih alanları Komünist Parti'nin müdahale alanına dönüşerek tarihî gerçekler Parti kararlarıyla SSCB ve sosyalist ideolojinin yararına olacak şekilde tahrif edilmiştir. 1991 Yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Sovyet döneminde Azerbaycan tarihiyle ilgili tahrif edilmiş konular yeniden ele alınmış, Sovyet döneminin bilinçli olarak görmezden geldiği tarihî dönemlere de layık oldukları önem ve değer verilmeğe başlanmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'da tarih anlayışı ve ders kitapları Marksist ideolojinin kısılcından kurtarılarak milli ve evrensel değerler arasında denge gözetilen çağdaş bir yapıya kavuşturulmuştur.

KAYNAKLAR

A- DERS KİTAPLARI

Akibalova, Y. B. ve Donskoy, G. M. Orta Asırlar Tarihi: 6. Sınıflar İçin Ders Kitabı, Rusçasının Yeniden Yazılmış 24. Baskısından Tercüme, Çeviren: Y. M. Mahmudov, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1986.

Averyanov, A. P., Kertman, L.Y., Kruvoguz, İ. M., Manuseviç, A.Y., Manfred, A.Z., Orlov, B.A. ve Fursenko, A.A. Yeni Tarih 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1988

Balayev, A.H. ve Budagov, B.E., Bünyadov, Z.M., Belihanlı, N.M., Eliyev, İ. H., Eliyev, F. M., Efendiyev, O. E., Ehmedov, G. M. ve İsmayilov M. E. Azerbaycan Tarihi, Cilt 1, Bakü, İlim Neşriyatı, 1993

Berhin, İ. B. ve Fedosov, İ. A. SSCB Tarihi 9, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1982.

Berhin, İ.B., Kum, M.P. ve Belenku, M.İ. SSCB Tarihi: Sosyalizm Devri, Orta Dereceli Okullar İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1969, 6. Baskı

Bolk, S. S., Kertman, L.Y., Levin, K.R., Manuseviç, A.Y. Popova, Y. İ. Stetskeviç, S.M. ve Furayev, B. K. En Yeni Tarih 11 (1939-1988), Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990

Cazgır, Vicdan, Yavuz, Servet ve Ceyhun, Niyazi. Tarih Lise 2, 3. Baskı, İstanbul, MEB Yayınları, 2008,

Eliyev, Veli., Yusifov, Yusif. Babayev, İlyas., Caferov, Hidayet. Ve Memmedova Aida. Azerbaycan Tarihi 6, Bakü, Tahsil Yayınları, 2001.

-----, Azerbaycan Tarihi 6, Bakü, Aspoligraf Matbaası, 2004, 4. Baskı

Eliyev, V. H., Mirzeyev, M. N., Babayev, İ. A. ve Memmedova, A. E. Kadim Dünya Tarihi, 6. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001

Furayev, V. K., Kuzmicov, P. M., Gurenko, Y. S. Afonin, S. N. Levin, G. R. Predteçenskaya L. M. ve Orlov, A. En Yeni Tarih 10, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1983, Rusçasının 14. Baskısına Esasen Düzenlenmiş ve Tamamlanmış 12. Baskı

-----, En Yeni Tarih 10, Rusçasının Düzeltilmiş ve Tamamlanmış 15. Neşrinden Tercüme, Rusçadan Azeri Türkçesine Tercüme eden: E. H. Mirzeyev, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1986

Gaffarov, Tahir., Memmedov, İsak., Memmedov, Hakani., Tağıyeva, Şövkət., Veliyev, Murat, Memmedova, Şarkiye ve Hüseyinov, Ağası. Azərbaycan Tarihi; Genel Eğitim Okullarının 11. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Çaşıoğlu Neşriyyatı, 2000

Gocayev, E. E. Vatan Tarihi: Beşinci Sınıf Öğrencileri İçin Vesait, Bakü, (yayınevi belirtilmemiştir), 1997

Goluyeva, T. S. ve Gellerşteyn, L. S. SSCB Tarihinden Epizodik Hikayeler: 4. Sınıflar İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1985

Guliyev, E. Ve Memmedov, E. Azərbaycan Tarihi: 9. Sınıflar İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1976

Guliyev, E. N. Azərbaycan Tarihi: 7-8. Sınıflar İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1981, 7. Baskı

Guliyev E. N. ve T. E. Ezizov, T.E. Azərbaycan Tarihi: 8-9. Sınıflar İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1990, Yeniden İşlenmiş 9. Baskı

Guliyev, E. N., Strigunov, İ. B. ve Memmedov, E. İ. Azərbaycan Tarihi 9, Bakü, Maarif Neşriyyatı,

İsmayılov, Eldar., Hesenov, Cemil ve Gaffarov, Tahir. Azərbaycan Tarihi 11, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 1994

-----, Azərbaycan Tarihi: 11. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 1995

Korovkin, F.P. Kadim Dünya Tarihi: Orta Dereceli Okulların 6. Sınıfları İçin Ders Kitabı, , Çev.: G. S. İsmayılov ve E. H. Muradağayev, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1990, Rusçasının Üçüncü Baskısı Esas Alınarak Yeniden Yazılmış 3. Baskı

Krivoguz, İ. M., Pristker, A. P. ve Stetskeviç, S. M. En Yeni Tarih: Orta Dereceli Okulların 9. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1967

Kuzmicov, P. M., Levin, K. R., Orlov, V. A. ve Furayev, V. K. En Yeni Tarih 9, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1977

-----, En Yeni Tarih 9, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1986,

Kuzmicov, P. M., Levin, K. R., Orlov, V. A. Predteçenskaya L.M ve Furayev, V.K. En Yeni Tarih 10 (1939-1971): Orta Dereceli Okulların 10. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1972. Rusçasının 3. Baskısına esasen düzenlenmiş 2. Baskı

Mahmudov, Yakup., Yusifov, Yusif ve Eliyev, Rehim. Azərbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 1994.

Mahmudov, Yakup., Memmedov, Süleyman ve Piriye, Vagif. Azerbaycan Tarihi 8, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 1995.

Mahmutlu, Y. M., Gocayev, E. E., Helilov, R. Z., Ağayev, S. E., Gemberov, S. M., Memmedova, Ş. B., Elişova H. K. ve Hubyarov B. E. Orta Asırlar Tarihi 8, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 2003, 2. Baskı

Mahmutlu, Y. M., Helilov, R. Z., Ağayev, S. A., Gocayev, E. E., Gemberov, S. M., Memmedova, Ş. B., Elişova H. K. ve Hubyarov, B. E. Orta Asırlar Tarihi; 7. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 2001.

Mahmutlu, Yakup, Memmedov, Süleyman., Piriye, Vakif ve Gocayev, Ekber. Azerbaycan Tarihi: 8. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Tahsil Neşriyyatı, 2001.

Mahmutlu, Yakup. Yusifov, Yusif., Eliyev, Rehim ve Gocayev, Ekber. Azerbaycan Tarihi: 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Tahsil Neşriyyatı, 2002.

-----, Azerbaycan Tarihi, 7. Sınıf İçin Ders Kitabı, Bakü, Aspoligraf Neşriyyatı, 2004.

Manuseviç, A.Y. Orlov, V. A. Steskeviç, S. M. ve Furayev, V. K. En Yeni Tarih 1917-1939, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1989

Mehmedov, İsak., Kandilov, Seyfeddin., Gaffarov, Tahir., Süleymanova, Sevda., Gocayev, Ekber ve Veliyev, Murat. En Yeni Tarih: Genel Eğitim Okullarının 11. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Çarşoğlu Neşriyyatı, 2005, Yeniden İşlenmiş ve Geliştirilmiş 2. Baskı

Memmedov E. İ. ve Rehimov, K. N. Azerbaycan Tarihi 10: Orta Dereceli Okulların 10. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1979

Memmedov, Süleyman ve Şükürov, Kerim. Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 1995.

Memmedov, Süleyman., Veliyev, Tofik ve Gocayev, Ekber. Azerbaycan Tarihi 9, Bakü, Tehsil Neşriyyatı, 2001. 1. Baskı

-----, Azerbaycan Tarihi: 9. Sınıf İçin Ders Kitabı, 2. Neşir, Bakü, Öğretmen Neşriyyatı, 2002, 2. Baskı

Narocnitski, A.L, Averyanov, A.P, Yefimov A.V. ve Kertman L. Y. Yeni Tarih 1640-1870 : Orta Dereceli Okulların 8. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyyatı, 1988

Okur, Yasemin., genç, İlhan., Özcan, Tuğrul., Yurtbay, Mevlüt ve Sever, Akın. Ortaöğretim Tarih 9, Birinci Baskı, İstanbul, Devlet Kitapları; Feza Gazetecilik A.Ş. , 2008,

Ostrovski, V. P., Startser, V. İ., Starkov, B. A. ve Smirnov, K. M. SSCB Tarihi 11, Rusçadan Azərbaycan Türkçesi'ne Tercüme Eden: Bahadır Eyvazov, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1991.

Ribakov, V. A., Saharov, A. M., Preovrajenski A. A. ve Krasnovayev, V. İ. SSCB Tarihi 8, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990

Şahnazarov, G. H., Boborikin, A. D., Krasin, Y. A., ve Suhodeyev, Y. A. İctimaiyat: Orta Mektebin Son Sınıfı ve Orta İhtisas Mektepleri İçin Ders Kitabı, Rusçasının tamamlanmış ve yeniden yazılmış 16. neşrinden tercüme, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1979.

Veliyev, T. T. Süleymanov, R. C., Mehdiyeva, N. C., Mustafayeva, T. T. Eliyev, K. E., Fetaliyev, M. B., Gocayev, E. E., Veliyev, M. Ö. ve Hüseyinov, A. E. Yeni Tarih: 9. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Maarif Neşriyatı, 2001

-----, Yeni Tarih: 9. Sınıf Genel Eğitim Okulları İçin Ders Kitabı, Bakü, Alferül Neşriyatı, 2004

Veliyev, T. T., Süleymanov, R. C., Mehdiyeva, N. C., Fetaliyev, M. B., Aliyev, K. E., Gurbanov, R. O., Gocayev, E. E., Veliyev M. Ö. ve Hüseyinov, A. E. Yeni Tarih 10, Bakü, Çasıoğlu Neşriyatı, 2003, 2. Baskı

Veliyev, T. T., Muradeliyeva, E. B., Tağıyeva, Ş. E., Eliyev, R. İ. ve Şükürov, K. K. Azərbaycan Tarihi 10 Bakü, Maarif Neşriyatı, 1998, 2. Baskı

Yefimov, A. V. Yeni Tarih (Birinci Bölüm) : Orta Mektebin 8. Sınıfları İçin Ders Kitabı, Rusçadan Çev: R. G. Eskerov, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1986, 4. Baskı

Yusifov, Yusif., Babayev, İlyas. ve Caferov, Hidayet. Azərbaycan Tarihi 6, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1994. 1. Baskı

-----, Azərbaycan Tarihi 6, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1997, Tekmilleştirilmiş 2. Baskı

B- RESMİ BELGE VE YAYINLAR

Akşam Orta Umum Tahsil Programları "Tarih" (5-11. sınıflar), Bakü, Azərbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1968.

Azərbaycan Cumhuriyeti Eğitim İşçilerinin 2003 Yılı Geleneksel Ağustos Şehir Konferanslarının Bölüm İclasları İçin Tavsiyeler, Bakü, Azərbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri Enstitüsü Yay., 2003.

Azerbaycan Cumhuriyeti Genel Eğitim Okulları İçin Tedris Planları, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri Cumhuriyet İlimi-Metodik Merkezi Yayını, Bakü, Tahsil Neşriyat, 2000

Azerbaycan Cumhuriyeti Genel Eğitim Okullarının 1999/2000 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim İlimi-Metodik Merkezi, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 1999

Azerbaycan Cumhuriyeti Genel Eğitim Okullarının 2005-2006 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim İlimi-Metodik Merkezi, Bakü, Tahsil Neşriyatı, 2005

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı 2006-2007 Ders Yılı İçin Genel Eğitim Okullarının Tedris Planları, Bakü, Kövser Neşriyat-Poligrafya, 2006

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1967-1968 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1967, Sayfa 36-41

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1969-1970 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1969, Sayfa, 16-21

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1970-1971 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1970, 22-30

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1971-72 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1971, Sayfa, 8-15

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1973-1974 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1973, sayfa 10-25

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1974-1975 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1974, Sayfa, 19-24

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1976-1977 Ders Yılı İin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi,

Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, Avqust, 1976, 22-29

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1977-1978 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, May 1977, Səhifə, 11-15

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1979-1980 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, İyul 1979, Səhifə 21-25

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1980-1981 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, İyul 1980, 9-12

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1981-1982 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, May 1981, Səhifə, 4-7

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1982-1983 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, May 1982, Səhifə, 29-31

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1983-1984 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, May 1983, Səhifə, 1-6

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1984-1985 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, May 1984, Səhifə, 4-7

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1985-1986 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, May 1981, Səhifə, 4-10

Azərbaycan SSC Orta Ümumi Təhsil Məktəblərinin 1986-1987 Ders İli İin Tədris Planları, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi Program-Metodika İdaresi, Azərbaycan SSC Təhsil Nazirliyi'nin Əmri və Təlimatları Məcəmuası, Bakü, May 1986, Səhifə, 12-21

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1987-1988 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Mayıs 1987, Sayfa, 9-18

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1988-1989 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Nisan 1988, Sayfa, 10-21

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1989-1990 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1989, Sayfa, 4- 19

Azerbaycan SSC Orta Genel Eğitim Okullarının 1990-1991 Ders Yılı İçin Tedris Planları, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Program-Metodika İdaresi, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatları Mecmuası, Bakü, Haziran 1990, Sayfa, 4-25

Cebrayilov, İntikam. Heyder Aliyev'in Eserlerinin Öğrenilmesi İçin Fakültativ Meşgale Programı, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri Enstitüsü Yayınları, Bakü, Mütercim Matbaası, 2005

“Eğitim Alanında Islahat Programının Talepleri Bakımından Genel Eğitim Okullarında Azerbaycan Tarihinin Öğretilmesinin Durumu ve Daha da İyileştirmek Tedbirleri Hakkında”, Tahsil Haberleri, Eğitim Bakanlığı Malumat-İnformasya Mecmuası, 2005/1, Bakü, Pedagogika Neşriyatı, Sayfa 23-32

Cumhuriyetin 75'inci Yıl Dönümünde Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1998

1986-87 Ders Yılında Akşam ve Gıyabı Orta Mekteplerde Tarihin Tedrisi Hakkında, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı, Program Metodikası İdaresi, Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1987

Mahmudov, Y. M., Ezizov, B. E ve Emirov, M. M. Orta Genel Eğitim Okullarının Programları:“Azerbaycan Tarihi”, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı, Cumhuriyet Tedris Metodika Merkezi Yayınları, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı Matbaası, 1991

Mahmudov, Yakup., Halilov, Refik. Ağayev, Sabir ve Aslanov, Aydın. Orta Genel eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih programları ve Metodik Vesait, Bakü, Öğretmen Neşriyatı, 1995

Mahmudov, Yakup., Halilov, Refik. Ağayev, Sabir ve Aslanov, Aydın. Orta Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları ve Metodik Vesait, Bakü, Tahsil Yayınları, 1997, 2. Baskı

Mahmudov, Y.M., Memmedov, İ. M. ve diğerlerinden oluşan Komisyon. Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000

Onbirinci Çağırış SSCB Yüksek Sovyeti'nin Birinci Sessiyasının Materyalları, Bakü, Azernaşr 1984.

Orta Genel Eğitim Okullarının Eğitim Standartları: Tarih, İnsan ve Cemiyet, Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eğitim Problemleri Enstitüsü Yay., 2004

Orta Genel Eğitim Okul Öğrencilerinin Bilimsel Ateist Eğitimlerini Güçlendirmek Hakkında, (metodik tavsiyeler)", Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı'nın Emir ve Talimatlar Mecmuası, Bakü, (Nisan 1975), Sayfa 28-42

Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları "Tarih", Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1972

Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları "Tarih", Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1982

Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları "Tarih", Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Matbaası, 1979

Sekiz Yıllık ve Orta Mektep Programları: Tarih-İçtimaiyat Fakültativ Dersler, Bakü, SSCB Eğitim Bakanlığı- Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Yayını, 1987,

Sekizyıllık ve Orta Mektep Programları "Tarih", Bakü, Azerbaycan SSC Eğitim Bakanlığı Yayını, 1968

Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları İle Yapılan Anlaşmalar (1992-1998), T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1998

"Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye(AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, İslam Ülkeleri, ECO) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu, Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti", **T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayını** (Ağustos, 1995)

Yakubov, İ., Elişova, H., Sefereliyeva, S., Veliyeva, Z., Hüseyinov, A., Paşayev, T., Ağayev, S., Emirov, M., Memmedova, K. ve Veliyev, M. Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Azerbaycan Tarihi Ve Genel Tarih Programları,

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Eğitim Problemleri İlimi-Metodik Merkezi Yayınları, Bakü, Tahsil Nazırlığı Matbaası, 1999

C- KİTAPLAR

Akalın, Şükrü Haluk ve diğerleri, Yazım Kılavuzu, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008, 25. Baskı

Akarsu, Bedia. Çağdaş Felsefe Akımları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Aliyarlı, Süleyman. Azerbaycan Tarihi, Bakü, Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları, 1996

Altaylı, Seyfettin. Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2 cilt, İstanbul, MEB Yayınları, 1994

Althusser, Louis. İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev.: Y. Alp, M. Özışık, İstanbul, 1991

Applebaum, Anne. Gulag, Çev.: Ufuk Demirbaş, Ankara, İletişim Yayınları, 2008

Aslan, Betül. Azerbaycan'da Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Yeni Yol Gazetesi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları. Yayın no:2, 2004.

Azerbaycan Tarihi, 1. Cilt, Azerbaycan SSC Elmler Akademiyası Tarih İnstitutu, Bakü 1961

Azerbaycan Tarihi, 2. Cilt, Azerbaycan SSC Elmler Akademiyası Tarih İnstitutu, Bakü 1964

Bilgili, Ali Sinan. "Osmanlılarla Çağdaş Türk devletlerinde Eğitim", Türk Eğitim Tarihi, Editörler: Sebahattin Arıbaş ve Mehmet Koçer, İstanbul, Lisans Yayıncılık, 2008

-----, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009

Benningsen, Aleksandre A ve Wimbush, S. Enders. Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm, Çev.:Bülent Tanatar, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1995.

Black, Cyril. Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri, Çev.: M. Fatih Gümüş, Ankara: Verso Yayınları, 1989

Cebrayilov, İntikam. Azerbaycan Tarihinin Tedrisi Metodikası, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eğitim Problemleri Enstitüsü Yayını, Bakü, Mütercim Matbaası, 2006

Copeaux, Etienne. Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 2. Baskı

Dayı, S. Esin. Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1997

Devlet, Nadir. Çağdaş Türk Dünyası, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 475 İstanbul 1989

Dilek, Dursun. Tarih Derslerinde Öğrenme Ve Düşünce Gelişimi, Ankara, Pegem Yayınları, 2001

Erşahin, Seyfattin. Akkoyunlular, Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2002

Gökdemir, Ahmet Ender. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989

Göyüşov, Z. B. Azerbaycan Maarifçilerinin Etik Görüşleri (19. Yüzyılın İkinci Yarısı), Bakü, Azerbaycan SSC İlimler Akademisi Yayınları, 1960

Hasanlı, Cemil. Azerbaycan Tarihi (1918-1920), Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1998

Hayıt, Baymirza. Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995

İggers, Georg G. Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000

İstoriya Azerbaydjana-(Maket), 1. Cilt, Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR institut istorii Filosofiya,

Kasımlı, Musa. Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2006

Keykurun, Naki. Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920), Ankara, İlke Kitabevi Yayınları, 1998

Kurat, Akdes Nimet. Türkiye ve Rusya, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990

Kruscev, S. N. 20. Kongre Gizli Raporu: Kişi Kültüne Karşı, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul, Pencere Yayınları, 1991.

Leonhard, Wolfgang. Bugünkü Sovyet İdeolojisi II, Çeviren: Cemil Ziya Şanbey, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976

Lewin, Moshe. Sovyet Yüzyılı, Çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008

Mardin, Şerif. İdeoloji, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, 5. Baskı

Mehdiyev, E.M. Tarih Tedrisinin Metodikasına Dair, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, Azərneşr, 1958

Mehmetzade, Mirza Bala. Milli Azerbaycan Hareketi, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991

Resulzade, Mehmet Emin. Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti, İstanbul, 1991

-----, Azerbaycan Problemi, Çev.: Perihan Mete-Sebahattin Şimşir, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, Mars Matbaası, 1996

-----, Asrımızın Siyavuşu, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989

Roy, Oliver. Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların İmal Edilişi, Çev.: Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2005, 2. Baskı

Soysal, İsmayıl. Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989

Stalin, İosif Vissarionovich. Diyalektik ve Tarihi Materyalizm, Çeviren: İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayınları, 1992.

Süleymanlı, Ebulfez. Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri: Rus İşgalinden Günümüze Sosyolojik Bir Değerlendirme, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006

Swietochowski, Tadeusz. Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı: 1905-1920, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1988

Şimşir, Bilal N. Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991

Togan, A. Zeki Velidi. Tarihte Usul, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1985

Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005

Ülgener, Sabri F. Zihniyet, Aydınlar ve İzmler, Ankara, Mayaş Yayınları, 1983.

Vetter, Gustav A. Bugünkü Sovyet İdeolojisi I, Çev.: Cemil Ziya Şanbey, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, 2. Baskı

Wirth, Laurent. “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, Tarihin Kötüye Kullanımı, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yayınları, İstanbul, 2003

Yerasimov, Stefanos. Milliyetler ve Sınırlar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, 2. Baskı

Yüceer, Nasır. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı, Ankara, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1996

Zeynalıoğlu, Cihangir. Muhtasar Azerbaycan Tarihi, Bakü, Azerbaycan Devlet Kitap Palatası, 1992

D- MAKALELER, BİLDİRİLER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Abdullayev, Mehman. “Rusya’nın Şimali Azerbaycan’da Sömürgecilik Siyaseti”, Azerbaycan Tarihinin Çağdaş Problemleri, Bakü, Hazar Üniversitesi yay. 2000, Sayfa 37-53

Ağaoğlu, Elnur. “Sovyet İdeolojisi Işığında Azerbaycan’da Resmi Tarih Tezi”, Yeni Türkiye, C. 4, Sayı:46 (Türkoloji ve Türk Tarihi Özel Sayısı), (Temmuz-Ağustos 2002), Sayfa 391-412

Alstadt, Audrey L. “Sovyet Azerbaycan Medeniyet Tarihi ve Bu tarihin Yeniden Yazılması” Değişim: Türkiye-Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Demokrasi ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci, Yeni Forum Dergisi Tarafından 16-23 Kasım 1992 Tarihleri Arasında Bakü’de Düzenlenen 2. Uluslararası Sempozyumuna Sunulan Bildiriler, Ankara, Yeni Forum Yayınları, 1993, Sayfa: 139-141

Asker, Ramiz. “Azerbaycan Halk Cephesi Nasıl Doğdu” Yeni Forum, Cilt.13, Sayı.278 (Temmuz 1992), Sayfa:11-19

Aslanlı, Araz. “Türk Dünyası’nın Kanayan Yarası: Karabağ”, Türkler Ansiklopedisi, C. 19, Sayfa 194-207

Azerbaycan’ın Rusya ile birleştirilmesi ve onun Müterakki İktisadi ve Kültürel Sonuçları, Bakü 1956

Bahadır, Şefik Alp. “Azerbaycan: Geçiş Döneminin İlk On Yılında Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler”, Türkler Ansiklopedisi, c. 19, Sayfa, 209-216

Bilgin, Nuri. “Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih”, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, Sayfa 107-123

Bilgin, Vedat. “Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset Kurumu”, Almıla: Fikir ve Kültür **Dergisi**, Yıl 5, Sayı: 14-15 (Kış-bahar 2009), Sayfa 22-37

Cafersoy, Nazım. “Bağımsızlığının 10. Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri:1991-2001, Avrasya Dosyası, C.7, Sayı:1 (İlkbahar 2001) Sayfa. 286-318

Coşkunaslın, Hakan. “Azerbaycan’ın Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan Halk Cephesi’nin Yeri”, Türkler Ansiklopedisi, C.19, s.162-166,

Çetin, Halis. Devlet, İdeoloji ve Eğitim, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 25, Sayı: 2, (Aralık 2001). Sayfa 201-211

Çay, Abdulhaluk. “Azerbaycan’da Milli Edebiyat’ın Doğuşu ve Gelişmesi”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.1 (1983), s.67-72

Damirli, Mehman A. “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti”, Türkler Ansiklopedisi C.19, Sayfa, 148-156

Ekayev (Baharlı), Orazpolat. “Geçmişte ve Şimdi Türkmenistan’da Tarih ve Tarih Dersinin Verilişi”, Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu: 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, Sayfa 221-233.

Ersanlı Behar, Büşra. “Azerbaycan’da Siyasal Bağımsızlık (1918-1920/1991-) ve Türkçülük” Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-31 Mayıs 1995), İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Ayrı Basım İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, Sayfa 175-192

Gasimov, Musa. “Azerbaycan Cumhuriyeti” , Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.19, (1982), Sayfa 121-147

Gaworek, N. H. “Education, Ideology, and Politics: History in Soviet Primary and Secondary Schools”, The History Teacher, Vol. 11, No: 1 (November 1977) PP 55-74

Gökdağ Bilgehan Atsız. “Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü”, Türkler, C. 19, Sayfa 69-87

Holmes, Larry E. “Bolshevik Utilitarianism and Educational Experimentalism: Party Attitudes and Soviet Educational Practice, 1917-1931”, History of Education Quarterly, Vol. 13. No. 4 (Winter, 1973), pp. 347-365.

İskenderov, T. F., “Azerbaycan SSC’de Bir Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyat Programlarına Dair 1920- 1927”, Elmi Eserler : Pedagoji, Psikoloji ve

Fenlerin Tedrisi Metodikası, Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü Neşri, Seri 11, No:1, Bakü 1976, Sayfa 80-87

-----, “Azerbaycan SSC’de 1920-1931 Yılları Arasında İki Dereceli Mekteplerin Tarih-İçtimaiyyat Programları”, İlmî Eserler Üzerine Zapiski, Pedagoji, Psikoloji ve Fenlerin Tedrisi Metodikası, V. İ. Lenin Adına Kırmızı Emek Bayrağı Nişanlı Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü’nün Neşri, Sayı:11, Bakü 1977, Sayfa 59-66

-----, “Azerbaycan SSC’de Tarih Ders Kitaplarının Yaratılması Tarihinden (1920-1941)”, Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü’nün 60. Yılına Hasr olunmuş Aspirat ve Dissertantların Elmi Konferansı Materyalleri, Bakü 1982 Sayfa 106-108

-----, “Azerbaycan SSC Umumtahsil Okulları İçin Tarih Ders Kitaplarının Yaratılması Lenin Milli Siyasetinin Tantanasıdır”, Mektep Islahatı Ve Tarihî Tedrisi Metodikasının Aktüel Problemleri, İlmî Eserler Tematik Mecmuası, Bakü 1987, Sayfa: 75-87

İsmayılov, Mahmut. “Halkımızın Tarihî Problemleri”, Sözü, Sazın, Ateşin Ülkesi Azerbaycan, Editörler: Büşra Ersanlı-Hüsamettin Mehmedov, İstanbul, Da Yayınları, 2004, sayfa 71-78.

Kazımoğlu, Samir. “Mirza Feteli Ahundzade’nin Alfabe Reforması ve Alfabe Projeleri” 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayına Sunulan Bildiriler, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, Sayfa 665-667.

Kocaoğlu, Timur. “Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Münasebetlerde Ortak Alfabe ve İmla Birliğinin Önemi” Değişim: Türkiye-Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Demokrasi ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci, Yeni Forum Dergisi Tarafından 16-23 Kasım 1992 Tarihleri Arasında Bakü’de Düzenlenen 2. Uluslararası Sempozyumuna Sunulan Bildiriler, Ankara, Yeni Forum Yayınlar, 1993, Sayfa: 156-158

Memmedov (Karamanlı), Hüsamettin. “Azerbaycan’da Basmakalıp Tarih Eğitimi ve Mücadele Yolları” Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu: 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğleri, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 2. Baskı, Sayfa 215-220

Mehmedov, Hüsamettin. “Azerbaycan’da Alfabe Tartışmalarında İdeolojik Eğilimler” Yeni Forum, (Ekim 1991), Sayfa: 35-38.

Nerimanoğlu, Kamil Veli. “Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Dilinin Adı Üzerine, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, Sayfa 1213-1222

-----, “Azerbaycan’ın Devlet Dili Siyaseti”, Türkler, c.19, Sayfa 244-251

-----, "I. Umumittifak Bakü Türkoloji Kurultayı ve Çağdaş Türkolojinin Problemleri", 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayına Sunulan Bildiriler, Ankara , Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, Sayfa 1201-1212

Nesibli, Nesib "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu" Avrasya Dosyası, C.7, Sayı I (İlkbahar 2001) Sayfa 132-160

Neumann, Christoph K. "Tarihin Yararı ve Zararı Olarak Türk Kimliği: Bir Akademik Deneme", Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, Sayfa 98-106

Paşayev, Navruz ve İskenderov Tahir. "Büyük Ekim ve Azerbaycan'da Tarih Tedrisinin İnkişafı" Tarih, İctimaiyat, Coğrafya Tedrisi, (Azerbaycan Mektebi dergisinin ilavesi) Sayı: 5 (83) (Eylül-Ekim 1977), Sayfa 8-16

Sarıahmetoğlu Karagür, Nesrin "Azerbaycan'da Eğitim ve Basın", Türkler, C.19, Sayfa 297-307

Stalin, İosif Vissarionovich. Bolşevizm Tarihinin Bazı Meseleler Hakkında" İnkılap ve Medeniyet Dergisi, sayı: 11-12., Bakü 1931, s.43-47.

Şahin, Erdal. "Türk Cumhuriyetlerinde Latin Alfabesine Geçiş Çalışmaları ve Sonuçları", Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Yayına Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin, Haarlem-Hollanda, Sota Yayınları, 2002, s. 63-70

Şirin, Hatice. "Türklerde Alfabe ve Kimlik", Türkler, C. 18, Ankara 2002. Sayfa 749-750

Tahirzade, Adalet. "En Büyük Başarımız: Yeni Program ve Ders Kitapları, Sözü, Sazın, Ateşin Ülkesi Azerbaycan, İstanbul, Da Yayınları, 2004, Sayfa: 61-70

Tekeli, İlhan. "Küreselleşen Dünyada Tarih Eğitiminin Amaçları ne olabilir?", Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, Sayfa 34-42

Togan, A. Zeki Velidi. "Azerbaycan", İslam Ansiklopedisi, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, Sayfa 91-118

Tozlu, Necmettin. "İdeolojilerin Oluşmasında Eğitimin Rolü", Felsefe Dünyası, 2001/2, Sayı: 34, Sayfa 3-10

Tunçay, Mete. "Tarih Öğretiminin İyileştirilmesine Yönelik Düşünceler", Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, Sayfa 52-54

Türk, İ. Caner., Ilgaz, Selçuk ve Bilgili, Ali Sinan. “Azerbaycan Ders Kitaplarında Osmanlı İmgesi”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl 2004, Sayı 9, s.429-443

Türkmen, Fikret. “1926, Bakü Türkoloji Kongresi ve Akisleri” 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayına Sunulan Bildiriler, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, Sayfa 1175-1180.

Volodina, Tatyana. “Teaching History in Russia After the Collapse of the USSR”, The History Teaching, Vol 38, No: 2, (February 2005) pp 179-189.

Yeşilot, Okan. “Çarlık Yönetiminde Azerbaycan”, Türkler, C. 18, Sayfa: 541-544

E- YAYINLANMAMIŞ TEZLER

Ağayev, Elnur. Sovyet İdeolojisinin Azerbaycan Tarihçiliğine ve Tarih Eğitime Etkisi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış YL tezi, 2000

-----, Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2006

Aliyeva, Gönül. SSCB Döneminde Azerbaycan’da Dil Planlaması, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005

Alp, Tekin. Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesi, Ankara, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Master Tezi, 2004

Ganiyev, Rovshan. “Siyasal Özellikleri ve Devlet Yapısı Açısından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2004

Gedikli, Yusuf. Azerbaycan Basınında Alfabe Tartışmaları: 1990-1991, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992

Guliyev, Telman. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Siyaset Kurumu ve Çok partili Sisteme Geçiş, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001

Salmanlı, Zeynep. “1991 Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, 108 sayfa

Salmanov, Elsever. “Azerbaycan’da Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Tarih Eğitimi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008

Sili, Timur. 1918 Kafkas Seferi, Ankara, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YL tezi, 1999

Süleymanov, Abülfez. Azerbaycan’da Orta Dereceli Okullarda Tarih Öğretimi ve Eğitiminde Sovyet İdeolojisinin Etkisi, İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul, 1998.

F- İNTERNET BİLGİ AĞLARI

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nın tam metni; <http://stracker.bos.ru/azlaws/0000.html>

“Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bayramları Hakkında” 27 Ekim 1992 Tarih ve 354 Numaralı Kanun: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0354.html>

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında 18 Ekim 1991 Tarih ve 222-XII sayılı Kanun: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0222-xii.html>

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Bayrağı Hakkında 5 Şubat 1991 Tarih ve 17-XII No’lu Kanun: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0017-xii.html>

“Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Dili Hakkında” 22 Aralık 1992 Tarih ve 414 Numaralı Kanun: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0413.html>

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Himni hakkında 27 Mayıs 1992 tarih ve 142 Nolu Kanun: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0142.html>

16 Aralık 1992 Tarih ve 409 Sayılı Azerbaycan Cumhuriyetinin Eğitim Kanunu: <http://stracker.bos.ru/azlaws/0324.html>

“Azerbaycan Prezidenti Heyder Eliyev’in Yanında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Eğitim Alanında İslahat Devlet Komisyonunun Toplantısında Azerbaycan Prezidenti Haydar Aliyev’in Açış ve Kapanış konuşması, 17 Mart 1999” <http://Library.aliyev-heritage.org/az/742736html>

Azerbaycan SSC’nin Adında Değişiklik Yapılması Hakkında 5 Şubat 1991 Tarih ve 14-XII Numaralı Kanun, <http://stracker.bos.ru/azlaws/0014-xii.html>

“Bağımsızlık Uğrunda Mübariz İftihar Ünvanının Muayyen Edilmesi Hakkında” 13 Ocak 1992 Tarih ve 48 Sayılı Kanun. <http://stracker.bos.ru/azlaws/0048-xii.html>

“Dini İtikad Özgürlüğü Hakkında” 20 Ağustos 1992 tarih ve 281 sayılı Kanun. <http://stracker.bos.ru/azlaws/0281.html>

<http://www.kibristasosyalistgercek.net/stalin/SBKP-B-icindekiler.html>

Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbasının Berpası Hakkında 25 Aralık 1991 Tarih ve 54 Numaralı Kanun <http://stracker.bos.ru/azlaws/0033.html>

Tahirzade, Adalet. "Azerbaycan Aydınının Hüneri: Bir Daha Yeni Program ve Ders Kitapları Hazırlanması Hakkında", www.tehsil.20m.com/maqala/maq1-3.htm

EKLER

EK 1 Azerbaycan SSC'de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 5. Sınıf Genel Tarih (Kadim Dünya Tarihi) Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge

SIRA NO	KONU	AYRILAN SÜRE
1	Giriş	2 saat
2	İlkel insanların hayatı	5 saat
	İKİNCİ BÖLÜM: ESKİ MİSİR	20 saat
4	Kadim Mısır	9 saat
5	Kadim Ön Asya	5 saat
6	Kadim Hindistan	2 saat
7	Kadim Çin	3 saat
8	Dünyada en eski devletlerin Doğu'da kurulması.Dünya medeniyetinin Yükselişinde en eski şark halklarının hediyesi	1 saat
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KADİM YUNANİSTAN	21 saat
10	En eski devirde Yunanistan	5 saat
11	Yunanistan'da kölelik sisteminin meydana çıkması ve şehir devletlerin kurulması	4 saat
12	Yunanistan'da köleliğin gelişmesi ve MÖ 5. yüzyılda Atina'nın yükselmesi	4 saat
13	MÖ 5-4. yüzyıllarda medeniyetin gelişmesi	4 saat
14	Makedonyalı İskender'in devletinin kurulması ve dağılması	3 saat
15	Yunanistan'da köleliğin Eski Doğu'ya nispeten daha yüksek derecede inkişaf etmesi, Kölelik sisteminin temel özellikleri, Kölelik sisteminin ilkel toplum sistemine oranla nispi "ilerliliği", dünya medeniyetinin gelişmesine Eski Yunanistan'ın hediyesi	1 saat
	DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: KADİM ROMA	19 saat
16	Roma Cumhuriyeti- İÖ 3. Asrın başlarında	2 saat
17	Roma Cumhuriyeti'nin Akdeniz'de En güçlü kölelik devletine dönüşmesi	6 saat
	Roma'da cumhuriyetin sükutu ve İmparatorluğun kurulması	2 saat
	Cumhuriyetin sonları ve İmparatorluğun ilk yıllarında Roma medeniyeti	2 saat
	Roma İmparatorluğunun gerilemesi ve yıkılması	6 saat
	Eski devirlerde Kölelik sisteminin gelişiminin temel aşamaları, dünya medeniyetinin gelişmesinde eski dünya halklarının rolü	1 saat
	Tekrar	3 saat
	TOPLAM	70 saat

EK-2

Azerbaycan SSC'de 1972 yılı Tarih dersi öğretim programına göre 6. sınıf Genel Tarih (Orta Asırlar Tarihi) dersinin konu başlıkları ve konulara ayrılan saat miktarlarını gösterir çizelge

SIRA NO	KONU	AYRILAN SÜRE
	1. BÖLÜM FEODALİZM SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKMASI	16
1	Batı ve Merkezi Avrupa (5-8. yüzyıllarda)	10
2	Bizans İmparatorluğu 6-11. yüzyıllarda	2
2	Araplar 6-1. yüzyıllarda	3
	Feodalizm sisteminin temel özellikleri	1
	2. BÖLÜM: FEODALİTE SİSTEMİNİN GELİŞMESİ	28
1	Batı Avrupa'da sanat ve ticaretin gelişmesi şehirlerin artması	4
2	Hristiyan Kilisesi 11-13. yüzyıllarda . Haçlı Savaşları	4
3	Batı Avrupa'da merkezi devletlerin ortaya çıkması	8
4	Çekoslovakya'da Katolik Kilisesi ve yabancıların zorbalığına karşı halk hareketi, Köylü savaşları	3
5	Osmanlı İmparatorluğu ve halkların Türk istilacılarına karşı mücadelesi	2
6	11-15. Yüzyıllarda Batı Avrupa medeniyeti	2
7	Çin orta asırlarda	2
8	Hindistan orta asırlarda	2
	Kölelik düzenine nispeten feodalizm sisteminin ilerliliği	1
	3. BÖLÜM FEODALİZMİN DAĞILMAYA BAŞLAMASI VE KAPİTALİST İLİŞKİLERİN ORTAYA ÇIKMASI	22
9	15-16. Yüzyıllarda Batı Avrupa'da tekniğin gelişmesi; 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında coğrafi keşifler. Müstemleke istilaları	4
10	16. Yüzyılda İngiltere'de Kapitalizmin gelişmeğe başlaması	3
11	Fransa'da mutlak monarşi	2
12	Almanya'da Reform ve köylü savaşları, Batı Avrupa'nın başka ülkelerinde reform	4
13	Hollanda Burjuva Devrimi	2
14	15. Yüzyılın sonları, 17. yüzyılın birinci yarısında Batı Avrupa medeniyeti	6
15	Feodal toplumun gelişmesinin temel aşamaları	1
	TEKRAR	4
	TOPLAM	70

EK: 3**Azerbaycan SSC'de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 7. Sınıf SSCB Tarihi Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge**

SIRA NO	KONU	AYRILAN SÜRE
	BİRİNCİ BÖLÜM: İLKEL TOPLULUK VE KÖLELİK SİSTEMLERİ	8
	İKİNCİ BÖLÜM: FEODALİZMİN MEYDANA GELMESİ VE GELİŞMESİ	59
1	Azerbaycan'da feodal ilişkilerin ortaya çıkması. Sasani istilacılarına karşı mücadele	3
2	Azerbaycan Arap Hilafetinin hakimiyeti altında	2
3	Eski Rus Devleti: Kiev merkezli feodal devlet	6
4	Kafkasya ve Orta Asya'da feodal dağınkılık, 9-12. yüzyıllarda Azerbaycan Devleti, Azerbaycan halkının Moğol istilacılara karşı mücadelesi	5
5	Rusya Devleti'nde feodal dağınkılık	8
6	Merkezi Rus Devletinin kurulması ve güçlendirilmesi	9
7	Azerbaycan 14 yüzyılın sonları- 15. yüzyıllarda	2
8	Azerbaycan 16. yüzyılda	2
9	Rusya 17. yüzyılın başlarında	4
10	17. Yüzyılda ülkenin iktisadi ve siyasi yükselişi	7
11	Azerbaycan 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılda: İran ve Türkiye istilacılarına karşı mücadele	2
12	Feodal Rusya'nın daha da gelişmesi, Rusya İmparatorluğu'nun meydana gelmesi	7
13	Azerbaycan 18. yüzyılın birinci yarısında	2
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FEODALİZMİN DAĞILMAĞA BAŞLAMASI. RUSYA'DA KAPİTALİST İLŞKİLERİN GELİŞMESİ	14
	En eski devirlerden 18. yüzyılın sonlarına kadar ülkemizin tarihinin temel aşamalarının kısa özellikleri	3
	TEKRAR	3
	TOPLAM	87

EK-4**Azerbaycan SSC'de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 8. Sınıf Genel Tarih (Yeni Tarih) Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge**

SIRA NO	KONU	AYRILAN SÜRE
	Dünya Yeni Tarihin Başlangıcında	1
	BİRİNCİ BÖLÜM: YENİ DEVRİN BAŞLAMASI	7
1	İngiltere'de kapitalizmin galibiyeti ve güçlenmesi	5
2	Kuzey Amerika'da İngiliz sömürgelerinin bağımsızlık muharebesi ve ABD'nin kurulması	2
	İKİNCİ BÖLÜM: 18. YÜZYILDA FRANSA BURJUVA DEVRİMİ 19. YÜZYILIN BİRİNCİ YARISINDA KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ VE İLMİ KOMÜNİZMİN MEYDANA GELMESİ	26
1	18. Yüzyılda Fransa Burjuva devrimi	7
2	Avrupa: Fransa Devriminden sonra	2
3	Latin Amerika'da bağımsız devletlerin kurulması	2
4	Fransa'da ve İngiltere'de Kapitalizmin gelişmesi, işçilerin siyasi kuvvet olarak ilk çıkışları	3
5	Ütopik sosyalizm	1
6	İlmi Komünizmin meydana gelmesi K. Marks ve F. Engels	6
7	Avrupa'da 1848-1849 Devrimleri	5
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: AVRUPA 1850.-60. YILLARDA. ABD ve ASYA ÜLKELERİ	12
1	İngiltere 1850-60. yıllarda	1
2	İtalya'nın birleştirilmesi	1
3	Almanya'nın birleştirilmesi	1
4	19. Yüzyılın birinci yarısında ABD. ABD'de Vatandaş Muharebesi	3
5	Asya ülkeleri	2
6	Enternasyonal (1870. yıla kadar)	2
7	17-19. Yüzyıllarda edebiyat ve sanat	2
	Yeni Tarihin birinci devrinin temel yekunları	3
	TEKRAR	2
	TOPLAM	51

EK-5

Azerbaycan SSC'de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 8. Sınıf SSCB Tarihi Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge

SIRA NO	KONU	AYRILAN SÜRE
	Giriş	1
	DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: RUSYA'DA FEODALİZMİN DAĞILMASI VE BUHRANI. ÇARİZM VE TAHKİMCİLİĞE KARŞI DEVRİMCİ MÜCADELENİN BAŞLAMASI	23
1	19. Yüzyılın başlarında 1812 yılı Vatan Muharebesi ve onun tarihi önemi	4
2	Rus özgürlük hareketinde zadegan merhalesinin başlaması. "Dekabristler isyanı"	3
3	19. Yüzyılın Birinci yarısında Kafkasya halkları	2
4	Feodal Tahkimcilik sisteminin buhranı. Rusya'da devrimci demokratik ideolojinin ortaya çıkması	7
5	19. Yüzyılın 30.-50. yıllarında Azerbaycan	2
6	19. Yüzyılın birinci yarısında Rusya medeniyeti	5
	BEŞİNCİ BÖLÜM: RUSYA'DA KAPİTALİZMİN GALİBİYETİ, ÖZGÜRLÜK HAREKATININ DEVRİMCİ -DEMOKRATİK AŞAMASI. RUSYA'DA ÖZGÜRLÜK HAREKATININ PROLETAR AŞAMASININ BAŞLAMASI	26
7	19. Yüzyılın 60. yıllarında Burjuva ıslahatları	5
8	Kapitalizmin gelişmesi ve Rusya'da sanayi proletaryasının ortaya çıkması (19. yüzyılın 60.-90. yılları)	7
9	Rusya'da özgürlük hareketinin proleter merhalesinin başlaması	3
10	19. Yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da kapitalist ilişkilerin gelişmesi	5
11	1860.-90. yıllarda Rusya'nın medeniyeti ve onun dünya önemi	6
	19. Yüzyılda Rusya'nın gelişmesinin kısa özellikleri	2
	TEKRAR	2
TOPLAM		54

EK-6 :Azerbaycan SSC’de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 9. Sınıf Genel Tarih (Yeni Tarih) Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge

SIRA NO	KONU	AYRILAN SÜRE
1	Fransa- Prusya muharebesi ve Paris Komünası	4
2	19. Yüzyılın sonlarında – 20. Yüzyılın başlarında Almanya	4
3	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında İngiltere	3
4	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında Fransa	2
5	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında Güney ve Batı Slavları	2
6	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında ABD	3
7	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında Latin Amerika	1
8	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında Japonya	2
9	Asya’nın uyanması	3
10	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında Afrika halkları	1
11	Uluslararası işçi hareketi ve 2. Enternasyonal	3
12	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında uluslararası münasebetler	1
13	Emperyalizm- Kapitalizmin en yüksek ve son merhalesidir	4
14	1914-1918 Yıllarında Birinci Dünya Savaşı	5
15	19. Yüzyılın sonlarında ve 20 yüzyılın başlarında Medeniyet	2
	Yeni Tarihin ikinci devrinde toplumun gelişmesinin esas yekunları	1
	TEKRAR	2
TOPLAM		43

EK-7

Azerbaycan SSC’de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 9. Sınıf Genel Tarih (En Yeni Tarih) Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge

SIRA NO	KONU	AYRILAN SÜRE
	GİRİŞ	
	BİRİNCİ BÖLÜM: KAPİTALİZM DÜNYASI: İKİ DÜNYA MUHAREBESİ ARASINDAKİ DEVRE	15
1	Büyük Ekim Sosyalist Devriminden sonra kapitalist ülkelerde devrimci hareketin yükselmesi, müstemleke ve bağlı ülkelerde milli-özgürlük hareketinin artması. Versay Sistemi	5
2	1924-1939 yıllarında Harici Ülkeler	10
TOPLAM		15

Ek-8 Azerbaycan SSC'de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 9. Sınıf SSCB Tarihi Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge

SIRA	KONU	SÜRE
	6. Bölüm: Emperyalizm devri kapitalizmin en yüksek ve son merhalesidir. Özgürlük hareketinin proleter merhalesi ve dünya devrim hareketi merkezinin Rusya'ya geçmesi	33
1	Rusya'nın emperyalizm merhalesine dahil olması: Rusya Leninizmin vatanıdır. -19. Yüzyılın sonlarında- 20. yüzyılın başlarında Rusya'nın sosyo-iktisadi gelişmesi -20. Yüzyılın başlarında ülkede devrimci buhranın oluşması: Rusya'da Marksist proleter partisinin kurulması -Rus-Japon savaşı -Azerbaycan Birinci Rus devrimi arifesinde	8
2	1905-1907. Devrimi emperyalizm devrinin ilk halk devrimidir. -Birinci Rus Devrimi'nin başlaması -Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 3. kurultayı -İşçi temsilcileri Sovyetleri. Devrimin en yüksek zirveye çıkması -1905-1907 Yıllarında esaret altında olan halkların devrimci özgürlük hareketi -Devrimin bastırılması	11
3	Rusya iki burjuva-demokratik devrimi arasındaki devirde (1907- 1917 Şubatı) -3 Temmuz Monarşisi -İrtica yıllarında işçi hareketi -Devrimci hareketin yeniden yükselişi -Emperyalizm devrinde Rusya'nın medeniyeti -Rus Çarlığı Birinci Dünya Savaşı'nda	11
4	Şubat Burjuva Demokratik Devrimi -Çarizmin devrilmesi -Azerbaycan Şubat Devrimi yıllarında -İki hakimiyetlilik	3
	7. Bölüm: Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin galibiyeti ve SSCB'de sosyalizmin kurulması	47
1	Rusya burjuva-demokratik devriminin sosyalist devrimine geçmesi devrinde -İki hakimiyetlilik şartlarında Burjuva-Demokratik devriminin Sosyalist devrime geçmesi -Devrimin gelişme döneminde Azerbaycan'da devrimci hareket -Devrimin daha da gelişmesi, Komünist Parti'nin silahlı isyana geçme çizgisi -Azerbaycan devrimci buhranın olduğu devirde	6
2	Rusya'da Sosyalist devriminin galibiyeti ve Proletarya diktatöryasının kurulması. Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş devrinin başlaması -Ekim silahlı isyanı -Sovyet hakimiyetinin zafer yürüyüşü -Bakü'de Sovyet hakimiyeti. Azerbaycan'da Sosyalist devrim uğrunda mücadele -Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin dünya tarihi açısından önemi	10
3	Sovyet ülkesi Emperyalist devletlerin müdahalesi ve Vatandaş Muharebesi yıllarında -Yabancı askeri müdahale ve Vatandaş Muharebesi'nin başlaması -Azerbaycan emekçilerinin dış müdahalecilere ve iç karşı devrimcilere karşı mücadelesi -1919-1920 Yıllarında müdahalecilerin ve ağvardiyacıların darmadağın edilmesi -Azerbaycan emekçilerinin dış müdahalecilere ve Müsavat karşı devrimine karşı mücadelede. Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin galibiyeti -Sovyet Cumhuriyetlerinin askeri-siyasi ittifakı -Komsomol Komünist Parti'nin mücadele yardımcısıdır. -Sovyet halkının müdahaleci ve ağvardiyacı ordular üzerinde galibiyetinin sebepleri ve önemi	9
4	SSCB Sosyalizmin iktisadi temelinin kurulması yıllarında (1921-1932) -Yeni iktisadi siyasete geçilmesi -SSCB'nin kurulması -SSCB'nin uluslararası vaziyetinin sağlanması -Lenin'in vasiyetleri -Halk üretiminin sosyalist usullere göre yeniden kurulmasına geçilmesi; sanayileşirmenin ilk başarıları -Köy üretiminin kolektivleştirilmesi siyaseti -1926-1932 Yıllarında SSCB'nin dış siyaseti -Sosyalizmin bütün cephe boyu hücumu, sosyalizmin iktisadi yapısının kurulması -Medeni inkılabın başarıları	14
5	Halk üretiminin sosyalist esaslara göre yeniden kurulmasının tamamlanması ve SSCB'de sosyalizmin kurulması (1933-1937) -SSCB'nin dış siyaseti -İkinci Beş yıllık (plan) -SSCB'de medeni inkılabın sonuçları -SSCB'nin 1936 yılı anayasası -Kapitalizmden sosyalizme geçiş devrinin tamamlanması	8
	TEKRAR	2

EK-9**Azerbaycan SSC'de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 10. Sınıf SSCB Tarihi Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge**

SIRA NO	KONU	AYRILAN SÜRE
	8.BÖLÜM: SSCB SOSYALİZM SİSTEMİ KURUCULUĞUNUN TAMAMLANMASI DEVRİNDE (1938-1958)	29
1	SSCB Savaş Yılları Öncesi Devirde -Halk üretiminin gelişmesi -Büyük Vatan Muharebesi arifesinde SSCB'nin barış ve güvenlik mücadelesi -Sovyet Cumhuriyetlerinin kardeşlik ailesinin genişlemesi	5
2	Sovyetler Birliğinin Büyük Vatan Muharebesi (1941-1945) -Büyük Vatan Muharebesinin ilk devri -Büyük Vatan Muharebesi'nin gidişatında köklü değişiklik -1944-1945 Yıllarında Kızılordu'nun büyük hücumu -Emperyalist Japonya'nın darmadağın edilmesi -Büyük Vatan Muharebesi'nde Sovyetler Birliği'nin galibiyetinin sebepleri ve önemi	15
3	Muharebeden sonra SSCB halk tasarrufatının oluşturulması ve daha da geliştirilmesi, SSCB'de Sosyalizmin tam ve kesin galibiyeti -SSCB'nin uluslararası vaziyeti -Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. kurultayı ve önemi -SSCB'de sosyalizmin tam ve kesin galibiyeti	9
	9. BÖLÜM: SSCB GENİŞ KOMÜNİZM KURUCULUĞU DEVRİNDE -Sovyet sisteminin iktisadi ve sosyal-siyasal cihetden daha da gelişmesi -SSCB'de ilim ve medeniyetin yükselmesi -SSCB'nin dış siyaseti -Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 24. Kurultayı -Devrimiz Leninizmin parlak devridir	11
	İMTİHAN ÖNCESİ YEKUN TEKRARI	20
	TOPLAM	60

EK-10 : Azerbaycan SSC’de 1972 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programına Göre 10. Sınıf Genel Tarih (En Yeni Tarih) Dersinin Konu Başlıkları Ve Konulara Ayrılan Saat Miktarlarını Gösterir Çizelge

SIRA NO	KONU	SÜRE
	1. BÖLÜM: İkinci Dünya Savaşı	6
1	Savaş tehlikesinin artması ve İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması. SSCB’nin barış uğrunda mücadelesi	2
2	İkinci Dünya Savaşı ve sonuçları -İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması -Faşist Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne karşı tecavüzkarlığı, antifaşist koalisyonu -İkinci Dünya Savaşı’nın gidişatında köklü dönüş -SSCB’nin ve başka hürriyetperver halkların faşist tecavüzkarlar üzerindeki galibiyeti -İkinci Dünya Savaşı’nın temel sonuçları	4
	3. BÖLÜM: Dünya sosyalizm sisteminin oluşması ve gelişmesi. Kapitalizmin genel buhranının derinleşmesi. Emperyalizmin sömürge sisteminin dağılması ve yıkılması. Halkların emperyalizme karşı barış, milli bağımsızlık, içtimai terakki, demokrasi ve sosyalizm uğrunda mücadelesi	36
1	Dünya Sosyalizm sisteminin kurulması ve gelişmesi Avrupa’nın sosyalist ülkeleri: -Polonya Halk Cumhuriyeti -Çekoslovakya Sosyalist Cumhuriyeti -Romanya Sosyalist Cumhuriyeti -Bulgaristan Halk Cumhuriyeti -Yugoslavya Federe Sosyalist Cumhuriyeti -Arnavutluk Halk Cumhuriyeti -Macaristan Halk Cumhuriyeti -Almanya Demokratik Cumhuriyeti Asya’nın Sosyalist ülkeleri: -Moğolistan Halk Cumhuriyeti -Kore Halk Cumhuriyeti -Vietnam Demokratik Cumhuriyeti Latin Amerika’nın ilk sosyalist ülkesi Küba Cumhuriyeti Çeşitli ülkelerde sosyalist devrimi ve sosyalizm sisteminin genel “kanunauygunlukları” ve özellikleri	12
2	İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlıca kapitalist ülkeler -ABD -İngiltere -Fransa -Almanya Federe Devleti -İtalya -Japonya -Çağdaş devirde Kapitalizmin genel buhranının derinleşmesi	8
3	Asya ve Afrika halklarının milli-bağımsızlık mücadelesinin yükselmesi. Emperyalizmin Sömürge sisteminin dağılması -Sömürge sisteminin dağılması -Asya ve Afrika ülkeleri -Hindistan cumhuriyeti -Endonezya cumhuriyeti -Mısır Arap Cumhuriyeti -Cezayir Halk Demokratik Cumhuriyeti -Orta ve Güney Afrika halklarının bağımsızlık mücadelelerinin yükselmesi -Sömürgeciliğin yıkılmasının “zaruriliği”	7
4	Latin Amerika Halklarının antiemperyalist mücadelesinin yükselmesi	2
5	İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslar arası ilişkiler. Halkların barış uğrunda hareketi -1950’li yıllarda genel barış için tehlikenin artması, uluslararası gerginliği gidermek uğrunda barış güçlerinin mücadelesi -Çağdaş dönemde uluslararası ilişkiler	3
6	Uluslararası komünist ve işçi hareketi	2
7	En yeni devirde medeniyetin gelişmesi	2
	En yeni devirde toplumun gelişmesinin temel özellikleri -Çağdaş dönem -Çağdaş dünya sürecinde önemli sosyal-siyasi ilerlemeler --Çağdaş devrin dünya Devrimi süreci	3
TOPLAM		45

EK 11: Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Okutulan 5. Sınıf “Epizodik Hikayeler” Dersinin 1991, 1995 ve 2000 Yılı Tarih Öğretim Programlarında İsim Ve İçerik Olarak Uğradığı Değişiklikleri Gösterir Çizelge

SINIF	1991 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI	1995 YILI ÖĞRETİM PROGR.	2000 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI
	EPİZODİK HİKAYELER	VATAN TARİHİ	ATA YURDU
5. SINIF	<p>Giriş</p> <p>-Abideler diyarı</p> <p>-Azık Mağarası'nın sırrı</p> <p>-Tomris'in gayreti</p> <p>-Yurdumuzun tarihi salnamesi</p> <p>-Cavanşir</p> <p>-Babek</p> <p>-Verde Faciası</p> <p>-Nizami dünyası ve tarihimiz</p> <p>-Halk kahramanı Köroğlu</p> <p>-Gülistan</p> <p>-Türkmençay</p> <p>-Halk intikamcıları (kaçaklar)</p> <p>-Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez</p> <p>-Otuz yedinci yıl</p> <p>-Neftçilerimizin hüneri</p> <p>-Kanlı Yanvar</p>	<p>Vatanım Azerbaycan'dır, - Azerbaycan abideler diyarıdır- Azık Mağarası'nın sırrı- Halkımızın Novruzu- Azerbaycan devleti Mana- Tomris'in gayreti- Atropaten- Azerbaycan- Albanya Devleti- Albanya'nın payitaht şehirleri- Cevanşir- Babek- Demirkapı- Derbent- Berde faciası- Şamahı- Gence- “Dede Korkut” ve yurdumuzun tarihi- Nizami dünyası ve tarihimiz- Atabey Şemsettin İldeniz- Nahçıvan- Mimar Acemî- Marağa Rasathanesi- Tebriz- “Şifa evi”- Uzun Hasan- Sara Hatun- Erdebil- Kudretli Azerbaycan devleti- Sultan Muhammed- dahi Fuzuli- Şeki- Cevat Han- Gülistan Dağı- Türkmençayı Antlaşması halkın milli faciasıdır- A. Bakıhanov- Kuba İsyanı- M. F. Ahundzade- Mirza Kazımbey- Halk intikamcıları: Kaçak Nebi-Kaçak Kerem- Hasan Bey Zerdabi- Bakü- Büyük Hayriyeci- Molla Nasrettin- Büyük Sabir- Settarhan- General E. Şihlinski- Mart Kırğını (1918)- Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez- Himnimizi kimler yazdı?- General Mehmandarov- 28 Nisan faciası- Hıyabani- Otuz yedinci yıl- Üzeyir Hacıbeyov- Siyah altınımız- 2. Dünya Savaşı'nda- Hezi Aslanov- Mehdi Hüseyinzade- Üstad Şehriyar- Kanlı Yanvar- Hocalı- Milli kahramanlarımız- Azerbaycan İstiklal yollarında-</p>	<p>Ata yurdum Azerbaycan'dır- Azerbaycan abideler diyarıdır- Azık Mağarası'nın sırrı- Azerbaycan devleti Mana- Tomris'in gayreti- Atropaten- Azerbaycan- Eski Albanya Devleti ve payitahtı Gebele- Cevanşir- Demirkapı- Derbent- Babek- Berde payitaht şehir- Şamahı- Şirvanşahlar Devleti'nin merkezi Gence- Dede Korkut- Nizami dünyası ve tarihimiz- Atabey Şemsettin İldeniz- Nahçıvan- Mimar Acemî- Marağa Rasathanesi- Tebriz- Reşidiye- Azerbaycan üniversitesi- Uzun Hasan- Sara Hatun- Erdebil- kudretli Azerbaycan Devleti- dahi Fuzuli- Köroğlu- Şeki- Şuşa Kalesi- Cevat Han- Erivan Hanlığı- Gülistan Dağı- Türkmençay Antlaşması halkın faciası- A. Bakıhanov- Kuba İsyanı- M. F. Ahundzade- Mirza Kazımbey- Hasan Bey Zerdabi- Halk intikamcıları: Kaçak Nebi- Kaçak Kerem- neft Baküsü- Büyük Hayriyeci- Molla Nasrettin- Büyük Sabir- Settarhan- Unutulmaz generallerimiz: E. Şihlinski ve S. Mehmandarov- Halkımıza karşı soykırım- mart kırğını- Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez- 28 Nisan faciası- Ş. M. Hıyabani- Otuz yedinci yıl- Üzeyir Hacıbeyli- Hezi Aslanov- Mehdi Hüseyinzade- Üstad Şehriyar- Bakü Üniversitesi- L.Zade: çağdaş dünyanın ilim dahisi- İSTİKLAL YOLLARINDA Uyanış- diriliş- Kanlı Yanvar- 18 Ekim: İstiklalimizin ilanı günüdür- Hocalı Faciası- H. Aliyev: yeni Azerbaycan'ın kurucusu-</p>

EK-12: Azerbaycan'da 1991, 1995 ve 2000 yılı tarih dersi öğretim programlarına 6, 7 ve 8. sınıf Azerbaycan Tarihi derslerinin içerdikleri konuların karşılaştırmalı çizelgesi

SINIF	1991 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI	1995 YILI ÖĞRETİM PROGR.	2000 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI
	AZERBAJYCAN TARİHİ	AZERBAJYCAN TARİHİ	AZERBAJYCAN TARİHİ
6. SINIF	Kadim Devir 1.Böl:Azerbaycan arazisinde ilkel topluluklar 2. Böl: Azerbaycan arazisinde sınıflı toplumun oluşması- En eski devletler: Manna, Atropatena, Albanya	-Giriş: Azerbaycan Tarihi dünya tarihinin terkip hissesidir. -Azerbaycan arazisinde ilkel topluluk -Azerbaycan'da ilk kabile birlikleri ve en eski devletlerin kurulması : Manna devleti -Azerbaycan Medya ve Ehemeni devletlerinin terkinde -Azerbaycan devleti: Atropatenya; Albanya	Kadim Devir 1.Bölüm: Azerbaycan arazisinde ilkel topluluklar 2. Bölüm: Azerbaycan arazisinde ilk kabile birlikleri ve erken devletler: Manna, İskit -Azerbaycan Medya ve Ehemeni devletlerinin terkinde -3. Bölüm: Atropaten Azerbaycan devletidir -4. Bölüm: Albanya Çarlığı
7. SINIF	Feodalizm sistemi -Azerbaycan Sasani devleti terkinde - Azerbaycan Hilafetin terkinde -Azerbaycan (9. yüzyılın 2. yarısı-13. yüzyılın başlarında) -Feodal dağınkılık (9.yüzyılın 2. yarısı-11. yüzyılın ortaları) -Selçuklular ve Azerbaycan -Azerbaycan devletleri Şirvanşahlar, atabeylikler (Eldegezler, İldeizler) -Medeniyet -Moğolların Azerbaycan'ı işgali ve bunun sonuçları -Azerbaycan Hülagüler (İlhanlılar) terkinde -13-14. yüzyıl Azerbaycan medeniyeti Azerbaycan 15. yüzyılda: Merkezi devlet kurma teşebbüsleri: Şirvanşahlar, Karakoyunlu Devleti, Akkoyunlu Devleti, Safeviler'in Erdebil hakimiyeti -14. Yüzyılın sonu- 15. yüzyıllarda Azerbaycan medeniyeti	-Giriş: Azerbaycan orta asırlarda -Azerbaycan Sasani İmparatorluğu'nun terkinde -Azerbaycan Hilafetin terkinde... -Azerbaycan medeniyeti (3-9. yüzyıllar) -Feodal dağınkılık (9. yüzyılın 2. yarısı, 11. Yüzyılın ortaları) -Kitab-ı Dede Korkut destanları	1.Bölüm: Azerbaycan Sasani terkinde 2. Bölüm: Azerbaycan Hilafet'in terkinde 3. Bölüm: Hilafet'in yıkılışı ve Azerbaycan devletçiliğinin canlanması. İktisadi ve medenni yükseliş (9. Yüzyılın 2. yarısı 11. Yüzyılın ortaları) Şirvanşahlar, Saciler, Salariler, Revvadiler, Şeddadiler, Slavlar'ın Azerbaycan'a baskınları -9. Yüzyılın 2. yarısı-11. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da iktisadi ilerleme, -sanatkarlık, ticaret, şehirler -9. Yüzyılın 2. yarısı-11. yüzyılın ortalarında Azerbaycan medeniyeti (Dede Korkut Hikayelerine de yer verilmiş)
8. SINIF	Merkezi Azerbaycan Safevi Devleti'nin kurulması -16 Yüzyılın 30-50. yıllarında Safevi-Türkiye savaşları ve Azerbaycan -Azerbaycan Safevi Devleti (16. yüzyılın 2. yarısı-17. yüzyılın başlarında) -Sosyal-iktisadi ve siyasi hayat -Medeniyet -Azerbaycan Safevi Devleti terkinde -Sosyal ve iktisadi hayat -Azerbaycan'ın uluslararası rekabet alanına dönüşmesi -Medeniyet -18. Yüzyılın ortalarına doğru Azerbaycan'da halk azadlık hareketi ve bağımsız devletleri (hanlıkların) kurulması -Hanlıklar devrinde sosyal, iktisadi hayat ve siyasi vaziyet	Selçuklular ve Azerbaycan Azerbaycan devletleri (12-13 yy başları) Azerbaycan İlhanlılar devleti terkinde 11-16. Yüzyılın 1. yarısında Azerbaycan medeniyeti Azerbaycan 14. Yüzyılın 2. yarısı-15. yüzyılda 15. Yüzyılın 2. yarısı15. yüzyılda Azerbaycan medeniyeti Merkezileşmiş Azerbaycan Safevi devleti, Azerbaycan Safevi devleti 16. Yüzyılın 2. yarısı- 17. Yüzyılın 1. yarısında 16-17. Yüzyılın 1. yarısında Azerbaycan medeniyeti	1.Bölüm: Azerbaycan 11. Yüzyılın ortaları-13. Yüzyılın başlarında -Selçuklular ve Azerbaycan -Azerbaycan Devletleri 12-13. Yüzyılın başlarında -Azerbaycan intibah medeniyeti 2.Bölüm: Azerbaycan 13. Yüzyılın başları ve 14. Yüzyılın 1. yarısında -Azerbaycan'da Moğol esareti -Medeniyet 3. Bölüm: Azerbaycan 14. Yüzyılın 2. yarısı-15. yüzyılda -Şirvanşahlar, Şeki hakimliği, Karakoyunlu Devleti, Akkoyunlu Devleti, Safeviler'in Erdebil hakimliği, medeniyet 4. Bölüm: Merkezileştirilmiş Azerbaycan Safevi Devleti

EK-13: Azerbaycan'da 1991, 1995 ve 2000 yılları Tarih dersi öğretim programlarına 9 ve 10. Sınıflar Azerbaycan Tarihi derslerinin içerdikleri konuların karşılaştırmalı çizelgesi

SINIF	1991 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI	1995 YILI ÖĞRETİM PROGR.	2000 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI
	AZERBAYCAN TARİHİ	AZERBAYCAN TARİHİ	AZERBAYCAN TARİHİ
9. SINIF	<p>-Azerbaycan kapitalizmin meydana gelmesi ve inkişafı devrinde;</p> <p>-1804-1813 Yılı Rusya-İran savaşları ve Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında birinci kez bölüşülmesi;</p> <p>-1826-1828 Yılı Rusya-İran savaşları ve Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında ikinci kez bölüşülmesi;</p> <p>-Kuzey Azerbaycan'da Çarizmin sömürgecilik siyaseti;</p> <p>-Güney Azerbaycan İran esareti altında;</p> <p>-19. Yüzyılın birinci yarısında</p> <p>-Azerbaycan medeniyeti;</p> <p>-Kuzey Azerbaycan'da kapitalist ilişkilerin gelişmesi;</p> <p>-Güney Azerbaycan 19. yüzyılın ikinci yarısında;</p> <p>-19. Yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan medeniyeti</p>	<p>-Azerbaycan 17. yüzyılın ikinci yarısında;</p> <p>-Azerbaycan 18. yüzyılın birinci yarısında;</p> <p>-Azerbaycan'da müstakil devletlerin (hanlıkların) meydana gelmesi;</p> <p>-Hanlıklar devrinde sosyal-iktisadi hayat ve siyasi durum;</p> <p>-Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında birinci defa bölüşülmesi;</p> <p>-Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında ikinci defa bölüşülmesi;</p> <p>-18. Yüzyılın ikinci yarısı</p> <p>-19.Yüzyılın başlarında Azerbaycan medeniyeti</p>	<p>1. Bölüm: Azerbaycan 19. yüzyılın 30-40. yıllarında; -Rusya İmp. Kuzey Azerbaycan' da sömürgecilik siyaseti;</p> <p>-Kuzey Azerbaycan'da sömürgecilğe karşı isyanlar - 19. Yüzyılın 40. yıllarında ıslahatlar - Güney Azerbaycan İran tabiliğinde;</p> <p>-Azerbaycan'da medeniyet</p> <p>2. Bölüm: Azerbaycan 19. yüzyılın ikinci yarısında; -19. Yüzyılın 50-60. yıllarında Kuzey Azerbaycan'da iktisadi sosyal durum;</p> <p>-19. Yüzyılın 70-90. yıllarında köy üretimi ve sanayi; -19. Yüzyılın ikinci yarısında Çarizme karşı isyanlar; -Güney Azerbaycan 19. Yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan medeniyeti;</p> <p>3. Bölüm: Azerbaycan 19. Yüzyılın başlarında: -Kuzey Azerbaycan'da sosyal-iktisadi gelişme; - Kuzey Azerbaycan'da işçi ve milli demokratik hareket; -Güney Azerbaycan 20. Yüzyılın başlarında; Azerbaycan 1. Dünya savaşı yıllarında; -Kuzey Azerbaycan Rusya'da Şubat ve Ekim devriminden sonraki dönemde; -20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan medeniyeti</p>
10. SINIF	<p>Azerbaycan 20. Yüzyılın Başlarında:</p> <p>-Azerbaycan Rusya'da 1905-1907 Devrimi ve Stolipin irticası devrinde;</p> <p>-Güney Azerbaycan 1905-1911 İran devrimi döneminde;</p> <p>- Azerbaycan 1. Dünya Savaşı arefesinde ve savaş yıllarında;</p> <p>-Kuzey Azerbaycan yeni devrimci yükseliş ve 1. Dünya Savaşı yıllarında;</p> <p>-Güney Azerbaycan 1. Dünya Savaşı arefesinde ve savaş yıllarında;</p> <p>-20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan medeniyeti</p>	<p>-1930-50 yıllarında Kuzey Azerbaycan'da Çarizmin müstemlekecilik siyaseti ve müstemlekecilik karşıtı isyanlar;</p> <p>-Güney Azerbaycan İran esareti altında;</p> <p>-19. Yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan medeniyeti;</p> <p>-Kuzey Azerbaycan'da kapitalist ilişkilerin gelişmesi;</p> <p>-Güney Azerbaycan 19. yüzyılın ikinci yarısında;</p> <p>-Kuzey Azerbaycan 20. yüzyılın başlarında;</p> <p>-Güney Azerbaycan 20. yüzyılın başlarında;</p> <p>-Azerbaycan 1. Dünya Savaşı yıllarında;</p> <p>-20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan medeniyeti</p>	<p>1.Bölüm: Azerbaycan 1930-40. yıllarında: -Rusya'nın Azerbaycan'da sömürge siyaseti;</p> <p>-Kuzey Azerbaycan'da sömürgecilik aleyhine isyanlar;</p> <p>-1940'lı yıllarda ıslahatlar;</p> <p>-Güney Azerbaycan İran'ın tabiliğinde;</p> <p>-Azerbaycan'da medeniyet</p> <p>2. Bölüm: Azerbaycan 19. Yüzyılın 2. yarısında: -1950-60'lı yıllarda Kuzey Azerbaycan'da sosyal-iktisadi durum;</p> <p>-19. Yüzyılın 70-90. yıllarında köy üretimi ve sanayi;</p> <p>19. Yüzyılın 2. yarısında Çarizme karşı isyanlar;</p> <p>-19. Yüzyılın 2. yarısında Güney Azerbaycan; Azerbaycan Medeniyeti</p> <p>3.Bölüm: Azerbaycan 20. Yüzyılın başlarında: -Kuzey. Azerbaycan'da sosyal-iktisadi gelişme;</p> <p>-K. Azerbaycan'da işçi ve milli demokratik hareket;</p> <p>-Güney Azerbaycan 20. Yüzyılın başlarında;</p> <p>-Azerbaycan 1. Dünya Savaşı yıllarında; -Kuzey Azerbaycan Rusya'da "Şubat Devrimi" ve "Ekim Devrimi"nden sonraki devirde;</p> <p>-20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan medeniyeti</p>

EK-14: Azerbaycan'da 1991, 1995 Ve 2000 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programlarında 11. Sınıf Azerbaycan Tarihi Dersinin Kapsadığı Konuları Karşılaştırmalı Olarak Gösterir Çizelge

SINIF	1991 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI	1995 YILI ÖĞRETİM PROGR.	2000 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI
	AZERBAJYCAN TARİHİ	AZERBAJYCAN TARİHİ	AZERBAJYCAN TARİHİ
11. SINIF	<p>-Kuzey Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulması ve sosyalist değişikliklerin hayata geçirilmesi;</p> <p>-“Büyük Ekim” ve K. Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması uğrunda mücadele “Bakü Komünası”</p> <p>-K. Azerbaycan dış askeri müdahale ve “Vatandaş Savaşı” devrinde;</p> <p>-Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti</p> <p>-Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin sükutu ve Kuzey Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması;</p> <p>-“Büyük Ekim Devrimi” ve Güney Azerbaycan'da milli bağımsızlık hareketi;</p> <p>-Güney Azerbaycan Rusya'da “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi” arefesinde;</p> <p>-“Büyük Ekim” ve Güney Azerbaycan'da milli bağımsızlık hareketi;</p> <p>-1920 Tebriz isyanı; Sovyet Azerbaycan'ı yeni iktisadi siyaset devrinde;</p> <p>-Sovyet Azerbaycanında sosyal-iktisadi değişiklikler;</p> <p>-“inzibati amirlik sistemi”nin yerleşmesi;</p> <p>-Azerbaycan SSC “Büyük Vatan Savaşı” yıllarında;</p> <p>-Sovyet Azerbaycanı 1940'lı yılların ortaları, 50'li yılların başlarında;</p> <p>-Azerbaycan SSC 50'li yılların ortaları ve 60'lı yılların ortalarında;</p> <p>-Azerbaycan SSC 60'lı yılların ortaları</p> <p>-80'li yılların başlarında;</p> <p>-Güney Azerbaycan 1920-80'li yıllarda;</p> <p>-Azerbaycan SSC “yeniden kurma” devrinde</p>	<p>-Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti;</p> <p>-Kuzey Azerbaycan'da milli bağımsızlık hareketi (1918-20);</p> <p>-Kuzey Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması;</p> <p>-Azerbaycan SSC 1920-30 yıllarında;</p> <p>-Güney Azerbaycan 1920-30 yıllarında;</p> <p>-Azerbaycan 2. Dünya Savaşı yıllarında;</p> <p>-Güney Azerbaycan 2. Dünya Savaşı yıllarında;</p> <p>-Azerbaycan SSC 1945-60'lı yılların ortalarına kadar;</p> <p>-Güney Azerbaycan 1945-60'lı yılların ortalarına kadar;</p> <p>-1945-60'lı yılların ortalarına kadar medeniyet;</p> <p>-Azerbaycan SSC 1960'lı yılların ortalarından 80'li yılların ortalarına kadar;</p> <p>-Azerbaycan SSC “yeniden kurma” devrinde;</p> <p>-Azerbaycan devlet bağımsızlığının ilanı;</p> <p>-Güney Azerbaycan 1960'lı yılların ortalarından 1990'lı yıllara kadar;</p> <p>-1960'lı yılların ortalarından 1990'lı yılların ortalarına kadar Azerbaycan medeniyeti</p>	<p>1-Azerbaycan Halk Cumhuriyeti</p> <p>-K. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması arefesinde,</p> <p>-1918 yılı Mart soykırımı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilanı ve onun faaliyetlerinin Gence devri</p> <p>2-Güney Azerbaycan'da milli bağımsızlık hareketi</p> <p>3-Azerbaycan 1920-30'lu yıllarda:</p> <p>-Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti 1920-1922, Kuzey Azerbaycan 1922-39. yıllarında,</p> <p>-1920-30'lu yıllarda Azerbaycan medeniyeti</p> <p>4-Azerbaycan 2. Dünya Savaşı yıllarında:</p> <p>-Kuzey Azerbaycan 2. Dünya Savaşı yıllarında,</p> <p>-Güney Azerbaycan 2. Dünya Savaşı yıllarında,</p> <p>-Azerbaycan medeniyeti</p> <p>5-Azerbaycan 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki devirde (1945-1991):</p> <p>-Azerbaycan SSC 1940'lı yılların 2. yarısı-1960'lı yıllarda;</p> <p>-Azerbaycan SSC 1960'lı yılların sonu-80'li yılların ortalarında;</p> <p>-Azerbaycan SSC 1980'li yılların 2. yarısı-90'lı yılların başlarında;</p> <p>-Güney Azerbaycan 1940'lı yılların 2. yarısı-70'li yıllarda,</p> <p>-Güney Azerbaycan 1970'li yılların sonu-90'lı yıllarda;</p> <p>6-Azerbaycan Cumhuriyeti:</p> <p>-Azerbaycan Cumhuriyeti 1991-93'lü yıllarda, bağımsızlığın güçlendirilmesi uğrunda mücadele</p>

EK- 15: Azerbaycan'da 1995 Ve 2000 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programlarına Göre 6 Ve 7. Sınıfların Genel Tarih Derslerinin İçerdikleri Konuları Karşılaştırmalı Olarak Gösterir Çizelge

SINIF	DERS ADI	1995 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI	2000 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI
6. SINIF	KADİM DÜNYA TARİHİ	<ul style="list-style-type: none"> -İlkel toplayıcılıkla uğraşanlar ve avcılar; -İlkel ekincilik ve hayvancılık; -Kadim Türkler; -Yıl hesabı; -İlkel toplumdan medeniyete; -Kadim Mısır, Mezopotamya, Babiller, Fenike, Asur, Urartu, İskitler, Medya, -Orta Asya'da kadim devletler: Kadim Hunlar, Kadim Hindistan, Kadim Çin, İran, Parfiya, -Kadim Yunanistan, Kadim Roma 	<p>Kadim Dünya Tarihi</p> <p>1.Bölüm: İlkel topluluk sistemi: İlkel toplayıcılar ve avcılar, ilkel ekincilik ve hayvancılık, ilkel topluluktan medeniyete; Yıl hesabı,</p> <p>2.Bölüm: Kadim devir:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Kadim Mısır devleti, yükselişi ve yıkılışı; -Mısır medeniyeti, Sümerler, Babiller, Fenikeliler, Urartular, İskitler, Medya, İran, -Kadim Türkler, kadim Hunlar, Orta Asya: Kadim Türkistan devletleri, -Çin, Parfiya, Hindistan, <p>3. Bölüm: Kadim Yunanistan ve Roma</p>
7. SINIF	ORTA ASIRLAR TARİHİ	<ul style="list-style-type: none"> -Kafkasya: Feodal ilişkilerin meydana gelmesi ve gelişmesi; -İran'da feodal ilişkilerin meydana gelmesi ve gelişmesi; -Akhunlar; Batı Hunları; Göktürk Devleti; Hazar Hakanlığı; -Hindistan'da feodal ilişkiler; -Çin'de feodalizm; -Batı Avrupa'da feodal ilişkilerin meydana gelmesi ve gelişmesi; -Slavların feodalizm sistemi; -Kiev devleti; -Araplar; İslam medeniyeti; -Türk halklarının medeniyeti; -Kafkas halklarının medeniyeti; -İran medeniyeti; Hindistan medeniyeti; Çin medeniyeti; -Avrupa medeniyeti; Bizans medeniyeti; -Kafkasya'da feodal devletler; -Oğuz Devleti; Samaniler; Karahanlılar; Harezmi Devleti; Bulgar Devleti; -Hindistan'da feodal dağılıklık; -Çin'de feodal dağılıklık; -Batı Avrupa'da feodal dağılıklık. 	<p>1. Bölüm:Erken Orta Asırlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Feodal ilişkilerin meydana gelmesi, -Doğu, Türk Dünyası ve Kafkas halkları; -Çin'de feodalizm; -İran'da, Kafkasya'da, feodal ilişkilerin meydana gelmesi ve gelişmesi; -Ak Hunlar, Batı Hun Devleti., Göktürk Devleti, Uygur Hakanlığı, Avar Hakanlığı, Hazar Hakanlığı; -Hindistan'da feodal ilişkiler; -5-7. Yüzyılın başında Araplar, Batı Avrupa; Bizans ve Slav halkları: feodal ilişkilerin meydana gelmesi ve gelişmesi; Güney Doğu Avrupa Bulgar devleti; Kiev devleti; <p>2. Bölüm: Feodal dağılıklık:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Kafkasya'da feodal devletler; Oğuz Devleti; Samaniler, Karahanlılar, Gazneviler, Harezmi Devleti, Bulgar Devleti; Arap Hilafeti- Arap işgalleri; -Çin'de, Hindistan'da Batı Avrupa'da feodal dağılıklık, <p>3.Bölüm: Erken Orta Asırlarda Medeniyet:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Türk, Kafkas halklarının medeniyeti, -İslam, İran, Çin Hindistan, Avrupa ve Bizans medeniyeti,

EK- 16:

Azerbaycan'da 1995 ve 2000 Yılı tarih Dersi öğretim Programında 8. Sınıf Orta Asırlar Tarihi dersi konularını karşılaştırmalı olarak gösteren çizelge

SINIF	DERS ADI	1995 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI	2000 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI
8. SINIF	ORTA ASIRLAR TARİHİ	<p>-Kafkasya: Feodal ilişkilerin meydana gelmesi ve gelişmesi; -İran'da feodal ilişkilerin meydana gelmesi ve gelişmesi; -Akhunlar; Batı Hunları; Göktürk Devleti; Hazar hakanlığı; -Hindistan'da feodal ilişkiler; -Çin'de feodalizm; -Batı Avrupa'da feodal ilişkilerin meydana gelmesi ve gelişmesi; -Slavların feodalizm sistemi; Kiev devleti; -Araplar; İslam medeniyeti; -Türk halklarının medeniyeti; -Kafkas halklarının medeniyeti; -İran medeniyeti; -Hindistan medeniyeti; -Çin medeniyeti; -Avrupa medeniyeti; -Bizans medeniyeti; -Kafkasya'da feodal devletler; -Oğuz Devleti; -Samaniler; -Karahanlılar; -Harezmi Devleti; -Bulgar Devleti; -Hindistan'da feodal dağılıklık; -Çin'de feodal dağılıklık; -Batı Avrupa feodal dağılıklık.</p>	<p>1.Bölüm: Feodalizm sisteminin gelişmesi: Büyük Selçuklu İmp.; Delhi sultanlığı; -Moğol Devleti'nin kurulması-Moğol işgalleri-Moğol İmparatorluğu; -Altın Orda devleti, -Hülagüler Devleti, Kafkas halkları, -Osmanlı Devleti, -Timurlular Devleti, -Kazan Hanlığı, -Ejderhan Hanlığı, -Kırım Hanlığı, -Sibir Hanlığı, -Doğu Avrupa Halkları 11-15. yüzyıllarda; -Rus topraklarında feodal dağılıklık; -Baltık halkları 12-17. yüzyılın başlarında; -Rus topraklarının birleştirilmesinin başlanması; -Batı Avrupa ülkeleri 11-15. yüzyıllarda: -şehirler ve ticaret -Batı Avrupa'da şehirlerin artması; -11-13. Yüzyıllarda Hristiyan Kilisesi, -Haçlı seferleri; Fransa'nın birleştirilmesi; -11-15. Yüzyıllarda İngiltere; -Çekya'da "Gusçular hareketi"; 2.Bölüm: Son Orta Asırlar: Batı Avrupa ve Amerika ülkeleri 16-17. Yüzyılın birinci yarısında; Tekniki keşifler ve ihtiralar; -Coğrafi keşifler ve sömürge işgalleri; -İngiltere'de kapitalist işgallerin oluşması; -Fransa'da merkezi hakimiyetin güçlenmesi; -Almanya'da Reform ve köylü isyanları, -Hollanda Burjuva Devrimi; -Merkezi Rus Devleti'nin kurulması; -"Reç pospolita"; -Osmanlı İmparatorluğu; -Büyük Moğol İmp.; -16-17. Yüzyılın birinci yarısında Çin, Kafkas halkları, 3.Bölüm: 11-17. Yüzyılın birinci yarısında medeniyet: Kafkas halklarının, Türk halklarının, İran, Hint ve Çin medeniyetleri, 11-17 yüzyıllarda Batı Avrupa, Rus ve Amerika halklarının medeniyetleri.</p>

EK-17: Azerbaycan'da 1995 ve 2000 Yılları Tarih Öğretim Programlarında 9. Sınıf Yeni Tarih Dersinde yer alan konuların karşılaştırmalı olarak gösteren Çizelge

Sınıf	Dersin Adı	1995 TARİH ÖĞRETİM PROGRAMI	2000 TARİH ÖĞRETİM PROGRAMI
9. SINIF	YENİ TARİH	<p>-Kapitalizm sisteminin oluşmasında yeni aşama, -İngiltere'de kapitalizmin galibiyeti ve sağlamlaşması, -17. Yüzyılın 2. yarısı-19. Yüzyılın 20. yıllarında Kafkas halkları, -17-18. Yüzyıllarda Orta Asya ve Kazakistan halkları, Volgaboyu ve Sibir halkları; -Türkiye, İran 17. yüzyılın 2. yarısı-19. yüzyılın 20. yıllarında; - Hindistan, Çin 17. yüzyılın 2. yarısı 18. yüzyılda; -Rusya 17. yüzyılın 2. yarısı-19. Yüzyılın 20. yıllarında; -Kuzey Amerika'da bağımsızlık mücadelesi ve ABD'nin kurulması; -18. Yüzyıl "Büyük Fransa Burjuva Devrimi; -Avrupa Fransa devriminden sonra; -Avrupa'da Napolyon'un istilaları...; -18. Yüzyılın sonunda Latin Amerika ülkeleri; -Türk halklarının, Doğu halklarının, medeniyeti; -Rus ve Batı Avrupa halklarının medeniyeti.</p>	<p>1. Bölüm:Batı Avrupa ülkeleri ve Rusya 17. Yüzyılın 2. yarısı-18. yüzyılda: İngiltere Burjuva Devrimi; -İngiltere'de Sanayi Devrimi ve sonuçları; -Fransa Burjuva Devrimi; Rusya ve Batı Avrupa medeniyeti; 2.Bölüm:Amerika halkları 17-18. yüzyıllarda: Latin Amerika ve ABD; 3.Bölüm:17. Yüzyılın 2. yarısı ve 18. yüzyılda Türk Dünyası ve Kafkas halkları: -Türkiye, Orta Asya, Kazakistan, Kırım, Volgaboyu ve Sibir Türkleri, Kafkas halkları: -Gürcistan'da sosyal-iktisadi ve siyasi durum; -Rus-Ermeni ilişkileri; -Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgal etmeye başlaması, -Türk Dünyası ve Kafkas halklarının medeniyeti: -Türk medeniyeti, Orta Asya, Kazakistan, Kırım, Volgaboyu ve Sibir'in Türk halklarının medeniyeti, -Kafkas halklarının medeniyeti, 4. Bölüm: Asya ve Afrika halkları 17. yüzyılın 2. yarısı-18. yüzyılda: -Doğu ülkeleri: İran'da sosyal-ekonomik durum, -Safevi Devleti'nin yıkılması</p>

Ek-18 Azerbaycan'da 1995 ve 2000 Yılı Tarih Dersi Öğretim Programlarına Göre 10. Sınıf Genel Tarih Derslerinin İçerdikleri Konuları Karşılaştırmalı Olarak Gösterir Çizelge

SINIF	DERS ADI	1995 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI	2000 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI
10. SINIF	YENİ TARİH	<p>-Kafkas halkları 19. Yüzyılın 30-40. yıllarında: Şamil hareketi;</p> <p>-Orta Asya ve Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir halkları 19. Yüzyılın birinci yarısında; -Türkiye, İran 19. Yüzyılın 30-40. yıllarında;</p> <p>-Hindistan, Çin 19. Yüzyılın birinci yarısında, -19. Yüzyılın 30-50. yıllarında Rusya'da sosyal hareket;</p> <p>-Latin Amerikanın milli bağımsızlık hareketi;</p> <p>-Batı Avrupa'da kapitalizmin inkişafı ve 1848-49 Devrimleri;</p> <p>-“İlmi sosyalizm” nazariyesi,</p> <p>-19. Yüzyılın birinci yarısında Kafkas, orta Asya ve Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir, Doğu halkları, Rusya ve Batı ülkelerinin medeniyetleri;</p> <p>-Rusya, Kafkas Orta Asya ve Kazakistan halkları, Türkiye, İran, Hindistan, Çin ve Japonya 19. Yüzyılın ikinci yarısında,</p> <p>-Afrika halkları 17-19. yüzyıllarda, ABD 19. Yüzyılın ikinci yarısında, İtalya ve Almanya'da tek devletlerin kurulması, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Doğu halkları ve Batı halklarının medeniyeti;</p> <p>-Rusya 20. Yüzyılın başlarında;</p> <p>-20. Yüzyılın başlarında Kafkas, Orta Asya ve Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir halkları ile Arap ülkeleri;</p> <p>-20. Yüzyılın başlarında Afrika halklarının milli bağımsızlık hareketleri, 1910-17'de Meksika'da devrim;</p> <p>-20. Yüzyılın başlarında Türkiye, İran, Hindistan, Çin;</p> <p>-Başlıca kapitalist ülkeleri 19. yüzyılın sonu-20. yüzyılın başlarında; Rusya 1. Dünya Savaşı arifesinde ve savaş yıllarında;</p> <p>-Birinci Dünya Savaşı ve sonuçları;</p> <p>-Kafkas halkları, Orta Asya ve Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir halkları, Türkiye, İran, Hindistan, Çin, Arap ülkeleri, 1. Dünya Savaşı yıllarında;</p> <p>-20. Yüzyılın başlarında Batı ülkelerinin, Kafkas, Orta Asya ve Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir halkları, Türkiye, İran, Hindistan ve Çin medeniyeti.</p>	<p>1. Bölüm:Dünya ülkeleri 19. Yüzyılın birinci yarısında</p> <p>-Avrupa ülkeleri ve Rusya: İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan, Rusya;</p> <p>-Amerika halkları 19. Yüzyılın birinci yarısında:</p> <p>-Latin Amerika ülkelerinde sosyal ve iktisadi gelişme;</p> <p>-Türk Dünyası ve Kafkas halkları 19. Yüzyılın birinci yarısında: Türkiye, Orta Asya, Kazakistan, Kırım, Volgaboyu ve Sibir Türkleri, Kafkas halkları;</p> <p>-Asya ve Afrika ülkeleri 19. Yüzyılın 1. yarısında: İran, Hindistan, Çin, Japonya, Afrika ve Arap halkları;</p> <p>-Medeniyet: Avrupa ülkelerinin medeniyeti, Rusya, Türk Dünyası, Kafkas halklarının ve Doğu halklarının medeniyeti;</p> <p>2.Bölüm:Dünya ülkeleri 19.Yüzyılın ikinci yarısında:</p> <p>-İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Rusya, ABD, Latin Amerika ülkeleri, Türk Dünyası ve Kafkas halkları: Türkiye, Orta Asya, Kazakistan, Kırım, Volgaboyu ve Sibir Türkleri, Kafkas halkları;</p> <p>-Asya ve Afrika ülkeleri:İran, Hindistan, Çin Japonya, Afrika halkları ve Arap ülkeleri;</p> <p>-Medeniyet:Avrupa, Rusya,Türk dünyası, Kafkas halkları ve Doğu ülkelerinin medeniyetleri;</p> <p>3.Bölüm: Dünya 20. Yüzyılın başlarında:</p> <p>-İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, ABD, Latin Amerika ülkeleri;</p> <p>-Türk Dünyası ve Kafkas halkları: Türkiye, Orta Asya, Kazakistan, Kırım, Volgaboyu ve Sibir Türkleri, Kafkas halkları;</p> <p>-Asya ve Afrika ülkeleri:İran, Hindistan, Çin Japonya, Afrika halkları ve Arap ülkeleri;</p> <p>-Medeniyet: Avrupa, Rusya, Amerika halklar, Türk Dünyası, Kafkas halkları ve Doğu halklarının medeniyetleri;</p> <p>4.Bölüm: Birinci Dünya Savaşı:</p> <p>-Savaşın başlaması ve gidişatı;</p> <p>-Türk Dünyası ve Kafkas halkları 1. Dünya Savaşı yıllarında;</p> <p>-Asya ve Afrika halkları 1. Dünya savaşı yıllarında;</p> <p>-Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve sonuçları.</p>

Ek-19

Azerbaycan'da 1995 Ve 2000 Yılları Tarih Dersi Öğretim Programlarına Göre 11. Sınıf Genel Tarih Dersinin Kapsadığı Konuları Karşılaştırmalı Olarak Gösterir Çizelge

SINIF	DERS ADI	1995 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI	2000 YILI ÖĞRETİM PROGRAMI
11. SINIF	EN YENİ TARİH	<p>Muasır Tarih</p> <ul style="list-style-type: none"> -Rusya “Vatandaş savaşı” ve “dış müdahale” devrinde; -SSCB 1920-30’lu yıllarda; -Kafkas, Orta Asya ve Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir halkları, Türkiye, İran, Hindistan, Çin ve Japonya 1918-1939 yılları arasında; -Arap ülkeleri 1920-30 yılları arasında; -Almanya, Macaristan ve İtalya’da devrimci hareketler; -Versay sistemi, Avrupa ülkeleri ve ABD 1920-30 yılları arasında; -Kapitalist ülkelerin iktisadi ve siyasi gelişmeleri; -ABD ve İngiltere’de burjuva reformları; -Almanya’da faşist diktatörlüğünün kurulması; -Fransa ve İspanya’da demokrasi uğrunda faşist tehlikesine karşı mücadele; -1930’lu yıllarda uluslararası ilişkiler; -2. Dünya Savaşı ve sonuçları; -Kafkas, Orta Asya ve Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir halkları, İran, ve Türkiye, 2. Dünya Savaşı yıllarında; -SSCB, Kafkas halkları, Orta Asya, Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir halkları 1945’ten 60’lı yılların ortalarına kadar; -Türkiye, İran 2. Dünya Savaşı’ndan sonra; -Sosyalist ülkeler 1945-1990 yılları arasında; -Başlıca kapitalist ülkeler 2. Dünya Savaşı’ndan sonra; -Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri 2. Dünya Savaşı’ndan sonra, -SSCB , Kafkas, Orta Asya, Kazakistan, Volgaboyu ve Sibir halkları 1960. yılların ortaları-1990. yıllarda; -2. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası ilişkiler; -En yeni devirde medeniyetin gelişmesi 	<p>En yeni tarih</p> <p>1. Bölüm: Dünya ülkeleri iki dünya savaşı arasında</p> <ul style="list-style-type: none"> -Versay-Washington sistemi, -Avrupa devletleri, ABD ve SSCB, Türk Dünyası ve Kafkas halkları, Asya ve Afrika, 1920-30 yılları arasında uluslararası ilişkiler <p>2.Bölüm: 2. Dünya Savaşı:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Savaşın başlaması, -Savaşın ikinci safhası, -Savaşın gidişatında köklü değişiklik, -Türkiye ve Kafkas halkları savaş yıllarında, -Faşist bloğunun mağlup edilmesi, savaşın sona ermesi <p>3.Bölüm: Dünya savaştan sonraki devirde:</p> <p>ABD, Avrupa ülkeleri, SSCB ve Japonya, Türk Dünyası ve Kafkas halkları, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri, savaştan sonraki ilk yıllarda</p> <ul style="list-style-type: none"> -Uluslararası ilişkiler ve “soğuk savaş” ın başlaması, -1950-80 yılları arasında uluslararası ilişkiler, -Dünya muasır merhalede, -Medeniyet: Bilim ve teknoloji devrimi, edebiyat, sanat

ÖZGEÇMİŞ

Refik Turan 11.5.1967 tarihinde Iğdır'da doğdu. İlk ve Ortaöğretimini Iğdır'da tamamladıktan sonra 1985 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümüne girerek 1989 yılında buradan mezun oldu. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalında yüksek lisans programından "Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları'nda Iğdır ve Nahçıvan" konulu tezle 1999 yılında; Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Kamu Yönetimi yüksek lisans programından "Avni Akyol Dönemi Eğitim Siyasaları" konulu bitirme projesiyle 2003 yılında mezun oldu.

1990 Yılından beri Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı çeşitli okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yapan Refik Turan evli ve üç çocuk babasıdır.